

НАУЧНО-СТРУЧНИ СКУП СА МЕЂУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ
Тара, 21–23. октобар 2014. године

НАСИЉЕ У СРБИЈИ – УЗРОЦИ, ОБЛИЦИ, ПОСЛЕДИЦЕ И ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ

Том 2

ЗБОРНИК РАДОВА

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
ФОНДАЦИЈА „ХАНС ЗАЈДЕЛ”
Београд, 2014.

НАСИЉЕ У СРБИЈИ – УЗРОЦИ, ОБЛИЦИ, ПОСЛЕДИЦЕ И ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ
Том 2

Издавачи

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, Цара Душана 196, Београд
ФОНДАЦИЈА ХАНС ЗАЈДЕЛ, Јове Илића 50, Београд

За издаваче

проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ, декан Академије
LUTZ KOBER, руководилац Представништва Фондације „Ханс Зајдел” за Србију и за Црну Гору

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Председник

проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ, декан Академије

Чланови

LUTZ KOBER, руководилац Представништва Фондације „Ханс Зајдел” за Србију и за Црну Гору
АЛЕКСАНДАР НИКОЛИЋ, државни секретар у МУП Републике Србије
МИЛОСАВ МИЛИЧКОВИЋ, државни секретар у МУП Републике Србије
ИВАН РИСТИЋ, шеф Кабинета министра унутрашњих послова Републике Србије
МИЛОШ ОПАРНИЦА, помоћник министра и начелник Сектора
унутрашње контроле полиције, МУП Републике Србије
ЖЕЉКО КОЈИЋ, помоћник министра и начелник Сектора финансија,
људских ресурса и заједничких послова, МУП Републике Србије
проф. др ЗОРАН СТОЈАНОВИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду
проф. др ОЛИВЕРА ВУЧИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду, Уставни суд Републике Србије
академик проф. др МИОДРАГ СИМОВИЋ, Уставни суд БиХ
мр ДУШКО ПЕНА, директор Високе школа унутрашњих послова, Република Српска
др ГОРАН АМИЦИЋ, заменик начелника Управе за полицијско образовање, МУП Републике Српске
проф. др ШТЕФАН КОЧАН, Полицијска академија, Словачка
prof. dr WANG SHIQUAN, председник Кинеског криминалистичко-полицијског универзитета
проф. др ВИД ЈАКУЛИН, Правни факултет, Љубљана, Словенија
проф. др ГОРАЗД МЕШКО, декан Факултета за варностне веде, Словенија
prof. mr. sc. IVAN TOTI, декан Велеучилишта у Великој Горици, Хрватска
проф. др ОЛИВЕР БАЧАКОВИЋ, декан Факултета безбедности, Скопље, Македонија

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР

Председник

проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, продекан Академије за научноистраживачки рад

Чланови

проф. др ЉИЉАНА МАШКОВИЋ, шеф Катедре форензике, КПА
проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ, шеф Катедре правних наука, КПА
проф. др ДРАГАН РАНЂЕЛОВИЋ, шеф Катедре информатике, КПА
проф. др МИЛАН ЖАРКОВИЋ, шеф Катедре криминалистичких наука, КПА
проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ, шеф Катедре безбедносних наука, КПА
проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ, шеф Катедре полицијских наука, КПА
др ЈЕЛЕНА РАДОВИЋ СТОЈАНОВИЋ, шеф Катедре друштвених наука, КПА

СЕКРЕТАРИЈАТ

ЈЕЛЕНА ПАНЦА, Научноистраживачки центар, КПА
ИВАНА СТЕВАНОВИЋ, Научноистраживачки центар, КПА
ВУК КУЛИЋ, Научноистраживачки центар, КПА
ДУШАН БЛАГОЈЕВИЋ, Научноистраживачки центар, КПА

Рецензенти

проф. др МИЛАН ЖАРКОВИЋ, проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ, проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ,
проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, проф. др ДАРКО СИМОВИЋ, проф. др САША МИЈАЛКОВИЋ,
проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ, проф. др ОБРАД СТЕВАНОВИЋ, проф. др ДАРКО МАРИНКОВИЋ,
проф. др БИЉАНА СИМЕУНОВИЋ ПАТИЋ, проф. др ЖЕЉКО НИКАЧ,
проф. др ГОРАН БОШКОВИЋ, проф. др СРЕТЕН ЈУГОВИЋ, проф. др АЛЕКСАНДРА ЉУШТИНА,
проф. др РАДОМИР ЗЕКАВИЋА, проф. др ЗОРАН ЂУРЂЕВИЋ, проф. др НЕНАД РАДОВИЋ,
проф. др СЛАВИША ВУКОВИЋ, доц. др ТАЊА КЕСИЋ, доц. др АЛЕКСАНДАР БОШКОВИЋ,
доц. др РАДОСАВ РИСИМОВИЋ, доц. др ДАЛИБОР КЕКИЋ, доц. др ОЛИВЕР ЛАЈИЋ,
доц. др ИВАНА КРСТИЋ МИСТРИЋЕЛОВИЋ, доц. др ТИЈАНА ШУРЛАН,
доц. др НИКОЛА МИЛАШИНОВИЋ, доц. др ЗВОНИМИР ИВАНОВИЋ,
доц. др ВАЛЕНТИНА БАИЋ, др ЈЕЛЕНА РАДОВИЋ СТОЈАНОВИЋ, др ДАНИЈЕЛА СПАСИЋ,
др БОЈАН ЈАНКОВИЋ, мр БОЖИДАР ОТАШЕВИЋ, мр ЗОРАН КЕСИЋ, ИВАНА БОДРОЖИЋ,
ДРАГОСЛАВА МИЋОВИЋ

Главни и одговорни уредник

проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, продекан Академије за научноистраживачки рад

Уређује

Научноистраживачки центар Академије

Лектура

ДРАГОСЛАВА МИЋОВИЋ
РЕНАТА САМАРЦИЋ
ОЛИВЕРА ЈЕЗДИМИРОВИЋ
ЈЕЛЕНА ПАНЦА
ЈАСМИНА МИЛЕТИЋ

Техничко уређење

МИЛАН СРЕЋКОВИЋ

Тираж

200 примерака

Штампа

ЈП „Службени гласник“
Београд

ПРЕДГОВОР

Криминалистичко-полицијска академија и Фондација Ханс Зајдел, уз подршку Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, пети, јубиларни пут организују научно-стручни скуп са међународним учешћем „Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције“.

Зборник садржи 77 радова, чији су аутори еминентни стручњаци из области права, безбедности, криминалистике, полицијских наука, форензике, као и припадници националног система безбедности који учествују у едукацији припадника полиције, војске и других служби из Велике Британије, Италије, Словачке, Пољске, Белорусије, Албаније, Словеније, Хрватске, Македоније, Републике Српске, Федерације БиХ и Србије.

Радови су рецензирани од стране компетентних стручњака и садрже приказ савремених тенденција у развоју система полицијског образовања, савремених концепата безбедности и криминалистике, као и анализу активности правне државе у спречавању и сузбијању криминалитета, стања и кретања у овим областима, али и предлоге за њихово системско превазилажење у оквиру међународне полицијске сарадње.

Зборник представља добру теоријску основу како за свестрано сагледавање насиља у Србији тако и за даља истраживања, емпиријска и теоријска, која тек треба да следе.

Захваљујемо се ауторима и учесницима научно-стручног скупа са међународним учешћем „Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције“, Министарству унутрашњих послова Републике Србије, Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, као и Фондацији Ханс Зајдел на дугогодишњој и плодној сарадњи.

Београд, октобар 2014. године

Програмски и Организациони одбор

Садржај

Зоран С. Павловић КРИВИЧНОПРАВНО РЕАГОВАЊЕ НА СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ	1
Жељко Никач, Бобан Симић РАД ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ КАО ОДГОВОР НА НАСИЉЕ У ДРУШТВУ	14
Armil Mušić, Goran Ribčić UGROZE NACIONALNE INFRASTRUKTURE NOVIM FENOMENOM TERORIZMA – „GLOBALNI DŽIHAD”	26
Ivan Fedchuk, Sergei Dobriyan, Michael Pashkeev COUNTERACTION DOMESTIC VIOLENCE IN BELARUS: LEGAL REGULATION AND PROSPECTS OF ITS DEVELOPMENT	33
Драгана Батић УБИСТВО МУЖА/ПАРТНЕРА КАО ОДБРАНА ОД ПОРОДИЧНОГ НАСИЉА	41
Александар Бошковић, Радосав Рисимовић АНАЛИЗА КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ СУДОВА ЗА СЕКСУАЛНЕ ДЕЛИКТЕ СА ЕЛЕМЕНТОМ НАСИЉА И ЗЛОУПОТРЕБОМ ПОЛОЖАЈА	50
Горан Амиџић, Милан Саламадија ТЕРОРИЗАМ КАО ПРЕТЊА БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	62
Snezana Mojsoska VIOLENCE IN SCHOOLS AND ECONOMIC IMPACT	72
Vesna Trajkovska COLLOCATIONS WITH THE NOUN “VIOLENCE” IN ENGLISH AND THEIR TRANSLATIONAL EQUIVALENTS IN MACEDONIAN	84
Мирела Јокић, Дарко Јокић НАСИЉЕ У СПОРТУ И МОГУЋИ НАЧИНИ И СРЕДСТВА ЊЕГОВОГ СУЗБИЈАЊА	92
Дарко Димовски, Јелена Станојевић УЛОГА ДРЖАВЕ У ПРУЖАЊУ ПОМОЋИ ЖРТВАМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ	102
Ivona Shushak, Kostadina Klechkaroska VIOLENCE IN THE MINORS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA	112
Jerzy Kosiński, Bernadetta Pruszyńska THE VIOLENCE ON THE INTERNET	120
Тијана Шурлан ЗАШТИТА ЖЕНА ОД НАСИЉА – УНИВЕРЗАЛНИ МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ АКТИ	132
Жарко Синђелић НАСИЉЕ КОРИШЋЕЊЕМ СРЕДСТАВА ЕЛЕКТРОНСКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И ПРОБЛЕМИ У ЊЕГОВОМ ОТКРИВАЊУ И ОТКЛАЊАЊУ	143
Марија Ђорић ХУЛИГАНИЗАМ КАО ОБЛИК СОЦИЈАЛНОГ НАСИЉА У СРБИЈИ.....	155

Saše Gerasimoski, Arsiola Dyrnishi VIOLENCE AMONG YOUTH IN POST-TRANSITIONAL COUNTRIES: COMPARATIVE EXPERIENCES OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND THE REPUBLIC OF ALBANIA.....	165
Далибор Кекић, Ивана Радовановић, Марта Томић ФАКТОРИ РИЗИКА НАСИЉА МЕЂУ ВРШЊАЦИМА У ШКОЛАМА СРБИЈЕ	176
Синиша Достих, Саша Госић МОНИТОРИНГ ПРИМЕНЕ КОНВЕНЦИЈЕ САВЕТА ЕВРОПЕ О БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	188
Жељко Нинчић НАСИЉЕ КАО „ОБРАЗАЦ“ ПОНАШАЊА У СРБИЈИ	203
Биљана Стојковић ЗАШТИТА ЖЕНА ОД НАСИЉА У СЕКТОРУ БЕЗБЕДНОСТИ	213
Бранислав Радновић, Јована Нинковић, Немања Радовић АНАЛИЗА НИВОА УПОЗНАТОСТИ УЧЕНИКА ОСНОВНИХ И СРЕДЊИХ ШКОЛА НА ТЕРИТОРИЈИ ВОЈВОДИНЕ СА ПОЈАВНИМ ОБЛИЦИМА НАСИЉА У ШКОЛАМА И ПРЕВЕНТИВНИМ АКЦИЈАМА НА ЊЕГОВОМ СПРЕЧАВАЊУ	224
Зоран Голубовић ДЕТЕРМИНАНТЕ ЕФИКАСНЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ НА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ	238
Весна Анђелић Николенцић ВЕРБАЛНО НАСИЉЕ КАО ДЕО ЈЕЗИЧКОГ ПОНАШАЊА У СТУДЕНТСКОЈ ПОПУЛАЦИЈИ.....	246
Горан Протић, Иван Жарковић, Радомир Чолаковић НАСИЉЕ У ПОРОДИЦАМА СА ИЗБЕГЛИЧКИМ СТАТУСОМ	256
Вишња Милекић ПОЈАМ, ОБЛИЦИ И ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	266
Ана Боровић, Наташа Павлица, Мато Жарковић ЖРТВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ КАО ПРИВИЛЕГОВАНИ СВЕДОЦИ	275
Tatjana Gerginova PEER VIOLENCE – PREVENTATIVE PREVENTION OF VIOLENCE AMONG CHILDREN AND YOUNGSTERS.....	285
Blagojče Petrevski VIOLENCE IN SPORT FIELDS AS THE MOST USED WEAPON FOR NATIONAL AND RELIGIOUS “CONFLICTS”: THE YUGOSLAVIAN MYTH	297
Jacek Bil STATUTORY POWERS OF POLISH SERVICES USED IN MATTERS RELATED TO CRIMINAL ABDUCTION OF A PERSON FOR RANSOM.....	307
Angelina Stanojoska, Ivan Ristov TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AND VIOLENCE: BALKAN PENINSULA AND THE VIOLENT ENTREPRENEUR MODEL.....	315

Бранко Мандић, Гога Давидовић ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА, ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНеМАРИВАЊА ДЈЕЦЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	324
Александар Лазић, Драган Божичковић СУПРОТСТАВЉАЊЕ НАСИЉУ НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	335
Драгана Вујић КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТИ РЕЦИДИВИЗМА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА КРИВИЧНО ДЈЕЛО НАСИЉА У ПОРОДИЦИ	347
Драган Танчић, Невенка Јефтић Шарчевић НАСИЉЕ И СИЛА ПРЕМА СХВАТАЊИМА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА.....	360
Ана Човић НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ – ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ И МЕРЕ ЗАШТИТЕ	368
Иван Илић ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ.....	383
Ивана Бодрожић НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ КАО РАДЊА ИЗВРШЕЊА И КВАЛИФИКАТОРНА ОКОЛНОСТ У КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ СРБИЈЕ	394
Катарина Ђокић ПРИХВАТЉИВОСТ НАСИЉА У СРБИЈИ.....	403
Саша Марковић ПОСТУПАЊЕ ПОЛИЦИЈЕ ПРИЛИКОМ СПРЕЧАВАЊА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ НА ЛОКАЛНОМ ПОДРУЧЈУ	417
Јелена Миленковић Вуковић, Мирко Живковић СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ У ПОРОДИЦИ: НЕКИ ОД КРИМИНОЛОШКИХ И КРИВИЧНОПРАВНИХ АСПЕКТА	429
Александра Спасојевић ПОСЛЕДИЦЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА И СЕКУНДАРНА ВИКТИМИЗАЦИЈА	444
Марија Лукић ПРИСТУП ПРАВДИ ЗА ЖРТВЕ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА НАСИЉА: УСАГЛАШЕНОСТ НАЦИОНАЛНОГ ПРАВНОГ ОКВИРА СА МЕЂУНАРОДНИМ СТАНДАРДИМА.....	456

КРИВИЧНОПРАВНО РЕАГОВАЊЕ НА СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ

Др Зоран С. Павловић

Правни факултет, Универзитет Привредна академија у Новом Саду

Сажетак: Кривично право, као репресивни део државно-правног система, од најранијих времена реагује санкцијама на сексуална понашања која друштво сматра неприхватљивим, означавајући их као сексуално насиље. Како су се садржаји инкриминација мењали, тако се мењала и кривичноправна реакција на таква понашања. Преузимањем обавеза из прихваћених међународних конвенција, Република Србија је последњих година приступила усклађивању националне кривичноправне регулативе и подизања степена заштите деце од сексуалног насиља. Проширивање криминалне зоне за поједина кривична дела, више забрањене казне, посебно код повратника, и строжија казнена политика, рестрикције код условног отпуста и ванредног ублажавања казне, као и усвајање законског оквира за формирање регистра сексуалних преступника, су важни аспекти ових унапређења. На тај начин тек је отворен простор за предлоге *de lege ferenda* и могуће измене актуелних кривичноправних решења, истичући императив заштите посебно вулнерабилне категорије – деце, као и намеру друштва да кроз норме кривичног права строго казни насилнике који одабиром деце као жртава исказују посебну безобзирност и испољавање високог степена друштвене опасности. Али, неповредивост живота и тела и забрана угрожавања здравља путем сексуалног насиља над децом не значи да не треба поштовати и права осуђених лица.

Кључне речи: кривично право, сексуални деликти над децом, силовање, предлози *de lege ferenda*.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Поглед у историју права потврђује да је кроз време кривично право као најрепресивнији део правног система увек драстично улазило у сферу полности постављајући границе дозвољеног и недозвољеног, од нормалног до патолошког, моралног или неморалног, реагујући кривичним санкцијама на сексуално насиље. Светска здравствена организација (WHO)¹ дефинише сексуалну делинквенцију као сексуални чин, његов покушај, нежељени сексуални коментар или предлог који је усмерен против жртве и њене сексуалности, а који може извршити други независно од односа са жртвом или ситуацијом у којој се налази. Карактерише га употреба силе, претње или уцене усмерене према жртви или према њој блиским особама.

Данас су код сексуалних деликата присутна два супротна процеса: декриминализација као последица либерализације друштвених односа у сфери сексуалности, и криминализација као резултат посебне заштите људских права у сфери полног интегритета и права на полно самоопредељење. Динамичне нормативне интервенције отварају нова питања и подстичу стара о проблематици сексуалног насиља, а нарочито над посебно осетљивом категоријом – децом.

Сексуално насиље над децом, као облик свеprisутног насиља у људском друштву, последњих година и у Србији представља предмет бројних јавних расправа. Живимо у времену и простору где је насиље саставни део живота, на улици, школи, радном окружењу, у породици, било оно физичко, психичко, сексуално или вербално. Кроз извештавање медија сазнајемо да се сваке недеље открије нови случај сексуалног насиља, ново кривично дело над најмлађима који прате изрази неверице, гађења и снажне потребе за применом једнако бруталних мера одмазде према злостављачима.²

¹ World Health Organization (2002). World Report on Violence and Health, Geneva, WHO.

² Крон, Л. (2010). Педофилија и могућности социјалне реакције у *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 29 (1-2), 89-108., Петковић, Н., Павловић, З. & Димитријевић, Ј. (2012). Кривичноправна заштита деце од сексуалног насиља – предлози *de lege ferenda*, *Специјална едукација и рехабилитација*, 11(2), 307-324.

Иако се о овом феномену код нас интензивније говори већ више од две деценије, а уз паралелно јачање невладиног сектора и организација, као што су Инцест траума центар, Виктимолошко друштво Србије и други, има се утисак да су медији, па и стручна јавност, постали тек недавно спремни да овом проблему отвореније и у потребној мери говоре. Указивање на стварну распрострањеност, последице и изазове сузбијања које овај вид криминалитета носи, последњих година постепено излази ван искључивости научних дискусија и постаје тема о којој се озбиљно размишља и у породици, школи, али и на нивоу националне стратегије заштите деце од сексуалног насиља.

Изгледа да је за покретање сериозније друштвене реакције, као што је то случај и у другим државама, које су данас увелико закорачиле на пут обухватније како репресије, тако и превенције сексуалне виктимизације деце, било потребно да се деси злочин на који је због својих особености било немогуће зажмурити. Случај бестијалног силовања и убиства осмогодишње девојчице М. Ј. у околини Новог Сада, средином 2010. године од стране педесетдогодишњег комшије насилника, представљао је снажан сигнал којим је сексуално насиље над децом недвосмислено стављено у фокус јавности.³

Полицијска акција „Армагедон” започета крајем 2008. године, а у вези поседовања и дистрибуције деце порнографије додатно је отворила бројна питања и значајно подигло јавност, а одређени одговори су постали видљиви тек изменама Кривичног законика из септембра 2009. године, када је инкриминисано прибављање и поседовање деце порнографије. До тада су у Србији била процесуирана само два случаја на основу члана 185. Кривичног законика којим се санкционисала само производња и дистрибуција деце порнографије. Па ипак, до краја 2011. године у датој акцији је ухапшено више од 40 осумњичених уз заплону велике количине порнографских материјала.⁴ Немогућност непосредног опажања јасно препознатљивих психолошких или социјалних стигмата, последично је отворила бројна питања. Како направити функционалан систем кривичноправне заштите деце и ефективних мера кажњавања злостављача? Ко сексуално злоставља децу? Зашто неко сексуално злоставља децу? Како неко може дете од пет или шест година да опажа у сексуалном контексту? Зашто неко прикупља хиљаде фотографија и видео-снимака бруталног злостављања деце? Како штитити дете?

Проналажење одговора на ова питања није нимало једноставан задатак. И уз изрицање прилично строгих кривичноправних санкција (и мера) против насилника за ова кривична дела глобално посматрано, нимало се не смањује његова учесталост. Данас се сусрећемо са териминима епидемија, експанзија, пролиферација сексуалне експлоатације деце или сличним појмовима који недвосмислено указују на неефикасност друштвеног реаговања у овој области, уз последично нужна питања исправности постулата на којима се иста базирају.

Разлике међу научним приступима и дефиницијска проблематика, различитост етиолошких концепција, опречност ставова аутора о могућностима и ефективности примене превентивних програма, некритичност и популаристичке идеје ретрибутивног поступања према *педофилима*,⁵ неуједначеност кривичноправне регулативе на међународном нивоу, представљају само неке од изазова који се постављају у покушајима свеобухватне анализе овог кривичноправног и криминолошког феномена.⁶ Критичка анализа материјалноправних одредби кривичне заштите деце од сексуалног насиља у Србији део је тих покушаја. У том смислу посебна пажња ће се посветити новим изменама кривичног законодавства и покушајима

3 Петковић, Н., Павловић, З. & Стевковић, Љ. (2013). Ставови професионалаца према увођењу регистра учинилаца кривичних дела против полне слободе према малолетним учиниоцима 16 (2), 103-133, *Темид*.

4 Павловић, З. (2013). *Сексуална злоупотреба деце – криминолошки и кривичноправни аспекти*. Нови Сад, Правни факултет Универзитета Привредна академија.

5 Овај израз - *педофилија* се често наизменично употребљава са другим терминима везаним за сексуално насиље или друге злоупотребе над децом. У енглеском језику су углавном и изједначени педофил и *child sexual abuser*. Но према највећем броју аутора реч је о нејединственом феномену који има многе различитости садржане у себи. Управо зато Laws и O'Donohue закључују да бити педофил није инкриминишуће, док је активно сексуално понашање са децом у већини држава кривично санкционисано. V. Pavlović, Z., op. cit. 11-12.

6 Craig, L. A., Browne, K. D. & Beech, A. R. (2008). *Assessing risk in sex offenders: A practitioner's guide*. NY: John Wiley & Son.; Ишпановић Радојковић, В. (2005). Заштита деце од злостављања и занемаривања, *Правни живот*, 54 (9), 1085-1095.

проширивања кривичноправне заштите малолетника од сексуалног насиља, те предлозима *de lege ferenda* могућих унапређења у овом контексту. Први корак у томе представља свакако одређење сексуалног злостављања деце.

ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМА СЕКСУАЛНОГ НАСИЉА НАД ДЕЦОМ

Иако је од краја 20. века тема сексуалног злостављања деце била предмет бројних истраживања широм света, један од основних проблема у овој области, који још увек није у потпуности решен, јесте и усвајање јединствене дефиниције овог феномена.⁷ Наиме, комплексност прецизирања датог семантичког конструкта одређена је могућношћу различитог приступа појединачним, интегралним деловима саме појаве. У том смислу, сложеност прецизирања старосних граница деце, одређивање понашања која се препознају као насилничка и злостављачка као и дефинисање радњи које се могу сматрати сексуалним, имплицираће значајне различитости поимања сексуалне (касније и секундарне) виктимизације деце као феномена у целисти. Додатно, приликом дефинисања датих појмова мора се имати на уму да сложеност ових одредница лежи у чињеници да се све наведене категорије могу посматрати најмање тројако, односно да имају своју кривичноправну, али и биолошку и социјалну димензију, а чије је интегрисање веома компликовано, а често и супротно.⁸ Јер, како судити за нешто што не знамо ни како је одређено? То често заводи последње у ланцу заштите – тужилаштва и судове, да адекватно одреде радње извршених *delicta carnis* (и не само њих) према деци. Зато је чест случај да се као недозвољене полне радње квалификују нпр. покушај извршења кривичних дела силовања, принуде на обљубу или обљубе са дететом.

Највећи број научних радова данас се позива на наводе УН Конвенције о правима детета која у члану 1. истиче да је: „... дете свако биће које није навршило осамнаест година живота, уколико се, по закону који се примењује на дете, пунолетство не стиче раније”. Али претходно поменути тројна одређеност датог појма нужно поставља додатне дилеме. Наиме, пратећи биолошке дефиниције, период детета одређен је од рођења до уласка у пубертет, а који у различитим научним дискусијама бива и различито периодизован. Резултати различитих савремених студија показују и приметан тренд снижавања постојећих старосних граница, те да данашње девојчице раније развијају знаке сексуалности у односу на њихове мајке и баке.

Управо је ромска етничка заједница пример културолошког виђења детета у коме поменути ограничења јасно не постоје. У том смеру, занимљиво је напоменути да према подацима Центра за интернетички дијалог и толеранцију, у Бутарској чак 74% ромске деце има „сталног партнера” на узрасту од свега десет година. И то све без одговарајуће кривичноправне реакције.

Различитост одређивања старосних граница које се везују за појам детета јасно је приметна и у кривичноправним нормирањима, уз бројне последичне импликације. Посматрано на међународном нивоу, законско одређивање минималних старосних граница за ступање у консензуалне сексуалне односе, као и заштита деце и малолетника од злоупотребе у порнографске сврхе, носи драстично различита решења. Додатно, да ни кривичноправне одредбе у Републици Србији нису лишене оваквих проблема сведочи и то да је до краја 2009. године законом била забрањена само производња и дистрибуција порнографског материјала на којем су била деца млађа од 14 година, док малолетници изнад 14 година нису били обухваћени датим нормама.⁹

Други значајан проблем у појмовном дефинисању сексуалне злоупотребе деце представља прецизно одређивање понашања која се могу сматрати злостављачким. Као пример, може се навести закључак према проблему сексуалне злоупотребе деце, да се међу најчешћим перцептивним грешкама поставља изједначавање појма злостављања са пенетративним формама односа или постојањем физичког насиља.¹⁰

7 Haugaard, J. J. (2000). The challenge of defining child sexual abuse, *American Psychologist*, 55 (9), 1036.

8 Bagley, C. & King, K. (1990). *Child sexual abuse: search for healing*. NY: Routledge; Tanjević, N. (2010). Кривичноправна заштита деце жртава сексуалног насиља у Србији, *Темид*, 13 (4), 17-36. и др.

9 Павловић, З. et al., (2014). Дечја порнографија, 51, 1 (111), Зборник Правног факултета у Сплиту, 45-63.

10 Mathoma, A. et al., (2006). Knowledge and perceptions of parents regarding child sexual abuse in Botswana and Swaziland. *Journal of Pediatric Nursing*, 21, 67-72.

На крају, посебно питање у овом контексту јесте која се све то понашања могу сматрати сексуалним, односно непримереним и злостављачким у односу на дете.¹¹

У покушајима да се одреди дефиниција и оквир сексуалног злостављања деце, значајан допринос пружа и такозвана *Ланзароте* конвенција, односно Конвенција о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, формулисана од стране Комитета стручњака Савета Европе 2007. године.

Појам сексуалног злостављања деце, као својеврсни атак на дететово тело и поверење, може се дефинисати у ужем и ширем смислу.¹² У ужем смислу сексуално насиље „подразумева сваки вид задовољења сексуалних потреба и нагона применом физичке, психичке или неке друге силе и надмоћи”. У ширем смислу „подразумева сваки вид вербалног, гестовног или физичког контакта са сексуалним садржајем најмање две особе било ког пола, на скали од сексуалних порука, ласцивних речи, прича и понуда, до наглашеног показивања сексуалних симбола, додиривања, покушаја или оствареног сексуалног односа и силовања.... независно од постојања или непостојања воље, хтења и сазнања када је објект оваквих односа малолетна особа” (стр. 44).

У одговарајућим националним документима за заштиту деце од злостављања и занемаривања инкорпорирана је дефиниција сексуалног злостављања коју заступа и СЗО: „Укључивање детета у сексуалну активност коју оно не схвата у потпуности, са којом није сагласно или за коју није развојно дорасло и није у стању да се са њом сагласи, или ону којом се крше закони или социјални табуи друштва”. Према истом извору, сексуално злостављање детета „испољава се као активности између детета и одрасле особе или другог детета које се, због свог узраста или развоја, налази у положају који му даје одговорност, поверење или моћ, где активност има за циљ да пружи уживање или задовољи потребе друге особе” (Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања, 2005, 8).

Очигледно је да је лепеза сексуалних понашања која друштво сматра неприхватљивим широко дефинисана са различитих аспеката, а означена као сексуално насиље. Кривично право, као репресивни део државно-правног система, од најранијих времена реагује санкцијама на таква понашања. Како су се садржаји инкриминација мењали, тако се мењала и кривично-правна реакција на таква понашања. Преузимањем обавеза из прихваћених међународних конвенција, Република Србија је последњих година приступила усклађивању националне кривичноправне регулативе и подизања степена заштите деце од сексуалног насиља.

С обзиром на чињеницу да је Република Србија једна од земаља која ради на подизању нивоа заштите сексуалног интегритета деце, на законодавном нивоу свакако је последњих неколико година дошло не само до промене садржаја инкриминација везаних за заштиту деце од сексуалног насиља, већ и до промене кривичноправне реакције на таква понашања.

МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ ОД СЕКСУАЛНИХ ЗЛОУПОТРЕБА

Сексуална злоупотреба деце јасно представља облик криминалитета са транснационалним карактеристикама. Било да се говори о проблему трговине људима, сексуалном туризму или дејчој порнографији, потреба усклађивања међудржавних легислатива представља питање од посебног значаја. Уз то, чињеницом да су бројне државе доста дуго запостављале овај проблем у правнопревентивном смислу, императив подизања и унификације стандарда правне заштите жртава сексуалног насиља се истиче као недвосмислен.¹³

11 Перић-Тодоровић, Д., (2002). *Сексуална злоупотреба деце и неки аспекти интерперсоналног и телесног функционисања у одраслом добу*. Београд: Филозофски факултет. Станић, И. (2007). *Дјечја порнографија, Педагошка стварност*, 53 (3-4), 324-346.; Љубојевић, Н. (2008). *Сексуално злостављање детета у породици, Правни живот*, 57 (10), 405-417.

12 Милосављевић, М. (1998). *Насиље над децом*. Београд, ФПН, БУ.

13 Ђокић, С. & Ђокић С. (2013). *Сузбијање високотехнолошког криминалитета: међународни стандард и национално законодавство Србије*. Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима. Палић, Институт за криминологију и социолошка истраживања. Ђелажас, Ђ. Marković, M. & Pavlović, Z.S. (2012). *Particulars of modern slavery as a deviant social phenomenon*. Review of International Affairs. 63, (1146) 33-49.

Управо у том контексту различити међународноправни документи пружају изузетан допринос у општим напорима спречавања и сузбијања сексуалног насиља над децом. Преузете обавезе држава потписница у сфери проширивања и поштривања кривичноправне заштите, као и практични помаци у димензији управних, социјалних и едукативних активности, имају за циљ како осигурање строге друштвене реакције према починиоцима ове врсте кривичних дела, тако и обезбеђивање широког спектра сервиса подршке жртвама насиља.¹⁴

Конвенција УН о правима детета усвојена 1989. године представља можда најважнији и базични међународноправни документ којим се истиче потреба обезбеђивања услова за пуно поштовање основних људских права деце, те достојанства и вредности људске личности.¹⁵ Тако истичући, у преамбули дате Конвенције, да деци у детињству припада посебна брига и помоћ, овај документ позива на уважавање закључака Универзалне декларације о правима човека, уз Женеvску декларацију о правима детета из 1924. године, Декларацију о социјалним и правним принципима који се односе на заштиту и благостање деце, те друге релевантне међународноправне документе.

Садржај члана 19. Конвенције истиче обавезе држава потписница да ће предузети све одговарајуће законске, административне, социјалне и образовне мере за заштиту детета од свих облика физичког или менталног насиља, повређивања или злостављања, запостављања или немарног поступања, малтретирања или експлоатације, укључујући под овим и сексуално злостављање. Осим тога, у истом члану, став 2 наводи да предузете заштитне мере треба да обухвате како социјалне програме неопходне за обезбеђивање подршке детету и онима који се о детету старају, тако и друге облике заштите који укључују мере спречавања, утврђивања, пријављивања, прослеђивања, истраге, поступања и праћења случајева злостављања детета.¹⁶

Недвосмислена решеност ка сузбијању сексуалног насиља над децом истакнута је и у допунском Факултативном протоколу уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији. Указујући на потребу јачања свести јавности о овим појавама, Факултативни протокол се позива на низ раније усвојених закључака, попут оних донетих на Конференцији о борби против децје порнографије одржане у Бечу, Конвенције Међународне организације рада бр. 182, Програма акције за спречавање продаје деце, децје проституције и децје порнографије, те Декларације и Агенде за акцију усвојене на Светском конгресу против комерцијалне сексуалне експлоатације деце.

Поред докумената на нивоу УН, значајан међународноправни допринос остварен је и на нивоу групе европских држава. Већ поменута Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног злостављања и искоришћавања усвојена у Лансероту 2007. године, представља свеобухватни инструмент којим се прецизирају превентивни, заштитни и кривичноправни аспекти борбе против свих облика сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања деце.

Међу различитим међународноправним документима, на овом месту ваља се делимично осврнути и на Конвенцију СЕ о високотехнолошком криминалу која је сачињена 2001. године у Будимпешти. Увиђајући све већи значај злоупотребе информационих и комуникационих технологија у контексту сексуалне злоупотребе деце, дата Конвенција у Одељу 3. упућује да стране уговорнице треба да хармонизују национална законодавства, те да усвоје одговарајуће законодавне мере којима би инкриминисале радње које се тичу злоупотребе децје порнографије. У том смислу, са циљем унификације појмовних стандарда даје и значење израза „децја порнографија“ под којим се подразумева порнографски материјал који приказује малолетника у експлицитно сексуалној радњи, лице које изгледа као малолетник, које учествује у експлицитно сексуалној радњи, те реалистичне слике које представљају малолетника који учествује у експлицитно сексуалној радњи. У истом контексту даје се и објашњење израза „малолетник“ под којим се обухватају сва лица млађа од 18 година, односно лица до 16 година уколико страна уговорница постави нижу старосну границу.

14 Николић-Ристановић, В. Ж. и Докмановић, М. (2005). Међународни стандарди и насиље у породици, *Темид*, 8 (2), 11-20.

15 Симовић, М. (2012). Конвенција ОУН о правима дјетета и пракса Уставног суда Босне и Херцеговине. Зборник радова IX традиционалног међународног научног скупа „Правнички дани проф. др Славко Царић“, стр. 29-40.

16 Стефановић, Н. & Прелевић, С. (2012). Права детета у Србији. Зборник радова IX традиционалног међународног научног скупа „Правнички дани проф. др Славко Царић“, стр. 408-419.

Приказани међународноправни оквир сведочи о јасним циљевима данашњег друштва и тежњи ка постизању обухватније заштите деце од сексуалног насиља. Чињеницом да дати оквир дозвољава државама потписницама значајну слободу у дизајнирању конкретних решења на нивоу националних кривичних законодавстава, отвара се питање остварености стварне хармонизације међудржавних закона, као и примењивости појединих решења у националном законодавству.¹⁷

КРИВИЧНОПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ОД СЕКСУАЛНОГ НАСИЉА У СРБИЈИ

Друштвено-историјски променљиво поимање сексуалности, сексуалних слобода, те значаја сексуалних деликата, условило је сложене полемике о потребама и могућностима заштите лица од ове врсте кривичних дела. Заштита од сексуалног насиља зајамчена је Уставом РС кроз обавезу заштите људских права сходно општеприхваћним правилима међународног права (члан 18), неприкосновеношћу људског достојанства и слободног развоја личности (члан 23), те права на живот и неповредивост физичког и психичког интегритета (члан 24. и 25). Посебно место у овом оквиру заузимају деца која се, узимајући у обзир њихов узраст и душевну развијеност, штите од психичког, физичког, економског и сваког другог искоришћавања или злоупотребљавања (члан 64).

Нормативну спецификацију и објашњење у оквирима кривичног права, које представља својеврсни *ultima ratio* механизам заштите значајних друштвених вредности¹⁸ пратиле су значајне промене последњих деценија. Различитост идеја о потребама и оправданости задирања у интиму човека, те заштити добара, друштвених односа и схватања појединца и друштва у целисти, резултирало је променама које су осцилирале у оквирима од декриминализације до хиперкриминализације. Дилеме о дубини и обиму кривичноправног регулисања ове материје,¹⁹ на једној страни су тежиле да се број ових кривичних дела смањи на најмању оправдану меру, док су на другој страни савремени друштвени односи, схватања медицинске науке и еволуирајуће социјалне девијације условљавале проширивање опсега интервенције кривичног права, уз пуно уважавање начела законитости злочина и казне.²⁰

Заштита лица од сексуалног насиља обухваћена је главом XVIII Кривичног законика (чије су последње измене ступиле на снагу априла месеца 2013. године), која носи наслов Кривична дела против полних слобода. Тако у датом оквиру законодавац предвиђа постојање десет кривичних дела укључујући силовање (члан 178), обљубу над немоћним лицем (179), обљубу са дететом (члан 180), обљубу злоупотребом положаја (члан 181), недозвољене полне радње (члан 182), подвођење и омогућавање вршења полног односа (члан 183), посредовање у вршењу проституције (члан 184), приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (члан 185), навођење малолетног лица на присуствовање полним радњама (члан 185а), те искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (185б). Поред наведеног, кривичноправна заштита од сексуалног насиља обухваћена је и другим инкриминацијама које су сврстане у кривична дела против брака и породице, где се издавају кривично дело родоскрвњења из члана 197. КЗ, односно кривично дело трговине људима из члана 388. КЗ, које је сврстано у главу XXXIV која носи наслов Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Како се из самих назива кривичних дела види, реч је о различитим појавним облицима сексуалне виктимизације, где је сексуално насиље над малолетницима, односно децом у већини кривичних дела, постављено пре свега као квалификаторна околност. Ипак,

17 Павловић, З. (2013). *Сексуална злоупотреба деце – криминолошки и кривичноправни аспекти*. Нови Сад, Правни факултет Универзитета Привредна академија, II део, стр. 203 *et al.*

18 Шкулић, М. (2012). *Кривично дело насиља у породици*. Зборник радова са научног скупа: Насиље у породици, Београд: УБ Правни факултет.

19 Чејовић, Б. (2006). *Кривично право општи и посебни део*. Београд: Правни факултет.

20 Павловић, З. (2010). Од начела законитости до начела правности у кривичном праву. *Војно дело*, 62 (4), 210-228.

унутрашњом систематизацијом Кривичног законика није посебно издвојена заштита малолетних лица од ове врсте криминалитета.

У оквиру заштите малолетних лица од сексуалног насиља наш законодавац је отишао корак даље, прихватајући обавезе из међународних конвенција, а кроз одредбе Закона о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полних слобода према малолетним лицима, који је ступио на снагу 2013. године. Налазимо да мере предвиђене овим законом могу представљати само факултативне постпеналне сервисе помоћи намењене законски слободним (осуђеним) лицима или облигаторне услове остваривања одређених бенефита у контексту пробације.²¹

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ОБЈЕКТУ КРИВИЧНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ КОД КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРОТИВ ПОЛНИХ СЛОБОДА

Премда се по решењу законодавца у вези сексуалног криминалитета из Главе XVIII КЗ закључује да се овим сегментом штити приватна сфера сексуалног живота грађана, право избора сексуалног партнера и заштита од задирања трећих особа у сферу сексуалности против и мимо њихове воље, прецизно дефинисање оквира заштитног објекта *против полних слобода*, обухваћеног овим умишљајним кривичним делима представља комплексан задатак. Ово се посебно истиче с обзиром на измене у односу на раније решење према којем је ова група кривичних дела носила назив „Кривична дела против достојанства личности и морала“.²²

Кривична дела из ове групе се, према појединим ауторима,²³ могу поделити у две подгрупе, обухватајући тако кривична дела недозвољене обљубе, којима се штити слобода одлучивања у полним односима и кривична дела против полног морала. Премда заштита полних слобода, као део општег права човека на самоопредељење и обликовање личног и социјалног идентитета, није проблематична у овом смислу, питања моралности и заштите моралних вредности свакако носе веће дилеме.

Инкриминисање радњи које се сматрају противне друштвеним моралним схватањима (*mala in se*) јасно представља (парцијални) основ различитих кривичних дела обухваћених Кривичним законом. Свакако, овде се могу поменути подвођење и омогућавање вршења полног односа (члан 183), посредовање у вршењу проституције (члан 184), као и новије инкриминације, попут поседовања и дистрибуције дејче порнографије (члан 185). Посебно важно место у овом контексту представља инкриминација из члана 197. којим се санкционише родоскрвнуће. И мада, криминолошки посматрано, управо унутарпородично, инцестуозно насиље представља највећи сегмент сексуалне виктимизације деце, дато кривично дело сврстано је у кривична дела против брака и породице, а чиме се наглашава да се датим понашањем вређају морална схватања о односима унутар породице.²⁴ Истицање морала као објекта заштите дате групе кривичних дела посебно је актуелно у контексту злоупотребе дејче порнографије, а која је такође обухваћена кривичним делима против полних слобода.

Оправданост инкриминисања присилних радњи усмерених ка задовољењу властитих сексуалних потреба или жеља, без поштовања права на сексуално самоопредељење и слободу другог лица логична је с обзиром на инкриминацију из члана 135. КЗ Републике Србије, а у коме се разлаже кажњивост примене силе или претње као средства принуде другог лица да нешто учини или не учини или трпи. Отуда, Ритоса добро запажа да се кривична дела против полних слобода постављају као *lex specialis* у односу на карактер претходно наведене норме.²⁵

Овде ћемо поставити питање може ли се тврдити да се актуелним законским решењима штите полне слободе и у случају сексуалних деликата почињених над децом, односно лици-

21 Павловић, З. & Петковић, Н. (2013). Превенција сексуалних деликата на штету малолетних лица у новом кривичном законодавству. Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима. Палић: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

22 Миловић, М. (2005). Сексуални деликти у новом кривичном законик. Правни живот 54 (9), 1025-1042.

23 Чејовић, Б. (2006). Кривично право општи и посебни део. Београд: Правни факултет.

24 Чејовић, Б., *loco citato*.

25 Rittosa, D. (2007). Seksualni delikti na štetu djece. Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, MUP R. Hrvatske.

ма млађим од 14 година. Према члану 12. Конвенције о правима, одређено је право детета на властито мишљење и слободно изражавање истог о питањима која се на њега односе, па се логичним поставља да, уз адекватно претходно информисање, деца могу одлучивати и о ступању у сексуалне односе. Ипак, сходно одредбама члана 180. КЗ којим се инкриминише обљуба са дететом, воља, сагласност, па и иницирање сексуалног односа од стране детета неће се сматрати довољним основом искључења кривичног дела. У том смислу логичним се отвара дилема да ли деца, у кривичноправном смислу, онда уживају право и слободу полног самоопредељења и одабира сексуалног партнера. Ово се посебно поставља занимљивим у контексту става 4. истог члана у оквиру кога се наводи да се учинилац неће казнити уколико између њега и детета не постоји значајна разлика у њиховој душевној и телесној зрелости.

Питање сексуалне виктимизације деце свакако не може бити центрирано око аргументације ограничења дејих полних слобода, већ пре свега мора узети у обзир заштиту душевног и телесног здравља, као кључних последица сексуалног насиља, те заштиту моралности, било у погледу развојних перспектива детета, било у погледу заштите поштовања друштвених стандарда сексуално прихватљивог понашања.

Полне слободе детета не могу се поставити као заштитни објект ове групе кривичних дела, о чему сведочи и раније поменути члан 180. став 4. којим се јасно наводи да се неће сматрати кажњивим делом уколико дете млађе од 14 година ступи у сексуални однос са лицем приближне старости и душевног развоја, односно како поједина законодавства кажу у разлици до 5 година. На тај начин законодавац јасно препознаје да је сексуалност деце на раним узрастима ствар нормативног развоја и да вршњачко експериментисање и сексуално упознавање не треба бити предмет кривичноправне регулативе. Ипак, познајући природу и штетност сексуалних контаката који се остварује на дете у случајевима веће старосне разлике, закон их забрањује са циљем превенције психичких и физичких последица које дата понашања остављају на дете.

Из наведеног произилази да позитивноправна решења у Републици Србији и одредница кривична дела против полних слобода нису у потпуности одговарајући оквир којим би се обухватили и сексуални деликти почињени над децом. Уместо тезе према којој се заштитно ограничавају полне слободе деце, прихватљивијом се чини теза да се овим кривичним делима ограничава слобода полног избора пунолетних лица, а која у случају сексуалног контакта са децом има карактер злостављања *ergo* насиља. Посебан положај који малолетна лица иначе уживају пред законом, специфична етиологија и феноменологија овог облика криминалитета, оправдавају да дата дела буду издвојена као засебна, а не само као предоминантно квалификаторне околности у контексту општег сексуалног насиља.

Ипак, све ово треба узети са одређеном резервом у односу на време извршења кривичних дела. Јер, посебну тежину сексуалном насиљу над децом и њиховој заштити требало би дати уколико је реч о злочинима који су извршени за време рата. Јер, све до недавно, ратно сексуално насиље је углавном било третирано као редовна последица рата, уз изостанак посебне заштите жртава сексуалних злочина. Тим више је изостајала кривичноправна реакција код сексуалног насиља за време рата над децом. Чини се да ће то тек бити предмет изучавања у области кривичног и међународног кривичног права.²⁶

ПОЈЕДИНИ ЕЛЕМЕНТИ БИЋА КРИВИЧНОГ ДЕЛА СИЛОВАЊА²⁷

У групи кривичних дела против полних слобода највећа пажња у кривичноправној теорији и пракси посвећена је силовању, а посебно у сегментима који се тичу саме радње извршења, постојања или одсуства отпора пасивног субјекта, те родне одређености овог кривичног дела.

26 Павловић, З. & Петковић, Н. (2013). Сексуално насиље у међународном кривичном праву. XII тематски међународни научни скуп: Међународна кривична дела. Тара: Удружење за међународно кривично право, 571-585.

27 Уместо уобичајене анализе кривичних дела против полних слобода, поштујући структуру рада и његов обим, овде ћемо акцентovati само посебности код кривичног дела силовања у контексту посебне заштите жртава – деце, остављајући потпуни приказ за неки од следећих прилога посвећених овој теми.

Кривично дело силовања се састоји у принуди на обљубу или са њом изједначеним чином употребом силе или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица. Из овакве формулације произлази да је дато дело двоактно, односно неправо сложено дело које интегрише елементе полног односа или њему изједначеног чина и принуде као средства превладавања отпора.²⁸ Према члану 135. КЗ појам принуде одређен је као примена силе или претње којим се друго лице принуђава да нешто учини или не учини или трпи. У питању је обично лице блиско пасивном субјекту, с тим да не постоји објективни критеријум одређивања блискости.

У ситуацији кад се прети неким каснијим нападом на живот или тело,²⁹ неће постојати кривично дело силовања већ може да се ради о неком другом кривичном делу из ове групе кривичних дела. Случајеви у којима злостављачи настоје да заплаше дете претећи да ће убити само дете или њему блиска лица, а како би спречили да дете пријави остварени сексуални контакт, не могу одредити ранији однос као силовање. Ипак, поставља се питање како тумачити ситуацију у којој је дете жртва дуготрајног физичког и психолошког злостављања које коначно ескалира и сексуалним злостављањем.

Постојање отпора жртве сложено је у случајевима када је обљуба извршена над дететом. Наиме, уважавајући развојне психофизичке особености детета поставља се питање на који начин и којим интензитетом дете може изражавати своју вољу, односно отпор насилнику. Ово се посебно истиче с обзиром на изражену несразмеру физичке снаге детета у односу на одрасло лице, као и често постојање емотивне везе или односа поверења који постоји између насилника и детета.

Одсуство интензивнијег отпора детета може се разумети и развијањем такозваног „синдрома научене беспомоћности”, а који је приметан у случајевима продуженог сексуалног насиља. Напослетку, треба имати на уму и то да хипотетичка ситуација силовања може бити у том степену стресогена, да делује парализујуће на дете искључивши постојање сваког физичког, па и вербалног отпора.

Браћајући се ситуацији у којој је коришћењем силе или претње обљуба већ остварена и започета, те се у току извршења радње жртва са њом сагласи, поставља се питање да ли је оправдано тумачење према коме се искључује противправност, с обзиром да је самом оствареном, па и делимичном пенетрацијом дело већ извршено. Ово се посебно може анализирати у контексту извршења обљубе са дететом, узимајући у обзир децје ограничене способности изражавања воље и пристанка на полни однос. Отуда смо ближи ставу да уколико је обљуба принудно започета, даље понашање детета неће бити од значаја за правну квалификацију дела.

Водећи се феноменолошким напоменама значајан проблем судске праксе представљају и случајеви у којима се сексуално насиље, а посебно насиље над дететом врши у дужем временском периоду. Тако се често могу пронаћи примери у којима је отац злостављао ћерку више месеци, па и више година, при чему правну дилему поставља ситуација у којој се први сексуални однос извршио применом силе, док је иста изостала у осталим. Наиме, ово питање релативно је слично раније елаборираној проблематици трајног психолошког притиска који злостављач оставља на дете ранијим претњама или физичким насртајима. Отуда се с правом може очекивати да ће уколико је први сексуални однос извршен принудно дете бити касније у стању страха, те се продуженим делом може сматрати и уколико су касније обљубе извршене без примене силе или претње. Повиновање позиву који не укључује постојање непосредне силе или претње, неће мењати квалификацију дела с обзиром да се на временску повезаност и друге околности дела може говорити о јединственој целини. Једини услов у овом смислу представља такозвани захтев једнакости или истоветности угроженог правног интереса и могућности његовог повређивања који поставља захтев да је дело извршено над истим пасивним субјектом.³⁰

28 Чејовић, Б. *op.cit.*

29 Мрвић Петровић, Н. (2011). Кривично право - посебни део, Београд, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник.

30 Frank, S. (1955). *Teorija kaznenog prava*, Školska knjiga, Zagreb.

Водећи се законским одређењем појма силовања, законодавац је предвидео да је иста казна запређена за извршење обљубе или са обљубом изједначеног чина. Отуда се поставила теоријска али и практична потреба за прецизним одређивањем радњи које се могу сматрати једнаке обљуби.

Важна практична дилема у овом контексту представља давање одговора на питање да ли је за остваривање кривичног дела силовања нужно да се пенетрација врши полным органом мушкарца или се под овим могу обухватити и пенетрације извршене другим деловима тела, па и предметима.³¹

У контексту сексуалног злостављања деце важну напомену представља и тумачење радњи којима се дете приморава да изврши пенетрацију над учиниоцем, као и случајеви у којима се дете приморава да пенетративне радње врши над самим собом. Пример немачког Кривичног законика и његово члана 176а предвиђа дата понашања као тешко сексуално злостављање детета, са вишом минималном запређеном казном у односу на друга дела, свакако упућује на потребе детаљнијег законског прецизирања природе поменутих радњи и одговарајућих измена Кривичног законика.

Питање родне одређености извршиоца код кривичноправних одредби о обљуби изједначеног чина са рестриктивним тумачењем само на делимично или потпуно увлачење мушког полног органа у оралну или аналну дупљу, постављају ограничења у смислу могућег извршиоца овог дела, да би то био само мушкарац, док би жена могла евентуално бити кривично одговорна само за покушај.³² Према је делимично оправдано ово применити на случајеве који се односе на поступање жене према одраслом мушкарцу, с обзиром на несразмер физичке снаге, епидемиолошке криминолошке студије несумњиво потврђују да жене могу бити и јесу сексуално насилне према деци.

Осврнувши се на даљу структуру члана 178. КЗ, поред основног и привилегованог облика, а који су садржани у ставу 1. и ставу 2. инкриминације силовања, законодавац је предвидео и два квалификована облика. Тако се ставом 3. датог члана предвиђа да ће се тежим обликом дела сматрати уколико је извршењем радње садржане у ставу 1. и 2. наступила тешка телесна повреда лица према којем је дело извршено или ако је дело извршено од стране више лица или на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин или према малолетнику или је дело имало за последицу трудноћу.

Овде ћемо се још посебно осврнути само на трећу квалификаторну околност у контексту члана 178. став 3, односно извршење кривичног дела силовања на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин, када се говори о кривичноправној заштити малолетних лица. Ово произилази, пре свега, из чињенице повишеног сензибилитета најмлађих, који због недостатка животног (па и сексуалног) искуства, понашања која се иначе не би сматрала посебно понижавајућим у датом контексту, могу доживети високо трауматично. Тако се у домаћој, а посебно у упоредноправној пракси, могу пронаћи примери пресуда којима су сам извршени *felatio* и анални *coitus* оцењени као квалификаторне околности, а узимајући у обзир доб пасивног субјекта ерго детета, те субјективни доживљај оштећеног лица, самим тим што је ниво понижења који жртва доживљава снажнији и превазилази исто у случају извршења дате радње над пунолетним лицем.³³

Члан 178. у ставу 3. и 4, као што је то напоменуто, представља као квалификаторне околности да је радња извршења учињена према малолетнику, односно према детету чиме се остварује најтежи облик овог дела. У том смислу законодавац се определио да обједини кривичноправну заштиту малолетних и пунолетних лица, правећи диференцијацију пре свега у погледу запређене казне уколико је дело учињено према пунолетном лицу, малолетнику, односно лицу које је навршило 14 година, односно над дететом у кривичноправном смислу.

31 Garačić, A. (2001). Kazneno djelo silovanja: kvalificirani oblici i odgovornost za težu posljedicu. *Hrvatska pravna revija*, 7. 88-93. Мрвић Петровић, Н. (2011). Кривично право - посебни део, Београд, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник.

32 Стојановић, З. (2006). *Коментар Кривичног законика*, Београд, Службени гласник.

33 Павловић, З. (2013). *Сексуална злоупотреба деце – криминолошки и кривичноправни аспекти*. Нови Сад, Правни факултет Универзитета Привредна академија, II део, стр. 215 et al.

Сумирајући претходно наведено, инкриминацијом из члана 178. КЗ законодавац је недвосмислено указао на императив остваривања кривичноправне заштите полних слобода, постављајући кривично дело силовања као најтеже и најтипичније дело из ове групе. О интенцији законодавца да строго санкционише дата понашања сведочи и упоредни преглед еволуције запрећених казни за дато дело, а посматрано у контексту Кривичног закона, односно Кривичног законика Републике Србије, сходно изменама које су ступале на снагу почевши од 2006. године. Тенденција строжијих запрећених казни приметна је, као што је то претходно наведено, и за теже облике овог дела. Наиме, пре 2006. године уколико би извршење силовања имало за последицу наступање тешке телесне повреде или трудноћу, или је учињено од стране више лица, или на нарочито свиреп и понижавајућ начин или уколико је извршено према малолетнику, законом је била запрећена казна од најмање три године. Тек после 2006. године за исто дело законодавац је предвидео казну затвора од минимум 3 године и максималних 15, док је према позитивним решењима законски минимум подигнут на 5 година. Напослетку, исто се може нотирати и у контексту најтежег облика овог дела, који као пасивног субјекта претпоставља дете, а где је према ранијим решењима била запрећена казна од 3 до 18 година, односно најмање 5 година затвора, док је према позитивноправним решењима законски минимум подигнут на 10 година затвора.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Преузимањем обавеза из прихваћених међународноправних докумената, Србија је приступила усклађивању националне кривичноправне регулативе и подизања нивоа заштите деце од сексуалног насиља. Проширивање криминалне зоне за поједина кривична дела, више запрећене казне и строжија казнена политика, рестрикције у погледу условног отпуста и ванредног ублажавања казне, као и усвајање законског оквира за формирање регистра сексуалних преступника, свакако су кључни аспекти поменутих унапређења. Међутим, чини се да је и у овом сегменту пуно тога одрађено доста непрецизно, са јасним потребама даљих корекција.

У првом реду чини се неоправдано разубуђивање и парцијално понављање кривичноправне материје ван Кривичног законика, а као што је то урађено Законом о посебним мерама. Сам Кривични законик и јесте формиран са циљем да на једном месту систематично и свеобухватно обради кривичну материју. Отуда, овакав *lex specialis*, премда неспоран у намери, никако не може бити оправдан у форми. Да је било могуће и целисходније уврстити одредбе Закона о посебним мерама у Кривични законик сведоче и искуства из упоредноправних модела, попут законодавства Руске Федерације. Тако се у датом оквиру, иза сваког конкретног кривичног дела из ове групе спецификују одговарајуће правне последице осуде, као и рестрикције предвиђене након издржане казне. Разлика у том смислу поставља се и у чињеници да је законодавац настојао да прилагоди општа кривичноправна начела конкретним инкриминацијама, док је Закон о посебним мерама несензитиван у том смислу.

Свеједно, простор за деловање *de lege ferenda* постоји. У првом реду ваља истаћи потребу проширивања криминалне зоне кривичног дела силовања које би сходно савременим тенденцијама приметним у појединим иностраним законодавствима морало обухватити и радње (гениталне и аналне) пенетрације другим деловима тела или предметима, у контексту раније представљеног тумачења према коме се неће посматрати сама радња већ остварена последица и намера учиниоца. Додатно, оправдање оваквог тумачења намеће се у контексту анализе запрећених казни, где би у случају да се дата радња тумачи као кривично дело недозвољених полних радњи максимална казна била далеко нижа у односу на казну запрећену код кривичног дела из члана 178. став 4. Ипак, како међу појединим домаћим ауторима постоје традиционална па и догматска тумачења појма обљубе или обљуби изједначеног чина, компромисно решење могуће је и у формирању нове инкриминације или допунског члана који би пенетративне радње остварене предметом, а са циљем задовољења полне похоте, квалификовале као сексуални напад, са једнаком запрећеном казном као у случају кривичног дела силовања.

Слична тенденција чини се оправданом и у контексту потребе наглашавања радње злостављања која укључује навођење или принуду детета да изврши пенетрацију над одраслом особом, као и над самим собом.

Почевши од 2009. године извршене су значајне измене кривичног законодавства у сегменту заштите малолетних лица од сексуалног насиља. Па ипак, гласна критика јавности последњих година још увек се може чути и односи се на опажену благу казнену политку те релативно ниске казне које судови изричу сексуалним делинквентима. Ово се посебно истиче у контексту све чешће медијски презентованих случајева повратника који су након издржане казне поново починили истоврсно дело као и случајева који су почињени над децом на сасвим раним узрастима. Управо у том смислу, сходно решењима која су приметна у америчком законодавству, чини се упутним предложити измене којима би сви сексуални деликти који су почињени над децом млађом од седам година били кажњавани дуплом казном од оне која је законом забрањена за дато дело. Наиме, чињеницом да појам детета из члана 112. КЗ укључује доста широк развојни оквир, овим би се истакао императив заштите посебно вулнерабилне категорије деце, као и намера законодавца да строго казни злостављаче који одабиром жртава на сасвим раном узрасту исказују посебну безобзирност и испољавање високог степана друштвене опасности.

Исто решење чини се примењивим и према повратницима, који би поновним извршењем истоврног кривичног дела над малолетним лицем јасно исказивали укорењеност девијантног карактера и потребу строжије друштвене реакције. Отуда би се дуплирање забрањене казне која је предвиђена за дати облик кривичног дела поставила као оправдан оквир трајније заштите друштва и остваривања контроле над понашањем лица која испољавају трајно насилни образац сексуалног понашања.

Остајући у контексту забрањених казни, а код наступања смртне последице као квалификаторне околности приликом извршења неког од сексуалних деликата, иако се у овим случајевима говори о нехатном лишењу живота, става смо да би у ситуацијама сексуалног злостављања деце које резултирају смртним исходом детета, испољена суровост и друштвена опасност дела, без обзира на умишљај учиниоца, морала носити могућност најстрожије казне, односно казне затвора у трајању од 30 до 40 година.

Нека од предложених решења захтевају рекомбинаторику Кривичног законика, те претпостављају значајне проблеме номотехничке усклађености свих кривичноправних одредби.

Стварна заштита најмлађих од сексуалног насиља јасно захтева широкооквирну стратегију која неће егзистирати само на папиру и демагогији. Ипак, мора се имати на уму да девијантна сексуалност једноставно није нешто што се може само строгим законом потиснути, нити ће високе забрањене казне саме по себи представљати посебно успешно средство одвраћања педофила. Природа сексуалног насиља над децом је јасно много сложенија и отуда захтева секвенцијално деловање које мора без искључивања обухватити дете, породицу, насилника, непосредну и ширу околину, друштвене вредности и ставове, а чини се, не и на последњем месту, кривичноправну реакцију, као крајње средство заштите.

ЛИТЕРАТУРА

1. World Health Organization (2002). *World Report on Violence and Health*, Geneva, WHO.
2. Bagley, C. & King, K. (1990). *Child sexual abuse: search for healing*. NY: Routledge;
3. Z. Bjelajac, Ž. Marković, M. & Pavlović, Z.S. (2012). *Particulars of modern slavery as a deviant social phenomenon*. *Review of International Affairs*. 63, (1146) 33-49.
4. Craig, L. A., Browne, K. D. & Beech, A. R. (2008). *Assessing risk in sex offenders: A practitioner's guide*. NY: John Wiley & Son.
5. Чејовић, Б. (2006). Кривично право општи и посебни део. Београд: Правни факултет.
6. Ђопић, С. & Ђопић С. (2013). *Сузбијање високотехнолошког криминалитета: међународни стандард и национално законодавство Србије*. Криминал, државна реакција и

- хармонизација са европским стандардима. Палић, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
7. Frank, S. (1955). *Teorija kaznenog prava*, Školska knjiga, Zagreb.
 8. Garačić, A. (2001). Kazneno djelo silovanja: kvalificirani oblici i odgovornost za težu posljedicu. *Hrvatska pravna revija*, 7. 88-93.
 9. Naugaard, J. J. (2000). The challenge of defining child sexual abuse, *American Psychologist*, 55 (9).
 10. Ишпановић Радојковић, В. (2005). Заштита деце од злостављања и занемаривања, *Правни живот*, 54 (9).
 11. Крон, Л. (2010). Педофилија и могућности социјалне реакције у *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 29 (1-2).
 12. Љубојевић, Н. (2008). Сексуално злостављање детета у породици, *Правни живот*, 57 (10), 405-417.
 13. Mathoma, A. et al., (2006). Knowledge and perceptions of parents regarding child sexual abuse in Botswana and Swaziland. *Journal of Pediatric Nursing*, 21.
 14. Милосављевић, М. (1998). *Насиље над децом*. Београд, ФПН, БУ.
 15. Миловић, М. (2005). Сексуални деликти у новом кривичном законнику. *Правни живот* 54 (9), 1025-1042.
 16. Мрвић Петровић, Н. (2011). Кривично право – посебни део, Београд, Правни факултет Универзитета Унион и Службени гласник.
 17. Николић-Ристановић, В. Ж. и Докмановић, М. (2005). Међународни стандарди и насиље у породици, *Темида*, 8 (2).
 18. Павловић, З. et al., (2014). Дечја порнографија, 51, 1 (111), *Зборник Правног факултета у Сплиту*.
 19. Павловић, З. (2013). *Сексуална злоупотреба деце – криминолошки и кривичноправни аспекти*. Нови Сад, Правни факултет Универзитета Привредна академија.
 20. Павловић, З. (2010). Од начела законитости до начела правности у кривичном праву. *Војно дело*, 62 (4), 210-228.
 21. Павловић, З. & Петковић, Н. (2013). Превенција сексуалних деликата на штету малолетних лица у новом кривичном законодавству. Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима. Палић: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
 22. Павловић, З. & Петковић, Н. (2013). Сексуално насиље у међународном кривичном праву. XII тематски међународни научни скуп: Мееђународна кривична дела. Тара: Удружење за међународно кривично право, 571-585.
 23. Петковић, Н., Павловић, З. & Стевковић, Љ. (2013). Ставови професионалаца према увођењу регистра учинилаца кривичних дела против полне слободе према малолетним учиниоцима 16 (2), 103-133, *Темида*.
 24. Петковић, Н., Павловић, З. & Димитријевић, Ј. (2012). Кривичноправна заштита деце од сексуалног насиља – предлози *de lege ferenda*, *Специјална едукација и рехабилитација*, 11(2), 307-324.
 25. Ritossa, D. (2007). *Seksualni delikti na štetu djece*. Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, MUP R. Hrvatske.
 26. Станић, И. (2007). Дјечја порнографија, *Педагошка стварност*, 53 (3-4).
 27. Симовић, М. (2012). Конвенција ОУН о правима дјетета и пракса Уставног суда Босне и Херцеговине. *Зборник радова IX традиционалног међународног научног скупа „Правнички дани проф. др Славко Царић“*, стр. 29-40.
 28. Стефановић, Н. & Прелевић, С. (2012). Права детета у Србији. *Зборник радова IX традиционалног међународног научног скупа „Правнички дани проф. др Славко Царић“*, стр. 408-419.
 29. Стојановић, З. (2006). *Коментар Кривичног законика*, Београд, Службени гласник.
 30. Шкулић, М. (2012). Кривично дело насиља у породици. *Зборник радова са научног скупа: Насиље у породици*, Београд: УБ Правни факултет.
 31. Тањевић, Н. (2010). Кривичноправна заштита деце жртава сексуалног насиља у Србији, *Темида*, 13 (4).

РАД ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ КАО ОДГОВОР НА НАСИЉЕ У ДРУШТВУ¹

Проф. др Жељко Никач

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Мр Бобан Симић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У реферату се указује на насиље као на један од најтежих проблема са којима се сусреће савремено друштво, развијене и земље у транзицији, као што је Република Србија. Друштвена реакција на насиље, криминал и остале друштвено негативне појаве је прво нормативна и обухвата правну регулативу инкриминисаних понашања, процедуре и осталих питања. Оперативни аспект реакције обухвата активности државних органа, као што су полиција, правосудје (ЈТ, судови, органи за извршење санкција), центри за социјални рад и др. *Community policing* као прихваћени концепт организације и рада полиције код нас, усмерен је на сузбијање појавних облика насиља у друштву, као што су насиље на спортским приредбама (хулиганизам), вршњачког насиља, насиља у породици и осталих облика. У завршном делу рада је посебно указано на значај борбе против насиља генерално, али и у контексту актуелне апликације Србије за пријем у чланство ЕУ.

Кључне речи: насиље, хулиганизам, вршњачко и насиље у породици, МУП (полиција), *community policing*, Србија и ЕУ.

УВОД

Насиље као друштвено негативна појава прати друштво и људску цивилизацију од времена њиховог настанка па све до данашњег савременог доба техничко-технолошког развоја. У периодизацији људског друштва насиље се манифестовало на различите начине, кроз различите облике и форме, што је зависило од степена друштвеног развоја. У сваком случају, оно је увек било изузетно друштвено опасно и носило је јасну поруку деструкције и разарања људског друштва, државне организације и атака на интегритет човека као појединца.

Државни органи имају најважнију улогу у сузбијању и спречавању насиља у друштву, а међу њима водеће место свакако заузимају правосудни органи, полиција и други. Велику улогу у сузбијању насиља и сродних појава имају и поједини институционални органи (омбудсман, повереник за равноправност, влада, парламент, одбори) и ванинституционални облици (медији, јавност, НВО) друштвене реакције. Наравно, сузбијање и спречавање насиља у савременом тренутку је прилагођено новим појавним облицима и манифестацијама насиља и насилничког понашања, па су сходно томе и организовани поједини државни органи и субјекти друштвене реакције.

Полиција је најпозванији државни орган у одбрани друштва од насиља, насилничког понашања и криминала, а посебно у случају када породица, други органи и субјекти више нису у могућности да се на успешан начин супротставе овим појавама. Модерна организација и начин рада полиције су данас императив за ефикасан рад полиције, дакле и за успешно сузбијање насиља и контролу насилничког понашања у друштву. У савременом друштву преовлађује концепт *community policing* (полиција у заједници) као модел организације и начина рада полиције који је прихваћен у развијеном свету, а пре свега у САД, Великој Британији и другим развијеним земљама. Концепт је прихваћен код нас и у већини некадашњих социјалистичких држава, које су данас у транзицији и теже трансформацији у развијено и богато друштво.

¹ Рад је настао као резултат активности на научноистраживачком пројекту КПА под називом „Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвена реакција“, руководилац проф. др Б. Симеуновић Патић.

Као што је познато, у Републици Србији је крајем XX века дошло до значајних друштвених промена, након чега је започет процес демократизације друштва, економске транзиције и реорганизације државних органа. Покренут је процес трансформације сектора безбедности и реформе полиције, па је прихваћен савремени концепт *community policing* као модел организације и начина рада полиције код нас.² У сарадњи са заједницом и партнерским односима полиција уважава утврђене приоритете, а међу њима значајно место заузима и борба против насиља и насилничког понашања у заједници. У том смислу полиција посебно води рачуна о заштити најосетљивијих и социјално рањивих група, као што су: деца, малолетници и млади, жене, старији, припадници националних мањина и остали. У даљем делу реферата указаћемо на почетне добре резултате концепта *полиција у заједници* у сузбијању насиља у Републици Србији, затим на поједине проблеме и перспективе даљег развоја у циљу отклањања потенцијалног незадовољства у заједници.

НАСИЉЕ И НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ

Насиље и насилничко понашање у друштву су манифестације криминалног понашања које изазивају велико узнемирење и забринутост читаве заједнице. Посебну забринутост јавности изазивају акти насиља у којима долази до претеране *бруталности* и нарочито у односу на поједине *социјално рањиве групе*, као што су: млади, деца, стари, жене, школска омладина, насиље на спортским манифестацијама, насиље према припадницима мањина и др. Као непосредне последице насиља и насилничког понашања јављају се страх, забринутост и револт грађана и заједнице, док су бројне друге посредне последице по појединца, породицу и заједницу у целини. Из тих разлога је потребна адекватна и хармонизована друштвена реакција, јединствен став државних органа и примена закона без дискриминације и поједнако за све грађане у заједници.

Појам насиља и насилног понашања није једнообразно одређен у доктрини и пракси. У литератури се тако помињу различити појмови као што су насиље, агресија, агресивност и други, па често долази до семантичких и других забуна. За потребе овог реферата одредили смо се за коерзивистички (сила) приступ и сходно томе насиље ћемо (радно) одредити као *однос између две стране, где једна страна употребом силе или претњом да ће је употребити утиче на вољу друге стране*.³

Класификација насиља и насилничког понашања је такође доста различита у литератури и зависи од појмовног одређења и других напред изнетих елемената. Као најчешће врсте насиља наводе се: а) физичко, б) емоционално или психичко, ц) сексуално и д) структурално. Физичко насиље можемо најједноставније дефинисати као намерно наношење телесних повреда. Емоционално насиље представља вербални али и невербални начин наношења психичких повреда другом лицу. Сексуално насиље представља специфичан облик насиља, које чине нежељени сексуални контакти. Структурално насиље је посебна категорија која се помиње у литератури и то као насиље повезано са неодговарајућом или непостојећом реакцијом друштва.

Насилнички криминалитет је појам који се донекле ослања на насилничко понашање у ширем смислу, али се у ужем смислу посматра као криминалистички и кривичноправни појам који означава кривична дела са елементима насиља, бруталности и агресивног понашања извршилаца. Са становишта заштитних објеката неспорно је да у ову групу спадају пре свега кривична дела против живота и тела, против имовине са елементима насиља, против слобода и права човека и грађанина, а у ширем смислу можемо рећи да су то сва кривична дела у чијем начину извршења се примењује сила или претња.⁴ У овом смислу у насилнички криминалитет донекле спадају и поједини прекршаји са елементима насиља и насилничког понашања, а који су правном режиму прекршајног права (поступка) и односе се углавном на повреде норми из области јавног реда и мира (JPM).

² Никач Ж, *Полиција у заједници*, Београд 2010, стр. 13–35.

³ <http://sh.wikipedia.org/wiki/Nasilje>

⁴ Симић Б, Никач Ж, *Насилнички криминалитет у Републици Србији, с посебним освртом на сузбијање насиља на спортским манифестацијама, Култура полиса*, Год IX, Посебно издање I, Београд 2012, стр. 194–195.

Друштвена реакција на насиље и насилничко понашање је у првом реду *нормативно-правна*, јер подразумева да се у оквиру правног система донесу адекватне правне норме, којима се предвиђају поједина ванправна понашања, кривична дела, прекршаји, санкције, процедуре и др. Важан део је доношење прихватљивих и одрживих прописа на дуже стазе, а посебно норми које су сагласне преузетим међународним обавезама и у складу са прописима ЕУ због апликације РС за пријем у Унију. У актуелном кривичном законодавству РС систематизовано је више група кривичних дела и то: а) против живота и тела, б) против слобода и права човека и грађанина, ц) против полне слободe, д) против брака и породице, е) против имовине, ф) против јавног реда и мира и др.⁵ Следећи корак је примена прописа у пракси и с тим у вези је *оперативни* вид реакције, пре свега органа превенције и репресије. Најпозванији органи за сузбијање насиља и насилничког понашања су свакако државни органи, међу којима се посебно истичу правосудни органи, полиција и др. Ту су и многи независни институционални механизми као што су Повереник за информације од јавног значаја и заштиту тајности података, Повереник за заштиту равноправности грађана, Заштитник грађана и др. Наравно, не треба занемарити ванинституционалну реакцију и важне субјекте у друштву, као што су јавност, медији, невладине организације (НВО) и др.

КОНЦЕПТ ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ КАО ОДГОВОР НА НАСИЉЕ У СРБИЈИ

Након друштвених промена крајем XX века у Републици Србији је покренут процес *трансформације сектора безбедности* и, с тим у вези, реформе МУП РС. Реформа МУП РС је артикулисана усвајањем полазног документа под називом *Визија за реформу МУП РС*, који је донет у сарадњи са међународном заједницом (СЕ, ОЕБС) и невладиним сектором.⁶ Одбор за управљање Програмом реформе МУП РС⁷ је указао на магистралне правце у трансформацији Министарства, а посебно у погледу реорганизације полиције, модела и начина рада. Предлогом Плана за развој и имплементацију *Пројекта полиције у локалној заједници*⁸ истакнути су превентивна (примарна) улога полиције, партнерство са заједницом и сарадња са грађанима, изградња професионалних стандарда и полицијске етике, поштовање закона и афирмација универзалних вредности.

Закон о полицији који је усвојен 2005. године и касније новелиран⁹ је дао шири нормативно-правни оквир за даљу реформу МУП и полиције као његовог најважнијег дела. Посебно важни одељци закона су они којима се регулишу полицијски послови, организација, овлашћења и контрола рада. Даље су истакнути постулати владавине права, начело законитости и други прихваћени и стандарди који су у функцији рада полиције у корист грађана и на добробит заједнице. Додајемо да је у циљу имплементације закона усвојено више подзаконских аката,¹⁰ планских (акциони планови за поједине области рада полиције) и других докумената. Најважнији документ новијег датума је *Стратегија полиције у заједници*,¹¹ док су раније усвојени програмски документи и мере за сузбијање насиља у појединим областима и о томе ће даље бити више речи.

Смисао концепта *полиција у заједници* је да полиција и друштво *поделе одговорност за безбедност у заједници*,¹² па дакле и у погледу сузбијања насиља у друштву о чему је овде реч. *Превентивни рад* у заједници је есенција концепта *полиција у заједници* и улога будућности јер се базира на етиолошком приступу, тачније деловању на узроке и услове криминалног и ванправног понашања. Циљ је да се у корену сасеку облици социопатолошког понашања који су предворје криминала, затим прекршаји и поједина лакша кривична дела.

5 Сл. гласник РС, бр. 85/05, 88/05 – испр. 107/05 – испр. 72/09, 111/09, 121/12 и 104/13.

6 *Визија и мисија*, Официјелни документ МУП РС, Београд 2002. Извештаји Р. Монка и Џ. Слејтера, Препоруке ОЕБС и СЕ/.

7 Упутство о образовању Одбора за управљање Програмом реформе МУП РС, Сл. гласник РС, бр. 62/03, 65/03.

8 Војновић, М., Полиција у заједници, *Безбедност*, бр. 3/04, 2004, стр. 431–452.

9 Сл. гласник РС, бр. 101/05, 63/09 – Одлука УС и 92/11.

10 Шире: Никач Ж, *Збирка прописа – Закон о полицији и подзаконски акти*, МУП РС, интерно, Београд 2008.

11 Одлука Владе РС 05 бр: 021-1082/2013-003 од 30.04.2013, Сл. гласник РС, бр. 43/13.

12 *Op. cit.* у нап. 3, стр. 145–147.

Поред добрих статистичких података потребни су видљиви и добри резултати, па сходно томе и задовољство заједнице организацијом и начином рада полиције у друштву. Свакодневни рад полиције на терену, планирање и примена различитих метода и средстава доприносе да се насилнички деликти спрече, открију и даље процесирају. У складу са максимумом полиција је јавност, јавност је полиција,¹³ служба треба да осећа пулс заједнице и да буде лидер у остварењу постулата безбедносне политике. То се посебно односи на сузбијање свих облика насиља, гаранције за све грађане и њихове породице за имовинску и личну сигурност, остварење стабилног јавног реда и мира и, једном речју, нормалан живот у заједници.

СУЗБИЈАЊЕ НАСИЉА НА СПОРТСКИМ МАНИФЕСТАЦИЈАМА

Феномен насиља на спортским и јавним манифестацијама је дошао до изражаја у развијеним земљама 70-тих година прошлог века. Врхунац навијачког насиља десио се 1985. године на стадиону *Хејсел* у Бриселу на финалној утакмици Купа европских шампиона између *Јувентуса* и *Ливерпула*, када је у нередима и сукобима навијача живот изгубило 39 лица. На овај трагични догађај реаговали су државни органи у Белгији, В. Британији и Италији и органи *UEFA*, који су изrekli петогодишњу забрану учешћа клубова са Острва на европским такмичењима. Поред овог, било је још неколико сродних насилничких догађаја на европским и светским стадионима, али се критички однос према овом проблему променио на боље након ове трагедије и уследила је знато оштрија друштвена реакција.

На идентичан начин овај проблем се манифестовао на просторима некадашње Југославије и нажалост добио националистичку и шовинистичку димензију. Нертељивост између навијача из Србије (*Гробари*, *Делије*) и Хрватске (*Бед блу бојс*, *Торцида*) била је катализатор нерешених односа у тадашњој заједничкој држави, што је све кулминирало насиљем на познатој утакмици између *Динама* и *Црвене звезде* у Загребу 1990. године. Насиље је било и остало вентил за нагомилане социјалне, економске, политичке и друге проблеме у друштву, а у овом случају све је имало националистичку димензију и спорт је био у другом плану. Након распада југословенске федерације и настанка данас самосталних држава стање се донекле променило, јер је нестао тзв. спољни непријатељ. Међутим, поларизација у друштву и међу спортским клубовима није нестала, већ је само добила други облик и изместила се на унутрашњи терен и сада су актери били навијачи домаћих клубова.¹⁴ У Србији је то био случај са навијачима како водећих клубова *Црвене звезде* и *Партизана*, тако и осталих клубова као што су *Војводина*, *Рад*, *Нови Пазар* и други. Поред фудбалских навијача, у насиље су били укључени и појединци и групе навијача ових и других клубова из осталих спортова, као што је био случај са кошарком и ватерполом, некада нашим најтрофејнијим спортовима.

Друштвена реакција на насиље и насилничко понашање на спортским и јавним манифестацијама је била нормативно-правна, затим оперативна (полицијска) и на крају правосудна (ЈТ, суд, извршење санкција). На основу добре праксе европских земаља и ослањајући се на Европску конвенције о сузбијању насиља и недоличног понашања гледалаца на спортским приредбама¹⁵, у Србији је још 2003. године донет *Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама*. Због проблема у пракси овај пропис је у неколико наврата новелиран одредбама Закона о изменама и допунама (ЗиД) и то 2005, 2007 и 2009. године.¹⁶

Он свакако представља најважнији унутрашњи правни извор за спречавање насиља и недоличног понашања на спортским манифестацијама код нас, у садејству са осталим прописима из казнено-правне материје и мерама и радњама надлежних органа. Због просторних и других лимита у кратком осврту указујемо да су у чл. 4 овог закона предвиђене *радње*

13 Зекавица Р, Сарадња полиције и грађана у оквиру концепта полиција у заједници, МУП РС, *Безбедност*, бр. 01/05, Београд 2005, стр. 83–89.

14 Nikac Z, Milošević G, Fight against violence at sporting and public events in Serbia – legislative solutions and actions of the Police”, *Međunarodna naučno-stručna konferencija „European Union – area of freedom, security and justice“*, Police Academy „Alexandru Ioan Cuza“, Bucharest, Romania, Zbornik radova, Vol. I, 2011, str. 31–37.

15 Закон о ратификацији Европске конвенције о насиљу и недоличног понашању гледалаца на спортским приредбама, „Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 09/90.

16 Службени гласник РС, бр. 67/03, 101/05, 90/07, 72/09 и 111/09.

извршења насиља и насилничког понашања на спортским манифестацијама, док су у чл. 17 елабориране мере за *спречавање насиља* према врстама и носиоцима (превентивне, мере на спортским приредбама, на спортским приредбама повећаног ризика и мере које предузимају надлежни државни органи). Једна од важнијих и крајњих мера је да полиција може даље да *забрани одржавање* спортске приредбе уколико организатор не поступи по налозима и не отклони уочене недостатке, услед којих може бити угрожена безбедност учесника (чл. 17 ст. 3).¹⁷ Подсећамо и да се једна од важнијих измена односи на измештање *ex* чл. 20 Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама у матични Кривични законик (КЗ), тако да је предвиђено да се после основног кривичног дела насилног понашања (чл. 344) дода нови чл. 344а – кривично дело *насилничко понашање на спортској приредби*.¹⁸ Биће кривичног дела је знатно проширено у погледу радње извршења, извршилаца (навијачи, играчи и др) и поштрена је одговорност организатора (правних и одговорних лица) који остварују профит на овим манифестацијама.

Полиција је својим досадашњим ангажовањем успела у великој мери да допринесе поштовању и примени поменутог закона, затим у заштити јавног поретка и у процесирању починилаца различитих кривичних дела на спортским манифестацијама и у вези са њима. МУП РС је релативно добро реаговао и ефикасно у неколико веома осетљивих предмета сузбијања насиља на спортским манифестацијама, процесирања прекршаја и других кривичних дела. Подсећамо на случајеве као што су: покушај убиства полицајца на утакмици *ФК Црвена звезда – Хајдук Кула* (2007, предмет општ. Трајковић), убиство француског навијача пок. Бориса Татона у центру Београда (општ. група навијача *ФК Партизан*), убиство навијача *ФК Вождовац* у возу на релацији Београд–Бар (општ. група навијача *ФК Рад*), недавно убиство навијача *ФК Рад* (општ. криминална група из Земуна). Међутим, полиција није увек и на сваком месту била у могућности да спречи навијачко насиље, вандализам и остале облике деструкције. Подсећамо на чувени случај Бајракли џамије и нападе на зграде неколико страних амбасада у Београду (2004 после погрома Срба на КиМ), којом приликом је озбиљно угрожена безбедност заједнице и доведен у питање углед РС у свету. У овим и још неким догађајима учествовали су екстремни навијачи појединих фудбалских клубова.

Посебан безбедносни изазов и незаобилазна тема последњих неколико година била је *Парада поноса*, тачније јавни скуп у покрету ЛГБТ заједнице који се традиционално одржава у свету и под снажним лобијем у најразвијеним државама. Први такав догађај одржан је у Србији 2010. године али је протекао у скандалозним нападима навијачких група на учеснике и полицију, велики број повређених, уништење имовине и огромну материјалну штету. Енорман број ангажованих полицајаца и херметички затворен главни град (*Алктраз*) нису могли да обуздају нападе екстремних навијачких група и присталица десничарских организација. Из тих разлога прошле године није одржан најављивани сличан догађај и исти је отказан због огромних безбедносних ризика, уз настојање да се створе услови за евентуално мирно окупљање грађана ове популације у скорој будућности. Евидентно је да наше друштво још није спремно да прихвати овај систем вредности и различитости који постоји у ЕУ и развијеном свету, па је одлука о одлагању скупа била промишљена и сачувани су многи животи, вредности и јавни поредак у целини.

Концепт полиције у заједници и *методологија рада полиције* на сузбијању насиља на спортским (јавним) манифестацијама су нормативно-правно утемељени на Закону о полицији, ЗКП, Закону о прекршајима, Закону о окупљању грађана, Закону о јавном реду и миру и другим прописима. Основни задатак МУП РС и Дирекције полиције, њених линија рада и територијалних јединица је да се *прати стање јавног реда и мира* у заједници. У погледу сузбијања насиља на спортским и јавним манифестацијама полиција посебно прати активности појединих навијачких група пре, за време и после одржавања скупова (пр. чл. 67 Закона о полицији-снимање јавних скупова). Специјализоване линије рада као што је Одељење за јавни ред и мир ПУ за град Београд (ОЈРМ) врше сталне *анализе догађаја* и пристиглих информација, њихову тријажу и рециклажу, на основу којих се уз помоћ аналитичке службе

17 *Ibid.*

18 *Op. cit.*, у нап. 10.

и осталих линија рада врше перманентне и *ad hoc* безбедносне процене. На основу ових процена прилагођава се и одговор полиције на безбедносне изазове, док се у превентивном делу концепт *community policing* ангажује у појединим програмима и другим сродним активностима у заједници. Полицијски оперативни рад је у овом делу усмерен на прикупљање почетних иницијалних података од значаја за безбедносне ризике, па се у стандардној процедури на терену прикупљају подаци и потом аналитички сагледавају и проверавају. Изузетно значајан елемент је сарадња полиције са представницима локалне заједнице, грађанима, организаторима и осталим актерима спортских догађаја. У оперативном раду полиција користи стандардне методе и врши провере кроз расположиве евиденције као што су: МОС (модус операнди систем), ОКИ (општи криминалистички индекс), односно КЕ (казнена евиденција) и ПЕ (прекршајна евиденција) и др. Значајан део провера иде и преко Управе за међународну полицијску сарадњу (УМОПС) која обухвата НЦБ Интерпола и Одељења за сарадњу са Европолом, преко којих се врши размена информација са ино партнерима. Представници МУП РС учествују и у раду *Европског центра за борбу против хулиганизма* са седиштем у Хагу, који је извршио категоризацију изгредника (кат. А, Б, Ц).¹⁹

Успостављена је стална комуникација, сарадња и размена информација полиције и других субјеката у *безбедносном систему Републике*, као што су БИА, војне службе безбедности и др. Након доношења закона у области *приватне безбедности* сарадња између овог сектора и полиције је институционализована и подигнута на нешто виши ниво, са напоменом да се тек очекују прва искуства у овој области.²⁰ Преко МУП РС делимично се одвија обука за редарску службу (ФТО) за обезбеђење спортских манифестација, што је свакако вид утицаја на постепено општег нивоа безбедности у заједници. Посебно значајно је да је Влада РС формирала *Национални савет за борбу против насиља и недоличног понашања на спортским приредбама*, у чији састав улазе представници различитих ресора.²¹ У континуитету са овим активностима у оквиру Управе полиције у седишту МУП РС формирано је посебно Одељење УП/6 – *Одељење за праћење и спречавање насиља на спортским приредбама – Национални фудбалски информациони центар*. Идентична одељења и одсеци формирана су у већим градовима у Републици – ПУ Београд и ППУ Нови Сад, Ниш и Крагујевац.

СУЗБИЈАЊЕ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА У ШКОЛАМА

а) Средином 2005. године у Србији је усвојен Полазни оквир националне стратегије за борбу против насиља, као институционални облик заштите деце од насиља и израз прихватања европских стандарда у овој области. На основу овог документа на седници Владе РС је усвојена *Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља* (2008),²² а потом и *Акциони план* за спровођење Стратегије (2010). Даље су усвојени *Национална стратегија за младе*²³ и *Акциони план*²⁴ за спровођење Стратегије за период од 2009. до 2014. године, у којима је један од важнијих циљева унапређење безбедности за младе у заједници. На почетку имплементације програмских докумената формирана је и мултисекторска *Радна група за координацију активности на превенцији насиља у образовно-васпитним установама* (2008). Извршена је анализа стања превенције насиља међу младима и констатовано да постоје бројни програми, пројекти и активности на различитим нивоима, али и многе слабости и проблеми у процесу примене и праћења. На основу резултата анализа усвојен је *Оквирни акциони план за превенцију насиља у образовно-васпитним установама* (2009), са циљем да се створи безбедно окружење у школама и да деца буду заштићена од свих облика насиља.²⁵

б) Посебно важан је оперативни аспект деловања МУП РС на заштити деце од насиља у заједници, а пре свега превентивни вид ангажовања у овој веома осетљивој области. МУП

19 Резолуција Савета ЕУ бр. 2010/Ц 165/01 од 3. 6. 2010, Додатак IV Категоризација. Ранија категоризација је била на „ризичне“ и „неризичне“ изгреднике.

20 Закон о приватном обезбеђењу и Закон о детективској делатности, *Сл. гласник РС*, бр. 104/13.

21 *Сл. гласник РС*, бр. 65/11.

22 *Сл. гласник РС*, бр. 122/08.

23 *Сл. гласник РС*, бр. 55/08.

24 *Сл. гласник РС*, бр. 07/09.

25 Никач Ж, *Концепт полиције у заједници и почетна искуства у Србији*, Београд 2012, стр. 137–153.

РС остварује превентивну функцију заштите живота, личне безбедности деце и малолетника и очувања осталих универзалних вредности, на тај начин што ангажује специјализоване линије рада и припаднике полиције који су оспособљени за овако сензибилне послове. Дирекција полиције и организационе једине у њеном саставу као што су Управа полиције (пр. Одељење за рад полиције у заједници, Одељење за јавни ред и мир), Управа криминалистичке полиције (пр. Одељење за малолетничку делинквенцију, друга одељења), територијалне јединице полиције (ПУ, ППУ, ПС и ПИ) и друге предузимају бројне *мере и радње* на заштити деце и сузбијања вршњачког насиља. Такође, остварује се тесна сарадња са субјектима који су јој по природи ствари блиски у материји сузбијања насиља, као што су различита министарства у Влади РС (Министарство науке, просвете и технолошког развоја (МНПТР), Министарство правде, Министарство спорта) и другим државним органима, организацијама и сродним субјектима. У сарадњи са осталим субјектима полиција је у претходном периоду покренула неколико важних активности, као што су: акције, пројекти, планови и други облици деловања на које ћемо кратко подсетити.

61) Тако је у протеклом периоду покренуто више заједничких *акција* на сузбијању вршњачког насиља (у школама) као што су: Акција „Школа“, „Централна акција појачане контроле саобраћаја селективног садржаја – Школа“, „Акција појачане контроле забране продаје и точења алкохолних пића малолетницима“, „Превентивна делатност код школске деце и омладине“, „Дрога је нула – живот је један!“ и др.

Акција „Школа“ је била прва у низу акција и веома брзо је постала јако популарна и прихваћена, како у широј (грађанској) тако и ужој (стручној) јавности. У њеној имплементацији су учествовали пре свега униформисани полицијски службеници (поредак) са основним задатком спречавања вршења прекршаја и кривичних дела у школама и њиховој околини, заштити ученика, имовине, безбедности и осталих вредности. Први резултати били су више него оптимистични и довели су до драстичног пада броја прекршаја и кривичних дела, па је закључак да се акција настави и врше перманентне безбедносне процене и сходно томе доносе адекватне одлуке. Са становишта превенције најважнији елемент је сталност полицајаца на безбедносном сектору, што даје резултате на дужи рок. Почетком сваке школске године спроводи се сада већ традиционална *Централна акција „Школе“*, која подразумева *појачану контролу саобраћаја у зони школа*. Акцију спроводе пре све полицијски службеници УСП (ССП-СПИ) у циљу веће безбедности ученика у саобраћају, али у сарадњи са органима школа, родитељима и осталим субјектима. Поред непосредних активности на терену акција обухвата и едукативне садржаје у форми предавања, аудио-видео презентација, симулација и др. Генерални циљ је подизање нивоа опште безбедносне културе ученика, возача и наравно свих грађана у заједници.

Акција превенције криминала код школске деце и омладине је веома важна активност коју перманентно спроводе полицијски службеници УКП (у цивилу), а пре свега припадници Одељења за сузбијање малолетничке делинквенције и других одељења. У форми радионица, трибина, стручних посета и других облика рада посебно лиценцирани полицијски службеници раде са децом и објашњавају важније методске јединице, нарочито оне које се односе на поједине појавне облике криминала (имовински деликти, насилнички криминалитет, хулиганизам, наркоманија и сл.). Смисао активности је подизање опште безбедносне културе код ученика и генерално у заједници, али и изградња бољих партнерских односа полиције, ученика и њихових породица. Акција „Дрога је нула, живот је један“ је данас вероватно једна од најважнијих активности полиције у Београду и осталим великим градовима у Републици, јер је општепознато колики је степен друштвене опасности од злоупотребе наркотика у друштву. Акција се спроводи још од 2006. године уз подршку градских власти, осталих органа и суграђана. Смисао је да се на идентичан начин као горе ученици информишу о овом најтежем злу XXI века, те да покушају да схвате и прихвате препоруке стручних лица и да се очува будућност младих (нације) у наредном периоду.

62) *Пројекти* на сузбијању вршњачког насиља (у школама) су такође важан вид активности које спроводи МУП РС (полиција), посебно у сарадњи са осталим субјектима у заједници. У последњих неколико година МУП РС је самостално или уз помоћ иностраних партнера (СЕ, ЕУ, ОЕБС, државе) покренуо неколико пројеката у области сузбијања вршњачког насиља. Претеча свих пројеката је Пилот пројекат *Полиција у локалној заједници* (2002–2005)

који је заживео и прихваћен је као официјелни облик организације и начина рада полиције у Републици Србији. Даље следе важни пројекти као што је „Безбедна заједница“ који је још актуелан, затим „Школски полицајац“, „Школа без насиља“, „Безбедно детињство“ и др.²⁶

Пројекат *Школски полицајац* је отпочео са применом још 2002. године и данас је један од најважнијих пројеката код нас, у чијој реализацији учествује поред МУП РС и МПНТР (Министарство просвете, науке и технолошког развоја). Пројекат је покренут на основу заједничке процене о озбиљној угрожености безбедности ученика, објеката и других вредности у неколико школа у Републици. То се посебно односи на главни град Београд, друге велике градове и остале урбане средине. Тако су уочене бројне појаве као што су: а) туче, насилничко и агресивно понашање појединаца и група у школама и окружењу, б) крађе у школама, ц) оштећење и уништење имовине, д) разбојништва (мобилни телефони, одећа), е) изнуде (бивши ученици или старији), ф) уживање и растурање опојних дрога, г) точење алкохола малолетним лицима, х) коцкање и клађење малолетника, и) лажне дојаве о подметнутим бомбама у школама, ј) недовољна безбедност у саобраћају и др.²⁷ У контексту реферата најважнији циљеви пројекта су изградња платформе за побољшање стања безбедности у школама, укључене више субјеката у овај процес и интересовање целокупне заједнице. Оперативно најважнији циљ је прикупљање валидних података о безбедносним претњама и ризицима у школама, носиоцима и облицима, па с тим у вези предузимање мера и активности на неутрализацији претњи. Статистички подаци о активностима у школама су показали добре резултате школских полицајаца и указали су на неопходност побољшања целокупне сарадње.²⁸

Пројекат *Школа без насиља* је у МУП РС почео са применом од 2007. године и то у сарадњи са неколико субјеката: МПНТР, Министарством здравља, УНИЦЕФ-ом, Заводом за унапређење образовања и васпитања, Саветом за права детета Владе РС и др. Генерални циљ је координација активности учесника на превенцији свих видова насиља у школама, док је посебни циљ пружање потребних знања, техника понашања, процедура и поступака у превазилажењу конфликта. Подсећамо и да је МУП РС 2009. године потписао Анекс Меморандума о сарадњи у оквиру пројекта „Школа без насиља – Моја школа, безбедна школа“, према којем се предвиђа инкорпорација досадашњих превентивних активности полиције у Пројекат „Школа без насиља“.²⁹

Пројекат „Безбедно детињство“ је у континуитету са претходним и такође је усмерен на сузбијање насиља међу младима, те стварање услова за нормалан и безбедан живот у заједници. Пројекат су покренули МУП РС и МПНТР 2010. године под ширим називом „Безбедно детињство – развој безбедносне културе младих“, са циљем да се оснажи институционална реакција на пораст насиља у друштву. У пројекту преовлађују мултисекторски и мултидисциплинарни приступ, јер је процењено да је само тако могуће и на дуже стазе одговорити на нарастајуће насиље и велику угроженост младе популације у заједници. Основни смисао пројекта је да се млади и посебно деца упознају са безбедносним ризицима и претњама, те да развију поједине вештине заштите и самозаштите у одбрани физичког интегритета и осталих вредности. У ширем смислу циљ је да се створи сигурно окружење и побољша безбедносна култура грађана, па у том контексту спроведе и едукација полицијских службеника (специјалисти, лиценце).³⁰

²⁶ Ibid.

²⁷ Никач Ж, Симић Б, *Концепт полиције у заједници у имплементацији Пројекта Школски полицајац у функцији безбедности*, VIII међ. стручни скуп, МУП РС и „Ханс Зајдел“, Зборник радова, Врњачка бања 2009, стр. 121–128.

²⁸ *Op. cit.*, у нап. 25.

Према официјелним подацима у првом делу Пројекта (до 1. 1. 2010) било је укључено 545 школа на територији Републике, док је у имплементацији учествовало 329 полицијских службеника и 27 официра за координацију и праћење активности.

²⁹ Ibid.

³⁰ Пројекат *Безбедно детињство – развој безбедносне културе младих*, Елаборат са пратећом документацијом, (Распис Дирекције полиције, Програм обуке, Приручник за предаваче и Уводна реч министра), МУП РС, Дирекција полиција, Интерно, Београд 2010.

СУЗБИЈАЊЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Породично насиље је специфичан вид родно заснованог насиља којим се угрожавају базична људска права и слободе. У основном облику оно се јавља као насиље над женама, јер су жене конститутивно слабије физичке грађе и у прошлости су биле дискриминисане у свим етапама у развоју људског друштва. То је нажалост и данас случај у једном делу неразвијених и земаља у транзицији, где се јављају случајеви злостављања жена и даље виктимизације у заједници. Према неким статистичким подацима насиље пријављује медицинским службама између 22% и 35% жена у свету, док се чак око 23% трудница јавља ради пренаталне заштите.³¹

Насиље у породици је за нас на извесан начин постало појава релативно новијег датума, па је било неопходно да се правно артикулише и одреде релевантни правни извори за класификацију и сузбијање ове појаве.

а) *Међународни правни извори* су разноврсни а међу важнијима је позната CEDAW конвенција – Препоруке Комитета,³² процене Комитета Савета министара СЕ као надзорног органа, препоруке и смернице за заштиту жена од насиља у породици и др. (акциони планови, декларације, резолуције, саветодавна мишљења и др.).

Унутрашњи правни извори у Србији постојали су и у претходном периоду, али су адекватни механизми одбране од насиља у породици артикулисани тек негде од 2002. године. До тада је ова врста насиља била сматрана као „породична“ или интерна ствар, дакле без правог уплива државе и њених органа и без адекватне заштите жртве. Новеле у овој области извршене су најпре у кривично-правној материји, па је усвојен Закон о изменама и допунама КЗ РС према којем је насиље у породици предвиђено као посебно кривично дело у ранијем чл. 118а. На идентичан начин законодавац је поступио и приликом усвајања новог КЗ РС 2005. године, наравно уз нову енумерацију. Данас је *насиље у породици* предвиђено као кривично дело у оквиру Главе XIX КЗ РС (кривична дела против брака и породице) и то у чл. 194.

Породични закон РС је такође веома важан унутрашњи правни пропис у сузбијању насиља у породици. У питању је пре свега закон из области грађанског права, али неспорно *par excellence* пропис који најцеловитије регулише брак, породичне односе и друге комплементарне категорије. У чл. 10 истог закона изричито је забрањено свако насиље у породици и члановима признато право на заштиту од насиља у породици, као и чл. 197–200 предвиђене мере породично-правне заштите и услови за њихову примену. Тако је у чл. 197 ст. 1. насиље у породици одређено као „понашање који један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице“. Према чл. 283–чл. 289 предвиђен је посебан поступак у овој материји по чијим се правилима поступа у парници, ради заштите од насиља у породици.³³

Од важнијих унутрашњих правних извора подсећамо на Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица,³⁴ Законик о кривичном поступку (ЗКП)³⁵ којим се гарантује посебна заштита жртава овог насиља и други прописи. Постоје мишљења да поједина решења треба хармонизовати и усагласити, као на пр у случају заштитних мера (ЗКП), мера безбедности (КЗ), правног режима набавке и држања оружја (ЗООМ) и др.³⁶

31 Спасић Д и др., *Значај документовања и судско-медицинске експертизе повреда жртава породичног насиља*, Међ. научни скуп „Право и форензика у криминалистици“, Крагујевац 2009, Зборник радова, КПА, Београд 2009, стр. 404–409.

32 CEDAW је Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена, усвојена 1979. године. Према Конвенцији надзорни контролни механизам је Комитет за елиминацију свих облика дискриминације жена. Државе потписнице су дужне да достављају периодичне извештаје заједно са организацијама цивилног друштва (НВО), који се пак подробније анализирају и основ су за процену (не)поштовања Конвенције и одговорности држава.

33 Сл. гласник РС, бр. 18/2005 и 72/2011 – др. закон.

34 Сл. гласник РС, бр. 85/05.

Напомена: Према најавама из Министарства правде РС следи усвајање новог закона у циљу усаглашавања са новим прописима.

35 Сл. гласник РС, бр. 72/2011, 101/11, 121/12, 32/13 и 45/13.

36 Шире: Николић-Ристановић В, Докмановић М, *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на западном Балкану*, ИПП „Прометеј“, Београд 2006.

б) *Оперативни аспект* сузбијања породичног насиља је добио нову димензију у имплементацији концепта *полиција у заједници*. У средишту новог концепта полицијског рада је управо заједница и њени припадници, те њихови општи и појединачни интереси које треба да остваре на законит начин у друштву. У погледу заштите породице и сузбијања породичног насиља концепт *community policing* приступа овим питањима на потпуно новим основама, тачније супротно од ранијег традиционалног начина који је у први план стављао репресију. У примени новог концепта породично насиље се више не миноризује („кућни инциденти“), већ се назива правим именом и сходно томе следи адекватан правни третман и друштвени одговор. Нови концепт превазилази раније стереотипе и предрасуде, те покушава да делује на квалитативно нови начин и пре свега превентивно. Наравно, то не искључује репресивну реакцију полиције и осталих државних органа.³⁷

Важан елемент оперативног одговора је и изградња адекватне *полицијско-правне праксе* у сузбијању свих појавних облика криминала, дакле и насиља у породици као кривичног дела или пак прекршаја. Уједначена пракса у поступању полиције подразумева да се прихвате и имплементирају конкретни принципи, начела и стандарди у раду као што су: безбедност за свако дете у породици, безбедност за жртву породичног насиља, безбедност поступајућих полицијских службеника, обавезно изрицање адекватне санкције учиниоцу и др. Са процесно-правног становишта полиција је овлашћена да под покровитељством ЈТ спроводи делотворне истраге, прикупља доказе, пружи потребну заштиту жртви насиља и предузме друге потребне мере сходно одредбама актуелног ЗКП.³⁸

У имплементацији концепта *полиција у заједници* у сузбијању породичног и сваког другог насиља веома је важна перманентна *едукација* полицијских службеника. Посебно у делу насиља у породици јер је у питању веома суптилна област, па треба бити опрезан када су у питању тренутно нарушени интерперсонални односи у породици. Стога је потребан и посебан сензибилитет припадника полиције, док су у појединим активностима ангажоване само припаднице полиције које по природи ствари боље препознају акте насиља и боље штите интересе жртава (деца, жене). У подизању свести полицијских службеника важан елемент чини превазилажење предрасуда, стереотипа, изградња амбијента толеранције, сарадње и партнерства полиције и заједнице. Класичан пример сарадње је успостављање институције „Сигурне куће“, али са напоменом да је потребна дугорочна финансијска и друга подршка заједнице.

ЗАКЉУЧАК

Насиље у друштву је појава која изазива вероватно највеће узнемирење међу грађанима и несигурност у заједници, па је стога и друштвена реакција веома бурна. *Жртве (оштећени)* су углавном најрањивије социјалне групе као што су стари, деца и млади, националне мањине, чланови породице и други. Веома је присутан страх код грађана и обичних људи, а поједини акти насиља изазивају велико узнемирење у јавности. Поред безбедносних аспеката ови акти имају и своју политичку димензију, јер могу да укажу на чињеницу да органи власти нису способни да се суоче са проблемом насиља у заједници и да на исти адекватно реагују. Са своје стране то утиче и на формирање ставова јавности о немоћи власти у борби против насиља, појединих облика криминала и сродних појава и носилаца.

Нормативни одговор на насиље и насилничко понашање у заједници је релативно уједначен у већини данас развијених држава, па тако и Републици Србији као земљи у транзицији. Постоји велики број прописа, закона и подзаконских аката, којима се материјално и процесноправно регулишу питан ја везана за сузбијање насиља на спортским манифестацијама, вршњачког, породичног и осталог насиља. Сугестија већине практичара је да се правне процедуре поједноставе и брже, лакше и ефикасније процесирају учиниоци кривичних дела и прекршаја са елементима насиља. Илустрације ради, често се наводио УК модел по којем се на спортским стадионима налазе привремен притворске јединице и дежурни комбиновани тимови (ЈТ, суд, полиција) за хитно реаговање.

37 *Op. cit.*, у нап. 25.

38 *Op. cit.*, у нап. 35.

Оперативни одговор на насиље и посебно на фудбалским стадионима, у школама и породици мора да буде пре свега превентивни, јер је превенција улога будућности и иде за тим да се учинилац одмах не стигматизује. Исто тако, превенција је на дуге стазе јефтинија од куративе али је нажалост репресија често једино успешно средство друштвене реакције на насиље и криминално понашање. У овом делу посебно указујемо на прихваћени концепт *community policing* као покушај продубљивања сарадње и партнерства полиције и заједнице, затим поделе одговорности у погледу безбедности, поверења и хармоничних односа у друштву. У сузбијању насиља полиција води рачуна о поштовању људских права и грађанских слобода, али са напоменом да су права једних ограничена правима других. Концепт полиције у заједници је дао резултате у Великој Британији и другим развијеним државама како у сузбијању насиља, тако и другим областима живота и рада. Верујемо да је то могуће и код нас, а основни предуслов је једнака примена закона по правном принципу *erga omnes* (према свима). То се односи не само на полицију већ и на све друге органе државне власти, а посебно на правосудне и остале.

У апликацији Републике Србије за *пријем у ЕУ* у наредном периоду сузбијање насиља и свих појавних облика криминала је ствар која се подразумева. На тај начин шаље се порука светској јавности да су наше друштво и држава организовани, да поштују и штите универзалне вредности и да је наша земља озбиљан партнер у међународној заједници. Јер, након трагичне погибије француског навијача пок Бриса Татона било је потребно време да се поврати углед наших фудбалских органа, али и да се реафирмишу правосудни органи и полиција. На крају, то је и позив страним туристима, навијачима, инвеститорима и осталим странцима да посете нашу земљу и да је Србија сигурна европска држава у којој су сигурни и добро дошли.

ЛИТЕРАТУРА

Књиге, текстови

1. Визија и мисија, Официјелни документ МУП РС, Београд 2002. Извештаји Р. Монка и Џ. Слејгера, Препоруке ОЕБС и СЕ.
2. Игњатовић Ђ., Појам и етиологија насилничког криминала, *Crimen* (II) 2/2011, Београд.
3. Мијалковић С, *Национална безбедност*, КПА, Београд, 2011.
4. Милутиновић М, *Криминологија*, Београд 1990.
5. Никач Ж, *Комунална полиција у РС – место, улога и задаци*, „Копаоничка школа природног права, XXIII сусрет правника, Зборник радова II том, *Правни живот*, бр. 10/10, Београд, 2010.
6. Никач Ж, *Концепт Полиције у заједници и почетна искуства у Србији*, Београд, 2012.
7. Nikač Ž, Milošević G, Fight against violence at sporting and public events in Serbia – legislative solutions and actions of the Police, *Међународна научно-стручна конференција European Union – area of freedom, security and justice, Police Academy „Alexandru Ioan Cuza“, Bucharest, Romania, Zbornik radova, Vol. I, Bucharest, 2011.*
8. Никач Ж, Полиција у заједници, Београд, 2010.
9. Никач Ж, Симић Б, Концепт полиције у заједници у имплементацији Пројекта „Школски полицијац у функцији безбедности, VIII међ. стручни скуп, МУП РС и „Ханс Зајдел“, Зборник радова, Врњачка бања, 2009.
10. Никач Ж, *Збирка прописа – Закон о полицији и подзаконски акти*, МУП РС, интерно, Београд, 2008.
11. Николић-Ристановић В, Докмановић М, *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на западном Балкану*, ИГП „Прометеј“, Београд, 2006.
12. Попадић Д, Плут Д, *Насиље у основним школама у Србији – облици и учесталост*, Психологија, Вол. 40 (2), Београд, 2007.
13. Пројекат *Безбедно детињство – развој безбедносне културе младих*, Елаборат са пратећом документацијом, (Распис Дирекције полиције, Програм обуке, Приручник за предаваче и Уводна реч министра), МУП РС, Дирекција полиција, Интерно, Београд, 2010.

14. Симић Б, Никач Ж, Насилнички криминалитет у Републици Србији, с посебним освртом на сузбијање насиља на спортским манифестацијама, *Култура полиса*, Год IX, Посебно I, Београд 2012.
15. Спасић Д и др., Значај документовања и судско-медицинске експертизе повреда жртава породичног насиља, *Међ. научни скуп „Право и форензика у криминалистици“*, Крагујевац 2009, Зборник радова, КПА, Београд, 2009.
16. Војновић, М., Полиција у заједници, *Безбедност*, бр. 3/04, Београд, 2004.
17. WHO, *World Report of violence and health*, Geneve 2002, S. 5.
18. Зекавица Р, Сарадња полиције и грађана у оквиру концепта полиција у заједници, МУП РС, *Безбедност*, бр. 01/05, Београд, 2005.

Норматива

19. *Сл. гласник РС*, бр. 43/13.
20. CEDAW је Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена, усвојена 1979. године.
21. Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 – испр, 107/05 – испр, 72/09, 111/09, 121/12 и 104/13.
22. Кривични законик РС, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/05 - испр, 107/05 - испр, 72/09, 111/09, 121/12 и 104/013.
23. Одлука Владе РС о формирању Националног савета за борбу против насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, *Сл. гласник РС*, бр. 65/11.
24. Одлука Владе РС о усвајању Акционог плана, *Сл. гласник РС*, бр. 07/09.
25. Одлука Владе РС о усвајању Национална стратегија за младе, *Сл. гласник РС*, бр. 55/08.
26. Одлука Владе РС о усвајању Националне стратегије за превенцију и заштиту деце од насиља и Одлука Владе РС о усвајању Акционог плана, *Сл. гласник РС*, бр. 122/08.
27. ОУН, Генерални секретаријат, Студија Генералног секретара о насиљу над децом, New York, 2006.
28. Породични закон, *Сл. гласник РС*, бр. 18/2005 и 72/2011 – др. закон.
29. Препорука бр. 5Р (2002) Комитета министара СЕ државама чланицама о заштити жена од насиља.
30. Препорука бр. 1682 (2004) Парламентарне скупштине СЕ *Кампања за борбу против насиља над женама* (чл. 2).
31. Резолуција Савета ЕУ, бр. 2010/Ц 165/01 од 3. 6. 2010, Додатак IV Категоризација.
32. Стратегија полиције у заједници, Одлука Владе РС 05 бр:021-1082/2013-003 од 30.04.2013,
33. Упутство о образовању Одбора за управљање Програмом реформе МУП РС, *Сл. гласник РС*, бр. 62/03, 65/03.
34. Закон о БИА, *Сл. гласник РС*, бр. 42/02, 111/09.
35. Закон о кривичном поступку (ЗКП), *Сл. гласник РС*, бр. 72/2011, 101/11, 121/12, 32/13 и 45/13.
36. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица, *Сл. гласник РС*, бр. 85/05.
37. Закон о полицији, *Сл. гласник РС*, бр. 101/05, 63/09 – Одлука УС и 92/11.
38. Закон о приватном обезбеђењу и Закон о детективској делатности, *Сл. гласник РС*, бр. 104/13.
39. Закон о ратификацији Европске конвенције о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, *Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 09/90.
40. Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама и Закон о изменама и допунама (ЗиД), *Службени гласник РС*, бр. 67/03, 101/05, 90/07, 72/09 и 111/09.
41. Закон о ВОА и ВБА, *Сл. гласник РС*, бр. 88/09, 55/12 – одлука УС и 17/13.

UGROZE NACIONALNE INFRASTRUKTURE NOVIM FENOMENOM TERORIZMA – „GLOBALNI DŽIHAD”

Armil Mušić¹

struč. spec. ing. sig., PU Zagrebačka, MUP RH

Dr. sc. Goran Ribičić
Visoka policijska škola, Zagreb

Sažetak: Proučavanjem fenomena suvremenog terorizma i njegovih uzroka, vrlo lako se može zaključiti da je nastalo novo okruženje koje je uzrokovalo ali i dalje uzrokuje modifikaciju i evoluciju suvremenih ugroza sigurnosti, prije svega terorizmom. Zloraba suvremenih tehnoloških dostignuća i informacijske tehnologije u terorističke svrhe i širok raspon metoda i sredstava kojima se teroristi služe svakako je umnogome doprinijela da su teroristički napadi zadnjih godina značajno izmijenili svoj karakter u vidu novih oblika, metoda, meta i ciljeva, a terorizam postao imun na gotovo svaki vid odgovora a prvenstveno represije. Uz mnoge pozitivne učinke globalizacije postoje i oni negativni: otvorila je mogućnost globaliziranju fenomena terorizma i evoluciju njegovih ciljeva sa elementima globalnosti; otkrila im je i nove, vrlo ranjive mete, a to su kritične infrastrukture. Stoga u cilju identifikacije prijetnji i ugroza i njihove neutralizacije nužno je konstantno pratiti i proučavati suvremene ugroze i mete ugroza, terorizam i njegovu fenomenologiju, strategiju nacionalne sigurnosti i strategiju obrane od terorizma kao i njihove elemente, legislativu, mehanizme i nositelje sredstava i snaga odgovora kao i načine suradnje među zemljama.

Ključne riječi: terorizam, suvremene ugroze sigurnosti, kritične infrastrukture, globalizacija.

UVOD

U suvremenom svijetu u kojemu živimo mnogo je nacija nezadovoljno postojećim stanjem i koje žele promijeniti to stanje. Većina na bolje, u cilju stvaranja pravednijeg i boljeg svijeta ali i manji dio njih koji nemaju takve namjere. Ovi drugi iskoristili bi priliku za ostvarenje svojih osobnih interesa, uglavnom da bi vladali ili osvajali. Uzroci a onda i povodi tom nastojanju su svakako raznoliki. Njihovo plodno tlo i opravdanje za bezobzirne razorne akcije i regrutiranje kadrova su; (uz brojne uzroke kao i primjerice nazočnost američkih trupa u nekoliko islamskih zemalja, kao i američka podrška Izraelu) nesmotrene, bezobzirne političke igre, vojne ili nevojne akcije s ciljem stjecanja i/ili preuzimanja resursa i infrastrukture. Naravno uz navedeno mnogo je i drugih uzroka o kojima će se u radu reći nešto više. Pritom su naročito opasni vjerski ekstremisti, (posebice islamski fundamentalisti) koji su posljednjih godina u svoj program zacrtali iznimno zabrinjavajuće ciljeve a glavni i konačni je – osvajanje cijelog svijeta. Tako je nastao *novi fenomen* koji se odnosi na islamističke terorističke organizacije, nazvan *globalni džihad*, o kojemu će se govoriti u ovom radu, fenomenu njegovog nastanka, elementima i organizaciji kao i recentnijim aktivnostima njegovih nositelja. Time će se pokušati ukazati na realnu i stalno rastuću opasnost i za nacionalnu infrastrukturu od strane globalnog terorizma, a tako i za suvremenu civilizaciju. Na osnovu toga će se pokušati ukazati na pozitivne i negativne strane u neutralizaciji te opasnosti, te mogućnosti poboljšanja sustava i mehanizama odgovora u svim segmentima (primjerice operativnim, institucijskim, zakonskim i slično). Sukladno tome posebna pozornost obratiti će se na upravljanje kriznim situacijama takvog oblika i načine zaštite infrastrukture u Republici Hrvatskoj uz obavezan osvrt na rješenja Europske unije.

POJAM „GLOBALNI DŽIHAD“

Globalni džihad naziv je novog fenomena povezanog sa ekstremnim islamističkim organizacijama koje djeluju sa zajedničkim ciljem borbe protiv svih *nevjernika*. Kao krajnji cilj ističu osvajanje cijelog svijeta pod okriljem jedinstvene islamističke zemlje ujedinjavanjem islamskih zemalja kao

1 armil.music@gmail.com

i pretvaranju ostalih zemalja u islamske. Pokret je nastao pod utjecajem Osame bin Ladena kao vođe radikalne fundamentalističke organizacije općepoznate pod imenom Al Qaeda² trenutno predvođene od strane Aymana Al Zawahirija³ sa vodstvom u Pakistanu. Al Qaeda služi kao temelj, ideološko i duhovno središte, a jedan od najvažnijih ideoloških ciljeva širenje je radikalnog Islama u sve islamske države.

Djeluju na principu povezivanja lokalnih sa globalnim ciljevima sa zajedničkim nazivnikom rušenja nevjerničkih režima ili istjerivanja stranih predstavnika (zapadnih zemalja predvođenih SAD-om) sa određenog teritorija, države odnosno regije (ranije Saudijske Arabije, Afganistana i Iraka a trenutno Pakistana).

Uz termin globalni džihad razvio se i termin „lokalni (regionalni) džihad“ iz razloga postojanja radikalnih lokalnih i regionalnih organizacija po svijetu usko povezanih sa Al Qaedom. Za njih je zanimljivo to da su uglavnom nemilitantne i često nemaju međusobno organiziranih direktnih veza uz naravno izuzetke.

Potkrjepljujući tezu o fenomenu suvremenog terorizma u kojoj se ističe dominantni element globalnosti dovoljno je obratiti pozornost na djelovanje Al Qaede. Upravo Al Qaeda-ini elementi globalnosti osigurali su joj toliku učinkovitost u terorističkim akcijama. Naime, Al Qaeda je baza djelovanja, ideološko središte i nit vodilja koja na sebe veže lokalne i regionalne islamističke terorističke organizacije široko rasprostranjene po svijetu dok su ćelije tih terorističkih organizacija po samoj svojoj prirodi postojanja, infiltracije, djelovanju i načinu organizacije rasprostranjene još šire. Nadalje, kad se pogledaju poduzete terorističke akcije prema nacionalnim infrastrukturama, osobito na djelovanje Al Qaede, uočiti će se da više gotovo nema sigurne regije na globusu.

No bez obzira na navedeno kako bi se istaknula kompleksnost u islamskim zemljama i kako bi se bolje razumjela fundamentalistička ideologija djelovanja islamističkih terorističkih organizacija valjalo bi spomenuti samo dvije potpuno oprečne struje ili pokreta u islamu, a čine ih Vehabisti i Salafiti.

Vehabizam je pokret među ekstremističkom strujom sunitskih muslimana koji svojim zadaćama smatraju održavanje čistoće Kurana, povratka najranijim fundamentalnim izvorima Islama sa uvjerenosti da su moderniziranje te materijalne i teološke novine izopačili izvorni Islam. Problem je u tome što svoje aktivnosti provode isključivo nasilnim metodama temeljenim na pogrešnom tumačenju Kurana, a borbu nazivaju džihad⁴.

Sa druge pak strane, zadatak *Salafita* je vratiti slavna vremena izvornog drevnog Islama. Karakteristična je njihova ortodoksnost u vjerskom nauku, asketizmu i disciplini radi postizanja viših duhovnih ciljeva. Njihova najvažnija misija je ugradnja svih aspekata Islama u svakodnevni život. Kako manji dio njih podržava nasilne metode zbog toga se pogrešno dovode u kontekst sa vehabistima, važno je naglasiti da većina salafita imaju ponižavajući i pogrdni stav prema terminu vehabist, a vodstvo i većina se ne zalaže za nasilne metode i osuđuju terorističke akcije.

Kad govorimo o nositeljima vjerskog terorizma nije loše iznijeti činjenicu da će oni uvijek i prije svega kao opravdanje za svoje djelovanje istaknuti borbu za neki uzvišeni vjerski cilj. Zapravo je to često paravan za ostvarivanje svojih konkretnijih ciljeva, bilo političkih bilo za profit vođa skupina, a samo iznimno za političku i ekonomsku neovisnost, jednakost i ravnopravnost. Dokaz za to je

² Riječ potječe od arapskog *al-Kā'idah* što u prijevodu znači „baza“, a radi se o međunarodnom savezu Islamskih terorističkih organizacija koju su 80-tih 20. stoljeća osnovali arapski mudžahedini tijekom rata u Afganistanu protiv tadašnjeg SSSR-a.

³ Dotadašnji vođa Osama bin Laden ubijen je od strane američkih snaga u mjestu Abbottabad 1. svibnja 2011. godine. Al Zawahiri je i prije ubojstva bin Ladena zapravo bio „mozak“ organizacije.

⁴ Džihad (arapski „borba“) je termin koji islamski fundamentalisti koriste u svom „svetom ratu“. No zapravo je to islamski naziv za jednu od religijskih obveza kod muslimana. Muslimanski učenjaci potpuno odbacuju poveznicu sa ratnohušakačkim već isključivo miroljubivim nastojanjima unutar svakog pojedinca da živi u skladu sa pozitivnim životnim vrijednostima i u miru kako sa svojom obitelji i susjedima tako sa svim ljudima. Kako je općepoznato da niti jedna religija ne zagovara mržnju i nasilje nego upravo suprotno tako je očigledno da se radi o iznimno perfidnoj zloporabi religije od strane islamskih fundamentalista i ekstremista. Isti svoje političke ciljeve i ideologiju pokušavaju ostvariti doslovnim a vrlo često i izvrnutim tumačenjima i shvaćanjima vjerskog nauka kroz apsolutno odbacivanje bilo kakve vjerske tolerancije, sekularizma, priznanja ljudskih prava, ravnopravnosti među spolovima itd. Pozornijom usporedbom pronaći će se mnogo dodirnih točaka i sa nacionalizmom, fašizmom te rasizmom. Iako je najplodnije tlo pronašao u Islamu čemu su pridonijeli mnogi čimbenici pa i sociološki, poznato je da fundamentalizam nije nepoznat niti drugim svjetskim religijama. Borbu protiv istog treba voditi na svim razinama društva kroz zagovaranje snošljivosti ali vjerojatno najveći uspjeh bi mogli postići formalne institucije religija i vjeroučitelji, obitelj te obrazovni sustav.

vrlo jednostavan kad se pogleda u prošlost i posveti pozornost ciljevima islamističkih terorističkih organizacija. To su u većini slučajeva bile otmice istaknutih osoba, zrakoplova, brodova a sama priroda takvih meta govori nam da te akcije nemaju mnogo zajedničkih poveznica sa religijom i sličnim proklamiranim ciljevima.

STRATEGIJA, CILJEVI, METODE I ELEMENTI GLOBALNOSTI

Kad se govori o strategiji djelovanja terorističkih organizacija a posebno Al Qaede ona je vrlo jednostavna ali zastrašujuća, a samom posljedicom akcije zapravo šalje i jasnu, nedvosmislenu i nemilosrdnu poruku protivniku. Kad govorimo o djelovanju islamističkih terorističkih organizacija ono se uglavnom ogleda u dragovoljnom prihvatanju dužnosti svakog terorista pojedinačno, terorističkih simpatizera i potencijalnih regruta, sa zadatkom organiziranja bilo kakvih terorističkih akcija protiv SAD-a i njihovih saveznika, sa ciljem uništenja određene infrastrukture ili uzrokovanja maksimalne štete. Pri tom je potpuno irelevantno o kakvoj meti se radi odnosno nebitno je radi li se o civilnom ili vojnom cilju.

Uz navedeno možda se reći; da se uz političke, vjerske, gospodarske, nacionalne i druge uzroke terorizma, postoji i uzrok terorističkih akcija, a isti se u svojoj negativnoj posljedici uglavnom ne razlikuje puno od ostalih ugroza uzrokovanim ljudskim namjernim djelovanjem. Radi se o ratu. Naime, značajno je da teroristi kao skupina koja nema obilježja ustrojenih profesionalnih oružanih snaga, preferiraju svojim terorističkim akcijama upravo zato jer bi u otvorenom konfliktu protiv moderne vojske bila poražena i uništena. Nadalje, kako je u ratu, uz ljudska stradanja, uvijek cilj neprijatelju uzrokovati najveću moguću materijalnu štetu; to nas dovodi do zaključka da će teroristi samim napadom upravo na nacionalnu infrastrukturu, odnosno na koji njezin sektor najlakše postići svrhu akcije. Time je terorizam postao sredstvo i metoda za postizanje nekog cilja i tu bi se mogao kriti još jedan razlog zašto bi ugroze terorizmom u budućnosti mogle još više rasti i to ne samo od terorističkih organizacija nego i od pojedinih država.

Kada se govori o terorizmu kao specijalnom obliku nekonvencionalnog rata može ga se podijeliti na prikriveni ili otvoreni. Kada se uzme u obzir povijest djelovanja islamističkih organizacija zamijetiti će se da isključivo u svom djelovanju iste koriste metodu otvorenog terorizma uglavnom samoubilačkim akcijama te uporabom zrakoplova, auto-bombi, kamiona-bombi, brodova, vlakova i sličnih sredstava kojima uzrokuju masovna razaranja i stradanja što većeg broja ljudi. Naime takvo djelo ogleda se destrukciji terorističkog napada i njegovom psihološkom učinku na stanovništvo, a šteta u društvu koju takav napad uzrokuje je enormna pa se isto vezuje i na termin oružja za masovno uništenje/razaranja (OMU/OMR) pod kojim se upravo podrazumijevaju sva sredstva i oprema koja u rukama terorista može izazvati velike ljudske i materijalne štete.⁵ Takvi napadi usmjereni su svakako na mete kao što su sektori kritičnih infrastrukture. Nastalom štetom može se dovesti u pitanje funkcioniranje cijelog društva u svim njegovim segmentima, budući da napad na jedan sektor ili dio nacionalne infrastrukture može uzrokovati lančanu paralizu i ostalih njegovih dijelova, a u konačnici i djelovanje vlasti. Najočitiji primjer i dokaz tomu su napadi u SAD-u na WTC i Pentagon 11. rujna 2001. godine koji su iz temelja uzdrmali američko društvo i uzrokovali kolektivnu histeriju uzrokovanu destrukcijom i masovnim stradanjima žrtava te na duže vrijeme onemogućili njegovo normalno funkcioniranje, što je lančano ugrozilo gospodarske i sve ostale procese, a da se ne spominje koliko je utjecalo na zrakoplovni promet ne samo u Sjedinjenim državama nego globalno.

Kako je već ranije navedeno da je terorizam evoluirao i na sebe preuzeo sve elemente globalnosti pa se kao takav javlja u svim oblicima, metodama, odabirom meta i ciljeva. Može se zaključiti da se zapravo infiltrirao u sva područja ljudskog društva koje se neprestano nalazi u procesima socijalnih, gospodarskih, političkih a osobito tehnoloških promjena. Upravo zbog opisanog, logično se može zaključiti da i terorističke organizacije prate sve procese i promjene u društvu i svijetu kako bi izabrali metu čijim napadom će ostvariti najveći uspjeh i postići svoj konkretni, neposredni cilj. Dokaz za navedene tvrdnje očituje se u samoj izjavi vodstva Al Qaide da je infrastruktura posebno energetska

5 Orehovec Z., prof. dr. sc.: Weapons of mass destruction in a wide sense; Singapore, December 2004.

svojevremeno u Iraku označena kao meta napada⁶. Stoga se nimalo ne treba zavaravati da teroristi ne proučavaju mete napada, najpogodniju taktiku i metode izvršenja svojih akcija kako bi udarili na najslabiju i najranjiviju točku ili na onu gdje će počiniti najveću štetu a samim tim i najveći odjek.

Pri tome upravo se u današnjem globalnom društvu ogledaju okolnosti zašto je napad na infrastrukturu najpogodnija meta. Prije svega očita je činjenica da su sve zemlje iznimno ovisne o infrastrukturi dok sa druge strane ustroj učinkovitog sigurnosnog i obrambenog sustava ovisi o puno faktora a prije svega financijama pa ga je iznimno teško postići. No ovdje posebno valja navesti jedan sigurnosni paradoks a to je da međunarodna sigurnosno-pravna regulativa uopće ne prepoznaje ugroze pojedinih sektora infrastruktura kao primjerice industrijskih pogona ili skladišta koji u radnim procesima koriste toksične ili eksplozivne tvari, a upravo industrije koje koriste takve tvari su u stalnom porastu⁷.

Takvim poduzetim akcijama ne može se postići krajnji cilj terorizma nego samo trenutni, čega je naravno svjesno i vodstvo terorističkih organizacija, no one su jasna poruka o neprihvatljivosti sa njihovim mišljenjima, shvaćanjima, ideologiji, željom utjecaja na vlast i njihovo mijenjanje kakve odluke, stvaranje osjećaja nesposobnosti i nesigurnosti politike i političara, stvaranje nesigurnosti u državi i regiji, a što direktno utječe na ulaganja i uspješnost poslovanja. Tu se krije još jedan razlog zašto je nacionalna infrastruktura kao meta terorizma logičan izbor. No uz to što će uzrokovati najveću štetu napadom na infrastrukturu, postići će se još jedan iznimno važan cilj a to je najveću medijsku pažnju i publicitet. Medijsko izvještavanje esencijalno je za teroriste jer oni svojim akcijama nastoje izazvati masovni strah odnosno postići željeni emocionalni učinak na ljude a samo takva vijest odmah će odjeknuti cijelim svijetom čime će teroristi nedvojbeno poslati željenu poruku. Upravo se i u toj činjenici ogleda dio elementa globalnosti današnjeg terorizma jer je upravo medijska pozornost veliki mamac teroristima što značajno određuje izbor mete terorizma i taktike izvršenja akcije. Dokazi za ove tvrdnje zapravo su bezbrojni, jer dovoljno je samo pogledati u prošlost poduzetih terorističkih akcija. Svima njima zajednički je nazivnik upravo napad na nacionalnu infrastrukturu odnosno na neki njezin dio ili sektor. Takav izbor mete sve je češći u suvremenom terorizmu jer se mete biraju bez obzira na to što će poginuti ljudi koji nemaju nikakve veze s ciljevima i interesima terorističkih organizacija, tj. ljudi ginu iz razloga što su se zatekli na mjestu izvršenja terorističke akcije. Pri tom je nebitno koliki broj nedužnih osoba će stradati.

„GLOBALNI DŽIHAD“ KAO PRIJETNJA INFRASTRUKTURAMA REPUBLIKE HRVATSKE

Republika Hrvatska zasad nije zanimljiva terorističkim organizacijama. No ne smije se zaboraviti da se neka država i njezina infrastruktura uz vojne akcije u podčinjeni položaj odnosno položaj ovisnosti i ugroženosti za svoj opstanak može dovesti i širokom lepezom drugih ugroza i nevojnih akcija koji su jedino ograničeni maštom terorista. Navest ćemo samo neke značajnije oblike a to su korupcija, organizirani kriminal, egzodus stanovništva, epidemije raznih bolesti i ovisnosti, nacionalizam, proizvodnja, krijumčarenje i trgovina opojnim drogama, ilegalna trgovina oružjem, terorizam, rat i ostale antropogene ugroze ali i prirodne katastrofe. Sve su to ugroze (izuzevši prirodne i tehnološke katastrofe) koje ugrožavaju svijet u globalnim razmjerima, svjesno ciljaju i pogađaju bit nekog određenog društva i njegovu srž a posebice su pogubni po nacionalnu infrastrukturu.

Kada se govori o ugrozama terorizmom procjenjuje se da Republika Hrvatska za sada nije na meti terorista no s obzirom na geostrateški položaj nalazi se na putovima krijumčarenja opojnih droga, ljudi, oružja i slično, te je kao takva potencijalno zanimljiva i terorističkim organizacijama. Zbog toga će njezin teritorij sigurno biti korišten za tranzit terorističkim organizacijama i skupinama organiziranog kriminala ukoliko se ne ustroji kvalitetan sustav zaštite sigurnosti prije svega granica. To sa sobom nosi izloženost ugrozama ne samo za Republiku Hrvatsku nego za cijelu Europu. Zato će u predstojećem razdoblju morati biti uloženi značajni naponi (upravljanje u kriznim situacijama) kako bi se mogla preuzeti odgovornost za vanjske granice Schengena.

6 Energetska sigurnost i kritična infrastruktura : zbornik radova / Znanstveni skup Energetska sigurnost i kritična infrastruktura, Zagreb, 27. veljače 2008.; Siniša Tatalović (ur.).

7 Orehovec, Z., Stipetić, D., Bradaš, Z.; Zaštita od terorizma i drugih suvremenih oblika ugroza, MORH 2012. knjiga u tisku.

REPUBLIKA HRVATSKA I NJEZINA ZAŠTITA NACIONALNE INFRASTRUKTURE

Kada se govori o zaštiti infrastrukture može se zamijetiti da Republika Hrvatska dosad tom pitanju, (zbog raznih unutarnjih razloga i problema ali i raznih interesa), nije posvećivala dovoljno pozornosti. Naime, legislativa u Republici Hrvatskoj uopće nije poznavala termin nacionalne infrastrukture niti je bio uložan dostatan napor da se procijeni koja su to dobra bez kojih se ne može, dobra kojih se ne smijemo lako odreći.

Iz ranije navedenog slobodno se može donijeti zaključak da je suvremeno doba sa novim modificiranim ugrozama, (uznapredovanom tehnologijom, globalizacijom i političkim odnosima) hrvatski sustav zaštite zateklo potpuno nespremno. Stoga, kako bi zaštitila svoju infrastrukturu ili ono što je još preostalo, Republika Hrvatska je 2013. godine donijela Zakon o kritičnim infrastrukturama a istim se zapravo preuzima pravna stečevina Europske unije. Tim zakonom u članku 3. definiran je pojam nacionalne kritične infrastrukture i on kaže da su to: „sustavi, mreže i objekti od nacionalne važnosti čiji prekid djelovanja ili prekid isporuke roba ili usluga može imati ozbiljne posljedice na nacionalnu sigurnost, zdravlje i živote ljudi, imovinu i okoliš, sigurnost i ekonomsku stabilnost i neprekidno funkcioniranje vlasti”⁸. Definicija se u bitnim dijelovima ne razlikuje od načina kako Europska unija definira predmetni pojam.

Ovdje je još važno istaknuti da su u članku 4. Zakona izdvojeni sektori nacionalnih kritičnih infrastruktura a radi se o: *sektorima energetike, komunikacijske i informacijske tehnologije, prometa, zdravstva, vodnog gospodarstva, sektoru proizvodnje, opskrbe i sustava sigurnosti hrane, financija, sektoru proizvodnje, skladištenja i prijevoza kemijskih, bioloških, radioloških i nuklearnih materijala, sektoru javnih službi (osiguranje javnog reda i mira, zaštita i spašavanje, hitna medicinska pomoć) te sektoru koji se odnosi na zaštitu nacionalnih spomenika i vrijednosti*⁹.

Zakon u svojim odredbama definira prava i ovlasti ali i obveze svih zainteresiranih strana u identifikaciji, određivanju i zaštiti kritične infrastrukture od svih vrsta prijetnji te osiguravanju njezinog neprekidnog djelovanje i to od strane Vlade, središnjih tijela državne uprave po djelokrugu rada te vlasnika odnosno upravitelja o čemu će se reći više.

Što se tiče središnjeg tijela državne uprave nadležnog za zaštitu i spašavanje utvrđena mu je obveza i odgovornost da redovito prati i procjenjuje ugroze te potom predlaže operativne i druge mjere za upravljanje i zaštitu kritičnih infrastruktura. Druga njegova odgovornost je ta da je u zaštiti kritičnih infrastruktura tijelo kontaktna točka za razmjenu informacija i koordiniranje aktivnosti s drugim državama članicama i tijelima Europske unije.

REPUBLIKA HRVATSKA I UREĐENOST ZAŠTITE KRITIČNE INFRASTRUKTURE OD STRANE EUROPSKE UNIJE

Kada se govori o zaštiti kritične infrastrukture mora se ovdje istaknuti da o toj temi nisu puno posvećivale pozornost niti pojedine članice Europske unije koje su rješavanju tog problema pristupile tek sredinom prošlog desetljeća kad je Europsko vijeće iniciralo donošenje strategije kojom bi se zaštitila kritična infrastruktura članica EU-e. Uz činjenicu da je Europa konačno uvidjela opasnost po svoju sigurnost i gospodarstvo, razlozi za to nalaze se i u tome da su se pojavili različiti problemi čak i kod gospodarski jačih zemalja. Primjerice zanimljiv je slučaj Velike Britanije gdje je veliki dio kritične infrastrukture u vlasništvu privatnog sektora pa postoji ne ujednačenost između interesa javnog i privatnog sektora i gdje je uloga privatnog sektora od prevelikog značaja za interese Velike Britanije. Taj i slični problemi mogu se izbjeći samo sustavnom pristupu problema gdje struka svakako mora imati primat koja će zajedno sa politikom bez interesa iznijeti kvalitetna zakonska rješenja kojima se detaljno definiraju prava, dužnosti i obaveze svih zainteresiranih strana u cilju zaštite kritične infrastrukture a uz primarno uvažavanje interesa nacionalne sigurnosti.

Kako je u dosadašnjoj praksi razmjena informacija pokazala iznimnu važnost u svim segmentima borbe u suzbijanju terorizma, organiziranog kriminaliteta i ostalih ugroza sigurnosti za države,

8 NN56/13, 26. travanj 2013. godine, Zakon o kritičnim infrastrukturama.

9 Isto.

tako je i u cilju zaštite kritične infrastrukture utvrđena obveza razmjene takvih informacija, osobito o mjerama koje se odnose na sigurnost kritične infrastrukture u zaštićenim sustavima, studijama ranjivosti, prijetnjama i rizicima usmjerenih na kritičnu infrastrukturu. To naravno podrazumijeva postojanje jamstva o zaštiti i tajnosti podataka i postupanju s klasificiranim podacima. Tako će svaki podatak imati odgovarajuću razinu sigurnosne provjere od članica EU.

Stoga je u cilju osiguranja kvalitetne razmjene informacija i konzultacije zainteresiranih strana osobito oko korisnih praktičnih iskustava i proceduralnih pitanja na prijedlog Komisije; formirana Informacijska mreža za zaštitu kritične infrastrukture (CIWIN). Mrežom je također predviđen zaštitni mehanizam koji bi, ukoliko ispuni očekivanu učinkovitost, mogao biti vrlo značajan pri zaštiti kritične infrastrukture u budućnosti, a radi se o platformi za sustav jedinstvenog hitnog uzbunjivanja povezanog sa ARGUS sustavom¹⁰ pod nadležnošću Komisije.

ZAKLJUČAK

Republika Hrvatska u dobu globalizacije te političkom kontekstu europskih integracija, odnosa i interesa, mora ostvariti sveobuhvatan pristup problemu zaštite kritične infrastrukture te konstantno preispitivati strategije od strane struke i naravno politike. Iako je to u najboljem interesu RH i njezine nacionalne sigurnosti, to kao obavezu s razlogom postavlja i Europska unija; ako jedna država članica zbog neadekvatne zaštite svoje kritične infrastrukture bude ugrožena, može biti ugrožena i druga članica a lančano i cijela Europa.

No bez obzira na navedeno mora postojati svijest da se kritične nacionalne infrastrukture ne ugrožavaju samo terorizmom pa strategija zaštite, analize i procjene ugroženosti te sigurnosni planovi moraju predvidjeti sve izvore antropogenog ugrožavanja i prirodnih katastrofa. Nacionalnim zakonom je u tom dijelu utvrđena odgovornost Državne uprave za zaštitu i spašavanje koja će u tom smislu svoje djelovanje morati organizirati u skladu sa nekoliko generalnih smjernica i to prevenciji i uočavanju slabih točaka sustava a kao rezultat toga usavršavanja postojećih programa zaštite, spremnosti kroz obuku i opremanje kadrova, te optimalnim mogućnostima oporavka u slučaju incidenta što traži izgradnju nacionalnog programa kao baze djelovanja.

LITERATURA

1. Proposal for a Council decision on creating a Critical Infrastructure Warning Information Network (CIWIN), Brussels, 27. 10. 2008.
2. Orehovec, Z. (2004). *Weapons of mass destruction in a wide sence* Singapore, December.
3. Orehovec, Z., Stipetić, D., Bradaš, Z., *Zaštita od terorizma i drugih suvremenih oblika ugroza*, MORH. 2012.
4. Smiljanić, H., Ribičić, G., Petković, D. (2012). Uloga policije u obrani od terorizma. *Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa*, European university – R. Macedonia, Faculty of Detectives and Criminalistics, Skopje.
5. Taylor, M., Horgan, J. (2003). *Terorizam u Budućnosti*. Zagreb: Golden marketing, 188–191.
6. Turek, F. (1999). Globalizacija i globalna sigurnost. Varaždin: Interland d.o.o., 1999.
7. Tatalović, S., Bilanžić, M. (2006). Osnove nacionalne sigurnosti, MUP RH, Zagreb, 2006.
8. Tatalović, S. (2008). *Zbornik radova / Znanstveni skup Energetska sigurnost i kritična infrastruktura*, Zagreb, 2008.
9. NN56/13 Zakon o kritičnim infrastrukturama.
10. NN 139/2008 Nacionalna strategija za prevenciju i suzbijanje terorizma.

¹⁰ Skraćeno od Autonomous Real-Time Ground Ubiquitous Surveillance Imaging System, a radi se o najnovijem američkom sustavu permanentnog nadzora u realnom vremenu sa osjetljivim sposobnostima pronalaženja, praćenja i nadziranja značajnih događaja i aktivnosti sa kopna i zraka. Tri glavne sinergijske komponente sustava čine 1,8 gigapikslni video-sustav sa dva procesna podsustava, jednog u zraku, a drugog na terenu. Sustav omogućuje vojnim snagama sposobnost konstantnog nadzora u cilju potpore korisnicima u ratnom ili urbanom okruženju. Cilj projekta je povećati situacijsku svijest i razumijevanje te sposobnost pronalaženja i popravka kojeg kritičnog događaja na širokom području u određenom razdoblju.

11. Akcijski plan za prevenciju i suzbijanje terorizma.
12. Procjena ugroženosti Republike Hrvatske, Zagreb, 2009. god., str. 51.

Internet

13. <http://www.posavski-obzor.info/komentari/senad-efendija-agic-vehabizam-u-bosni-je-neprihvatljiv>, 1. 7. 2013.
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Salafi_movement, 1. 7. 2013.
15. <http://bs.wikipedia.org/wiki/Vehabizam>, 1. 7. 2013.
16. http://iros.morh.hr/suradnja/energetska_sigurnost_i_kriticna_infrastruktura, 01.07.2013.
17. https://en.wikipedia.org/wiki/Jemaah_Islamiyah, 1. 7. 2013.
18. https://en.wikipedia.org/wiki/Moro_Islamic_Liberation_Front, 1. 7. 2013.
19. http://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Sayyaf, 1. 7. 2013.
20. https://en.wikipedia.org/wiki/Boko_Haram, 1. 7. 2013.
21. http://en.wikipedia.org/wiki/Jahafil_Al-Tawhid_Wal-Jihad_fi_Filastin, 1. 7. 2013.
22. [http://en.wikipedia.org/wiki/Army_of_Islam_\(Gaza_Strip\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Army_of_Islam_(Gaza_Strip)), 1. 7. 2013.
23. <http://www.hrvatski-vojniki.hr/hrvatski-vojniki/1062006/terror.asp>, 1. 7. 2013.
24. http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_terrorism/l33260_en.htm, 1. 7. 2013.
25. Europska komisija, http://ec.europa.eu/energy/infrastructure/critical_en.htm, 1. 7. 2013.
26. Europska komisija, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/crisis-and-terrorism/critical-infrastructure/index_en.htm, 2. 7. 2013.
27. <http://www.mi.government.bg/en/themes/critical-infrastructure-warning-information-network-ciwin-333-300.html>, 2. 7. 2013.

COUNTERACTION DOMESTIC VIOLENCE IN BELARUS: LEGAL REGULATION AND PROSPECTS OF ITS DEVELOPMENT

Assistant Professor Ivan Fedchuk¹, PhD

The Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus

Assistant Professor Sergei Dobriyan², PhD

The Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus

Assistant Professor Michael Pashkeev³, PhD

The Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus

Abstract: The article describes the current state of the legal tools system to counter domestic violence in the Republic of Belarus, which is characterized by the presence of two interconnected subsystems: domestic law and generally accepted norms of international law. There are positive and negative aspects of the legal bases of counteracting domestic violence. The analysis of the legislation regulating the procedure to counteract domestic violence in Belarus leads to the conclusion that at present in the country in general the legal background to combat this negative social phenomenon is created. But the normative legal base which regulates family relations on the one hand is excessive, on the other – it is not specific enough. Many acts are not consistent with each other and in some cases not fully solve the tasks of increasing active opposition to these types of offenses. In this case, it is necessary to adopt the Law on prevention of domestic violence, which aims to regulate the social and legal protection of the rights and freedoms in the family and domestic relations. In addition to defining terms such as “economic violence”, “psychological violence”, “dependent family member”, “victim behavior”, etc., the adoption of the aforementioned Act, will enable early detection of conflict families, their statement on the account prior to the offense and the possibility of preventive work. The Act shall be provided softer response measures which lead to warning and adopting restrictive measures with simultaneous obligatory work with psychologists. The law would create a real operation mechanism and improve the efficiency of crisis centers for temporary stay of the victims.

Keywords: domestic violence, legislation, counteractions, legal regulation, prevention of domestic violence.

The legal basis combating domestic violence should be of a specific system, because only in this quality it can effectively do its role. Systemic publication of the legal acts in a particular range of public relations or complex of questions increases their importance to the participants of this relationship.

The system of normative legal acts describing counteraction domestic violence, are characterized by the certain patterns of functioning and development, which generally represent its principles. In our opinion, they include:

- The primary role of the Constitution in the legal regulation to counter domestic violence;
- Fixing in the Constitution the system state authorities and its system of normative acts;
- Differentiation of types of legal acts in accordance with the law-bodies types (types of normative legal acts adopted (issued) within the competence of the authorized state body (official) set in Article 2 Law of the Republic of Belarus of 10 January 2000. «On normative legal acts of the Republic of Belarus»);
- A strict hierarchy (subordination) of normative legal acts;
- Different roles and different types of legal acts in the legal regulation of combating domestic violence, the ratio in the legal regulation of regulatory and protective legislation;

1 vanyafedchuk@yandex.ru

2 svd_7997@mail.ru

3 pma77@yandex.ru

– The need for a uniform and appropriate update of normative legal acts that constitute the basis of legal regulation.

In accordance with the above principles, as well as the available literature in the legal classification of legislative and other normative legal acts, we consider their functions in relation to the subject of our study.

Legislation regulating social relations in the family and domestic sphere is heterogeneous and includes various branches of law rules. Because of this, all branches of law contain the legal basis. Thus, the basic principles of legal regulation against domestic violence are established by constitutional law. "Society as a single organism, holistic organization cannot exist without a common basis of the legal status of its members, determine the interrelationship of state, society and the citizen."⁴

The Constitution refers to the first group, which sets out fundamental principles of human rights and freedoms, the functioning of government and public institutions. Knowledge of the totality of constitutional rights and freedoms allows you to select from their sphere of those most relevant to the optimal functioning of family relations, that is, directly provide: life, health, integrity and dignity.

The first subgroup includes a variety of social, economic and political rights and freedoms, the observance of which is indispensable for the normal life of the individual. These include, in particular, the right to private property; freedom rallies, marches, demonstrations and picketing, freedom of movement and residence; protection from attacks on their honor and reputation, receipt, storage and use of information, freedom of opinion and freedom of expression.

The second subgroup provided for by the Constitution includes the right to equality before the law and legal support in the implementation of their rights and legal interests (Article 22); presumption of innocence (Article 26); protection against compulsion to give evidence or testimony against themselves, their family members and close relatives (Article 27), right of qualification and professionalism competent bodies (Article 60); independence, impartiality and competence of the Court (Article 61).

Finally, the rights and freedoms of mixed character (the third subgroup) possess features of both the first and second groups. This subgroup includes the constitutional right to be protected from unlawful restriction or deprivation of personal liberty, torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment; the right to judicial review of the lawfulness of the detention or arrest (Articles 23, 25, 63), protection from unlawful interference in the private life of the individual, encroachments on the privacy of correspondence, telephone and other communications (Articles 24, 28), inviolability of the home and other legitimate (Article 29); freedom of movement and choice of residence (Article 30); freedom of opinion and expression (Article 33); freedom of assembly, rallies, marches, demonstrations and picketing (Article 35).

Thus, the constitutional norms act as the highest form of the will of people, legally significant form, establishing goals and principles of the organization and functioning of society. State tasks fixed in the Constitution are crucial for goals and objectives of combating offenses in the sphere of family relations. Besides this, constitutional norms are the legal basis for the current legislation and law-making in the sphere of family relations, as they are characterized by the highest stability in the regulation of social relations.

In developing measures to ensure the constitutional rights of citizens to secure life, liberty, dignity and protection, including the framework of family relations, it should be noted that the majority of legislation, policy makers in the field of personal safety, has already been taken. These legislative acts primarily refer to the Code of the Republic of Belarus of Marriage and Family. Legislator regulates in this Code the relationships arising out of the marriage and the family belonging to moral and economic relations between parents and children, spouses, and in cases determined by law and within - among other relatives and other persons, makes these relationships have considerable potential criminogenic, legally ordered, enters them into the legal framework. Implementation of the norms Code of Belarus on Marriage and Family helps prevent (especially prevent) significant terms of offenses committed in the sphere of family relations. So, some of the rules of the Code of Belarus on Marriage and Family have preventive value in preventing crimes such as divulging

4 Gorshenev V.M. Methods and organizational forms of regulation in a socialist society / V.M. Gorshenev. - M.: Legal. lit., 1978. - p. 5.

adoption (adoption), illegal actions on adoption of children, refusal by parents to child support or a refund costs incurred by the State content of children in public care (Articles 111,¹ 120-124, etc.). Elimination (blocking, neutralizing) the circumstances contributing to the adverse moral identity formation in the family (and these circumstances are known, often fraught with wrongful outcome), promotes the use in extremely difficult situations of measures such as termination of parental rights, removal of the child without the deprivation of parental rights (Articles 80, 85, 85¹).

The Civil Code of the Republic of Belarus shall govern economic relations and related personal and property relations based on autonomy and property independence of their members, on the basis of the legal equality of the parties in order to empower individual self-possibilities of their activities to meet their needs and interests.

In the analysis of the literature and the role of values the Civil Code of the Republic of Belarus for the prevention of offenses focuses usually on its norms, establishing all sorts of prohibitions and restrictions. In particular, in accordance with paragraph 1 of Article 9 of the Civil Code of the Republic of Belarus the actions of citizens and legal entities solely intended to cause harm to another person, as well as abuse of the right in other forms are not allowed. Norms of the Civil Code of the Republic of Belarus have preventive potential to counter domestic violence, limit the rights of persons not able to force a mental disorder to understand the significance of their actions and to guide them, as well as abusing alcohol, narcotic substances (Article 29 - Recognition of citizens incapable Article 30 - limitation of disabled citizens). Article 129 of the Civil Code of the Republic of Belarus has a base value to establish restrictions in the legislation and strict rules trafficking in weapons, ammunition, explosives, poisons, drugs and other objects, often acting as the subject of an offense. General provisions of the Civil Code of the Republic of Belarus have a significant preventive role in combating offenses committed in the sphere of family relations, much of which is motivated by greed, takes place on the basis of conflicts associated with the property relations, ownership, use and disposal of the property, the property benefits. Characteristic of the scope of civil rights regulatory relationship, or the use of their subjects under this pre-empt the right of permissions, do not just unnecessary as the emergence of legal enforcement, what are basically criminal and administrative law.

The legal framework for combating offenses committed in the sphere of family relations, also includes the law enforcement contained in the Penal Code of the Republic of Belarus and the Code of Administrative Offences. There is no separate crime, providing responsibility for domestic violence in the Criminal Code of the Republic of Belarus. Crimes that can be considered as committed on the grounds of hostile relations (conflicts) between family members, are offenses under Articles 139-141, 143, 145-150, 152-154, 166-171, 183, 186, 189 of the Criminal Code Republic of Belarus.

Unlike the Criminal Code of the Code of Administrative Offences in Part 2 of Article 9.1 provides for administrative responsibility for the beating, does not result in bodily injury, intentional infliction of pain, physical or mental suffering committed against a close relative or family member. Furthermore, as is motivated by hostile relations (conflicts) between family members can be considered administrative offenses provided for by Part 1 of Article 9.1 and Articles 9.3 and 17.1 of the Republic of Belarus of Administrative Offences.

Special legal framework regulating social relations in the sphere of family relations in the rules of administrative law. They fully regulate the relations that arise and are modified in the process of executive and administrative activities of subjects of management in this area.

Legal and administrative rules governing social relations in the sphere of family relations, as well as any other rules, allow to explore various aspects: in terms of their nature, content, structure, etc. Depending on the functional approach, which is considered "one of the most important principles of systems research in its consolidated concrete scientific terms"⁵ legal rules applicable in this area can be grouped into the following groups:

- Norms regulating relations in the sphere of family relations;
- Norms guaranteeing the principles of combating offenses committed in the sphere of family relations;
- Norms defining system competence subjects counter-family household offenses;

5 Markov, Y.G. Functional approach and modern science / Y.G. Markov // Problems of Philosophy. – 1981 – № 8. – p. 156.

– Norms governing the use of coercive measures for offences committed in the sphere of family relations.

In the mechanism of administrative and legal regulation it is important not only to correctly and accurately identify and formulate legal and administrative norms, but also to invest them in the structural form of a legal act.

Administrative and legal regulation is manifested in different forms. This is its mobility and dynamic response to changes in facilities management.

From the perspective legal forms of legal and administrative regulations contained in:

- Republic of Belarus laws;
- Decrees, edicts of the President of the Republic of Belarus;
- Decisions of the Government of the Republic of Belarus and acts of national and local government, claiming regulations, instructions, regulations, statutes, which contain a list and sequence of functional operating activities of governments, organizations, institutions and citizens in combating family and domestic offenses.

However, it is important to decide on the scope of what to restrict considering the rules contained in the regulations. In our opinion, this question will be best solved by analyzing those legal acts which are the basis of their official details and subject matter, and are most pronounced aiming to counter domestic violence.

The principal legal act in the field of crime prevention is the Law on the basis of crime prevention activities. Its intention is to ensure the legitimacy and effectiveness of the prevention of crimes and administrative offences, including in the sphere of family relations. Article 17 of the Act defines the main preventive measures aimed at preventing domestic violence.

The adoption of the Law on the basis of crime prevention activities allowed for preventive activities not to be random, as it was the case previously, and in close connection with the unified national program to combat crime. The implementation of this Act in the future will help to build a state system of crime prevention in the Republic of Belarus; develop long-term national and regional programs on crime prevention; develop a package of measures to improve the coordination and activities in the field of crime prevention government agencies and other organizations and citizens.

The Act of 17 July 2007 on the internal affairs of the Republic of Belarus refers to general matters to combat crime and the legal organization of the bodies of internal affairs, including the application of the internal affairs bodies of administrative coercive measures in all spheres of life, which includes the area of family-domestic relations.

Alcoholism is one of the main causes and conditions of violence in the family. In connection with this legal framework to counter drunkenness, respectively, and domestic violence there is also the Law of January 4, 2010 on the procedure and conditions for sending citizens to medical dispensaries and labor conditions of finding in them, which regulates relations with the establishment of grounds for sending citizens to medical labor dispensaries for their seclusion and medico-social rehabilitation with compulsory labor; procedure for organizing the activities of medical labor dispensaries; legal status of citizens in activity therapy centers; finding grounds for termination or extension of the citizens in activity therapy centers, other relations arising in the execution of court decisions about the direction of citizens in the medical labor dispensaries. Recently in Belarus the process of continuous improvement of the legislative base becomes of fundamental importance and especially that which relates to the protection of the rights of the most vulnerable, in particular amplified positive trends in the state of child protection.

So, with the adoption of the Act of May 31, 2003 on the principles of prevention of juvenile delinquency intensified the process of reform of national legislation in the field of child protection. In accordance with the Law the main objectives of the prevention of child neglect and juvenile delinquency are:

- Prevention of neglect, homelessness, offences or other antisocial acts of the minors, identification and elimination of their causes and conditions;
- Protection of rights and legitimate interests of the minors;

- Socio-psychological-pedagogical rehabilitation of juveniles and families that are in socially dangerous situation;

- Detection and suppression of cases involving the minors in crimes or other antisocial actions.

In the interests of the family Presidential Decree was adopted on November 24, 2006 № 18 on additional measures for state protection of children from dysfunctional families, aimed at three main objectives:

- Protection of the rights and legitimate interests of children in social risk;

- Increasing the responsibility of parents who do not perform duties on education and maintain their children;

- Providing reimbursement spent on state child support.

In Belarus, the struggle against offenses conducted on a scheduled basis system.

National and regional programs are realized to combat crime, in which emphasis is placed on the fight against the most dangerous manifestations of crime: organized crime, corruption, drug trafficking, human trafficking, etc. Problems of counteraction domestic violence, in our opinion, unreasonably are on second place, despite the complexity of the situation with a violent crime and tort in the family and domestic sphere. Attention focuses only on selected aspects of the prevention of such crimes.

Next in the hierarchy of legal acts after the laws and acts of the President of the Republic of Belarus are legal acts of the Government of the Republic of Belarus. They constitute the top layer of the pyramid acts of all units of executive authority, which publish their acts in accordance with the decisions of the Council of Ministers.

The content of acts of the Government of the Republic of Belarus is crucially determined by the volume and nature of its competence. In relation to the field of combating family household offenses they are generic, objects concretize enforcement directly legally fixed organizational and regulatory relations in this sphere.

The features governmental acts used are expressed in legal ways and means of influence on the processes in the sphere of combating family and domestic offenses. The most important are the basic legal acts of long-acting - weather, programs, concepts, main directions of development. Among these acts directly related to issues against violence in the family, you can select Resolution of the Government on state program of national action to prevent and combat alcohol abuse and alcoholism in 2011-2015, On the Concept of protection of victims of crime, etc.

For bodies and divisions of the Interior, offering resistance to domestic violence, are binding acts relevant local government and self-government that support direct legal consequence of dual subordination. The latter realize their competence in the field of combating this negative social phenomenon, through the issuance of regulations of local importance. According to the content these acts can relate to issues of organizational construction of the subjects considered the prevention of offences and their immediate enforcement issues and law enforcement.

The hierarchy of legal acts regulating the issues of combating domestic violence also includes normative legal acts of ministries and other republican government (departmental regulations) are important tools for sectorial management. As indicated by A. A. Postnikova, departmental normative activities based on constitutional provisions and proceeds within the limits established previously adopted regulations. It does not make up the gaps of legal regulation, and based on the need of detail in relation to the management of the industry. Departmental regulation is optional, resulting in the basic norms "acquire" the subsidiary, not the governing social relations, and for their development, transformation. Consequently, the mechanism and institutional mechanism for total control related as part of the whole.⁶

On a departmental level, the prevention of domestic violence is addressed in order of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus of January 24, 2012 number 20, which approved the Regulations for the Operation of police inspectors. In accordance with this Instruction district police officer to prevent domestic violence, crimes committed by citizens in a state of intoxication, shall:

6 Postnikova A. A. Organizational and legal framework controlling the internal affairs of the Republic of Belarus: monograph/A. A. Postnikova. - Minsk: The Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus, 2001. - p. 81.

- Identify and take action to bring the legislation in line with responsible citizens:
 - a) engaged in illegal possession of alcohol, production, processing and storage of ethanol, sales of own production alcohol;
 - b) manufactured or purchasing spirits (moonshine), for the manufacture of semi-finished products, storing machines for their manufacture;
 - c) involving minors in antisocial behavior;
 - d) allowing violence in the family;
- Against citizens who are registered in preventive law enforcement units and prevention of criminal executive inspection bodies the Interior to study lifestyle, to monitor the behavior, compliance with the prescribed requirements, prohibitions and obligations apply in accordance with the laws of general and individual measures of prevention offenses;
- Inform the health organizations of the citizens suffering from alcoholism and prone to illegal behavior;
- Identifying families in which children are socially dangerous situation, juvenile antisocial behavior, which is to inform the inspection for Minors;
- Prepare materials for court decisions on:
 - a) restrictions to disabled citizens and abusing alcohol and appending their family in a difficult financial situation;
 - b) the direction of citizens in activity therapy centers in the manner specified by the Law of the Republic of Belarus January 4, 2010 on the procedure and conditions of citizens in the areas of medical dispensaries and labor conditions of finding them.

It should be noted that in the present conditions on the nature of legal regulation in the sphere of combating offences of family relations are increasingly influenced by international law. Constitution of the Republic of Belarus, by analogy with the constitutions of a number of foreign countries, found that our state generally accepted principles of international law and ensure that their laws are according to those principles (Article 8). International legal instruments are relevant to the field of family, as in the aggregate provide for the right to life, liberty and security of person towards their detail and guarantee protection from detention in slavery or servitude, torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, from arbitrary arrest or detention.

Fundamental legal basis for the decision of the state family and domestic problems of tort create such international instruments such as the UN General Assembly adopted the Universal Declaration of Human Rights (1948), Declaration of the Rights of the Child (1959), the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979), the Declaration on the Elimination of Violence against Women (1993), etc.

Thus, the current state of the legal framework to counter domestic violence in Belarus is characterized by the presence of two interconnected subsystems: domestic law and universally recognized norms of international law. Subsystem internal legal regulation is a chain in order subordinated social significance and legal effect of acts: the Constitution - laws - act.

PROSPECTS OF DOMESTIC VIOLENCE COUNTERACTION DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF BELARUS

Noting the positive role of the legal framework for combating domestic violence, you must also specify negative factors. They are caused by the fact that the legal framework for combating domestic violence, does not meet current situation and growth of crime in the family and domestic sphere. Reasons for this may include the following:

- 1) Disparate normative legal acts of government cannot provide an adequate level of legal regulation in this area, since “their functions are that they can contain legal provisions issued on the basis of and pursuant to the laws...”;⁷

⁷ Abdurakhmanov A. A. Legal acts of the management of internal affairs bodies: Study guide/A. A. Abdurakhmanov. - M.: All-Russia scientific research institute of Russian Ministry of Internal Affairs, 2005. - p 5.

2) Separate normative legal acts (mainly subordinate) regulate only a certain part of the complex relationships related to anti-domestic violence, and together do not form a system of rules that could effectively influence these relations.

Thus, the analysis of the legislation governing the responses to violence in the family, suggests that at the present time in the Republic of Belarus as a whole provides a legal basis for combating offenses of this form. However, normative legal base governing these social relations, on the one hand, excessive, on the other - is not specific enough. Many norms of the above acts were not consistent with each other and in some cases do not completely solve the tasks of increasing active opposition to these types of offenses.

Current regulations governing social relations in the sphere of combating domestic violence, are not universal, do not account for the specifics of family relations. This eliminates the possibility of early detection of conflict families, their statement on the account before committing a crime or misdemeanor, and carrying with them the preventive work. Normative did not fix the legal basis for the adoption of integrated measures in the manifestation of any kind of domestic violence: prevention and education, programs of social, psychological and counseling to victims of violence and their families, special education programs, programs for psycho correction of perpetrator; coordination among the various agencies and services (law enforcement, courts, social services, crisis centers, drug and neuropsychiatric dispensaries, human rights organizations, educational institutions, etc.).

To solve the problem of complex legal protection from domestic violence required the Law of the Republic of Belarus on prevention of domestic violence to be designed, which would strengthen our framework for the prevention of domestic violence. Lack of such a law creates the conditions for the continuation of the practice of making acts of government, having standards that are not based on legislation.

Meanwhile, the United Nations documents indicated the need for a special law on the prevention of domestic violence, providing for different measures in the aggregate. Similar laws, which are based on the model law of the United Nations on violence in the family, are already adopted in 124 countries, and, as the statistics show, where they act, acts of violence and crimes in the sphere of family relations significantly reduced (in some countries - up to 30%).⁸

The idea of the Law on prevention of domestic violence was expressed by the lead researcher of household crime problems, the founder of the family criminology professor D. A. Shestakov, who in 1996 formulated a proposal for the adoption of such a law and presented a draft of the Federal Law on prevention of violence in the family.

The bill, which consists of seven articles, D. A. Shestakov offers a number of scientific and practical significance stories: 1) creation of a state system of prevention of domestic violence; 2) creation of family courts; 3) introduction of administrative liability for physical violence in families; 4) forced exchange of dwellings in the situation that creates threats of physical violence; 5) termination of parental rights as a measure of punishment for the commission of physical violence in the family; 6) возложение на лицо условного осуждения за физическое насилие в семье; 7) introduction of a governmental statistical on domestic crimes.⁹

The need to adopt the Law about prevention and combating domestic violence was justified and in Belarus. A group of deputies of the National Assembly of the Republic of Belarus in 2004 prepared a draft of the Act, but he did not receive the necessary support. Opponents of a special law expressed the view that the provisions of which are reflected in this bill, in varying degrees, are enshrined in the current legal act.¹⁰

Unfortunately this idea of adopting a special law was not implemented. However, the problem of domestic violence is still relevant and improvement of legislation in this area is necessary. Law of the

8 Kolpakov L. A. Domestic Violence: victimological aspect, differentiation and liability issues of legislative technique /L. A. Kolpakov. - Kazan, 2007. - p. 75-76.

9 Shestakov D. A. Family criminology: Kriminofamilistika/D. A. Shestakov – Publishing House of the Press Law Center, 2003. p. 364–366.

10 Parkhimovich V. Adopt Law on Domestic Violence/V. Parkhimovich/ /Tomorrow your country [electronic resource]. - Mode of access: <http://www.zautra.by/art.php>. - Date of access: 01/27/2014.

Republic of Belarus about prevention domestic violence is designed to regulate the social and legal protection of the rights and freedoms of man and citizen in the family relations.

In addition to defining terms such as “economic violence”, “psychological violence”, “dependent family member”, “victim behavior” and others, the adoption of the aforementioned Act, will enable early detection of conflict families, their statement on the account prior to the offense and the possibility of preventive work with them. Most of the statements in the Internal Affairs for family conflicts are revoked due to the fact that the administrative penalties are not only for the person who committed the offense, but reduce the family budget. In this regard, many family conflicts are not resolved, and go to the category of criminal offenses.

The Act shall be provided softer response measures that lead to warning and adopting restrictive measures with simultaneous obligatory work with psychologists. The law would create a real mechanism and improve the efficiency of crisis centers of temporary stay for victims.

REFERENCES

1. Abdurakhmanov A. A. Legal acts of the management of internal affairs bodies: Study guide/A.A. Abdurakhmanov. - M.: All-Russia scientific research institute of Russian Ministry of Internal Affairs, 2005. – 64 p.
2. Gorshenev V. M. Methods and organizational forms of regulation in a socialist society/V. M. Gorshenev. - M.: Legal. lit., 1978. - 258 p.
3. Markov Y. G. Functional approach and modern science /Y. G. Markov / /Questions of Philosophy. - 1981. - № 8. - P. 148-156.
4. Parkhimovich V. Adopt Law on Domestic Violence/V. Parkhimovich / /Tomorrow your country [electronic resource]. - Mode of access: <http://www.zautra.by/art.php>. - Date of access: 01/27/2014.
5. Postnikova A. A. Organizational and legal framework controlling the internal affairs of the Republic of Belarus: monograph/A. A. Postnikova. - Minsk: The Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus, 2001. – 151 p.
6. Shestakov D. A. Family criminology: Kriminofamilistika/D. A. Shestakov – Publishing House of the “Press Law Center”, 2003. - 387 p.

УБИСТВО МУЖА/ПАРТНЕРА КАО ОДБРАНА ОД ПОРОДИЧНОГ НАСИЉА

Доц. др Драгана Батић
Факултет безбедности, Скопје
Универзитет „Св. Климент Охридски“, Битола

Сажетак: Породично насиље је облик злостављања који укључује физичко, психичко и сексуално малтретирање од стране једне особе која је у интимној релацији са другом особом са циљем постизања надмоћи, контроле и ауторитета. Када говоримо о партнерском насиљу, оно најчешће подразумева насиље над супругом, партнерком. Термин „синдром злостављане жене“ скovala је Вокерова, да би означила збир психолошких и бихевиоралних симптома који су резултат пролонгираног излагања ситуацији у којој жена трпи насиље од интимног партнера. Иако BWS још увек није ушла у *Дијагностички и статистички приручник менталних поремећаја Америчке психијатријске асоцијације* (ДСМ-ИВ), овај синдром се генерално препознаје као поткатегорија посттравматског стресног поремећаја (ПТСД).

Први део рада се односи на дефинисање синдрома злостављане жене и опис симптома као што су депресија, ниско самопоштовање и беспомоћност, који у неким моментима доприносе да се жртва убије насилника. У другом делу рада дат је опис три случаја у којима је жена, жртва дугогодишњег насиља, убила мужа. Све три жене су осуђене на дугогодишње казне затвора и тренутно се налазе у затвору „Идризово“ у Скопљу, где је са њима вођен продубљени интервју у оквиру психолошког испитивања.

Кључне речи: породично насиље, синдром злостављане жене, убиство мужа, ПТСД.

УВОД

У оквиру истраживања „Стање затвореника у пенитенцијарним установама у Македонији“¹ вршили смо испитивање, поред осталих, и затвора у једином женском одељењу у затвору „Идризово“ у Македонији, где смо се сусрели са женама које издржавају казну затвора због убиства мужа. Таквих жена је било мало, али нас је заинтересовало то што су њихове казне дуге, односно што није узета у обзир чињеница да су трпеле дугогодишње насиље од стране супруга кога су убиле.

Овај рад ће се задржати на приказу синдрома злостављане жене, са психолошког и виктимолошког аспекта, док ће правна примена у случајевима убиства мужа насилника у Македонији бити предмет неког наредног истраживања.

Породично насиље, као и убиство партнера није нов феномен, напротив, историјски подаци и статистички прегледи указују на то да многи насилни мушкарци убију своје супруге, а да и жене, мада много ређе, убију своје мужеве и partnere. Сматра се да жене, за разлику од мушкараца, убиство изврше да саме не би биле убијене од насилника са којима живе или су у блиској вези.

Породично насиље представља психичку, физичку, сексуалну и економску злоупотребу интимног партнера са циљем да се добију и задрже власт и контрола у заједничком односу: присила, манипулација, изолација и минимизација помажу да се улије страх жртви, принуђујући је на усаглашеност. Насиље у породици се препознаје као глобални проблем који битно нарушава основна људска права. У посљедњих неколико година међународне организације као УН, УНИЦЕФ и Веће Европе су развиле стратешке документе чији је циљ спречавање и заустављање насиља мушкарца у породици. Заједничко им је да се насиље у породици одређује као друштвено неприхватљиво и криминално понашање, да се залажу за међусекторски приступ превенцији и заустављање породич-

1 Мојаноски Ц. и др. (2014). *Положбата на осудените лица во пенитенцијарните установи во Македонија (извештај од истражувањето)*. Скопје: Факултет за безбедност.

ног насиља, да наглашавају потребу развоја програма усмерених на насилнике, уз стални развој и унапређивање услуга жртвама породичног насиља.

У једној од најсвеобухватнијих студија породичног насиља коју је спровела Левинсон 1988 године, а која је проучавала распрострањеност различитих форми породичног насиља у 7 држава Европе, 14 држава Северне Африке, 10 из Средњег Истока, 17 из Северне и 16 из Јужне Америке, 13 из Океаније и 13 држава из Азије, било је констатовано следеће: од свих форми насиља најчешће су жене биле злостављане у браку (у 84,5%), у 70% супруг врши насиље када је у трезном, у 8,9% када је у пијаном стању; главни разлог насиља је љубомора (у 45% случајева), а 46,6% од проучаваних случајева насиља над женама завршава смрћу или озбиљним повредама.

Насупрот овим подацима, у истом истраживању, показало се да 73,1% испитаница сматра да је насиље над мушкарцем незамислива појава, 20,2% су одговориле да се ретко дешава да мушкарац буде жртва, а само 6,7% да је то честа појава.² Ово истраживање иде у прилог схватању да је насиље над женом у породици проблем присутан у светским размерама, да су у највећем броју случајева жене жртве породичног насиља, да се насиље најчешће дешава у браку и, да и мушкарци могу бити жртве.

Истраживање породичног насиља у Македонији указују такође на алармантну ситуацију. Истраживањем у националним оквирима је констатовано да је свака друга жена у Македонији жртва психичког насиља, свака шеста је претрпела или трпи физичко насиље, док је свака де-сета жртва сексуалног насиља. Највиши обим насиља припада психолошком насиљу (56,4%), затим физичком насиљу (17,7%), док је најслабије заступљено сексуално насиље (10,6%)³.

ШТА ЈЕ СИНДРОМ ЗЛОСТАВЉАНЕ ЖЕНЕ?

Термин „синдром злостављане жене“ увела је психолог Ленора Вокер, да би означила збир психолошких и бихевиоралних симптома који су резултат пролонгираног излагања ситуацији у којој жена трпи насиље од интимног партнера. Иако BWS још увек није ушла у *Дијагностички и статистички приручник менталних поремећаја Америчке психијатријске асоцијације* (ДСМ-ИВ), овај синдром се генерално препознаје као поткатегорија посттравматског стресног поремећаја (ПТСД).

Вокерова злостављану жену дефинише на следећи начин: „То је жена која је константно изложена било каквом насилном, физичком или психичком понашању од стране мушкарца који тиме жели да је принуди да учини нешто без икаквих обзира према њеним правима... Да би била класификована као злостављана жена, она мора да прође кроз циклус злостављања бар два пута“⁴. Откако је (1979, 1984) Вокерова описала синдром злостављане жене (*The Battered Woman Syndrome* – BWS), он се користи као основа за одбрану у случајевима када су жене убиле свог злостављача. На основу продубљених интервјуа које је спровела са 400 злостављаних жена, формулисала је теорију „научене беспомоћности“ и „теорију циклуса насиља“. Иако су ове теорије критиковане, оне су веома значајне за објашњење понашања жена које трпе континуирано насиље од својих партнера, а посебно ако оно заврши убиством које жена изврши над њим.

ТЕОРИЈА НАУЧЕНЕ БЕСПОМОЋНОСТИ

Вокерова је теорију научене беспомоћности психолога Силидзмана, применила на злостављане жене. Оригинална теорија је настала како би описала неуспех паса (у експерименталним условима) да побегну од електрошокова, чак и када имају шансу да то учине. Наиме, после довољног броја понављаних електрошокова, животиње престају да се труде да изађу из

2 Levinson, D. (1988). Family Violence in Cross-Cultural Perspective, in: Hasselt, V.B. et al. (eds.): *Handbook of Family Violence*. New York: Plenum Press, pp. 435–455.

3 Чачева, В., Чонева, Љ. (2000). *Истражување за „темната бројка“ на семејното насилство*. Скопје: Асоцијација за еманципација, солидарност и еднаквост на жените во Република Македонија.

4 Walker, L. (1979). *Battered Women Syndrom*. New York: Harper Perennial.

ситуације што је Селигмен назвао „наученом беспомоћношћу”⁵. Теорија је касније коришћена да би објаснила депресију код људи.⁶ Вокерова овом теоријом објашњава понашање жена, које, иако трпе свакодневно и интензивно насиље не успевају да изађу из ситуације насиља, нити да заштите себе и своју децу. Веровање да имају мало директне контроле над својим животом, их паралише да размишљају о промени. Вокерова истиче да за осећање беспомоћности није значајно само да ли постоји могућност контроле или не, већ *веровање* да немају контролу над својим животом. Осим тога, традиционална социјализација, сматра Вокерова, тражи од жена да свој брак учине успешним, па ако то није тако, чини да жене крију насиље како би сачувале слику срећног брака пред другима. Теорија научене беспомоћности објашњава зашто злостављане жене постају жртве и зашто остају у браку, на који начин им стална виктимизација ствара „психолошку парализу која их спречава да напусте везу”.⁷

ЦИКЛУС ЗЛОСТАВЉАЊА

Циклус насиља се односи на теорију која описује динамику понашања насилника коју карактеришу три фазе: стварање тензије, акутно насиље и скрушена љубав. Вокерова сматра да се партнерско насиље дешава у циклусима које карактерише различити степен интензитета. У првој фази „стварања тензије” жртва је изложена вербалном и психичком насиљу као и инцидентима физичког насиља ниског интензитета као што је шамар. Као одговор, жртва може да покуша да смири насилника користећи технике које су раније биле успешне. Иако је циљ жртве да избегне будуће насиље, пасивност жртве појачава насилне тенденције што кулминира у другој фази, која представља акутни инцидент у којој насилник туче жртву. У овој фази осећање страха и перцепција опасности је на највишем нивоу. Затим наступа трећа фаза у којој се насилник извињава и уверава жртву да ће се променити и изјављује јој љубав. Ова последња фаза има за циљ да задржи жртву у вези, а смењивање доброг и лошег понашања ствара жени лажну наду да ће се насилник променити и доводи до пролонгирања насилног односа. Често су потребне године па и деценије да жена освести да до промене неће доћи. „Вокерова истиче да је управо у фази љубави жена највише виктимизирана у психолошком смислу јер се у њој учвршћује илузија о апсолутној међусобној емоционалној зависности; она је зависна од његове пажње, он од њеног опроштаја. Ниједно од њих не осећа себе као засебну индивидуу, способну за самосталан живот, а обоје могу да поверују да је смрт најбољи начин да се одвоје”.⁸

ПОСТТРАУМАТСКИ СТРЕСНИ ПОРЕМЕЋАЈ

Иако BWS још увек није ушла у Дијагностички и статистички приручник менталних поремећаја Америчке психијатријске асоцијације (ДСМ-ИВ), овај синдром се генерално препознаје као поткатегорија пост-трауматског стресног поремећаја (ПТСД).

„ПТСД дефинише пролазни однос између препознатљивог трауматског доживљаја и развоја симптома који доводи до поремећаја психолошких, социјалних и физичких функција. Стресори који чине овај синдром су изван домета нормалног доживљавања (на пример: борба, силовање, напад, природне несреће, мучење, саобраћајни удеси)”⁹.

ПТСД се карактерише трима главним групама симптома: стално поновно преживљавање трауматског догађаја, упорно избегавање стимулуса удружених са траумом и упорни симптоми повећане напетости. Ове три групе симптома су детаљно приказане у табели 1.

5 Селигмен, М. (2008). *Научени оптимизам*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

6 Abrahamson, L. Y., Seligman, M. E., Teasdale, J. D. (1978). Learned helplessness in humans, critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87 (1), 49–74.

7 Walker, L. (1979). *Battered Women Syndrom*. New York: Harper Perennial.

8 Николић Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице, насиље у породици и криминалитет жена*, Београд, стр. 25.

9 *Психијатрија – дијагноза и терапија*. Београд: Савремена администрација, 1992, стр. 178.

Табела 1: ДСМ-3-Р дијагностички критеријуми за посттрауматски стресни поремећај

А. Особа је преживела догађај који је изван оквира уобичајених доживљавања и који би био упадљиво несрећан за скоро свакога, тј. озбиљно угрожавање нечијег живота или физичког интегритета; озбиљна претња или озлеђивање деце, брачног друга, ближих рођака и пријатеља; изненадно уништење нечијег дома или заједнице; или сусрет са другом особом која је недавно била, или је још увек, тешко озлеђена или убијена услед неког удеса или физичког насиља.

Б. Трауматски догађај се стално преживљава у најмање једном од следећих начина:

1. понављано и интрузивно узбуђујуће присећање догађаја (у мање деце понављана игра у којој се темама или аспектима изражава траума);

2. понављани кошмарни снови о догађају;

3. изненадно понашање или осећање као да се трауматски догађај опет одиграва (укључује и осећај да се догађај опет преживљава, илузије, халуцинације и дисоцијативне *(flashback)* епизоде, чак и оне које се јављају при буђењу или интоксикацији);

4. интензивна психолошка патња при излагању догађајима који симболишу или наликују у неком аспект трауматском догађају укључују и годишњицу трауме.

В. Упорно избегавање стимулуса удружених са траумом или отупљивање опште реактивности (која није постојала пре трауме), што се исказује са најмање три од следећих симптома:

1. напори да се избегавају мисли или осећања у вези са траумом;

2. напори да се избегавају активности или ситуације које буде сећање на трауму;

3. неспособност да се призове у сећање неки важан аспект трауме (психогена амнезија);

4. упадљиво смањено интересовање за важне активности (у мање деце губитак недавно стечених развојних вештина као што су тоалетне навике или говор);

5. осећање одвојености или удаљавање од других особа;

6. ограничен обим афекта, тј. неспособност за осећање љубави;

7. осећај скраћења будућности, на пример не очекује да ће остварити каријеру, склопити брак, имати децу или дуг живот.

Г. Упорни симптоми повећане напетости (која није постојала пре трауме), што се манифестује најмање са два од следећих симптома:

1. Тешкоћама са уснивањем или спавањем;

2. раздражљивошћу или наступима беса;

3. тешкоће у концентрацији;

4. хипервигилитет;

5. претерани одговор на изненађење;

Д. Физиолошки реактивитет после излагања догађајима који симболизују или наликују у неком аспект трауматски догађај.

Д. Трајање поремећаја (симптоми из критеријума Б. В. Г) од најмање једног месеца.

Када је особа изложена изразито стресном догађају уобичајена осећања вере, сигурности и поузданости света радикално се мењају. „То је застрашујуће и делује дезорганизујуће на его, пошто су се познати и поуздани аспекти нашег света променили без упозорења. Наш лични репертоар искуства се води овим претпоставкама и постаје део нашег селфа. Све што прекида уобичајено поуздано очекивање ствара искривљење (збрканост) идентитета, осећање губитка магијски непобедивог селфа, који је претходно био окићен претпоставкама сигурности, контроле и поузданости“¹⁰.

10 PTSD – A Review of diagnostic and treatment issues – RS Epstein (1989). *Contemporary Psychiatry*, pp. 557.

Да би постојао ПТСД, мора постојати трауматски догађај. Примењено на породично насиље, трауматски догађај може бити претња смрћу или озбиљном повредом, или претња психичком интегритету; претња смрћу и физичком интегритету деци; интензиван страх, беспомоћност и претрпљеност. Симптоми који се јављају као последица укључују: интрузивне симптоме (мисли, перцепцију, ноћне море; осећање узнемирености при излагању дражима који подсећају или симболизују трауму), емоционалне одговоре (осећање одвојености и изолованости, неспособност да се сети важних аспеката трауме); избегавање (напор да се избегавају мисли, осећања, разговори о трауми и активности, места и људи који изазивају сећање на трауму); преосетљивост (тешкоће са спавањем, бес и иритабилност, тешкоће у концентрацији, претерани одговор на изненађење).

Вокерова је поново, 2006 године, ревидирала дефиницију BWS и поред ова три кластера симптома укључила и додатне критеријуме : нарушавање интерперсоналних релација, тешкоће у питањима доживљавања свога тела и соматике и сексуалне и интимне проблеме. Овима додаје и друге карактеристике, као што су: нарушена способност за регулацију емоција, дисоцијативни симптоми, стид, осећање сталне оштећености, непријатељство, социјално повлачење, осећање константне претње, нарушени односи са другима.¹¹

Злостављана жена живи у стању терора, стално будна за препознавање претњи насиљем.

УБИСТВО МУЖА КАО ОДГОВОР НА НАСИЉЕ

Повезаност насиља над женама и криминалитета жена истраживала су се веома ретко и углавном су се бавила случајевима убиства насилних партнера. Тако, Волфганг је уочио да мужеви далеко чешће него жене први употребе физичко насиље и тако провоцирају убиство од стране партнерке.¹² Макорник је утврдио да од 132 жене које су биле осуђене на казну затвора због убиства мужа, њих 40% је било жртва хроничне физичке злоупотребе у браку и да је претрпљено насиље било одлучујући фактор за убиство. Истраживањем које је спроведено 1977. године у женском затвору у Калифорнији (Тотман, 1977), утврдило се да је од 30 жена које су убиле мужеве њих 29 било претходно злостављано, док је њих 20 изјавило да је до убиства дошло зато што су покушале да заштите себе или децу од даљег повређивања.¹³

Прво истраживање спроведено у Србији које указује на значај насиља у породици као криминогеног фактора убиства које врше жене, било је истраживање Константиновић Вилић на узорку од 134 жене које су осуђене за убиство. У 75,38% случајева у секундарним породицама односи су били озбиљно поремећени, што се најчешће манифестовало у алкохолизму мужа, честим одсуствовањем од куће, занемаривању породице у физичком насиљу, претњама и љубомори. Мотив убиства у 32,83% случајева било је малтретирање и физичко злостављање у брачној и ванбрачној заједници, а значајан удео има и малтретирање од стране свекра и свекре¹⁴.

Повезаност између насиља које жене трпе од стране партнера и других одраслих мушкараца у породици и њеног криминалног понашања испитивала је Николић Ристановић, која је посебну пажњу посветила женама које су извршиле убиство, пре свега над својим својим супрузима. Она је идентификовала седам путева којим мушко насиље у породици води жене у криминалитет: страх за сопствени живот или за живот деце; психичка лабилност изазвана насиљем; принуда на вршење кривичних дела; снижавање прага толеранције на насиље; симболична освета за претходно насиље – идентификовање кривца; снижавање нивоа самопоштовања и скривање насилника... Наведени путеви у криминалитет обликовани су њиховим раним искуствима из детињства, конструкцијом њихових културних / етничких идентитета, дешавањима на глобалном плану (економска криза и рат), насиљем које су трпе-

11 Walker, L. E.: Battered woman syndrome: empirical findings, *Annals of New York Academy of Sciences*, 1087, 142–157.

12 Волфганг, 1958, стр. 288, наведено према: Николић Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице, насиље у породици и криминалитет жена*. Београд, стр. 21.

13 Brown, A. (1987). *When battered women kill*. New York: The free press.

14 Константиновић Вилић (1986). *Жене убице*. Ниш: Градина.

ле или којем су присуствовале у детињству, насиљем у браку, браковима, или од стране дугих чланова породице, као и реаговањем околине и државних институција¹⁵.

ТРИ СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА: КАКО НАСИЉЕ НАД ЖЕНОМ ДОВОДИ ДО УБИСТВА НАСИЛНИКА

Приказом три студије случаја затвореница које су осуђене за кривично дело убиство, покушаћемо да их погледамо кроз призму синдрома злостављане жене.

Случај бр. 1

Б. Н., 55 година, Македонка, са села, од образовања има средњу школу, запослена. Осуђена је за убиство супруга на мах на 5 година. У браку је била 31 годину, има сина од 29 година. Муж је био алкохоличар који је злостављао физички, психички и сексуално. Најтеже јој је падало сексуално злостављање, силовање и иживљавање, јер, како каже, „тада сам се стидела сама себе“. За то нико није знао, чак ни њени најближи. Б. је одрасла у патријархалној породици, у којој није било злостављања, међутим васпитање ју је задржавало да се не разведе. Будући да је злостављање континуирано трајало, Б. је пријавила случај и била је два месеца смештена у склоништу за жртве породичног насиља у Скопљу. После два месеца јој је умрла заова и када је дошла на сахрану, муж је убедио да се врати. „Ту сам највише погрешила што сам се вратила“, каже. Свој повратак објашњава тиме што, када изађе из склоништа није имала где да се врати (у родитељској кући живи брат са својом породицом), а ње имала новац да изнајми стан. Међутим, највише није желела да се разводи због сина. „Тога дана, дошао је пијан, тукао ме је, гурнуо ме, вукао ме. Били смо затворени у соби из које нисам могла да побегнем, ситуација је била или он, или ја и ја сам узела једно дрво и ударила га (не знам како сам га ударила, тога се не сећам...). Када је видела да је мртав, сама се пријавила полицији.

Код Б. Н. присутна је ригидна социјализација, према којој жена која се удала треба да трпи и да ћути. Она нема могућности да буде прихваћена у родитељској кући, а и она сама то неће „због детета“. Иако је син већ одрастао момак, она не жели да се разведе јер је то срамота у средини у којој живе. Такође је присутно и скривање насилника. Иако је сексуално злоставља, то не зна нико, а она се осећа посрамљено што негативно утиче на њено самопоштовање. С обзиром на континуирано насиље које трпи, код Б. постоји снижен праг толеранције на насиље и страх за сопствени живот. У једном моменту када је муж насилан, она описује ситуацију као „било је или он или ја“, узела је дрво које јој је било при руци и ударила га. Питање које може да се постави је да ли се Б., заиста налазила у смртној опасности или је дугогодишње злостављање учинило да ситуацију тако перципира. У сваком случају, с обзиром да се ради о особи која раније није била склона насиљу, евидентно је да је дугогодишње трпљење злостављања експлодирало и завршило кобно по насилника.

То што је Б. потражила помоћ од институција, при чему је била смештена у склониште за жртве, говори да насиље које је трпела није могла више да толерише. Ипак, у ситуацији када се од ње очекује да биде уз породицу (смрт заове), поново се враћа, упркос искуству које јој говори да ће насиље највероватније продужити. Ригидна патријархална социјализација је ову жену вратила код мужа насилника, иако су као заштитни фактори били присутни запосленост и подршка институција.

Алкохолизам је присутан као фактор ризика. „Он се у насилном односу не сматра узроком насиља већ фактором који доводи до дезинхибиције и утиче на ризик од тешког повређивања па и убиства жене.“¹⁶

Случај бр. 2

М. Н., 45 година, Македонка, живи у граду, има средњу школу, ради као радница у једној фабрици конфекције, осуђена је за убиство супруга с предумишљајем на 11 година. У браку је 23 године има ћерку која је удата и сина. Удала се у 16,5 година, заправо је била силована од стране супруга и после тога је остала код њега. Од почетка брака је била малтретирана, а

15 Николић Ристановић, В. (2000). Од жртве до затворенице, насиље у породици и криминалитет жена. Београд.

16 Walker, L. E. (2006). Battered woman syndrome: empirical findings. *Annals of New York Academy of Sciences*, 1087, 142–157.

касније и деца. Муж је био алкохоличар, „тукао нас је и када је пијан и када је трезан, чекао ме и са ножем и са пиштољем.“ Више пута га је остављала али се поново враћала из страха да је не убије, њу и њене родитеље, како јој је стално претио. Покушавала суицид неколико пута. Тога дана, пошто је насиље претходно учестало, мужу је дала средство за прскање, мислила је да ће да спава, али када се вратила с посла нашла га је мртвог. Пошто то није очекивала, у паници, не знајући шта да ради, тело је исекла ножем и ставила у вреће за ђубре, па бацила у контејнер. Није се пријавила, јер јој син није дао, „рекао је да ће се убити ако она оде у затвор“. Каже да се сећа мало чега, само како га је секла, „као да у сећању имам велику рупу“.

Ова жена нема криминалну историју нити историју насилничког понашања. Присутна је стереотипна социјализација учењем улога полова која подржава ригидну традиционалност. Наиме, удаје се за човека кога не само што није познавала, већ и који ју је силовао „да не би пукла брука“. Остаје са њим иако он наставља да је малтретира, а касније малтретира и децу. Као резултат континуираног злостављања, присутна је психичка лабилност која резултира аутодеструктивним понашањем, које се огледа у већем броју покушаја самоубиства. Самоубилачке тенденције указују на осећање притешњености безизлазношћу ситуације и осећањем да је беспомоћна. Иако је више пута бежала код својих, страх за свој живот и живот блиских, због претњи да ће их убити враћао ју је насилнику.

Дугогодишња изложеност насиљу је утицала на њено психичко стање и перцепцију и смањило је могућност да му се рационално супротстави. Све ово је утицало да убеди себе да не може да побегне и да нема другог излаза. Она каже: „Дала сам му средство мислећи да ће дужу да спава, да будем мало на миру. Нисам имала намеру да га убијем“.

Случај бр. 3

С. Ј., Албанка 55 година, осуђена на 20 година за убиство мужа са предумишљајем. Има троје одрасле деце, који су формирали своје породице, живела је са породицом у једној земљи западне Европе.. Муж је годинама злостављао, алкохоличар, доводио жене кући и наређивао јој да их служи. Имала је психичке проблеме, лечена је психијатријски. „Много ме малтретирао, стално ме тукао када се напије“, каже. Пошто није имала никога свога, жалила се пријатељицама. Једном га је чак пријавила, па се мало поправио, али је после наставио по старом. Тога дана је била у кухињи и правила је себи кафу и када је запалила је цигарету, он јој је пребацио нешто око пушења. „Ја одувек пушим и он то зна, и када је почео да ми прича, као да ми је пао мрак на очи.“ У том тренутку је узела нож и почела да га сече... „То је било страшно, крв свуда... Убила сам га, као да нисам знала где сам. ...После сам га секла, ставила у кесе и бацила у ђубре.. Један део леша сам пустила у тоалет, у шољу.“ После тога је допutoвала у Македонију, у своје село, код сестре, а затим је сама отишла и била хоспитализована у психијатријској болници. Одатле су је ухапсили. Каже да је све испричала како је било.

И у овом случају, као и у претходна два, постоји ригидна традиционална социјализација. Потиче из албанске патријархалне сеоске средине, она и муж су сами са породицом живели у страној земљи, далеко од својих примарних породица, што је још више допринело да га не напусти иако је трпела насиље. И овде је присутан алкохолизам супруга као окидач за насиље. Реакција ове жене изгледа претерана. На обично приговарање, које је много блаже од насиља које је трпела годинама, вероватно као резултат нагомиланог беса, долази до праве ерупције која се насилнику вратила као бумеранг. Насиље које је трпела годинама је довело до снижавања прага толеранције, и поред одсуства непосредне опасности, довео до неадекватног реаговања. Акумулација беса због потискивање индивидуалности се одједном обрушила на насилника.

С. је осуђена на 20 година, што је за њу доживотан затвор (има 55 година) и плаши се да ће умрети у затвору. Њена деца су далеко и нема ко да је посећује. У овом случају, С. је осуђена на најдужу могућу казну, јер се у обзир није узела историја дуготрајног насиља које је ова жена трпела. Поступање са лешом је највероватније допринело томе као и то да јој у моменту извршења кривичног дела није претила животна опасност. У обзир нису узети: дуготрајна изложеност злостављању и њена психичка лабилност, акумулирани бес, перцепција опасности, снижавање прага толеранције на насиље.

ЗАКЉУЧАК

Ова три случаја смо узели као илустрацију синдрома злостављане жене. У сва три случаја убиства мужа од стране жене, било је присутно дугогодишње, чак вишедеценијско физичко и психичко злостављање, а у два случаја и сексуално злостављање, патријархална ригидна социјализација и жене и мушкарца, алкохолизам мужа, претња убиством, на шта су жене реаговале страхом, ниским самопоштовањем и осећањем да су беспомоћне. Чак и у случају када су тражиле помоћ од државе, која их је и подржала смештањем у склониште, вероватно због патријархалне социјализације и страха се враћају кући. У сва три случаја због насиља је присутно нагомилавање афекта беса, који се у једном моменту, искаљује на насилнику, иако се ради о особама које претходно нису биле насилне.

Истраживања су показала да су у случајевима када жртва убије насилника, били присутни фактори који се разликују од ситуација у којима се хомицид није десио: алкохолизам, претње смрћу, претња оружјем, интензивна туча, сексуално злостављање, што је све присутно у нашим примерима.

За ПТСД се каже да представља нормалан одговор на ненормалну ситуацију. Примењено на синдром злостављане жене, који је практично подврста ПТСД-а, „неразумни“ одговори жена које смо описали су „нормалан одговор застрашеног људског бића на ненормалну и опасну ситуацију“¹⁷. У нашем законодавству се углавном превиђа да вишегодишње злостављање доводи код жена до промена у афекту, перцепцији и когницији, због нагомиланог страха, тако да и на изглед безначајан повод може довести до реаговања жртве убиством. Због тога ретко долази до ублажавања казне, напротив два од три приказана случаја оквалификована су као тежи облици убиства, уз изрицање високих казни затвора, посебно у последњем приказаном случају С. У првом случају Б., насиље се третира као олакшавајућа околност, само због тога што се ради о случају нужне одбране. У друга два случаја, дугогодишње злостављање се не узело у обзир, напротив, дела су оквалификована као убиство са предумишљајем, с обзиром да се нису пријавиле одмах и да су сакриле тело на један бизаран начин. Питање је због чега су ове две жене настојале да се реше тела и то на такав начин, али с обзиром да се ради о женама које раније нису биле насилне, очигледно да је дужевремено насиље у томе имало одлучујућу улогу. Вокерова истиче да се због страха, насилнику даје моћ чак и када је мртав, желећи да се што пре ослободе тела¹⁸. Свако ново насиље код жена снижава праг толеранције на насиље и чини их мање способним да му се супротставе на рационалан начин.

„Постојање синдрома злостављане жене, утврђен налазом вештака служи као доказ да жена, изложена сталном терору, може под утицајем тог терора стећи убеђење да ће је једног дана партнер убити. У таквој ситуацији непосредна опасност је присутна стално. Жене које су изложене сталном насиљу нису самим тим добиле право да убију насилника, већ су под утицајем тог насиља постале убеђене у постојање непосредне смртне опасности... У том контексту, пред америчким судовима се успешно доказује да је злостављана жена, када убија у току прекида злостављања, чак и када је он заспао веровала да се налази у непосредној животној опасности (Esteal, 1993)“¹⁹.

Вештачење синдрома злостављане жене показује суду како је дошло до тога да жена верује да се налази у непосредној животној опасности чак и онда када на изглед није у питању нужна одбрана. Такође се вештачи и степен урачунљивости, односно степе кривичне одговорности жене учиниоца убиства у условима провокативног понашања жртве. У Америци и Аустралији последњих деценија, а у Великој Британији много касније, право злостављаних жена на нужну одбрану је проширено, а узима се у обзир утицај вишегодишњег злостављања на укупно психичко стање, перцепцију опасности и реаговање злостављаних жена у ситуацијама када у моменту извршења дела наизглед нису биле у животној опасности. Узима се у обзир и научена беспомоћност, односно синдром злостављане жене као посттрауматског стресног поремећаја изазваног дугогодишњим насиљем који утиче на урачунљивост жене.

17 Николић Ристановић В. (2000). *Од жртве до затворенице, насиље у породици и криминалитет жена*. Београд.

18 Walker, L. E. (1993). Battered woman syndrome, Gekkes, R. J., Loseke, D. R. (eds.) *Current Controversies on Family violence*. London: Sage.

19 Николић Ристановић В. (2000). *Од жртве до затворенице, насиље у породици и криминалитет жена*. Београд.

У Македонији, иако постоји законска основа, приказани случајеви, посебно последња два, показују да се синдром злостављане жене не узима у обзир, и да судовима тек предстоји удубљивање у детаље односа између жртве и учиниоца, а не само у догађаје који су непосредно претходили кривичном делу. Наравно да је потребно једно обимно истраживање судских случајева у Македонији у којима су жене убиле мужеве, да би се проучило у којој мери динамика односа има утицај на дело и како је судски процес текао. Наше студије случајева само могу да нагосте однос судова према овим делима, с обзиром на недовољну сензибилизацију судија за предмете у којима се јавља синдром злостављане жене.

У том смислу се залажемо да се при одмеравању казне узме у обзир женино психичко стање као резултат дуготрајног малтретирања као и неједнакост у физичкој снази између жене и мушкарца, када нпр. жена којој муж прети да ће убити и њу и децу, заспи, а она га убије на спавању зато што је уверена да ће то и учинити и зато што мисли да нема другог решења осим да га убије када је најслабији. Овакве случајеве суд обично квалификује као подмукло убиство, не узимајући у обзир историју динамике односа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abrahamson, L. Y., Seligman, M. E., Teasdale, J. D. (1978). Learned helplessness in humans: critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87 (1), 49–74.
2. Easta, P.: *Battered women who kill: A plea of self-defence*, <http://www.freeonlineresearchpapers.com/battered-womans-syndrome>.
3. Craven, Z.: *Battered Women Syndrom*, http://www.adfvc.unsw.edu.au/PDF%20files/battered%20_woman_syndrome.pdf.
4. Константиновић Вилић (1986). *Жене убице*. Ниш: Градина.
5. Levinson, D. (1988). Family Violence in Cross-Cultural Perspective, in: Hasselt, V. B. et al. (eds.): *Handbook of Family Violence*. New York: Plenum Press, pp. 435–455.
6. Мојаноски, Ц. и др.: *Положбата на осудените лица во пенитенцијарните установи во Македонија (извештај од истражувањето)*. Скопје: Факултет за безбедност.
7. Николић Ристановић В. (2000). *Од жртве до затворенице, насилје у породици и криминалитет жена*. Београд.
8. *Психијатрија – дијагноза и терапија* (1992). Београд: Савремена администрација.
9. Селицмен, М. (2008). *Научени оптимизам*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
10. Чачева, В., Чонева, Љ. (2000). *Истражување за „темната бројка“ на семејното насилство*. Скопје: Асоцијација за еманципација, солидарност и еднаквост на жените во Република Македонија.
11. Walker, L. E. (2009). *Battered Woman Syndrome*. New York: Springer Publishing Company.
12. Walker, L. E. (2006). Battered woman syndrome: empirical findings, *Annals of New York Academy of Sciences*, 1087, 142–157.
13. Walker, L. E. (1993). Battered woman syndrome, Gekkes R. J., Loseke, D. R. (eds.). *Current Controversies on Family violence*. London: Sage.
14. Walker, L. (1979). *Battered Women Syndrom*. New York: Harper Perennial.

АНАЛИЗА КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ СУДОВА ЗА СЕКСУАЛНЕ ДЕЛИКТЕ СА ЕЛЕМЕНТОМ НАСИЉА И ЗЛОУПОТРЕБОМ ПОЛОЖАЈА¹

Доц. др Александар Бошковић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Доц. др Радосав Рисимовић³

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У кривичном законодавству Србије сексуални деликти су прописани главом XVIII Кривичног законика у оквиру кривичних дела против полне слободе. Предмет овог рада је анализа оних сексуалних деликата који у себи садрже елемент насиља и злоупотребу положаја, односно кривично дело силовања и обљуба злоупотребом положаја. Поред осврта на законодавну казнену политику када су у питању ова кривична дела, посебна пажња ће бити посвећена анализи судске казнене политике. Ово истраживање ће обухватити петогодишњи период 2008–2012. године и користиће се статистички метод, као и методи анализе, дедукције, компарације и дескрипције. У раду се обрађују питања заступљености сексуалних деликата уопште у односу на укупан број кривичних дела за наведени период, као и стопе криминала појединих сексуалних деликата и њихов тренд кретања. Акценат ће бити на анализи кривичних санкција уопште, а посебно казни затвора које су судови у Србији изrekli у наведеном периоду за сексуалне деликте са елементом насиља и злоупотребом положаја. Покушаћемо да дамо одговор на питање каква је судска пракса у одмеравању висине казне између посебног минимума и максимума који је прописан за конкретно кривично дело.

Кључне речи: кривични законик, сексуални деликти, насиље, силовање, обљуба, злоупотреба положаја, кривичне санкције, казна затвора.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Одувек је област насилничког криминала привлачила велику пажњу не само научне и стручне, већ и опште јавности с обзиром на то да велика већина људи осуђује овакве деликте. Постоје одређена кривична дела код којих насиље није битно обележје и која су по својој заступљености у укупном броју извршених кривичних дела далеко изнад насилничког криминала. Једна од карактеристика деликата насиља јесте да не постоји доминантни мотив насилника већ то може бити материјална корист, освета, национална или верска мржња, нетрпељивост између навијачких група или присталица политичких партија, а није немогуће замислити ситуацију у којој је насиље само себи циљ.⁴ С обзиром на насловљену тему рада претходно је потребно дефинисати појам деликта насиља уопште,⁵ при чему треба имати у виду да се, пре свега, мисли на кривичноправни појам насиља који је знатно ужи у односу на општи појам насиља. У том смислу потпуно је прихватљива дефиниција према којој је деликт насиља противправна употреба силе или претње у циљу повреде или угрожавања правно заштићеног добра.⁶

¹ Овај рад је резултат реализовања научноистраживачких пројеката *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2011–2014 (руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић) и *Положај и улога полиције у демократској држави* који реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2012–2014. год.

² acaboss@open.telekom.rs

³ radosav.risimovic@kpa.edu.rs

⁴ Рисимовић, Р. (2008), Насилничко понашање, *Правни живот*, LVII(9), стр. 235.

⁵ Детаљну разраду концептуалних питања везаних за криминалитет насиља види: Игњатовић, Ђ. (2011), Појам и етиологија насилничког криминалитета, *Crimen*, 2(2), стр. 179–211.

⁶ Лазаревић, Љ. (2002), Деликти насиља – кривичноправни аспект, *Деликти насиља кривично-правни и криминолошки аспект*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 13.

Када су у питању сексуални деликти, током времена су се мењала схватања о томе која сексуална понашања се сматрају кривичним делом или евентуално прекршајем, а која су дозвољена и друштвено прихватљива. Протеком временом су нека сексуална понашања престала да буду инкриминисана одредбама казненог права и данас су потпуно нормална појава, као што је на пример случај са добровољним хомосексуалним односима између пунолетних лица мушког пола. Такође, мењали су се и поједини облици кривичних дела па тако на пример дуго времена код кривичног дела силовања пасивни субјект није могло бити мушко лице, нити је дело могло бити извршено у брачној заједници, док су у савременом кривичном законодавству оваква понашања инкриминисана као кривично дело. У сваком случају, чињеница је да се сексуалним деликтима, а пре свега силовањем као једним од њих, задире у најинтимније људске вредности, вређа се како полни тако и укупни интегритет личности, као и достојанство саме личности. У том смислу, сексуални деликти би се могли дефинисати као она кажњива понашања којима се задире у слободу одлучивања у полној сфери живота човека.

Кривичним закоником⁷ Републике Србије су сва кривична дела која се могу подвести под сексуалне деликте сврстана у глави XVIII у групу кривичних дела против полне слободе. Укупно их има десет и то су следећа кривична дела: силовање (чл. 178), обљуба над немоћним лицем (чл. 179), обљуба са дететом (чл. 180), обљуба злоупотребом положаја (чл. 181), недозвољене полне радње (чл. 182), подвођење и омогућавање вршења полног односа (чл. 183), посредовање у вршењу проституције (чл. 184), приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (чл. 185), навођење малолетног лица на присуствовање полним радњама (чл. 185а) и искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (чл. 185б).

Анализирајући кривична дела из ове групе може се закључити да је заштитни објект у овој области право на сексуално самоопредељење и то су у основи две ситуације: ситуација када се сексуална радња врши уз употребу принуде (односно када се користи стање немоћи) или ситуација када се радња врши према лицу коме се због психофизичке незрелости не може признати право на сексуално опредељење.⁸

С обзиром на дефинисану тему рада, у наредном излагању ће прво бити дат један кратак осврт на законодавну казнену политику када су у питању сексуални деликти са елементом насиља и злоупотребом положаја, а затим ће бити извршена анализа казнене политике судова за период 2008–2012. године за ове деликте.

ОСВРТ НА ЗАКОНОДАВНУ КАЗНЕНУ ПОЛИТИКУ ЗА СЕКСУАЛНЕ ДЕЛИКТЕ СА ЕЛЕМЕНТОМ НАСИЉА И ЗЛОУПОТРЕБОМ ПОЛОЖАЈА

Имајући у виду дефинисани предмет истраживања, анализом свих кривичних дела из групе против полне слободе, може се закључити да у групу сексуалних деликата са елементом насиља и злоупотребом положаја спадају два кривична дела и то силовање (чл. 178) и обљуба злоупотребом положаја (чл. 181).⁹

Када је у питању кривично дело силовања може се приметити да законодавац прописује основни облик, лакши облик и два тежа облика овог кривичног дела. Основни облик се састоји у принуди другог на обљубу или са њом изједначен чин употребом силе или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица. Оваква законска формулација се значајно разликује од ранијих дугогодишњих решења која су важила до по-

7 Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

8 Стојановић, З., Делић, Н. (2013), *Кривично право – посебни део*, Правна књига, Београд, стр. 72.

9 Важно је напоменути и да кривично дело недозвољене полне радње (чл. 182) може бити извршено насиљем и злоупотребом положаја, али исто тако може бити извршено и искоришћавањем немоћи одређеног лица, као и према детету. С обзиром на то да су подаци Републичког завода за статистику разврстани према кривичном делу, а не према радњи извршења кривичног дела, кривично дело недозвољене полне радње неће бити узето у разматрање приликом овог истраживања.

четка примене новог Кривичног законика, тј. до 1. јануара 2006. године.¹⁰ Анализом оваквог законског решења могу се приметити две значајне новине. Прво, на овај начин законодавац напушта традиционално схватање према којем извршилац овог кривичног дела може бити само мушко лице, а пасивни субјект само женско лице, тј. сада и извршилац и пасивни субјект могу бити и мушко и женско лице. И друго, обљуба није више једини сексуални акт којим се може извршити ово кривично дело тако да је могуће силовање извршити и предузимањем радње која се може изједначити са обљубом. На овом месту се поставља питање које су то радње које се по свом значају могу изједначити са обљубом којима се може извршити кривично дело силовања, а које су то друге радње сексуалног карактера које би, уколико су такође предузете коришћењем принуде, представљале кривично дело недозвољене полне радње. У том смислу, као чин изједначен са обљубом сматра се орални и анални полни однос са лицем супротног или истог пола.¹¹ Фактички, кривично дело противприродног блуда више није предвиђено као самостално кривично дело, већ је на овај начин уведено у биће кривичног дела силовања. Такође, није на одмет рећи и то да законодавац задржава решење које је усвојено још 2002. године Законом о изменама и допунама КЗ РС¹² према којем је силовање могуће учинити и у брачној заједници, с тим што се тада кривично гоњење предузима искључиво по предлогу оштећеног лица.¹³

Најзад, за основни облик кривичног дела силовања законодавац прописује казну затвора од три до дванаест година. Међутим, значајно је истаћи да је законодавна казнена политика поводом овог кривичног дела пооштрена изменама и допунама КЗ из 2009. године.¹⁴ Наиме, до наведених измена и допуна за основни облик је била прописана казна затвора од две до десет година.¹⁵ Као што се види, посебан законски минимум је повећан за једну годину (са две на три године), а посебан законски максимум за две године (са десет на дванаест година).

Лакши облик кривичног дела силовања је прописан у ставу 2 који постоји ако је основни облик учињен претњом да ће се за то или њему блиско лице открити нешто што би шкодило његовој части или угледу или претњом другим тешким злом.¹⁶ Разлика између лакшег и основног облика се огледа у облику принуде која се користи да би се извршила обљуба или са њом изједначен чин. Занимљиво је напоменути да ово дело у судској пракси готово да није ни забележено па се поставља питање да ли га је требало уопште задржати у КЗ. Ипак, законодавац је нашао „соломонско решење“ па представља само један од облика силовања.¹⁷ Прописана казна затвора за овај лакши облик је од две до десет година, с тим што треба нагласити да је наведеним изменама и допунама КЗ из 2009. године, законодавна казнена политика пооштрена јер је до тада била прописана казна затвора од једне до осам година, тј. посебан законски минимум је повећан за једну годину (са једне на две године), а посебан законски максимум за две године (са осам на десет година).

Поред основног и лакшег облика кривичног дела силовања, прописана су и два тежа облика. Први, ако је услед извршења овог кривичног дела наступила тешка телесна повреда лица према којем је дело извршено или ако је дело извршено од стране више лица или на нарочито

10 С обзиром на насловљену тему рада на овом месту ће бити указано само на најзначајније новине које је донео нови КЗ када су у питању ова кривична дела. О основним кривичноправним аспектима кривичног дела силовања види: Бошковић, А. (2003), Кривичноправни аспекти кривичног дела силовања, *Безбедност*, 45(6), стр. 950–966; Симић, И. (2006), Кривично дело силовања према новом Кривичном законнику, *Судска пракса*, 26(1), стр. 57–59; Ристић, М. (2013), Кривично дело силовања у праву Републике Србије, *Право: Теорија и пракса*, 30(10/12), стр. 68–80.

11 Ђорђевић, Ђ. (2011). *Кривично право – посебни део*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 70.

12 *Службени гласник РС*, бр. 10/2002.

13 Код ове групе кривичних дела предлог оштећеног за кривично гоњење је процесна претпоставка за покретање и вођење кривичног поступка. Наиме, и код ове групе кривичних дела јавни тужилац је овлашћени тужилац за покретање и вођење кривичног поступка, али он не може покренути поступак уколико оштећени претходно не стави такав предлог.

14 *Службени гласник РС*, бр. 72/2009.

15 Важно је истаћи да је и овако прописан посебни законски минимум и максимум представљао резултат пооштрених законодавних политика јер је за основни облик овог кривичног дела, до ступања на снагу новог КЗ, била предвиђена казна затвора од најмање једне године.

16 Овај лакши облик кривичног дела силовања у ствари представља некадашњи основни облик кривичног дела принуде на обљубу или противприродни блуд.

17 Миловић, М. (2006), Сексуални деликти у новом Кривичном законнику, *Избор судске праксе*, 14(4), стр. 17.

свиреп или нарочито понижавајући начин или према малолетнику или је дело имало за последицу трудноћу. За овај тежи облик је прописана казна затвора од пет до петнаест година. И код овог облика кривичног дела силовања је наведеним изменама и допунама КЗ из 2009. године пооштрена законодавна казнена политика јер је посебан законски минимум повећан за две године (са три на пет година), док је посебан законски максимум остао на истом нивоу. И други тежи облик, постоји ако је дело учињено према детету или је наступила смрт лица према којем је дело извршено. Прописана казна затвора је најмање 10 година. И у овом случају је 2009. године пооштрена законодавна казнена политика јер је посебни законски минимум повећан чак за пет година (са пет на 10 година), а посебни законски максимум од осамнаест година је укинут тако да важи општи законски максимум од двадесет година затвора.

Када је у питању кривично дело обљуба злоупотребом положаја (чл. 181) може се приметити да ово дело има основни облик и четири тежа облика. Основни облик чини лице које злоупотребом свог положаја наведе на обљубу или са њом изједначен чин лице које се према њему налази у односу какве подређености или зависности. Дакле, код овог кривичног дела инкриминисано је навођење на обљубу злоупотребом положаја, као и само вршење обљубе и са њом изједначеног чина. Такво навођење не сме да обухвати принуду јер би се тада радило о кривичном делу силовања. У вези са постојањем овог кривичног дела важно је напоменути да у пракси нису ретки случајеви у којима жртва, ако би се тако уопште могла и назвати, пристаје на сексуални однос због обећања учиниоца да ће користећи свој положај учинити нешто за њу. Зато појам навођења треба рестриктивно тумачити, тј. потребно је да се ради о озбиљнијим облицима притиска на пасивног субјекта.¹⁸ Прописана казна затвора за овај основни облик је од три месеца до три године.

Први тежи облик овог кривичног дела чини наставник, васпитач, старалац, усвојилац, родитељ, очух, маћеха или друго лице које злоупотребом свог положаја или овлашћења изврши обљубу или са њом изједначен чин са малолетником који му је поверен ради учења, васпитавања, старања или неге. Прописана казна затвора је од једне до десет година. Међутим, ако неко од наведених лица изврши дело према детету онда су остварени елементи другог тежег облика за који је прописана казна затвора од три до дванаест година. За овај тежи облик је 2009. године пооштрена законодавна казнена политика тако што је посебан законски минимум повећан за једну годину (са две на три године), док је посебни законски максимум остао исти.

Трећи тежи облик овог кривичног дела постоји ако је дело имало за последицу трудноћу лица, с тим што се прописани законски оквир казне затвора разликује у зависности од тога да ли је трудноћа наступила као последица приликом извршења основног облика (када је прописана казна затвора од шест месеци до пет година) или приликом извршења првог тежег облика (прописана казна затвора од две до дванаест година) или другог тежег облика (прописана казна затвора од три до петнаест година). Најзад, најтежи облик овог кривичног дела постоји ако је као последица наступила смрт детета и тада је прописана казна затвора минимум десет година. Законодавна казнена политика поводом овог најтежег облика се такође мењала 2009. године и то тако што је посебни минимум повећан чак за пет година (са пет на десет година), а посебни максимум од осамнаест година је укинут тако да за ово кривично дело важи општи законски максимум од двадесет година затвора.

На основу ове кратке анализе, када су у питању сексуални деликти са елементом насиља и злоупотребом положаја, може се закључити да је интенција законодавца да законодавна казнена политика буде оштрија у односу на ранија законска решења. У том смислу посебно су значајне измене и допуне Кривичног законика из 2009. године којима је прилично пооштрена законодавна казнена политика за ове деликте. Међутим, поставља се питање да ли је пооштрење законодавне казнене политике имало за последицу и пооштрену судску казнену политику када су у питању ови деликти, на које питање ћемо покушати дати одговор у наредном излагању када ће бити анализирана судска казнена политика за период 2008–2012. године.

18 Стојановић, З. (2010), *Коментар Кривичног законика*, Мисија ОЕБС-а у Црној Гори, Подгорица, стр. 454.

АНАЛИЗА КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ СУДОВА ЗА СЕКСУАЛНЕ ДЕЛИКТЕ СА ЕЛЕМЕНТОМ НАСИЉА И ЗЛОУПОТРЕБОМ ПОЛОЖАЈА У ПЕРИОДУ 2008-2012. ГОДИНЕ¹⁹

Анализа ће обухватити пет аспеката. Најпре, биће обрађено питање заступљености сексуалних деликата уопште у односу на укупан број кривичних дела за наведени период, као и стопе криминала сексуалних деликата са елементима насиља и злоупотребе положаја и њихов тренд узимајући у обзир и пријављена, оптужена и осуђена пунолетна лица. Акценат ће бити на анализи кривичних санкција уопште, а посебно казни затвора које су судови у Србији изrekli у наведеном периоду за сексуалне деликте са елементом насиља и злоупотребом положаја. Одговорићемо на питање каква је судска пракса у погледу одмеравања казне између посебног минимума и максимума који је прописан за конкретно кривично дело.

*Заступљеност сексуалних деликата које су остварили пунолетни учиниоци
у односу на укупан број кривичних дела извршених у периоду 2008–2012. године*

У наредном поглављу ће бити представљени и анализирани подаци који се односе на заступљеност сексуалних деликата, односно кривичних дела против полне слободе у односу на укупан број кривичних дела учињених у периоду 2008–2012. године. На овом месту је важно напоменути да је опште познато да у статистичким евиденцијама ова кривична дела нису заступљена у великом проценту у односу на укупан број кривичних дела. Међутим, увек треба имати у виду да исказани статистички показатељи ретко показују реалну слику код ове групе кривичних дела, а посебно код кривичног дела силовања, јер је код те врсте виктимизације тамна бројка веома велика због непријављивања. У том смислу се истиче да висока тамна бројка, као и непрепознавање појединих форми сексуалног насиља утичу на то да званичне статистичке податке треба прихватити са великом резервом.²⁰ У сваком случају, висина тамне бројке када су у питању сексуални деликти зависи од многих различитих фактора у конкретном друштву, али превасходно зависи од степена развоја друштва, јавно прокламованих друштвених вредности као и од квалитета и ефикасности одговора на овакве деликте, не само органа формалне социјалне контроле већ и органа неформалне социјалне контроле.

Табела 1: Пријављена пунолетна лица према кривичном делу

	2008	2009	2010	2011	2012
Укупно пријава	101.723	100.026	74.279	88.207	92.879
Кривична дела против полне слободе	405	448	387	414	372

Анализирајући податке из табеле 1 може се приметити да је број пријава за кривична дела против полне слободе у односу на укупан број пријављених учинилаца за сва кривична дела у 2008. години заступљен са 0,4%, у 2009. години са 0,45%, у 2010. години са 0,52%, у 2011. години са 0,47% и у 2012. години са 0,4%. Све у свему, за посматрани период од пет година укупно је пријављено 457.114 учинилаца кривичних дела, од чега 2.026 учинилаца кривичних дела против полне слободе, па заступљеност пријава за ова кривична дела у односу на укупан број кривичних дела износи само 0,44%. Посматрајући статистички, стопа заступљености кривичних дела против полне слободе у укупном криминалитету је поприлично мала, али имајући у виду високу тамну бројку код ових кривичних дела, као и степен друштвене опасности и последице ових кривичних дела, број пријављених учинилаца није занемарујући.

¹⁹ Приликом ове анализе ће се користити подаци Републичког завода за статистику Републике Србије преузети са www.stat.gov.rs, доступно дана 5. 4. 2014. године.

²⁰ Павловић, З., Петковић, Н. (2013). Превенција сексуалних деликата на штету малолетних лица у новом кривичном законодавству, *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 387–388.

Табела 2: *Оптужена пунолетна лица према кривичном делу*

	2008	2009	2010	2011	2012
Укупно оптужења	53.035	50.404	27.860	39.439	41.621
Кривична дела против полне слободе	313	281	209	255	322

Анализирајући податке из табеле 2 може се приметити да је број оптужења за кривична дела против полне слободе у односу на укупан број оптужених учинилаца за сва кривична дела у 2008. години заступљен са 0,59%, у 2009. години са 0,56%, у 2010. години са 0,75%, у 2011. години са 0,65% и у 2012. години са 0,77%. За посматрани период од пет година укупно је оптужено 212.359 учинилаца кривичних дела, од чега 1.380 учинилаца кривичних дела против полне слободе, па заступљеност оптужења за ова кривична дела у односу на укупан број кривичних дела износи само 0,65%. Анализом ових података може се закључити да је укупан број оптужених лица драстично мањи у односу на укупан број пријављених учинилаца и то за отприлике 50% што зависи од године до године. С друге стране, број оптужених лица за кривична дела против полне слободе је такође мањи у односу на укупан број пријављених лица за ова кривична дела и то у 2008. години за 22,7%, у 2009. години за 37,3%, у 2010. години за 46%, у 2011. години за 38,4% и у 2012. години за 13,4%. С обзиром да је проценат смањења укупног броја оптужених лица у односу на укупан број пријављених лица већи него што је проценат смањења укупног броја оптужених лица у односу на укупан број пријављених лица код кривичних дела против полне слободе, логично је и да се заступљеност ових кривичних дела процентуално повећала на 0,65% у односу на 0,44% колика је била кад су у питању пријављена пунолетна лица. Из напред наведених података јасно је да је „ефекат левка“ присутан и у нашем кривичном законодавству, тј. да се драстично смањује број лица која су пријављена у односу на она која су оптужена за поједина кривична дела. Из тог разлога следи анализа осуђених пунолетних лица према кривичном делу.

Табела 3: *Осуђена пунолетна лица према кривичном делу*

	2008	2009	2010	2011	2012
Укупно осуда	42.138	40.880	21.681	30.807	31.322
Кривична дела против полне слободе	256	238	164	190	244

Из података наведених у табели 3 произилази да је број осуда за кривична дела против полне слободе у односу на укупан број осуђених учинилаца за сва кривична дела у 2008. години заступљен са 0,61%, у 2009. години са 0,58%, у 2010. години са 0,76%, у 2011. години са 0,62% и у 2012. години са 0,78%. За посматрани период од пет година укупно је осуђено 166.828 учинилаца кривичних дела, од чега 1.092 учинилаца кривичних дела против полне слободе, па заступљеност осуда за ова кривична дела у односу на укупан број кривичних дела износи само 0,65%. Анализом презентованих података може се уочити да се смањује укупан број осуђених лица у односу на број оптужених лица, као и број осуђених лица за кривична дела против полне слободе у односу на број оптужених лица. Међутим, процентуална заступљеност осуда кривичних дела против полне слободе у односу на укупан број осуда је идентичан односу код оптужених лица и износи 0,65%.

Распрострањеност сексуалних деликата са елементом насиља и злоупотребом положаја у односу на остала кривична дела против полне слободе и њихов тренд

Као што се могло видети из претходно представљених резултата истраживања, кривична дела против полне слободе у укупном криминалитету учествују у малом проценту који се креће од 0,44% до 0,65% у зависности од тога да ли се ради о пријављеним, оптуженим или осуђеним лицима. У сваком случају, проценат заступљености сексуалних деликата у укупном криминалитету је испод 1% у претходних пет година. Предмет нашег истраживања је

фокусиран на сексуалне деликте са елементом насиља и злоупотребом положаја, тј. конкретно на кривично дело силовања и обљубе злоупотребом положаја због чега ћемо у наредном излагању представити резултате истраживања на основу којих ће моћи да се види какав је тренд у наведеном периоду 2008–2012. године када су у питању ова кривична дела, као и какав је проценат заступљености ова два кривична дела у односу на осталих осам из ове групе кривичних дела.

Табела 4: *Распрострањеност сексуалних деликата са елементом насиља и злоупотребом положаја у односу на остала кривична дела против полне слободе када су у питању пријављена пунолетна лица*

	2008	2009	2010	2011	2012
Укупно пријава за КД против полне слободе	405	448	387	414	372
Силовање	142	177	138	131	121
Обљуба злоупотребом положаја	18	10	3	13	7
Остала КД против полне слободе	245	261	246	270	244

Анализирајући наведене податке може се приметити, када је у питању кривично дело силовања, да је изражен тренд раста у периоду 2008–2009. године јер је у 2009. години пријављено 35 силовања више или 24,6%, с тим што након тога следи драстичан пад који се наставља из године у годину и то у 2010. у односу на 2009. годину за 39 дела или 22%, у 2011. у односу на 2010. за седам дела или 5,1% и у 2012. у односу на 2011. за десет дела или 7,6%.

С друге стране, када је у питању кривично дело обљубе злоупотребом положаја може се одмах приметити да ово дело не учествује значајно у укупном броју кривичних дела против полне слободе. Што се тиче тренда, може се уочити драстичан пад у периоду 2008–2010. године када је у 2009. у односу на 2008. пријављено осам дела мање или 44,4%, а у 2010. у односу на 2009. годину седам дела мање што представља смањење од чак 70%. Затим долази до драстичног повећања у 2011. у односу на 2010. годину за десет дела, да би у 2012. години било пријављено шест дела мање у односу на 2011. годину.

Укупно гледано, у наведеном петогодишњем периоду је пријављено 2.026 кривичних дела против полне слободе од чега је 760 пријава за силовање и обљубу злоупотребом положаја што процентуално износи 37,5%.

Табела 5: *Распрострањеност сексуалних деликата са елементом насиља и злоупотребом положаја у односу на остала кривична дела против полне слободе када су у питању оптужена пунолетна лица*

	2008	2009	2010	2011	2012
Укупно оптужења за КД против полне слободе	313	281	209	255	322
Силовање	108	84	75	87	105
Обљуба злоупотребом положаја	1	8	7	7	10
Остала КД против полне слободе	204	189	127	161	207

Анализирајући наведене податке може се приметити, када је у питању кривично дело силовања, да је изражен тренд пада у периоду 2008–2010. године када је у 2009. у односу на 2008. годину било 24 оптужења мање или 22,2%, а у 2010. у односу на 2009. годину је било девет оптужења мање или 10,7%. У периоду 2011–2012. године следи пораст броја оптужења и то у 2011. у односу на 2010. годину за 12 силовања или 16%, а у 2012. у односу на 2011. годину за 18 силовања или 20,7%. Посматрајући податке за кривично дело обљубе злоупотребом положаја може се уочити да је од 2009. године број оптужења отприлике сваке године на истом нивоу и да ово дело не учествује значајно у укупном броју када су у питању кривична дела против полне слободе. Укупно гледано, у наведеном петогодишњем периоду је било

1.380 оптужења за кривична дела против полне слободe од чега су 492 оптужбе за силовање и обљубу злоупотребом положаја што процентуално износи 35,6%.

Табела 6: *Распрострањеност сексуалних деликата са елементом насиља и злоупотребом положаја у односу на остала кривична дела против полне слободe када су у питању осуђена пунолетна лица*

	2008	2009	2010	2011	2012
Укупно осуда за КД против полне слободe	256	238	164	190	244
Силовање	88	77	62	59	67
Обљуба злоупотребом положаја	1	8	7	6	9
Остала КД против полне слободe	167	153	95	125	168

Разматрајући распрострањеност и тренд кривичног дела силовања када су у питању осуђена пунолетна лица за период 2008–2012. године може се уочити константан пад у периоду 2008–2011. године када је у 2009. у односу на 2008. годину било 11 осуда мање или 12,5%, у 2010. у односу на 2009. годину 15 осуда мање или 19,5%, а у 2011. у односу на 2010. годину три осуде мање или 4,8%. Поредeћи на овај начин 2008. и 2011. годину може се приметити да је у 2011. години било 29 осуда мање у односу на 2008. годину, што је 32,9%. Међутим, у 2012. години долази до благог пораста и то за осам осуда више него у 2011. години што је повећање од 13,5%. Посматрајући податке за кривично дело обљубе злоупотребом положаја може се уочити да је од 2009. године број осуда отприлике сваке године на истом нивоу и да не учествује значајно у укупном броју када су у питању кривична дела против полне слободe. Укупно гледано, у наведеном петогодишњем периоду је било 1.092 осуде за кривична дела против полне слободe од чега су 384 осуде за силовање и обљубу злоупотребом положаја што процентуално износи 35,2%.

Поређењем ових података са подацима из табеле 4 и 5, где су представљени подаци за пријављена и оптужена пунолетна лица, може се уочити да тренд, када је у питању кривично дело силовања, није исти. Наиме, када се говорило о пријављеним пунолетним учиниоцима од 2009–2012. године кривично дело силовања је у константном паду, док када су у питању оптужена пунолетна лица број оптужења је од 2010–2012. године у константном порасту, а када су у питању осуђена пунолетна лица од 2008–2011. године је кривично дело силовања у константном паду. Разлоге за овакву нелогичност у статистичким подацима треба тражити, између осталог, и у изменама у организацији и надлежности судова, неажурности судова, односно у неефикасности кривичног поступка, јер чињеница је да од момента подношења кривичне пријаве па до подизања одговарајућег оптужног акта и доношења правоснажне судске пресуде протекне доста времена. Самим тим, оптужбом, а касније и осудом бивају обухваћени и они случајеви који су пријављивани у ранијим годинама. Што се тиче укупног односа сексуалних деликата са елементом насиља и злоупотребом положаја са кривичним делима против полне слободe, њихово учешће се отприлике креће на истом нивоу и кад су у питању пријављена, оптужена и осуђена лица, тј. око 36%.

Разматрајући презентоване податке о изреченим кривичним санкцијама од стране судова за наведена кривична дела у периоду 2008–2012. године може се закључити да су судови код оба кривична дела у већини кривичних ствари изрицали казну затвора, тј. у чак 98,2% случајева. Међутим, на овом месту је важно указати на две ствари. Прво, да се по одредбама Кривичног законика условна осуда не може изрећи за кривична дела за која се може изрећи казна затвора у трајању од десет година или тежа казна (чл. 66, ст. 2). Када се таква одредба доведе у везу са одредбом којом се прописује казна затвора за силовање може се закључити да је могућност изрицања условне осуде за ово кривично дело потпуно искључена након измена и допуна КЗ из 2009. године када је пооштрена законодавна казнена политика о чему је већ било речи. Међутим, у представљеним подацима се може приметити да је условна осуда ипак изречена у три случаја што наводи на закључак да је у тим кривичним стварима или био у питању лакши облик кривичног дела силовања из ст. 2 које је било учињено пре измена и

допуна 2009. године када је и за овај облик силовања била прописана казна затвора од једне до осам година па је самим тим долазила у обзир могућност изрицања условне осуде или је постојао неки од законских основа за ослобођење од казне па је суд изрекао условну осуду. Што се тиче кривичног дела обљубе злоупотребом положаја, у наведеном петогодишњем периоду је само једном изречена условна осуда што упућује на то да се ради о основном облику овог кривичног дела из ст. 1 где је прописана казна затвора од три месеца до три године и где једино долази у обзир могућност изрицања условне осуде за ово кривично дело.

Табела 7: *Кривичне санкције изречене за сексуалне деликте са елементом насиља и злоупотребом положаја*

Дело/кривичне санкције		Затвор	Условна осуда	Васпитна мера	Проглашен кривим, а ослобођен од казне
Силованање	2008	88	/	/	/
	2009	77	/	/	/
	2010	59	2	/	1
	2011	59	/	/	/
	2012	64	1	2	/
Обљуба злоупотребом положаја	2008	1	/	/	/
	2009	8	/	/	/
	2010	7	/	/	/
	2011	6	/	/	/
	2012	8	1	/	/

На овом месту је важно напоменути и то да је наведеним изменама и допунама КЗ из 2009. године пооштрена законодавна казнена политика у том смислу што је за кривично дело силовања, поред низа других кривичних дела,²¹ изричито прописано да се не може ублажити казна иако су испуњени општи услови за ублажавање казне. Овакво решење се тешко може криминалнополитички бранити јер искључује могућност примене законских основа за ублажавање казне код ових кривичних дела (чиме се изједначава кажњавање за покушано и довршено кривично дело, не уважава се битно смањена урачунљивост и принудно извршење кривичних дела). На овај начин се ван снаге стављају оне одредбе општег дела кривичног права које у одређеним случајевима предвиђају могућност ублажавања казне.²² Такође, законодавац није доследан у намери да пооштри казнену политику, јер дозвољава ублажавање казне за кривично дело из члана 181 КЗС. Сходно томе, дозвољено је ублажавање казне наставнику, васпитачу, стараоцу, усвојоцу, родитељу, очуху, маћехи или другом лицу које злоупотребом свог положаја или овлашћења изврши обљубу или са њом изједначен чин према детету које му је поверено ради учења, васпитавања, старања или неге. Уместо да однос наведених лица према детету буде отежавајућа околност, због чега прописане казне треба да буду строжије, према нашем позитивном кривичном законодавству овим лицима је могуће ублажити казну, док у другим случајевима „обичне“ педофилије то није могуће.

21 То су следећа кривична дела: два тежа облика кривичног дела отмице (чл. 134 ст. 2 и 3), обљуба над немоћним лицем (чл. 179), обљуба са дететом (чл. 180), два тежа облика кривичног дела изнуде (чл. 214 ст. 2 и 3), неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (чл. 246 ст. 1 и 3), два тежа облика кривичног дела недозвољени прелаз државне границе и кријумчарење људи (чл. 350 ст. 3 и 4) и трговина људима (чл. 388).

22 Стојановић, З. (2012), *Кривично право – општи део*, Правна књига, Београд, стр. 279.

Табела 8: Анализа казни затвора које су судови изrekli у периоду 2008–2012. године за сексуалне деликте са елементом насиља и злоупотребом положаја

Дело		Казна затвора				
		Од 10 до 20 година	Од 5 до 10 година	Од 3 до 5 година	Од 2 до 3 године	Испод 2 године
Синовање	2008	4	8	10	15	51
	2009	4	12	15	13	33
	2010	4	15	15	6	19
	2011	4	13	13	10	19
	2012	5	11	16	22	10
Обљуба злупотребом положаја	2008	/	/	/	/	1
	2009	/	4	2	1	1
	2010	/	1	1	1	3
	2011	/	1	3	1	1
	2012	/	2	4	/	2

С обзиром на претходно наведене значајне измене извршене 2009. године у нашем кривичном законодавству које су пооштриле законодавну политику и којима су пооштрене границе ублажавања казне, неопходно је наведени узорак поделити на два раздобља. Први, 2008–2009. година кад је била блажа законодавна политика и кад је било дозвољено ублажавање казне и за кривично дело синовања и други, 2010–2012. година када се у званичним евиденцијама могу видети последице законских измена из 2009. године.

Посматрајући период 2008–2009. године најпре је неопходно нагласити да је у том периоду за основни облик кривичног дела синовања била прописана казна затвора од две до десет година и није била искључена могућност ублажавања казне за ово кривично дело. Анализирајући казнену политику судова у овом периоду за кривично дело синовања може се закључити да она не прати законску казнену политику, тј. велики је број случајева где су судови ублажавали казну и изрицали казну затвора испод посебног законског минимума. Наиме, у ове две године је било 165 осуда на казну затвора за кривично дело синовања од чега су чак 84 осуде на испод две године затвора што чини чак 50,9% од укупног броја! Имајући у виду да се у том периоду само за лакши облик синовања из ст. 2 могла изрећи казна затвора испод две године (од једне до осам) и да је ово дело јако слабо заступљено у судској пракси,²³ може се извући закључак да су судови у великом броју изрицали казну затвора испод прописаног посебног законског минимума. Када се свему томе дода да је казна затвора у трајању од две до пет година изречена у 53 случаја, што заједно са осудама на казну затвора испод две године чини 137 осуда од укупно 165 или 83%, свакако да се може закључити да је тренд у том периоду био такав да се казне затвора за кривично дело синовања изричу близу или испод прописаног законског минимума.

Пооштравањем законске законодавне политике 2009. године, прописана казна затвора за основни облик синовања је у распону од три до дванаест година, а и изричито је забрањено ублажавање казне за ово кривично дело. На основу таквог новог законског решења било је за очекивати да дође и до пооштравања судске казнене политике када је у питању ово кривично дело. У периоду 2010–2012. године је укупно изречено 182 осуде на казну затвора за кривично дело синовања. Имајући у виду све претходно речено, било је за очекивати да се промени и судска казнена политика, али анализом представљених показатеља се долази до податка да су у овом периоду судови у 86 случајева или 47,2% изrekli казну затвора испод три године која представља законски минимум за основни облик синовања. Свакако да разлог оваквом броју треба тражити и у томе да је одређени број лица осуђен по одредбама КЗ

23 Види: Миловић, М. (2006), *op. cit.*, стр. 17.

пре измена 2009. године када је и прописана казна затвора била испод три године и кад је било дозвољено ублажавање казне. Међутим, у чак 48 случајева или 26,4% је казна затвора изречена у трајању мањем од две године. Када се свему томе дода број осуђених лица на казну затвора до пет година долазимо до броја од 130 осуда на казну затвора до пет година или 71,4% од укупног броја изречених казни затвора што неминовно указује да судска казнена политика није у складу са законодавном казненом политиком.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу спроведеног истраживања се могу извући одређени закључци када су у питању сексуални деликти са елементом насиља и злоупотребом положаја у Републици Србији, мислећи ту пре свега на однос законодавне и судске казнене политике. У погледу законодавне казнене политике може се приметити да је интенција законодавца да је пооштри, тј. одговарајућим изменама и допунама Кривичног законика се повећавају прописани минимуми и максимуми за наведена кривична дела, а и у општи део кривичног права се уносе одговарајуће измене са истим циљем, као што је нпр. забрана ублажавања казне за кривично дело силовања.

Статистички гледано стопа заступљености кривичних дела против полне слободе у укупном криминалитету је веома мала и креће се од 0,44%, када су у питању пријављена пунолетна лица, до 0,65%, када су у питању оптужена и осуђена пунолетна лица. Међутим, имајући у виду високу тамну бројку код ових кривичних дела, као и степен друштвене опасности и последице ових кривичних дела, број учинилаца свакако није занемарујући.

Што се тиче укупног односа сексуалних деликата са елементом насиља и злоупотребом положаја са кривичним делима против полне слободе, њихово учешће је у наведеном петогодишњем периоду приближно на истом нивоу и кад су у питању пријављена, оптужена и осуђена лица, тј. око 36%, у зависности од године. Међутим, када је у питању тренд кривичног дела силовања за дати период, може се закључити да он није исти и да се разликује у зависности од тога да ли су у питању пријављена, оптужена или осуђена лица.

Најзад, може се уочити да казна затвора дефинитивно доминира када су у питању кривичне санкције које се изричу за сексуалне деликте са елементом насиља и злоупотребом положаја јер је у периоду 2008–2012. године изречена у чак 98,2% случајева. Међутим, може се приметити да судска казнена политика у овом периоду за кривично дело силовања не прати законску казнену политику, већ је тренд такав да се казне затвора за кривично дело силовања изричу близу или испод прописаног законског минимума. Чини се да нормативни оквир и границе кажњавања које је законодавац поставио у погледу прописаних казни затвора судови изгледа сматрају за превише високе. На крају, потребно је нагласити и то да би ова анализа и закључци били потпуно комплетни потребно је извршити једно истраживање на микро-нивоу у коме би се анализом појединих судских пресуда дошло до још конкретнијих разлога за благу судску казнену политику када је у питању кривично дело силовања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бошковић, А. (2003). Кривичноправни аспекти кривичног дела силовања, *Безбедност*, 45(6), стр. 950–966.
2. Ђорђевић, Ђ. (2011). *Кривично право – посебни део*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. Игњатовић, Ђ. (2011). Појам и етиологија насилничког криминалитета, *Crimen*, 2(2), стр. 179–211.
4. Лазаревић, Љ. (2002). Деликти насиља – кривичноправни аспект, *Деликти насиља кривично-правни и криминолошки аспект*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 11–22.

5. Лукић, Н. (2013). Етиологија сексуалног криминалитета и рецидивизма његових учинилаца, *Казнена реакција у Србији: тематска монографија*, део 3, Правни факултет, Београд, стр. 280–294.
6. Маринковић, Д. (2012). Место и улога жртве у криминалистичким истрагама силовања, *Безбедност*, 54(2), стр. 220–245.
7. Миловић, М. (2006). Сексуални деликти у новом Кривичном законнику, *Избор судске праксе*, 14(4), стр. 16–21.
8. Павловић, З., Петковић, Н. (2013), Превенција сексуалних деликата на штету малолетних лица у новом кривичном законодавству, *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 385–403.
9. Републички завод за статистику Републике Србије, преузето са www.stat.gov.rs, доступно дана 5. 4. 2014. године.
10. Рисимовић, Р. (2008). Насилничко понашање, *Правни живот*, LVII(9), стр. 235–248.
11. Ристић, М. (2013). Кривично дело силовања у праву Републике Србије, *Право: Теорија и пракса*, 30(10/12), стр. 68–80.
12. Симић, И. (2006), Кривично дело силовања према новом Кривичном законнику, *Судска пракса*, 26(1), стр. 57–59.
13. Стојановић, З. (2010). *Коментар Кривичног законика*, Мисија ОЕБС-а у Црној Гори, Подгорица.
14. Стојановић, З. (2012). *Кривично право – општи део*, Правна књига, Београд.
15. Стојановић, З., Делић, Н. (2013). *Кривично право – посебни део*, Правна књига, Београд.

ТЕРОРИЗАМ КАО ПРЕТЊА БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Др Горан Амиџић¹

Управа за полицијско образовање, Бања Лука

Милан Саламадија²

Управа за полицијско образовање, Бања Лука

Сажетак: Тероризам је све озбиљнија претња човеку, животној средини, правној држави, демократији, владавини права, међународном миру и стабилности. Стога је и јасан раст политичког приоритета решавања овог проблема. Босна и Херцеговина, као и читав простор Балкана, представља поље деловања исламистичких фундаменталиста. Као резултат њиховог деловања и повезивања са глобалном мрежом исламистичких фундаменталиста, Босна и Херцеговина и читав Балкан постали су незаобилазна станица за бројне исламистичке фундаменталисте на њиховом путу ка Европи. У Босни и Херцеговини приметна је и појава нових исламистичко-екстремистичких струја познатијих као веџизам, који нетолерантно пропaгирају изворни ислам и насилнички су настројени не само према неисламском свету, већ и према (осталим) неистомисљеницима међу муслиманима. Такође, на подручју Босне и Херцеговине постигнута је чврста међусобна повезаност кључних личности исламског тероризма и носилаца организованог криминала, у великој мери криминализованом и делом исполитизованом исламском дијаспором, која представља веома значајан фактор у функционисању спреге тероризма и криминала у Босни и Херцеговини. Стога у раду ће бити речи о проблемима са којима се сусреће Босна и Херцеговина када је реч о тероризму, али и о све више израженој сарадњи тероризма са организованим криминалом.

Кључне речи: безбедност, тероризам, организовани криминал, сарадња, насиље.

УВОД

Почетак деведесетих година прошлог века донео је драматичне и изненадне друштвене промене на глобалном нивоу, које су се одразиле на све сфере друштвеног живота (политичку, економску, социјалну, културну, нормативну, моралну итд.) и које су, као такве, имале утицаја на разне друштвене појаве.

Све ово довело је до појаве нових или актуелизације постојећих безбедносних изазова, ризика и претњи, међу којима се тероризам, а нарочито онај интернационалног карактера, наметнуо као главни безбедносни проблем. Међутим, оно што је карактеристично за тероризам, јесте да је он под утицајем глобалних друштвених промена претрпео значајне измене, што указује на актуелне и могуће терористичке активности.

Уз то, на глобалном безбедносном плану све више је изражено повезивање тероризма са организованим криминалом, који за последицу има појаву тзв. наркотероризма, сајбер тероризма и других појавних облика тероризма. Поред овога, стално је присутна терористичка претња нуклеарним, хемијским и биолошким тероризмом, односно могућност да терористичке организације, као носиоци тероризма, дођу у посед оружја за масовно уништење и да га исто употребе у терористичке сврхе. Такође, значајно је напоменути и нов начин организовања терористичких организација у тзв. терористичке мреже, односно у транснационалне терористичке колективитете и специфичности које доноси такав облик организовања и деловања терористичких организација.

Тероризам је једна од највећих савремених претњи људској, националној и међународној безбедности. Као држава са специфичном историјом и религијским разликама, Босна и Херцеговина, такође је угрожена тероризмом. Многобројни су фактори који доприносе појави тероризма у Босни и Херцеговини, а нарочито они фактори који тероризму у Босни и Хер-

1 direktor_vsup@education.muprs.org

2 milansalamadija@yahoo.com

цеговини дају међународну конотацију. Угроженост је већа ако се узме у обзир и геостратешки положај Босне и Херцеговине, на раскршћу путева између Западне Европе и Мале Азије, те Североисточне и Југоисточне Европе, где су изражене миграције и транзиције. Други проблем је у мултиетичности Босне и Херцеговине, што увек представља погодно тло за изазивање разних сукоба обележених верским, политичким и националним обележјима. Реч је о постконфликтној регији која је под контролом међународних снага и која нема свој интегрални систем безбедности. Самим тим, експанзија било каквих терористичких активности на подручју Босне и Херцеговине могла би да представља претњу безбедности целог региона.

Овај рад представља настојање да се укаже на несagleдиво велику опасност коју са собом носи тероризам као глобални безбедносни проблем, али и феномен. Такође, један од примарних циљева овог рада јесте да се укаже на све веће присуство терористичких организација у Босни и Херцеговини, као и на њихов утицај на њену безбедност.

ТЕРОРИЗАМ КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Тероризам³ као један од облика насиља, све више у савременом свету угрожава како унутрашњу, тако и међународну безбедност. Од овог облика угрожавања није поштеђена ни Босна и Херцеговина. Многобројни су фактори који доприносе појави тероризма у Босни и Херцеговини, а нарочито они који му дају међународну конотацију.⁴

Међународна искуства о савременом тероризму говоре да нису потребни неки посебни услови за терористичко деловање. Довољно је да постоји једна екстремна мањина, или група незадовољних у политичком, верском, социјалном погледу, па да се тероризам претвори у велико зло. Такву групу екстремиста, незадовољника или божјих праведника није тешко наћи у било ком друштву или пак времену. Тако и Босна и Херцеговина као „истурена експозитура исламског света“, а уједно и протекторат међународне заједнице, има плодно тле за многа терористичка деловања која се огледају кроз подршку појединим групама које имају своје истомишљенике у свету који данас називамо исламски.

Анализе терористичких активности указују на то да је претња тероризмом на глобалном нивоу врло висока, с обзиром на то да је број држава које су оптерећене тероризмом велики, да се повећао број терористичких организација, те да је велики број терористичких напада са знатним бројем погинулих и повређених, као и с причињеном материјалном штетом. То указује на опасност од свих облика тероризма, укључујући самоубилачки тероризам и терористичку претњу свету оружјем за масовно уништење, при чему међународна заједница нема адекватан систем заштите од тероризма. Тако, опасност од могућих терористичких напада расте, како у развијеним западним земљама, тако и у Босни и Херцеговини. Све важније терористичке акције, почев од напада на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001. године, имају везу са Босном и Херцеговином и задуго ће још имати везу са њом.⁵

Одлика бошњачког екстремизма јесте да је он од почетка много више био верски него националистички, само се у временима која су била пододобна за национализам више представљао као национални феномен. Мада се често мења број муџахедина који су ратовали на тлу Босне и Херцеговине, може се веровати је да је кроз Босну и Херцеговину у периоду од 1992. до 1995. године продефиловало од десет до петнаест хиљада муслимана из страних земаља, те да је неколико хиљада њих добило на тада легалним (брак са држављанком БиХ, учешће у рату у саставу тадашњих званичних војних формација БиХ и сл.) или пак на нелегалним основама држављанство Босне и Херцеговине, а да је реалан број оних који су остали износио око хиљаду и пет стотина. Чињеница да је око 750 лица у Босни и Херцеговини под

3 Кривични закон Босне и Херцеговине, у члану 201, под тероризмом подразумева чињење терористичког чина са циљем озбиљног застрашивања становништва или присиљавања органа власти Босне и Херцеговине, влада друге земље или међународне организације, да што изврши или не изврши, или с циљем озбиљне дестабилизације или уништавања основних политичких, уставних, привредних или друштвених структура Босне и Херцеговине, друге земље или међународне организације.

4 Шикман, М.: *Тероризам*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2009, стр. 363.

5 Симеуновић, Д.: *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 226.

перманентном присмотром западних обавештајних служби довољно говори о потенцијалној опредељености великог броја лица у тој земљи за исламистички тероризам. Мрежа радикалних исламиста у Босни и Херцеговини повремено изнедри неку опасност тек колико да се види да је опасност од ње не само дуготрајна већ и окренута према разноврсним метама.⁶

Потенцијалне мете терористичких напада у Босни и Херцеговини, нажалост, разноврсне су, почевши од безбедности лета ваздухоплова, енергетских постројења, транспортне и комуникационе инфраструктуре, дипломатских објеката и објеката од посебног значаја за Босну и Херцеговину и међународну заједницу, до места масовног окупљања као што су школе, болнице, јавни превоз, градски тргови и слично. Заправо, цела листа критичних инфраструктурних сектора, коју је урадила Европска комисија 2005. године, представља могуће објекте терористичких напада.

Евидентно је да нове исламистичке организације на простору Босне и Херцеговине постају све бројније. Идеолошка подршка терористичком деловању на овим просторима долази од свих исламских колективитета. Велику опасност за стабилност Босне и Херцеговине представља и организовање такозваних, мини држава. Пример су вехабиистички колективитети и индикативно је то што су сви њихови кампови постављени на самој међуентитетској линији разграничења, или у њеној непосредној близини. Вођство исламске заједнице у Босни и Херцеговини није верски издефинисано, и све док не буде одређено јасно верско опредељење, могући су и нови појавни облици исламизма на овим просторима.

Аналогно „светским трендовима“, актуелни и потенцијални облици тероризма у Босни и Херцеговини су: атентати, бомбашки напади, узимање талаца, пожари и паљевине, киднаповање и отмице људи, отмице авиона и оружани напад. Наведеним облицима терористичке организације најчешће прибегавају, али не треба занемарити чињеницу да оне проналазе нове начине деловања и са развојем технологије усавршавају постојеће, те је за очекивати појаву нових облика терористичких активности, нарочито у погледу употребе оружја за масовно уништење, односно нуклеарног, биолошког и хемијског оружја.

Атентати. Иако у Босни и Херцеговини овакав облик деловања терористичких организација није заступљен, не треба га занемарити и оставити по страни. До ескалације овог облика врло лако може доћи, с обзиром да се зна да су односи између политичких представника ентитета у Босни и Херцеговини доста лоши и да су сталне политичке несугласице између Бања Луке и Сарајева, као и то да се све више заговара прича о стварању трећег хрватског ентитета. Да је то тако, потврђују све учесталије претње атентатима политичким представницима из Републике Српске, између осталог и тренутном председнику Републике Српске.

Бомбашки напади. У Босни и Херцеговини бомбашки напади постају све чешћи и представљају све већу опасност по њену безбедност. Новембра 1997. године, четворица муџахедина у Мостару активирали су 150 килограма противтенковских и противпешадијских мина, које су биле смештене у аутомобилу. У овом нападу теже су повређене три особе, а лакше више од 40 особа. Напад на Мостар био је увод у ударе терориста на Хрвате у средњој Босни. Прва жртва био је полицајац, који је јула 1998. године страдао у Травнику од мине подметнуте под његов аутомобил, што је био и случај у фебруару 1999. године, такође у Травнику, где је исто повређен полицајац. Такође, као пример треба навести и терористички напад изведен у тржном центру у Витезу, у октобру 2008. године. Тада је од експлозивне направе погинуо радник обезбеђења, а шест лица је повређено. Да је реч о облику коме терористичке групе у Босни и Херцеговини све више прибегавају, потврђује и догађај који се десио у Бугојну. Дакле, реч је о бомбашком нападу који се догодио у јуну 2010. године, на паркингу полицијске станице „Бугојно“. Том приликом у експлозији је погинуо један полицајац, док је још шест особа повређено.

Узимање талаца. Узимање талаца на подручју Босне и Херцеговине од стране терористичких група није присутно. Без обзира што овакав вид активности терориста у Босни и Херцеговини није заступљен, не треба да значи да га у будућности неће бити и стога се не сме занемарити и оставити по страни, с обзиром да се зна какве све последице може произвести по државу у којој се изводи.

6 Шкрбић, Ж.: *Утицај исламског фундаментализма на тероризам у Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2011, стр. 64–67.

Пожари и паљевине. У последњих неколико година Босна и Херцеговина има све израженије проблеме са пожарима и паљевинама. Најчешћи узрочници су људска непажња, немаран однос, али и намерно изазивање пожара. Када је реч о намерном изазивању пожара и паљевина у Босни и Херцеговини, потребно је нагласити да се ради о појединачним случајевима који немају елементе организованости и да нису присутне активности терористичких група у том погледу. Међутим, с обзиром на лакоћу њиховог изазивања, потешкоће откривања и неспремности Босне и Херцеговине да адекватно одреагују у таквим ситуацијама, за очекивати је да се у будућности активности терористичких група могу усмерити на изазивање пожара и паљевина и на овом подручју. С обзиром да су пожари и паљевине све чешћи на овим подручјима и да остављају несагледиве последице по природна богатства, индустријска постројења и уопште привреду, потребно је да Босна и Херцеговина у што краћем року предузме активности у погледу набављања противпожарних авиона и остале опреме, како би се могло адекватно одреаговати у датом тренутку.

Киднаповања и отмице људи. Киднаповање и отмица људи у Босни и Херцеговини нису изражене активности терористичких група. С обзиром да су познати примери вршења отмица од стране организованих криминалних група на подручју Босне и Херцеговине, постоји разлог за забринутост од експанзије овог облика и од стране терористичких група, јер је све чешћа сарадња између организованог криминала и тероризма на овим просторима.

Отмице авиона. Што се тиче отмице авиона од стране терористичких група, може се рећи да у Босни и Херцеговини није било таквих случајева. Претње од овог облика у Босни и Херцеговини су мале с обзиром да је реч о сложенем подухвату који је доста редак и у свету. У прилог томе иде и чињеница да је у Босни и Херцеговини слабо развијен ваздушни саобраћај. Међутим, то не треба схватити као одсуство опасности од овог облика терористичке активности, знајући да се на подручју Босне и Херцеговине налазе аеродроми који могу бити искоришћени као потенцијална мета напада терориста. На то упућује и чињеница да се терористи приликом извршења својих терористичких активности све чешће опредељују за објекте од стратешког значаја за државу у које спадају и аеродроми.

Оружани напад. Оружани напади у Босни и Херцеговини нису честа појава. Међутим, исто тако може се рећи да је реч о облику који би Босни и Херцеговини у будућности могао да представља велики проблем и опасност. Најсвежији пример изведеног оружаног напада у Босни и Херцеговини јесте напад на америчку амбасаду у Сарајеву. Наиме, припадник вехабијског покрета је у октобру 2011. године, наоружан пушком, напао Амбасаду Сједињених Америчких Држава у главном граду Босне и Херцеговине. Пуцајући око себе, рањено је једног полицајца и том приликом му је нанео тешке телесне повреде. Овај терористички напад у Сарајеву још једна је потврда колика опасност прети од радикалних исламистичких покрета у Босни и Херцеговини и да је у тој борби неопходно савезништво и партнерство свих полиција и безбедносних служби широм света.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ТЕРОРИСТИЧКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Земље западног Балкана имају богато искуство са тероризмом. Постојање исламистичких терориста на територији Босне и Херцеговине, пре свега припадника Ал Каиде, потврђен је од стране припадника СФОР-а. Босна и Херцеговина јесте у систему организованог међународног тероризма и у њој се врши регрутација будућих муџахедина и терориста. Кампови за обуку у Босни и Херцеговини више не постоје, али данас се регрутација врши по џамијама. Углавном регрутују младе, децу шехида и оне из социјално угрожених слојева становништва. У Босни и Херцеговини постоје чврсто изграђене хелије које су изразито активне и не ради се о спаваџи. Та активност се углавном огледа у убрзаној регрутацији нових чланова.

Бројност чланова исламистичких организација у Босни и Херцеговини које могу имати везе са тероризмом је дискутабилна. Наиме, веома мали број је формално члан (легалних) организација које су имале, имају или би могле имати везе са терористичким деловањем, док је неупоредиво већи број симпатизера који подржавају програм или (терористичке) циљеве са-

мих организација или водећих личности у организацији. За чланове исламских организација које имају везе са тероризмом може се рећи да су изразито образовани, углавном имају факултетске дипломе друштвене оријентације, а неретко и дипломе факултета исламских наука, најчешће (арапских) земаља. С обзиром на ратне сукобе у Босни и Херцеговини, чињеница је да је највећи део популације становништва (сва три народа) оспособљен и обучен за руковање најразличитијим врстама пешадијског наоружања и минско-експлозивних средстава, може се констатовати да чланови, па и симпатизери терористичких организација имају солидно, ако не и изванредно знање у руковању наоружањем и средствима подесним за извођење терористичких аката.

Опремљеност наоружањем исламских организација које су имале, имају и могу да имају везе са тероризмом није могуће проценити. Међутим, уколико се има у виду финансијска позадина самих организација, чланова и симпатизера организације, те ако се има у виду доступност свакојаког наоружања у Босни и Херцеговини и деветнаест година од ратних дејстава, намеће се закључак да је опремљеност за извођење основних, па чак и сложенијих потенцијалних терористичких активности задовољавајућа. Изузетак не представља ни најсавременија информациона технологија која узима све више маха у организовању терористичких колективитета.⁷

Вођство терористичких организација у Босни и Херцеговини у много чему се разликује од организације до организације. Свакако, карактеристичан имиџ терористе какав се појављује у медијима јесте онај који карактерише нестабилна, криминално-психотична личност. Мада се у већини случајева указује на то да терористи и њихови лидери имају одређене политичке мотиве, они углавном поседују добро образовање и потичу из средње класе.

Лидери терористичких организација често су харизматичне личности и имају опсежна искуства и знања из домена војних вештина. У својим оружаним активностима терористи су дубоко посвећени својим циљевима, међутим, понекад њихови лидери сличе окорелим криминалцима.⁸

Регрутovanje терориста у Босни и Херцеговини се углавном врши из млађе старосне групе, обично раних двадесетих година или тинејџера, међутим, они са специјалним знањима и вештинама имају континуирано присуство у организацији. Није случајно да они који приступају терористичкој групи имају неостварене амбиције или су доживели неуспехе при остваривању личних циљева. Исто тако, веома често се дешава да су у питању личности идеалистичких схватања које су под утицајем одређеног догађаја одредиле своја политичка убеђења. Ове претпоставке издвајају овакве особе и остављају организацији да придобије њихово чланство, за шта постоји велика вероватноћа.

Регрутациони организациони облик је присутан на целој територији Босне и Херцеговине. Где год се налази џамија или било који други објект у коме се фаворизују правила Курана, врши се и регрутација верника. Најважнији субјект у регрутацији су радикални исламски свештеници и припадници постојећих радикалних исламских организација. Највећи регрутациони центар је џамија краља Фахда у Сарајеву уз коју су направљени и спорска дворана, библиотека, учионице, интернет центар итд.

Обука терориста подразумева осигуравање инструкција у прављењу или коришћењу експлозива, ватреног оружја, или неког другог оружја, као и отровних или опасних супстанци, и других специфичних метода и техника, с намером извођења или помагања око извођења терористичких аката, с обзиром на то да су вештине креиране са намером да буду употребљене у ове сврхе. Терористичке групе у Босни и Херцеговини, као и сваки други облик формалних организација, изводе различите програме обуке. Ови програми обуке разликују се од групе до групе, но чини се да имају и неку заједничку нит. Терористи углавном уче како да користе лако наоружање с минималном или понекад и високом увежбанашћу. Квалитет обуке терориста се разликује од групе до групе.

7 Шкрбић, Ж., нав. дело, стр. 80.

8 Вејновић, Д., Шикман, М., Радуљ, С.: *Друштвени аспекти тероризма*, Удружење дефендолога Републике Српске, Бања Лука, 2006, стр. 57.

ПОСЛЕДИЦЕ ТЕРОРИЗМА ПО БЕЗБЕДНОСТ ДРЖАВЕ И ГРАЂАНА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Негативни ефекти тероризма манифестују се кроз најмање три димензије државног и друштвеног живота: људску, економску и безбедносну (у ужем смислу): *људска димензија* односи се на кршење људских права многих директних и индиректних жртава тероризма. Проблем је тим већи што многе државе још увек нису конципирале посебне стратегије за превенцију и сузбијање тероризма, односно за заштиту људских права потенцијалних и актуелних жртава, што најчешће условљава њихову виктимизацију; *економска димензија* односи се на ефекте тероризма који додатно продубљују неповољне чиниоце економске транзиције који су, између осталог, један од узрока и услова његовог настанка и *безбедносна димензија*, која се тиче угрожавања националне безбедности успоравањем процеса демократизације тзв. транзицијских друштава, подривањем демократских институција и владавине права, и стварањем бројних социоекономских проблема. Слабе и корумпиране државне институције и неадекватна легислатива онемогућују успешно супротстављање овом проблему, што изнутра и споља угрожава националну безбедност.

На спољнополитичком плану, тероризам може индиректно да подстакне дезинтеграцију, онемогућавање или отежавање интеграције државе у одређене међународне институције и организације, увођење одређених облика санкција, интервенције међународне заједнице или великих сила којима се угрожава интегритет земље као и осуду међународне заједнице због тога што је влада неспособна да му се супротстави, не жели то да учини или га подржава. Последице по националну безбедност истоветне су последицама политичких и економских притисака.

На унутрашњем плану државе, ефекти тероризма су изузетно сложени, латентни и неретко представљају стратегијски ризик по безбедност државе и грађана услед:

- угрожавања живота људи;
- угрожавања здравствене безбедности људи;
- угрожавања животне средине, биљног и животињског света;
- дестабилизације економије и економског инвестирања;
- угрожавања енергетске безбедности земље;
- угрожавања социјалне безбедности;
- угрожавања финансијске стабилности државе;
- демографске дестабилизације државе;
- повећања националног и верског национализма и тензија;
- експанзије тзв. медијског криминала;
- умрежавања тероризма и других видова криминала;
- повећања корупције у јавном сектору;
- угрожавања функционалности појединих државних ресора;
- стварања неповерења грађана у државу и државне органе;
- стварања неповерења грађана и државе у међународне органе и институције;
- урушавања међународних односа и имиџа (угледа) земље.⁹

Због чињенице да су у последње време у великим терористичким нападима (Њујорк, Вашингтон, Мадрид, Лондон, Чеченија и др.) утврђене одређене везе појединаца извршилаца или оних који су припремали напад са Босном и Херцеговином, то држава и њени грађани у међународним односима трпе огромне последице, првенствено следеће:

- видно нарушен међународноправни углед Босне и Херцеговине;
- за путовања у већину земаља потребна је виза коју грађани веома тешко добијају;
- земљу заобилази светски капитал;
- туристи, спортисти и светски путници заобилазе земљу;

9 Милашиновић, Р., Мијалковић, С.: Тероризам као савремена безбедносна претња, у: *Супротстављање тероризму – Међународни стандарди и правна регулатива, зборник радова*, Козара, 2011, стр. 8–10.

- заостравање међународних и међуверских односа у земљи;
- појединачне жртве.

У Федерацији Босне и Херцеговине егзистирају две врсте екстремиста и терориста:

– странци – муџахедини који су остали после рата; имају лична документа, држављанство и пасош Босне и Херцеговине, повремено или стално бораве углавном на простору средње Босне и живе у местима одакле су избегли Срби. Има их преко хиљаду, они су тврдо језгро исламског фундаментализма, екстремизма и тероризма у Федерацији Босне и Херцеговине. Неспорно је да одржавају стално или повремено везе са међународним терористичким организацијама;

– домаћи екстремисти и терористи који су школовани у исламским земљама или обучавани у камповима за обуку у Федерацији Босне и Херцеговине. Процена је да таквих екстремиста и терориста има између 5.000 и 7.000 и да су оспособљени за те сврхе. Због тога што европски изгледају, вероватно ће бити употребљени за циљеве у Европи и САД. Ради се о такозваној „белој“ Ал Каиди.¹⁰

С мањом или већом вероватноћом испољавања и препознавања, могућа је и злоупотреба нових технологија и научних достигнућа у области информатике, генетског инжењеринга, медицине, метеорологије и других научних области, што може да услови појаву појединих, за наше подручје нових облика тзв. кибертероризма, биотероризма, хемијског и еколошког тероризма.

Најзад, могући су и случајеви „преливања“ тероризма са подручја Републике Србије, Хрватске, Црне Горе и Македоније на тле Босне и Херцеговине. Због унапређења међународних односа у региону, мања је вероватноћа интензивирања тероризма. Вероватно би била реч о појединачним актима насиља са позиција екстремног национализма и верског фанатизма.

ПОВЕЗАНОСТИ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ТЕРОРИЗМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Очигледно је да је Босна и Херцеговина већ дуже време континуирано суочена са проблемима организованог криминала и тероризма. Проблем организованог криминала је заступљен широм Босне и Херцеговине. Територија Федерације Босне и Херцеговине, а нарочито околина Зенице, Травника, Витеза, Горње Маоче и Турбе неспорно су „неуралгичне тачке“ по питању могуће ескалације тероризма. Најопаснија је свакако спрега организованог криминала и тероризма на подручју Федерацији Босне и Херцеговине, односно стварање нове димензије угрожавања националне и регионалне безбедности очигледном трансформацијом једне безбедносне претње у другу.

Наиме, Босна и Херцеговина је свесна да проблеми организованог криминала и тероризма већ дуже времена озбиљно угрожавају грађане, државу и шири регион. Она је, такође, свесна и очекивања међународне заједнице која се тичу успешног решавања ових проблема. С тим у вези, она има двоструки циљ: унапређење националне безбедности и јачање позиције кандидата за пријем у разне облике међународних интеграција, нарочито у Европску унију. На том путу, Босна и Херцеговина је потписала и ратификовала бројне међународне документе, усвојила бројне законске прописе и стратегијско-доктринарне документе из области правосуђа, унутрашњих послова, безбедносно-обавештајног система, супротстављања тероризму, организованом и високотехнолошком криминалу, као и из области ванредних ситуација, националне безбедности и одбране итд., извршила реформу извесних сектора националног система безбедности итд.

Међутим, стална „модернизација“ организованих криминалних група и терористичких организација применом нових злочиначких форми, садржаја, техника и средстава, уз ослањање на извесне формалне и неформалне центре политичке и финансијске моћи у земљи, иностранству и у међународним организацијама, отежала је Босни и Херцеговини изградњу неопходних институционалних капацитета, стандарда и процедура за ефикасно

10 Радуљ, С.: *Терористичка мрежа у Босни и Херцеговини*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2007, стр. 133.

спречавање и сузбијање организованог криминала и тероризма и заштиту, помоћ и подршку жртвама. То, осим неефикасности националног система безбедности, спутава и успешнију међународну криминалистичко-полицијску и друге видове сарадње у сфери безбедности. Додатни проблем је свакодневно појављивање нових форми организованог криминала који су, у жаргону, познатији као: економски и корпорацијски криминал, наркомафија, кријумчарење оружја, трговина људима, кријумчарење миграната, „секс мафија“ (проституција, порно-мафија), ауто-мафија, крађа и кријумчарење старина и уметнина, коцкарска мафија, урбанистичка и грађевинска мафија, трансплантациона мафија, беби-мафија, фалсификовање новца и хартија од вредности, рекет, разбојништва, криминал војних структура, просветна мафија, друмска мафија, стечајна мафија, царинска мафија, дуванска мафија, нафтна мафија, струна мафија, просветна мафија итд. С мањом или већом вероватноћом испољавања у области информатике, генетског инжењеринга, медицине, метеорологије и других научних области, што може да услови појаву појединих, за наше подручје нових облика тзв. кибертероризма, биотероризма, хемијског и еколошког тероризма.¹¹

Изнете тврдње указују на то да спрега организованог криминала, тероризма и политике поседује капацитете којима може да угрожава националну безбедност Босне и Херцеговине, па и безбедност читавог региона. Проблем је тим већи што је реч о тзв. постконфликтној регији у којој је створено више држава које још увек „изграђују демократију“ и које немају све неопходне институционалне капацитете за самостално успешно супротстављање организованом криминалу и тероризму. Ови недостаци се тренутно премोшћују ослањањем Босне и Херцеговине на помоћ међународне заједнице и појединих држава.

ЗАКЉУЧАК

Босна и Херцеговина је земља која је недавно изашла из рата и њој су потребни мир и безбедност како би могла превладати ратна пустошења и барем донекле залечити преживљене трауме, а поред тога се усмерити и на развој. У миру и сигурности Босна и Херцеговина има за то велике могућности. Због тога мора водити велику и сталну бригу о својој националној безбедности те о безбедности својих грађана, као и страних држављана који у њој бораве. У оквиру тога је важно сагледати какве су стварне опасности од тероризма и колико Босна и Херцеговина може активно учествовати са земљама у окружењу, као равноправан партнер, у антитерористичкој борби.

Међутим, безбедносно стање у Босни и Херцеговини у знатној мери и даље је оптерећено присутношћу бројних проблема који се испољавају и у форми различитих национално или верски мотивисаних аката нетолеранције, провоцирања, па и насиља. У ове активности је директно или индиректно укључен, с различитим улогама, велики број лица. Укупна сазнања дају основу за процену да национално и верски мотивисани акти насиља у разним формама, и поред настојања државних структура да их смање или елиминишу, остаје и у будућности проблем који ће значајно кочити напредак Босне и Херцеговине.

Као потписница многих конвенција које се односе на борбу против тероризма, Босна и Херцеговина има и обавезу да своје антитерористичко деловање подигне на највиши ниво и да примењује она решења која су усвојена од стране других држава, те да на основу тога размењује све информације које могу бити од користи да се смањи претња звана тероризам.

У свом досадашњем деловању Босна и Херцеговина је потврдила да је активна чланица Антитерористичке коалиције, којој је циљ борба против међународног тероризма. Колико доиста Босна и Херцеговина са својим институционалним, правним капацитетима може бити равноправна у тој борби с другим земљама које су економски, социјално, правно и демократски напредније, остаје да се види.

Узимајући у обзир геостратешки положај Босне и Херцеговине, као земље смештене у Југоисточној Европи, и скорију ратну стварност која ју је задесила, као и велике миграције

11 Милашиновић, Р.; Мијалковић, С., нав. дело, стр. 12–13.

становништва из Босне и Херцеговине и у њу, долазимо до закључка да је опасност од тероризма у овој држави на неки начин оправдана. Самим тим појављују се и проблеми на подручју борбе против тероризма. Она се у геостратешком погледу налази на подручју оних праваца чија изворна нестабилност може бити одраз нестабилности и за њу саму. Ако гледамо простор који обухвата јужно Средоземље и Северну Африку, Блиски исток и Кавкаску регију, можемо закључити да је тај простор дестабилизован социјалним, националним кризама и сукобима који прете, због близине, да се пренесу на европски континент.

Дакле, сам положај Босне и Херцеговине, с њеном историјом, регионалном припадношћу и њеним интеграцијским настојањем и перспективама, открива и њене слабости. Босна и Херцеговина с границом дужине 1.551 км, те због конфигурације терена као и великог броја потенцијалних илегалних прелаза, представља проблем у смислу миграције преко Босне и Херцеговине управо из праваца и региона који су раније наведени као нестабилно окружење Босне и Херцеговине.

Постојећа инфраструктура за праћење и сузбијање ове проблематике није најбоље развијена и њени капацитети нису на прави начин искоришћени. Сагледавајући све ове недостатке, Босна и Херцеговина је приморана адекватно деловати и усмерити се на превентивно деловање кроз своје институције законодавне и извршне власти.

Анализирајући деловање институција за провођење закона, као и надлежних министарстава, можемо констатовати да се планиране активности у борби против тероризма не спроводе предвиђеном динамиком и редоследом. Чињеница да је тероризам глобална опасност за читаву међународну заједницу, па самим тим и за Босну и Херцеговину би требала бити инпут свим релевантним субјектима да се само преданим и правовременим деловањем може предупредити ова опасност. Босна и Херцеговина је на добром путу да се у сарадњи с другим државама које чине антитерористичку коалицију институционално и правно оспособи за превентивно деловање у борби против тероризма. Само таквим деловањем Босна и Херцеговина може осигурати услове за миран и сигуран живот својих грађана као и других који у њој борава, а самим тиме она даје сопствени допринос сигурности у окружењу.

Такође, многи индикатори указују на опасност од тероризма и организованог криминала по Босну и Херцеговину. Одређена безбедносна сазнања указују на то да је илегална трговина оружјем раширена појава која директно утиче на опште стање безбедности. Поред тога, не само да се у земљи налази одређени број лица, безбедносно интересантних са аспекта терористичког и криминалног деловања, него је и евидентан број њихових контаката са страним држављанима у земљи и иностранству из једнаког миљеа. Такође, на подручју Босне и Херцеговине забележено је кретање и боравак странаца, који су и раније боравили у њој као учесници рата, а што се доводи у везу са појединим терористичким и криминалним организацијама. Дакле, може се констатовати тенденција учвршћивања веза тероризма и организованог криминала, која ће бити настављена и у будућности, како у свету, тако и на просторима Босне и Херцеговине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вејновић, Д., Шикман, М., Радуљ, С.: *Друштвени аспекти тероризма*, Удружење дефендолога Републике Српске, Бања Лука, 2006.
2. Милашиновић, Р., Мијалковић, С.: *Тероризам као савремена безбедносна претња*, у: *Супротстављање тероризму – Међународни стандарди и правна регулатива*, зборник радова, Козара, 2011.
3. Радуљ, С.: *Терористичка мрежа у Босни и Херцеговини*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2007.
4. Симеуновић, Д.: *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009.
5. Шикман, М.: *Тероризам*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2009.
6. Шкрбић, Ж.: *Утицај исламског фундаментализма на тероризам у Босни и Херцеговини*, Бања Лука, 2011.

-
7. Кривични закон Босне и Херцеговине, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10.
 8. Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини, Савјет/Вијеће Европе и Европска комисија, Сарајево, 2005.

VIOLENCE IN SCHOOLS AND ECONOMIC IMPACT

Snezana Mojsoska¹, PhD
Faculty of Security, Skopje
University "St. Kliment Ohridski", Bitola

Abstract: It is known that a safe school is one of the basic prerequisites for achieving a successful educational process. The problem of security of schools and the development of a safety culture of the students in them in Macedonia is insufficiently covered by theoretical and there are almost no empirical science-based research projects and other scientific papers in this field. Several cases of violence among students in elementary and secondary schools, among which there were deadly consequences, indicate that the schools in Macedonia have been less safe in the recent years. On the other hand, there are high economic implications of violence in schools on the society. In this paper we make a measurement of the economic costs of violence which cause opportunity costs to the society in terms of lower earnings, a smaller contribution to the economic growth, paying lower taxes, increase of the number of people who use social aid, etc. Furthermore we will offer measurements in order to improve the situation which will also reflect on the economics.

Keywords: schools, violence, economic impact, preventive measurements.

INTRODUCTION

Schools are defined as educational and instructive establishments which have the task to contribute to the development of healthy, educated and socialised persons in professional terms, and even to compensate for bad upbringing influences of the family. It is known that a safe school is one of the basic prerequisites for achieving a successful educational process. The problem of security of schools and the development of a safety culture of the students in them in Macedonia is insufficiently covered by theoretical and there are almost no empirical science-based research projects and other scientific papers in this field.

Taking into consideration the fact that children spend a significant part of their time in schools, the need of the appropriate level of the desired security conditions in schools is absolutely profound. If we want the children to be concentrated and dedicated to the educational and social processes, we have to provide them with the feeling that they are safe in their schools.

The schools in Macedonia have been less safe during the recent years. This has been reflecting through the cases of violence among the students in primary and secondary schools, among which there were such with lethal consequences. The most frequent cases are those with physical violence in terms of serious injuries and even murders, when nothing can be done further. But, physical violence is usually preceded by a long-term emotional violence in terms of bullying, threats, rejection, insults, criticising, ordering and requiring of sub-ordinance, as well as excluding of the child from the group, gossiping, etc. Violence among children of the same or similar age is not usually under the control of teachers and other adult participants in the process; thus, when it appears, the employees in the schools are surprised and they feel helpless. The spectrum of the aggressive behaviour in schools spreads, and it often becomes more subtle. Aggression in class is a frequent problem and it can be manifested in various manners: fights among the children, terrorising in the class, slander, gossip, etc.

Violence in schools among the young people is a serious problem and it requires serious measures for its reduction and eradication. "The term 'violence' refers to a broad spectrum of problematic behaviours and emotions manifested by students, including aggressive behaviours, various forms of violent behaviour, physical attacks, suicides, abuse of narcotics, and all other forms of interpersonal violence".² Violence can happen anywhere and at any time, and so an efficient and safe school should be prepared for every possible crisis situation and act of violence.³

¹ smojoska@gmail.com

² Đurić S.: Strategije za identifikovanje, prevenciju i suzbijanje beybednosnih rizika u školama, Bezbednosni rizici u školama, modeli otkrivanja i reagovanja, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2007.

³ SECURITY in schools: (psycho-social, criminological, criminalistics and legal aspects of security in the secondary schools in the city of Skopje), states and recommendations: research report / [authors: Dragana Batic and others] - Skopje: United for security researches and education, 2011

THE STATE WITH VIOLENCE IN SCHOOLS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

So far, in Macedonia only several researches on the issue of violence in schools have been carried out. The research carried out by the "Algorithm-centre" among students of secondary schools in 2006 and 2007, on the example of the secondary schools in Skopje, shows that students are victims of physical and psychical violence on the part of other students or teachers to a large extent. A large number of teachers are victims of verbal violence on the part of some students. According to this research, the most frequent modes of violent behaviour are: offences, threats, physical violence and even fights⁴.

Young people have always been of special interest to the general, expert, and scientific public because they carry the seed of the future and hence the care of society towards this category of the population has to be exceptional. The states in which young people manifest behaviors contrary to the rules in the society provoke the reaction of the controlling mechanisms of society. It is considered that these mechanisms should primarily be mechanisms for assistance and protection of a young person, and not repressive, i.e. punishable. But, nowadays, as well as always in the past, a large number of young people manifest behaviour contrary to the law and thus come into conflict with the law. In the following part of the paper we will present some of the indicators and the quantified minor offenders according to the records and the equalized methodology of the State Statistical Office in order to perceive the general image related to this question in the Republic of Macedonia.

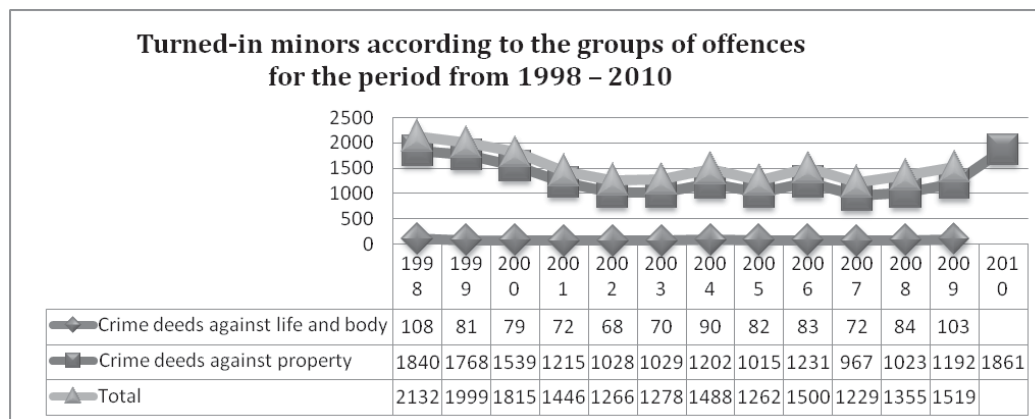

Figure 1. Turned-in minors according to the group of offences for the period from 1998 to 2010⁵

According to the distribution of data in the table we can observe the state of the juvenile crime in relation to the turned-in offenders for the period from 1998 to 2010 and we can say that it is a state in which we can notice an invariant related to the performed deeds, with a mild tendency of increase in the several recent years. What is specific is that in relation to the juvenile crime (crime performed on the part of children) compared to 1998 and all till 2006 we can notice a constant decrease, and from 2006 we have a mild but constant growth in the recent years, which is yet lower compared to 1998 in relation to the total number. Unlike the offences against property which in 2009 are by 25% lower than in 1998, the offences against life and body have already become even.

4 Georgievski P: Društveni kontekst krize škole i oblici školskog nasilja, SOCIOLOGIJA, Vol. LI (2009), N° 1, p. 36.

5 Offenders in 2005, Statistical review: Population and social statistics, State Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje 2006; Offenders in 2006, Statistical review: Population and social statistics, State Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje 2007; Offenders in 2007, Statistical review: Population and social statistics, State Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje 2008, p. 108; Offenders in 2008, p. 106; Statistical review: Population and social statistics, State Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje 2009; Offenders in 2009, Statistical review: Population and social statistics, State Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje 2010, p. 106.

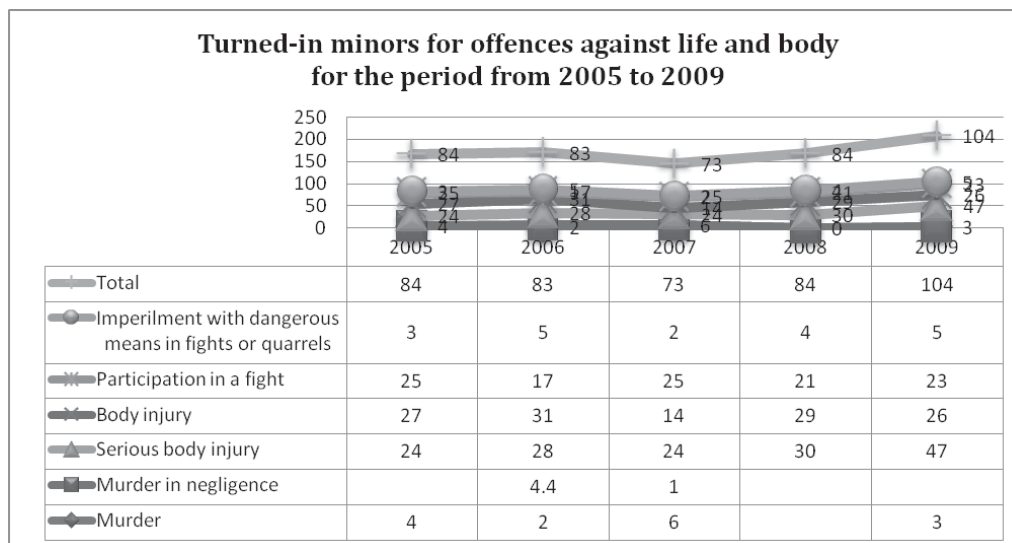

Figure 2. *Turned-in minors for offences against life and body for the period from 2005 to 2009*⁶

From the graphic presentation of the data obtained from the statistical review of the State Statistical Office in relation to the turned-in minor offenders against life and body, it can be observed that in 2009 there was a considerable growth in the biggest part of the categories. Namely, the number of offenders rose by a total of about 20% compared to all previous years, and the number of offenders of serious body injuries noticeably increased. Precisely, in 2009 - 47 offenders were turned-in, which is about 50% more compared to 2008.

Figure 3. *Minors convicted for offences against life and body for the period from 2005 to 2009*⁷

6 Offenders in 2005, p. 93; Offenders in 2006, p. 109; Offenders in 2007, p. 109; Offenders in 2008, p. 106; Offenders in 2009, p. 107.

7 Offenders in 2005, p. 105; Offenders in 2006, p. 123; Offenders in 2007, p. 124; Offenders in 2008, p. 121; Offenders in 2009, p. 122.

From the data shown in this graph in relation to the sentenced offenders against life and body, we can notice a reverse proportionality in contrast to the previous table, i.e. the turned-in offenders. This fact points out to the states in the part of the penal policy of the concerned institutions. Namely, besides the biggest number of turned-in minor offenders in 2009, in this year their number was smaller, compared to 2005 and 2006. This state was also conditioned by the initiation of the application of the Law of juvenile justice which above all establishes restorative mechanisms and measures for assistance and protection of children who are in conflict with the Law. In this part the fact that 6 minors were convicted for murder in 2007 was especially emphasized.

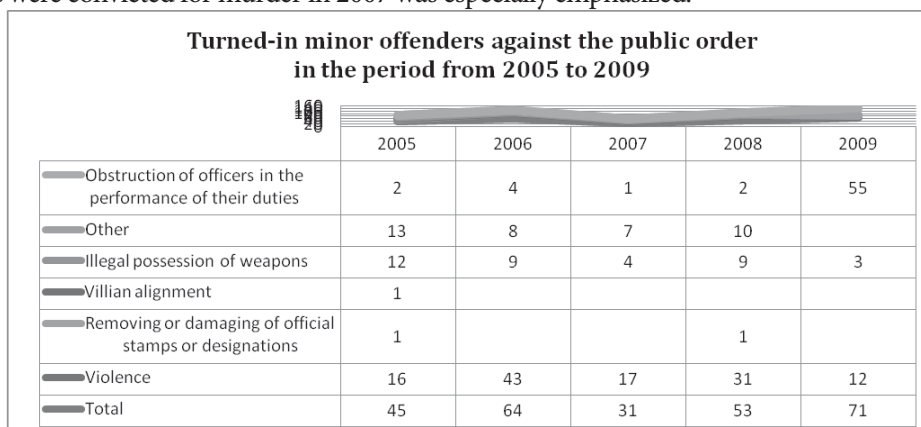

Figure 4. Turned-in minor offenders against the public order in the period from 2005 to 2009⁸

In the graphic presentation, the number of minor offenders turned-in for committing the offences against the public order and peace was shown, where we can say that what especially declines from the general impression is the exceptionally increased number of minors turned-in for "obstruction of officers in the performance of their duties". This state can be interpreted in several manners: first, maybe the Law for juvenile justice resulted in reduction of the repressive approach of a police officer in the enforcement of laws, and with this – the reduction of authority based on fear; second, maybe the offence was performed by several offenders, such as sports supporter group of minors where most of them participated in the offence.

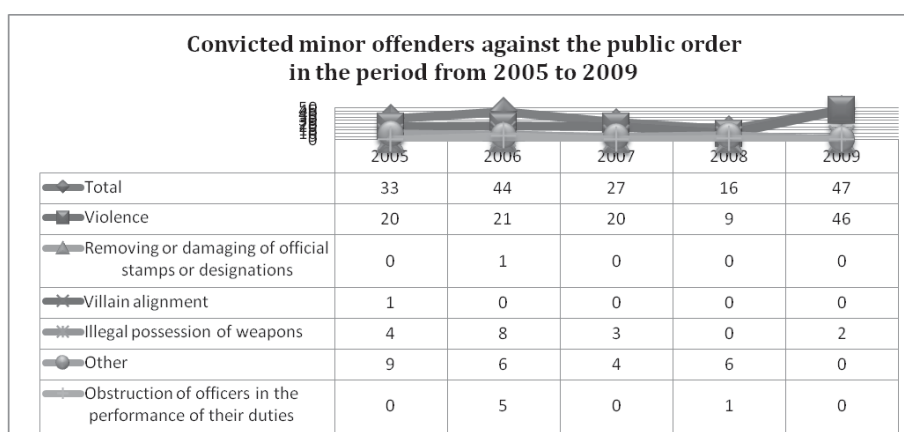

Figure 5. Convicted minor offenders of the public order in the period from 2005 to 2009⁹

8 Offenders in 2005, p. 94; Offenders in 2006, p. 110; Offenders in 2007, p. 110; Offenders in 2008, p. 108; Offenders in 2009, p. 108.

9 Offenders in 2005, p. 107; Offenders in 2006, p. 125; Offenders in 2007, p. 125; Offenders in 2008, p. 123; Offenders in 2009, p. 123.

In this graphic presentation we can see the number of convicted minor offenders for the period from 2005 to 2009, where a significant increase of the number of convicted minors in 2009 was noticed in comparison to the previous two years. What is obvious is that none of the 47 turned-in offenders for the offence "obstruction of officers in the performance of their duties" was convicted, but this number is reflected in the number of convicted minors for "violence" according to the Criminal Law of the Republic of Macedonia. Consequently, a significant increase of the number of convicted minors for offences against the public order is also obvious.¹⁰

RESEARCH OF THE SAFETY OF STUDENTS IN SCHOOLS IN SKOPJE

During 2010 a research about violence in schools was carried out. This research was carried out on the example of students from the eighth grade from 14 primary schools in the urban parts of Skopje. The general conclusion was that the group of children who were victimized several times is dominant in comparison to the children who were victimized once or twice. Violence generally takes place between the lessons; the classroom and the school yard are the usual places where violence happens. The most frequent forms of violence are: gossips, misnaming, or slander, which implies that the verbal forms of violence are dominant; about 70% of the victims entrusted in telling their parents, teachers or friends about the violence; the usual consequences from violence are the feelings of grief and rage; the measures which were undertaken were in most cases successful for the improvement of the situation with the violence.

What is interesting is the conclusion that:

- The school staff does not recognize physical violence as a serious problem;
- The instructive-educational component is lacking in the pedagogical process and the collaboration with the parents, and preventive policy within the school based on restorative justice are not existent.

When it comes to the safety of children in schools, the question of violence upon children and among children is essential. According to the World Health Organisation, violence is intentional abuse of physical and psychical force and power, threatening or real, against other persons or against a group or a community, which results or could result in an injury, death, or psychological difficulties in the development or deprivation.

Violence in schools is recognized as a huge social problem, and for this reason the European Commission supports a large number of incentives for the solution of this problem. One of them is the project CONNECT UK-001, which is one of six projects related to violence in schools which were supported by the European Commission between 1998 and 2002. The main purpose of this project was to give a report of the countries on the state of violence in schools in 15 countries - member states of the European Union, and two incidental countries at that time. In most of the countries statistical data on the violence in schools is available, but others report on missing of the data on violence.

A famous incentive of the European Commission is the programme DAPHNE, whose numerous projects from 1997 are focused on analysing and striving in direction of putting an end to violence in the school environment. In this direction, the Council of Europe in 2004 adopted a Charter for democratic schools without violence.

In the Republic of Macedonia several researches dealing with violence in schools were carried out, but yet, taking into consideration the actuality of this issue, we can say that a more thorough research which would give the real image of the state in the schools in the Republic of Macedonia has not yet been conducted. Such a thorough research would give the directions towards the combating of this type of violence, and with the safety risks in general.

Taking into account the actuality of the issue of the safety of children in schools and the need to appropiate the attitudes of the responsible factors in the schools about this issue as well as the attitudes and perceptions of the children in relation to their feeling of safety and fear related to violence in

10 SECURITY in schools: (psycho-social, criminological, criminalistics and legal aspects of security in the secondary schools in the city of Skopje), states and recommendations: research report / [authors: Dragana Batić and others] - Skopje: United for security researches and education, 2011

schools, a research on the subject “Security in schools” was carried out during 2011 in 22 secondary schools in the urban parts of the city of Skopje.

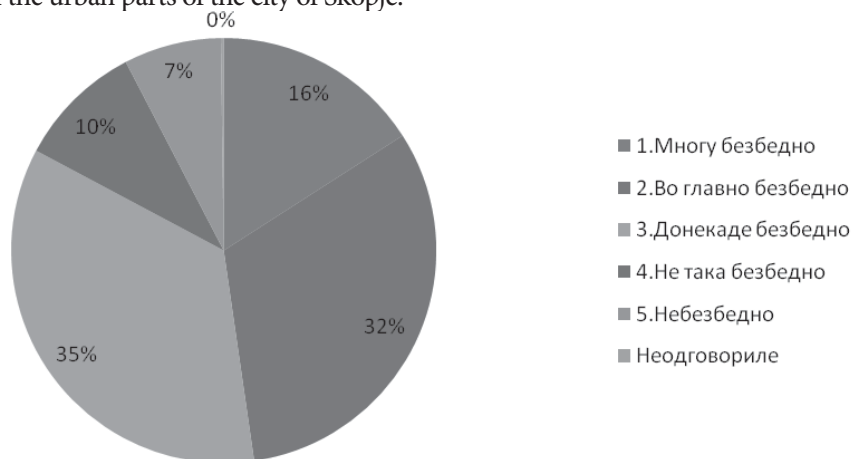

Diagram 1. *How safe do children feel in their schools?*

For estimation of the safety risks, the most significant part is the feeling of safety of those who can be potentially threatened, in this case - the students.

To the question “How safe do students feel in the school”, 48% answered with “safe” and “safe to a certain extent”, whereas 17% answered by “not quite safe” and “unsafe” and the rest answered that they feel “safe to a certain extent” which represents 35% of the respondents. This implies that only half of the students have the feeling of being safe in schools, whereas the others show a lower or a higher degree of feeling unsafe.

As to the premises in schools which are considered as less safe, the results are the following: the area behind the school (12%), the school yard (14%), and the area in front of the school (9%). As to the part of the day when they feel less safe: in the evening, after the lessons (39%), and between the two shifts (14%). These results point out that violence mainly takes place after the termination of the lessons, or between the lessons, and mainly in the area outside the school when the students are not under the control of the teachers.

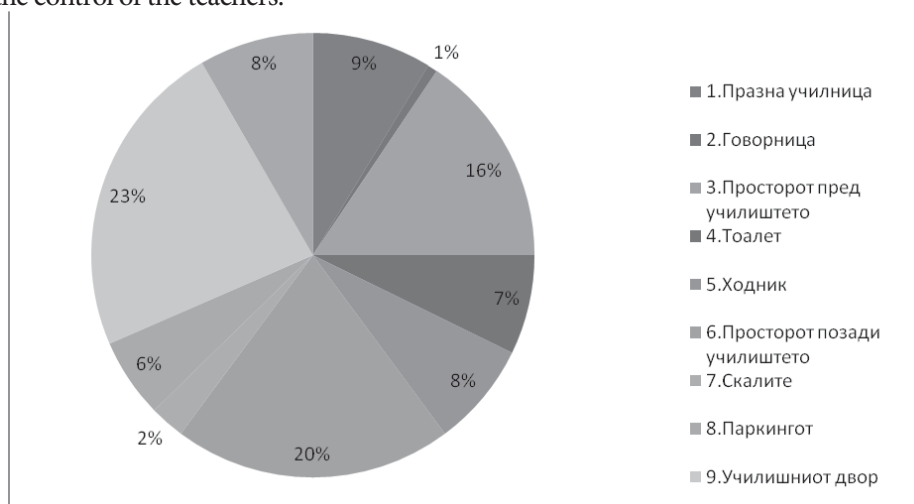

Diagram 2. *Premises in which students feel to a lower extent safe than in the category “mainly safe”*

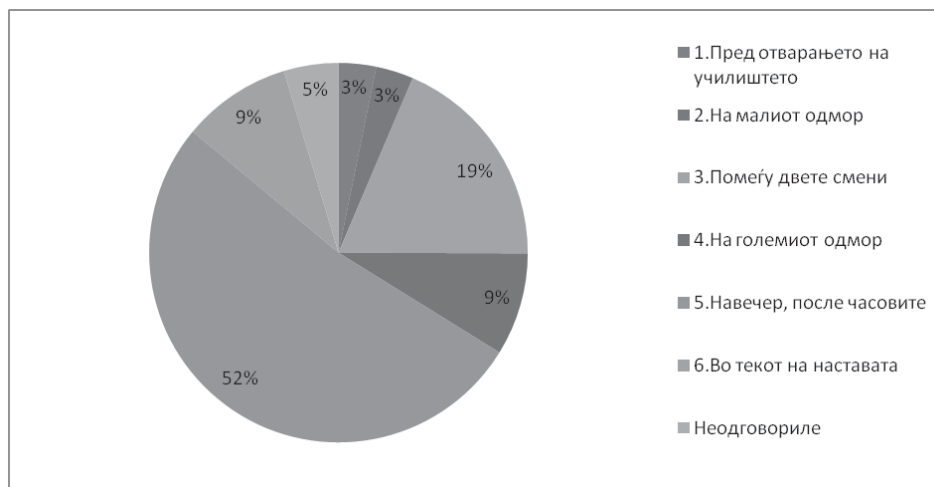

Diagram 3. *Part of the day when students in school feel to a less extent safe than "mainly safe"*

In schools different types of aggressive behaviour are expressed. The most frequent types are: passive aggressive behaviour, assertive aggressive behaviour, and violent behaviour.¹¹

The passive aggressive behaviour is harmful and it is reflected through the behaviour of both students and teachers. It strikes the identity of the student directly. In this behaviour, the student cannot develop the positive identity and here the needs of the others are ignored and the striving for the personal needs is lacking.

The violent behaviour disables the educational process. Violent teachers are as dangerous as the passive ones. Such teachers order, punish, slander, and a climate of violence, cruelty and rudeness is dominant in the class. This mode of behaviour also passes to the students. A climate of striving only for personal needs on the account of the needs of the others is created.

The assertive aggressive behaviour is characterised by striving for the personal needs while respecting the needs of the others. In such a school, a bidirectional conflict of different opinions, needs, and wishes prevails. Creativity, argument belief and partner competition is being provoked. The individuality and the identity of the students are recognised.

In schools we also have a kind of covered aggression, which is especially harmful for the upbringing and the education of the student. It is reflected through the paradox communication of the teachers. They are not clear, they are contradictory, and they give unreal advice and confuse students with their ambiguities and incomprehensibility. A special form of the covered aggression is mistification, and this happens when the student starts to believe in something he or she has never believed before, and accepts things he or she has never accepted before. Furthermore, the covered aggression is abuse of the weaknesses of the student, not keeping the promise, misunderstanding of the messages of the student and ignoring and humiliation of all good things related to the student and only noticing his or her failures.

The inhibition of the aggression also brings to disruption of the personality. On the first place is the depressiveness which is often a hidden form of aggression towards other people, then anxiety, somatisation of the suppressed aggressive tendencies, obsession with aggressive context, and even suicide. Those students are not able to cope with their professional and life tasks.¹²

¹¹ Brajska, 1994

¹² SECURITY in schools: (psycho-social, criminological, criminalistics and legal aspects of security in the secondary schools in the city of Skopje), states and recommendations: research report / [authors: Dragana Batich and others] - Skopje: United for security researches and education, 2011

ECONOMIC EXPENSES OF THE VIOLENCE IN SCHOOLS

No country and no school are immune to school violence. According to the UN study of violence against children, 20-65% of all schoolchildren report that they had been verbally or physically bullied. A number of 150 million girls and 73 million boys under the age of 18 experienced forced sexual intercourse or other forms of sexual violence during 2002. A study in Nepal, where the corporal punishment is routine, found that 14 percent of school drop-outs can be attributed to the fear from teachers. Millions are beaten by their teachers and subjected to other painful and humiliating punishments.¹³

The effects of the youth violence present long-term costs for the society. Children who had been victims of abuse, school including, are more likely to become a greater drain on public resources, with greater incidence of drug and alcohol abuse, mental illness, and lower socioeconomic status.¹⁴

The estimation of the expenses is done on the basis of some occurrence or some perpetration or prevalence. The estimation on the basis of occurrence or incidence also includes estimation of the life expenses which are needed during a period of one year. The second model, which is based on prevalence, is focused only on the estimation of all expenses caused by new incidents during a period of one year in contrast to the previous one.¹⁵ The first approach is used for modeling of the future expenses after the incidence had taken place, and it is based on secondary data.

The researches on the estimation of the expenses of the violence in school make a difference between the consequences from the violence in order to reflect the need of utilization of a different methodology in the estimation. According to the World Health Organization (WHO) and the World Bank, the analyses of the expenses of the violence in schools separate direct and indirect expenses. With this approach we can make a difference between the expenses which are to be "paid", for example the direct expenses for the medical treatment of the injuries which derive from the violence, and the expenses which refer to the influence on the life of the person, from social or economic aspect including all other factors.

The direct costs include: costs related to the work place such as a temporary replacement or a sick leave; individual costs which derive from the absence from work; medical expenses of the individual; court expenses if the offenders are prosecuted; advice when the victim (or the offender) is looking for psychological support, etc. They also include other services and specific expenses, such as: expenses of the private or the public sector; on the burden of the Health Insurance Fund when medical help is needed; the expenses of the public prosecution; other expenses which can derive from public services in dealing with the incidents of violence.

The indirect expenses are classified as such that appear later or they appear as a result of other factors. For example, the data show that the indirect expenses of violence in schools are related to the cost of violence between the young people and the crime. This is closely connected to the households and the community, as well as the security and the economic conditions in which the offenders live. Such indirect expenses can also derive from different circumstances depending on the victims, offenders, the community, investments in the private sector, and above all - the state, through the spending in the public sector and related loss in the economic potential.

The indirect economic influence on the state deriving from violence in schools can be significant, depending on the seriousness of the problem and the extent of its impacts. This, for example, in the bigger part of the developing countries implies to a significant increase of the investments of the public resources in education.¹⁶ On the other part, in conditions of unsafe environment students are not able to concentrate on their active studying, some of them are most often absent from school, and in the end they drop out from school. Hence derive the important economic costs known as investments wasted in vain.¹⁷

13 Pinheiro, P.S. (2006) *World Report on Violence against Children*. Geneva: United Nations.

14 Macmillan, R. (2001) "Violence and the Life Course: The Consequences of Victimization for Personal and Social Development". *Annual Review of Sociology* 27: 1 - 22.

15 For definitions of incidence and prevalence based costs see Corso et al. (2007) and Miller et al. (2000).

16 Jones, N., Moore, K. and Villar, E. (2008) "Painful Lessons: The Politics of Preventing Sexual Violence and Bullying at School". Research for Plan International

17 Carroll, B. (nd) "The Effects of School Violence and Crime on Academic Achievement". Unpublished research paper, Davidson College.

At a macro level, the literature on human capital discusses the importance of education for the economic growth.¹⁸ Human capital in its broadest sense embraces education, health, and alimentation of the population. According to some researches, the human capital is generally considered as one of the key determinants of the economic growth. For example, investments in education are of key importance for the growth of productiveness, the rapid technological development and innovations, and they are essential for sustainable growth and development.¹⁹ The models which are concentrated on the growth speak about the acquisitions of the qualified manpower, where in the cases of higher education it is easier to achieve a higher level of productivity, a lower level of unemployment, and higher values of economic activity. The influence of violence in schools brings to weak educational results as well as a higher rate of dropping from school, increased absence from school, and bad educational achievements. This indirectly brings to lower trajectories of the human capital, with additional impacts on the reduction of the life possibilities. Here economic loss of an individual as well as macroeconomic loss of a society can also appear. These economic influences are not homogenous and they differ depending on the country and in great part they depend on the level of reflexivity of the education: the lower quality of education brings to a lower aggregate welfare and a lower potential income which on the other part influence on the potential level of economic growth of those who contribute to this aspect.

In addition to this economic impact of school violence on society, it is worth highlighting that the individual impact of the early secondary school leaving on an individual is huge, in terms of life time opportunity costs and foregone incomes.²⁰

Opportunity costs are the benefits from a firm foregoes by selecting a strategic option. In layman's terms, by choosing to do one thing, it means you cannot do another. In literary terms, for Eric C. Frost could not walk down two paths. In business, choosing to build a factory means choosing not to use those funds to increase employee salaries, for example. All decisions have opportunity costs, the advantages and costs of all other alternatives. Smart firms treat opportunity costs holistically, factoring in non-monetary costs like human capital, time, logistics and intangible benefits.²¹

This methodology attempts to quantify a lower bound of the social impact of leaving school before graduating from secondary education by estimating the economic costs, also referred to as opportunity costs, which are "those costs that are paid by society in the form of the forgone value of a productive resource or a forgone profitable investment opportunity".²²

Leaving school early entails a cost because the person's lifetime earnings will be lower because he or she has a lower level of schooling than if he or she had finished school. In the case of a young person who decides to drop out from high school, for example, this cost is equal to the net present value of the earnings differential between an average high school graduate and an average secondary/high school dropout. Also, secondary/high school dropouts may have a higher risk of unemployment, lower labour force participation rates, and fewer hours of work than people with a full high school education. If so, the earnings of secondary/high school dropouts would be lower than those of high school graduates because of lower wages, lower labour supply (because of lower participation, higher unemployment, or fewer hours worked), or a combination of these. Furthermore, it is probable that high school graduates will continue their education through college and, thus, they will have higher lifetime earnings associated with this higher level of education.²³

The methodology entails three steps:

18 Perry, G., Arias, O., Lopez, H., Maloney, H. and Serven, L. (2006) *Poverty Reduction and Growth: Virtuous and Vicious Circles*. Washington, DC: World Bank.

19 UN Educational, Scientific and Cultural Organization / Organisation for Economic Co-operation and Development (2002) *Financing Education – Investments and Returns: Analysis of the World Education Indicators 2002 Edition*. Paris: UNESCO-UIS / OECD.

20 *Prevention pays: the economic benefits of ending violence in schools*, Plan / ODI, 2010

21 <http://onviolence.com/?e=781#sthash.Q7oAkefb.dpuf>

22 Cunningham, W., Ginnis, L., García Verdú, R., Tesliuc, C. and Verner, D. (2008) "Youth at Risk in Latin America and the Caribbean: Understanding the Causes, Realizing the Potential". *Directions in Human Development*, Washington, DC: World Bank

23 Cunningham, W., Ginnis, L., García Verdú, R., Tesliuc, C. and Verner, D. (2008) "Youth at Risk in Latin America and the Caribbean: Understanding the Causes, Realizing the Potential". *Directions in Human Development*, Washington, DC: World Bank

I. Calculating the social cost per individual early school leaver: the individual or unit cost in its simplest form is the net present value of the wages earned by secondary/high school dropouts and high school graduates. In order to account for the fact that graduating from high school not only has a return on its own, but also opens the possibility of attending college, the unit cost calculation incorporates the probability that a high school graduate attends college or university, which is estimated using the fraction of high school graduates who attend college or university in the country. The unit cost of early school leaving is a sum of the net present value of the difference between the wages of secondary/high school dropouts and secondary/high school graduates and secondary/high school dropouts weighted by the probability of a secondary/high school graduate attending college:

$$\sum_{t=1}^T \frac{w_{hs} - w_{drop}}{(1+r)^t} \times [1 - p(\text{college}|HS)] + \sum_{t=1}^T \frac{w_{college} - w_{drop}}{(1+r)^t} \times [p(\text{college}|HS)]$$

Where r is the discount rate and T is the length of the working life, both of which will be determined as assumptions.

II. Calculating the total cost of early school leaving for the country: first calculate the number of early school leavers which is simply the population of students in secondary school multiplied by the dropout rate. Then multiply the unit cost by the number of early school leavers,

III. Calculating the cost of early school leaving as a proportion of GDP: a measure of nominal GDP can be obtained from the national accounts statistics of the country, the World Bank, IMF, Economist Intelligence Unit or CIA World Fact Book. It is important that the GDP figure is for the same year as the wage data and it is in the same units (i.e. current or constant currency units). Divide the total cost by the nominal GDP to obtain the cost of ESL as a proportion of GDP.

According to this, the Plan/ODI research produced a variety of findings which show the severity of the economic impact of violence against children in schools. Here are some of the key findings:

In **Guatemala and Argentina**, the foregone benefit to society from overall early dropout is nearly 59 per cent and 11.4 per cent of GDP respectively. In **Egypt**, nearly 7 per cent is lost in potential earnings. In **the UK**, 16-year-olds who were bullied at school are twice as likely not to be in education, employment or training, and to have lower wage levels at the age of 23 and 33. Young men who are not in education, employment or training are three times more likely to suffer from depression and five times more likely to have a criminal record. Over their lifetimes, each young person in the UK who is not in education, employment or training will cost public finance of £71,000. Overall, the burden of cost to the national economy will be £13 billion. In addition, there will be an opportunity cost to the state of a further £22 billion. In **Ethiopia**, 40 per cent of parents said that school violence would discourage them from sending their daughters to school. Sixty per cent of girl students and 42 per cent of boy students said that violence had a high impact on girls' absenteeism. Sexual violence in schools leads to unwanted and dangerous pregnancies, and sexually transmitted infections, including HIV. In **Swaziland**, 17.4 per cent of 13 to 17-year-old girls have been taken out of school because of pregnancy, and 10.6 per cent because they have been forced to have sex. A fifth of these rapes took place at or on the way to school.

Women who have had an education tend to have fewer and healthier children. In fact, one of the most important factors determining a country's economic development is girls' education. The economic cost of 65 low-income, middle-income and transition countries failing to educate girls to the same level as boys is US \$92 billion per year. Children who have witnessed or been beaten at school are likely to think violence is acceptable. Corporal punishment can make students aggressive and angry, and teaches them that domestic violence is permissible.²⁴

24 Learn Without Fear, August 2010, Plan/ODI report

CONCLUSION

Schools are establishments of public interest in which the educational and instructive processes of the children are carried out. As such, they have to meet the conditions according to the international standards in order to provide the children with the normal environment for thorough experience of their right to education. Taking into consideration the fact that children spend a significant part of their time in schools, the need of the appropriate level of the desired security state in schools is absolutely profound. If we want the children to be concentrated and dedicated to the educational and social processes, we have to provide them with the feeling that they are safe in their schools.

The concept of a safe school implies a school without significant safety problems where both the students and the employees are protected, as well as the school property, and where the educational process takes place undisturbed. In direction towards achieving this concept, it is necessary to develop a social climate of tolerance, mutual respect and solidarity as values which enable successful human development. The fact that in the research above 50% of the students estimate that there is a lack of mutual respect among the students, a lack of respect of the students on the part of some teacher, a lack of respect on the part of the students, corruptiveness of the teachers, lack of interest of the teachers about the safety in schools and many other factors, points out that students feel that the social climate in schools is threatened.

Taking into consideration the significance of the issue of providing the necessary conditions for realisation of the safety of the children in schools, there appears the need of a thorough perception of the state in the schools in the Republic of Macedonia and development of a strategy which, in a unique manner will set the minimal conditions for realisation of a safety environment for education of children. In this direction it is necessary to apply the generally accepted standards, i.e. the existent rules of behaviour of the students in schools and coming into knowledge with those rules in order to provide their application during the school year.

All this points out that in our secondary schools, safety risks are existent. Above all, all the students do not feel completely safe and they think that the concerned institutions do not take sufficient care of their safety. The psychosocial aspect of safety which reflects through the quality of interpersonal relations, the presence of violence and criminality in the school, i.e. the perception of the safety in schools is, according to the estimation of the students - seriously threatened.

Recognising the safety risks can serve teachers and students as a sign of early warning that in near future, a violent behaviour may take place. Taking into consideration that the problem in schools is a problem which was the most present in the researches, it is of big importance to undertake measures and activities with the purpose of prevention and suppression as soon as possible. In this direction it is necessary to carry out trainings for recognising and dealing with the safety risks, to realise workshops and lectures on the subjects of tolerance and multiculturalism, establishing of cohabitation among the students of the multiethnic environments.

There is not a unique institution which is competent for solution of this problem. On the contrary, this problem can only be solved in a broad social activity, in which subjects competent for provision of safety of the students in schools and outside of them will be included. From economic aspect a very important factor is the economic influence of the violence in schools on the society. A lot of models for estimation should be elaborated. These models should remove the lacks of the already established models for estimation of the economic expenses. Estimation of the expenses from violence in schools is important in finding out the programmes for suppression of violence as well as its consequences, in the creation of the appropriate policy, in the proper distribution of the limited resources for the designing of policies of the Government and all the relevant sectors engaged in dealing with the violence in schools. It is necessary to find out the most economic solution for investments in the prevention of violence in schools, because it is cheaper than dealing with the very consequences deriving from violence in schools.

REFERENCES

1. Carroll, B. (nd) „The Effects of School Violence and Crime on Academic Achievement. Unpublished research paper, Davidson College.
2. Cunningham, W., Ginnis, L., García Verdú, R., Tesliuc, C. and Verner, D. (2008) „Youth at Risk in Latin America and the Caribbean: Understanding the Causes, Realizing the Potential. Directions in Human Development. Washington, DC: World Bank
3. Cunningham, W., Ginnis, L., García Verdú, R., Tesliuc, C. and Verner, D. (2008) „Youth at Risk in Latin America and the Caribbean: Understanding the Causes, Realizing the Potential. Directions in Human Development. Washington, DC: World Bank
4. Georgievski P.: Društveni kontekst krize škole i oblici školskog nasilja, SOCIOLOGIJA, Vol. LI (2009), N° 1
5. Đurić S.: Strategije za identifikovanje, prevenciju i suzbijanje bezbednosnih rizika u školama, Bezbednosni rizici u školama, modeli otkrivanja i reagovanja, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2007.
6. For definitions of incidence- and prevalence-based costs please see Corso et al. (2007) and Miller et al. (2000).
7. <http://onviolence.com/?e=781#sthash.Q7oAkefb.dpuf>
8. Jones, N., Moore, K. and Villar, E. (2008) „Painful Lessons: The Politics of Preventing Sexual Violence and Bullying at School. Research for Plan International.
9. Macmillan, R. (2001) „Violence and the Life Course: The Consequences of Victimization for Personal and Social Development. Annual Review of Sociology 27: 1-22.
10. Perry, G., Arias, O., Lopez, H., Maloney, H. and Serven, L. (2006) Poverty Reduction and Growth: Virtuous and Vicious Circles. Washington, DC: World Bank.
11. Pinheiro, P.S. (2006) World Report on Violence Against Children. Geneva: United Nations.
12. Prevention pays: the economic benefits of ending violence in schools, Plan/ODI, 2010
13. UN Educational, Scientific and Cultural Organization/Organisation for Economic Co-operation and Development (2002) Financing Education – Investments and Returns: Analysis of the World Education Indicators 2002 Edition. Paris: UNESCO-UIS/OECD.
14. БЕЗБЕДНОСТ во училиштата: (психосоцијлни, криминолошки, криминалисти и правни аспекти на безбедноста во средните училишта на град Скопје): состојби и препораки: истражувачки извештај / [автори Драгана Батиќ...и др.]. – Скопје: Здружение за безбедносни истражувања и едукација, 2011
15. Државен завод за статистика на Република Македонија, Скопје 2006,;
16. Сторители на кривични дела во 2005 година, стр. 93;
17. Сторители на кривични дела во 2006 година, стр. 109;
18. Сторители на кривични дела во 2007 година, стр. 109;
19. Сторители на кривични дела во 2008 година, стр. 106;
20. Сторители на кривични дела во 2009 година, стр. 107.

COLLOCATIONS WITH THE NOUN “VIOLENCE” IN ENGLISH AND THEIR TRANSLATIONAL EQUIVALENTS IN MACEDONIAN

Assistant Professor Vesna Trajkovska¹, PhD
Faculty of Security, Skopje
University “St. Kliment Ohridski”, Bitola

Abstract: Proficiency in a given language requires possession of both linguistic and lexical knowledge which is necessary for the successful transfer of messages among speakers. Accumulation of lexical knowledge is, *inter alia*, related to the acquisition of the rules for the appropriate use of collocations, which is a proof of the speaker's competence to use the language correctly. Mastery of the use of collocations is particularly important in the process of translating words from one language to another, when the specific semantic nuances carried by the collocations should be replicated in the target language as precisely as possible. However, due to a variety of linguistic and cultural factors this task cannot always be achieved with greatest precision, and translators must put tremendous efforts in order to find adequate translational equivalents in the target language.

Taking into consideration the significance of collocations in the processes of language acquisition and translation, the paper focuses on the semantic analysis of collocations and expressions with the noun “violence” as used in the English language, and the lexical solutions for their translation in Macedonian. The author selects a limited number of adjectival, verbal and prepositional collocations, as well as phrases, attempting to identify their semantic specificities in English and offer options for their adequate translation in Macedonian. The paper aims to show the similarities and differences in the use of specific collocations with the noun “violence” in English and Macedonian, and to explore and contrast the lexical “richness” of both languages.

Keywords: collocation, analysis, violence, translation, language.

INTRODUCTION

Knowledge of a particular language is primarily based on the successful acquisition of its grammar and vocabulary, which is necessary for expressing one's thoughts through well-structured meaningful sentences and appropriate word forms. Using a language at a higher proficiency level requires, *inter alia*, a wide repertoire of word combinations accumulated in the acquisition process, and the knowledge of their appropriate insertion in adequate contexts. These word combinations, or collocations, are of great importance not only for advanced students of the specific language, but also for translators and other language specialists dealing with terminology issues. Mastery of collocations is also considered mandatory for the learners of languages for specific purposes and the specialists in a specific area, taking into account the specific register typical of the respective profession for which they educate themselves.

This aspect of language acquisition is of great importance, if we want to avoid possible cases of misunderstanding and confusion, which may sometimes result in far-reaching consequences, outside the scope of linguistics itself. If the appropriate use of collocations in English and Macedonian is not mastered by the translators, we should not be surprised if we come across expressions like *rezervacija na dogovor* (instead of *rezerva na dogovor*) as a wrong translation of *reservation to a treaty*, or *parliamentary surveillance* instead of *parliamentary oversight* for *parlamentaren nadzor*, etc. in situations when a specialized text is given to translators who are either inexperienced or without specialized knowledge in these areas where certain words must be used within specific collocation pairs.

Bearing this in mind, in the sections that follow we will try to identify some of the most commonly used collocations with *violence*, focusing specifically on synonymous collocations and their semantic peculiarities, and offer appropriate lexical solutions for them.

1 trajkovska_vesna@yahoo.com

COLLOCATIONS – DEFINITION AND TYPES

The noun *collocation* refers to “characteristic word combinations”,² and is actually derived from the Latin noun *collocatio*, literally meaning “arrangement” or “ordering”.³ It is rooted in the verb *collocare*, which is translated as “place together, arrange”. The launching of this concept in linguistics is related to the British linguist Firth, who wrote that “collocations of a given word are statements of the habitual or customary places of that word”.⁴ This is particularly true for those words which occur in a wide variety of collocation pairs, belonging to different areas, used in different contexts. Bad knowledge of collocations may lead to wrong translation, which is particularly true for the translation of technical, specialized vocabulary.

In order to illustrate this phenomenon, we will take the example with the English verb *deliver*, which, in its transitive function collocates with a wide spectrum of nouns used in various contexts. According to Webster’s Third International Dictionary,⁵ the transitive verb *deliver* can be used with seven meanings. Meaning (1) is used in the context of releasing/liberating/rescuing, which is translated into Macedonian as *spasuva*, so the sentence *The police officer delivered the boy* would be translated as *Policaecot go spasi momčeto*. With its meaning (2) *deliver* is used in the context of giving/transferring or handing over and is translated as *dostavuva*, like in the sentence *The police officer delivered the report*, whose Macedonian equivalent would be *Policaecot go dostavi izveštajot*. On the other hand, if we use the verb *deliver* with its meaning (4) in a sentence like *The money laundering expert delivered a lecture at the Faculty of Security*, the verb *deliver* will be translated as *drži/održuva* in the context of speaking/communicating, so the Macedonian equivalent of the whole sentence would be *Ekspertot za perenje pari održa predavanje na Fakultetot za bezbednost*. The verb *deliver* can also be used in a legal context, where in collocation with verdict it is translated as *donesuva*, like in the sentence *The jury delivered the verdict* translated into Macedonian as *Porotata ja donese presudata*.

Knowledge of collocations is particularly important when a person deals with the vocabulary of a specific area. This is also the case with the area of security and law, where specific words are selected for certain phrases, and only the knowledge of the fixed word combinations may lead to their successful translation from one language into another. While some of security/law-related collocates are restricted solely to these specific areas, there are numerous cases when general vocabulary words fill in a collocation pair in order to make a collocation. Even though in everyday use these general vocabulary words may interchangeably be used with their corresponding synonyms, their use in area-specific contexts is strictly defined. The English verb *try*, for instance, can very often be replaced with the verb *attempt* without any changes as far as their meaning is concerned, so we can either say *The gunman tried to assassinate the President* or *The gunman attempted to assassinate the President* without any fear for the successful transmission of the message to our interlocutor. The use of *try* or *attempt* is mainly determined by the level of formality, with *attempt* as a more formal alternative compared to *try* which can be used both in formal and informal contexts. However, if we want to use one of these alternatives as premodifiers for the noun “assassination”, our choice will be restricted only to the root *attempt* as part of the expression *attempted assassination*. Macedonian language, on the other hand, does not follow the same analogy. In Macedonian, *try* and *attempt* can both be translated as *se obiduva* so the expression *attempted assassination* will have the Macedonian equivalent *obid za atentat*.

Collocations may occur in a wide spectrum of combinations with the “participation” of different parts of speech. In English language, collocations mainly occur within the following types: 1. adjective + noun (e.g. *aggravated theft*), 2. verb + noun (e.g. *deliver a verdict*), 3. noun + noun (e.g. *computer crime*), 4. noun + verb (e.g. *crime increases*), 5. verb + adjective (e.g. *investigate thoroughly*), 6. adverb + adjective (e.g. *quite dangerous*), etc. For the purpose of our paper our analysis will include the examples from the category “adjective + violence”, “verb + violence”, “violence + verb”, “violence + preposition” and a selected number of phrases.

2 Bussmann, Hadumon. 2006. Routledge Dictionary of Language and Linguistics. London/New York: Routledge, p. 200

3 *Ibid.*

4 Firth, 1957: 181, as quoted in: Seretan, Violeta. 2011. Syntax-Based Collocation Extraction. Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer, p. 11

5 Webster’s Third New International Dictionary (unabridged). 1993. (Philip Babcock Gove ed.). Cologne:Knemann Verlagsgesellschaft Mbh, p. 597

VERBS COLLOCATING WITH VIOLENCE

In this section, we will give an overview of the semantic specificities of some of the most commonly used verbs which collocate both prepositively and postpositively with the English noun *violence*. We will start our analysis with the verbs *perpetrate*, *commit* and *inflict*, which denote the concept of carrying out the act of violence as their core semantic feature. The verb *perpetrate* is etymologically rooted in the Latin verb *perpetrare* meaning “to perform, to accomplish”,⁶ and was introduced into the English lexical corpus through Old French. As its etymology shows, its original Latin meaning referred to any act of “performing” something and the verb was used in a neutral sense. In English, on the other hand, this verb collocates with nouns denoting unlawful, criminal or immoral activities. According to etymologists, this is probably due to the fact that *perpetrate* was initially used in English in statutes. In contemporary English, the verb *perpetrate* has retained its limited use to this types of activities without any processes of semantic broadening or narrowing. For denoting such activities, *perpetrate* is interchangeably used with the verb *commit*, which covers the same concept of performing an illegal act. Unlike *perpetrate*, *commit* shows greater semantic “productivity” and its sense of performing an illegal act is only one of the range of meanings it covers in English. Thus, for instance, a person may *commit violence*, but s/he may also *commit himself/herself to fighting violence* (say that they will definitely fight violence), *commit a particular amount of money on the fight against violence* (decide to use a specific amount of money for this purpose), *be committed* (sent to prison), etc.

The verb *inflict*, on the other hand, shows some semantic peculiarities which distinguish it from *perpetrate* and *commit*. Basically, its semantic contents has in its core the notion of doing, i.e. performing an action, which in the context of inflicting violence logically refers to performing the very act of violence. However, *inflict* is particularly used in combination with a specific object which is the “recipient” of the violent act performed by the subject, which is introduced by the preposition *on*. This semantic specificity can also be inferred from its Latin etymology, i.e. from the Latin verb *inflictus* which was the past participle form of *infligere* meaning “to strike or dash against”.⁷ So, a person may *commit/perpetrate violence on the one hand*, but on the other one s/he may *inflict violence on another person or object*.⁸

As far as their translational equivalents in Macedonian are concerned, we can conclude that all three verbs collocating with *violence* are translated with a single verb *vrši* (its imperfective variant) and *izvršuva* (its perfective variant), thus getting the collocation *vrši/izvršuva nasilstvo*. The translation of *inflict violence on* also contains the preposition *nad/vrz*, within the expression *vrši nasilstvo nad/vrz* another person/object.

In the previous examples the noun *violence* was used in the function of an object of the prepositive verb denoting the act of performing violence. However, *violence* can be used with a range of postpositive verbal collocates where it has the function of a subject. Referring to the start of the violence, the English speakers may choose from a variety of verbs which can be used synonymously. In this context, the most neutral form would be the expression *violence occurs*, which is translated as *se pojavuva nasilstvo*. Apart from the verb *occur*, in order to emphasize the suddenness and the seriousness of the act that occurs, the English speakers would rather choose the verb *erupt*, which is primarily associated with volcanoes and other natural phenomena and disasters. The nearest Macedonian counterpart of *erupt* is the verb *izbiva*, and the whole collocation is *izbiva nasilstvo*. As can be seen, the Macedonian collocation does not necessarily follow the word order of the source English expression. It would sound more natural for Macedonian speakers to use the verb prepositively, although in some cases the verb *izbiva* is used postpositively. This is particularly typical of journalist style, when the journalists want to emphasize the noun *violence* and put it in initial position in the sentence, so instead of saying *Izbi nasilstvo pomegu navivačite na dvete ekipi* (En. *Violence erupted between the supporters of the two teams*, to catch the attention of the readers or the TV viewers they would say *Nasilstvo izbi megu navivačite na dvete ekipi*).

6 <http://www.etymonline.com/index.php?term=perpetrate> (retrieved on 20.04.2014)

7 <http://www.etymonline.com/index.php?term=inflict> (retrieved on 20.04.2014)

8 In the phrase *inflict violence on someone* the doer of the action is the one who causes violence and performs the very act of violence on another person who is the immediate “recipient” of the action. If we take the “recipient” of the action as a subject of the phrase, then we will use the antonym collocate *suffer* as part of the expression *suffer violence*.

Also, in the English lexical corpus we may come across the phrasal verb *break out* which is very often used to denote a negative action which includes sudden and violent outburst. It is used in collocation with *violence* postpositively, like in the sentence *Violence broke out last night*, but it can also be used in collocation with other nouns denoting sudden and often violent acts, such as *riot*, *war*, *fire*, etc. Bearing in mind the fact that phrasal verbs in Macedonian do not exist, *break out* is logically translated with a single Macedonian verb. *Erupt* and *break out* actually share the same translational equivalent *izbiva*, used prepositively.

Finally, we will mention the verb *flare* which, in a “poetic” manner expresses the act of the occurrence and spread of violence. Although the verb *flare* is basically used in the context of burning of a fire, it is often found in collocation with *violence* in English (*violence flares*), and it is interesting to note that the same analogy is followed as far as its Macedonian equivalent is concerned, as well. Namely, the verb *flare* is translated as *razgoruva*, which is etymologically rooted in the verb *gori* (En. *burn*), which is primarily used in collocation with *ogan* (En. *fire*). Similarly to *izbiva*, the Macedonian verb *se razgoruva* in collocation with *violence* is mainly used prepositively.

As far as the act of stimulation of violence is concerned, we can also agree that the English language shows a variety of lexical solutions in the form of verbal collocations. Some of these verbs are mainly used with nouns denoting negative phenomena, as is the case with the verb *incite*.⁹ In the context of law and criminology, *incite* means to “encourage or stir up (violent or unlawful behaviour)”,¹⁰ which can also be deduced from its etymology from the French verb *inciter*, meaning “to put into rapid motion, urge, encourage, stimulate, rouse”.¹¹ In Macedonian, *incite* can be translated as *pottiknuva* or *predizvikuva*, like in the sentence *The President’s speech incited violence among people* which is translated as *Govorot na Pretsedatelot pottikna/predizvika nasilstvo megu narodot*. The verb *incite* is semantically close to the verb *provoke*, which is also used in collocation with *violence*. The meaning of *provoke* is to “stimulate or give rise to (a reaction or emotion, typically a strong or unwelcome one) in someone”,¹² and its etymology is rooted in the Latin verb *provocare* which means “to call forth, challenge, appeal, provoke”.¹³ *Provoke* is usually used with a negative connotation, and in Macedonian it is usually translated with the verb *pottiknuva*. Thus, the English sentence *The victim did not provoke the violence* will be translated as *Žrtvata ne go pottikna nasilstvoto*. In the context of stimulating bad, illegal or morally unacceptable behaviour or action, we will mention the phrasal verb *stir up*, which also collocates with *violence*. *Stir up* is used with the meaning of “cause or provoke trouble or bad feeling”.¹⁴ Similarly to the translation of *incite*, the phrasal verb *stir up* is also translated as *predizvikuva*, *provocira* or *pottiknuva*. So, the sentence *The government measures stirred up violence among the ethnic groups* would be translated as *Vladinite merki predizvikaa/provociraa/pottiknaa nasilstvo megu etnickite grupi*. Apart from the verbs discussed above, *violence* also collocates with other verbs which are used in general contexts denoting the act of stimulating a particular action, which is not necessarily a negative one. For this purpose English speakers may choose from a variety of verbs, such as *encourage* (to *encourage violence*), *prompt* (to *prompt violence*), *inspire* (to *inspire violence*), etc.

English language, compared to Macedonian, is also richer in lexical alternatives when it comes to verbs collocating with *violence* which denote the action of putting violence under control and preventing its spread. For the purpose of our paper, we limited our analysis to several verbs which carry as their main semantic feature the use of force in putting an end to violent acts. One of the commonest verbs used for this purpose is the verb *quell* in the collocation *quell violence*. It is interesting to note that etymologically *quell* is rooted in the Old English verb *cwellan*, meaning “to

9 The verb *incite* is also taken as the root for the concept of *incitement*, which is defined as “persuading or attempting to persuade someone else to commit a crime” (Martin, 2003: 246)

10 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/incite> (retrieved on 20.04.2014)

11 Klein, Ernest. 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam/London/New York: Elseviere Publishing Company, p. 782

12 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/provoke> (retrieved on 20.04.2014)

13 Klein, Ernest. 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam/London/New York: Elseviere Publishing Company, p. 1261

14 http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/stir?q=stir+up#stir__29 (retrieved on 20.04.2014)

die”¹⁵ and the Middle English verb *quellen*, meaning “to kill, strike”,¹⁶ while its milder sense “suppress, extinguish” developed around the year 1300.¹⁷ The verb *quell* is now typically used with the meaning “put an end to (a rebellion or other disorder), typically by the use of force”.¹⁸ Similarly, the English speakers may use the verb *suppress*, which can be defined as “forcibly put an end to”¹⁹ in the collocation *suppress violence*. As a near synonym we can also use the verb *repress* in the collocation *repress violence*, with the meaning “subdue by force”, or the verb *quash* (in *quash violence*) which in the context of violence also means “put an end to; suppress”.²⁰ Apart from these verbs, which are used in formal and neutral contexts, in their everyday colloquial/informal communication the English speakers also use the verb *squelch* as part of the collocation *squelch violence*, meaning “forcefully silence or suppress”.²¹ As for their Macedonian translational equivalent, these collocations can be translated as *zadušuvana nasilstvo* or *potisnuva nasilstvo*.

ADJECTIVES COLLOCATING WITH VIOLENCE

Although the greatest portion of the paper is dedicated to the translation of verbal prepositive and postpositive collocations, in this section we will mention some examples of the translation of certain adjectives which are used for modifying this noun in English. We will analyze several adjectives denoting high or excessive level of violence. It is interesting to note that English speakers have at their “disposal” a wide range of adjectives which denote level of violence which is not within reasonable limits. Thus, for instance, they may use the adjective *excessive* (in *excessive violence*), to express violence which is “more than is necessary, normal, or desirable”,²² or the adjective *inordinate* (in *inordinate violence*), since the adjective *inordinate* denotes something which is “unusually or disproportionately large”.²³ Similarly, they can use the adjective *extravagant* (in *extravagant violence*), which, *inter alia*, refers to ideas or behaviours “exceeding what is reasonable or appropriate”,²⁴ or its synonym *exorbitant* (in *exorbitant violence*) meaning “in excess of what is reasonable”.²⁵ All these adjectives can interchangeably be used for expressing the concept elaborated on in this section, and all of them have more or less the same level of formality. As their most formal equivalent, we will single out the adjective *immoderate* (in *immoderate violence*) denoting an activity which is “exceeding just, usual or suitable bounds”.²⁶ The English lexical alternatives for naming this concept presented here are a clear example of the difference between English and Macedonian as far as their lexical richness is concerned. Namely, if we compare both languages, we will see that unlike the abundance of synonyms that can be identified in English, they can all be translated with a single adjective, i.e. *excessive/extravagant/inordinate/exorbitant/immoderate violence* is usually translated as *prekumerno nasilstvo*.

Similar tendency is also evident in the translation of some adjectival collocations denoting the progressing of violence from a less serious to a more serious state. In English, this concept can be expressed by a plethora of adjectives, but among the commonest ones, we will single out the adjectives *growing* (in *growing violence*), *rising* (in *rising violence*) and *increasing* (in *increasing violence*). These adjectives are derived from the verbs *grow*, *rise* and *increase*, which can also be used as postpositive verbal collocates of *violence*. However, when it comes to their translation into Macedonian, we can say that for all the lexical alternatives Macedonian speakers would use the adjective *rastečki* as the

15 Klein, Ernest. 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam/London/New York: Elsevier Publishing Company, p. 1287

16 Klein, Ernest. 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam/London/New York: Elsevier Publishing Company, p. 1287

17 <http://www.etymonline.com/index.php?term=quell> (retrieved on 20.04.2014)

18 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/quell> (retrieved on 20.04.2014)

19 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/suppress> (retrieved on 20.04.2014)

20 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/quash?q=quash> (retrieved on 20.04.2014)

21 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/squelch?q=squelch> (retrieved on 20.04.2014)

22 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/excessive> (retrieved on 20.04.2014)

23 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/inordinate?q=inordinate> (retrieved on 20.04.2014)

24 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/extravagant?q=extravagant> (retrieved on 20.04.2014)

25 <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/exorbitant> (retrieved on 20.04.2014)

26 Webster's Third New International Dictionary (unabridged). 1993. (Philip Babcock Gove ed.). Cologne: K. G. Neumann Verlagsgesellschaft MbH, p. 1130

most frequently used translational equivalent. Thus, the expressions *growing violence*, *rising violence* and *increasing violence* will be translated as *rastečko nasilstvo*.

Apart from the above presented examples of asymmetrical synonymy, there are certain adjectival collocates of *violence* in English with one-to-one translational equivalents in Macedonian. In this context we will mention several adjectives denoting the level of seriousness of violence, such as *considerable*, *great* and *serious*. All these adjectives refer to high level of violence, and are translated into Macedonian as *značitelno nasilstvo*, *golemo nasilstvo* and *seriozno nasilstvo*, respectively. However, there are cases when the English speakers use a compound prepositive adjective which often do not have corresponding equivalents within the Macedonian adjectival repertoire. To illustrate this phenomenon, we will single out the adjective *large-scale* in the expression *large-scale violence*. In the absence of a corresponding compound adjective in Macedonian, the most useful option for translators would be to use a postpositive prepositional phrase. Thus, the English sentence *We witnessed large-scale violence on the streets of Skopje* would be translated as *Bevme svedoci na nasilstvo od golem obem/ od golemi razmeri na ulicite na Skopje*.

PREPOSITIONAL COLLOCATIONS WITH VIOLENCE

As far as prepositional collocations are concerned, we can say that the noun *violence* collocates with a limited number of prepositions used postpositively. Thus, for example, *violence* is used with the prepositions *among* and *between*, like in the expressions *violence among ethnic groups* or *violence between two ethnic groups*. Although in English they mark a clear distinction between more than two participants (*among*) and two participants (*between*) in the violent act, when translated into Macedonian, a single preposition is used. Namely, both *violence among* and *violence between* are translated as *nasilstvo megju/pomegju*, so the examples given above will be translated as *nasilstvo megju/pomegju etnicki grupi* and *nasilstvo megju/pomegju dve etnicki grupi*, respectively.

The noun *violence* also collocates with *towards* and *within*, like in the expressions *violence towards minority groups* or *violence within a minority group*. In the case of *towards*, the Macedonian translation takes the Macedonian prepositional equivalent *kon*, so the correct translation of the English expression would be *nasilstvo kon malcniski grupi*. *Within*, on the other hand, does not have a Macedonian equivalent in the form of a single preposition, and is translated with a prepositional phrase. So, the expression *violence within a minority group* would be translated as *nasilstvo vo ramki na malcinska grupa*.

Finally, we will mention the preposition *against*, which is used very frequently in collocation with *violence*. What makes this preposition interesting for our analysis is the fact that in spite of its Macedonian translational equivalent *protiv*, in collocation with *violence* it is usually translated as *vrz*. So, the expression *violence against women* will be translated into Macedonian as *nasilstvo vrz ženi*. However, the noun *violence* is not the only collocate of *against* where it deviates from its literal translation in Macedonian. It is also the case with the noun *discrimination* which collocates with *against* in expressions like *discrimination against vulnerable groups*, where the preposition *against* is translated into Macedonian as *vrz*, so the whole expression gets the translated form *diskriminacija vrz ranlivi grupi*.

TRANSLATION OF PHRASES CONTAINING THE NOUN VIOLENCE

We will finish our semantic analysis with a short overview of the tendencies in the translation of phrases with violence as their constitutive element. In a majority of cases the English phrases are literally translated into Macedonian, and in some situations the translated phrases even keep the Anglicism from the original phrase. This is the case with phrases like *act of violence*, which is very often translated as *akt na nasilstvo*, ignoring the use of the noun *čin* which is the appropriate equivalent of the English noun *act*. Thus, instead of saying *akt na nasilstvo*, it would be more appropriate to use the phrase *čin na nasilstvo*, or simply *nasilstvo*, which carries the same semantic content in Macedonian.

In some other cases, we can notice an evident transfer of the original English metaphor which is used in the English counterpart. To illustrate this, we will mention the wave metaphor which is present in both languages through the expression *wave of violence* in English and *bran na nasilstvo* in Macedonian.

In many other cases, we can notice the tendency of word for word translation of all the constituents of the original English phrase, also keeping the original word order. As an illustration of this practice, we will mention the phrases *a victim of violence* with its Macedonian equivalent *žrtva na nasilstvo*, *an end to violence* which is translated as *kraj na nasilstvo*, *an outburst of violence* with its Macedonian counterpart *izliv/izblik na nasilstvo* etc.

However, there are some cases of non-literal translation of the English expressions, which must be emphasized as a positive practice and encouraged as such. Translation of this type is evident in the phrase *fear of violence*, where the preposition of is translated with the Macedonian preposition *od* which actually is the literal translation of the English preposition from. The correct translation of fear of violence would thus be *strav od nasilstvo*.²⁷ Another examples from this category would be the expression *upsurge in violence*, where the English preposition *in* is translated with the Macedonian preposition *na*, instead of *vo* which is the literal translational equivalent of *in*. As a result, the whole phrase is translated as *porast na nasilstvo*.

CONCLUSION

From the analysis presented in the paper, we can draw a logical conclusion that correct translation of collocations with the noun *violence* from English into Macedonian requires detailed semantic analysis of the lexical solutions in both languages. The limited number of examples that we included in our analysis show that there are many cases where the English lexical corpus possesses more lexical solutions for one concept compared to the Macedonian language where the same concept is lexicalized with a single word. On the other hand, in some other cases the various English collocations can be replaced by the same number of Macedonian lexical units. The overview of the phrases containing the noun *violence* in both languages shows tendencies of both literal and non-literal translation, which is a proof that no single rule can be followed and be taken as the only possible option for translators. In order to provide correct translation of collocations with *violence*, translators must explore all their semantic similarities and differences which will eliminate to a great extent the possibilities for misunderstandings and failure in the successful transfer of the meaning of the original English concept.

REFERENCES

1. Bussmann, Hadumon. 2006. Routledge Dictionary of Language and Linguistics. London/New York: Routledge
2. Klein, Ernest. 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam/London/New York: Elsevier Publishing Company
3. Martin, Elizabeth ed. 2003. *Oxford Dictionary of Law (fifth edition)*. Oxford: Oxford University Press
4. Seretan, Violeta. 2011. *Syntax-Based Collocation Extraction*. Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer
5. Webster's Third New International Dictionary (unabridged). 1993. (Philip Babcock Gove ed.). Cologne: Knemann Verlagsgesellschaft MbH
6. <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/exorbitant> (retrieved on 20.04.2014)
7. <http://www.etymonline.com/index.php?term=inflict> (retrieved on 20.04.2014)
8. <http://www.etymonline.com/index.php?term=perpetrate> (retrieved on 20.04.2014)
9. <http://www.etymonline.com/index.php?term=quell> (retrieved on 20.04.2014)

²⁷ It is interesting to note here that due to the non-literal translation of this phrase, our teaching practice shows that students very often wrongly translate the Macedonian version *strav od nasilstvo* into English as *fear from violence*. This example of interference of their mother tongue is present both among weaker and stronger students.

10. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/excessive> (retrieved on 20.04.2014)
11. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/extravagant?q=extravagant> (retrieved on 20.04.2014)
12. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/incite> (retrieved on 20.04.2014)
13. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/inordinate?q=inordinate> (retrieved on 20.04.2014)
14. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/provoke> (retrieved on 20.04.2014)
15. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/quash?q=quash> (retrieved on 20.04.2014)
16. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/quell> (retrieved on 20.04.2014)
17. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/squelch?q=squelch> (retrieved on 20.04.2014)
18. http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/stir?q=stir+up#stir__29 (retrieved on 20.04.2014)
19. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/suppress> (retrieved on 20.04.2014)

НАСИЉЕ У СПОРТУ И МОГУЋИ НАЧИНИ И СРЕДСТВА ЊЕГОВОГ СУЗБИЈАЊА

Др Мирела Јокић¹

*Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука
Министарство унутрашњих послова Републике Српске*

Мр Дарко Јокић²

*Јединица за професионалне стандарде
Министарство унутрашњих послова Републике Српске*

Сажетак: Насиље као и друга недолична понашања у спорту и спортским приредбама присутна су у готово свим европским државама па и шире и државе се према томе односе као и према свим другим облицима насиља, односно као и према другим негативним појавама у друштву. Узроци настанка ових појава су мање-више исти иако постоје и одређене специфичности у овој проблематици које су везане за одређене државе, односно за неке социолошке или културолошке факторе и сл.

Овим негативним појавама држава као и цјелокупно друштво придаје посебну важност, нарочито када је у питању сузбијање оваквих негативних појава. Ту се прије свега мисли на доношење одговарајућих прописа – законских и подзаконских, који ће регулисати ову материју, а уједно ће бити и неизоставно оружје у рукама како правосудних тако и других органа који учествују у борби против свих видова насиља присутних у спорту.

Међутим не смију се заборавити и друга средства која се могу и требају користити у тој борби, као што су материјална улагања у спорт, спортске објекте и стварање безбједног окружења када су у питању одржавања спортских приредби, што неизоставно изискује одређена материјална средства.

Исто тако, уз све наведене факторе потребне у борби против насиља у спорту, неопходна је спремност и одлучност свих надлежних институција да се супротставе са проблемом насиља на спортским приредбама, као и њихова стална сарадња у тој борби.

Кључне ријечи: спорт, насиље, спортске приредбе, борба против насиља, надлежни органи.

О ПОЈМУ НАСИЉА

Насиље у својим, нама познатим, облицима било је присутно у свим временским и историјским епохама и о томе постоје писани трагови који на неки начин потврђују постојање насилног понашања људи почев од старог Египта, Грчке и Рима, а такве потврде насиља међу људима можемо наћи и у појединим дијеловима Библије у којима се описију, па чак и правдају одређени облици насиља неком вишом силом. Историја насиља стара је колико и историја човјека, али за разлику од других друштвених појава које су временом под утицајем развоја друштва, односно цивилизације, претрпјеле значајне трансформације, појава насиља не показује тенденцију неких посебних промјена које би имале за циљ смањење насиља у друштву или чак његовог нестајања. Тако под појмом насиља најчешће можемо чути у свакидашњем говору да су то радње које имају за циљ повреду другог лица, више њих или њихових добара.

Кроз насиље се преплићу биолошки, психолошки, социолошки, културни и други моменти па се у његовом истраживању мора применити комплексан приступ, јер само квалитетно и свеобухватно истражен проблем може довести до одговарајућих рјешења у његовом сузбијању или нам бар показати прави пут како би му се супротставили на одговарајући начин. Иако насиље садржи у свом називу термин „сила”, у његовом проучавању се не можемо ограничити искључиво на разматрање употребе физичке силе, већ се у разматрање морају у

1 mirela.jokic@rocketmail.com

2 jokic.darko@yahoo.com

укључити и други облици насиља у којима није толико изражено присуство физичке силе, па би се у том смислу под насиљем могли подразумевати сви поступци који се могу означити као физички или психички терор у којима се жртва жели принудити на одређене радње или се само ради о терору ради терора.³ Насиље се налази у самим темељима човјекове природе и његовог нагона за опстанком, а неријетко и његовом жељом за супериорношћу.⁴ Према ставу Свјетске здравствене организације насиље представља намјерну употребу физичке силе или снаге, било као пријетњу или стварну употребу, против себе, друге особе, против групе или заједнице, која резултира или ће резултирати повредом, смрћу, психолошком траумом или ускраћивањем одређених права.⁵

Дакле, суштина и основа ријечи „насиље” је у начину вршења радње, односно у начину понашања учиниоца и оно представља незакониту употребу силе или пријетње силом која је уједно и средство које учинилац користи у оквиру насиља, а истовремено се ради о противправним и законом забрањеним радњама. Насиље је постало неизбежна појава савременог друштва и јавља се како у односима међу људима тако и у односима међу самим државама и нажалост сваки даном се све више шири и продире у готово све сфере друштвеног живота, а због својих карактеристика и негативног дејства (угрожавање живота и здравља људи, њихових права и слобода и сл.) насилничка понашања су у већини држава законски инкримисана понашања.⁶ Што се тиче насиља и насилничког понашања и њиховог утицаја на појединце или на друштво уопште, једно је сигурно, а то је да сваки акт насиља има своју одређену посљедицу на појединца али и на друштво у цјелини.

Држава и њене институције су још од најстаријих времена реаговале на појаву насиља, али су се временом та реаговања мијењала и разликовала зависно од врсте насиља као и од других карактеристика као што су: традицијска схватања, културолошке разлике и сл. тако да није према сваком облику насиља имала исти став и исто се односила. Оно што је најзначајније у овом дијелу, а што је основна улога државе и њених законодавних органа јесте да обезбиједи нормативну покривеност области насиља и насилничког понашања, како би на тај начин дала могућност осталим институцијама да се могу супротставити овим негативностима. Самим тим може се рећи да држава није одувјек реаговала на овај начин што је ипак зависило и од времена у коме се дјелује, њене структуре власти, односно самог уређења или пак воље да се реагује на адекватан начин.

НАСИЉЕ У СПОРТУ

Посебно мјесто, када је у питању анализа појма насиља, има насиље које је мотивисано мржњом, а које се врши према неком лицу или групи због њихове националне/етничке/расне припадности, а у новије вријеме и због одређене сексуалне оријентације и ту можемо уврстити и поједине случајеве насиља у спорту који су мотивисани мржњом или другим видовима нетрпељивости према симпатизерима одређене спортске групације или према њиховим члановима.

Насиље у спорту је новији феномен и већином се објашњава као саставни дио масовне хистериије, пражњења и рефлексије на друштвене токове и дешавања у друштву. Насиље у спорту, односно спортско насиље у најужем смислу одређује се као понашање које обухвата физички напад или физички шкодљиве поступке од стране играча, одиграва се током спортског догађаја и има за циљ да проузрокује физички бол или повреду другом играчу, а немају везе са циљевима такмичења.⁷ Овако постављена дефиниција носи у себи неке недоумице, а

3 М. Бабић, и И. Марковић, *Кривично право – посебни дио*, Бања Лука, 2009, стр. 301.

4 Опширније видјети у: С. Фројд, *Нелагођност у култури*, Београд, 1988.

5 World Health Organization [online], доступно на: <http://www.who.int/topics/violence/en/> (11. јуни 2008.)

6 „Ко тешким вријеђањем или грубим злостављањем, вршењем насиља или на други начин угрожава сигурност другог и тиме проузрокује знатно узнемирење и страх код грађана или у већој мјери ремећење јавног реда и мира...”, члан 385. (насилничко понашање) Кривични закон Републике Српске (*Службени гласник Републике Српске*, број 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 и 67/13).

7 М. Костић, Криминолошка обиљежја насиља у спорту, објављено у: *Приступ правосудју*, Правни факултет, Ниш, 2008, стр. 59.

то је питање намјере јер физичка сила и повређивање противника у овом случају може бити изазвано и без намјере у складу са правилима игре (спортови као што је бокс, фудбал, рагби, кошарка, рукомет и сл. дозвољавају физичко застрашивање противника путем агресивног наступа).⁸ Исто тако насиље у спорту од стране учесника одређеног спортског догађаја је најчешће очекивано и прихваћено како од стране публике тако и од супарника, па је понашање које се може сврстати у насилничко понашање у неким спортовима прихватљиво као саставни дио игре.

Агресивно понашање и насиље у спорту познато је још од давнина. Кад год се говори о насиљу и агесији у спорту кроз историју, прва помисао је на одржавање гладијаторских игара у Старом Риму, које по својој суровости и бруталношћу још нису надмашене. Прве гладијаторске борбе у Старом Риму одржане су 264. години прије н. е. и временом су постале спектакл намијењен грађанима Рима, али су показивале и моћ императора као и самог Римског царства.

У случају гладијаторских борби присутни су готово сви облици насиља и насилничког понашања у спорту како међу самим учесницима, тако и међу публиком која је исказивала своје агресивно понашање навијањем, подстрекавањем и сл., па су с тога многи спремни рећи да су ове игре на неки начин зачетници насиља у спорту, али су исто тако и претеча савременом, односно професионалном спорту и то из следећих разлога:

- одржавају се на посебно одређеним мјестима;
- публика је присутна и као посматрач и као навијач;
- активно учешће публике у играма кроз посебне облике навијања;
- одржавање игара под покровитељством самог цара;
- регулисане и уређене од стране државе;
- борци – побједници бивају посебно награђени од статуса слободе до новчаних или других материјалних давања и
- оне су биле предмет масовне пажње.⁹

Насиље у и око спорта је уско везано за остале негативне појаве у друштву и за само стање у том друштву. Када је ријеч о насиљу и агесији у спорту и око спорта постоји веза између одређеног стања у друштву и ових појава иако оне нису увијек везане за стање у друштву него се дешавају из сасвим других разлога. Углавном све оно што се може рећи за насиље и агесију уопште важи и за насиље у спорту. Исти они фактори који утичу или узрокују појаву насиља и агресивног понашања су присутни и код појаве насиља у спорту. Битно је нагласити да многи фактори од самих играча, публике, судија, органа реда па преко медија, свјесно или не, утичу на појаву насиља у спорту.¹⁰

Спортисти, публика, а посебно поједини навијачи постају инструмент агресивног понашања, а насиље у спорту је, нажалост, постала карактеристика свих савремених друштава и средина, па тако насиље у спорту није избјегло готово ни једно савремено друштво, може се само говорити о различитим облицима испољавања и различитом интензитету испољавања.

У данашњем спорту, као и код самих такмичара важан је само резултат и до њега се долази на све начине укључујући и она најдрастичније који се могу подвести под агресивно или насилничко понашање. Да би се боље објаснио однос играча према важним спортским догађајима Љубодраг Симоновић, бивши врхунски кошаркаш, у једном свом дјелу каже: „када је у питању опстанак у лиги онда на победу идеш по сваку цену, ма да ти је рођени брат има све зубе да му избијеш”.¹¹ Такође, слично виђење о врхунском спорту и његовом везом са насиљем изнио је и Г. Орвел који је једном рекао да озбиљан спорт нема никакве везе са ферплеј игром, те да је ограничен мржњом, љубомором, разметањем, необазирањем на правила

⁸ Ibid.

⁹ Видјети опширније: Гладијатори, тко, како и зашто [online], доступно на: <http://povijest.net/sadrzaj/lenta/rim/54-gladijatori.html>, (01. фебруар 2011.)

¹⁰ Р. Божовић, Агресија и насиље у спорту, *Социолошка луча*, I/2, Никшић, 2007, стр. 102-103.

¹¹ Љ. Симоновић, *Побуна робота*, Београд, 1981, стр. 39.

и садистичким задовољством у присуствовању насиљу. Другим ријечима окарактерисао га је као рат без муниције.¹²

У спорту постоје различити облици скривеног насиља али и отвореног бруталног насиља неријетко праћени и смртним исходима. По многим спорту је само дио стварности, ако чак није и његов одраз, тако да је данашњи спорт везан за резултат, рекорд и друштвени престиж, а да би дошли до циља, многи користе насилне методе. Агресија и насиље у спорту на свој начин утичу и на саме спортисте, као и на такмичења, а све у циљу бољег резултата, што са собом носи новац, моћ, славу и друге погодности. Не може се порећи да су спорт и спортска такмичења одувјек обухватала физичке контакте међу спортистима праћене повређивањем, затим туче међу њима, псовке, али и контакте са публиком и осталим актерима спортског догађаја.

По А. Керковићу спорт, посебно онај врхунски, претрпио је многе трансформације, прије свега због огромног економског утицаја, медијског интересовања, учешћа навијача, и почео је да губи ону стварну вриједност, а постао је уносан посао у којем се добро зарађује, а сама спортска такмичења се све више одликују насиљем и бруталношћу. По истом аутору аномалије у спорту могу бити:

- агресивно и насилничко понашање над спортистима и од спортиста (изгреди спортиста једних према другима, према судијама итд...);
- претјерана дужина и интензитет тренинга што исцрпљује организам спортисте;
- допинг, који угрожава здравље спортисте и доводи до манипулације такмичењем;
- тренинг и такмичења са нехуманом оријентацијом која обухватају идјецу предшколског узраста (рана спортска специјализација);
- усавршавање справа и реквизита иде на рачун здравља спортисте и
- психолошке припреме спортиста које представљају прави „психолошки допинг”.¹³

На основу постављене позиције спорта у садашњим професионалним водама, друштвеним околностима, те незадовољним и исфрустрираним навијачима, неминовна су насилна понашања публике и њихови агресивни иступи. Као главне актере или носиоце појаве насиља и насилничког понашања у спорту у данашњим условима прозване су организоване навијачке групе чија понашања врло често имају обиљежја насилног. Навијачке групе су организоване са јасном хијерархијом унутар својих редова и задацима које имају у току, али и после одржавања одређене спортске манифестације. Истина је и то да нису све навијачке групе носиоци негативних понашања, јер то увелико зависи од бројних других околности, које утичу на њихово понашање. Утицај и став навијача према спортским дешавањима уопште није исти у свим државама, али ни у свим спортовима.

Иако постоје многе сличности хулиганства са понашањима појединих навијачких група не треба их увијек и у свему поистовјећивати, што медији па и јавност уопште често чине, али и други спортски радници. Чињеница да хулиганство означава понашање којем је основни циљ грубо нарушавање јавног реда и мира и изражавање презира према друштву и његовим вриједностима иако и они у том понашању на неки начин изражавају приврженост одређеном спортском колективу. Ипак навијање код хулигана је у другом плану за разлику од навијачких група, али због испољавања одређених насилничких понашања навијачке групе себе желе да сврстају међу хулигане тако да је тешко повући границу између таквих навијачких група и хулигана, а неријетко те границе и нема.

МОГУЋИ УЗРОЦИ НАСИЉА У СПОРТУ

Питањима могућих узрока насилничког понашања људи бавили су се социолози, психолози, политиколози, као и други аналитичари и стручњаци, па су као најчешћи разлог таквог понашања, осим економских, социјалних или психолошких фактора наводили и поједине негативне друштвене појаве попут национализма, фашизма, расизма и других. У најезди тих негативних појава у спорту и око њега, посебно када је у питању простор бивше

12 G. Orwell, *Zašto pišem i drugi eseji*, Zagreb, 1997, str. 67.

13 А. Керковић, *Неки социолошки аспекти насиља у спорту*, Београд, 1983, стр. 349.

Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, који утичу или могу бити директан узрок насилног понашања људи, јесте појава национализма. Ова негативна друштвена појава врло често је узрок многих насилничких понашања на спортским теренима и у спорту уопште. Национализам тако, постаје дијелу грађанства, а неријетко и самим државним и политичким структурама изговор за многа друга негативна понашања.

На питања зашто се национализам тако укоријенио у спорт и спортска дешавања могући одговор лежи у томе да се припадност једном народу, односно нацији најбоље исказује, односно највише ефекта има кад је то учињено на јавном мјесту и кад је то учињено од масе, па ако је то још попраћено и медијски, ефекат је многострук, а нема бољег мјеста и тренутка за таква испољавања од неке значајније спортске манифестације којој ће присуствовати већи број гледалаца и која ће бити медијски покривена. Тако спортски терени постају полигони за исказивање својих националних осјећања од стране навијача, што је погодно за националистима, а уједно створило и идеалну базу за испољавање насилног и непримјереног понашања од стране екстремних националиста, које може да ескалира у насиље већих размјера са тешким посљедицама.

Такође, једна од присутнијих негативних појава везаних за спорт и спортска дешавања, а која могу подстаћи учеснике у спорту на одређена недолична понашања јесте појава расизма. Испољавање расистичких идеја периодично је присутно на свим већим спортским манифестацијама и представља не само пријетњу за ред и мир на приредбама већ и за сукобе ширих размјера. Испољавање расизма обично се врши на начин којим се вријеђа или омаловажава спортиста, као и други учесници у спорту, због својих физичких и биолошких особина. Расистички изгреди могу бити испољени како према противничким играчима, и стручном штабу, судијама, тако и према играчима и тренерима клуба за који се навија.

Расизам све више постаје друштвени проблем са којим су се готово све државе ухватиле у коштац и објавиле рат расистима и показале одлучност да истрају у тој борби. Данас се о расизму у спорту пише и говори као о једном од највећих проблема данашњице и даје му се медијска пажња какву и заслужује, путем разних кампања против расизма у којима врло често учествују познати спортисти и на тај начин дају свој допринос у овој борби. Расизам као негативна друштвена појава има своју посебну тежину јер се на тај начин крше основна људска права на једнакост и равноправност, па је то проблем не само спортских организација и спортских радника већ и саме државе и њених институција.

Међутим никако не треба занемарити моћ медија који могу својим огромним утицајем бити подстрек за одређена насилничка понашања у спорту. Истина је да су медији дали огроман допринос развоју спорта и то чине и данас. Такође медији свих врста, а посебно они са визуелним карактеристикама на неки начин омогућавају гледаоцима да буду саставни дио спортске манифестације, односно саставни дио публике на спортским теренима, што појединим спортовима и спортистима даје додатну популарност. Напросто медији имају моћ да направе атмосферу ишекивања, страха, неизвјесности, да величају побједнике и праве од њих хероје достојне поштовања и дивљења, а публици готово увијек додјељују улогу „дванаестог играча“ и тако она добије своју улогу у побједи, а уједно се на тај начин повећава интересовање за спортска такмичења. Дакле потребно је да спорт дође у жижи интересовања путем медија, а то ће успјети ако буде спортских успјеха до којих се долази ако се у спорт улажу одређена материјална и финансијска средства. Понекад, у овим случајевима, медији могу одиграти кључну негативну улогу када у појединим ситуацијама једној екипи, у току такмичења са неком супарничком екипом, дају статус националног хероја и питање побједе поставе као национални интерес државе, што неминовно доводи до одређених немилих сцена насиља међу навијачима, а неријетко се преносе и на сам терен, јер сви смо чули за изразе често кориштене у медијима када поједини такмичари прибјегну насилничким понашањима, као што су: „под утицајем атмосфере на трибинама“, „понијела га атмосфера“ и сл. Посебно негативан утицај на младе навијаче, али и на млади свијет уопште имају медији када спортистима дају епитете нпр. „гладјатори“, „неустрашиви борци“ или другу сличну терминологију, што у њиховој свијести доводи до одобравања насиља на спортским теренима или једноставно до

поистовјеђивања са тим гладијаторима, ратницима и сл. и њиховим насилним понашањем зарад моћи и популарности.¹⁴

Медији преувеличавају значај појединих спортиста тако да навијачи и гледаоци граде један некритички или боље речено благонаклон став према тим појединцима и свему ономе што они учине, а то је најбоља подлога за насиље, посебно према припадницима других клубова, који су супарници њихових љубимаца, или у новинарском жаргону „супротних табора“, што само по себи говори да медији воле, како смо већ истакли, да спортско такмичење представе као својеврсни рат, те тако исто желе да на овакав начин размишља и публика и навијачи.

НАСИЉЕ НА ФУДБАЛСКИМ ТЕРЕНИМА

Говорити о насиљу и недоличном понашању у спорту било би неозбиљно, а да се не осврнемо на насиље на фудбалским теренима, односно на насиље појединих навијачких група везаних за фудбалске тимове и њихова такмичења. По много чему овај спорт је изузетан и супериоран у односу на остале спортове, бар што се тиче европских држава и већина насиља или насилничких понашања је управо везана за фудбал и дешавања око њега.

Фудбал је данас професија и индустрија, који привлачи пажњу више него било који други спорт, па чак и друштвени догађај. У фудбалу већи дио популације тражи забаву, наду или бијег од стварности. На стадиону су публика, односно навијачи дио тог спектакла, њихова улога је важна, а њихово присуство неопходно и управо због таквог схватања фудбал је у друштву то што јесте, једна веома профитабилна грана са огромним утицајем на поједине друштвене токове, али и на друштво у цјелини.

Публика, односно навијачи траже побједу свог клуба по сваку цијену и у томе су спремни да им помогну на све начине што укључује и насиље ако они оцјене да је то потребно, јер они су дио тима и морају им помоћи, а најбољи начин јесте побиједити супарника и дотући га на свим пољима, како на терену тако и ван њега, што побједу чини комплетном. Навијачи тако за купљену улазницу добијају спектакл у којем учествују на индиректан начин и побједу свог тима доживљавају као своју, што за поједине навијаче представља својеврсни бијег од суморне стварности и даје им посебну важност барем док траје та утакмица.

Појава насиља на фудбалским теренима није новијег датума, она датира још од средњег вијека, а као показатељ тога је наредба градоначелника Лондона из 1314. године којом је забрањено одржавање фудбалских утакмица у вријеме краљеве одсутности, а ради заштите реда и мира у граду.¹⁵ Фудбал је већ одавно превазишао свој, превходно забавни карактер, то је како је често називају медији „најважнија споредна ствар на свијету“ и дешавања у и око фудбала се вишеструко могу одразити на друге друштвене догађаје или токове, као и обрнуто, тако да се фудбалу мора посветити посебна пажња, прије свега са безбједносног аспекта. Он јесте извор зараде, забава за масе, али управо због тога он може бити полигон за разна испољавања, искупе, као нпр. политичке, расистичке, националистичке, изливе патриотизма и сл.

Фудбал и дешавања око њега могу бити у служби режима или одређених групација, те се кроз фудбал може манипулисати масама, наводити их на одређена понашања, на грађанску непослушност па и на насиље. У том случају ради се о проблемима ширих размјера и друштвена заједница то мора имати у виду и мора то схватити и као свој проблем, а не само проблем спортских клубова.

Чињеница је да се, бар што се тиче држава са простора бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, спортски клубови не могу сами носити са оваквим проблемом и изазовима и да држава са свим својим потенцијалом мора да стане уз њих и пружи им неопходну подршку.

¹⁴ Тзв. ратна терминологија у описивању појединих спортских догађаја присутна је и код иностраних медија, па тако Британски *Daily Mail* описује једну утакмицу фудбалског клуба *Chelsea* и каже: „старци у плавом играли су као да је то њихов 'Аламо', јер знали су да им је то посљедњи положај након којег нема узмака и зато су се борили попут окружених другова који су жељели пасти заједно и часно, једном рјечју старци су одбили умријети“, MailOnline, доступно на: <http://www.dailymail.co.uk/sport/football>, (25. март 2012)

¹⁵ Д. Лакчевић, *Фудбал од забаве до насиља*, Београд, 1994, стр. 46.

МОГУЋИ НАЧИНИ И СРЕДСТВА У СУПРОТСТАВЉАЊУ НАСИЉУ И НАСИЛНИЧКИМ ПОНАШАЊИМА У СПОРТУ

Безбједност спортских догађаја представља императив за све учеснике у спорту, али и за државу и њене институције. Ту прије свега мислимо на организаторе спортских догађаја чија је улога да обезбједи сигурност свих учесника тог догађаја док исти траје и да том приликом активно сарађује са осталим безбједносним структурама, превасходно са припадницима органа унутрашњих послова.

Такође, и држава и њене институције у овим дешавањима имају своју битну улогу, јер да би се могле предузети било какве мјере или радње од стране било ког органа или учесника у спортском догађају, законодавни орган државе треба да област спорта, укључујући и проблем насиља у спорту нормативно уреди, на начин да се донесу одговарајући прописи којима се регулише та област у складу са међународним стандардима и прописима, међу којима треба истаћи Конвенцију о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама¹⁶, као и препоруке којима се обезбјеђује ефикасније провођење одредби поменуте Конвенције.¹⁷

Доношење одговарајућих прописа у овој области обавеза је сваке државе и њених институција, али тиме није ријешен проблем насиља у спорту, то је само основ за даље активности свих релевантних субјеката. Прописи сами по себи не могу ријешити ни један проблем у цјелини па тако ни овај. Наиме они треба да буду својеврстан показатељ надлежним органима на који начин треба да се поставе према том проблему и како да адекватно одговоре том изазову, и да при том посебну пажњу обрате сарадњи и заједничком дјеловању са осталим субјектима и учесницима спортског догађаја. Истовремено, не смијемо заборавити, као важан сегмент, у борби против насиља и насилничког понашања у спорту, спремност свих институција да правилно и потпуно примјењују те прописе на све учеснике спортског догађаја који су на овај или онај начин укључени у таква дешавања. Оно што је веома важно истаћи када је у питању безбједност спортских догађаја јесте материјална страна спорта, односно материјална улагања у спорт, јер без овог веома важног сегмента не можемо очекивати одређени успјех нити се надлежни органи могу адекватно ухватити у коштац са овим проблемом.

Као примјер шта материјална средства значе у спорту и како могу бити кључни фактор у сузбијању насиља у спорту, јесте Енглеска, односно оснивање „Премијер лига Енглеске“. Наиме познато је да је Енглеска оквалификована као колијевка фудбала, али и хулигана и насилног понашања у спорту, који је био дуго присутан у тој држави и створио је велике проблеме са далекосежним и тешким посљедицама, како самој држави тако и другим спортским радницима, па можемо рећи и спорту у цјелини, те на тај начин довео у питање углед Енглеске у свијету спорта, истакавши при том њену немоћ да се ухвати у коштац са таквим проблемом.

Након одређених трагичних догађаја у Енглеској везаних за насиље у спорту и спортским догађајима држава одлучује да се, прије свега суочи са тим проблем и да га ријешити на одговарајући начин. У ту битку пошло се доношењем одговарајућих прописа који су садржавале оштре санкције, као и друге мјере према свим учесницима у насилном или недоличном понашању током спортског догађаја, али и према спортским колективима. Међутим многи аутори и аналитичари који се баве проблемом насиља у спорту, воле истаћи како су за оваква позитивна дешавања у Енглеској, када је у питању сузбијање насиља у спорту заслужни искључиво закони донесени у вријеме док је премијер била Маргарет Тачер, чије су одредбе, чињеница је, биле много пооштреније према починиоцима било каквог облика насиља у току спортског догађаја или су били у вези с њим, у односу на дотадашње прописе, али сами прописи без других битних фактора, попут спремности надлежних институција да проводе у потпуности те законе према свим учиниоцима без икакве разлике, као и материјалних улагања у спорт, не би могли остварити жељене ефекте.

16 Међународни уговори, *Службени лист СФРЈ*, број 9/1990)

17 За што ефикасније провођење Конвенције донесене су препоруке од којих су најзначајније: Препорука о смјерницама за продају улазница, Препорука о унапређењу безбједности на стадионима, Препорука о мјерама које треба да предузму организатори и други надлежни органи на фудбалским утакмицама. Доступно на: <http://www.coe.int/dg4/sport/resources/textst/sprec> (30. август 2011).

Оно што посебно морамо истаћи када је у питању дјелатност државних институција у Енглеској и њена одлучности да ријеши проблем насиља у спорту, јесте да се с тим активностима почиње крајем осамдесетих година и да већ почетком деведесетих година дају прве позитивне резултате, што се уједно поклапа са плановима појединих фудбалских клубова за оснивањем „Премијер лиге Енглеске“. Тачније у том периоду дошло је до преговора познатијих фудбалских клубова у Енглеској попут Манчестер Јунајтеда, Арсенала, Ливерпула, Астон Виле, Евертона и других о напуштању тадашње Фудбалске лиге Енглеске, а уједно је и договорен план о формирању „Премијер лиге Енглеске“. Циљ овог грандиозног пројекта била су настојања клубова да директно преговарају са ТВ кућама око телевизијских права и створе комерцијалну независност од Фудбалског савеза Енглеске, па тако инкасирају много више новца од тих права, те клубовима омогуће већи профит. Уједно би на овај начин могли да створе профитабилну, ефикасну и медијски популаризовану лигу. То је такође, подразумевало и повратак публике на стадионе и стварање безбједног окружења за све учеснике спортског догађаја.¹⁸ Наиме оно што је битно истаћи, а то је чињеница да је овај пројекат подразумијевао и огромна материјална улагања у спорт, односно спортске клубове, који су имали обавезу да обезбиједе сигурност свих присутних на стадионима у току спортског догађаја, што је такође подразумијевао да клубови морају да улаже позамашна средства у инфраструктуру спортских објеката чиме би се подигао степен њихове безбједности, али и да на друге начине обезбиједе сигурност учесника било ког спортског догађаја. Из овог је видљиво да је велики терет када је у питању безбједност на стадионима био на спортским клубовима, као организаторима спортског догађаја, а не само на полицијским или другим безбједносним структурама.

Тakoђе, а не мање битно, јесте то да су спортски клубови имали на уму да врате уложена средства и да створе пристојну зараду од тог пројекта, а то могу постићи ако су стадиони пуни публике, навијача, а не хулигана, који ће доћи са намјером да гледају и бодре свој клуб, што подразумијева куповину улазница, али и трошење новца на друге услуге које нуде спортски објекти са свим пратећим продавницама, ресторанима, пабовима и сл.

Данас „Премијер лиге Енглеске“, функционише као корпорација која је у посједу 20 клубова и која представља једно од јачих фудбалских такмичења у економском смислу, а за то је било потребно, између осталог, да држава и њене институције покажу потребну храброст и спремност да се заједно са клубовима и осталим релевантним субјектима суоче са проблемом насиља у спорту те да му се супротставе са свим расположивим средствима почев од нормативног уређења те проблематике, који је у надлежности државних органа, па преко одређених материјалних улагања од стране самих спортских клубова. Овај тзв. енглески рецепт у сузбијању насиља и спорту и спортским догађајима дао је очекивани резултат и протјерао насиље са стадиона у Енглеској, али не у потпуности и са улица, јер то је дуготрајан процес и држава треба да буде чврсто ријешена да се суочава са тим проблемом на одговарајући начин.

Ипак када је ријеч о државама створеним на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, не може се рећи да постоји неки одређени помак у погледу сузбијања насиља на спортским приредбама. Тачно је да су готово све државе овог региона донијеле одговарајућу регулативу која уређује област спорта, укључујући и спречавање свих облика насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, али то је само један од фактора у сузбијању насиља у спорту.

Прије свега, ту мислимо на спремност осталих институција да ефикасно и правовремено реагују у складу са донесеним прописима и да у складу са тим остваре потпуну међусобну сарадњу, како би бар у том сегменту добили одговарајуће резултате. Друго питање је спремност спортских клубова и спортских радника да се на прави начин суоче са овим проблемом и да покажу одлучност у његовом рјешавању, што досадашњи догађаји везани за насилничка понашања на стадионима не показују да постоји та спремност.

Рјешење овог проблема треба тражити, поред нормативне уређености и адекватног реаговања свих релевантних субјеката, у већем улагању материјалних средстава у спорт, што у садашњим економским условима у државама поменутог региона је мање оствариво, тако да би требало озбиљно размотрити могућност приватизације спортских клубова, посебно

18 Дуступно на: <http://www.premierleague.com/content/premierleague/en-gb/about/history.html>, (2. април 2014)

када су у питању фудбалски клубови, јер објективно ту се и дешава највећи број насиља од стране навијача и навијачких група иако тога нису поштеђене ни друге гране спорта, али у нешто мањем обиму и интензитету и том проблему се држава са својим институцијама може адекватно супротставити.

Надаље, истина је да су у готово свим европским државама које су економски стабилније од држава овог региона, спортски клубови приватизовани и да је на тај начин проблем насиља у спорту у надлежности не само државе и њених институција већ и самих клубова, чија је превасходна обавеза да активно учествују својим средствима у обезбеђењу одговарајуће инфраструктуре на спортским објектима и других чинилаца у стварању сигурносног амбијента за одржавање појединих спортских догађаја.

ЗАКЉУЧАК

Чињеница је да је насиље у и око спорта узело великог маха у појединим државама овог региона и до сада је задао озбиљан ударац спорту, а посебно фудбалу у којима се дешава највећи број насилничких понашања од оних који себе називају фудбалски навијачи. Готово сваке седмице у вријеме одржавање фудбалских утакмица, свјedoци смо различитих облика насилничких понашања публике на стадионима и немоћи релевантних субјеката да се суоче са овим проблемом и крену у акцију његовог рјешавања. У рјешавање овог проблема међу првима треба да се укључи држава и њене институције доношењем одговарајућих прописа којима се регулише проблем насиља у спорту као и остала питања у вези с тим, али и настојањима да правовременим дјеловањем свих кључних фактора у складу са тим прописима, подиже свијест код свих субјеката и учесника у спортским догађајима о потреби адекватне борбе против свих облика насиља у спорту.

Такође, на шта посебно треба указати је потреба да се организатори спортских догађаја много више ангажују на стварању и одржавању безбједног амбијента током одржавања спортског догађаја за све учеснике тог догађаја. Већа ангажованост организатора спортских приредби, односно спортских клубова у овом случају подразумијева потребу за већим материјалним улагањима у спорт, односно у спортске клубове, што је уједно и претпоставка за њихово улагање у инфраструктуру, као и у осавремењивање техничких и других услова потребних за оптимално функционисање спортских објеката, што би директно довело до повећања сигурности свих учесника спортског догађаја и дало могућност осталим субјектима задуженим за безбједност на спортским приредбама да на адекватан начин реагују.

Оно што се у овом случају намеће као могуће рјешење у сузбијању насиља и недоличног понашања у спорту уопште јесте, поред наведеног, приватизација спортских клубова, који би на тај начин били у могућности да издвоје потребна средства у реновирању и опремању својих спортских објеката. На тај начин би задовољили потребне безбједносне стандарде када је у питању одржавање спортских догађаја, што би довело до услова када би спортски клубови могли и требало да се више старају о питањима безбједности током одржавања појединих спортских догађаја. Треба нагласити да то никако не искључује ни потребну сарадњу са осталим релевантним безбједносним, као и правосудним структурама.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабић, М. и Марковић, И., *Кривично право – посебни дио*, Универзитет у Бањој Луци, 2009.
2. Божовић, Р., *Агресија и насиље, Социолошка луча, I/2-2007*, Филозофски факултет, Никшић.
3. Фројд, С., *Нелагодност у култури*, Рад, Београд, 1988.
4. Керковић, А., *Неки социолошки аспекти насиља у спорту, Физичка култура, 37(5)*, Београд, 1983.
5. Костић, М., *Криминолошка обиљежја у спорту*, објављено у: *Приступ правосуђу*, стр. 53–72, Правни факултет, Ниш, 2008.
6. Лакчевић, Д., *Фудбал од забаве до насиља*, Нови дани, Београд, 1994.

7. Орвел, Г., *За што пишем и други есеји*, Напријед, Загреб, 1997.
8. Симоновић, Љ., *Побуна Робота*, Запис, Београд, 1981.
9. Конвенција о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама, Међународни уговори, „Службени лист СФРЈ”, бр. 9/1990.
10. Кривични закон Републике Српске, „Службени гласник Републике Српске“, бр. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 и 67/13).
11. Healt Organization [online], доступно на: <http://www.who.int/topics/violence/en/> (11. јуни 2008)
12. Гладиијатори, тко, како и зашто [online], доступно на: <http://povijest.net/sadržaj/lenta/rim/54-gladijatori.html>, (01. фебруар 2011.)
13. MailOnline, доступно на: <http://www.dailymail.co.uk/sport/football>, (25. март 2012)
14. Council of Europe: Sports Conventions, доступно на: <http://www.coe.int/dg4/sport/resources/textst/sprec>, (30. август 2011)
15. <http://www.premierleague.com/content/premierleague/en-gb/about/history.html> (2. април 2014)

УЛОГА ДРЖАВЕ У ПРУЖАЊУ ПОМОЋИ ЖРТВАМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ¹

Др Дарко Димовски²
Правни факултет, Универзитет у Нишу

Јелена Станојевић³, *маст. екон.*
Природно-математички факултет, Универзитет у Нишу

Сажетак: Насиље у породици, као облик криминалитета насиља, доводи до кршења основних људских права и слободе чланова породице. Све до краја шездесетих година XX века, насиље у породици је посматрано као приватна ствар чланова породице, што је онемогућавало реакцију државе. Активизмом женског покрета, као и покрета за права жртава насиља у породици, дошло је до инкриминације насиља у породици као кривичног дела. Данас је улога државе незаменљива у превенцији насиља у породици. Насиље над женама, као најчешћи вид насиља у породици, истовремено је узрок и последица економске неједнакости мушкарца и жене. Стога, држава путем различитих политика и програма социјалне заштите настоји да превентивно делује на овај вид насиља, односно пружи материјалну, саветодавну и другу врсту помоћи жртвама насиља. Противтежа краткорочних издатака у виду финансирања служби за социјални рад, сигурних кућа, специјализованих курсева и слично, јесу дугорочни бенефити државне помоћи жртвама насиља у породици који се огледају у њиховој повећаној продуктивности и доприносу економском благостању земље. У раду се указује на значај који државна помоћ има у спречавању појаве, као и сузбијању насиља у породици. Такође, дат је осврт на програме превенције и интервенције, као и трошкове и вредности који произилазе из њих.

Кључне речи: насиље у породици, жртве насиља, државна помоћ, бенефити, трошкови.

УВОД

Насиље у породици један је од највећих светских проблема угрожавања глобалног здравља и кршења људских права.⁴ Оно представља злоупотребу моћи и контролисање осталих чланова породице који су економски или физички слабији.

У већини друштава, а нарочито у традиционалним и патријархалним заједницама, мушкарци имају знатно више, не само физичке, већ и економске и друштвене моћи.⁵ Из тог разлога, када се говори о овом виду насиља, углавном се као извршиоци јављају мушкарци, а жртве жене и деца.⁶

Последице насиља у породици су далекосежне и крећу се од директне физичке и менталне штете нанете члановима породице па до економских губитака на националном нивоу. Физичко насиље код жртава насиља у породици се манифестује у нарушеном здрављу, симптомима депресије, употреби психоактивних супстанци, развоју хроничних и менталних болести итд. Жене су изоловане, онемогућене да раде, зарађују, партиципирају у свакодневним активностима, спречене да се старају о себи и својој деци. Код деце изложене насиљу у породици, последице се огледају у нижем коефицијенту интелигенције, емоционалним и проблемима понашања, постизању слабијих академских резултата током школовања.

¹ Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179046, Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије

² darko@prafak.ni.ac.rs

³ jelenastanojevic83@yahoo.com

⁴ Светска здравствена организација, 2012, <http://www.who.int> (1. 9. 2013)

⁵ Влада Републике Србије (2011). Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, *Службени гласник РС*, бр. 27/2011, стр. 8.

⁶ Radford, J., Hame, L. (2008). *Tackling Domestic Violence : Theories, Policies and Practice*, Open University Press, Berkshire, p. 17.

Насиље у породици као такво производи многобројне друштвене и економске трошкове. Они се могу посматрати преко различитих издатака социјалне заштите, као и преко ниже продуктивности жртава насиља у породици. Опортунитетне трошкове у виду пропуштене зараде жена, неоствареног задовољавајућег квалификационог нивоа деце, што се одражава на њихов радни учинак и слично, није једноставно прецизно утврдити. Независно од тих индиректних трошкова, директни трошкови државног издвајања из буџета у виду различитих програма помоћи и подршке жртвама насиља у породици су високи на државном и локалном нивоу.⁷ Ипак, и поред трошкова који су неспорни, вредност државне помоћи се огледа у превенцији насиља и тиме спречавању даље појаве трошкова насиља, подизању продуктивности жртава и дугорочно у позитивном доприносу економском расту земље.

У раду се даје осврт на распрострањеност насиља у породици, пружање помоћи жртвама путем различитих програма социјалних служби. Такође, указује се на значај превенције и интервенције у случајевима појаве ове врсте насиља, као и трошкова које оно изазива у друштву.

РАСПРОСТРАЊЕНОСТ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ И ПРУЖАЊЕ ПОМОЋИ ЖРТВАМА

Организовано пружање помоћи жртвама насиља у породици, првенствено женама, од стране државних органа, новијег је датума. У његовом одсуству, средином XX века су углавном жене (индивидуално или групно) пружале практичну помоћ и подршку и штитиле оне које су преживеле неки вид насиља у породици. На тај начин, неформалним путем, први видови помоћи жртвама насиља у породици су рођени.

Разлог дугог игнорисања насиља у породици као јавног проблема је, између осталог, одсуство његовог прецизног дефинисања. Међутим, дефинисање није егзактна наука већ ствар процене. Представа о томе шта је неприхватљиво или неприхватљиво понашање под утицајем је културе једног народа и стално подлеже променама упоредо са еволуирањем друштвених норми. Генерацијама уназад је физичко насиље мушкарца над женом у браку било део свакодневице, док се данас за њега кривично одговара.

Данас је насиље у породици један од аспекта породице који не представља приватну ствар чланова породице због ангажовања феминистичких и других невладиних организација, што је довело до подизања друштвене свести о његовим последицама. Овај облик криминалитета насиља може се одредити као примена физичке и психичке силе међу члановима породице, при чему долази до тога да се сигурност чланова породице и њихов однос поверења угрози и/или повреди, уз испољавање контроле и моћи међу члановима породице, без обзира да ли је домаће законодавство инкриминисало ово друштвено неприхватљиво понашање као кривично дело и да ли је извршилац насиља пријављен органима гоњења.⁸ Оваквим одређењем насиља у породици криминологи омогућавају да насиље у породици, без обзира да ли је забрањено на званичном нивоу, буде друштвено видљиво.

Податке о распрострањености насиља у породици је веома тешко добити. Ипак, криминолошка истраживања показују да је насиље у породици веома распрострањено. Наиме, према извештају Агенције Уједињених Нација за родну равноправност и оснаживање жена (United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women) 35% жена широм света су жртве насиља у породици.⁹ Насиље над женама у породичним односима има највећи обим у Африци, источном Медитерану и југоисточној Азији, у којима се 37% жена суочава са насиљем, док је најмање заступљено у државама високог економског стања, као што је Европа и западни Пацифик, где је 25% у неком тренутку свог живота било жртва насиља у породици.¹⁰

7 Hidroboa, M., Fernald, L. (2013). Cash transfers and domestic violence, *Journal of Health Economics*, No 32, p. 304.

8 Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић, В., Костић, М., (2012) *Криминологија*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, стр. 115–116.

9 Facts and Figures: Ending Violence against Women, 2013, <http://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures> (31. 3. 2014).

10 Global and regional estimates of violence against women, 2013, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf (31. 3. 2014).

Истраживања у појединачним државама показују различите резултате. Тако, на пример, у Сједињеним Америчким Државама, према подацима Министарства правде из 2013. године, 25% жена су биле жртве породичног насиља, док се годишње деси око 960.000 случајева насиља у породици. Жене су жртве насиља у породици у око 85% случајева, док су мушкарци виктимизирани у 15% случајева. Највећи виктимогени ризик имају жене старости од 20 до 24 године. Број убиства међу члановима породице је такав да се просечно дневно изврши три убиства жене и једно убиство мушкарца, што доводи до тога да чак 11% убиства у Сједињеним Америчким Државама буде резултат постојања насиља у породици током 1998. године. Пружање здравствених услуга жртвама породичног насиља годишње кошта пореске обвезнике око 5,8 милијарди америчких долара. Насиље у породици је повезано и са другим облицима насиља, попут криминалитета прогањања. Њихову повезаност најбоље илуструје податак да је преко 503 хиљаде жена прогањано од стране својих интимних партнера. Подаци о распрострањености насиља у интимним односима међу средњошколцима су још алармантнија. Наиме, 32% средњошколаца је у таквој емотивној вези која подразумева постојање насиља. Средњошколке у 40% случаја знају особу женског пола њихових година, која је била жртва насиља од стране својих интимних партнера.¹¹

Према резултатима истраживања Националног института правде и Центра за контролу болести и превенцију, за коју многи истраживачи насиља у породици сматрају да је најпоузданија, процењено је, на основу узорка од 16.000 хиљада особа, да 1,5 милиона особа женског пола буде жртве насиља у породици, док се број мушкараца креће око 830.000. Ово истраживање је, уједно, показало да је једна четвртина испитаника је тврдило да је био жртва напада или силовања током свог живота.¹²

Република Србија не „заостаје“ за насиљем у породици у односу на друге државе. Прво квантитативно истраживање о распрострањености насиља у породици у Републици Србији је спроведено 2001. године, од стране Виктимолошког друштва Србије, када није ни постојала инкриминација насиља у породици, као кривичног дела. На узорку од 700 пунолетних жена, дошло се до резултата да је свака трећа жена доживела физички напад, док је свака друга жена била жртва психичког напада.¹³ Од када је 2002. године насиље у породици инкриминисано као кривично дело довело је до тога да се број кривичних дела из главе XIX, под називом кривична дела против брака и породице, повећају у наредним годинама за три пута. Тако је 2004. године било пријављено 1.009 пунолетних лица за кривично дело насиља у породици, док је 2012. године број пријављених пунолетних лица нарастао на 3.624.¹⁴ Такође, треба нагласити да држава није могла да пружи адекватну заштиту жртвама насиља у породици, а пре свега женама, као групи која има највећи ризик да постану жртве овог облика криминалитета, због тога што поједини облици насиља у породици, попут сексуалног насиља над женама у браку, нису могли да се подведу под ниједно кривично дело. Уколико је дошло до физичког насиља, насилници су процесирани према одредбама о лаке и тешке телесне повреде, док је психичко насиље подводило као кривично дело увреда или клевета.¹⁵ Одговарајућом изменом Кривичног законика физичко и психичко насиље подводило се под кривично дело насиље у породици из члана 194 КЗ, док се сексуално насиље међу брачним партнерима под одредбе кривичног дела силовање.

Помоћ жртвама насиља је данас организованија и значајну улогу у томе имају државни органи (на националном и локалном нивоу). Она се састоји из три нивоа:¹⁶

- *заштита* (кроз политику и праксу која се примењује на свим државним нивоима),
- *превенција* (кроз подизање свести и развој и унапређење едукативних програма),

11 Domestic Violence / Abuse Statistics, 2013, <http://www.statisticbrain.com/domestic-violence-abuse-stats/> (30.03.2014)

12 Roberts, A. (2002). *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies: Policies, Programs and Legal Remedies*, Oxford University Press, New York, p. 25.

13 Димовски, Д., (2014). Заштита жена у кривичном праву, *Мобилна правна клиника у акцији – од институције ка жртви*, Центар за Публикације Правног факултета, Ниш, стр. 159–160.

14 Републички завод за статистику, 2013, <http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d140202IND01%2635%3d6%2657%3d0%2c01%2c02%2c03%2c04%2c2%262%3d%23all%23%266%3d1%2c2%26sAreaId%3d140202%26dType%3dName%26Type%3dSerbianCyrillic> (31. 3. 2014).

15 Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић, В., Костић, М., *op. cit.*, стр. 119.

16 Radford, J., Hame, L., *op.cit.*, p. 177.

– *пружање директне помоћи* жртвама насиља у породици (материјална или путем коришћења различитих услуга саветовања и слично).

„Учесници у организовању заштите и подршке женама жртвама насиља у породици и у партнерским односима су установе, органи и организације које у оквиру својих законом утврђених надлежности или програма рада имају обавезу да реализују активности усмерене на препознавање случајева насиља у породици, заустављање насиља, осигурање безбедности, подршка и оснаживање жртве, рехабилитација жртава насиља у породици и санкционисању учинилаца насиља“.¹⁷

Помоћ жртвама насиља је комплексна и подразумева:¹⁸

- подизање свести и охрабривање жртава које су претрпеле насиље у породици,
- одговор на њихове потребе како би наставили нормалан живот,
- пружање услуга од стране жена које се, пре свега, у иницијалној фази састоје у слушању жртава и пружању моралне подршке,
- решавање евентуалних проблема који су произашли из претходно доживљеног насиља,
- подршка без дискриминације и пружање једнаких могућности свима,
- унапређивање рада служби које се баве овим проблемом и рад на успостављању или јачању њиховог партнерства.

Републички завод за социјалну заштиту у Србији спроводи многобројне програме намењене жртвама насиља у породици и социјалним радницима који се баве њима.¹⁹ Неки од тих програма су следећи:

- насиље у породици и институционална заштита;
- сигурна кућа – рад у центру за помоћ жртвама насиља у породици;
- организовање конференције случаја за заштиту од насиља у породици;
- рад са жртвама насиља у породици у центру за социјални рад;
- координирана акција локалне заједнице у превенцији и заштити од насиља у породици;
- превентивни програм за унапређивање партнерских односа;
- системски, интервентни програм за заустављање насиља у породици;
- насиље у породици и систем интервенисања.

Циљеви ових програма јесу стицање савремених професионалних знања, вештина и ставова, као и развој мотивације и емпатије за свеобухватан рад на проблематици насиља у породици, усавршавање рада социјалних служби, стицање знања о распрострањености и последицама насиља у породици, стицање вештина за идентификовање насиља, едукација професионалних социјалних радника, подизање свести и већи утицај у локалној средини о значају заштите сваке индивидуе у демократском друштву итд.

РАЗЛИЧИТИ ПРИСТУПИ ПРЕВЕНЦИЈИ И ИНТЕРВЕНЦИЈИ КАДА ЈЕ РЕЧ О НАСИЉУ У ПОРОДИЦИ

Насиље у породици је вишеструк проблем са својим психолошким, друштвеним, економским и другим последицама. Не постоји јединствено решење већ се овом проблему мора приступити на различитим нивоима и од стране различитих сектора у друштву. Стога, постоје различите класификације превенције насиља у породици.

Према једној од класификација, превенција се може поделити на примарну, секундарну и терцијарну.²⁰ Циљ *примарне интервенције* је смањење броја нових случајева насиља у породици. Циљ *секундарне интервенције* је да се смањи учесталост насиља. Циљ *терцијарне превенције* је смањење инвалидности као последице насиља у породици. Такође, превенција

17 Министарство рада, запошљавања и социјалне политике (2013) *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима*, Београд

18 Radford, J., Hame, L., *log.cit.*, p. 177.

19 Републички завод за социјалну заштиту, 2013, <http://www.zavodsz.gov.rs> (28. 8. 2013).

20 Burges, N. A., Wolbert, A. (1996). *Understanding Violence Against Women*, National Academies Press, Washington, USA, p. 93.

се може поделити на универзалну, селективну и наменску. *Универзалне* превентивне мере су пожељне за ширу популацију, *селективне* за оне са натпросечним ризиком да почине злочин, и *наменске* су пожељне за појединце који су већ починили насиље. Међутим, често се предлаже комбинација претходне две класификације која превенцију дели на *превентивну интервенцију* (подељену у три категорије: универзалну, селективну и наменску), *интервенцију лечења* која обухвата третмане идентификације поремећаја и стандардне третмане, и *интервенције одржавања* чији је циљ смањење могућности понављања насиља и промовисање рехабилитације.

Програми превенције широм света у циљу сузбијања насиља у породици су разнолики. Без обзира на класификацију, они могу бити усмерени на појединце, односе међу појединцима, заједницу и читава друштва, а организују се и пружају у сарадњи са различитим државним секторима, у школама, на радним местима, другим институцијама и правосудним органима. Превенција насиља ће бити успешна ако је свеобухватна и научно заснована. У принципу, превенција која се предузима у току детињства и њено континуирано пружање током времена је вероватније да ће бити ефикаснија од краткорочних програма.²¹

Индивидуални приступ. Превенција насиља у породици на индивидуалном нивоу примарно има два циља. Прво, она има за циљ да подстакне здраве ставове и понашање код деце и младих људи у циљу њихове заштите док одрастају. Друго, за циљ има промену ставова и понашања оних који су већ претрпели или су изложени ризику насиља. У суштини, циљ је да људи решавају конфликте и несугласице без прибегавања насиљу. Приступ и програми који се фокусирају на индивидуално понашање и ставове могу бити: едукативни програми, програми друштвеног развоја, терапеутски програми, третмани.²² Њихова ефикасност зависи од великог броја фактора. На пример, програми друштвеног развоја су ефикаснији уколико се спроводе код деце предшколског узраста или у основној школи, а мање ефикасни уколико се спроводе у средњој школи. Програми саветовања мушкараца који злостављају жене показују велики успех, али они зависе од тога да ли починиоци долазе на сесије или не.

Приступ базиран на везама међу члановима породице. Овај приступ се углавном фокусира на утицај који имају различите врсте односа између жртве и починиоца. То су најчешће брачни конфликт, недостатак емоционалног везивања родитеља и деце итд. Ови програми обухватају тренинг о родитељству, тренинг менторства, програм породичне терапије, кућне посете, тренинг о вештинама односа међу људима.²³

Програми локалне заједнице. Основни циљ ових програма је подизање друштвене свести о проблему насиља у породици, стимулисати акције заједнице, говорити о друштвеним и материјалним последицама насиља у локалној средини, и пружити заштиту и подршку жртвама насиља. Врсте програма које организује заједница су следеће: кампање јавне едукације, развој и унапређење локалне инфраструктуре, додатне активности (спорт, глума и слично), тренинзи у здравству, полицији, суду, кооперација између различитих државних институција које се баве овим проблемом.²⁴

Друштвени приступ. Овај приступ се фокусира на културне, друштвене и економске факторе у циљу сузбијања насиља у породици, с обзиром да дугорочно ови фактори обликују читаву заједницу. У питању су следећи приступи који се фокусирају на читаво друштво, односно државу: законодавни оквир једне државе, међународни споразуми и уговори, стратегије смањења сиромаштва и неједнакости у друштву, нарочито међу члановима породице, настојање да се промене друштвене и културне норме, имплементација програма разоружања у постконфликтним земљама, укључујући могућност брзог запошљавања бивших бораца.²⁵

Сматра се да се стопе злостављања и занемаривања деце могу значајно смањити успешном борбом против сиромаштва, побољшањем нивоа образовања и пружањем могућности

21 Dahlberg, K., Mercy, L., James A. (2002). *World Report on Violence and Health: Summary*, World Health Organization (WHO), Geneva, p. 25.

22 *Ibid.*

23 Dahlberg, K., Mercy, L., James A., *op.cit.*, p. 26.

24 *Ibid.*

25 Dahlberg, K., Mercy, L., James A., *op.cit.*, p. 27.

запошљавања. Истраживања из неколико земаља показују да високо квалитетни програми у раном детињству могу неутрализовати друштвене и економске неједнакости и побољшати резултате деце у виду њиховог успеха у школи. Тиме би се извршила превенција и других видова насиља које би та иста деца могла починити у каснијем добу.

ТРОШКОВНА ЕФИКАСНОСТ ДРЖАВНЕ ПОМОЋИ ЖРТВАМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Разграничење трошкова које изазива насиље у породици произилази из потребе рачунања трошковне ефикасности различитих програма превенције насиља и интервенције у већ насталим случајевима. Потешкоће, међутим, настају у случајевима када је јако тешко прецизно утврдити поједине врсте трошкова и користи које нису материјалне природе и не могу се новчано изразити.

Превенција има огромну вредност, пре свега у спречавању насиља. То је систематски процес који смањује учесталост или озбиљност различитих врста насиља, промовише здрав животни амбијент и усмерена је на спречавање настанка проблема пре појаве симптома. Вредност превенције се може посматрати на више начина:²⁶

- *директни трошкови* пропуштене превенције насиља (трошкови насиља у породици у САД прелазе 5,8 милијарди долара, и то 319 милиона за силовање, 4,2 милиона за физичко насиље, 1,75 милиона за пропуштену зараду и продуктивност; једна особа у затвору дневно кошта САД 240 долара – скоро 88.000 годишње);

- *индиректни трошкови* пропуштене превенције насиља (нарушено здравље, пропуштена могућност пословања у јавном или приватном сектору и услед тога пропуштена зарада државе кроз порезе итд.);

- *уштеда кроз превенцију* (до своје 40. године, афроамеричка деца која су учествовала у предшколском програму за децу од три и четири године, далеко су мање била учесници насиља и провела дане у затвору у поређењу са онима који нису учествовали у програмима);

- предности превентивних приступа (мања улагања од трошкова интервенције);

- партнерство и мултисекторална кооперација (интегрисани стратегијски планови и заједнички напори свих сектора);

- ефекат мултипликације;

- ефикасна влада;

- превенција смањује патњу и чува животе.

Са друге стране, процена трошкова насиља у породици има две сврхе: да демонстрира негативан утицај који насиље има по здравље и развој и да нагласи важност раног инвестирања у превенцију која је дугорочно исплативија. Интервенција која спречава насиље истовремено спречава и појаву трошкова насиља. Примарна интервенција се може директно односити на одређене облике насиља или бити упућена на јачање друштвене свести о овом друштвеном проблему. Она може ублажити ефекат насиља, спречити његово понављање или дугорочне последице његове појаве. Секундарна и терцијарна интервенција могу допринети знатној финансијској користи државе. Посредно доприносе продуктивности и економском расту, као и побољшању здравља и благостању.²⁷

Иако је јако тешко побројати све трошкове које изазива насиље у породици, неки се ипак могу проценити. Они се грубо могу поделити на *директне* који се јављају одмах или убрзо након настанка догађаја, и *индиректне* који настају као последица, екстерналија или губитак могућности. Директни трошкови су мерљиви и спадају у групу традиционалних медицинских и немедицинских трошкова, и трошкова продуктивности. Индиректни трошкови указују на трошкове изван непосредног односа жртве и починитеља и често укључују по-

26 Patel, D. M., Taylor, R. M. (2012). *Social and Economic Costs of Violence: Workshop Summary*, National Academies Press, Washington, USA, pp. 113–120.

27 Patel, D. M., Taylor, R. M., *op.cit.*, p. 26.

средне жртве и ширу заједницу. Међутим, неки трошкови се могу сврстати у обе категорије указујући да тачна линија између њих и не постоји.²⁸

Држава кроз различите програме социјалне заштите настоји да помогне онима којима је помоћ неопходна како би превазишли тешке периоде у животу. Социјална заштита се пружа у виду материјалне помоћи (новчано или у натури, нпр. храна, одећа и слично) или у виду различитих услуга (савет стручњака, смештај у специјализованим установама, сигурним кућама и слично).²⁹

Задатак државе јесте да заштити од насиља, злостављања и занемаривања оне који су томе изложени. У Србији се жртве насиља у породици могу обратити следећим државним органима и установама у циљу добијања адекватне помоћи:

- установе социјалне заштите и други пружаоци услуга у систему социјалне заштите,
- здравствене установе,
- полиција,
- образовне и васпитне установе,
- јавно тужилаштво,
- редовни и прекршајни судови.

С обзиром да је у многим случајевима реч о психичком, емоционалном или економском злостављању, неопходан је координиран рад полиције, психолога и социјалних радника, запослених у центрима за социјални рад и осталим социјалним установама. Када је реч о физичком или сексуалном насиљу, психичким и социјалним последицама које жртва трпи се баве поменути стручњаци. Жртва се често мора привремено издвојити из средине у којој је до тада живела, па јој је потребно обезбедити одговарајући смештај. Касније је неопходно пружити помоћ жртви у циљу стварања животног окружења у коме се насиље неће поновити.

Такве и сличне услуге пружају првенствено центри за социјални рад. Некада је довољан добар савет стручњака да не дође до немилих ситуација, па постоје и специјализована породична, психолошка и правна саветовалишта.

У сваком центру за социјални рад се заинтересовани у оквиру саветовалишта могу посаветовати о свему што их мучи, а у вези са браком и породицом (родитељима, децом, партнером, насиљем у породици). Ова саветовалишта се баве и превенцијом поремећаја у породичним односима или у понашању деце, као и информисањем корисника. Међутим, најважнији посао је психотерапеутски рад. Она су спремна да пруже хитну и дуготрајну саветодавну подршку породицама, паровима и појединцима, а некад се раде и групне терапије са одређеним групама људи, нпр. са родитељима и адолесцентима.

Према Закону о социјалном заштити, саветовање се сматра посебном услугом социјалне заштите и за њу је потребан посебан упут центра с којим се одлази у посебну установу која обавља саветодавне и терапеутске услуге.³⁰

Ниво социјалне заштите зависи од економске снаге државе. Иако су у порасту социјална издвајања у односу на укупне издатке у буџету Републике Србије, она у 2013. години чине само 2,8% од укупних издатака, односно мање од 1% у односу на бруто домаћи производ.

Поређења ради, на нивоу Европске уније је у 2011. години на име социјалне заштите издвојено 28% БДП.³¹ Највећа издвајања од европских земаља у ову сврху имају Данска (33,6%), Француска (32,2%) и Финска (31,5%).

Фондови који се издвајају за помоћ жртвама насиља у породици су углавном недовољни у односу на потребе. Установе и организације које се баве овим питањем из године у годину траже средства како би обезбедиле наставак свог рада и пружање услуга онима којима су оне неопходне.

28 Patel, D. M., Taylor, R. M., *op.cit.*, p. 33.

29 *Систем социјалне заштите – опште информације*, <http://upravusi.rs> (1. 9. 2013).

30 *Ibid.*

31 Freysson, L., Wahrig, L. (2013). *General government expenditure in 2011 – Focus on the functions 'social protection' and 'health'*, Eurostat, Statistics in focus, p. 4.

Табела 1: Социјална заштита апсолутно (у милионима динара), релативно у односу на укупне издатке из буџета Републике Србије и као % БДП у периоду од 2007. до 2013. године

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Социјална заштита	9.487	10.663	12.500	15.553	19.292	27.606	30.546
Укупни издаци	595.517	654.429	748.652	762.971	846.919	1.033.170	1.087.572
%	1,593%	1,629%	1,670%	2,039%	2,278%	2,672%	2,809%
БДП	2.276.900	2.661.400	2.720.100	2.881.900	3.175.000	3.267.100	/
Социјална заштита као % БДП	0,42%	0,40%	0,46%	0,54%	0,61%	0,84%	0,42%

Извор: Буџет Републике Србије 2007–2013
Министарство финансија РС

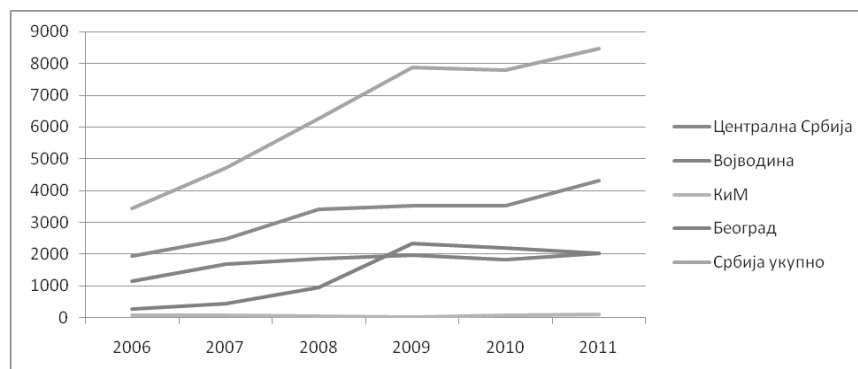
Ниво социјалне помоћи у Србији није довољан, посебно уколико се има у виду да је број жртава насиља у породици (за чију намену, између осталог служе та средства) у порасту. Нарочито треба имати у виду да један део жртава насиља у породици још увек није евидентиран из страха да пријаве насиље, тако да би се у наредном периоду могао очекивати и већи број оних који ће потражити помоћ од званичних установа.

Табела 2: Број евидентираних жртава насиља у породици у Републици Србији

Подручје Србије	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Централна Србија	1930	2479	3416	3534	3528	4319
Војводина	1163	1704	1851	1988	1846	2032
КиМ	73	84	49	30	73	102
Београд	275	436	956	2323	2193	2028
Србија укупно	3441	4703	6272	7875	7807	8481

Извор: Министарство рада, запошљавања и социјалне политике (2013) *Посебан протокол о поступању центара за социјални рад – органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима*, Београд, стр. 4

На слици 1 се види да је највеће учешће жртава насиља у породици у централној Србији, али да свакако њихов број расте у свим посматраним подручјима.

Слика 1: Број евидентираних жртава насиља у породици у Републици Србији

Поред националног нивоа, локалне власти имају значајну улогу у пружању помоћи жртвама. Њихова улога се, пре свега, огледа у финансирању сигурних кућа. У Србији су сигурне куће лоциране углавном у већим градовима, тако да их има у Београду, Нишу, Крагујевцу, Смедереву, Ваљеву, Панчеву, Новом Саду, Зрењанину и Сомбору.

У последњих десет година је кроз сигурне куће и прихватилишта прошло више од 1.500 жена и скоро исто толико деце. Тренутни смештајни капацитет је за око 150 жена и деце.³²

Финансирање сигурних кућа се врши од стране локалне самоуправе и донацијама које пристижу углавном из успешних фирми. Дневни боравак једне одрасле особе у сигурној кући кошта у распону од 650 до 1.500 динара. Град Београд је у јуну 2013. године усвојио одлуку о пружању финансијске помоћи жртвама насиља у породици смештеним у сигурним кућама у износу већем од 28,5 милиона динара за период од три године.³³ Ова средства имају вишеструку намену те се стога могу користити за службу обезбеђења, измирење комуналних трошкова, телефона, исхране, гардеробе, хигијене итд.

Поред смештаја и сигурности коју обезбеђују сигурне куће, жртвама насиља у породици се пружа могућност похађања различитих курсева у циљу њихове едукације и преквалификације, стицања нових знања и вештина. Тиме се ствара могућност да по изласку из установе могу самостално да воде живот, лакше пронађу посао и буду финансијски независне што је најчешће и разлог зашто су претходно трпеле насиље.³⁴ Циљ програма јесте да се жене охрабре да буду борци, а не жртве. Пружањем само материјалне помоћи практично би се подржавало друштво које ствара жртве. На дути рок, пружањем овакве врсте помоћи жртвама насиља у породици обезбеђује се њихова већа продуктивност и тиме већи допринос економском благостању земље.

ЗАКЉУЧАК

Насиље у породици је скуп понашања која теже контроли над другим лицима употребом силе, застрашивањем и манипулацијом. Оно увек подразумева злоупотребу економске или физичке моћи у односима који се огледају у неједнакости по било ком основу. С обзиром да су мушкарци у патријархалним срединама доминантнији чланови породице, то их најчешће и чини починитељима ове врсте насиља, а жене и децу жртвама.

Насиље у породици, а пре свега насиље над женама је глобални друштвени проблем који доводи у питање основне људске вредности. Стога се њиме баве светске организације, а на државном нивоу службе социјалне заштите.

Значај државне помоћи жртвама насиља у породици је од изузетне важности. Она може бити вишеструка, од пружања материјалне помоћи жртвама насиља у породици, саветодавних услуга до смештаја у сигурним кућама. Посебно важни су програми организовани од стране социјалних служби и чланова привредне коморе којима се жртве насиља у породици, а пре свега жене, оспособљавају за самосталан живот након изласка из сигурне куће. С обзиром да је један од основних узрока насиља над женама њихова економска зависност од партнера, додатном едукацијом или преквалификацијом се жене охрабрују на осамостаљивање.

И поред великих издатака које у државном буџету узрокује насиље у породици, које великим делом зависи од економске стабилности земље, дугорочно се позитивни ефекти и те како препознају. Превенцијом насиља се избегавају директни и индиректни трошкови које би држава претрпела да је насиље идентификовано. Затим, развија се друштвена свест о овом проблему и неопходности његове превенције, расте укупна продуктивност путем подизања нивоа квалификованости жена и деце жртава насиља. На дути рок, сви бенефити заједно на посредан начин доприносе економском расту земље.

32 Часопис *Вечерње новости*, <http://www.novosti.rs> (14. 9. 2013).

33 Град Београд, www.beograd.rs (14. 9. 2013).

34 Часопис *Време*, Едукација за жртве насиља у породици, <http://www.vreme.rs> (14. 9. 2013).

ЛИТЕРАТУРА

1. Влада Републике Србије, *Буџет Републике Србије 2007–2013*.
2. Влада Републике Србије (2011) Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, *Службени гласник РС*, бр. 27/2011.
3. Град Београд, www.beograd.rs (14. 9. 2013).
4. Министарство финансија РС, <http://www.mfp.gov.rs> (1. 9. 2013).
5. Министарство рада, запошљавања и социјалне политике (2013) *Посебан протокол о поступању центара за социјални рад – органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима*, Београд.
6. Министарство рада, запошљавања и социјалне политике (2013) *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима*, Београд.
7. Републички завод за социјалну заштиту, 2013, <http://www.zavodsz.gov.rs> (28. 8. 2013).
8. *Систем социјалне заштите – опште информације*, <http://upravusi.rs> (1. 9. 2013).
9. Светска здравствена организација, 2012, <http://www.who.int> (1. 9. 2013).
10. Часопис *Вечерње новости*, <http://www.novosti.rs> (14. 9. 2013).
11. Часопис *Време*, Едукација за жртве насиља у породици, <http://www.vreme.rs> (14.09.2013).
12. Burges, N. A., Wolbert, A. (1996) *Understanding Violence Against Women*, National Academies Press, Washington, USA.
13. Dahlberg, K., Mercy, L., James A. (2002) *World Report on Violence and Health: Summary*, World Health Organization (WHO) Geneva.
14. Freysson, L., Wahrig, L. (2013) *General government expenditure in 2011 – Focus on the functions 'social protection' and 'health'*, Eurostat, Statistics in focus.
15. Hidroboa, M., Fernald, L. (2013) Cash transfers and domestic violence, *Journal of Health Economics*, No 32, pp. 304–319.
16. Patel, D. M., Taylor, R. M. (2012) *Social and Economic Costs of Violence: Workshop Summary*, National Academies Press, Washington, USA.
17. Radford, J., Hame, L. (2008) *Tackling Domestic Violence : Theories, Policies and Practice*, Open University Press, Berkshire.

VIOLENCE IN THE MINORS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Teaching Asistant Ivona Shushak¹, MA of Law
St. Clement of Ohrid University, Bitola
Faculty of Law, Kichevo

Kostadina Klechkaroska², MSc in Security Science

Abstract: In the last decade violent and aggressive behavior in children and young people is increasing steadily. This problem drives more attention to the professional, scientific and general public in Macedonia and abroad. This paper will show the presence of juvenile crime with elements of violence, as well as its structure and distribution by the age of minors in the period between 2001 and 2012 in Macedonia.

Methods: In this paper descriptive method is used and the analysis of official statistics documentations checks for criminal acts committed from 2001 to 2012 in Macedonia and statistical breakdown of crimes committed in the Balkan countries.

Conclusion: The volume and dynamics of crime with elements of violence varies and is characterized by noncontiguous growth.

Keywords: violence, criminal acts, juveniles, crime, structure, distribution.

INTRODUCTION

At the present time in which we live the benefits that represent traditional and universal values of cultural development of society change their significance and their position in social relations are expressed through new forms of value and preference. In such shape and structure of relations, tendency is present for greater and deeper humanization of relations between people, which in reality is very difficult to accomplish. Even though, very often, we tend to speak of democracy and human relations, still the force dominates in practice as means of control of communication and relations between the countries and humans. The individual is torn between his own desires and someone else's prohibitions, which keeps his ability of rebellion and dissatisfaction constantly open. Very often solutions are offered under the threats of force or by its use, and all of this is committed in the "interest of progress". The question which arises is: is there and what kind of progress is that one, which is the result of force, even if it is expressed as a threat. The modern society with all its benefits, as a human and democratic did not have success to stand in the way of violence, did not succeed to deal with violent behavior which is pervasive. The fact that the modern man lives in a world of violence which upon the individual is committed more massively, more often, more brutally, more perfidiously than ever, is undisputable. "The atrocity of human civilization results greatly from the fact that the so called evolution of civilization not only cancels violence, but it encourages it to a grade of its entropic presence in the historic scene."³ The thesis that there is less violence in the modern world, that the civilization development brings to reduction of violence on its own, that the provision of freedom and human rights brings to reduction of violence and criminal violence on its own is unacceptable because the research upon this crime indicate to opposite occurrences.⁴

It is difficult to find criminal behavior, among the manifestations of criminal behavior, which upon a resident of any part of the world will provoke such a strong reaction as it is the case with violent deeds. In contrast to other types of crime (as property crime) for which the conviction of the offence or its offender is often absent, upon the violent acts the reactions are harsh, and with undisputed disgust. This fact is well known by the organs of formal social control, and by the media and the creators of the products of mass culture also. The first mentioned, use

1 susak.ivona@gmail.com

2 kostadinaklecharoska@gmail.com

3 Kulavova, K.: Violence and Civilization, Spectrum, n. 50, institute of literature, Skopje, 2007, p. 123

4 Viskovik, N.: Violence in the modern world, view, n. 4, Belgrade, 1983, p. 15

the outrage of the citizens and their fear of victimization very often to maximize the penalty reaction of the overall crime, the media fill their consumers with sensational display of violent acts, and the authors of popular shows shock the viewers and the readers with the most bizarre stories, constantly moving the boundaries of the displayed brutality.⁵

Because of this, the study of violence as one of the most integrated phenomena related to human nature and society has a special meaning.

CRIME OF VIOLENCE – CONCEPT AND SOCIAL IMPORTANCE

Defining the crime of violence in the criminology literature is a tremendous problem. This problem arises as a result of the difficulty to determine the object of this type of crime, i.e. the criminologists have different criteria and views about which acts and behaviors may be defined as crime of violence. The difference in views contributes to the existence of many definitions which define this type of crime, but all authors agree on one which is that the basis of crime of violence is the violence itself, aggression, the use of physical or psychological force.

Bacik in his attempt to define the violent behavior considers that it represents application of physical or psychological force, whether they are actions which intent to force the victim to something or without those kinds of intentions, but it must always be the case of aggressive behavior of greater intensity. The concept covers physical aggression toward a specific person, i.e. application of physical force towards the physical integrity of the other, attack which brings injury or endangerment to life or body, severe harassment of physical nature. The violence may also be psychological forcing, severe psychological harassment, causing permanent and strong feeling of personal insecurity, and anxiety.⁶

Boshkovik while defining the violent behavior emphasizes only the physical aggression, physical violence. "Violence is insolent and reckless application of physical force, unlawful endangerment of human integrity and other public goods and social values."⁷

Of the Macedonian authors a similar definition is given by KraleV who thinks that the basis of every violent behavior is aggression. According to him the crime of violence is a special type, form of crime. "That which connects the criminal acts to the elements of violence is the expression of aggression, aggressive behavior of the offenders upon the victims in different versions and with various intensities respectively."⁸

The definition itself determines the social importance of the crime of behavior. The society starts to take care of this type of crime from the moment that the same starts to conduct very negative influences upon the individuals and the society in general, when as a result of application of crime of violence upon individuals comes to moral and spiritual collapse, when they fear for their safety and security. The interest of criminology for this type of crime is determined not by the reimbursement of the damage, but by the fact that with it a wide circle of people are affected, the security of the life and the work of people is reduced, it creates a feeling of uncertainty, anxiety which lasts long and turns into pathology.

Sulejmanov also speaks about the importance and interest of the criminology for crime of violence, who comes to the conclusion that violence becomes an integral part of many crimes. He thinks that the importance and interest of criminology for crime of violence is increasing by the fact that violence has become an integral part of many types of crime, and thus its implementation on these types of crime gives it phenomenological characteristics which make it difficult and complex for detection and prevention also, because the conveyor of the violence is the man who is armed with many modern dangerous tools. It can be concluded that the criminal acts with elements of violence which are executed through various organized forms and methods of operation cause a special interest in the social community for its specific social danger and impact, given that it covers them in the most subtle values such as human life, his body integrity and property he owns, as well as other consequences that it causes – social, economic, etc.

5 Ignatovic, D.: Definition and etiology of violent crime, CRIMEN (II) 2nd / 2002 p. 180

6 Bacic, F.: A general view of the criminal legal problems offenses of violence in 2001, p. 3

7 Boskovik, M.: Kriminology, Faculty of Law, Novi Sad, 2007, p. 265

8 Todor KraleV: Criminology: Review of basic concepts, Student Choir, Skopje, 2004, p. 203

CRIME OF VIOLENCE OF THE MINORS

Crime among the minors according to universal factors which cause it always has specific origins which are related to specific social and cultural environment. Social deflection of young people can be understood within the triangle of interactions between society-family-person. From the perspective of modern sociological analysis of deviance of the youth, it is important to place these phenomena into the context of social change, system of values, educational functions and the role of the family all of which occur in a social, political, economic and cultural space. Numerous sociological studies of social deviations show that certain social conditions and various social contradictions are key factors for their occurrence.

The original hypothetical view of this paper is that the children and adolescents in Macedonia have grown up in a time of great social frustration, war, criminalization of society, distorted social and moral values and high exposure to violence. The social context of their growth posed risky milieu for the development of malignant and brutal aggressions which is key destination on the juvenile crime in the last 20 years in Macedonia and the Balkans.

Caution and fear among the public do not provoke the known phenomena of juvenile burglary, robbery and murder, but something entirely new and unnoticed so far. The media often point to the existence of aggressive attacks by molesting the minors, even such unreasonable needs to record it with cameras or mobile phones. After all it would not be trendy if such recordings are not forwarded to their peers or are not posted on the web. These recordings of fights and abuse, especially sexual and perversions with the minors, represent a major hit of fun and entertainment. What happened to our conscience and value system to accept something that we are sure is no good and does not lead to good? What is the actual volume of all this that fears us and which we do not like, or is it an exaggerated phenomena by the media reports?

Because of all this the main subject of research are the minors, the juvenile offenders in the Republic of Macedonia, and the main objective of this paper is the determination of participation of crime with elements of violence within the overall juvenile crime. Another goal of this paper is a scientific description of the general and most important features of this phenomenon and the determination of the structure of criminal acts with elements of violence and the distribution of crime with elements of violence according to the age of minors.

As a subject of analysis the period from 2001 to 2012 will be covered, analysis which will be performed based on the official data obtained from the State Statistical Office.

In this thesis, of the general scientific methods, the deductive and analytical methods are applied. Of the special methods the statistical method is applied.

FEATURES OF CRIME OF THE MINORS IN MACEDONIA

In Macedonia, the number of condemned is around 9,084 adults and 720 minors annually. The percentage movement of the sanctioned adult executors of criminal acts with few oscillations shows relative stability, especially in the last years of the analyzed period. But the oscillations of the criminally charged sanctioned minors are somewhat more pronounced so their percentage within the overall crime ranged from 9.7 % in the first years with occasional ups and downs in the last years of the period to come down to a figure of only 5.7 % of total crime.

Table 1: *The presence of the minors in crime in the Republic of Macedonia within the total crime through analysis of the condemned person from 2003-2012⁹*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
TOTAL CONDEMNED	8,487	8,974	9,607	10,124	10,315	10,218	10,549	9,716	10,532	9,598
ADULTS %	7,661 90.2	8,097 90.2	8,845 92.0	9,280 91.6	9,639 93.4	9,503 93.0	9,801 92.9	9,169 94.3	9,810 93.1	9,042 94.2
MINORS %	826 9.7	877 9.7	762 7.9	844 8.3	676 6.5	715 6.9	748 7.0	547 5.6	722 6.8	556 5.7

⁹ <http://www.stat.gov.mk>

For the total understanding of the crime of minors it is important to have knowledge of its internal structure.

Firstly, it is evident that there is a decline in the number of convictions that trial courts have pronounced against the minors, as the data of the State Statistical Office for the past ten years show. From 2003 until the last year the number of convictions against the minors has decreased from 826 to 556. Trial courts have sentenced the most minors in 2004, 877, and the least in 2010, when upon 547 minors were imposed sanctions.

Table 2: *The minors condemned according to criminal acts for the period from 2003-2012¹⁰*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Total	826	877	762	844	676	715	748	547	722	556
Criminal acts against life and body	51	52	60	54	49	44	49	59	79	43
Criminal acts against the freedom and rights of man and citizen	2	5	5	1	-	2	4	1	5	1
Criminal acts against honor and reputation	-	-	-	1	-	-	1	-	2	-
Criminal acts against sexual freedom and sexual morale	9	9	10	13	11	16	14	7	12	8
Criminal acts against human health	-	11	7	9	5	5	6	7	15	7
Criminal acts against, marriage, family and youth	4	-	1	1	2	-	-	1	1	-
Criminal acts against public finance, payment transactions and economy	11	-	5	5	9	6	4	13	7	9
Criminal acts against property	674	696	608	672	537	529	547	403	513	409
Criminal acts against general security and safety of people and property	2	8	1	4	7	7	2	1	6	4
Criminal acts against the safety of public transport	38	36	27	35	22	50	46	35	39	26
Criminal acts against legal transportation	7	16	-	5	5	37	20	1	1	1
Criminal acts against the public order	14	36	33	40	24	16	45	16	35	43
Remaining criminal acts	14	8	5	4	5	3	10	3	7	5

What is evident in all the statistical indicators, since the time when they are recorded in the world and in our country, and it proves us that it is one of the most universal phenomenological characteristics of juvenile delinquency, is actually the high participation in property crime. Based on the fact that property crimes are prevalent in the general phenomenological picture of crime, their dominance is striking in the structure of criminal acts performed by the minors. Moreover, it could reasonably be assumed that the statistical data of the reported minors are biased distorted towards serious offenses, so the actual share of property offenses, especially the insignificant crimes which as by rule are rarely reported, the structure of juvenile crime is even greater.

The minor executors of crimes against property participate with 76.84% of the total lot of criminal sanctioned minors. Perceptible is the tendency of dwindling participation in property crime in recent years, which is if in 2003 the percentage of participation was 81.5%, the last three analyzed years property crime covers around 70% of total crime.

Another group by participation consists of criminal acts against life and body (7.42%), and then the criminal acts against the safety of public transportation follow (4.86%).

The group of criminal acts against the public order notes tendency of slight increase in the last analyzed years and it participates with around 4.15% of the total crime of the minors. Somewhere

10 <http://www.stat.gov.mk>

around the minimal participation of 1.49% have the criminal acts against the gender freedom and gender morale, and the rest groups have insignificant participation percentage.

However in this specific thesis the most important features of crime committed by the minors are the changes in the dynamics of criminal acts with elements of violence. The statistical data show the unfavorable dynamics of serious violent crime of the minors in the last year. Generally speaking, in contrast to property delinquency without the elements of violence, the serious violent crimes of the minors show a remarkable tendency of increase.

Table 3: *The condemned minors for the period of 2001-2012*¹¹

Criminal acts	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Total	877	776	826	877	762	844	676	715	748	547	722	556
Violent	100	112	104	143	144	154	131	120	175	115	193	130
%	11.40	14.43	12.59	16.30	18.89	18.24	19.37	16.78	23.39	21.02	26.3	23.4
Young minors	44	45	16	37	43	40	40	25	45	26	42	21
Old minors	56	67	88	106	101	114	91	95	130	89	151	109

Table 3 shows the volume of the juvenile crime for the period from years of 2001 to 2012 and the participation of crime with elements of violence which varies from 11.40% to 26.3%.

The data of the drastic increase over the few years is disturbing. The results of the research show that there is a difference in distribution of the violent crime according to the age of the minors. Namely for the analyzed period, of the total number of criminal acts with elements of violence 73.8% are committed by older minors.

When we speak of structure of violent crime, the dominant position is taken by the criminal act of robbery which is present with 31.2% or 501 criminal acts.¹² Criminal acts with heavy bodily injuries are present with 15.05% or 244 acts for the analyzed period, which gives it the second position. According to the frequency, it is as follows: violence with 13.1%¹³, body injury with 14.7%, participating in a fight with 6.04%, sexual attack upon a child with 4.93%, causing general endangerment with 2.89%, endangerment with dangerous tools with 2.40%, murder with 1.91%, then theft with 1.85%, rape with 1.54%, and the rest of the criminal acts with elements of violence with a percentage of occurrence in total of 4.07%.

The situation beyond our border is similar.

Violence among young people in Serbia is becoming more common and more brutal. Bars, crowbars, knives and even firearms can be found daily in many Serbian schools. And while some argue that youth violence is on the rise, others are inclined to say that it is almost the same as before, but it is evident that the media give it more importance. The data are equally eloquent and cruel. From 2005 to 2012 the number of crimes committed by persons under the age of 18 has increased by more than five times, and it is especially devastating to know that the abusers are younger and more aggressive each year. Also, studies show that in the distant 2004 the juveniles committed around 300 crimes, while in 2008 already that number increased to 1,200. Only from 2007–2009 the juveniles committed as many as 15 murders, 36 attempted murders, and 25 rapes and caused over 400 injuries.¹⁴

Statistics confirms that in Serbia the number of crimes with violent behavior whose executors are the minors has increased. Unfortunately, in recent times each year more minors engage in criminal

¹¹ <http://www.stat.gov.mk>

¹² Mainly they are burglaries committed in open space, or street burglaries, which have been committed mainly in the central region of the city of Skopje, where the minors were part of a larger group of adults and mainly with use of physical force or verbal threat, a much more rarely under a threat of a knife or use of physical force, mainly by their own peers, taken cell phones and small amounts of money. Worrying phenomenon is that the minors in the last few years are offenders of heavier robberies and burglaries in closed objects, where more often act together with adult persons, and during the act they used fire arms and heavy objects and more often during house and apartments burglaries, *MI – Analysis of the states of juvenile delinquency*.

¹³ During 2011 two violent incidents had fatal results – a student from Skopje died from a hit, a student from Tetovo was killed by another student – <http://www.plusinfo.mk/vest/59448/1894-sluchai-na-maloletnichki-kriminal-za-2011-godina>

¹⁴ <http://www.novimagazin.rs/vesti/vrsnjacko-nasilje-mladi-i-bezduni/0/nedeljnik67>

acts with elements of violence and endanger the lives of other people also. The data indicate that this growth accounted for 10% and it should really be worrying. It is a matter of homicides, light and serious body injuries, participating in fights... In addition, the genuine and right reaction of the country is particularly desirable because of the fact that the age of minors who start to commit crimes is reducing. Criminality of the minors in Serbia is mostly of violent type.¹⁵ The data show that almost 60% of the criminally charged minors are convicted of committing crimes with elements of violence. Violent behavior is a key feature of crime in Serbia,¹⁶ especially violent crime that is significantly more prevalent in the population of criminally sanctioned juveniles (about 10%) , in contrast to its share in the total crime in Serbia, where the violent crime is sanctioned only 6.1 % of all adults in which the court imposed a final court judgment.¹⁷

Not much different is the situation in the Republic of Croatia. From the information in Table No. 4, we may conclude that the minors in Croatia compared to the minors in Macedonia in the specified period of eight years (2005-2012) have much more participation in criminal acts with elements of violence of the total juvenile crime in their country.

According to the statistical data of the State Statistic Office of Croatia the participation of the minors in the total crime in the phase of conviction in the last 10 years ranges from 3.3% to 5%, considerably less than the minors in Macedonia whose participation consists of 5% to 10%, but when we speak of crime with elements of violence it is considerably more present in the minors in Croatia with a great tendency of increase.

Table 4: *Violent crime of the condemned minors in Croatia (2005-2012)*¹⁸

Criminal acts	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Total	855	974	968	958	987	925	814	626
Violent	191	200	235	208	276	283	241	233
%	22.34	20.53	24.27	21.71	27.96	30.59	29.60	37.2

The Republic of Serbia and the Republic of Croatia admit their own problems, but are handicapped by the lack of means, while Bosnia and Herzegovina has pushed this problem in the background together with the nationalism and the continuous political disputes, even though every twentieth child in Bosnia and Herzegovina aged between 12-15 years admits to carrying a knife or any other dangerous tool and with them they commit robberies in stores, states the newest study which has entails 1,750 minors. Every sixth child is involved in fights, and every fiftieth child states that it has caused injury to another person which has been severe enough so the victim has needed the doctors' assistance.¹⁹

THE GUILT IS IN SOCIETIES

Experts agree that the assessment of violence prevention is a process that cannot happen overnight and that it is necessary to change the consciousness of people, the system of values and it is important to be with the minors and beside them. Psychologist Zarko Trebjesanin says violence for them is not new, but the problem is that we as a society do not see how much violence is present and are often inclined to hide and that they are a victim of any physical, psychological abuse also. It happens every day, but often schools and parents, and the minors who are themselves victims hide the violence that happens. He points out that violence among juveniles is a systemic issue that should change the whole system of values starting from a family in which the child feels loved, where it is understood, through

15 <http://www.akter.co.rs>

16 Jelena Zoric states that in the last researches of the Provincial Secretariat of Demography, family and children care show that every tenth high school student has been involved in a fight, every twentieth is armed. "The number of criminally responsible children is constantly growing (more than 14 years). The number of heavy criminal acts is increasing also, less offences. The criminal acts are more complex, in its meaning and in its relation to juvenile delinquency to drug addictions. The stricter measures are increasing" - <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1119799.html>

17 Jugovic, A., Ilic, Z.: Socio cultural context of juvenile criminality in Serbia, Nis, 2011

18 <http://www.dzs.hr>

19 <http://www.pcnen.com/portal/2008/05/18/u-porastu-maloljetnicki-kriminal-u-bih-srbiji-i-hrvatskoj/>

the school, the media which will promote and reward the hard-working people, and will sanction those who behave unsportsmanlike and propagate violence.

No wonder so much aggression in children when there is violence all around them verbally and physically. I have to say that the media live from violence. The tabloids are full of awesome titles and compete to be more morbid. The young watch anything and everything on TV and it is not easy to protect them. One study showed that children up to 12 years see 100,000 violent scenes of which 10,000 are homicides. How then should still unformed personalities be immune to aggression?

Often not enough importance is given to the aggression of the youth and such conditions by the teachers and the school personnel are characterized as normal and as part of the process of growing up and are not sanctioned in the correct right way. So young people are receiving a message that such behavior is acceptable, not punished, and then it is very difficult to break the chain of abuse. Therefore, the family has a very important role in early age, as the young then learn by model, and it is certainly the most important learning. The young accept the behavior of parents and ways of reacting, their value system.

It is also emphasized that, it is very important how to react if violence occurred. Response depends on the type, level, intensity of violence and the age. The penalties are based on fear, and fear is not a good emotion that provides quality education and long-term, real change in the system of values. Certainly, there must be measures that are applied when someone behaves in a socially unacceptable way and hurts others. To be successful, these measures should be coupled with some well-directed and reflective activities, procedures, enabling the adoption of another form of behavior, development of compassion, and when it comes to school except the disciplinary measures, it is what called enhanced educational work.

We should agree that the entire society is responsible and systematic changes need to be made. Maybe we are not aware of the problem and that it is not enough to reduce violence. We have an inadequate strategy for preventing factors, conditions and situations that lead to different forms of offensive behavior. We lack the system solutions, for which the state is obliged to implement those appropriate solutions through its institutions. This means early detection and monitoring of children who grow up in social risk families. It takes the country through its institutions to enable early detection and timely treatments of socially unadapt children. This means for those who lack the capacity to adapt to the requirements posed by not only the school but also the wider social environment. It takes constant training and professional services to relevant institutions to design an individual treatment plan of resettlement for each minor. It is very important for the institutes of education, juvenile prisons to offer as much as possible, vocations, so that the children who are there to develop professionally and to acquire a profession. If we do not invest in prevention programs, early intervention programs regarding prosocial growth and development of children and the youth then we would hardly change things. Rather, those problems will become more serious and deeper. Experts warn that institutional care of the young is urgently needed, as well as effective prevention and resettlement of offenders – teens.

In the meantime, the dark worlds of crime will continue to swallow more young people's fates.

CONCLUSION

The phenomenon of violence greatly arouses the attention of the modern scientific, professional and social community and is a topic that opens an array of different issues of ethical, psychological, sociological, criminological and state-law and criminal law sphere. The emergence of violence focuses on the man as a violator, the man as a victim, and the society of the violator who also responds with new violence in the form of social, penal sanction. In this context we should mention that we live in a nightmare world where it seems that violence against people becomes more extensive, more often, more brutal and more refined than ever before.

Heavy forms of violence, homicides, rapes and burglaries, become criminal phenomena with strong destructive effect upon the society, which are caused by media attention, concern and anxiety. This phenomenon receives special difficulty and is especially worrying when offenders of this serious acts of violence are the minors themselves.

According to the research results, we can conclude that there is a difference in the dynamics, i.e. the representation of criminal acts with elements of violence in relation to the total number of crimes committed by the juveniles in this period. From the resulting data elements that crime of violence committed by the minors in the period 2001-2012 year range from 11.4 % to 26.3 % of the total juvenile crime, and possessing a worrying tendency to increase especially in the area of more brutal criminal acts as burglary, heavy bodily injury, etc.

The increasing participation of crimes with elements of violence in the overall juvenile crime is a serious social and scientific problem, and it requires the involvement of all stakeholders and NGOs in developing a strategy for the prevention and elimination of all criminal factors that lead to this form of criminality.

REFERENCES

1. Bacic, F.: A general view of the criminal legal problems offenses of violence in 2001
2. Boskovik, M.: Kriminology, Faculty of Law, Novi Sad, 2007
3. Ignatovic, D.: Definition and etiology of violent crime, CRIMEN (II) 2nd / 2002
4. Jugovic A., Ilic Z.: Socio cultural context of juvenile criminality in Serbia, Nis, 2011
5. <http://www.stat.gov.mk>
6. <http://www.mvr.gov.mk>
7. <http://www.dzs.hr>
8. <http://www.pcnen.com>
9. <http://www.plusinfo.mk>
10. <http://www.novimagazin.rs>
11. <http://www.akter.co.rs>
12. <http://www.slobodnaevropa.org>
13. Kulavova, K.: Violence and Civilization, Spectrum, n. 50, Institute of literature, Skopje, 2007
14. Todor Kraleov: Criminology: Review of basic concepts, Student Choir, Skopje, 2004
15. Viskovik, N.: Violence in the modern world, View, n. 4, Belgrade, 1983

THE VIOLENCE ON THE INTERNET

Jerzy Kosiński¹, PhD

Police Academy in Szczytno, Poland

Bernadetta Pruszyńska²

Police Academy in Szczytno, Poland

Abstract: The article discusses the concept of cyberbullying and its most common symptoms. The article also presents the possibilities of legal prosecution of such behavior. Polish police statistics will be used to show the level of risk of cyberbullying among adolescents. The paper will evaluate the awareness of secondary school students on behaviors associated with cyberbullying.

Keywords: Internet, violence, cyberbullying, cyber-aggression, the youth.

The aim of this study is to assess the risk of the youth being exposed to cyberbullying in Poland and comparing this assessment to the youths' perception of cyberbullying.

DESCRIPTION OF THE PHENOMENON

Cyberbullying, often equated with electronic aggression, is a term that means violence done using the Internet and mobile phones. Scientists still have some difficulties in establishing a clear classification of these behaviors. The analysis of the phenomenon must begin by recalling the definitions of aggression and violence. Psychologist A. Frączek says that aggression is: "...actions taken intentionally by people (e.g. specific behavior), that pose a threat or cause harm to physical, mental and social well-being of other people, i.e. causing pain, suffering, destruction, leading to the loss of cherished values".³ The Polish language dictionary presents much shorter definition: "behavior that gives a vent to one's anger or express one's dissatisfaction; hostile attitude to someone".⁴ K. Pospiszyl says that violence is "...all non-accidental acts violating someone's personal freedom or causing physical or psychological harm".⁵ Polish language dictionary says that violence is: "strength which is bigger than one's strength, physical advantage used for unlawful acts on person, unlawfully enforced power, control, unlawful acts, made with the use of physical coercion, rape".⁶ Violence - one side is always stronger, aggression - not always. In everyday life we use these words interchangeably.

Cyberbullying, cyber-aggression are generally used for describing the same phenomenon.

Robin M. Kowalski, Susan P. Limber and Patricia W. Agatson in "Cyber Bullying - Bullying in the Digital Age"⁷ and Jacek Pyżalski in „Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży” (En. "Electronic aggression and cyberbullying as youth's new risky behavior"⁸) have distinguished a number of activities that qualify as cyberbullying.

Types of cyberbullying due to the kind of action:

– *Flaming, flame war* - short, fierce quarrel between Internet users, which contains obscene language and insults. It is often the result of discussions on political, religious, philosophical topics, but it can be also about trivial matters. Flaming takes place in places accessible to the general public, e.g. chat rooms, forums, blogs. Sometimes it occurs in a private email correspondence. A person who intentionally causes quarrels on the internet is called a "flamer" or "troll". Such a person derives satisfaction from that. This is an increasingly popular source of entertainment and is not welcomed;

1 kosinski@wspol.edu.pl

2 b.pruszyńska@o2.pl

3 A. Frączek, P. Struzik, *Agresja wśród dzieci i młodzieży*, pub. PWN, Kielce 1986, p. 28

4 M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, pub. PWN, Warsaw 1982, t. I

5 K. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, pub. WSiP, Warsaw 1994, p. 7

6 M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, pub. PWN, Warsaw 1982, t. II

7 R. M. Kowalski, S. P. Limber, P. W. Agatson, *Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży*, pub. UJ, Cracow 2012, p. 53

8 J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Cracow 2012

– *Harassment* - persistent offending a particular person by repeatedly sending her/him messages through private communication channels, such as e-mail, Instant Messenger or SMS. It may be several pursuers. This type of aggression is different from flaming. It is long lasting and involves only one victim. There are griefers who take part in multiplayer online games, in which they offend other players;⁹

– *Impersonation* – an attacker gets the password for the victim's online account and logs on to send compromising (humiliating) content to other people. Friends of the victim are unaware that the content does not come from the owner of the account, and this is particularly acute when among them there are members of the family. Stolen passwords can also be used to make unwanted, humiliating changes to the profile on a social networking site. The real danger occurs when an attacker is using the victim's account to leave offensive comments and personal information about victim on forums, so other people can find the victim and do harm;

– *Denigration* - disseminating false, embarrassing information about another person on the Internet (e-mail, IM). This includes the publication of falsified photos, videos that show the victim in a degrading manner. Often, these materials contain sexual context;¹⁰

– *Outing* - publication of embarrassing information, materials (text messages, photos, videos) without the consent of the person concerned. Getting such information may be based on deception, for example becoming friends with the victim and getting to know his or her secrets, which may result in other aggressor's activities, such as blackmail;¹¹

– *Exclusion* - behavior involving the removal of an attacked person from the circle, in which that person was and still wants to be. It can be done in places where access is protected by a password or by deleting the person from friends list. This leads to lower self-esteem and negative feelings. Emotions that accompany the excluded may result in a desire for revenge. Aggression leads to aggression;¹²

– *Cyber-stalking* - harassing person by constantly sending her/him text messages (SMS, e-mail, IM) that contain threats. This applies mostly to people who know each other and once had a close relationship, such as a love relationship. In many cases, this involves an electronic surveillance;

– *Happy slapping* - physical abuse of several people on one person, which is recorded with a mobile phone. Hopping derives from happy slapping, which is a very brutal attack. Video of the incident is usually made available online. In this way everyone can see the humiliation of the attacked person. The victim in this type of cyberbullying can even be a random person.¹³

Different nature has technical aggression, which is targeted at hardware, software or IT infrastructure (e.g. website), which belongs to the victim. A typical example is mail bombing - bombarding somebody with e-mail messages, which leads to blocking his or her e-mail account.¹⁴

J. Pyżalski in "Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży" (En. "Electronic aggression among children and the youth") made the classification of aggressive behavior in the network based on the type of the victim.¹⁵

Cyberbullying is targeted at specific victims:

– People predisposed to the role of the victim, by reason of its characteristics. These people are "weaker" such as addicted or under the influence of alcohol, psychoactive drugs, mentally ill, disabled. In this state they are unable to defend themselves effectively. Electronic aggression against such people consists mainly of recording their behavior and making it available on the Internet in order to make fun of them. An example may be films, recorded mostly by young people, which show homeless and/or drunk people. It often happens that a person who is recording provokes the victim to humiliating (compromising) behaviors. Recordings are humorous and often get a favorable reception;¹⁶

– Celebrities or people known from the media (actors, musicians, politicians, athletes). The aggressor does not know the victim personally. Attacks in the form of offensive comments are made

9 R. M. Kowalski, S. P. Limber, P. W. Agatson, *op. cit.*, p. 54

10 R. M. Kowalski, S. P. Limber, P. W. Agatson, *op. cit.*, p. 55

11 J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying...*, *op. cit.*, p. 127

12 R. M. Kowalski, S. P. Limber, P. W. Agatson, *op. cit.*, p. 56

13 R. M. Kowalski, S. P. Limber, P. W. Agatson, *op. cit.*, p. 58

14 J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying...*, *op. cit.*, p. 128

15 J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, pub. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdansk 2009, p. 41

16 J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna wśród dzieci...*, *op. cit.*, pp. 42-47

indirectly, mostly on gossip portals or websites that allow viewing the artist's work. Some people believe that this type of behavior against famous people is natural and rises their popularity. Gossip portals publish every day scandalous, often unverified news to increase interest in their website. Visitors willingly enter the comments section and then get into an argument using insults;¹⁷

– Groups with a specific character, e.g. a particular nationality, sexual orientation, political views. Attackers create websites that preach hatred for these groups. Their goal is to intimidate the victims and encourage real aggression onto them. A perfect example are Polish websites that promote fascism and neo-nazism;¹⁸

– Strangers to the aggressor. A multitude of people and their views results in many quarrels on the Internet. Discussion turns to the throwing insults - flaming.¹⁹

A person can fall a victim to cyberbullying also in an indirect way. This applies in particular to children entering the websites, which makes them exposed to pornography, pedophilia, or violence.

The most well-known form of cyberbullying is the action of mobbing on the Internet. It is the violence used by one or more persons to a specific victim. Usually it takes place in workplaces and schools. It is characterized by intentionality, repetition and imbalance of forces. Intentionality means that an attacker is deliberately hurting the victim. Such behaviors include physical violence but also psychological, such as exclusion from a group, ignoring, bullying. Repeatability is another important characteristic, which means that hostile behavior is repeated for a long time. A single act of aggression is not bullying. The advantage of the aggressor over the victim is important. It may be based on physical strength, superiority in numbers, and strength of personality. In the case of cyberbullying intentionality does not always appear. Of course, very often the perpetrator deliberately torments another person, but it happens that there may be different reasons, such as showing off with hacker skills. Reproducibility of electronic bullying is also due to the fact that the material once placed in the network can remain there for many years and will appear on different pages. Web users can duplicate it and make the material impossible to remove. Placing the material on the Internet where everybody can see it, is a bigger source of stress than in case of school bullying, in which only a limited number of people can see the humiliation.²⁰

There are a number of communication channels through which cyberbullying is committed. A very popular tool for violence, especially among teenagers are internet communicators. Electronic mail is a convenient tool for sending humiliating materials, because one message can be sent to many people. What also happens is the offender providing victim's e-mail address to pornographic websites and advertising lists in order to bombard the victim with hundreds of unwanted e-mails. The use of mobile phones, especially SMS and MMS is an extremely popular method of communication among young people and is often used for cyberbullying. Social networking sites allow you to track all the changes in the profiles of our friends and commenting. Very similar are portals that allow you to share your videos with other users such as YouTube, Google Video. Social networking sites usually have weak protection, because complicated authentication processes would discourage people from using their services. This creates the possibilities of attacks on resources of these portals. For example, through the use of multiple false identities in order to manipulate users and bring them to make negative decisions.²¹ Chat rooms are perfect for causing denigration, cyberostracism, flame wars. Most often chat rooms concern specific topics (e.g., religion, music, or erotica) or is for specific users (e.g., 12-year-olds, women, and homosexuals) who use nicks and avatars created by them. Similar to the chat rooms there are bashboards. They are used for discussion and posting ads. The specific use of blogs may be the dissemination of slanderous information. Establishing a website is easy. It can be used to post fake photos of a friend (especially in erotic context) and his or her telephone number, e-mail address, personal details. There is also the possibility of carrying out questionnaires in order to humiliate someone, for example, choose the ugliest girl in the class. Hiding under pseudonyms by

17 *Ibidem*, pp. 47-50

18 http://wyborcza.pl/1,76842,7298054,Nie_ma_sily_na_faszystow_w_sieci.html, [16-07-2013]

19 J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna wśród dzieci...*, op. cit., pp. 52-54

20 *Ibidem*, pp. 54-63

21 A. E. Patkowski, *Ataki wielu tożsamości na serwisy społecznościowe*, [in:] *Przestępczość teleinformatyczna*, ed. J. Kosiński, Szczepno 2013, pp. 26-28

players in online games favors aggression. People strongly emotionally connected with the world of virtual games can suffer severe stress when someone ban their character.²²

There are many ways and convenient tools for causing violence on the Internet. The constant development of technology has contributed to the creation of this phenomenon, and the future probably will enlarge the existing classification of types of cyberbullying. It would be great if every net user became aware of the risks and started taking care of his or her safety, but even the most careful person can fall into the trap, because there is no reliable protection.²³

LEGAL REGULATION

The Polish Constitution of 2 April 1997 as the most important piece of legislation in the country states that: "Everyone has the right to legal protection of private and family life, honor and good reputation and to make decisions about his personal life" (Article 47) and "The Republic of Poland shall ensure the protection of children's rights. Everyone has the right to demand public authorities to protect children against violence, cruelty, exploitation and demoralization" (Article 72.1).

Polish Penal Code penalizes the crimes with using ICT that violates the good of other person. This can be defamation of another person manifested by:

- Making an affront to one's dignity;
- Insulting the other person on the Internet;
- Slander in public;
- Using the image in order to ridicule;
- Vulgar swearing.

Examples of those behaviors:

- Placing the image on the Internet in order to ridicule without the consent of the person;
- Posting on the Internet materials that offences someone;
- Broadcasting via the Internet or via mobile phone humiliating materials.²⁴

The most important regulation is contained in Article 190a. It concerns persistent harassment and identity theft:

"Article 190a. § 1. Whoever by persistent harassment of another person or the close relative of that person, arouses justified by the circumstances sense of danger or significantly violates privacy, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for up to 3 years.

§ 2. The same punishment shall be imposed on anyone who by impersonating another person, using the image or other personal data in order to cause damage to property or personal damage.

§ 3. If the consequence of the act specified in § 1 or 2 is a suicide attempt by the victim on his or her life, the perpetrator shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for up to 10 years."

Other Polish Penal Code regulations that penalizes acts of cyberbullying are in:

"Article 212. § 1. Whoever imputes to another person, a group of persons, an institution or organizational unit not having the status of a legal person, such conduct, or characteristics that may discredit them in the face of public opinion or result in a loss of confidence necessary for a given position, occupation or type to activity shall be subject to a fine, the penalty of restriction of liberty or the penalty of deprivation of liberty for up to one year.

§ 2. If the perpetrator commits the act specified in § 1 through the mass media shall be subject to a fine, the penalty of restriction of liberty or the penalty of deprivation of liberty for up to 2 years."

"Article 216. § 1. Whoever insults another person in his presence, or though in his absence but in public, or with the intention that the insult shall reach such a person, shall be subject to a fine or the penalty of restriction of liberty.

22 R. M. Kowalski, S. P. Limber, P. W. Agatson, op. cit., p. 65

23 P. Sorgona, Internet i jego zagrożenia, [in:] *Przestępczość teleinformatyczna*, ed. J. Kosiński, Szczepko 2008, p. 105

24 J. Podlewska, W. Sobierajska, *Prawna ochrona dzieci przed cyberprzemocy. Analiza przepisów prawnych. Doświadczenia Helpline.org.pl*, [in:] *Jak reagować na cyberprzemocy. Poradnik dla szkół*, ed. Łukasz Wojtasik, pub. FDN, pp. 49-52, <http://dzieckowsieci.fdn.pl/podrecznik-jak-reagowac-na-cyberprzemoc?cat1=&cat2=1493&cat3=,> [04-01-2014]

§ 2. Whoever insults another person using the mass media, shall be subject to a fine, the penalty of restriction of liberty or the penalty of deprivation of liberty for up to one year.”

Particularly pernicious behavior would be publishing naked pictures without the consent of the person from a photograph. If the person is under 18 the photo is treated as pornography involving a minor.

Threats sent by e-mail, IM or mobile phone are punishable. The threat may take the form of: word, writing, gesture, every action that intimidates another person.²⁵

“Article 190. § 1. Whoever makes a threat to another person to commit an offence detrimental to that person or detrimental to his next of kin, and if the threat causes in the threatened person a justified fear that it will be carried out shall be subject to a fine, the penalty of restriction of liberty or the penalty of deprivation of liberty for up to 2 years.

§ 2. The prosecution shall occur on a motion of the injured person.”

“Article 191. § 1. Whoever uses force or an illegal threat with the purpose of compelling another person to conduct himself in a specified manner, or to resist from or to submit to a certain conduct shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for up to 3 years.

§ 2. If the perpetrator acts in the manner specified in § 1 in order to extort a debt shall be subject to the penalty of the deprivation of liberty for a term of between 3 months and 5 years.”

“Article 191a. § 1. Whoever perpetuates the image of a naked person or person during sexual activity by using violence, unlawful threat, trick, or disseminates the image of a naked person or person during sexual activity, without his or her consent, shall be subject to the penalty of the deprivation of liberty for a term of between 3 months and 5 years”.

Polish Code of Petty Offences regulates the unlawful acts such as: harassment, bullying someone on the Internet, multiple sending someone nasty e-mails, sms messages, images, links, persistent and unpleasant commenting someone's photos and comments. It can be punished on the basis of:

“Article 107. Whoever to annoy another person maliciously mislead him or her or otherwise maliciously disturbs him or her, shall be subject to a fine in amount of 1500 zł, the penalty of restriction of liberty or the penalty of reprimand”.

A person who uses vulgarisms on the Internet in such a way that other people can see it, or puts obscene pictures, videos, etc. may be held liable on the basis of:

“Article 141. Whoever in public place puts obscene advertisement, inscription, drawing or uses vulgarisms, shall be subject to a fine in amount of 1500 zł, the penalty of restriction of liberty or the penalty of reprimand”.

In the Civil Code we can find two articles which are related to the infringement of personal rights. They are applicable when someone puts an image (a photo or a video) on a website, a blog, a social networking site without the consent or sends such materials by e-mail or mobile phone.

“Article 23. Personal rights, in particular health, freedom, dignity, freedom of conscience, name or pseudonym, image, secrecy of correspondence, inviolability of the home, scientific or artistic work, inventions and improvements shall be protected by civil law, regardless of the protection provided in other regulations.”

“Article 24. § 1. A person whose personal rights are at risk of infringement, may require the cessation of activity unless it is not unlawful. If the infringement was committed a victim may request that a person who committed violation, remove the effects of this violation, and especially make a declaration of relevant content. On the conditions laid down in the Code victim may also require financial compensation or payment of an appropriate sum of money on the designated social purpose.”

25 J. Podlowska, *Odpowiedzialność prawna za przemoc w stosunku do nieletnich*, pub. FDN, pp. 56-58

RESEARCH

The presented study is an excerpt from the larger study on cyber threats among the minors (persons aged 0-15 years) in Poland in recent years.²⁶ For the needs of this article the events were selected that can present state of danger to the minors from cyberbullying in a certain time period.

From the KSIP²⁷ database all registered offenses under articles 190, 190a, 191, 191a, 212, 216, from 2008 to June 2013 were selected, in which the aggrieved person was a minor (57,723 incidents). Then, the events in which a tool of a crime was at least one from the list (computer, phone, SMS, Internet, e-mail, portal, instant messaging (Gadu-Gadu, Skype), social networking (Nasza Klasa, Facebook)) were filtered off – 6,224 incidents.

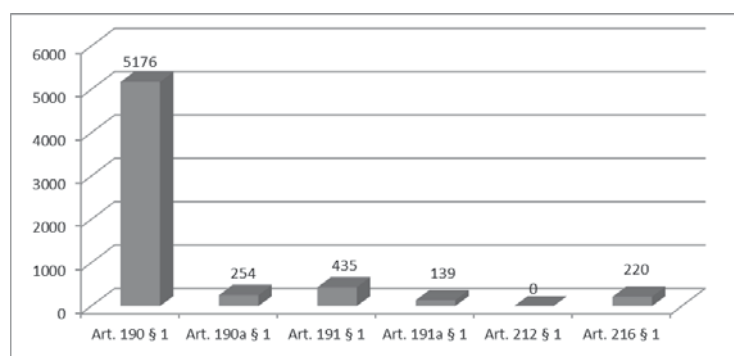

Fig. 1. Number of crimes under the selected articles from the Criminal Code, which took place in cyberspace (2008-2013).

Definitely most crimes in this period concerned uttering threats (Art. 190 § 1). Twelve times less cases consider forcing a specific behavior (Art. 191 § 1) using ICT tools and techniques. There were even fewer cases of dissemination of a naked person (Art. 191a § 1), cyberstalking (Art. 190a § 1) and insulting people (Art. 216 § 1). It must be noted that Article 190a and Article 191a have gone into effect since 6 June 2010. During this period there have been no cases of defamation of a minor in cyberspace (Art. 212 § 1).

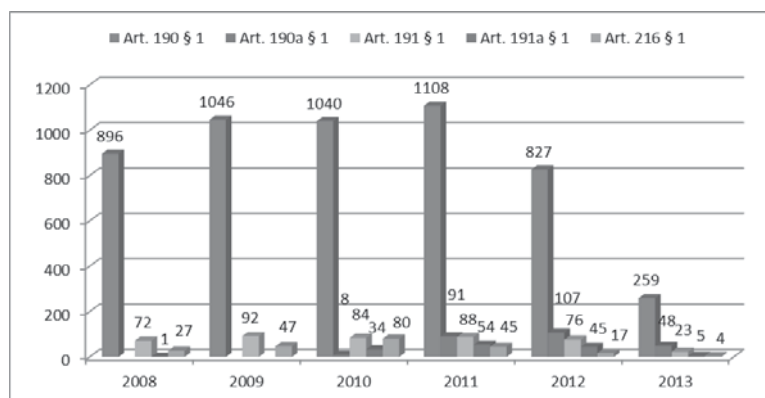

Fig. 2. Crimes connected to cyberbullying in years 2008-2013.

²⁶ Research Project „Polish Cybercrime Centre of Excellence Creating”, Project nr HOME/2012/ISEC/INT/4000003858, Coordinator: Nicolaus Copernicus University in Torun, co-beneficiary: Police Academy in Szczytno.

²⁷ The National Police Information System (pol. Krajowy System Informacyjny Policji).

In all categories of the examined crimes from the years 2008-2013 downward trend was observed (to calculate this trend, it was assumed that in the second half of 2013 there had the same number of incidents as in the first half. The offence from Article 191a recorded in 2008 is not a mistake, it was reported in 2011).

A typical environment to commit uttering threats (Art. 190 § 1) was the internet (via a computer or a mobile phone). Often punishable threats were sent by SMS (Fig. 3) and only a few by e-mail (22 incidents). The Internet threats were made on portals, social networks and instant messaging.

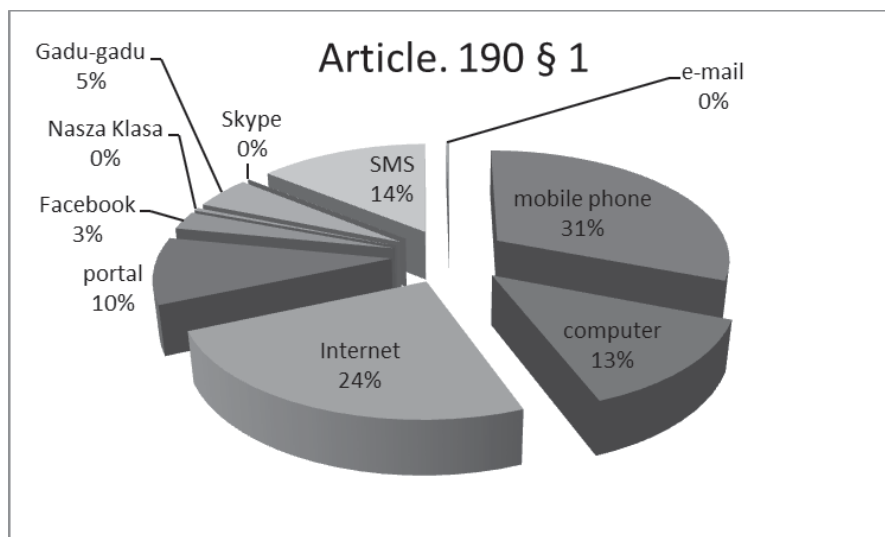

Fig. 3. *Tools and Technologies used for uttering threats.*

Persistent harassment mostly occurred in the form of SMS sent via mobile phone (Fig. 4). Such behavior occurred fewer times on the Internet.

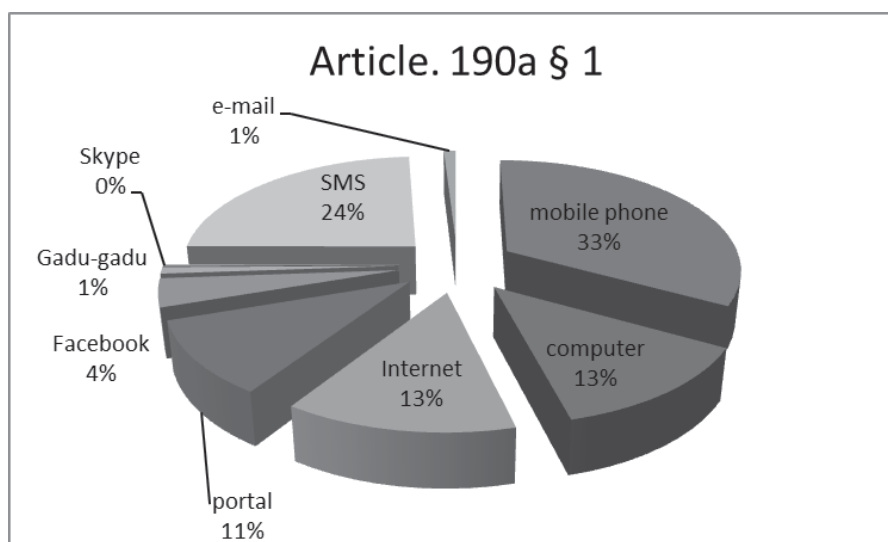

Fig. 4. *Tools and Technologies used for cyberstalking.*

Phone was the most commonly used tool for forcing other people to a specific behavior, but very rarely to send SMS. Phones and computers were used to gain access to the Internet.

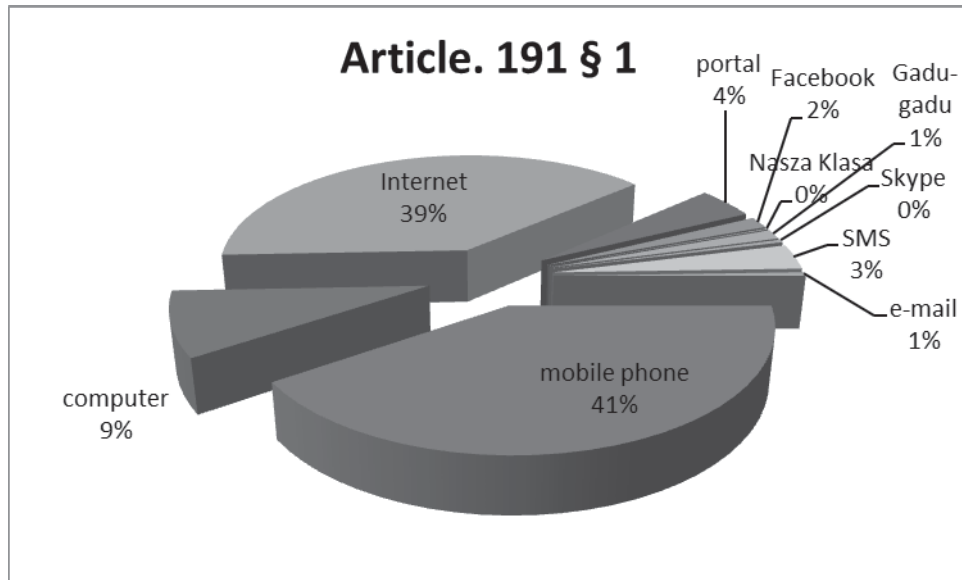

Fig. 5. Tools and Technologies used for forcing to a specific behavior.

A typical tool for recording and disseminating the image of a naked person in the analyzed cases was the phone. Dissemination was to upload files with the image from other phones via Bluetooth or Wi-Fi. Files were also disseminated in various ways on the Internet, including through online games (e.g. Counter Strike).

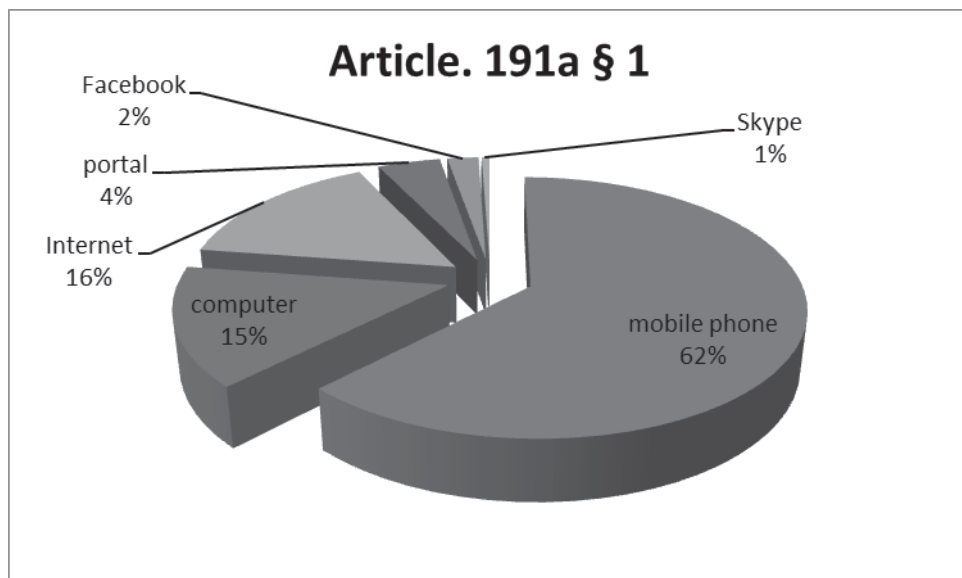

Fig. 6. Tools and Technologies used for recording and disseminating of image of a naked person.

Insulting person in the analyzed cases was mostly done via the Internet, on social networking sites (gadu-gadu.pl, facebook.com, grono.pl) and portals that provides images (fotoblog.pl) and videos (youtube.com). Insults were made, not only in the verbal form, but often by publishing intimate or fake photos and videos accompanied by comments. The second way of insulting was sending a mobile text messages with offensive or vulgar content.

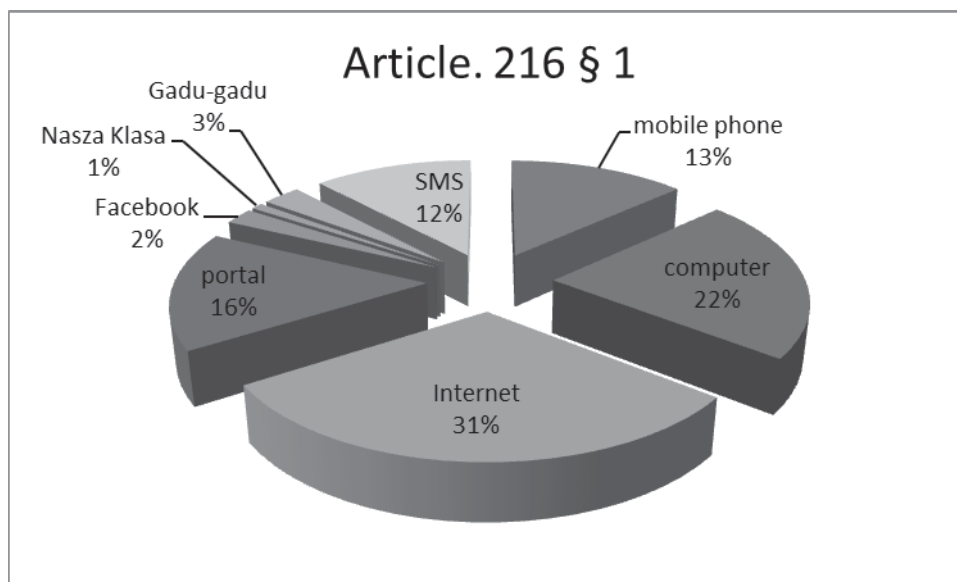

Fig. 7. *Tools and Technologies used for insulting a person.*

Victims in the cases investigated were mostly older minors. There have been only 11 incidents of cyberbullying of children up to 1 year (punishable threats, such as the threat of gas poisoning, Jacob and nine-one-year Natalie) and 16 to children aged 1-10 years.

The perpetrators of cyberbullying were people over 15 years of age acting alone or together with the minors (99%). The minors acting alone represented a marginal part of the perpetrators. The minors (persons aged 16-18 years) were responsible for only 17% of these incidents, which challenges the theory that cyberbullying is only aggression occurs among the minors.

It should be noted that the presented statistics may differ slightly from reality, because a lot of acts registered in KSIP refer to the same events. This situation occurs when the perpetrator disseminated content to many people - in the database the same acts were registered as different ones. Similarly, when the perpetrator persistently harassed the victim, repeated harassment was registered.

The second part of the study was carried out in the Henryk Sienkiewicz Middle School in Szczytno (age 13-16) in January-February 2014²⁸.

Respondents to describe cyberbullying used words "bullying", "threatening", and "oppression" most often. Only a few people pointed that it is also placing ridiculing materials on the Internet. One person noted that infecting other computers with viruses is also cyberbullying. 26% respondents did not answer. Cyberbullying, as a serious problem is seen only by 30% of middle school students. 21% of middle school students perceives cyberbullying as "only jokes and tomfooleries", and 10% says that "it makes no real harm". 13% answered that they do not have any opinion on this subject.

28 Research and its results are part of Diploma Paper that compares the perception of the phenomenon of cyberbullying in college, high school, middle school. B. Pruszyńska, Świadomość cyberprzemocy wśród młodzieży. Szczytno 2014.

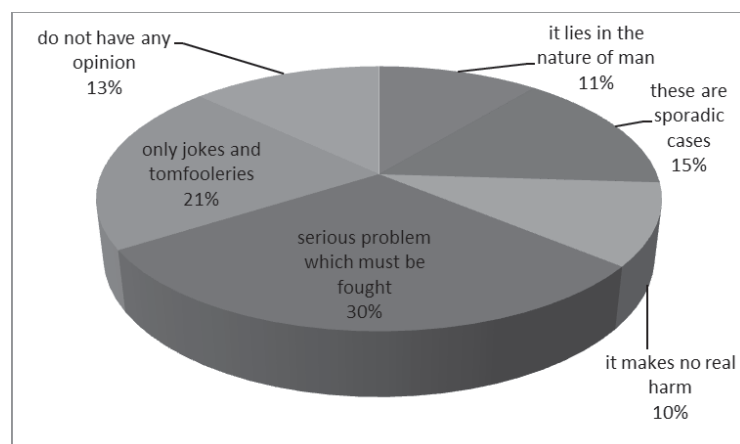

Fig. 8. Middle school students' perception about cyberbullying.

Middle school students shows disapproval for people breaking into online accounts (40%) and infecting computers with malware. More than three quarters of respondents did not consider swearing and vulgar language as something wrong. Almost 3/4 middle school students did not consider impersonating someone is wrongful. Respondents had a problem with a clear moral evaluation of placing one's image without permission as well as they had a problem with harassment and humiliation of someone on the Internet - two thirds did not see nothing wrong in it. This may be related to the trend for sharing "funny" pictures from social events to comment. The person who feels offended by mocking in this type of situation would be considered as "not cool" and the one, who did not know how to party.

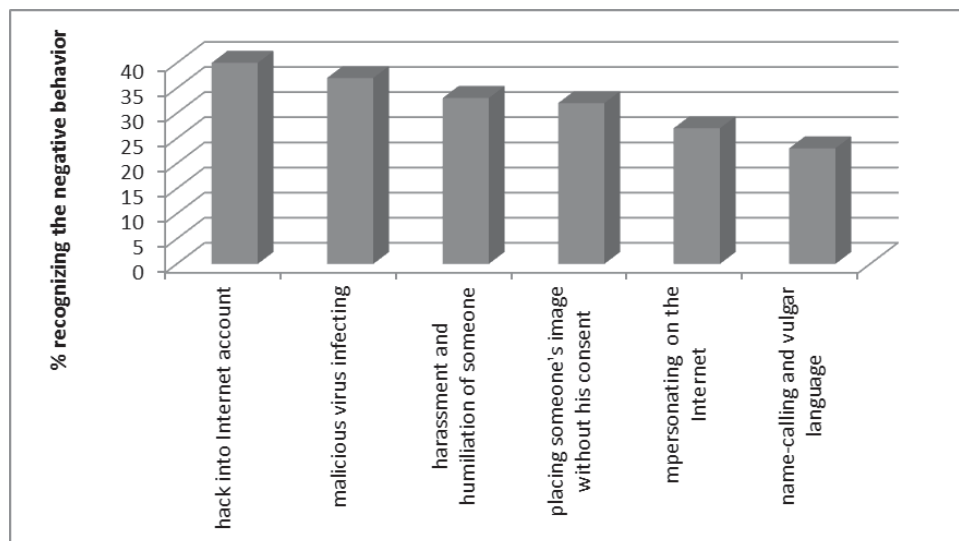

Fig. 9. Evaluation of wrong behavior on the internet.

"How do you react to offensive comments on the internet about a person that you are familiar with?" Nearly half of middle school students said they would ignore it. One in five middle school students would react aggressively to violence. Middle school students did not have knowledge of the legal consequences of cyberbullying (over 50%).

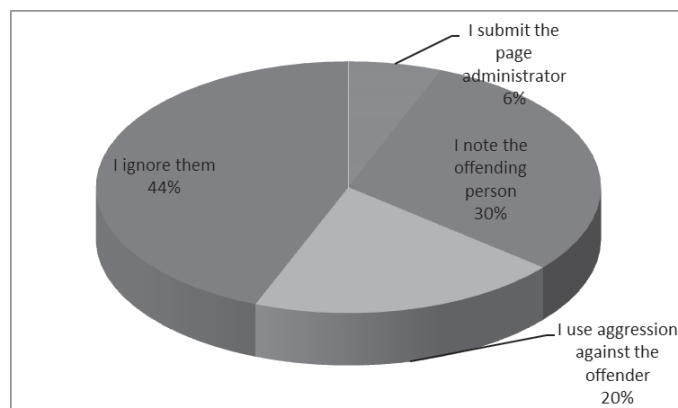

Fig. 10. *Reaction for negative behaviours on the Internet.*

In the examined group, 56% of middle school students admitted they were a witness to cyberbullying on the Internet, but only 32% had been victims of the attack. The attacks were mostly about putting the image on the Internet against the will of the victim. 40% of respondents experienced that.

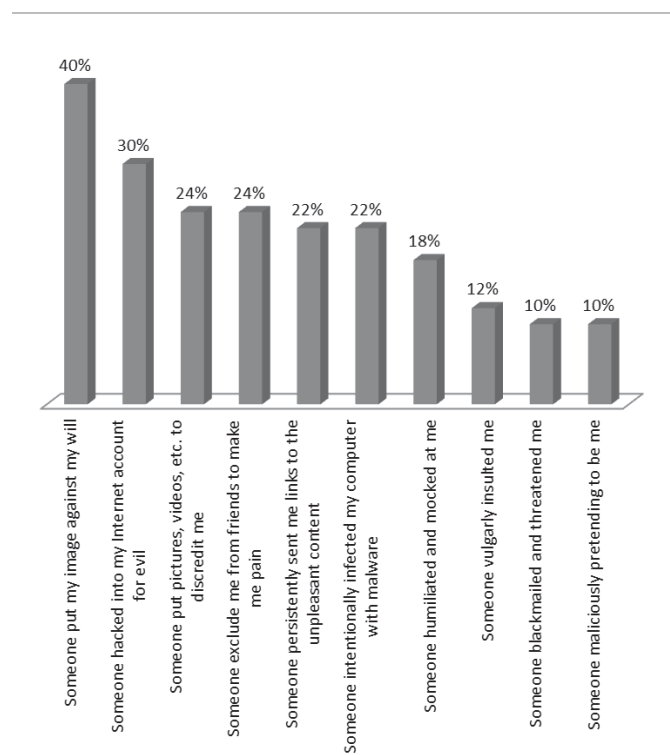

Fig. 11. *Number of respondents who were affected by cyberbullying.*

34% of middle school students claim that they attacked other people on the Internet. This was mainly vulgar swearing, which was declared by 46% of middle school students (6% often). Middle school students also humiliate and ridicule from others (32%). Fortunately, only 10% of middle school students declared doing the cyberbullying in another form.

CONCLUSIONS

Cyberbullying is a phenomenon visible in cyberspace created by the Internet and mobile telephony. The effects of cyberbullying are often worse than physical abuse because it can take years and even grow along with the reproduction and dissemination of the content used in the attack in cyberspace. Violence done against the minors alongside their little life experience and psychological weakness can cause a lot of damage. At the same time the minors often commit acts of cyberbullying and do not realize the importance of their actions. In this context, all research activities and educational awareness of existing risks cannot be underestimated. It is worth also paying attention of the need of effective policing in the area of reconnaissance and fight against cyberbullying.

REFERENCES

1. Frączek A., Struzik P., *Agresja wśród dzieci i młodzieży*, pub. PWN, Kielce 1986
2. Kowalski R. M., Limber S. P., Agatson P. W., *Cyberprzemoc wśród dzieci i młodzieży*, pub. UJ, Cracow 2012
3. Patkowski A. E., *Ataki wielu tożsamości na serwisy społecznościowe*, [in:] *Przestępczość teleinformatyczna*, ed. Kosiński J., Szczytno 2013
4. Podlewska J., *Odpowiedzialność prawna za przemoc w stosunku do nieletnich*, pub. FDN,
5. Podlewska J., Sobierajska W., *Prawna ochrona dzieci przed cyberprzemocą. Analiza przepisów prawnych. Doświadczenia Helpline.org.pl*, [in:] *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*, ed. Wojtasik Ł., pub. FDN, 2009
6. Pospiszyl K., *Przemoc w rodzinie*, pub. WSiP, Warsaw 1994
7. Pruszyńska B., *Świadomość cyberprzemocy wśród młodzieży*, Szczytno 2014
8. Pyżalski J., *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Cracow 2012
9. Sorgona P., *Internet i jego zagrożenia*, [in:] *Przestępczość teleinformatyczna*, ed. Kosiński J., Szczytno 2008
10. Szymczak M., *Słownik języka polskiego*, pub. PWN, Warsaw 1982, t. I
11. Szymczak M., *Słownik języka polskiego*, pub. PWN, Warsaw 1982, t. II
12. Polish Constitution of 2 April 1997
13. Polish Civil Code of 23 April 1964
14. Polish Penal Code of 6 June 1997
15. Polish Code of Petty Offences of 20 May 1971
16. http://wyborcza.pl/1,76842,7298054,Nie_ma_sily_na_faszystow_w_sieci.html, [16-07-2013]

ЗАШТИТА ЖЕНА ОД НАСИЉА – УНИВЕРЗАЛНИ МЕЃУНАРОДНОПРАВНИ АКТИ

Доц. др Тијана Шурлан¹

Криминалистичко полицијска академија, Београд

Сажетак: Фокус рада усмерен је на давање пресека међународних правних аката којима се регулишу положај и заштита жена. Вршена је анализа само оних аката који су директно усредсређени на статус жена, а не општих правних аката из материје међународних људских права. Још једно методолошко ограничење поштовано у овом раду јесте фокусирање само на универзалне документе, и то оне који су настали под окриљем Уједињених нација. Међутим, није прављена разлика по врсти правних аката, тј. правној обавезности. Подједнако су разматрани и правно обавезујући акти, али и правно необавезујући акти и политичке платформе за деловање у међународних заједници. Овај аспект је посебно значајан због сталне актуелности теме заштите жена и константних активности које се одвијају у овој области.

Кључне речи: међународна људска права, принцип једнакости, забрана дискриминације, елиминација насиља, конвенције, комисије, комитети

УВОД

Заштита жена, у структури правних дисциплина, припада категорији људских права, тј. заштити основних људских права. Као део материје људских права у себи амалгамира људска права прописана за сва људска бића без разлике ког су пола, али и она специфична правила кројена само у односу на жене, као додатну заштиту и обезбеђење жена.²

Генеза људских права као опште правне категорије и посебног сета правила за заштиту жена не потиче из исте тачке, нити истог историјског тренутка или околности. Људска права у историјском контексту настајала су као унутрашњеправна категорија, прокламована у декларацијама и прецизирана у уставима.³ Од самих почетака настајања устава у Европи крајем 18. и током 19. века, сви уставни су по правилу садржавали и одређени каталог људских права. И летимичан поглед на њих уочава да нема разликовања у одредбама спрам мушкараца и жена. И заиста основна функција људских права – заштита људи од прекомерне моћи државе, подједнако се односи и на мушкарце и на жене.

Но, с друге стране, међународна правна правила усмерена директно ка заштити жена настала су веома рано, посматрано са становишта генезе међународних људских права.⁴ Уобичајени временски оквир настајања међународних људских права као заокружене целине опредељује се на период почев од краја Другог светског рата, тј. од усвајања Универзалне декларације о људским правима 1948. године. Прва конвенција којом се штите жене међутим, настала је још 1921, те 1933. године – Конвенција о сузбијању трговине пунолетним женама, чак и пре свеобухватне конвенције о сузбијању ропства (ова конвенција усвојена је 1926. године). И заиста ове конвенције штрче из целовитог система међународних људских права. Период почетка 20. века бавио се проблематиком искорењивања ропства, што би се могло оценити претходним питањем људских права, за одређену категорију људи. И мада данас институт ропства делује на први поглед потпуно анахроно, превазиђено и заборављено, вратио се у савремено друштво у облику трговине људима. И у тој варијанти жене су добиле посебну правну заштиту. Уз Конвенцију о транснационалном организованом криминалу из 2000. године усвојена су и три протокола; један од њих је Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом.⁵

¹ tijana.surlan@kpa.edu.rc

² Edwards A., *Violence Against Women under International Human Rights Law*, Cambridge University Press, 2011, стр. 7-12.

³ Симовић, Д., Аврамовић, Д., Зекавица, Р., Људска права, Београд, 2013, стр. 39-62; Пауновић, М., Кривокапић, Б., Крстић, И., Људска права, Београд, 2013, стр. 23-24.

⁴ Edwards A., *op.cit.*, стр. 38-39; Мршевић, З., Женска права у међународном праву, Београд, 1998.

⁵ Србија је ратификовала Конвенцију и протоколе 2001. године. Шурлан Т., УН у борби против транснационалног организованог криминала, Безбедност, 4/2003, стр. 547-560.

На општем нивоу правне регулативе, посебна заштита жена изражена је у принципу једнакости, принципу равноправности и принципу спречавања дискриминације.⁶ Пре бујања правних правила којима се детаљно прецизирају модалитети заштите жена, те области живота у којима су жене посебно угрожене, било је превасходно потребно истаћи принцип, те потом приступити кристализацији и укоренивању принципа. Принцип равноправности опредељен је у Повељи Уједињених нација као циљ рада организације – развијање и подстицање поштовања људских права и темељних слобода за све без разлике с обзиром на расу, пол, језик или вероисповест (члан 1). Опредељеност УН за заштиту жена манифестује се, *inter alia*, и кроз креирање посебних тела у систему УН задужених само за материју побољшања статуса жена, као што су Комисија за статус жена и УН жене: Тело УН за родну равноправност и оснаживање жена.⁷

Равноправност мушкараца и жена наводи се и у Преамбули Универзалне декларације о људским правима из 1948, као и у члану 2 дефинисана као принцип за разумевање и примену свих права проглашених Декларацијом.

Данас се за принципе једнакости, равноправности тј. забране дискриминације с правом може тврдити да су у исто време и доктрина, и принцип, и правна норма.⁸ Забрана прављења разлике на основу пола свакако је један од најукорењенијих аспеката. Стога и не чуди његово доследно спровођење у свим најважнијим универзалним правним актима посвећеним људским правима (Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966).

ЗАШТИТА ЖЕНА ОД ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Правна заштита, као и разумевање принципа равноправности није остало само на принципијелном равноправном приступу разумевања и примене фундаменталних људских права. Спровођење принципа равноправности и заштита жена разрађивана је у различитим аспектима.⁹ Један од специфичних, специјализованих аката нпр. донет је под окриљем Међународне организације рада – Конвенција о једнакости награђивања мушке и женске радне снаге из 1951. године. Већина аката ипак је универзалног карактера, као нпр. Конвенција о политичким правима жена из 1952. године, Конвенција о пританку на закључење брака, минималним годинама старости за ступање у брак и регистровање бракова из 1962. године.¹⁰

Ипак, у најопштенијем смислу разраде принципа равноправности жена најважнију улогу има Конвенција Уједињених нација о елиминисању свих облика дискриминације жена из 1979. године. Почев од 70-их година 20. века Уједињене нације су препознале положај жена као горућу тему, неопходну за самостално правно регулисање. Производ те свести, а потом и вишегодишњег рада је управо наведена Конвенција.

Данас се неподељено Конвенција сматра јединим свеобухватним правним актом о правима жена, базираном на чистом и монолитном принципу једнакости.¹¹ Вероватно је ноторност

6 Наведена три принципа могу бити синоними када је јасно у којој се области користе; тако нпр. уколико ове принципе посматрамо у контексту материје људских права јасно је да говоримо о принципима међусобних одношења људи. Уколико пак говоримо о принципима са становишта општег међународног права тада је превасходно разумевање принципа једнакости и равноправности усмерено на одношење субјеката међународног права; тада превасходно говоримо о једнакости међу државама. Видети: Шурлан Т. Принцип хуманости у међународном јавном праву, Правна ријеч, година VII, број 25, 2010, стр. 207-221.

7 Commission on the Status of Women – помоћно тело Економско и социјалног савета УН, оформљено 1947. године, састоји се од 45 представника држава; UN Women – United Nations Entity for Gender Equality and Empowerment of Women, оформљено резолуцијом Генералне скупштине УН 2010. године. Извршни одбор састоји се од 41 члана представника држава бирањем на период од три године. Тренутно у сазиву за област Источне Европе су представнице Босне и Херцеговине, Латвије, Пољске и Русије.

8 Шурлан Т., Забрана дискриминације – принцип, доктрина, правна норма, у: Положај и улога полиције у демократској држави, Београд, 2013, стр. 139-154.

9 Bunch C., Women Rights as Human Rights: Toward a Reconceptation of Human Rights, Human Rights Quarterly, 12/1990., стр. 486-498.

10 Симовић Д., Аврамовић Д., Зекавица Р., *op.cit.*, стр. 264-265; Пауновић М., Кривокапић Б., Крстић И., *op.cit.*, стр. 267-269.

11 Freeman M.A., Chinkin C., Rudolf B., (eds), The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: A Commentary, Oxford University Press, 2012; Bayefsky A., The CEDAW Convention: its contribution

принципа допринела и брзини њеног ступања на снагу.¹² Државе су препознале и подржале ову Конвенцију у изразито кратком року. У таксативном опису Конвенције вреди рећи да она не припада категорији обимних аката – садржи свега 30 чланова; универзална је Конвенција са 188 држава чланица.¹³ Као у случају и осталих конвенција и овом конвенцијом креирано је надзорно тело – Комитет за елиминацију свих облика дискриминације жена (члан 17 Конвенције).¹⁴

Са становишта централне теме овог рада – заштите жена од насиља, неопходно је подвући да у време израде Конвенције тема насиља над женама није постојала, тј. није била препозната као тема од међународног интереса или значаја за међународну заједницу. Стога, о насиљу над женама у оквиру ове Конвенције нема директних одредаба. То међутим не значи да она посредно ипак не партиципира управо у материји насиља над женама.

За сврху Конвенције израз „дискриминација жена“ означава свако разликовање, искључење или ограничење у погледу пола, што као последицу или циљ има угрожавање или онемогућавање признања, остварења или вршења од стране жена људских права и основних слобода на политичком, економском, друштвеном, културном, грађанском или другом пољу, без обзира на њихово брачно стање, а на основу равноправности мушкараца и жена (члан 1). Обавеза држава је да активно спроводе политику отклањања и спречавања дискриминације жена кроз проактивну уставну и законску регулативу (члан 2). Но, посматрано циљано са становишта теме насиља над женама и уопште насиља у породици као важна одредба истиче се одредба која налаже државама рад на измени друштвених и културних обичаја у погледу понашања мушкараца и жена (члан 5). Посебан аспект ове одредбе је отклањање предрасуда и уобичајеног понашања заснованог на схватању о инфериорности или супериорности једног или другог пола тј. традиционалној улози мушкараца и жена. Ова одредба, практично, хвата се у коштац са друштвом и намеће обавезу држави да мења друштво, друштвену свест, што је заправо и био увод у потоњу изградњу регулативе о спречавању насиља над женама. Преглед права и обавеза у смислу спровођења равноправности жена и мушкараца дат је у члану 16 – једнако право на склапање брака, слободан избор брачног партнера, склапање брака само по слободној вољи и уз потпуну сагласност, једнака права и одговорности у браку, једнак положај приликом развода, једнака родитељска права и обавезе у односу на децу, једнака права на слободно и одговорно одлучивање о планирању породице, једнака лична права мужа и жене – име, презиме, избор професије, власништво над заједничком имовином.

ЗАШТИТА ЖЕНА ОД НАСИЉА

Склоп права, слобода и обавеза у Конвенцији о елиминацији свих облика дискриминације одговарао је њеној примарној намени, у тренутку њене израде.¹⁵ Међутим, време и околности у деценијама које су уследиле и у којима је требало примењивати Конвенцију показало је њену манљивост управо у материји насиља над женама. Свест о потреби нормативног реаговања на све отворенију тему злостављања жена довела је до проактивног става Уједињених нација и то на два колосека. Упоредо, готово у исто време текле су иницијативе за побољшање нормативног оквира заштите жена од насиља. Један колосек одвијао се у домену рада Комитета

today, American Society of International Law Annual Proceedings, American Society of International Law, 2000, str. 172-197; Charlesworth H., Women and International Law, Australian Feminist Studies, vol.22, no.4, 1994, str. 115-128; Evatt R., Finding a voice for women's rights: the early days of CEDAW, George Washington University International Law Review, 34/2002, str.51-557

12 Треба ипак имати и на уму велики број резервација које с државе улагале на Конвенцију. Процена је да око трећина држава чланица Конвенције уложила резервације на суштинске одредбе. Државе као нпр. Бангладеш, Бразил, Индија, Египат, Ирак, Малави, Маурицијус, Тајланд, тунис, Турска уложиле су резерву на члан 16, којим се специфицира низ права породичних и брачних, видети: Brandt M., Kaplan J.A., The tension between the women's rights and religious rights: reservation to CEDAW by Egypt, Bangladesh and Tunisia, Journal of Law and Religion, 12/1996, str. 105-142; Cook R., Reservations to the Convention of Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, Virginia Journal of International Law, 30/1990, str. 643-716.

13 Југославија је ратификовала Конвенцију 1982. године. Србија се води као држава-сукцесор Конвенције од 2001. године, Хрватска и Словенија од 1992, Босна и Херцеговина од 1993, Македонија од 1994, а Црна Гора од 2006. године.

14 Англофонска скраћеница CEDAW користи се подједнако и за Конвенцију и за Комисију.

15 Edwards A., *op.cit.*, str.338-339.

за елиминисање свих облика дискриминације над женама, а други у домену рада Комисије Уједињених нација о статусу жена (*UN Commission on the Status of Women – CSW*).

Комитет је овлашћен чланом 21 Конвенције да усваја генералне тј. опште препоруке у домену њеног тумачења и примене. Управо то право је и искоришћено у формулисању Опште препоруке број 19, усвојене на 11. седници у јануару 1992. године.¹⁶ У Препоруци је заузет став да је насиље над женама у свим облицима покривено Конвенцијом о елиминисању свих облика дискриминације над женама и у складу са тим обавезе које су државе преузеле Конвенцијом протежу се и на материју насиља. Овакав став заснован је на тумачењу да је насиље над женама заправо само један израз дискриминације жена.¹⁷ У оквиру Препоруке истакнуто је и да извештаји држава чланица нису фокусирани ка спони између кршења фундаменталних људских права, дискриминацији и насиљу над женама. Стога се посебно подвлачи да насиље које је засновано на разлици полова подразумева насиље према жени зато што је жена и то као насиље које подразумева вршење радњи којима се наноси бол – физички, ментални или сексуални бол или патња, претње таквим делима, принуда и други видови ограничавања слобода. Проширење тумачења Конвенције дато је и у односу на субјекте. Стандардни субјекти кршења међународних норми су државе или појединци који предузимају радње у интересу и за рачун државе. Према схватању Комитета, образложеном у Препоруци, нису само државе и појединци који делају у њихово име ти који одговарају за насиље над женама, него и појединци, организације, правна лица која учествују у спровођењу насиља над женама.

Квалификативи насиља над женама дати су у следећим тезама – насиље у породици један је од најподмуклијих облика насиља над женама; преовлађује у свим друштвима; заснива се на и подстиче традиционални начин размишљања, често везан и за недостатак економске еманципације жена; жртве насиља су жене свих старосних доба; манифестује се као премлаћивање, силовање и други облици сексуалног напастовања, ментално насиље, укидање права женама на извршавање породичних обавеза; угрожава опште здравље жена и умањује им могућност да учествују у породичном и јавном животу на равноправним основама.

Производ наведених ставова огледа су формулисању бројних препорука државама – на предузимање делотворних мера како би се савладали сви облици насиља заснованих на разлици полова, без обзира на то да ли су извршени јавно или приватно; на објављивање статистичких извештаја и резултата истраживања о размерама, узроцима и последицама насиља, као и делотворности мера за спречавање насиља; извештавање о томе какве су конкретне мере предузете у правцу савладавања насиља и да ли су се мере показале делотворним. Државе треба и да истраже природу и распрострањеност дискриминаторних ставова који подстичу насиље према женама; уведу програме образовања и информисања јавности за искорењивање дискриминаторних предрасуда; посебно креирају мере уперене ка медијској промоцији поштовања жена; врше обуку запослених у правосудном систему ка сензибилизацији жртава породичног насиља.

Поред општих смерница Препорука даје и неке сасвим конкретне, односно препоруке усмерене ка специфичним облицима дискриминације манифестоване у насиљу – спречавање присилног рађања, заштита од нелегалних абортуса, сузбијање трговине женама, сузбијање сексуалног искоришћавања жена, сексуалног узнемиравања жена, предузимања мера заштите жена од сексуалног узнемиравања на радном месту и других присила на радном месту; потом посебна усмереност на положај жена на селу, обиму и природи насиља коме су изложене, обезбеђење доступности служби помоћи и женама на селу.

16 General Recommendation No 19: Violence against Women, Report of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Eleventh Session, UN GAOR, 47th session, Supp No 38, UN Doc A/47/38 (1993) ("General Recommendation 19").

17 Правни статус ове врсте правног акта није сасвим јасан. Свакако не припада ни једној категорији формалних извора права, па чак ни категорији меког права. Чињеница да је Комитет овлашћен самом Конвенцијом да даје тумачење и утиче на примену и домаћај простирања Конвенције даје легитимност препорукама које усваја. Његова позиција у себи обједињује и одређене квалитете квази-судског тела, те и као такав улази у домет уобичајеног правног расуђивања. Један од аргумената *pro* правне снаге препорука усвојених од стране Комитета је посредно изражавање воље држава чланица Конвенције, видети: Cusack C., Pusey L., CEDAW and the Right to Non-Discrimination and Equality, *Melbourne Journal of International Law*, vol.14, no.3, 2013, str. 1-39.

Као најконкретније мере поред правничког аспекта обезбеђења делотворних правних средстава, наводе се и организовања служби за пружање помоћи жртвама насиља у породици, жртвама силовања, сексуалног напастовања, организовање склоништа, сигурних кућа, посебна обука и усмереност здравствених радника, социјалних служби, психолошка саветовалишта.

Комисија Уједињених нација о статусу жена, помоћно тело Генералне скупштине УН, иницирала је формулисање Нацрта декларације за елиминисање насиља над женама. Текст нацрта усвојен је од стране Генералне скупштине УН у марту месецу 1993. године.

Разлози који оправдавају усвајање и овог текста, пошто је непосредно пре тога усвојена Опште препорука број 19 и проширен домаћај Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена, лежи у идеји оснаживања опредељености ка сузбијању насиља над женама. Декларација има функцију креирања општег контекста, при том независног од других правних аката, њиховог живота и примене, те тиме и видљивијег истицања проблема који је дуго био прећуткиван. Стога, ова два правна акта, имају заједнички циљ, с том разликом што је приступ теми дат са различитих позиција.

Сам текст и ставови изнети у њему, формулисан је на истој идејној подлози. У Преамбули Декларације констатује се постојање неједнаких односа моћи између жена и мушкараца, указује да насиље према женама представља манифестацију неједнакости и да води у доминацију над женама и дискриминацију жена од стране мушкараца, да спречава њихов развитак и принудно ставља жене у подређен положај у односу на мушкарце. Тон Декларације базиран је на принципу равноправности, који се и директно апострофира у члану 3 – жене су овлашћене на једнако уживање и заштиту свих људских права и основних слобода на политичком, економском, друштвеном, културном, грађанском и свим осталим пољима. Истиче се да ова права, између осталог, обухватају и право на личну слободу и сигурност; право на једнаку правну заштиту; право на заштиту од свих облика дискриминације; право на највиши доступни ниво физичког и менталног здравља; право на услове рада који су праведни и у корист жена; право да се не буде подвргнут мучењу или другим суровим, нехуманим или деградирајућим поступцима или кажњавању. Насиље над женама одређује се као сваки акт родно заснованог насиља које резултира или може да има за резултат физичку, сексуалну ли психичку штету или патњу жена, укључујући и претње тим актима, ограничење или произвољно лишавање слободе, без обзира на то да ли произлази из јавног или приватног живота (члан 1). Модалитети насиља су физичко, сексуално и психолошко насиље у породици (укључујући батинање, сексуалну злоупотребу женске деце у домаћинству, насиље везано за мираз, брачно силовање, женско генитално сакаћење и друге традиционалне праксе штетне за жене, небрачно насиље и насиље повезано са експлоатацијом); физичко, сексуално и психолошко насиље у оквирима заједнице (укључујући силовање, сексуалну злоупотребу, сексуално изнуђивање и понижавајући рад, насиље у образовним установама и на другим местима, трговину женама и принудну проституцију); физичко, сексуално и психолошко насиље учињено или толерисано од стране државе (члан 2).

Декларација се такође, на себи својствен начин, изјашњава о ефектима традиције и културног наслеђа. Док се у Препоруци осуђују традиционалистичка дискриминаторна гледишта, у Декларацији се изричито наводи не само проактивна обавеза држава да осуди насиља над женама, већ и недопуштеност позивања на обичаје, традицију, религијска или друга мишљења као основ избегавања обавезе елиминације и превенције насиља над женама. Декларација понавља обавезе држава да изградњи функционалног правног система у оквиру којег је женама познат и доступан систем заштите и надокаде штете.

Редактори Декларације уврстили су бројне аспекте и активности које државе треба да предузимају како би се ефикасно супротстављале насиљу – креирање националних стратегија, превентивних мера политичке, културне и административне природе; обезбеђење вишеструких нивоа помоћи и заштите угоржених жена и деце – сигурне куће, здравствено, социјалну, психолошку помоћ, помоћ у издржавању, унапређење њихове сигурности; планирање буџетских средстава за елиминисање насиља; адекватна обука и сензибилизација припадника полиције, јавних служби, правосудних органа у погледу положаја и потреба жена; рад на откривању узрока, природе, озбиљности и последица насиља над женама; признавање

важности улоге женских покрета и невладиних организација у подизању свести о проблему насиља над женама, као и његовом ублажавању; извештавање о предузетим мерама.

Поред обавеза и сугестија креираних спрам држава, у Декларацији се посебна пажња посвећује и улози и месту органа УН и специјализованих агенција у систему УН у правцу елиминисања насиља над женама. Управо ови субјекти означени су и позвани као носиоци регионалне и међународне сарадње на пољу елиминисања насиља над женама у различитим модалитетима – организовање састанака, семинара, развијања регионалних стратегија, размена искустава, координација између сродних организама, формулисању смерница или упутстава, сарадња са невладиним сектором (члан 5). Овакав приступ посебно је потребно нагласити. Најчешће се не спомиње активност међународних организација или тела, просто подразумевајући их, а још је ређе формулисање обавеза на одређено поступање. Апарат међународних организација, тела, комитета и комисија надлежних за материју људских права међутим толико је разгранат да је њихова активност лако спроводљива и добродошла.

Суштинска промена схватања Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена извршена усвајањем Опште препоруке број 19, као и усвајање Декларације о елиминисању свих облика насиља над женама из 1993. године, посредно је утицала на једну крупну фактичку промену.

Надзорни механизам над применом Конвенције, креиран самој Конвенцији о елиминисању свих облика дискриминације над женама, скројен је у стандардном међународноправном маниру – обавеза држава да поднесе извештај у року од годину дана од ратификовања Конвенције, а потом најдуже у временском интервалу од четири године (члан 18).

Међутим, усвајање Препоруке и Декларације довело је до новог, проширеног схватања Конвенције, а тиме и до проширења надлежности Комитета за елиминацију свих облика дискриминације над женама. Наиме, 1999. године Генерална скупштина усвојила је Факултативни протокол уз Конвенцију о елиминисању свих облика дискриминације жена – 20 година по закључењу Конвенције.¹⁸ Њиме је дато право подношења приватних представки – појединцима или групама појединаца против државе која је прекршила неко од права предвиђених Конвенцијом (члан 2). Такође Протоколом је уведена и могућност спровођења истражног поступка у односу на државу за коју постоје индиције да грубо и систематски нарушава Конвенцију (члан 8).

Усвајање Протокола довело је до суштинских измена. Оне се огледају како у процесном аспекту, тако и у материји разумевања и примене Конвенције. Од усвајања Факултативног протокола појединци су доста користили потенцијал Комитета и поред тога што је предуслов за прихватање представке исцрпљеност унутрашњих правних средстава (члан 4). У оквиру тих обраћања подношене су и представке везане за насиље над женама. То су практично случајеви који су се тицали неуспеха држава да спрече насиље над женама. Нека од тих насиља резултирала су смрћу жена,¹⁹ а један облик насиља односи се на присилну стерилизацију жене.²⁰ Држава Србија до сада ни једном није била предмет истраге Комитета за елиминацију свих облика дискриминације жена.

Оснаживање Комитета и његов повећани ангажман, све чешће обраћање појединаца Комитету суштински је најважнији аспект у примени Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена. Посредно се утиче на државу да се активније и систематичније позабаве материјом заштите жена, врши се далекосежнији општи утицај у промовисању и оснаживању заштите жена, а сасвим непосредно остварује се правда у односу на конкретне жртве.²¹

18 UN General Assembly Resolution, Optional Protocol to the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women, A/Res/54/4, 15 October 1999; Протокол је ступио је на снагу 2000. године и има укупно 104 државе чланице, Србија је ратификовала Протокол 2003. године.

19 Видети нпр. CEDAW- Goekce (deceased) v. Austria (5/2005), 6 August 2007, CEDAW/C/39/D/5/2005; CEDAW - Yildirim (deceased) v. Austria 6/2005), 6 August 2007, CEDAW/C/39/D/6/2005; VK v Bulgaria, UN Doc CEDAW/C/49/D/20/2008; Jallow v Bulgaria, UN Doc CEDAW/C/52/D/32/2011.

20 CEDAW Szijarto v Hungary (4/2004), 14 August 2006, A/61/38 (2006) Annex VIII at 366; 14 IHRR 997 (2007).

21 Byrnes A., *Towards More Effective Enforcement of Women's Human Rights Through the Use of International Human Rights Law and Procedures*, u: Cook R.J. (ed.), *Human Rights of Women: International and National Perspectives*, University of Pennsylvania Press, 1994, str. 189-227

У изградњу, па и ојачање нормативног оквира заштите жена од насиља укључена су и друга тела Уједињених нација. Тако нпр. Комисија УН за људска права, једно од најутицајнијих и најсвеобухватнијих тела УН у материји људских права, изразито је било активно у материји елиминације насиља над женама.²² По усвајању Резолуције од стране Генералне скупштине о елиминисању насиља над женама и Комисија је усмерила своје активности ка овој материји, те усвојила низ резолуција посвећених статусу жена и посебно елиминацији насиље над женама.²³ Између осталог формирана је позиција и Специјалног известиоца за елиминацију насиља над женама Резолуцијом 1993/46 од 18. марта 1993. године. Специјални извештац на годишњем нивоу подноси извештај о актуелним тачкама положаја жена. Тако су до сада поднети извештаји о односу између насиља над женама и ХИВ-ам, стандарди обавезног поступања, однос између културе и насиља над женама, надакада женама жртвама насиља.²⁴ Посебно важан извештај је онај поднет на петнаестогодишњицу рада Специјалног известиоца, у коме је дат свеобухватан приказ узрока и последица насиља над женама.

Од 2006. године Савет за људска права, који је преузео све ингеренције Комисије за људска права, преузео је и активности у материји елиминације насиља над женама и наставио изразито прокативну радну политику.

Генерална скупштина УН још једним актом битно је допринела уређивању и оснаживању материје положаја и заштите жена од насиља. Током 2005. године усвојени су Основни принципи и смернице о праву на правни лек и надокнаду жртвама крупних кршења међународних људских права и озбиљних повреда међународног хуманитарног права.²⁵ Композиција и функција овог акта изразито је синтетичке природе.²⁶ Већ у Преамбули ослонац усвојене Резолуције опредељује се у контексту најважнијих универзалних правних аката из материје људских права и хуманитарног права. Свака од споменутих конвенција у себи садржи недвосмислену обавезу држава на имплементацију одредаба и осутирање механизма утужења повређених права. Примена међународног права и санкционисање његовог кршења најделикатнији је, али и најзаосталији аспект целокупног међународног јавног права. У области међународних људских права, међутим, најопсежније су до сада развијени механизми надзора и контроле над спровођењем усвојених обавеза. И поред тога, постоји трајна потреба за сталним понављањем и инсистирањем на бољем спровођењу правних правила. Наведена резолуција управо је пример тога. Основна и полазишна тачка је обавеза поштовања, осигурање поштовања и имплементације људских права и хуманитарног права конципираног у међународним уговорима, обичајним правним правилима и унутрашњем праву држава. Овакав приступ изразито је свобухватан и брише разлику између различитих врста правних аката из којих одредбе потичу (члан 1). Од посебног значаја за материју заштите жена је одредба о третману жртава, тј. рекапитулација обавеза држава да обезбеде трауматизованим особама правне и административне процедуре за утужење права, надакаду штете, као и помоћ стурчних служби за опоравак и заштиту од ретрауматизације (члан 6).

22 Од 2006. године ово тело преименовано је у Савет за људска права Резолуцијом Генералне скупштине УН 60/251 од 15. марта 2006 – *Human Rights Council*.

23 *The Commission on Human Rights, Resolution 1993/46 of 8 March 1993, Resolution 1994/45 of 4 March 1994, Resolution 1996/49, Resolution 1997/44, Resolution 1998/52, Resolution 1999/42, Resolution 2000/45, Resolution 2001/49, Resolution 2002/52, Resolution 2003/45, Resolution 2004/46, Resolution 2005/41.*

24 *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Yakin Erturk, Intersection of violence against women and HIV/AIDS, E/CN.4/2005/72 from 17 January 2005; Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Yakin Erturk, The due diligence standard as a tool for the elimination of violence against women, E/CN.4/2006/61 from 20 January 2006; Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Yakin Erturk, Intersection between culture and violence against women, A/HR/4/34 from 17 January 2007; Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Yakin Erturk, Indicator on violence against women and State response, A/HR/7/6 from 29 January 2008*

25 *UN General Assembly, Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, Res.60/147 of 16 December 2005.*

26 Усвајању ове резолуције претходио је шесанестогодишњи рад и ангажман независних експерата, сарадња државних органа као и невладиних организација, видети: Boven ban T., *Implementing Victims' Rights – A Handbook on the Basic Principles and Guidelines and Reparation*, March 2006.

Поред приказаних правних аката и конкретног рада на заштити жена активност Уједињених нација ка испуњењу циља обезбеђења равноправности жена остварује се и преко још једног модалитета рада. Наиме, још 1947. године оформљена је Комисија за статус жена. Од самих почетака ова Комисија показала је изразити активизам у свом раду и учествовала преко својих представника у креирању свих правних аката из области људских права, акцентујући положај жена. И данас, после извесних промена физиономије и места у систему УН ова Комисија је врло активна у раду на заштити жена.

Из многобројних модалитета рада Комисије, а за потребе сумарног приказа статуса жена на овом месту, пажња се усмерава само ка Светским конференцијама о женама, којих је до сада било укупно четири.²⁷ Прва конференција организована је са циљем означавања јубилеја рада Комисије – одржана у Мексико Ситију 1975. године. На овој конференцији усвојени су Декларација о једнакости жена и њиховом доприносу развоју и миру, као и План акције. Друга светска конференција одржана је у Копенхагену 1980. године. На овој конференцији усвојен је обиман пресек положаја жена и Програм акције. Трећа конференција, осмишљена као преглед и оцена достигнућа Декаде УН за жене одржана је у Најробију 1985. године. После конференције у Најробију Комисија за статус жена добила је већи мандат у надзирању имплементације ставова. Такође, Комисија је истакла у први план тему насиља над женама и кренула у активнији рад управо у тој материји. Једна од најконкретнијих мера била је оснивање позиције Специјалног известиоца за положај жена. Четврта Светска конференција одржана је у Пекингу 1995. године и сматра се прекретницом. Усвојени су Пекиншка декларација и Платформа за акцију, најсвеобухватнији глобални политички оквир за унапређење родне равноправности. Ови акти неретко се наводе као ослонац и позив у многобројим резолуцијама УН у материји заштите жена. На овој конференцији Генерална скупштина УН дала је мандат Комисији за статус жена надзирања над имплементацијом ставова и асистирања ЕКОСОК-у приликом рада на материји статуса жена. Такође је успостављен правилан ритам састанка на сваких пет година, те је потом следећи сусрет одржан у Њу Јорку 2000. године, 2005. године састанак је одржан у склопу редовног заседања Комисије за статус жена у оквиру обележавања десетогодишњице Пекиншке декларације, док је 2010. године уклопљен у дневни ред заседања Комисије за статус жена. Наредно обележавање, 2015. године планирано је под називом Пекинг+20, у смислу рекапитулације, али и редефинисања горућих тема.²⁸

Пекиншку декларацију подржало је 189 држава чланица. Као глобални документ за редефинисање положаја жена, целокупну материју статуса жена анализира и представља у 12 целина: жене и сиромаштво, образовање жена, жене и здравље, насиље над женама, жене и економија, жене и оружани сукоби, жене и власт, институционални механизми за побољшање статуса жена, људска права жена, жене и медији, жене и окружење, девојчице. Важно је напоменути да овај документ представља политички акт, договор о понашању и односу према правним правилима којима су се или ће се државе обавезати. Скуп са изразито великим бројем делегата и посматрача²⁹ ујединио се око ставова да положај жена у општем смислу јесте бољи него што је био, да и даље има неједнакости између мушкараца и жена и да је једини ефикасан начин за побољшање статус жена сарадња и солидарност између земаља, безрезервна посвећеност раду и решавању свих препрека и тиме ојачавање положаја жена широм света (члан 7 Пекиншке декларације). Правна подлога текста означена је навођењем универзалних докумената почев од Универзалне декларације о људским правима из 1948. године, те до савремених специјализованих аката посвећених статусу жена и деце.³⁰

Пратећи документ Декларације је Платформа за акцију, обиман документ конкретних активности на које је потребно усмерити активност. У погледу насиља над женама истиче се превасходно општи став да је насиље над женама препрека постизању циљева једнакости,

27 Преглед конференција видети на веб сајту:

<http://www.unwomen.org/lo/how-we-work/intergovernmental-support/world-conferences-on-women>

28 Погледати: <http://www.unwomen.org>

29 Учествовало је око 6 000 владиних делегата и 4 000 представника невладиног сектора: <http://www.unwomen.org/lo/how-we-work/intergovernmental-support/world-conferences-on-women>

30 Детаљнији приказ Декларације видети у: Жарковић М., Шурлан Т., Киурски Ј., Матић М., Јосимовић С., Ка бољој заштити жртава насиља у породици, Београд, 2012, стр.32-36.

развоја и мира; да се насиљем над женама крши, угрожава и поништава уживање људских права и основних слобода жена; да низак друштвени и економски статус жена може бити и разлог и последица насиља над женама (члан 112). У погледу дефиниције самог појма насиља над женама остаје се у оквирима дефиниције усвојене у пређашњим документима – физичко, психичко, сексуално угрожавање жена у породици, широј заједници или почињено и толерисано од стране државе (члан 113). Проширење дефиниције насиља дато је у односу на насиље над људским правима жена у ситуацијама оружаног сукоба, насилну стерилизацију и насилни прекид трудноће, насилно коришћење контрацепције, убијање женске деце и пренатални избор пола (чланови 114 и 115). На предузимање мера сузбијања насиља над женама позивају се владе држава, локални органи власти, организације у оквиру заједнице, невладине организације, образовне институције, јавни и приватни сектор, медији, послодавци, синдикати, омладинске организације.³¹

Комисија за статус жена трајно је активно тело. Последње заседање одржано је у марту 2014. године са фокусом на образовање жена и девојчица, укључујући и право жена на пуно запослење и пристојан посао.³² Следећи сусрет заказан за 2015. годину представљаће уједно и велико свођење рачуна и доступнућа 20 година после Пекинга.

Групацију глобалних политичких декларација битно употпуњава Миленијумска декларација, усвојена на Миленијумском самиту септембра 2000. године.³³ Као основни принципи на којима треба да се заснивају међународни односи у 21. веку, *inter alia*, наводи се и изједначавање положаја мушкараца и жена (I, 6). Као један од Миленијумских циљева издваја се равноправност полова и побољшање положаја жена промоцијом родне равноправности и оснаживањем жена као ефикасног начина у борби против сиромаштва, глади, болести, те стимулсањем развоја који је истински одржив (III, 20). У оквиру појединачно наведених група права, посебно се наглашава неопходност супротстављању свим облицима насиља према женама, као и имплементацији Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена (V, 25).

За сам крај прегледа докумената и активности УН у материји заштите жена од насиља, потребно је споменути активност и Савета безбедности и Генералног секретара. Принципијелни начин рада УН јесте да сваки орган у оквиру своје надлежности размотри теме које су оцењене као теме од посебне важности или опште теме. Једна од тих тема јесте и положај жена. Савет безбедности је свој угао посматрања статуса жена дао из угла оружаног сукоба, те су и резолуције усмерене управо на акцентовање заштите жена, као и деце, у периодима оружаног сукоба.³⁴ Резолуција која се сматра граничником у овој материји, а уједно и јесте прва у низу, је Резолуција 1325 из 2000. године.³⁵ Фокус Резолуције је на посебне потребе жена и девојчица у периоду оружаног сукоба, као и периодима после конфликта – реинтеграције, ресоцијализације и пост-конфликтне реконструкције. Конкретни захтеви упућени државама су укључивање жена у процесе доношења одлука и у партиципацију у државним институцијама у којима могу да утичу на превенцију, управљање и спречавање избијања конфликта (став 1); захтев упућен Генералном секретару УН је да повећа учествовање жена у раду Секретаријата у аспектима војних посматрача, цивилне полиције, особља задуженог за праћење примене људских права и хуманитарног права (став 4); захтев упућен Генералном секретару да обезбеди помоћ државама у спровођењу адекватне заштите жена, као и државама да укључују жене у мисије за изградњу и одржање мира (став 6); позивају се државе

31 *Ibid.*, стр.36-45.

32 UN Econonim and Social Council, Commission on the Status of Women Fifty-eighth session 10-21 March 2014, Agenda item 3 (a) (i) Follow-up to the Fourth World Conference on Women and to the twenty-third special session of the General Assembly, entitled "Women 2000: gender equality, development and peace for the twenty-first century": implementation of strategic objectives and actions in critical areas of concern and further actions and initiatives: priority theme: challenges and achievements in the implementation of the Millennium Development Goals for women and girls, E/CN.6/2014/L.7, 25 March 2014

33 UN GA Resolution, United Nations Millennium Declaration, A/Res/55/2, 18 September 2000.

34 Šurlan T., Child-soldiers – normative framework and jurisprudence of international criminal courts, u: Thematic Conference Proceedings of International Significance – „Archibald Reiss Days Conference“, Vol.II - 2013, Belgrade, str.215-228.

35 UN Security Council Resolution, S/Res/ 1325 (2000) from 31 October 2000.

на пуно поштовање Женевских конвенција из 1949. и Допунских протокола из 1977, као и основних аката о људским правима (став 9), на окончање некажњивости (став 12), као и на низ мера ка спречавању дискриминације жена и обезбеђења њихове заштите. У свом активно односу ка материји заштите жена у периодима оружаних сукоба Савет безбедности је наста-вио са усвајањем резолуција, инсистирајући на различитим аспектима угрожавања положаја жена, као нпр. сексуално насиље током оружаних сукоба.³⁶

Рад Генералног секретара у материји заштите жена инициран је захтевима Савета безбд-ности на проактивно укључење у анализу и сагледавање мера која је потребно предузети. Производ рад објављен је у извештају- студији Жене, мир и безбедност публиковане 2002. и 2004. године.³⁷ Управо ове студије су касније служиле Савету безбедности за боље сагледавање стварног положаја жена и уочавање посебно неуралгичних тачака положаја жена.

ЗАКЉУЧАК

Активност Уједињених нација, у правцу остварења једног од њених циљева и побољшању положаја жена и посебно заштити жена од насиља, јесте обимна, свеобухватна и констант-на. Као што је приказано УН су у материју побољшања статуса жена укључиле све своје органе, конципирале богат нормативни оквир конвенција, декларација и резолуција, офор-миле читав низ тела у правцу имплементације и надзора над спровођењем договореног сета правних правила. На државама је међутим да стварно примене и спроведу све како је до-говорено. Србија је у последњих 10-15 година уложила напор ка креирању институција не-опходних за пружање помоћи и заштите женама. Свест о актуелности теме, промене које се дешавају на међународној сцени у погледу начина и обима заштите жена, интензивирана концентрација на тему заштите жена, као и оцењивање држава између осталог и по спрем-ности и способности заштите жена важно је за сваку државу која жели да буде уређена и праведна. Утолико и стално подсећање и иновирање знања о нормативном оквиру заштите жена корак је у том правцу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жарковић М., Шурлан Т., Киурски Ј., Матић М., Јосимовић С., Ка бољој заштити жртава насиља у породици, Београд, 2012, стр.32-36.
2. Мршевић З., Женска права у међународном праву, Београд, 1998
3. Пауновић М., Кривокапић Б., Крстић И., Људска права, Београд, 2013, стр. 23-24.
4. Симовић Д., Аврамовић Д., Зекавица Р., Људска права, Београд, 2013, стр. 39-62.
5. Шурлан Т., УН у борби против транснационалног организованог криминала, Безбедност, 4/2003, стр. 547-560.
6. Шурлан Т. Принцип хуманости у међународном јавном праву, Правна ријеч, година VII, број 25, 2010, стр. 207-221.
7. Шурлан Т., Забрана дискриминације – принцип, доктрина, правна норма, у: Положај и уло-га полиције у демократској држави, Београд, 2013, стр. 139-154.
8. Šurlan T., Child-soldiers – normative framework and jurisprudence of international criminal courts, u: Thematic Conference Proceedings of International Significance – „Archibald Reiss Days Conference“, Vol.II - 2013, Belgrade, str.215-228.
9. Bayefsky A., The CEDAW Convention: its contribution today, American Society of International Law Annual Proceedings, , American Society of International Law, 2000, str. 172-197.
10. Bovenban T., Implementing Victims' Rights – A Handbook on the Basic Principles and Guide-lines and Reparation, March 2006.

³⁶ Видети резолуције Савета Безбедности: 1612 (2005), 1674 (2006), 1738 (2006), 1820 (2008), 1882 (2009), 1888 (2009), 1889 (2009), 1894 (2009), 1960 (2010), 1998 (2011), 2068 (2012), 2106 (2013). Skjelsbek I., Sexual Violence and War: Mapping Out a Complex Relationship, European Journal of International Relations, Vol 7, no.2, 2001, str.211-237.

³⁷ UN Secretary General, Report on women, peace and security, S/2002/1154 I S/2004/814.

11. Brandt M., Kaplan J.A., The tension between the women`s rights and religious rights: reservation to CEDAW by Egypt, Bangladesh and Tunisia, *Journal of Law and Religion*, 12/1996, str. 105-142.
12. Bunch C., Women Rights as Human Rights: Toward a Reconception of Human Rights, *Human Rights Quaterly*, 12/1990., str.486-498.
13. Byrnes A., Towards More Effective Enforcement of Women`s Human Rights Through the Use of International Human Rights Law and Procedures, u: Cook R.J. (ed.), *Human Rights of Women: International and National Perspectives*, University of Pennsylvania Press, 1994, str. 189-227
14. Charlesworth H., Women and International Law, *Australian Feminist Studies*, vol.22, no.4, 1994, str. 115-128.
15. Cook R., Reservations to the Convention of Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, *Virginia Journal of International Law*, 30/1990, str. 643-716.
16. Cusack C., Pusey L., CEDAW and the Right to Non-Discrimination and Equality, *Melbourne Journal of International Law*, vol.14, no.3, 2013, str. 1-39.
17. Freeman M.A., Chinkin C., Rudolf B., (eds), *The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: A Commentary*, Oxford University Press, 2012.
18. Edwards A., *Violence Against Women Under International Human Rights Law*, Cambridge University Press, 2011.
19. Evatt R., Finding a voice for women`s rights: the early days of CEDAW, *George Washington University International Law Review*, 34/2002, str.51-557
20. Skjelsbek I., Sexual Violence and War: Mapping Out a Complex Relationship, *European Journal of International Relations*, Vol 7, no.2, 2001, str.211-237.

НАСИЉЕ КОРИШЋЕЊЕМ СРЕДСТАВА ЕЛЕКТРОНСКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И ПРОБЛЕМИ У ЊЕГОВОМ ОТКРИВАЊУ И ОТКЛАЊАЊУ

Др Жарко Синђелић
Полицијска управа за град Београд
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Брз развој науке и технике је условио да се електронске комуникације као средство извршења могу користити за велики број кривичних дела. То важи и за кривична дела с елементима насиља, када се електронским путем могу извршити скоро сва кривична дела с елементом претње из различитих глава Кривичног законика. Претња може бити усмена или писмена, учињена конклюдентним радњама, али и коришћењем савремених средстава за електронске комуникације. Електронска комуникација је размена или преношење информација између одређеног броја особа уз помоћ јавно доступних електронских комуникационих услуга, изузев информација које се преносе у склопу услуга јавног емитовања програма преко електронских комуникационих мрежа и које се не могу повезати с одређеним претплатником или корисником, односно примаоцем.¹

Кључне речи: електронско насиље, метеринг, посебне доказне радње, уставност.

УВОД

Насиље је сваки облик једанпут учињеног или поновљеног вербалног или невербалног понашања, које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства човека. Електронско насиље је повређивање, узнемиравање или било какво друго наношење штете младом или одраслом човеку који не може да се заштити од таквих поступака. Појављује се у облику текстуалних или видео порука, фотографија или позива.

Постоје две врсте електронског насиља: директан напад и напад преко посредника.

Директан напад се догађа када се СМС-ом или имејлом шаљу узнемирујуће поруке или слике. Насиље преко посредника се догађа када извршилац напада жртву преко треће особе, која тога најчешће није ни свесна. На пример, неко с туђег мобилног телефона пошаље узнемирујућу СМС поруку трећем лицу или неко дозна лозинку за туђу имејл адресу и с те имејл адресе пошаље претећу поруку трећем лицу. На тај начин се ствара утисак да је власник мобилног телефона или имејл адресе тај који врши кривична дела. Међутим, власници мобилних телефона или имејл адреса у наведеном случају су и сами жртве злостављача, а да тога нису ни свесни.

Електронско насиље се разликује од других врста насиља у следећим карактеристикама:

- може постојати двадесет четири сата и сваког дана у седмици,
- жртве су изложене насиљу и узнемиравању код куће и на другим местима која су за њих била сигурна,
- извршиоци који се понашају насилно могу остати аноними и то им може бити подстицај за наставак злостављања,
- нема физичког или визуелног контакта са жртвом, па је теже схватити последице насилног понашања,
- код електронског насиља постоји снага писане речи, јер жртва може сваки пут поново прочитати шта јој је насилник написао. У вербалном облику претње се лакше могу заборавити, јер писана реч делује конкретније и реалније од изговорене.

¹ Члан 3, став 1, тачка 23 Закона о електронским комуникацијама.

КРИВИЧНА ДЕЛА С ЕЛЕКТРОНСКИМ НАСИЉЕМ

Као што је наведено, брз развој науке и технике је условио да се савремене електронске комуникације могу користити при извршењу скоро сваког кривичног дела. То важи и за кривична дела с елементима насиља, када се електронским путем могу извршити скоро сва кривична дела с елементом претње из различитих глава Кривичног законика. Претња представља изјаву неког лица којом се другом лицу у изглед ставља неко зло којим се утиче на жртву у смислу доношења одређених одлука. Претња се може састојати и у томе да ће учинилац учинити нешто нажао себи уколико је таква претња подобна да сломи отпор оштећеног.²

ОТМИЦА (ЧЛАН 134 КЗ)

Електронске комуникације се најчешће користе да би се захтевала откупнина, као и за слање претњи у оквиру кривичног дела отмице из члана 134 КЗ, које у ставу 1 гласи:

Ко силом, претњом, обманом или на други начин одведе или задржи неко лице у намери да од њега или другог лица изнуди новац или какву другу имовинску корист или да њега или кога другог принуди да нешто учини, не учини или трпи, казниће се затвором од две године до десет година.

У ст. 2 до 5 су предвиђени квалификовани облици тог кривичног дела.

ПРИНУДА (ЧЛАН 135 КЗ)

Електронским путем, тј. упућивањем претњи слањем СМС или имејл порука може се извршити кривично дело принуде из члана 138 КЗ, које у ставу 1 гласи:

Ко другог силом или претњом принуди да нешто учини или не учини или трпи, казниће се затвором до три године.

У ст. 2–5 су предвиђени квалификовани облици тог кривичног дела.

ЗЛОСТАВЉАЊЕ И МУЧЕЊЕ (ЧЛАН 137 КЗ)

Електронским путем, тј. слањем претњи или компромитујућих фотографија (на којима су, на пример, снимци прељубе или хомосексуалне везе) мобилним телефоном или имејл порукама, може се извршити кривично дело злостављања и мучења из члана 137, става 2 КЗ, које гласи:

Ко применом силе, претње или на други, недозвољени начин другome нанесе велики бол или тешке патње с циљем да од њега или трећег лица добије признање, исказ или друго обавештење или да се он или неко треће лице застраши или незаконито казни, или то учини из друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

Квалификовани облик је предвиђен у ставу 3 када је извршилац службено лице.

УГРОЖАВАЊЕ СИГУРНОСТИ (ЧЛАН 138 КЗ)

Електронским путем, тј. упућивањем претњи коришћењем телефона или интернета може се извршити кривично дело угрожавања сигурности из члана 138 КЗ, које у ставу 1 гласи:

Ко угрози сигурност неког лица претњом да ће напасти на живот или тело тог лица или њему блиског лица, казниће се затвором до три године.

Угрожавање сигурности уз помоћ телефона постојало је и када је учинилац позвао телефоном приватно оштећену из казнено-поправног завода, где се налазио на издржавању

² Пресуда Окружног суда у Београду, КЖ. 2225/05 од 15. октобра 2005. године и Пресуда Првог општинског суда у Београду, К. 1765/04 од 7. децембра 2004. године.

вишегодишње казне затвора због разбојничког убиства њеног супруга, претећи јој да ће нападнути на њен живот речима: „Знам шта сам учинио, када будем изашао, довршићу посао.“³

Квалификовани облици су наведени у ст. 2 и 3 и постоје када је радња извршења усмерена ка више лица или ако је последица узнемирење грађана или друге тешке последице, односно ако је радња извршења управљена према државним функционерима, тј. према председнику Републике, народном посланику, председнику Владе...

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ (ЧЛАН 194 КЗ)

Коришћењем мобилног телефона или компјутера, тј. слањем претећих СМС или имејл порука може се извршити и кривично дело насиља у породици из члана 194 КЗ, које у ставу 1 гласи:

Ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душено стање члана своје породице, казниће се затвором од три месеца до три године.

У ст. 2–4 су предвиђени квалификовани облици тог кривичног дела.

ИЗНУДА (ЧЛАН 214 КЗ)

Електронским путем се може извршити и кривично дело изнуде, које у ставу 1 гласи:

Ко у намери да себи или другом прибави противправну имовинску корист, силом или претњом принуди другог да нешто учини или не учини на штету своје или туђе имовине, казниће се затвором од једне године до осам година.

У ст. 2–5 су предвиђени квалификовани облици тог кривичног дела.

УЦЕНА (ЧЛАН 215 КЗ)

Електронским путем, тј. слањем претњи или компромитујућих фотографија (на којима су, на пример, снимци прељубе или хомосексуалне везе) мобилним телефоном или имејл порукама, може се извршити кривично дело уцене из члана 215 КЗ, које у ставу 1 гласи:

Ко у намери да себи или другом прибави противправну имовинску корист запрети другом да ће против њега или њему блиског лица открити нешто што би њиховој части или угледу шкодило и тиме га принуди да нешто учини или не учини на штету своје или туђе имовине, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

Пресуда Окружног суда у Београду најбоље илуструје случај из праксе кривичног дела изнуде коришћењем електронских комуникација. Учиницац је позвао телефоном оштећеног и запретио му да ће, уколико му овај не да тражени износ новца, објавити да је оштећени корисник еротске масаже и да ће послати девојку да га избламира на радном месту.⁴

НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ (ЧЛАН 344 КЗ)

Електронским путем, тј. слањем увреда или увредљивих фотографија (на којима је неко лице фотомонтажом приказано у увредљивим позама, на пример, сексуалним) мобилним телефоном или имејл порукама на више различитих телефона или имејл адреса, или лажним телефонским дојавама да је у некој школи или у суду постављена бомба, може се извршити кривично дело насилничког понашања из члана 344 КЗ, које у ставу 1 гласи:

³ Пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 2091/03 од 29. августа 2003. године и Пресуда Општинског суда у Младеновцу, К. 327/02 од 22. априла 2003. године.

⁴ Пресуда Кж. 607/04 од 29. марта 2004. године и Пресуда Четвртог општинског суда у Београду, К. 1655/03 од 12. јануара 2004. године.

Ко грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче или дрским или безобзирним понашањем значајније угрожава спокојство грађана или теже ремети јавни ред и мир, казниће се затвором до три године.

МЕТЕРИНГ

Мера прикупљања података на основу криминалистичко-аналитичког тумачења и истраживања листинга одлазно-долазних позива с одређеног телефонског претплатничког броја у великом броју земаља у свету позната је као метеринг (*eng. metering, meter check printer* – евидентирање телефонских бројева с којих се позива и бројева који се позивају, време позивања и трајања позива, али не и евидентирање садржаја разговора).

Према члану 286, ставу 3, а у вези са ставом 1 ЗКП, полиција по налогу јавног тужиоца може прибавити евиденцију остварене телефонске комуникације, коришћених базних станица или извршити лоцирање места с којег се обавља комуникација.

На основу члана 286, става 3, а у вези са ставом 1 новог ЗКП, *материјални услови* за примену мере метеринга су:

1) постојање основа сумње да је извршено кривично дело које се гони по службеној дужности и

2) потреба полиције да ради испуњења својих дужности⁵ предузме потребне мере.⁶

Формални услов за предузимање те мере на основу члана 286, става 3 ЗКП је одговарајућа процесна иницијатива у виду налога који јавни тужилац упућује полицији (у пракси, у највећем броју случајева, јавни тужилац тај налог даје на иницијативу полиције, што је и разумљиво због природе посла).

Као *формални услов* за предузимање те мере ЗКП не захтева одлуку суда. ЗКП не предвиђа ни да налог тужиоца мора бити у писменој форми нити да мора бити образложен, што применом тумачења *argumentum a contrario*, али и *систематским тумачењем* (пошто за процесне документе који морају бити израђени у писменој форми ЗКП то изричито и предвиђа) подразумева да тај налог може бити дат и у усменој форми. Ипак, да би се избегло отварање касније могућих процесних проблема (као што је доказивање да ли је налог издало тужилаштво), боље је да за предузимање те мере постоји писмени налог тужиоца, осим у хитним случајевима (на пример, када је у питању кривично дело отмице из члана 134 КЗ када отмицар телефоном захтева откуп), када се налог може дати и усмено, тј. телефонски, уз састављање службених белешки о томе и полиције и тужилаштва.

Приметно је да члан 286, став 3 новог ЗКП по налогу јавног тужиоца полицију овлашћује само да прикупи податке који се односе на телефонски саобраћај, док се рачунарска саобраћај не помиње.

Осим добијања података о телефонском саобраћају од телефонских оператера, полиција, по налогу тужиоца, новим ЗКП није овлашћена и за добијање података од провајдера о рачунарском саобраћају (листинг послатих имејл порука, без увида у њихов садржај).

Иако је добијање података о рачунарском саобраћају, тј. листинга послатих и примљених имејл порука могуће на основу Закона о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу⁷, независно од уставности или неуставности *формалног услова* за предузимање мере метеринга (којим је одређен орган надлежан за одређивање те мере), требало је у истом члану под истим условима предвидети и добијање података о телефонском и о рачунарском саобраћају, јер се, у супротном, фрагментирају и распарчавају одредбе кривичнопроцесног права у већи број закона, што није добар приступ.

5 Члан 286, став 1 ЗКП одређује дужност полиције као: предузимање потребних мера да се пронађе учинилац кривичног дела, да се учинилац или саучесник не сакрије или не побегне, да се открију и обезбеде трагови кривичног дела и предмети који могу послужити као доказ, као и да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка.

6 Дакле, ЗКП на том месту употребљава термин мере, а не доказне радње.

7 Службени гласник РС, број 19 од 19. марта 2009. године.

ЗНАЧАЈ МЕРЕ МЕТЕРИНГА

Пре доношења одлука Уставног суда у вези с том мером деловало је да дефинисање мере метеринга новим ЗКП (за разлику од ранијег ЗКП који није предвиђао ту меру) има доста предности. Пре свих, потврђена је нормативна могућност⁸ да се и без увида у њихову садржину подаци о оствареним комуникацијама користе као материјални докази, за које у нашем кривичнопроцесном законодавству раније није било сасвим извесно да ли се и под којим условима могу користити. Наша судска пракса у том погледу раније није изградила јединствен став, иако у савременом кривичном поступку, с обзиром на развој науке и технике, подаци о електронским комуникацијама и без увида у њихову садржину понекад пружају једине могуће доказе о кривичном делу и учиниоцу.

Нпр., ако извршилац жртви прети слањем СМС порука с мобилног телефонског броја непознатог корисника или имејл адресе непознатог корисника, листингом тог телефонског броја или те имејл адресе може се утврдити идентитет других лица с којима извршилац комуницира и од њих сазнати идентитет извршиоца.

УСТАВНОСТ ИЛИ НЕУСТАВНОСТ МЕРЕ МЕТЕРИНГА

У члану 41 Устава Републике Србије предвиђено је следеће:

Тајност писама и других средстава комуницирања је неповредива.

Одступања су дозвољена само на одређено време и на основу одлуке суда ако су неопходна ради вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, на начин предвиђен законом.

Пошто се у члану 286, ставу 3 ЗКП за примену мере метеринга не тражи одлука суда већ само налог тужиоца, одговор на питање да ли је та мера у складу с Уставом лежи у одговору на питање, тј. у тумачењу да ли се уставна гаранција о тајности комуницирања односи само на садржину комуникације или и на неке друге податке о комуникацији без уласка у њен садржај (ко је с ким комуницирао, у ком року, којом врстом везе...).

Уставни суд је утврдио да део одредбе члана 13, става 1 у вези с чланом 12, ставом 1, тачком 6 и чланом 16, ставом 2 Закона о војнобезбедносној агенцији и Војнообавештајној агенцији није у складу с Уставом (Службени гласник РС, број 17/2013). Наведене оспорене одредбе, између осталог, предвиђале су да се мера метеринга предузима на основу налога директора ВБА, као и да ВБА има право да добије информације од телекомуникационих оператера о корисницима њихових услуга, обављеној комуникацији, локацији с које се обавља и других података од значаја за резултате примене те мере.

Даље, Уставни суд⁹ је на двадесетој седници одржаној 13. јуна 2013. године, после три године од покретања иницијативе за оцену уставности, утврдио да део одредбе члана 128, става 1 у делу који гласи „у складу са законом којим се уређује кривични поступак“, као и у делу који гласи „у складу са законима којима се уређује рад служби безбедности Републике Србије и рад органа унутрашњих послова“, као и члана 128, става 5 у делу који гласи „на захтев надлежног државног органа у складу са ставом 1 тог члана и чланом 129, ставом 4 Закона о електронским комуникацијама (Службени гласник РС, број 44/2010) нису у сагласности с Уставом.

Из наведених одлука произилази претпоставка (оборива) да је Уставни суд после вишегодишњег колебања заузео став да се одступање од уставне гаранције о тајности комуницирања односи не само на садржину комуникације већ и на друге податке о комуникацији без уласка у њен садржај.

⁸ Која је пре проглашења неуставним одређених чланова Закона о електронским комуникацијама постојала и пре доношења новог ЗКП.

⁹ Предмет ИУз број 1245/2010, Службени гласник РС, број 60/2013 од 10. јула 2013. године.

ПОСЛЕДИЦЕ ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА

Наведене одлуке Уставног суда доводе полицију и тужилаштво у ситуацију да траже алтернативна и импровизирана решења и да доказе о комуникацији без увида у садржај комуникације, као и доказе с увидом у садржај комуникације, прибављају на основу судске одлуке. Кључно је питање какве су за то могућности на основу новог ЗКП.

Одговор је да за велики број кривичних дела, осим члана 286, става 3 ЗКП, не постоји други правни основ за примену мере метеринга и да је примена мере метеринга на основу одлуке суда могућа само за ограничен број кривичних дела применом *посебних доказних радњи*.

После одлуке Уставног суда, у даљем трагању за алтернативом, тј. начином на који би се подаци о метерингу прикупили на основу судске одлуке, полиција и тужилаштво као *ultima ratio* морају да користе посебне доказне радње. Међутим, домашај посебних доказних радњи је ограничен само на кривична дела из члана 162 ЗКП, што значи да за друга кривична дела, осим члана 286, става 3 ЗКП, тренутно не постоји други правни основ да се подаци о метерингу прибаве чак и на основу одлуке суда.

Једна од посебних доказних радњи у којој је прибављање података о метерингу могуће на основу судске одлуке јесте компјутерско претраживање података¹⁰ из чл. 178–182 ЗКП.

Материјални и формални услови за примену посебне доказне радње рачунарског претраживања података из члана 161, ст. 1 и 2 и члана 178 ЗКП су различити од наведених *материјалних и формалних услова* за примену мере метеринга из члана 286, става 3 ЗКП.

На основу члана 161, ст. 1 и 2 ЗКП, *материјални услови* за примену *свих* посебних доказних радњи, па и рачунарског претраживања података, састоје се у *кумулятивној* испуњености два услова:

1) првог који се односи на врсту кривичног дела (круг кривичних дела на која се могу применити посебне доказне радње) и

2) другог који се односи на доказне тешкоће.

Из другог материјалног услова за примену те доказне радње произилази да је она својеврсни доказни *ultima ratio* – потребно је да се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано.

Формални услови за примену те, посебне доказне радње огледају се у неопходности кумулативног постојања два услова:

1) одговарајуће процесне иницијативе у виду образложеног *предлога* јавног тужиоца и

2) доношење одлуке (*наредбе*) судије за претходни поступак који наређује примену рачунарског претраживања података.

Треба рећи да решење да се подаци о метерингу прибављају рачунарским претраживањем података представља изнуђено решење, јер у упоредном праву метеринг није посебна доказна радња ограничена само на одређена кривична дела, већ је (без обзира на то који је орган надлежан за одобравање њене примене) или самостална доказна радња или самостална мера коју је могуће применити за сва кривична дела која се гоне по службеној дужности. Као што је већ речено, домашај посебне доказне радње рачунарског претраживања података (као и свих других посебних доказних радњи) ограничен је само на кривична дела из члана 162 ЗКП, што значи да за кривична дела ван члана 162 ЗКП не постоји правни основ којим би се на основу судске одлуке прибавили подаци о метерингу.

Иако се за нека кривична дела (попут крађе мобилног телефона) подаци о метерингу на основу члана 126, ст. 1 и 4 Закона о електронским комуникацијама могу прибавити и без одлуке суда на основу пристанка корисника,¹¹ тај члан не решава проблем за мноштво других, веома озбиљних кривичних дела.

10 Ова посебна доказна радња у упоредном праву означава се и као растер потрага јер њен назив долази од речи растер, што значи контролно обележје. Растер прочешљавање је коришћење података који се налазе у приватним или јавним банкама података према унапред утврђеним криминалистичким критеријумима (растери) с циљем откривања осумњиченог и проналажења других лица и предмета.

11 Пошто корисник на основу члана 126 ст.1 Закона о електронским комуникацијама може дати сагласност за прибављање података и о садржају своје комуникације, применом начела да ко може више може и мање, корисник

То значи да се од наведених кривичних дела с електронским насиљем без примене члана 286, става 3 ЗКП мера метеринга може применити само на кривична дела која су обухваћена чланом 162 ЗКП, тј. на кривично дела отмице из члана 134 КЗ и изнуде из члана 214 КЗ. То такође значи да за нека врло важна кривична дела која се могу извршити електронским насиљем, а која нису обухваћена чланом 162 ЗКП (попут принуде из члана 135 КЗ, злостављања и мучења из члана 137 КЗ, угрожавања сигурности из члана 138 КЗ, насиља у породици из члана 194 КЗ, уцене из члана 215 КЗ, насилничког понашања из члана 344 КЗ), осим члана 286, става 3 ЗКП, тренутно не постоји други правни основ за примену мере метеринга, иако је та мера у неким случајевима једини начин за откривање учиниоца тих кривичних дела!!! За претходно наведено следи практичан пример правних ситуација које ће бити наведене од лакших ка тежих.

1. У неким случајевима кривичног дела насилничког понашања из члана 344 КЗ (на пример, када неко телефоном лажно дојави да је у некој школи или у неком суду постављена бомба и тиме значајније угрози спокојство грађана, а што је чест случај у пракси), за утврђивање идентитета извршиоца тог кривичног дела тренутно не постоји ниједан други правни основ осим примене члана 286, става 3 ЗКП.

У том случају подаци о метерингу не би могли да се добију на основу посебне доказне радње рачунарског претраживања података из чл. 178 и 180 ЗКП, јер кривично дело насилничког понашања из члана 344 КЗ није у групи кривичних дела из члана 162 ЗКП, тј. није испуњен први *материјални услов* за примену посебних доказних радњи, а како је Уставни суд утврдио да су неуставни делови одредбе члана 128 и 129 Закона о електронским комуникацијама, значи да је тренутно једини правни основ за добијање података о метерингу и, на тај начин, утврђивање идентитета извршиоца тог кривичног дела само важећи члан 286, став 3 ЗКП.

2. Када је у питању кривично дело угрожавања сигурности из члана 138 КЗ (на пример, ако би једно лице другом слало озбиљне претеће СМС поруке (став 1), или ако би се претеће СМС поруке слале председнику Републике, народном посланику, председнику Владе, судији Уставног суда, судији, јавном тужиоцу, заменику јавног тужиоца... (став 3), осим члана 286, става 3 ЗКП (чија се уставност доводи у питање) тренутно не постоји ниједан други правни основ за идентификацију корисника телефона с којег претње долазе. Ни у том случају не може се применити ни посебна доказна радња тајног надзора комуникација ни рачунарског претраживања података, нити било која друга, посебна доказна радња, јер кривично дело угрожавања сигурности из члана 138 ЗКП није међу кривичним делима из члана 162 ЗКП, тј. није испуњен први *материјални услов* за примену посебних доказних радњи.

Пошто је Уставни суд оценио неуставним одредбе члана 128 и 129 Закона о електронским комуникацијама, то значи да је и у овом случају једини правни основ за утврђивање идентитета извршиоца тог кривичног дела члан 286, став 3 ЗКП, чија се уставност доводи у питање.

Што је још горе, уколико неко лице озбиљно прети другом лицу СМС порукама може се догодити да се након тога изврши и неко, још теже кривично дело, попут убиства из члана 113 КЗ или тешка телесна повреда из члана 121 КЗ, а полиција и тужилаштво без примене члана 286, става 3 ЗКП немају правни основ да извршиоца открију у фази док је још било речи о кривичном делу угрожавања сигурности из члана 138 КЗ и тако спрече извршење још тежих кривичних дела, тј. да делују *antedeliktum*.

3. У члану 162 ЗКП, као кривично дело за које се могу применити посебне доказне радње наведено је само кривично дело тешког убиства из члана 114 КЗ, али не и кривично дело убиства из члана 113 КЗ. То значи да, уколико неко изврши кривично дело убиства из члана 113 КЗ и од жртве након убиства узме мобилни телефон, полиција и тужилаштво, ради идентификације извршиоца кривичног дела убиства, податке о телефонском саобраћају са жртвиног телефона након извршеног злочина не би могли на други начин да добију осим применом члана 286, става 3 ЗКП!!!

Примена посебних доказних радњи не би дошла у обзир јер се кривично дело убиства из члана 113 КЗ не убраја међу кривична дела за која је на основу члана 162 ЗКП примена посебних доказних радњи дозвољена, одредбе чл. 128 и 129 Закона о електронским комуникацијама су оцењене као неуставне, а примена члана 126 истог закона такође *не би била могућа* јер

може дати и сагласност за прибављање података о својој комуникацији и без уласка у њен садржај

жртва, тј. оштећени више не може ни да да пристанак за листинг свог телефона! Дакле, и у том случају једини правни основ за утврђивање извршиоца тог кривичног дела је члан 286, став 3 ЗКП, чија се уставност доводи у питање.

Последњи пример показује колико је анализа електронских комуникација важно средство доказивања и у случајевима када електронске комуникације нису директно средство за извршење кривичног дела, али су зато јако значајне за проналажење његовог извршиоца. Даље, иако у нашој судској пракси још није забележен случај убиства у којем су као директна средства извршења коришћена средства електронских комуникација, електронске комуникације се често користе као помоћно средство приликом извршења многих, па и тог кривичног дела (на пример, ради јављања о локацији или кретању жртве), што указује на доказни значај метеринга.

КОНВЕНЦИЈА О ВИСОКОТЕХНОЛОШКОМ КРИМИНАЛУ

Шта је међународни стандард за примену мере метеринга најбоље показују одредбе Конвенције о високотехнолошком криминалу.¹²

Конвенција разликује прикупљање података о саобраћају комуникације без увида у њен садржај (што се у члану 20 дефинише као снимање података у реалном времену о саобраћају који се односи на *пренос* одређеног комуницирања) од прикупљања података о саобраћају комуникације с увидом у њен садржај (што се у члану 21 дефинише као снимање у реалном времену података који се налазе у садржају одређеног комуницирања).

Треба рећи да, иако је на основу члана 42 Конвенције на то имала право, Република Србија Законом о потврђивању Конвенције¹³ није ставила никакву резерву на примену члана 20 Конвенције (којим се уређује прикупљање података о комуникацији без увида у њен садржај, тј. метеринг), односно на члан 14, став 3 Конвенције, у којем је дата могућност стављања резерви на члан 20 Конвенције, али и *упутство* за примену члана 20 Конвенције (метеринг).

У члану 14, ставу 3 Конвенције је наведено да резерве¹⁴ на примену члана 20 Конвенције треба да се сведу на што мањи обим, како би мере из члана 20 (метеринг) могле да се примењују *што шире*. Дакле, међународни стандард је да приликом примене мере метеринга законска ограничења треба да буду што мања, односно да се та мера примењује што шире.

То значи да је примена мере метеринга која је уређена чланом 286, ставом 3 ЗКП у складу с међународним стандардом, тј. Конвенцијом о високотехнолошком криминалу. Члан 20, став 1 Конвенције за предузимање мере метеринга не захтева одлуку суда, већ прописује да су за то овлашћени „надлежни органи“. Сличну формулацију, тј. да се та мера предузима „на захтев надлежног државног органа“ имао је и члан 128, став 5 Закона о електронским комуникацијама, који је Уставни суд оценио неуставним.

Дакле, са становишта међународног права није споран орган који је надлежан за примену мере метеринга (полиција, суд или тужилаштво), али је зато са становишта међународног права спорна *дужина трајања те мере*. Наиме, у члану 128, ставу 4 Закона о електронским комуникацијама (који Уставни суд није идентификовао као споран) предвиђено је да је оператер дужан да задржане податке чува дванаест месеци од дана обављене комуникације, што није у складу с чланом 16, ставом 2 Конвенције, где је предвиђено да лице под чијом су контролом или у чијем су поседу компјутерски подаци треба да се обавезе да те податке чува највише деведесет дана.

Таквим законским решењем је дошло до повреде одредби Конвенције, јер је законом дозвољен дужи рок за чување задржаних података него што је то предвиђено Конвенцијом.

¹² Конвенција о високотехнолошком криминалу је закључена у Будимпешти 23. новембра 2001. године, а ступила је на снагу 1. јула 2004. године. Државе чланице Савета Европе и друге државе потписнице усвојиле су ту Конвенцију свесне дубоких промена које су донели дигитализација, конвергенција и стална тенденција ка глобализацији компјутерских мрежа. То је учињено с циљем да се обезбеди одговарајућа равнотежа између потребе за спровођење закона и поштовања основних људских права, као и заштите личних података.

¹³ Службени гласник РС, број 19 од 19. марта 2009. године.

¹⁴ Република Србија, за разлику од Црне Горе, није ставила ниједну резерву.

Према члану 194 Устава Републике Србије, који уређује хијерархију домаћих и међународних општих правних аката, предвиђено је да закони и други општи акти донети у Републици Србији не смеју бити у супротности с потврђеним међународним уговорима и општеприхваћеним правилима међународног права.

Из наведеног произилази да је Закон о електронским комуникацијама у члану 128, ставу 5, којим се дефинише надлежност за примену мере метеринга, Уставни суд ипак оспорио, иако је био у складу с чланом 20, ставом 1 Конвенције, док је члан 128, став 4 истог закона, који дефинише дужину трајања те мере, са становишта Уставног суда неспоран, иако није у складу с чланом 16, ставом 2 Конвенције.

Треба рећи и да је Директивом о обради података о личности и заштити приватности у сектору електронских комуникација (2002/58/ЕС, 2006/24/ЕС, 2009/136/ЕС) у члану 1, ставу 3 предвиђено да се та директива не примењује на активности у области јавне безбедности, одбране, државне безбедности (укључујући и економску добробит државе када је у корелацији с питањем државне безбедности), као ни на активности државе у области кривичног права.

АРГУМЕНТИ У ПРИЛОГ УСТАВНОСТИ ЧЛАНА 286, СТАВА 3 ЗКП

1. Одговор на питање да ли је члан 286, став 3 ЗКП у складу с Уставом лежи у одговору на питање, тј. тумачењу да ли се уставна гаранција о одступању од тајности комуницирања на основу судске одлуке (из члана 41, става 2 Устава) примењује само када је реч о садржају комуникације, или и када је реч о неким другим подацима о комуникацији којима се не улази у њен садржај.

Одговор на то питање се може дати само систематским тумачењем свих одредби Устава, тј. утврђивањем правог значења правне норме из члана 41 Устава (којим се дефинише тајност комуникације), а на основу њене везе са свим осталим нормама које чине Устав. Након члана 41, који пружа уставне гаранције за тајност комуникација, Устав већ у следећем члану 42 дефинише уставне гаранције за заштиту података о личности.

Тако се у члану 42 Устава каже:

Зајемчена је заштита података о личности.

Прикупљање, држање, обрада и коришћење података о личности уређују се законом.

Забрањена је и кажњива употреба података о личности изван сврхе за коју су прикупљени, у складу са законом, осим за потребе вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, на начин предвиђен законом.

Свако има право да буде обавештен о прикупљеним подацима о својој личности, у складу са законом, и право на судску заштиту због њихове злоупотребе.

Члан 42, став 2 Устава скоро у потпуности дефинише метеринга (прикупљање, држање, обрада и коришћење података о личности). Пошто подаци о томе с ким нека личност одржава комуникацију свакако припада подацима о личности (и једног и другог лица), на прикупљање, држање, обраду и коришћење података о комуникацији, под условом да се том приликом не улази у њен садржај, треба примењивати члан 42, а не члан 41 Устава.

На основу члана 42, става 3 Устава, за одступање од уставне гаранције о заштити података о личности није потребна судска одлука, већ само да је испуњен један од два *алтернативна услова*: 1) да постоји потреба за вођењем кривичног поступка или 2) потреба заштите безбедности Републике Србије.

Мера рачунарског претраживања података (која се тренутно, као изнуђено решење, користи и за метеринг), која је на основу чл. 178 и 180 ЗКП у надлежности суда, на основу члана 42 Устава може бити у искључивој надлежности тужилаштва, полиције, ВБА или БИА, јер према члану 42, ставу 2 Устава за задржавање и обраду података о личности није неопходна судска одлука.

Стога није јасан став Уставног суда (додуше не експлицитан) да је за предузимање мере метеринга, која је део посебне доказне радње рачунарског претраживања података, неопходна судска наредба када за предузимање целе посебне доказне радње рачунарског претраживања

података, према члану 42 Устава, наредба суда није потребна. Изменама ЗКП, без бојазни због могуће неуставности, могло би се предвидети да рачунарско претраживање података налаже тужилац, или то чак предвидети као самостално полицијско овлашћење и меру из члана 286, става 2 ЗКП.

Међутим, таквим изменама ЗКП не би се много постигло. Иако би мера метеринга и даље остала у надлежности тужилаштва, брисање метеринга као самосталне мере из члана 286, става 3 ЗКП и увођење рачунарског претраживања података као посебне доказне радње у надлежност тужилаштва из чл. 178 и 180 ЗКП, повлачило би за собом сва ограничења која важе за примену посебних доказних радњи.

У сваком случају, метеринг не би требало дефинисати као *посебну доказну радњу* (не само због тога што је примена посебних доказних радњи ограничена само на нека кривична дела већ и стога што се употреба рачунарског претраживања података користи због различитих разлога у односу на разлоге за меру метеринга) већ као самосталну доказну радњу или меру коју је могуће применити за сва кривична дела која се гоне по службеној дужности.

2. Прешироко тумачење члана 41 Устава довело би до конфликта права на тајност комуникације с другим правима зајемченим Уставом (на пример, с правом на живот из члана 24, правом на неповредивост физичког и психичког интегритета из члана 25, правом на слободу и безбедност из члана 27, правом на имовину из члана 58 итд.).

У наведеном примеру кривичног дела угрожавања сигурности из члана 138 КЗ, прешироким тумачењем Уставних одредби о праву на тајност комуникација држава не би могла да обезбеди остварење права на неповредивост физичког или психичког интегритета или, у екстремнијим случајевима, чак и права на живот. Ако се примени циљно, тј. телеолошко тумачење Устава, може се закључити да уставодавац, приликом доношења Устава, није имао за циљ да преширока заштита права на тајност комуникација угрози заштиту и остварење других, важнијих права зајемчених Уставом.

3. Приликом доношења Устава, уставописац није могао да предвиди неочекивано брз развој науке и технике, као ни то да ће употреба савремених техничких средстава бити могућа при извршењу скоро сваког кривичног дела. У сваком случају, уставодавац није имао за циљ да одредбе Устава штите извршиоце кривичних дела већ већи део друштва. У том смислу, надлежним државним органима не би требало превише ограничавати или за нека кривична дела потпуно онемогућити употребу мере коју многи сматрају „револуцијом у откривању и расветљавању кривичних дела“¹⁵. Реч је о вечитом вагању вредности: јачање слобода и права појединаца на уштрб јачања овлашћења државе зарад ефикасније борбе против криминала, или јачање овлашћења државе зарад ефикасније борбе против криминала на уштрб слобода и права појединаца. Као и при сваком вагању најтеже је пронаћи праву меру.

Међутим, приликом примене метеринга аутор сматра да су та мера и граничник јасно постављени и да се састоје у разликовању података о комуникацији којом се не остварује увид у њен садржај, када судска одлука није неопходна, од података који се добијају увидом у садржај комуникације, када је судска одлука неопходна.

4. Приликом расправе о уставности члана 286, става 3 ЗКП треба отворено рећи да је тај члан тренутно једини правни основ за откривање починилаца одређених, врло озбиљних кривичних дела, као и за спречавање извршења најтежих кривичних дела, и да без његове примене полиција и тужилаштво тренутно немају другу могућност за откривање извршиоца врло тешких кривичних дела. Ако би се, на пример, када је у питању кривично дело угрожавања сигурности грађана из члана 138 КЗ, претње упућивале СМС порукама, без примене члана 286, става 3 ЗКП полиција и тужилаштво не би имали инструменте за идентификацију извршиоца који прети било ком грађанину, чак и ако су ти грађани чланови Уставног суда, Владе, тужиоци, судије, полицајци, дакле лица која се баве ризичним професијама.

15 Weigard, T. (1997). The criminal justice systems facing the challenge of organized crime: General report. *Revue internationale de droit pénal*, 68, str. 4.

ЗАКЉУЧАК

Пошто наведени правни вакуум одговара само извршиоцима кривичних дела, евентуална одлука тужилаштва да све до одлуке Уставног суда о уставности члана 286, става 3 ЗКП тај члан не примењује, била би погрешна из више, доленабројаних разлога.

1. Тај члан је тренутно једини правни основ за откривање починилаца одређених, врло озбиљних кривичних дела с елементима електронског насиља, као и за спречавање извршења још тежих кривичних дела (дакле, и правни основ за репресивно деловање након извршења кривичног дела – *postdelictum*, и правни основ за проактивно деловање пре извршења кривичног дела – *antedelictum*).

2. И даље су на снази одредбе два базична закона – ЗКП и Закона о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу, који омогућавају предузимање мере метеринга и без судске одлуке. Питање је да ли ће Уставни суд оценити неуставним (што има право) и одредбе Закона о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу, које представљају директну примену међународног права у домаћем законодавству.

3. Уколико би Уставни суд утврдио да је члан 286, став 3 ЗКП неуставан, то би значило да подаци прибављени применом мере метеринга на основу чл. 84 и 16 ЗКП не би могли да се користе као доказ у кривичном поступку. Међутим, постоји могућност да би други докази, који би се прибавили након што би применом мере метеринга био идентификован потенцијални извршилац кривичног дела (на пример, претрес стана на основу одлуке суда којом приликом би били пронађени предмети који потичу из кривичног дела или средства којима је дело извршено, или у присуству браниоца детаљно признање осумњиченог с објашњењем где се налазе предмети који потичу из кривичног дела или средства којима је дело извршено, након чега би уследило и проналажење тих предмета или средстава), могли да се користе као доказ у кривичном поступку. Анализирање и давање одговора на то питање захтева простор који би могао да буде тема засебног рада, али би одговор на то питање у првом реду морали да дају редовни судови, а у крајњој инстанци и Уставни суд.

4. Иако је велико питање да ли ће Уставни суд мењати до сада изнете правне ставове, то није немогуће. Ако се приликом расправе о уставности члана 286, става 3 ЗКП изнесу валидни правни аргументи, постоји могућност да Уставни суд утврди да члан 286, став 3 ЗКП није у супротности с Уставом. У том случају, Уставни суд се може руководити ставом Европског суда за људска права да се у одлучивању ослања на раније донете пресуде, али у складу с начелом да раније донете пресуде не морају бити и дефинитивне, тј. да суд може одступити од своје раније праксе, тј. пружити заштиту у одређеним случајевима у којима то до тада није чинио, односно да не пружи заштиту у случајевима у којима је то до тада чинио.

5. Изменама и допунама ЗКП то питање би се могло решити и тако што би уместо тужилаштва (у облику налога) примену мере метеринга одређивао суд (у облику наредбе). Ипак, у неким хитним случајевима (на пример, у случају отмице када отмичари телефоном захтевају откуп, па је потребно брзо утврдити њихову локацију) то би изискивало дугу процедуру и губљење драгоценог времена. Најпре би (као када је реч о посебној доказној радњи тајног надзора комуникација) полиција тужилаштву морала да напише иницијални акт за примену те мере, после чега би тужилаштво судији за претходни поступак морало да пише предлог за предузимање мере, да би на крају судија за претходни поступак донео наредбу, која би могла да се примењује тек након што полиција ту наредбу прими. Та процедура би довела до губитка драгоценог времена у ситуацијама када је за спасавање људског живота битан сваки минут, поготово што је са становишта важећег члана 286, става 3 ЗКП, али и Устава, таква процедура непотребна. Такође, остаје отворено и горуће питање како поступати с текућим случајевима пре евентуалних измена и допуна ЗКП. Због тога је боље да метеринг остане у надлежности тужилаштва или полиције као самостална доказна радња или самостална мера, коју је могуће применити за сва кривична дела која се гоне по службеној дужности.

6. Тек након трагичних догађаја, с правом буде закључено да деца у односу на остале категорије становништва морају имати првенство за лечењу у иностранству, као и да се неке уставне и законске норме могу и другачије тумачити (на пример, члан 21 Устава који

забрањује дискриминацију по било ком основу, па и по питању година живота). Не треба, као у наведеном примеру, чекати да се трагични догађаји десе, па тек након тога закључити да се неке уставне и законске норме могу и другачије тумачити. Настале последице, у првом реду евентуално изгубљени људски животи, не могу се касније отклонити другачијим тумачењима било које правне норме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Alaton, P. (2004). *The EU and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
2. Allen, M. (2003). *Textbook on Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
3. Bantekas, I. (2007). Some Theoretical Foundations of EU Criminal Law: An International Law and International Organizations Perspective. *European Journal of Law Reform*, 9(2/3).
4. Berger, V. (1988/1990). *Case Law of the European Court of Human Rights*. Dublin: The Round Hall Press.
5. Wayner, P. (1998). Technology and Tracks Cell Phones Draws Fire. N. Y. Times. February 23, 1998
6. Weigard, T. (1997). The criminal justice systems facing the challenge of organized crime: General report. *Revue internationale de droit pénal*, 68.
7. Westin, A. (1967). *Privacy and Freedom*. New York: Atheneum.
8. Granata, S. (2004). Review of Judgments and Decisions Delivered in 2004 by the European Court of Human Rights on Subjects Relevant to International Law. *Italian Y. B. Int'l L.* 14.
9. Douglas-Scott, S. (2006). A Tale of Two Courts: Luxemburg, Strasbourg and the Growing European Human Rights Acquis. *CML Revue*, 43.
10. Rosas, A. (2008). The European Court of Justice and Public International Law. U J. Wouters, A. Nollkaemper, E. De Wet (ur.), *The Europeanisation of International Law*. Hague: T. M. C. Asser.

ХУЛИГАНИЗМ КАО ОБЛИК СОЦИЈАЛНОГ НАСИЉА У СРБИЈИ

Доц. др Марија Ђорић¹

Факултет за европске правно-политичке студије
Универзитет Edisons, Нови Сад

Сажетак: У раду се истражује хулиганизам као облик социјалног насиља, са посебним освртом на узроке његовог појављивања и консеквенце које производи на територији Републике Србије. У циљу што валиднијег одређења хулиганизма направљена је дистинкција између „хулигана“ и „навијача“ и анализирани су неке од постојећих дефиниција ових феномена. Ауторка је компаративном анализом најмаркантнијих хулиганских група у Србији утврдила њихове сличности и разлике и констатовала како је на спортским приредбама у Србији све актуелнија појава коју је назвала „политизацијом хулиганизма“. Констелација друштвено-политичких односа у великој мери утиче на ескалацију насиља хулиганских група на спортским приредбама, чиме се потврђује хипотеза да је спорт огледало друштва у коме егзистира. Интензивирање хулиганизма на нашим просторима је пре свега повезано са распадом СФРЈ и јачањем националистичких страсти, које су се веома експлицитно манифестовале на спортским приредбама. Хулиганске групе су чврсто структуриране, хијерархизоване и затворене, чиме се отежава борба против овог облика социјалног насиља, које више није само „британска болест“, већ се може срести у свим срединама у којима је постојана традиција навијачке културе.

Кључне речи: хулиганизам, хулигани, насиље у спорту, фудбал, социјално насиље.

ПОЈАМ И ВРСТЕ НАСИЉА

За насиље можемо рећи да је старо колико и човек. Оно припада анималном делу људске природе који често претеже над човековим рационалним бићем. Николо Макијавели (Niccolò Machiavelli) је сматрао како је човек *in mezzo bestia e mezzo uomo*, тј. „пола човек, пола животиња“², те да у ситуацији када преовладава анимална половина, човек постаје склон насиљу.

Већ сама етимологија насиља указује на то да се ради нешто „на силу“, тј. уз употребу силе. Али насиље није исто што и сила. Оно се разликује и од феномена моћи и власти. Неразликовање ових појава ствара велики проблем у савременом друштву, а понајвише у науци која има задатак да одреди њихове тачке спајања и раздвајања. Проблемом насиља (са посебним освртом на политичко насиље) се у нас још осамдесетих година први почео бавити Драган Симеуновић који је врло прецизно уочио корелацију односа између насиља и његових сродних феномена: „Сила је средство остварења и одржања моћи, а насиље је начин исказивања и спровођења моћи“³. Из ове научне формуле Симеуновић извлачи закључак да је сила статичка категорија, док је насиље динамичка, те је насиље увек рад силе. Власт је, пак, институционализована врста моћи. Постоје различите дефиниције насиља, али све оне у бити указују на то да је насиљу увек иманентна деструктивност.

Док у српском језику речи сила, моћ, власт, могу имати и позитивно и негативно значење у зависности од околности, насупротив њима насиље је феномен који се увек доживљава негативно из разлога што у сваком случају иде ка уништењу некога или нечега. Управо због деструктивног карактера насиља „стари Грци су сматрали да је сила нема, те се као начин опхођења међу људима налази испод нивоа политике. Примена насиља, као у суштини неполитичког средства, односила се на робове и варваре“⁴. Према Аристотелу,⁵ у политичком животу нема места насиљу, јер човек живи у заједници ради општег добра, па у складу са тиме

1 mara.djoric@yahoo.com

2 Види: Макијавели, Николо, *Владалац*, Модерна, Београд, 1989.

3 Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 7.

4 Тадић, Љубомир, *Наука о политици*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 21.

5 Види: Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1991.

избегава насиље које би било погубно по целокупну заједницу. Присиљавати људе уз помоћ насиља на неко деловање је било својство претполитичког друштва које је егзистирало ван полиса. Човек је политичко биће, што указује на одређену дозу рационалности и као такав је биће *праксиса*⁶ и *лексиса*⁷. Овакво аристотеловско тумачење насиља у савременом друштву није реално из разлога што је насиље постало толико распрострањено не само у политици, већ и у сфери читавог друштва, да можемо говорити о експанзији насиља на свим друштвеним нивоима.

У свакодневном животу, па и науци, насиље се најчешће поистовећује са појмом агресивности. Насиље и агресија нису синоними, па ћемо у циљу бољег разумевања ових феномена направити њихову демаркациону линију раздвајања. Агресивност је „катеорија мотивације и подстицаја за разлику од насиља које спада у категорију понашања“⁸. Иако је свако насиље облик агресије, дискрепанца је у томе што агресија, уколико се каналише, не мора бити негативна (напротив, чак може имати и позитивне консеквенце), док је насиље увек деструктивног карактера. Једну од познатијих студија на тему насиља и агресивности направио је Конрад Лоренц (Konrad Lorenz) који каже да је „агресија борбени нагон животиња и човека усмерен на припаднике сопствене врсте“⁹. Сложићемо се са овом тврдњом око одређења агресије као нагона, с тим што сматрамо да агресија није усмерена само према припадницима своје врсте, јер човек на различите начине показује агресију према својој, а потом и према другим врстама, као и према материјалним добрима. У животињском свету је то нешто другачије, како тврди Конрад Лоренц у својој књизи „О агресивности“. Он сматра да је, рецимо, код коралних риба у топлим морима функција агресивности оправдана, јер је у циљу очувања врсте, па у том контексту даје пример борбе мужјака за женку или за одбрану територије и младунчади. Да и међу животињама постоји фактор инхибираности када је у питању агресија, Лоренц показује на примеру вукова који међусобно током борбе контролишу угриз на месту жиле куцавице на врату како не би убили припадника свога чопора.

Иако је Лоренц покушао да кроз царство животиња испита појаву агресије (као врсте нагона) у људском роду, треба рећи да постоји значајна разлика између агресије животиња и агресије човека. Владета Јеротић сматра да човек поседује нагоне, а да су инстинкти својствени животињама¹⁰. Хегел је, пак, сматрао да је нагон „нижа моћ хтења“, док је права воља „виша моћ хтења“¹¹. Агресија се као нагон јавља код деце још у најранијем детињству кад желе да постигну или добију нешто. Од четврте до девете године, деца су обично склона вербалном или психичком насиљу и то претежно према свом полу. Током периода адолесценције од десете до тринаесте године, агресија је више усмерена ка супротном полу. Истраживање које је у виду лонгитудиналне студије вршио Леонард Ерон (Leonard David Eron) испитујући социјални живот појединаца током двадесет и две године њиховог живота, показало је следеће резултате: деца која су била изразито агресивна према својим вршњацима до осме године, имала су пет пута већу могућност да направе криминалне прекршаје до своје тридесете године живота, за разлику од деце која нису била агресивна¹². Сигмунд Фројд (Sigmund Freud) је, рецимо, сматрао да је губитак љубави један од предиспонирајућих фактора агресивности.

У модерном друштву долази до комерцијализације насиља захваљујући мас-медијима који све више промовишу деструктивно понашање. Сматра се да у САД „до четрнаесте године деца виде преко једанаест хиљада убистава на телевизији, а сваки цртани филм просечно има двадесет и шест сцена насиља“¹³. Телевизија и интернет све више промовишу како физичко тако и вербално насиље, а ми смо сведоци енормне популарности *reality show* програма у којима се чак сматра пожељним ма која врста насиља, јер повећава гледаност. На тај начин се уз помоћ интернета и модерних система комуникације рађа нов појам познатији као сајбер

6 Биће које делује.

7 Биће које говори.

8 Симеуновић, Драган, Политичко насиље, Радничка штампа, 1989.

9 Лоренц, Конрад, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970, стр. 5.

10 Предавање „Против кога смо?“ на специјалистичким студијама „Тероризам и организовани криминал“ на Факултету политичких наука, Београд, 13.12.2007.

11 Хегел, Фридрих Вилхелм Георг, *Философска пропедеутика*, Графос, Београд, 1985, стр. 16.

12 Опширније у: *The ABC's of Bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005.

13 *The ABC's of Bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005, стр. 14.

насиље или сајбер булинг. Истраживање које је објављено у научном часопису *Pediatrics* показује да у САД 90 % деце узраста од 8 до 16 година игра у просеку 13 сати недељно видео игрице од којих су многе насилне, што утиче на повећање њихове агресивности¹⁴. У таквој друштвеној клими која популаризује насиље на виртуелном плану кроз компјутерске игрице, интернет и остале модерне медије, за очекивати је и пораст насиља у реалном животу.

До сада је у друштвеним наукама направљен већи број типологизација насиља. На основу тога у којој сфери човековог живота се насиље јавља, можемо говорити о политичком насиљу, породичном насиљу, насиљу на спортским приредбама, насиљу у саобраћају, међувршњачком насиљу итд¹⁵. Галтунг (Johan Galtung) је пак сматрао да насиље можемо поделити у три категорије: директно, структурално и културолошко насиље. Он је тврдио да је конфликт основа насиља, те сликовито представља овај однос: „Ако је насиље ватра, онда је конфликт дим“¹⁶. Овај „теоретичар мира“ је сматрао да је насиље основна сметња људским потребама и да се може избећи. Када је реч о директном насиљу, оно је непосредно уочљиво – нпр. убиство. За разлику од директног насиља, структурално насиље не потиче од особа, већ је скривено у различитим структурама, сматра Галтунг. Неправедна расподела богатства, неједнаке шансе за образовање и сл. су примери структуралног насиља, које у ствари, према Галтунговој перцепцији, представља синоним за социјалну неправду. Тек 90-их година прошлог века ће Галтунг проширити ову типологију и додати још културолошко насиље, под којим се подразумева свака злоупотреба културе ради остварења директног или структуралног насиља. Војне параде, заставе, химне, разне врсте пропаганде, култови вођа – све се ово може сматрати културолошким насиљем.

Светска здравствена организација је класификовала насиље према починиоцима на: самоусмерено насиље, интерперсонално насиље и колективно насиље¹⁷. Док прва врста насиља подразумева аутодеструктивно понашање у смислу самоповређивања, као што је на пример самоубиство, интерперсонално насиље се даље може поделити на породично насиље и насиље у широј заједници (школа, посао, комшилук...). Колективно насиље представља насиље једне групе против друге, како би се остварили одређени друштвени, економски или политички циљеви. Као што видимо, постоје разне могућности класификације насиља, али је најбитније да се разврставање насиља одвија по утврђеним критеријумима, како би уопште одређене типологије имале смисла. Ми ћемо се у наставку рада, сходно теми истраживања, бавити одређењем социјалног насиља и његових подврста.

ХУЛИГАНИЗАМ КАО ОБЛИК СОЦИЈАЛНОГ НАСИЉА

Социјално или друштвено насиље се као израз користи, како истиче Симеуновић, не само да би се направила разлика између политичког и осталих облика насиља у друштву, „већ и зато што насиље постоји у ширем смислу у природи, нпр. као крволочност, а не искључиво као друштвено насиље“¹⁸.

У савременом друштву постоје различити облици социјалног насиља: насиље у породици (које се углавном своди само на насиље мушкараца)¹⁹, насиље на послу (мобинг), међувршњачко насиље (булинг)²⁰, насиље у саобраћају, насиље на спортским приредбама и сл. Заједничко свим овим облицима насиља је то да се одвијају у социјалној, тј. друштвеној сфери и да се заснивају на комуникативној функцији између субјекта (извршиоца) и објекта

14 Ybara Michele, Diener West Marie, Markow Dana, Leaf Philip, Hamburger Merle, Boxer Paul, „Linkages Between Internet and other media violence with seriously violent behavior by youth”, *Pediatrics*, Nov 2008, Vol 122, Issue 5, стр. 929-937.

15 Сви ови облици насиља се могу уврстити у друштвене (социјалне) облике насиља.

16 Galtung Johan, Webel Charles, *Handbook of Peace and Conflict Studies*, Routledge, London, New York, 2007, стр. 18.

17 http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf, 14.02.2013.

18 Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 22.

19 Ово је вероватно из разлога што су починиоци породичног насиља у 92% мушкарци (Извор: <http://www.centarzadevojke.org/index.php/tekstovi/nasilje-u-porodici.html>, 20.04.2014). Међутим, постоје забележени случајеви и о женама као вршиоцима насиља над мушкарцима, као и случајеви у којима су насилници деца, а жртве родитељи.

20 У Србији је израз булинг синоним за међувршњачко насиље, међутим у англосаксонским срединама се израз булинг користи и за насиље на послу, које код нас називано мобингом.

(жртве) насиља. Свако социјално насиље је чин комуникације јер упућује одређену поруку²¹. Тако је и са хулиганизмом.

Да бисмо разумели феномен хулиганизма, морамо кренути од етимолошког порекла ове речи. Наиме, сматра се да је први писани траг о употреби термина хулиганизам забележен 1898. године у извештају лондонске полиције и означавао је назив за насилне уличне банде²². По првој верзији, на основу полицијских извештаја из 19. века у Енглеској, реч хулиган се везује за име једног од криминалаца из озлоглашене трочлане банде Хулиган-Худлум-Ларкин (Hooligan-Hoodlum-Larkin)²³. По другој верзији овај назив потиче од презимена ирске имигрантске породице која је живела у Лондону и терорисала Ист Енд (East End)²⁴. У сваком случају, хулиганизам је понашање које подразумева употребу насиља, што и само порекло речи експлицитно показује.

Данас се често у колоквијалном говору и медијима користи израз хулиганизам под којим се подразумева насилно понашање публике на спортским приредбама. Неретко се хулигани подводе под појам навијача, што ствара додатно отежавајућу околност у проучавању овог феномена. Оно што треба нагласити јесте да нису сви навијачи хулигани, иако су (у ужем смислу речи) сви хулигани навијачи.

Израз навијач у спортском свету може имати врло широко значење, под којим подразумевамо све симпатизере, фанове одређеног тима, или једноставно обичне људе који навијају за репрезентацију своје земље. На пример, навијач може бити и домаћица, поштар, политичар, научник, али их то не чини хулиганима. Поистоветити све навијаче са насилницима је кардинална грешка не само у теоријском промишљању, већ и у пракси. Борба против хулигана би, у том контексту, подразумевала и борбу против свих оних људи који воле спорт и уживају у њему не користећи силу. Иако су навијачи у форми публике постојали од како постоје спортска такмичења, први фудбалски навијачи у модерном значењу као феномен настају у деветнаестом веку 1863. године када је основана фудбалска асоцијација²⁵.

Хулигани су посебна врста публике која мотивисана спортским дешавањима користи насиље као основни метод деловања. Хулиганизам је појава која имплицира ескалацију насиља и то не само за време спортских дешавања, већ и пре и после њих. Видимо да феномен хулиганизма увек кореспондира са насиљем, те стога можемо ову појаву оквалификовати као друштвено непожељну и опасну, јер као што смо у овом раду већ нагласили, свако насиље је деструктивно и оставља консенквенце по читаво друштво. Такође, треба имати у виду уже и шире значење хулиганизма. У првом случају хулиганизам се везује за насиље публике на спортским приредбама, док у другом, много ширем контексту, хулиганизам може бити израз којим се означава уличарско, недолично и преступничко понашање.

Родно место фудбалског хулиганизма је Велика Британија, а Ричард Гиљаноти, (Richard Guilianotti) сматра да је почетак модерног енглеског хулиганизма везан за телевизијски пренос утакмице 1961. године између „Тотенхама“ (Tottenham) и „Сандерленда“ (Sunderland). „Насиље између супарничких навијача, вандализам, провокација полиције и ривалитет између фанова били су први показатељи овог феномена“²⁶, сматра Гиљаноти. Велики допринос у популаризацији хулиганизма остварили су медији који су преносили сцене насиља и на тај начин давали проблематичним навијачима на важности. Иако је насиље спортских навијача универзални феномен и јавља се на територији свих земаља „насилно и антисоцијално понашање код фудбалских фанова често се означава као фудбалски хулиганизам или понекад као британска болест“²⁷. Повезивање хулиганизма са

21 Према: Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.

22 Weigelt, Ina, *Die Subkultur der Hooligans: Merkmale, Probleme, Präventionsansätze*, Tectum-Verl., Marburg, 2004, стр. 13.

23 Liberman, Anatoly, *Word origins – and how we know them: etimology for everyone*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005, стр. 120.

24 Види: Kontos Louis, Brotherton David, *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Press, Westport, 2008.

25 Види: Dunning Eric, Murphy Patrick, Williams John, *The Roots of football hooliganism*, Routledge and Kegan Paul, London and New York, 1988, стр. 32.

26 Guilianotti, Richard, *Football – a sociology of the global game*, Policy Press, London, 2000, стр. 41.

27 Види: Frosdick Steve and Marsh Peter, *Football hooliganism*, Cullompton, Willan, 2005, стр. 3.

Енглеском није нимало случајно, јер се фудбал као игра најпре развија у овој земљи, а са њом и насиље публице. Такође, треба нагласити да су и прве драконске казне за насилно понашање на спортским приредбама донете баш у овој земљи, и то након чувеног Хејсела када је држава почела озбиљно да решава проблем насиља у спорту. Иако се хулиганизам с разлогом везује за Велику Британију, данас је потпуно непримерено и превазиђено говорити о њему као о проблему са којим се среће само ова земља. Наиме, хулиганизам је појава која се може јавити у било којој средини у којој постоји традиција навијачке културе.

С обзиром да се хулиганизам претежно среће у фудбалу (мада га има и у другим спортовима попут кошарке, хокеја на леду и сл.), покушаћемо да објаснимо зашто је то тако.

1. Пре свега, фудбал је спорт који се игра на великим стадионима, што подразумева присуство масе коју је тешко контролисати и која се често повинује „психологији гомиле“²⁸.

2. Фудбал се игра на отвореном простору, што је разлог више за примену насиља које се теже контролише него у затвореном простору.

3. Трећи разлог можемо наћи у колективном несвесном које се, како је Јунг (Carl Gustav Jung)²⁹ тврдио, налази у сваком од нас и које се попут архетипских слика преноси из прошлости на данашње време. Наиме, фудбал и његове претече су још од првих дана биле праћене бујицом насиља у публици. У Енглеској је 1477. Едвард IV издао едикт којим се забрањује фудбал, а пре тога је у Лондону забрањивана ова игра због протеста трговаца, јер се организовала на великим трговима, па им је онемогућавала продају робе. Постоји податак да су у Енглеској током седамнаестог века фудбалски хулигани упропастили канализациону мрежу, што је изазвало праву пометњу међу становништвом³⁰.

4. Четврти разлог ескалације насиља на фудбалским стадионима можемо тражити у конзумирању алкохола и наркотика од стране навијача, што имплицира агресивније понашање. Међутим, поједине студије тврде да алкохол није увек узрок хулиганског понашања. Неке хулиганске групе попут ICF (Inter City Firm), која навија за „Вест Хем“ (West Ham), су противници конзумирања алкохола пре и за време фудбалске утакмице, јер желе да остану при чистој свести у случају да дође до потребе за реализацијом хулиганских активности³¹. Чињеница је да са употребом алкохола долази до опадања инхибиција, па човеково понашање постаје теже контролисано.

Основе хулиганског понашања у фудбалу би се могле наћи у поистовећивању спорта са „мачоизмом“. Познато је да су од архаичних времена мушкарци били ловци и ратници и да су морали да се боре за очување и заштиту своје породице. Тај такмичарски дух се у складу са цивилизацијским тековинама само трансформисао у другачију врсту борбе која се данас манифестује кроз спорт. Хулиганизам је вентил за фрустрацијску агресију, па уколико се индивидуа не може доказати на личном, социјалном или професионалном плану, онда потврду своје вредности и идентитета налази у насиљу.

Иако се хулиганизам претежно везује за мушкарце, најновија истраживања италијанских социолога указују на то да и жене иду ка томе да постану равноправни чланови хулиганских група. Наиме, на ову тему до сада нису рађена нека опширнија истраживања и генерално се има мало увида о томе колико су жене инволвиране у навијачку супкултуру.

Преседан у овој научној области је направила Ђере Ринела (Cere Rinella), која је анализирали разне чланке, студије и истраживања у области фудбала који су се објављивали у последњих 30 година³². Према истраживањима неких италијанских теоретичара (Roversi), ултрас навијачка супкултура је прихватила жене као навијаче, с тим што у неким фудбалским клубовима постоје и „чисто женске“ навијачке групе. То је рецимо, случај са клубовима по-

28 Видети више о томе у: Ле бон, Густав, *Психологија гомиле*, Папирус, Нови Сад, 1995.

29 Види: Јунг, Карл Густав, *Динамика несвесног*, Матица српска, Нови Сад, 1990.

30 Према: Marsh Peter, Frosdick Steve, *Football hooliganism*, Cullompton Willan 2005.

31 Према: Dunning Eric, Murphy Patrick, Williams John, *The roots of football hooliganism: an historical and sociological study*, Routledge and Kegan Paul, London, 1988, стр.15.

32 Видети више о томе у: Cere, Rinella, „Forever Ultras: Female Football Support in Italy“, *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012, стр. 46-61.

пут „Парме“ (URB Girls) и „Болоње“ код којих 13% навијача чине жене³³. Салвини пак, појаву женских навијача у фудбалу објашњава феноменом који назива *allargamento androgino*, што би у преводу значило ширење андрогенизма³⁴. Он на овај начин покушава да докаже да се мушкарци и жене све више приближавају једни другима (у сваком, па и полном смислу речи), што се манифестује и у пољу навијачке супкултуре. Скорашња студија о феномену жена навијача коју је 2005. године спровела Кјара ди Мауро (Chiara Di Mauro) полази од тога да је просек година женских навијача између 35 и 40, и да су у питању претежно високообразоване особе. Међутим, ни у једном од ових истраживања се жене не повезују са насиљем као мушкарци.

Узроци хулиганизма се не могу монокаузално објаснити. У бити сваког насилног понашања на спортским догађајима налази се обично фрустрацијска агресија које хулигани често нису ни свесни. Незадовољство у приватним животима се пројектује на утакмицама које хулигани доживљавају као издувни вентил захваљујући насиљу. Присуство алкохола и наркотика такође може резултирати агресивним понашањем, као и утицај одређених криминалних кланова који у хулиганству виде искључиво лукративни интерес. Осим тога, треба имати у виду да су хулиганске групе хетерогеног социјалног састава и да се њени чланови разликују по годинама, социјалном статусу, образовању и сл. Некада се сматрало да је хулиганизам појава која је искључиво иманентна радничкој класи³⁵, док савремена истраживања побијају ову хипотезу. Наиме, међу хулиганима се данас могу наћи и високообразовани људи, као и појединци (углавном млађе генерације) чији се родитељи налазе на високим државничким функцијама, због чега имају осећај недодирљивости.

Истражујући феномен хулиганизма дужи временски период, дошли смо до дефиниције ове појаве: „Хулиганизам је насилно понашање којим део публике инспирисан спортским догађајима кроз припадање навијачкој групи изграђује свој персонални идентитет који исказује фрустрацијску агресију деструкцијом материјалних ствари или повређивањем противника“³⁶. Сматрамо да ће се са променом друштвено-политичких прилика и ова дефиниција у међувремену допуњавати, јер је спорт, па самим тим и хулиганизам као његов пропратни детаљ, огледало друштва у коме се налази.

По Ричарду Гиљанотију³⁷, треба разликовати спонтани, релативно изоловани инцидент неког гледаоца, од организованог, намерно изазваног насиља које представља социјални модел понашања хулиганских група. Овде је Гиљаноти добро уочио једну битну карактеристику хулиганизма, а то је – намера. Хулиган, за разлику од осталих навијача, на утакмицу првенствено иде са намером, не да би бодро тим за који навија, већ да би некога или нешто уништио. Неизоставан елемент хулиганизма је деструкција. Свако насиље иде у пару са деструкцијом, па тако хулиган може изабрати за свој објект насиља навијача из супарничког тима, полицајца, а у недостатку људских жртава своју агресију усмерава на материјална добра (столице на стадионима, жардињере на улици, аутомобиле, продавнице, јавни инвентар...). Оно што највише забрињава јесте самопотврђивање и изградња идентитета хулигана уз помоћ насиља.

Такође треба разликовати и хулиганизам од вандализма. На први поглед ове две, иако сличне појаве, се ипак разликују. Када је реч о вандализму, то је феномен који је сродан хулиганизму, с тим што ћемо нагласити да је хулиганизам врста вандализма и да је ужи појам од њега. Назив вандализам је настао захваљујући Вандалима, племену из северне Европе које је у петом веку напало и опљачкало Рим. По неким теоретичарима, вандализам је безразложна деструктивност³⁸; међутим, овакво одређење може имплицирати феномен агресије али и раз-

33 Cere, Rinala, „Forever Ultras: Female Football Support in Italy“, *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012, стр. 54.

34 Salvini A. Ultra. Psicologia del tifoso violent, Giunti, Firenze, 2004, стр. 101.

35 Видети више о томе у: Spaaij Ramón Fredrik Johan, *Understanding football hooliganism: a comparison of six Western European football clubs*, Vossiuspers UvA - Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.

36 Ова дефиниција је најпре објављена у раду: Ђорић, Марија, „Политизација хулиганизма“, *Политичка ревија*, 2010, бр. 3, стр. 379-400, а потом и у књизи Ђорић Марија, „Хулиганизам: насиље и спорт“, Наука и друштво, Београд, 2012, стр. 73.

37 Giulianotti, Richard: „A different kind of carnival“, у: Perryman, Mark, *Hooligan wars. Causes and effects of football violence*, Edinburgh and London, 2001, 141-154, стр.141.

38 Види: Hirsch Donald Eric, Kett Joseph, Trefil James, *The new dictionary of cultural literacy*, Houghton Mifflin, Boston, 2002.

личите врсте насиља, па му тако не можемо приписати валидну научну тежину. Постоје и она одређења вандализма која укључују насиље према материјалним стварима, изостављајући насиље према људима: „Вандализам је намерно уништавање и наношење штете приватној или јавној имовини без одобрења власника те имовине“³⁹. Једна од прецизнијих дефиниција вандализма је направљена на основу ФБИ извештаја 70-их година двадесетог века: „Вандализам је вољно или намерно уништење и упропаштавање имовине без дозволе власника те имовине и подразумева: сечење, кидање, ломљење, бојење, цртање, прљање и све остало што је обухваћено локалним законом“⁴⁰.

По Стенлију Коену (Stanley Cohen), постоје шест различитих типова вандализма⁴¹: присвајајући или грамзиви (обијање аутомата за пиће или крађа новца), тактички (ломљење прозора да би се ушло у зграду), идеолошки (представља врсту политичког протеста), осветнички (када се напада неко или уништава нешто због освете), вандализам као врста игре (нпр. ко може да поломи више прозора) и на крају малициозни (као експресија беса услед осујећености).

Није тешко закључити да је линија раздвајања између вандализма и хулиганизма у томе што се прва појава заснива претежно на спровођењу насиља према имовини и материјалним стварима, док хулиганизам осим насиља према неживим објектима и стварима подразумева и насиље према људима. Посебно су на хулиганској мети, осим наравно навијача супарничког клуба, органи јавног реда тј. полиција. Сматра се да је полиција на фудбалским утакмицама један од фактора провокације који само инспирише навијаче на насилно понашање. Због тога су Енглези међу првима смислили другачији начин контроле хулигана на утакмицама: побољшали су техничко технолошке мере надзора и увели полицајце у цивилу. Хулиганизам је увек унапред смишљено и организовано насиље за разлику од вандализма и то је следећа битна разлика која представља линију раздвајања у појмовном одређењу ових феномена.

Хулиганизам је феномен код кога је разложна или безразложна деструктивност (манифестована у форми насиља) увек присутна, без обзира на време и место појављивања. Као и свака друштвена појава, хулиганизам је динамичког карактера и условљен је констелацијом друштвено-политичких односа у којима обитава. У наставку рада ћемо се осврнути на специфичности хулиганског понашања у нашој земљи.

ХУЛИГАНИЗАМ У СРБИЈИ

Са распадом СФРЈ долази до великих промена не само на политичкој сцени, већ и у навијачкој супкултури. Пре свега, треба имати на уму да се хулиганизам као екстремно навијање на нашим просторима јавља крајем 80-их и почетком 90-их година 20. века. На спортским стадионима насиље хулигана је кореспондирало са политичким насиљем. По многим, дезинтеграција Југославије заправо и почиње на Максимиру у Загребу 13. маја 1990. године, када је дошло до сукоба навијача „Црвене Звезде“ и „Динама“.

Распад Југославије је оставио видљиве последице и на организацију навијачких група. Пре свега, некадашња подела на два велика клуба „Партизан“ и „Црвену Звезду“, па самим тим и на две навијачке групе, је припадала прошлости. Долази до јачања мањих група које навијају претежно за тим из свог родног града, или краја, што значи да се од некадашњег национализма данас прешло на тзв. локалпатриотизам. Тако су се издвојили као озлоглашени навијачи „Рада“ са Бањице (*United force*), *Мераклије* који навијају за ФК „Раднички“ из Ниша, *Инвалиди* као фанови ФК „Вождовац“, *Blue Union Belgrade* познатији као фанови „ОФК Београд“ итд.

Међу највећим навијачким групама попут *Гробара* и *Делија* јављају се мање групе које се међу собом боре за превласт. Рецимо, некадашња навијачка група „црвено-белих“ *Ultra Red Devils* се рашчланила на *Ultras* и *Red Devils*. Први су били познати по такозваном италијанском начину навијања који карактерише већи степен организације, а другима је својственији ен-

39 Thomas Murray, *Violence in America's schools: understanding, preventions and responses*, Conn, Westport, 2006, стр. 11.

40 Goldstein Arnold, *The psychology of vandalism*, Plenum Press, New York, 1996, стр. 20-21.

41 Види: Stanley Cohen, „*Vandalism: Its politics and Nature*“; у J. B. Mays (ed), *Juvenile Delinquency, The family and the social Group*, Longman, London, 1972.

глески стил који имплицира неконтролисану употребу насиља, а узор су им навијачи „Манчестер Јунајтеда“. Од савремених звездаша посебно се истиче навијачка група под називом *Belgrade boys*. Ова група је окупила готово све млађе групе са северних трибина: *Red Boys, Brigade, North Army, Lunatics, Iron Boys, Goblins, Red Evil*... Старосни просек у овој скупини је 22 године, што потврђује нашу тезу о томе да су навијачи, па и они који се профилишу као хулигани међу њима, претежно млади људи, често тинејџери. Осим њих, данас је активна група *Хероји* (позната по сукобу са навијачима „ФК Партизан“, посебно са групом *Забрањени*) и група *Ultra boys*. Када је реч о навијачким групама „црно-белих“, најпознатија активна група данас, поред *Алкатраза* и *Забрањених*,⁴² је *Young boys* (која је у почетку подржавала групу *Забрањени*, а потом се прикључила *Алкатразу*).

Захваљујући грађанским ратовима на просторима бивше Југославије 90-их година, навијачка супкултура је све више и више попримала националистичка обележја. Треба рећи да је политика од вајкада кокетирала са свим сферама друштва од којих може добити политичке поене, укључив и свет фудбалских навијача. Тако је и међу самим навијачима највећих српских клубова „Црвене Звезде“ и „Партизана“ долазило до партијских подела. Како су се издвајале политичке странке са настанком партијског плурализма деведесетих година, по тим истим шавовима су се делили и сами навијачи. Постоје индиције да су се навијачи делили на неколико крупних струја, али се ипак инсистирало на њиховом уједињењу.

Велику улогу у интеграцији звездаша је одиграо контроверзни Жељко Ражнатовић Аркан који је и сам био вођа навијача „Црвене Звезде“. Политичари су добро знали да је свет навијача велики гласачки и људски потенцијал са могућношћу снажног утицаја на друштвено-политички живот тада иначе нестабилне Србије, која се будила из комунистичког сна. Из редова навијача се регрутовала база демонстраната који су учествовали у догађајима од 9. марта 1991. године под вођством Вука Драшковића, тадашњег опозиционог лидера. Тада се и на стадионима могло чути „Сви смо војска Драшковића Вука...“.

Касније се уз помоћ вођа навијача претежно из редова *Делија* и *Гробара* регрутују први српски добровољци који су одлазили на ратишта широм бивше Југославије. У таквим околностима се није полемисало о томе ко је хулиган, а ко није. Навијачи су, једноставно, били политички добродошли и веома употребљиви. У редовима „црно-белих“ и „црвено-белих“ навијача се ствара и први отпор режиму Слободана Милошевића. На стадионима су се скандирале поруке које је заправо опозиција упућивала тадашњој власти попут: „Спаси Србију и убиј се, Слободане“ или „Готов је“.

Петооктобарске промене 2000. године су у великој мери биле подржаване од стране фудбалских навијача. Они су често били у првим редовима и спремни на употребу најекстремнијих метода само да би се признали постојећи резултати избора у којима је политички губитник био Слободан Милошевић. Одговор на питање зашто су навијачи толико битни политичким структурама које претендују да дођу на власт, можемо наћи у чињеници да су навијачке групе тако добро и хијерархијски организоване, те да представљају огроман људски потенцијал који је политички употребљив. Са друге стране, ту постоји и једна доза ирационалности која се тумачи кроз призму „оданости“ навијачкој групи. Издати своје „саборце“ тј. навијаче или бојкотовати заједничку идеју значи изопштење из навијачке заједнице. Такође, треба имати на уму и то да су у редовима навијача превасходно били млади људи који су спремни чак и на друштвено неподобно понашање само да би потврдили себе у групи којој припадају.

Када су рушили режим Слободана Милошевића, навијачи су били хероји, а реч хулиган се готово и није помињала. Са променом политичке климе мења се и однос државних власти према њима. Додуше, убиство невиних страних држављана и уништавање јавног инвентара не може бити подржавано од стране било које демократске власти, али је чињеница да у ситуацији када нису потребни политичарима, навијачи немају више привилегован статус.

Након самовољног проглашења независности Косова и Метохије, на улицама Београда су организоване масовне демонстрације, а велики број амбасада и иностраних представништва оних држава које су признале независност српске покрајине је оштећено. Сматра се

42 Ове две групе се међусобно сукобљавају борећи се за превласт на трибинама. Међутим, основе сукоба су много дубље од навијачког заноса и често се повезују са криминалним миљеом.

да су главну улогу у овим догађајима одиграли представници појединих навијачких група и десничарских организација. Тада већ почиње честа употреба речи хулиганизам у медијима. Чвршћи став наше државе да се обрачуна са хулиганским групама се може приметити након убиства Бриса Татона 2009. године у Београду⁴³.

Развој навијачке сцене у Србији можемо временски поделити на три велика периода:

- до 90-их година 20. века
- од 90-их година 20. века до 2000. године
- од 2000. године до данас

До краја осамдесетих година двадесетог века навијачка сцена није била богата насиљем. Ескалација насиља у Србији почиње деведесетих година, што се поклапало са ратовима који су се водили на територији бивше СФРЈ. Крах комунизма је само распиривао хулиганизам због интензивирања националистичких тенденција (јер је за време комунизма национализам био политички непожељан). Бујицу ратног вихора пратило је и насиље на стадионима. Већина хулиганских група је учествовала у догађајима 5. октобра када је срушена власт Слободана Милошевића, а неки су чак и били награђивани за улогу у петооктобарској револуцији. Парадокс је да су *Делије* од емисије „Ритам срца“ и Б92 добили плакету за допринос у спровођењу преврата 5. октобра 2000. године. После свргавања Слободана Милошевића, нове власти су по први пут дерби „Црвена Звезда“ – „Партизан“ организовале без надзора полиције, што је за последицу имало ескалацију велике количине насиља, тако да је утакмица прекинута и никада није приведена крају.

Анализирајући савремени хулиганизам у Србији, можемо констатовати да се ситуација није много променила у односу на прошлост. Хулигани се и даље боре за своје место на стадиону и навијачком свету уз помоћ насиља, а колико су понекад лукративни интереси јаки, видимо и по томе што се сукобљавају групе које навијају за исти клуб (као што је то случај са *Акатразом* и *Забрањенима*, навијачима ФК „Партизан“). Проблем је у томе што постоји велики број кривичних дела за које се терете хулигани⁴⁴, а мали број кривичних пресуда. Упркос свему, спрега између политичких и спортских кругова моћи погодује и „политизацији хулиганизма“. Навијачке, па и хулиганске групе, су политички употребљиве јер могу врло лако захваљујући дисциплини и хијерархији интензивирати или смирити одређене друштвене тензије. На тај начин постају инструмент политике који се често може отргнути контроли.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Аристотел*, Политика, БИГЗ, Београд, 1991.
2. Cere, Rinela, “Forever Ultras: Female Football Support in Italy”, *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012.
3. Ђорић Марија, *Хулиганизам: насиље и спорт*, Наука и друштво, Београд, 2012.
4. Ђорић, Марија, „Политизација хулиганизма“, *Политичка ревија*, 2010, бр. 3.
5. Dunning Eric, Murphy Patrick, Williams John, *The Roots of football hooliganism*, Routledge and Kegan Paul, London and New York, 1988.
6. Frosdick Steve and Marsh Peter, *Football hooliganism*, Cullompton, Willan, 2005.
7. Galtung Johan, Webel Charles, *Handbook of Peace and Conflict Studies*, Routledge, London, New York, 2007.
8. Goldstein Arnold, *The psychology of vandalism*, Plenum Press, New York, 1996.
9. Guilianotti, Richard, *Football – a sociology of the global game*, Policy Press, London, 2000.
10. Hegel, Frifdrih Vilhelm Georg, *Filosofijska propedeutika*, Grafos, Beograd, 1985.
11. Hirsch Donald Eric, Kett Joseph, Trefil James, *The new dictionary of cultural literacy*, Houghton Mifflin, Boston, 2002.

43 Према незваничним подацима, сматра се да је полиција забележила између 2500 и 3000 екстремних навијача, тј. хулигана у Београду.

44 Обично су у питању следећа кривична дела: насилничко понашање, поседовање или кријумчарење дроге, разбојништво или чак покушај убиства и убиство.

12. Јунг, Карл Густав, *Динамика несвесног*, Матица српска, Нови Сад, 1990.
13. Kontos Louis, Brotherton David, *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Press, Westport, 2008.
14. Ле бон, Гистав, *Психологија гомиле*, Папирус, Нови Сад, 1995.
15. Liberman, Anatoly, *Word origins – and how we know them: etymology for everyone*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005.
16. Лоренц, Конрад, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970.
17. Макијавели, Николо, *Владацац*, Модерна, Београд, 1989.
18. Marsh Peter, Frosdick Steve, *Football hooliganism*, Cullompton Willan 2005.
19. Милосављевић, Милосав, *Девијације и друштво*, Издавачка кућа Драганић, Београд, 2003.
20. Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
21. Spaaij Ramón Fredrik Johan , *Understanding football hooliganism: a comparison of six Western European football clubs*, Vossiuspers UvA - Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.
22. Тадић, Љубомир, *Наука о политици*, Службени гласник, Београд, 2007.
23. *The ABC's of Bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005.
24. Thomas Murray, *Violence in America s schools : understanding, preventions and responses*, Conn, Westport, 2006.
25. Weigelt, Ina, *Die Subkultur der Hooligans: Merkmale, Probleme, Präventionsansätze*, Tectum-Verl., Marburg, 2004.
26. Ybara Michele, Diener West Marie, Markow Dana, Leaf Philip, Hamburger Merle, Boxer Paul, "Linkages Between Internet and other media violence with seriously violent behavior by youth", *Pediatrics*, Nov 2008, Vol 122.

VIOLENCE AMONG YOUTH IN POST-TRANSITIONAL COUNTRIES: COMPARATIVE EXPERIENCES OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND THE REPUBLIC OF ALBANIA

Assistant Professor Saše Gerasimoski¹, PhD
Faculty of Security, Skopje, The Republic of Macedonia

Arsiola Dyrmishi², MA, PhD Candidate
Faculty of Law, Tirana, The Republic of Albania

Abstract: The youth violence asserts itself as one of the most prominent questions in the post-transitional societies. Many societal factors have contributed to creating favorable climate for youth violence growth, such as abrupt economic changes, restructuring of societal relations, profound changes in value systems, relativizing of morals, etc. Although there are common features concerning youth violence that could be determined in the Balkans and wider, it is interesting enough to see the comparative experiences of the Balkan countries in order to find out and explain the similarities and differences of youth violence. This paper deals with the comparative experiences of the youth violence between two neighboring countries, the Republic of Macedonia and the Republic of Albania, elaborating the problem from etiological and phenomenological as well as from the social reaction point of view. We use secondary data and contents analysis for defining the comparative state and trends in this field. The target group of analysis is wide and includes the youth from elementary, high school and faculty in order to obtain full and comprehensive picture of the phenomenon. The paper aims at reaching some conclusions, proposals and recommendations that could improve our understanding of the post-transitional youth violence within the two countries that could be helpful in designing and implementing more efficient measures of coping with it in the future.

Keywords: youth violence, etiology, phenomenology, social reaction, the Republic of Macedonia, the Republic of Albania.

INTRODUCTION

The passage from authoritarianism to democracy is a crucial time of growth for both the nations and the young people alike. And, in many ways, the ups and downs, the gains and losses and missed opportunities of the transition nations are amplified and played out in the lives of the young people.³

Youth violence has become one of the most prominent issues concerning deviant behavior in post-transitional countries. It is one of the most visible forms of violence in society. Violence among the youth is not isolated and it is a meaningful indicator of society's gross problems. Moreover, we can see youth violence ascending in volume and forms all over the postmodern and globalized world. In a way, it is a serious problem of contemporary societies, but there are differences in the main factors that cause it. Thus, we can see some observable differences of the main factors that cause rise in youth violence between postmodern Western countries and so called post-transitional countries. In this respect we could analyze and assess the youth violence in the Republic of Macedonia and the Republic of Albania as two post-transitional Balkan countries. We focus on determining the factors of violence among the youth, their etiology and phenomenology, legal aspects regulating this sphere as well as social reaction towards it. We can say that it is a very complex problem that could be viewed from several aspects and analyzed at several levels, mostly macro and micro sociological, as part of complex societal disorganizations such as social alienations and anomie, but also seen through some malfunctions of the societal groups that play central role in socialization of the youth. We assume some common features as well as differences to be found concerning violence among the youth

¹ sasegerasimoski@gmail.com

² arsioladyrmishi@gmail.com

³ UNICEF (2009), *Dhuna kundër fëmijëve në Shqipëri*, Tirana: Qendra e Zhvillimeve Humane, Raport Studimore i financiar nga UNICEF, pp: 18-93.

between the Republic and Macedonia and the Republic of Albania. We are also trying to explain the specific factors that enable such violence to occur and maintain.

Deep structural changes that have affected the Republic of Macedonia and the Republic of Albania as post-transitional Balkan countries, face them, in the first place, with profound changes in societal and economic relations. Both countries faced sudden and abrupt changes that brought broadening of the societal differences thus creating room for socio-economic dissatisfaction and conflicts. In some respect, the two countries have faced a new socio-economic system that has been more struggle-oriented and that implicitly assumed the aggression within it, precisely, so called constructive aggression and constructive aggressive behavior. Fighting for its own legitimate goals in a constructive way and with allowed means has become one of the basic values of the new socio-economic system. Being aggressive in this term only helps individuals and groups in attaining their natural and legitimate rights and goals. Therefore, only persons and groups who found themselves more adaptable to this new socio-economic and value system succeeded in understanding and embedding in the newly created circumstances. The vast majority of the people, however, could not adapt themselves quickly to the new societal reality and faced with the problems of societal alienation and anomie. Most of the people, especially young ones, looked on the new reality very uncritically as something that they must confront and face with on their own, since their parents and previous generations have also had no experience with the new socio-economic reality and the new value and normative system that was to be adopted. There are many authors that argumentatively speak of the generations born in the last two decades, no matter how painful and defeating it sounds, as of, so called, "lost generations". They actually define them as the generations that have not been lucky enough to live in a well-defined society with stable societal relations and value and normative system. They were born in a tumultuous times when the whole socio-economic and value-normative order has been profoundly changing, when old categories have been called into question and reexamined, when values have turned from clearly defined to ambivalent and morals started to relativize. We can also trace an abrupt decline of trust in societal relations, a fact that affects the youth especially, since they need trust as core value during their socialization process. Instead of trust, we have suspicion and fear installed in the value system in an era of the post-modern and globalized societies full of risks, or, as Ulrich Beck called it, risk societies. In a certain way, these are the main factors that determine on a more general level the propensity of real aggressive behavior of the youth, or, what is mostly important, destructive deviant behavior. Namely, the youth that live in such societies do not really understand or make difference between so called constructive and destructive aggression and aggressive behavior.⁴ They tend to look at them as the same. They actually believe that the new socio-economic and value-normative system allows them to reach the desired goals without any regards, even at the cost of hurting somebody's rights, property or other values. They perceive the new time in a quite opportunistic ways and even follow the wrong models of behavior by their elder generations who have either misunderstood the new times or abuse their opportunities. In this sense, the younger generations live in a so called "instant culture", where everything they supposed to attain must be attained now and entirely. The skills to attain the goals in such a way are being highly estimated among the youth and widely dispersed and accepted, irrespective of the fact that they assume a violent behavior in its essence. Having more of material values, achieving power and prestige overnight and as easy as possible have become fruitful ground for calling the aggression and aggressive behavior out in the first place.

The roots of aggression are to be found in the macro sociological framework of factors describes in the lines above. But, the changes within the so called agencies of socialization are not to be overlooked as well. As a matter of fact, the family, school, media and peer groups as dominant socialization agencies of the youth have also underwent essential changes. Thus, the role of family in socialization although most important, has shifted towards other socialization agencies, or factors, thus leaving an important space of the family open for other agencies that are by its very nature not as appropriate for adoption of the core values and norms as family is. Thus, we have young generations that grow up with insufficient support of family in transferring the elementary values and norms, or, the incomplete and non-functional families of modern times do not transfer appropriate values and

4 Јордан Спасески, Пере Аслимоски, Оливер Бачановиќ (2011), *Педагошка социопатологија*, Битола: Педагошки факултет, с. 182.

norms or they transfer them in a wrong way. In the same way, the role of media, school and peer groups has increased and intensified in terms of uncritical adoption of violent models of behavior, consistent with the above-mentioned structural changes in the value and normative system. The very normative order has relativized and as a consequence of that, the very socio-cultural value system has become more ambivalent, unclear, sometimes confusing and in favor of attaining the values using violent and aggressive approaches. As we can note, the very problem of violence and youth violence is pretty complex phenomenon that cannot be easily defined univocally.⁵ It is as such in the Republic of Macedonia and the Republic of Albania, with similarities found in the macro and micro sociological factors of violent and aggressive behavior explained above and the differences that mainly emerge from the very specifics of both socio-economic and cultural systems in terms of their internal cultural, traditional and societal specificities. We claim that the differences are to a great extent owing to the differences in instrumentalization of violence for some other goals, such as political, ethnical, religious, economic and other goals. However, as we can remark, there are more similarities than differences in this respect between both countries, a claim that we shall try to prove and elaborate in the text that follows.

ETIOLOGICAL AND PHENOMENOLOGICAL ASPECTS OF YOUTH VIOLENCE

The very development of the youth evolves through a painstaking process of socialization where many factors contribute towards right or wrong youth development. There are many favorable as well as unfavorable factors on that way. The unfavorable factors of youth development through the process of socialization could be seen as risk factors, if by risk we understand so called negative, security risk which is commonly thought of and understood. The favorable factors could be seen as so called socialization factors. The problem with youth violence nowadays, speaking from etiological point of view, could be most appropriately analyzed through so called risk factors of deviant behavior among the youth, and within it, the risk factors of violent deviant behavior. It is most suitable to see youth violence through this prism because the most effective means of dealing with youth violence is prevention, not repression. The aggression and violent behavior among the youth is usually found in amoral and asocial behavior, socio-pathological phenomena and sometimes in torts (delicts). The first two could be only approached in terms of social reaction, using only prevention measures, while torts could be also treated mainly using preventive, and, by exception, repressive measures.

Speaking about etiology of violence among the youth in the Republic of Macedonia, we could see some common, as well as some peculiar factors that contribute towards its advent and development. For instance, some general factors of violent behavior among the youth are being almost copied from the most general factors of nearer and wider setting, such as unstructured and complex socio-cultural relations or contradictory processes of globalization (integration) and individualization (disintegration). But others, which concern us most, are the factors that are unique or are expressed in unique way in relations between young people and among them and other persons and groups. Thus, for example, high level of politicization of Macedonian society is a kind of very interesting and unique factor that significantly contributes to youth violence rise and manifestation. Although mainly latent, together with non-favorable economic situation and sharp societal stratification related with these are usually the most dominant domestic factors that feed the violent behavior among the youth. Interestingly enough, although in most cases the dominant factors among media and wider public that are to be blamed for the violence are seen in ethnic, religious and other cultural differences between youth in a multiethnic society such as Macedonian, the real reasons for that behavior that could be specified through thorough scientific studies are nevertheless to be found in political, ideological and economic instrumentalization of those cultural traits and differences. It is something that has started to be recognized by the most concerned factors (especially political) and that is something that encourages us all and gives us hope that the problem will be rightly determined, addressed and treated in the future. In other words, if we approach the etiology of the youth violence in Macedonia in a more sober and scientific way, we can usually find very trivial and common reasons, conditions and motives for youth violence. Thus, numerous studies that have

5 Ларс Фр. Х. Свендсен (2010), *Филозофија на злото*, Скопје: ВиГ Зеница, с. 128.

been done in the past couple of years on this topic, confirm our claim. Namely, most of the studies concerning youth violence done especially among the elementary and high school youth, even in the multiethnic places and schools, show that the real reasons for that kind of behavior are political, economic and ethnic instrumentalization, value ambivalence and value disorientation (identification with instant, material and superficial values, projection of snobbish behavior), moral relativization (absence of clearly defined and firm moral norms, opportunistic behavior), deep economic crises, impoverishment and sharp social stratification (rise of socio-pathological and criminal behavior as rational response to economic crises and impoverishment) up to some everyday reasons such as love problems or will for getting prominence in the peer-groups and so on.

As far as youth violence in the Republic of Albania is concerned, one interesting case study depicts the Republic of Albania as post-transitional country that is one of the “youngest” countries in Europe with an average of 29 years of age. Everyone knows about political, economic and social crises the country is facing during the prolonged transition. As we mentioned above, violence among the youth is part of other serious problems society is facing, often being the cause and consequence of these problems. We have preferred to emphasize some of risk factors using the statistical data of theft, violent thefts and crime, ranking the first committing crime among the youth in Albania. The statistical data are as follows:

Table 1: *Violent thefts by juveniles, 1992-2001, Albania*⁶

<i>Year</i>	<i>Number of perpetrators of violent crimes</i>	<i>Percent involving juveniles 14-18 years old</i>	<i>Percent involving juveniles 14-24 years old</i>
1992	643	13	62
1993	487	12	63
1994	395	7	71
1995	391	11	66
1996	330	15	69
1997	638	22	59
1998	567	18	49
1999	495	13	57
2000	355	14	57
2001	302	19	61

Looking at this table carefully, it recorded three first places which mark three years in which violent theft among the youth are at higher, almost alarming figures. In the first place it is year 1992, where the number of perpetrators of violent crimes is 643. The arguments why this year marked the largest number of violent thefts are related to the collapse of the communist regime, the change of form of government, economic, political, and social crises. The young Albanians reacted to this essential change, welcomed but as well as unsecure committing crimes.

It looks like after this year's figures regarding the violent thefts were being less every year until 1997 when the number of violent thefts went to 638. Why this happened, why did violent thefts come back? Recognizing the history of Albania, particularly that of the worst year 1997, the figures are understandable. Young people, as well as other part of the population had weapons and other tools favorable in committing crimes. There were no law enforcement, and no institutions. Facing one of the greatest economic and social despair after the collapse of pyramid schemes when crime prevention structures were entirely absent, the young people decided to commit violent thefts stealing not only from private subjects of the law but also from the state itself. The schools were closed. Even the moral was not punishing these acts, violence was an everyday phenomenon. Holistic verge effects of this cannot be completed as if by magic within the year. The next year, 1998 reflected the latest events of 1997. The year 2001 marks the lowest figure of the number of violent thefts. It saw

6 Ministry of Order (2002), *International Crime Statistics*, Tirana: Ministry of Order

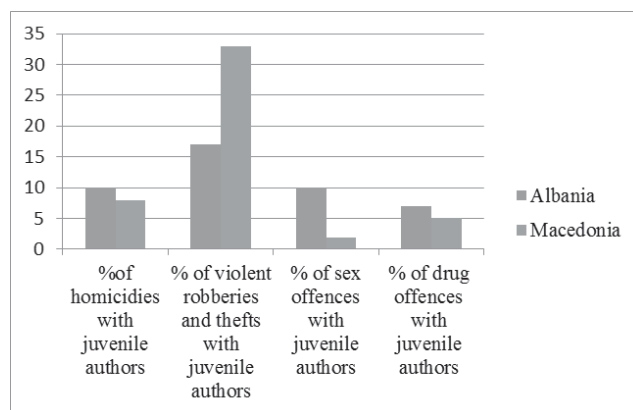
reduced number of these offenses as a response to public awareness the negative effects of violence, legislative changes, institutional response and establishing a new standard after the completion of the first decade of transition. Risk factors of violence among the youth in the Republic of Albania are divided into three groups: individual, family and community factors. The main risk factor is family environment. Until recently the Albanians used to live in big families, with two parents, because divorce was morally unacceptable. Family is the main cell of a society, and it acts as a mirror of the whole society. More and more Albanian families are facing divorce, or single parent families. Most of young people are living without one of the parents, mostly the father because of migration. Violence among the youth is a responsibility of elder generations, law makers, institutions, mass media, education system, judiciary system. We would like to share with you some statistical data about the forms of physical violence against children at home and in school. The forms of physical violence are reported as follows respectively: pulling ears (60.10% -38.5%), bites (55.70% -36.9%), slapping the body (52.60% -34.3%), slapping the head (49.20% -35.6%), hair pulling (41% -29.7%), pull and push with force (34.60% -39.1%), stroke the object in the body (27% -38.2%), assault with a kick (26.80% -25.8%), assault with object (26% -13.6%), assault with a fist in the body (20:50% -19.6%), biting (19.10% -12.8%), tightening of the throat (12.20% -9.6%), assault with a punch to the head (7.60% -10%). The most common forms of physical violence at home and in school are those with stroke and two children respectively, a hit on the head and body at home, while one in three hits at school. This means that children experience more acts of physical violence at home than in school.⁷ Regarding the most common forms of psychological violence at home used by children, the following forms of violence are being reported: shouting (95.3%), holding grudges (39.5%), threat words (39%), use of nicknames and epithets evil (35.8%), threat objects (18%). We want to deal briefly with the education system so long as schools constitute one of the countries in which the presence of violence was noted. Years ago, referring to the year of the study mentioned above, (2006), the two distinguished experts, authors of this study, concluded that one in about 3 children in school say they exercised violence in some, so called necessary cases. It is interesting that Albanian beliefs refer to positive effects of the violence. There is a popular expression "The one who hurts you, loves you", in terms of who violates is trying to discipline you, making you a better person.

Relying on the scientific and other studies done by scholars and other experts from socialization institutions from the Republic of Macedonia and the Republic of Albania, we could list the most frequent risk factors of violent behavior among the youth. These factors are necessary to be determined not only from etiological point of view, but, most importantly, from the point of view of their prevention since preventive measures that are to be undertaken rely heavily on adequate determination of risk factors of violent behavior. It is important to note here that we focus primarily on exogenous factors of violent behavior (these are the factors from person's socio-cultural environment), not entirely underestimating endogenous and victimogenous factors, but simply, putting accent on the socio-cultural (exogenous) group of factors, since we assume them to be the most significant in determining, describing and explaining the aggression, violence and violent behavior among the youth. These factors are being given in the table 2 below.

7 UNICEF (2009), *Dhuna kundër fëmijëve në Shqipëri*, Tirana: Qendra e Zhvillimeve Humane, Raport Studimore i financiar nga UNICEF, pp: 18-93

Table 2: *Comparison of the most frequent risk factors of violent behavior among the youth in the Republic of Macedonia and the Republic of Albania*⁸

Most frequent risk factors of violent behavior among the youth	
The Republic of Macedonia	The Republic of Albania
Unstructured and complex socio-cultural relations	Family environment (divorced, violent and or single parent families, and in families with parents who have divorced, violent and/or single parent families, and in families with parents who have migrated)
Contradictory processes of globalization (integration) and individualization (disintegration)	Economic crises
Economic crisis (transition)	Weak social cohesion
Politicization of society	Heterogeneous communities
Criminalization of society	Poverty and lack of opportunities
Instrumentalization on ethnic, ideological and religious bases	Problems of social integration
Value ambivalence	Educational system does not reach a significant percentage of young people, and there is no curriculum aimed at reduction of violence or conflict resolution
Moral relativization	Corruption, bad governance
Undeveloped and neglected pedagogical function of schools	Social crisis (especially 1997 crisis)
Reduced socializing function of the family	Serious problems in the judicial system Absence of juvenile prisons
Inadequate mass media presentation of aggression and violence	Revival of blood feud in Northern Albania
Low level of security culture	Human Security

Graph 1: *Comparison of juvenile Crime in the Republic of Albania and the Republic of Macedonia*⁹

This graph is a clear comparison of juvenile crime between two countries. Everyone could have their opinions about the reasons of differences, but we should start by accepting the premise that

⁸ Saše Gerasimoski (2013), "Risk factors of violent behavior among the youth in the Republic of Macedonia with emphasis on peer group violence", *Zbornik radova Međunarodne naučnostručne Konferencije Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova, ss: 157-170; Tatjana Stojanoska (2013), "School violence in the Republic of Macedonia: Actual situation", *Proceedings from the International scientific Conference Sociology and the challenges of the global age*, Skopje: Faculty of Philosophy, Institute of Sociology, pp: 190-200; INSTAT (2003), *Youth and transition: Issues confronting Albania's key resource*, Tirana: Social Research Centre, pp: 25-37.

⁹ INSTAT (2003), *Youth and transition: Issues confronting Albania's key resource*, Tirana: Social Research Centre, pp: 25-37.

reasoning between the two countries, very close as well as different, are substantial joint which has made it possible to have the same trend of criminal figures.

As far as phenomenology of violence among the youth in the Republic of Macedonia is concerned, we can observe very clear tendencies. With reference to violence among the youth, we see several empirical data that support the claim that violent behavior is becoming the most serious problem of nowadays young Macedonian generations considering all groups of destructive behavior. It means that there is an increase of violent behavior that can be found in amoral and asocial behavior, socio-pathological phenomena, and, what is most intriguing, criminal acts (torts, delicts). The empirical data gathered from the Ministry of Interior (MOI) and the State Statistical Office (SSO) note that, for instance, there is an evident increase of criminal act participation in a brawl within the group of criminal acts against life and body. That corresponds to the most frequent places where violence was being manifested, high schools, sports events and public transportation vehicles, respectively by their frequency. They can be seen progressing in the whole population, but especially between the minors, that is to say the youth. Although the last five years have seen continuous slight decrease in juvenile crime trends, so in 2013 the total crimes committed were 12 984 (12 384 resolved), of which 1,558 committed by minors (1582 resolved), with the participation of juvenile crime in the total crimes being 12% (12, 8% resolved), yet there is no room for satisfaction. On the contrary, what seriously concerns is the trend of increase of the juvenile criminal acts with elements of violence and more frequent use of firearms and cold weapons, which are often being used in public places such as schools, buses, stops, etc. By injuring their peers, violent behavior of the youth caused fear and anxiety among the citizens in general, thus worsening the security situation, and, making life unsecure on occasions.¹⁰ Also, almost all of these violent acts have been committed in large urban places, such as in the capital city of Skopje, almost all perpetrators were male juveniles and almost all of these acts when violence was being used there was some kind of instrumentalization of the acts, mostly political and ethnic. Reiteration continues to be one of the most important phenomenological features of violent behavior among the youth in the Republic of Macedonia.

Table 3: *Comparison of the phenomenological features of violent behavior among the youth in the Republic of Macedonia and the Republic of Albania*¹¹

Phenomenological features of violent behavior among the youth					
The Republic of Macedonia			The Republic of Albania		
<i>Most frequent forms of violent behavior</i>	<i>Most frequent places where violence is being manifested</i>	<i>Most frequent youth population involved</i>	<i>Most frequent forms of violent behavior</i>	<i>Most frequent places where violence is being manifested</i>	<i>Most frequent youth population involved</i>
Bodily harm	High schools	High school	Psychological violence	Home and school	Pupils and students, older sister and brothers
Grievous bodily harm	Sports events	Elementary school	Bodily harm	High schools	High school
Participation in a brawl	Public transportation vehicles	College and faculty	Participation in a brawl	Public transportation vehicles	College and faculty
Threatening with a dangerous object during a brawl or a quarrel	Other public places	Preschool children	Threatening with a dangerous object during a brawl or a quarrel	Other public places	Young boys subject of criminal acts

¹⁰ Министерство за внатрешни работи (2013), *Анализа на состојбите со малолетничката деликвенција во 2013 година*, Скопје: Министерство за внатрешни работи, сс. 1-2.

¹¹ Група автори (2013), *Сторители на кривични дела во 2012 година*, Скопје: Државен завод за статистика, с. 105; Министерство за внатрешни работи (2013), *Анализа на состојбите со малолетничката деликвенција во 2013 година*, Скопје: Министерство за внатрешни работи, сс. 1-2.

LEGAL ASPECTS CONCERNING YOUTH VIOLENCE

“The way a society treats children (the youth) reflects not only its qualities of compassion and protective love, but also its sense of justice, its commitment to the future and its application to magnify man coming generations. It is a certainty as to the community of nations, as well as any place in particular”, stated former UN Secretary General’s De Cuellar during the drafting of the CRC. In this section we will deal with legal framework regarding the protection of young people as a key human resource of a country. The legal framework should be clear, complete, according to international standards and should prevent violence among the youth. The legal framework should both ensure prevention as well as sanction.

The Republic of Macedonia has passed sound legislation concerning deviant behavior among the youth and violent behavior within it. But, like most of the post-transitional countries, it does not succeed in its full implementation needed to deal with this tangled problem. There is special as well as more general legislation that regulates the measures that state institutions are obliged to undertake in case of criminal behavior, including violent behavior among the youth. The most important law that is *lex specialis* in this field is surely the Law on juvenile justice, adopted in 2007 and amended in 2008 and 2010. This Law regulates the treatment of children at risk and juvenile acts that are legally defined as crimes and misdemeanors, determines the conditions for the application of measures of support, care and protection, educational and alternative measures to punish minors, the position, role and powers of the bodies which participate in the treatment of children at risk, juvenile acts that are legally defined as crimes and misdemeanors and execution of educational measures and alternative sanctions. In addition, this Law regulates the measures for protection of juvenile victims of crime and measures to prevent juvenile delinquency.¹² Since contemporary Macedonian society faces with violent behavior among the youth in high schools, sports events and public places and public transportation vehicles, a more specific legislation has also been passed to address this specific torts. Therefore, special Law on prevention of violence and indecent behavior at sports terrains has been adopted in 2004 and amended on several occasions (2008, 2011, and 2014). In order for this Law to be more effective, an amendments have also been made to the Criminal code that enlist violence at sports terrains as criminal act. Even the new Law on private security from 2012 envisages the security officer to detain, report and hand over to the police a juvenile person who has been caught in the act of committing criminal act that has been pursued *ex officio*. Then, the police has to act with this person according to the provisions stated in the above mentioned Law on juvenile justice. There are also other laws and bylaws that regulate the sphere of deviant, destructive and violent behavior among the youth that could be found in Macedonian legislation, but they treat this issues only fragmentarily. This legislation consists mainly of the Criminal code, Law on misdemeanors, Law on misdemeanors against public order and peace, Law on primary education, Law on secondary education, Law on higher education, Law on family, etc. All of these Laws are harmonized with international law standards in this sphere, such as, for instance, with the UN Convention on the rights of child from 1989.

Albanian legal framework concerning youth violence is according to international standards. The higher interest of the children (the youth) is part of family law. Violence in school is extremely prohibited by education Law. It is a new practice in recent years using PIT Card in Schools Criminal Code of The Republic of Albania for minors who at the time when they committed the criminal act were under 18 years old the imprisonment sentence may not exceed half of the term of punishment provided for by law for the criminal act committed and the life imprisonment is not applicable. The CRC is ratified and the youth are also protected from the violence in cyberspace. Anyway, only legal framework is not sufficient, taking everyone, every institution and official as well as his/her responsibilities is needed.

SOCIAL REACTION AND PROPOSALS FOR DEALING WITH YOUTH VIOLENCE

The noble ideas for prevention of violence towards man, as well as towards nature and society are summarized, amongst other things, in the paradigm of the “culture of peace or for peace”, and are by

12 Закон за малолетничка правда, (Службен весник на Република Македонија, бр. 87/07, чл. 1).

themselves, an alarming proof for the repressiveness of the contemporary culture.¹³ The contemporary socio-cultural reality of the Republic of Macedonia is one that enables fertile ground for some violent socio-cultural features to grow and in this circumstances, the idea of affirmative culture seems like it has lost its grounds. In this terms, Macedonian society must turn itself to the real source of violence and mostly by using efficient preventive measures to try to deal with this subtle and complex societal problem. Some recent researches undertaken within primary and secondary schools in the Republic of Macedonia have warned us all of the seriousness of the problem and the necessity to act rapidly and effectively in the field of prevention of violent behavior among the youth. The first research that we shall mention was conducted in the primary schools in Macedonia and showed that school personnel do not perceive violence in their schools as a serious problem.¹⁴ The second inter-disciplinary research was done in the high schools in Skopje by the team of scientists from the Faculty of Security in Skopje. The research was titled "Security in the schools" and it provided us with several valuable conclusions and recommendations on how to treat the problem of security and violent behavior especially. The main findings of the research tell us that pupils do not perceive the schools and school environment as secure in general, that violence between pupils is very frequent, that the state in general and schools as institutions are not interested enough in their security problems, that there is a relativization of morals and ambivalence in values.¹⁵ All of this is surely not to be confined within schools. It is in one way or another a continuation of inappropriate and uncompleted process of socialization within the family. In fact, the contemporary post-modern thought and times, having in mind the possibility of perverting the values and discourses, are not prone to accept *a priori* the family as value.¹⁶ The family has lost its traditional powers, they are now significantly weakened, transferred to other agencies of socialization or greatly reexamined. Therefore, it is really difficult to imagine and implement any successful prevention of violence among the youth without a sound family. As the previous lines of this paper have shown, both the Republic and Macedonia and the Republic of Albania are facing very similar problems and challenges as far as violence among the youth is concerned, with special regard to prevention strategies, policies and measures. And that is to say that both countries have not built comprehensive preventive strategies for dealing with violence among the youth.

According to our opinion, these are the possible measures that have to be undertaken by the society in order to ensure successful prevention of the violence and violent behavior among the youth in the Republic of Macedonia:

- Strengthening the role of family in dealing with problems of youth violence;
- Ensuring sound pedagogical function within the schools;
- Reducing violence in media;
- Ensuring entire implementation of legislation concerning violence among the youth;
- Enhancing the capacities of police and other security entities in prevention of violence among the youth;
- Promotion and development of civil security sector;
- Ensuring just value and moral orientation among the youth through socialization agencies;
- Developing security culture.

As far as the Republic of Albania is concerned, these are the possible measures that could be undertaken by the society in order to ensure successful prevention of the violence and violent behavior among the youth:

- Placing attention to positive measures that involve the full mobilization of all possible resources;
- Promoting and ensuring the well-being of the juveniles as key population of a country;

13 Антоанела Петковска (1999), „Ненасилството како култура на живеење“, Ѓорѓе Младеновски и други, *Теории на ненасилството*, Скопје: Филозофски факултет, Балкански центар за мир, с. 64.

14 Vesna Stefanovska & Nataša Jovanova (2011), "Preventive policy of school violence in the Republic of Macedonia", in Conference Proceedings *Social Control of Unconventional Deviance*, Ljubljana: Faculty of criminal justice and security, p. 232.

15 Драгана Батик и други (2011), *Безбедност во училиштата: психосоцијални, криминолошки, криминалистички и правни аспекти на безбедноста во средните училишта на градоот Скопје*, Скопје: Здружение за безбедносни истражувања и едукација, сс. 35-41.

16 Anđelka Milić (2007), *Sociologija porodice: kritika i izazovi*, Beograd: Čigoja štampa, s. 221.

- Reducing the need for intervention of the law;
- National and international politics to prevent violence among the youth both as perpetrators and victims;
- Placing special attention to the youth in conflict with the law;
- Developing educational programs aimed at avoiding violence as a way of disciplining or achieving desired goals;
- Stressing out the need to prevent rather than to punish;
- Urgent needs to strengthen the juvenile justice code and its enforcement;
- Rehabilitation and reintegration of children and young people in conflict with the law;
- Developing broader approach that takes into account juveniles at risk for conflict with the law, who frequently come from a poor and violent background.

CONCLUSION

The problem with youth violence is very serious problem of contemporary Macedonian and Albanian societies. Although general etiological factors related with post-transitional socio-economic contexts of both countries are almost the same or pretty similar, nevertheless, the cultural and traditional factors shape some peculiar etiological factors, such as instrumentalization of youth violence in Macedonia, or traditional ways of maintaining and persisting of youth violence in Albania. Phenomenology is in many ways similar, with psychological violence being more represented in Albania, while physical in Macedonia, according to empirical data and recent researches done in this field. The legal framework in both countries is trying to follow the latest legal solutions, but their implementation still presents serious challenge for the two countries. They must both also develop sustainable and comprehensive preventive policies at different societal levels, with more attention being paid of specific forms of violence that are characteristic for each country, for example, more preventive measures in the Republic of Macedonia must be focused on family and school environment, while much of the attention to prevention in the Republic of Albania must be paid to family setting.

REFERENCES

1. Батиќ, Драгана и други (2011), *Безбедност во училиштата: психосоцијални, криминолошки, криминалистички и правни аспекти на безбедноста во средните училишта на градот Скопје*, Скопје: Здружение за безбедносни истражувања и едукација
2. Gerasimoski, Saše (2013), "Risk factors of violent behavior among the youth in the Republic of Macedonia with emphasis on peer group violence", *Zbornik radova Međunarodne naučnostručne Konferencije Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova, ss: 157-170
3. Група автори (2013), *Сторители на кривични дела во 2012 година*, Скопје: Државен завод за статистика
4. Закон за малолетничка правда, (Службен весник на Република Македонија, бр. 87/07)
5. Department of Health and Human Services (2001), *Youth Violence: Report of the Surgeon General*, Tirana: Department of Health and Human Services
6. INSTAT (2009), *Dhuna në Familje në Shqipëri vërtetim kombëtar*, Tirana: INSTAT, pp: 51-56
7. INSTAT (2003), *Youth and transition: Issues confronting Albania's key resource*, Tirana: Social Research Centre, pp: 25-37
8. Kadesha, Besnik (2001), "Violence against Children in Schools-Regional Perspective", *SEE and Albania Project*, pp: 1-17
9. Киткањ, Зоран и Милевска-Богатинова, Мелита (2011), „Насилство кај малолетни лица во Македонија“, *Зборник на трудови*, Скопје: Филозофски факултет, сс: 275-286
10. Milić, Anđelka (2007), *Sociologija porodice: kritika i izazovi*, Beograd: Čigoja štampa

11. Министерство за внатрешни работи (2013), *Анализа на состојбите со малолетничката деликвенција во 2013 година*, Скопје: Министерство за внатрешни работи
12. Ministry of Order (2002), *International Crime Statistics*, Tirana: Ministry of Order
13. Петковска, Антоанела (1999), „Ненасилството како култура на живеење“, Младеновски, Ѓорѓе и други, *Теории на ненасилството*, Скопје: Филозофски факултет, Балкански центар за мир, сс: 51- 65
14. Qendra “Aleanca Gjimore për Zhvillim” (2005), *Broshura për fëmijët dhe të rinjtë*, Tirana: Qendra “Aleanca Gjimore për Zhvillim”
15. Свендсен, Ларс Фр. Х. (2010), *Филозофија на злото*, Скопје: ВиГ Зеница
16. Спасески Јордан, Аслимоски Пере, Бачановиќ Оливер (2011), *Педагошка социопатологија*, Битола: Педагошки факултет
17. Stefanovska Vesna & Jovanova Nataša (2011), “Preventive policy of school violence in the The Republic of Macedonia”, in Conference Proceedings *Social Control of Unconventional Deviance*, Ljubljana: Faculty of criminal justice and security, pp: 227-240
18. Stojanoska, Tatjana (2013), “School violence in the The Republic of Macedonia: Actual situation”, *Proceedings from the International scientific Conference Sociology and the challenges of the global age*, Skopje: Faculty of Philosophy, Institute of Sociology, pp: 190-200
19. UNICEF (2009), *Dhuna kundër fëmijëve në Shqipëri*, Tirana: Qendra e Zhvillimeve Humane, Raport Studimore i financuar nga UNICEF, pp: 18-93
20. <http://www.cdc.gov/violenceprevention/youthviolence/riskprotectivefactors.html>

ФАКТОРИ РИЗИКА НАСИЉА МЕЂУ ВРШЊАЦИМА У ШКОЛАМА СРБИЈЕ¹

Доц. др Далибор Кекић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Мр Ивана Радовановић³

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Марта Томић⁴

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Појава насиља међу школском децом, а тако и насиља међу вршњацима, недвојбено је врло стара појава. Већина одраслих, још из својих школских дана, памте појаву честог и континуираног узнемиравања и напада од стране вршњака или групе вршњака. Ретки су они који не памте ученике у свом одељењу који су били одбачени од осталих, с којима нико није хтео да седи, којима су се остали вршњаци ругали, изазивали их, па и физички злостављали. Појава насиља у школама и даље има тенденцију раста и у свету и код нас. Насиље међу вршњацима, као облик испољавања агресивног понашања, све је заступљеније у модерном друштву. Са насиљем у школама и данас се суочава велики број ученика, а тиме и наставника и родитеља. Подаци појединих истраживања указују на потребу да се у школама у Србији примене одговарајући програми превенције насиља међу ученицима, уз констатацију да насиље у школама у Србији није тако изражен и озбиљан проблем као што је у појединим земљама (САД, Израел, Јапан, Немачка, и др.). У многим државама школе више не представљају сигурно место за ученике, али ни за школско особље. Насиље у школама се повећава како у развијеним, тако и у неразвијеним земљама, у сеоским и градским срединама.

Кључне речи: насиље, школа, насиље међу вршњацима, ученици, наставно особље.

УВОД

Узроци насиља међу вршњацима су вишеструки, а појава малтретирања и злостављања се не односи искључиво на појединца, већ на целокупно окружење. Породице у којима постоји неки облик насиља међу члановима јесу средине где постоји највећи фактор ризика за развој антисоцијалног понашања код ученика; насиље је, у том смислу, повезано са насиљем у контексту породице. Разне лонгитудиналне студије о путевима до делинквенције показале су да млади који развију девијантно понашање вероватно потичу из породица у којима се родитељи веома лоше и увредљиво понашају према својим супружницима.⁵

Значајна повезаност између неприлагођености и асоцијалног понашања у школи и изложености насиљу у породици истражена је Канадском лонгитудиналном студијом деце и омладине која је показала да за децу која су била или су сведоци свакодневног малтретирања и физичког злостављања мајки од стране партнера постоје скоро три пута веће шансе да буду укључена у физичку агресију у школи (борбе, злостављање или пријетња других) у односу на оне који нису сведоци насиља (28,1% : 11,3%) и нешто више од два пута веће шансе да буду

1 Рад је настао и као резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Безбедност и заштита организовања и функционисања васпитно-образовног система у Републици Србији (основна начела, принципи, протоколи, процедуре и средства)* (бр. 47017) који реализује Факултет безбедности Универзитета у Београду (2011–2014), као и научноистраживачког пројекта *Положај и улога полиције у демократској држави* који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2012–2014 (руководилац проф. др Ђорђе Ђорђевић).

2 dalibor.kekic@kpa.edu.rs

3 ivana.radovanovic@kpa.edu.rs

4 marta.tomic@kpa.edu.rs

5 Steinberg, L. (2000). Youth violence: Do parents and families make a difference? *National Institute of Justice Journal*, 2, 30–38.

укључени у индиректне агресије (психички облици агресије, као што су окупљања пријатеља усмерена против некога, ширење трачева и сл.).⁶

Сигурно је да постоји веза између насиља у породици и развоја агресивног и антисоцијалног понашања код деце која живе у тим породицама. Деца изложена насиљу у породици под већим су ризиком од краткорочних и дугорочних (негативних) последица, за разлику од деце која нису била изложена насиљу у породици. У школи они имају тенденцију да буду агресивнији од остале деце, или чак да изврше разна дела из домена малолетничке делинквенције, али такође, та деца су у изгледу да постану жртве даљег злостављања у школи. Штернберг је утврдио да злостављана деца и они који су били злостављани и који су били сведоци насиља у породици чешће од остале деце изражавају екстернализујуће понашање, као што је агресија према вршњацима. Девојке показују више интернализујуће проблеме, као што су депресија и анксиозност; код њих су мање шансе да развију поремећаје у понашању у односу на дечаке, али постају подложне и могућа су мета малтретирања у школи.

Породице које лоше функционишу, а нарочито оне у којима је заступљен висок степен насиља, могу исказати шиканирање и малтретирање деце на неколико начина. Родитељи могу показати веома мало бриге за своју децу и не обраћају пажњу на њихова осећања. Као последица тога, дете развија низак ниво емпатије према другима. Породица која лоше функционише може се одликовати јасним дисбалансом моћи и агресије између чланова; деца почну да уче да треба да доминирају другима и могу бити охрабрени у томе. Насиље у породици у том погледу је релевантно, а агресивно понашање код деце се сматра наученим понашањем.

Нажалост, већина студија не прави разлику између деце која су изложена насиљу од оних која су била непосредно изложена и/или као директне жртве злостављања. У том смислу, значајно је одвојити ону децу која су симултано изложена насиљу у породици и директно злостављана од оних која су само изложена насиљу; деца која су само била изложена, тј. присуствовала насиљу развијају мање проблема него деца која су и злостављана и изложена насиљу. Веома мало се зна о томе како даље се ове две групе разликују у погледу њиховог учења у насиљу било као насилника или као жртве.⁷

Већина студија о ефектима међусобног насилничког понашања супружника на децу су спроведена са децом која долазе из склоништа (дечији домови). Агресивност међу децом и младима треба проучавати, као и покушати контролисати и регулисати, из три главна разлога. Прво, већина култура сведочи о порасту насиља међу младима. Друго, распрострањеност агресивности формиране у раном периоду живота (детињству), може бити основа за развој агресије одраслих и треће, квалитет детињства и формирање личности појединца су под утицајем експресије и инхибиције агресије.⁸

Подаци из истраживања карактеристика извршилаца кривичног дела убиства или покушаја убиства на територији града Београда (Патић Симеуновић, 2002) показују да је у 32% случајева у примарној породици извршиоца, постојао неки облик личне патологије, очеви око једне петине извршилаца имали су проблеме са употребом алкохола, а трећина оних који су потицали из комплетних породица (што је око 64% из укупног узорка) изјавила је да су у породици постојали поремећени односи, сукоби, проблеми са алкохолизмом, неко душевно обољење родитеља или покушаји самоубиства.

Претходних неколико година у Србији се све већа пажња посвећује проблемима насиља међу вршњацима, што је подстакло неколико истраживања у овој области. У оквиру пројекта „Моја школа – школа без насиља“ који је покренуо УНИЦЕФ у сарадњи са Министарством просвете и науке Републике Србије, као и у оквиру пројекта „Психолошки проблеми у контексту друштвених промена“ реализован је одређени број истраживања која су се бавила облицима и учесталošћу насиља у основним школама у Србији, као и реаговањима деце и одраслих на насиље у образовним институцијама.

6 Dauvergne, M., Johnson, H. (2001). *Children witnessing family violence* Juristat, Statistic Canada, p. 21.

7 Edleson, J. L. (1999). Children's witnessing of adult domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, 839–870.

8 Нединовић Т. (2010). *Вршњачко насиље у школама: појавни облици, учесталост и фактори ризика (докторска дисертација)*. Филозофски факултет, Нови Сад, стр. 18.

НЕКА ИСТРАЖИВАЊА КАРАКТЕРИСТИКА НАСИЉА У ШКОЛАМА У СВЕТУ

Након случајева озбиљног и жестоког физичког насиља до којих долази крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година 20. века, као и након самоубиства као њихових последица, постало је јасно да физичко насиље међу ученицима представља феномен који захтева посебну пажњу, истраживања и интервенције.

Једно од истраживања Светске здравствене организације, која се иначе спроводе сваке четири године, спроведено 2005/2006. године у 41 држави у свету, на преко 200.000 ученика узраста од 11 до 15 година, показало је да је просечно 35% ученика на узрасту од 13 година, током последњих месеци пре истраживања, бар једном било изложено насиљу. Овај проценат знатно варира од земље до земље и креће се од 60% у Грчкој, 58% у Турској, Хрватској 24%, Србији 22%, до 13% у Шпанији. Овим истраживањем утврђено је да је за јављање насиља у школама посебно ризична комбинација фактора – велика школа, лоши општи услови рада, низак социоекономски статус породица из којих долазе ученици, високо присуство насиља у друштву и у медијима, недостатак подршке наставника и других ученика.

Подаци из 1994. године који се односе на америчке средње школе показују да скоро сваки пети ученик са собом носи неко оружје, а починиоци око 12% криминалних деликата у школи су били наоружани, сведок насиља у школи у току школске године било је око 70% ученика, а просечно 32 ученика је убијено уз употребу оружја у школским камповима⁹. Екенроуд наводи да је насиље међу младима други по учесталости разлог смрти младих између 10 и 24 године, да је у скоро 75% смртних случајева који имају везе са школом на неки начин укључена и употреба оружја и да је више од 16% дечака и око 8% девојчица старости од 13 до 16 година учествовало у тучама у месецу који је претходио истраживању¹⁰. Заstraшујући је и број од 22.000 пријављених случајева насиља само у калифорнијским школама у 1995. и 1996. години, који наводе Деспотовић Станаревић и Веселиновић, према истраживањима Џонсон института (Johnson Institute)¹¹. Ризично понашање младих у САД праћено је током 2005. године, и у том извештају наводе се подаци да је у години која је претходила истраживању око 36% ученика учествовало у физичким сукобима бар једном, нападе и претње оружјем пријавило је око 8% ученика старости од 9 до 12 година, а око 6% ученика је у школу доносило неко оружје у месецу који је претходио истраживању¹².

Прва обимнија и свеобухватнија истраживања насиља у школама у Европи спроведена су у скандинавским земљама, пре свега у Норвешкој, чије је Министарство за образовање покренуло свобухватну кампању борбе против насиља у школама 1983. године. Спроведене су паралелне студије у Норвешкој и Шведској које су обухватиле – у Норвешкој је око 130.000 на узрасту од 8 до 16 година, а у Шведској 17.000 ученика. Према резултатима студије у Норвешкој скоро 15% ученика имало је неко искуство са насилним понашањем – 9% ученика имало је искуство жртве, око 7% је било насилно према некоме, а обострано искуство имало је скоро 9.000 ученика. Резултати су показали да је нешто више од 3%, што је скоро 18.000 ученика било жртва насиља бар једном недељно или чешће, а нешто више од 2% или око 10.000 ученика је било насилно према неком другом ученику једном или више пута недељно¹³.

Истраживање спроведено на узорку од 1.758 ученика старости од 10 до 14 година у двадесет школа Солунске регије у Грчкој, на основу Олвеусовог упитника, показало је да је нешто више од 8% ученика имало искуство виктимизације, 5,8% су били насилни, а 1,1% су били насилници–жртве. У групи насилника било је више дечака, док у групи жртава нису запажене битније разлике у полу. Млађи ученици су по овим подацима били под већим ризиком од ис-

9 Гашић Павишић, С. (2004). Мере и програми за превенцију насиља у школи; у Јоксимовић, С.: *Зборник Института за педагошка истраживања* 36, Институт за педагошка истраживања, Београд, 168–187.

10 Eckenrode, T. L. (2009). Youth Leadership Programs Decrease the Risk of School Violence, in *School Violence*, ed. Daniels, P., Greenhaven Press, 69–80.

11 Деспотовић Станаревић, В., Веселиновић, Ј. (2008). Системски приступ у разумевању насиља у школи, у: Радовановић, Д., *Поремећаји понашања у систему образовања*, ФАСПЕР, Београд, 247–259.

12 Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*, Институт за психологију, Београд и УНИЦЕФ, Србија.

13 Olweus, D. (1993). *Bullying at School – What we know and what we can do?*, Oxford, Blackwell Publishers.

куства виктимизације, а у зависности од врсте насиља којој су изложени запажена је разлика у вези ризика од физичког насиља, коме су више изложени дечаки¹⁴.

Насиље у немачким школама није било предмет посебних истраживања све до раних деведесетих година. У тадашњој Западној Немачкој било је пар изолованих истраживања која су се односила на дисциплинске преступе или вандализам, док у Источној Немачкој из политичких разлога, није било могуће спровођење било каквих истраживања на ту тему. Спроведене студије након уједињења, показале су велике разлике у између дечака и девојчица, нарочито везане за физичко насиље, где су дечаки далеко чешће идентификовани као учесници у њему и као насилници и као жртве. Највиша учесталост случајева физичког насиља запажена је код узрасне групе између 13 и 15 година, након чега опада¹⁵.

Подаци о насиљу међу ученицима у Великој Британији показују да је скоро једна четвртина ученика укључена у насиље на било који начин. Око 27% ученика основних школа, у студији спроведеној 1990. године на скоро 7.000 ученика, од 7 до 18 година, изјавило је да је било жртва, а 12% да је било насилно према неком од вршњака, док је међу ученицима средњих школа око 10% било злостављано, а око 6% било насилно. У добијеним подацима било је забрињавајуће то да је од 27% ученика који су били жртве, 10% било изложено насиљу бар једном недељно или чешће, а од 12% који су били насилни, 4% се тако понашало једном недељно или чешће. Подаци које наводи Смит¹⁶, а односе на насиље у школама у Великој Британији, показују да је скоро 80% дечака и око 40% девојчица на узрасту од 10 година, учествовало у озбиљним физичким сукобима.

Истраживања насиља у Израелу показала су изузетно висок степен физичког насиља у израелским школама и међу ученицима, али и на релацији ученик–наставник. У вршњачко насиље знатно више су укључени дечаки и то на млађим узрастима – око 49% ученика доживело је ударање, 32% је учествовало у тучи, а око 16% ученика имало је искуство физичког насиља од стране наставника¹⁷. Подаци о истраживању у Израелу које наводи Гашић Павишић још су драстичнији. Подаци који се односе на 1990. годину указују да око 80% дечака и 30% девојчица учествује у физичком насиљу у школи, а да је око 50% ученика бар једном у току школске године доживело физичко насиље. Једна компаративна студија која се односи на насиље међу ученицима у Израелу и у Калифорнији, показује да је међу ученицима у Израелу око 64% имало искуство физичког насиља у месецу који је претходио истраживању, а скоро трећина ученика је била умешана у туче и била ударена или гурнута од стране вршњака. У поређењу са подацима из Калифорније може се закључити да ученици у Израелу два пута више пријављују различите врсте физичких напада од својих вршњака у Калифорнији – око 49% ученика у Израелу изјавило је да је гурнуто или на други начин физички нападно, док је исто изјавило око 25% ученика у калифорнијском узорку. Ова студија је показала интересантне резултате који се тичу употребе оружја у израелским школама. Ученици у Израелу су два пута више изложени претњама ножем него претњама ватреним оружјем. Око 3% ученика је изјавило да је доносило ватрено оружје у школу, а око 3,5% да им је њиме прећено, док је око 6% ученика доносило нож, а 6,3% је доживело претње ножем. Слични подаци о употреби и претњама оружјем добијени су и у студији у Калифорнији. Као један од закључака ове упоредне студије, намеће се и то да постоји висока повезаност између виктимизације и ношења оружја, а посебно да је та повезаност висока са искуством физичког насиља, као и да је виктимизација главни предиктор за то који ће ученик у школској средини поседовати нож¹⁸.

14 Sapouna, M. (2008). Bullying in Greek Primary and Secondary Schools, *School Psychology International*, Vol. 29, No. 2, 199–213.

15 Klewin, G., Tillmann, K. J., Weingart G. (2003). Violence in School, in *International Handbook of Violence Research*, Ed. Heitmeyer W. and Hagan J., Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 863–885.

16 Попадић, Д. (2009), *op. cit.*

17 Попадић, Д. (2009), *op. cit.*, стр. 93.

18 Benbenishty, R., Astor, A. R. (2005). *School Violence in Context: Culture, Neighborhood, Family, School, and Gender*, by Oxford University Press, Inc.

РИЗИЧНИ ФАКТОРИ КОЈИ УТИЧУ НА ПОЈАВУ НАСИЉА У ШКОЛАМА

Опсервирањем ризичних фактора чије је извориште у индивидуалним карактеристикама најчешће се разматрају наследне и генетски одређене карактеристике, одлике темперамента, физичка грађа, ниво интелигенције, црте личности као што су егоцентричност, самопрецењивање, осећање инфериорности, недостатак осећања одговорности, емоционална нестабилност и др., док се у оквиру срединских чинилаца највише пажње посвећује разматрању породичних утицаја и утицаја ванпородичне социјалне средине. Многобројна истраживања потврдила су претпоставку о постојању утицаја наследних фактора на испољавање насилног и агресивног понашања, што су посебно потврдила истраживања близанаца и криминалних породица. Одлике темперамента, који је у основи биолошки детерминисан, такође су у бројним студијама навођене као погодна основа за развој насилног понашања. С тим у вези, нагласак је на психопатским карактеристикама као што су импулсивност, тешкоће у адаптацији, немогућност одржавања пажње, трагање за сензацијама.

Оно што је сигурно и важи за све ризичне факторе, јесте да њихов утицај није изолован, није једносмеран, већ да је постојање и других индивидуалних карактеристика које могу потицати из срединских услова, превасходно породичних, важно за развој и испољавање насилног понашања. Постојање и негативан утицај породичних фактора у појединим случајевима насилног понашања, може имати приоритетан значај. Утицај породичних чинилаца и њихово дејство на развој личности и образаца понашања, предмет су многобројних истраживања чији резултати недвосмислено потврђују ову претпоставку. Као утицаји од највеће важности из области породичног живота најчешће се помињу структура и функционисање породице, стилови родитељства и однос према детету и постојање социопатолошких поремећаја и личне патологије код родитеља.¹⁹

Практично не постоји истраживање које као предмет свог интересовања има насилно понашање деце и младих, а да не придаје значај карактеристикама породице, као факторима који могу бити од пресудног утицаја. Карактеристике породице које се најчешће наводе као посебно важне тичу се начина решавања конфликта и постојања насиља међу њеним члановима. Постојање агресивног и насилног понашања међу члановима породице, може бити снажан фактор ризика за настајање насилног понашања деце из таквих породица, зато што у њима уче и развијају механизме инхибиције непожељних понашања. Оно што може бити пресудно није само постојање конфликта, већ и начин његовог решавања. У поређењу са децом чији родитељи не испољавају овакве облике понашања, деца из породица у којима су свађе и насилно решавање сукоба свакодневница, највероватније ће испољавати агресивно понашање у породичној и у школској средини. Агресивна деца често долазе из породица у којима је бар један од родитеља испољавао агресивне облике понашања, губљење контроле, разбијање ствари по кући, насилно понашање према неком другом члану породице – најчешће мајци и осталој деци. Осим тога, деца из породица у којима је присутно насиље, могу у вршњачкој групи тражити појединце са сличним искуством и сличним, већ развијеним обрасцима понашања чиме се појачавају међусобни негативни утицаји и повећава ризик од развоја и стабилизовања насилног понашања.

Одрастањем утицаји породице све више губе на значају, а примат преузимају школска средина и нарочито утицај вршњачких група. Фактори који извиру из школске средине могу имати своју основу у индивидуалним карактеристикама детета или у околностима у школском окружењу и самој школској средини. Нестимулативна школска средина, незаинтересовани наставници, захтеви неприлагођени узрасту ученика, превисоки или сувише ниски критеријуми оценое постигнућа, одсуство односа поверења и подршке, осећање несигурности, негативна клима у школи, честе конфликтне ситуације између наставника и наставника и ученика, одсуство јасних школских правила и непридржавање постојећих, све то може довести до негативног става и осећања одбојности ученика према школи, школском окружењу и школском постигнућу.²⁰ Незаинтересованост за школу, негативан став према наставницима

19 Finley L. L. (2007). *Encyclopedia of Juvenile Violence*. Greenwood Press: Westport Connecticut–London, p. 37.

20 Поповић Ђитић, Б. (2007). Појам и типови насилног понашања. У: Ђурић, С. (ур.), *Безбедносни ризици у школама – модели откривања и реаговања*. Београд: Факултет безбедности, 153–168.

и другим ученицима и неуспех у школи, повећавају ризик стварања осећања безвредности и фрустрације, ниског самопоштовања и односа према школи као извору непријатности. Целокупно осећање „одвратности“ које ученик у оваквој ситуацији осећа према школи и свему што је везано за њу, може имати као исход напуштање школе и прекид процеса образовања, што најчешће доводи до вишка времена у току кога не постоји никаква контрола (родитељска или институционална), чиме се отвара простор за негативно деловање и утицај делинквентних група вршњака, ствара се вишак слободног времена које се проводи на улици, у скитњи и на местима попут кладионица, играоница и сл.²¹

Почетком периода адолесценције утицај вршњачких група постаје све значајнији. Искуство жртве вршњачког насиља, изолација и одбацивање од групе вршњака могу бити значајан ризични фактор за развој насилног понашања. Виктимизована, изолована и одбачена деца услед осећања неадекватности, непожељности, безвредности могу прибећи насилном понашању. У таквим ситуацијама насилно понашање, као последица одбацивања, може послужити као начин да се задобије пажња, покушај да се поврати своје место у „екипи“ или као освета онима који су га „неоправдано“ искључили. Ово одбацивање од стране групе може бити последица претходног насилног и агресивног понашања саме жртве. Тако се ствара зачарани круг у коме агресивни и насилни појединци бивају одбачени од стране вршњака, што води дубљој изолацији. Један од неадекватних начина на који покушавају да превазиђу непријатна осећања као последицу одбацивања, може бити и поновно насилно понашање. Делинквентне групе вршњака, такође, у периоду адолесценције могу одиграти важну улогу у настајању или појачавању насилног понашања, како кроз утицај на настајање, тако и као погодно окружење, коме се претходно насилни и одбачени појединци прикључују, чиме се стварају услови за даље испољавање насилног понашања, па и његово прерастање у облике озбиљног криминалног понашања.

Малтретирање, шиканирање и виктимизација су сложене појаве. Постоји значајна повезаност између насиља у породици и насиља у школској ситуацији, нарочито директних облика шиканирања, може се објаснити на основу теорије моделовања социјалног учења Бандура. Резултати указују на то да изгледа да у погледу малтретирања и виктимизације, изложеност насиљу у породици негативно утиче више на девојчице него на дечаке.

Почетна тачка у разматрању насиља међу вршњацима, јесте сагледавање начина како се ова појава манифестује и колико је распрострањена. На почетку се и истраживачи и практичари суочавају са тешкоћама које рефлектују сложеност и вишедимензионалност самог феномена. Сусрећу се са различитим облицима насиља, чија се слика мења с обзиром на пол, узраст и мотивацијске основе из којих се генеришу, као и са различитим улогама актера у насилним епизодама. Процена распрострањености непосредно зависи од тога како се операционализује појам насиља међу вршњацима, начина на који се прикупљају подаци, узраста известиоца и његове улоге у етапама насиља у школи.

Поред школског и вршњачког окружења, укупна атмосфера у ширем социјалном окружењу, стање дезорганизације друштва и породице, економског и моралног осиромашења, могу довести до развоја ставова и вредности који оправдавају употребу насиља. Изложеност сценама насиља у медијима и у окружењу, неадекватна, недоследна и закаснела друштвена реакција на насилна и криминална понашања, доступност оружја, представљају добру основу за појаву и развој агресивног и насилног понашања, као облика реакције и начина решавања конфликтних ситуација. Насилни облици комуникације међу члановима социјалног окружења утичу на повећање осећања страха и анксиозности, толеранције и спремности да се употребе насилни облици решавања сукоба, смањују осетљивост и емпатију и стварају осећање равнодушности.

Као потврда претходних редова, могу се навести закључци једне лонгитудиналне студије истраживача са Кембриџа, спроведене у Лондону на узорку од око 400 мушкараца старости од 8 до 32 године. На основу њених резултата типичан преступник рођен је у вишечланој породици, са ниским дохотком и родитељима са историјом криминалног понашања. У младости су од стране родитеља доминирале грубе и несталне технике родитељства, слаб над-

21 Радовановић, И, Спасић, Д, Кекић, Д. (2013). Ризични и протективни фактори вршњачког насиља у школама. У: Шикман, М. (ур.). *Вршњачко насиље, Зборник радова са међународне научностручне конференције*. МУП Р. Српске, Ханс Зајдел фондација: Лакташи, 339–352.

зор, сукоби и неретко развод. У школи је проблематичног понашања, хиперактиван, импулсиван, са честим изостајањем и нижим постигнућем и удруживањем са делинквентним вршњацима.²² Попут ових налаза, и налази истраживања у Србији потврдили су честу дисфункционалност примарне породице извршилаца тешких крвних деликата – убиства. Како наводи Симеуновић Патић, свега једна трећина њих одрасла је у потпуним породицама у којима није било присутно насилно решавање конфликтних ситуација и без социопатолошких понашања родитеља.²³

НАСИЉЕ МЕЂУ ВРШЊАЦИМА У СРБИЈИ

Истраживања насиља у институцијама у Србији (Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља, 2008) указују на следеће:

- постојање и раширеност културе насиља, а нарочито насилне комуникације која лако доводи до ескалације насиља,
- насиље међу вршњацима поприма све разноврсније форме (од физичког до електронског насиља) и постаје све суровије и бруталније,
- насиље међу вршњацима је за децу и младе често много већи проблем него што га одрасли виде,
- насиље је присутно на свим узрастима и међу свим учесницима процеса образовања и васпитања, и у институцијама и у породицама,
- постојеће методе, технике, средства и механизми којима се на насиље реагује у образовним институцијама нису довољно примењивани или су недовољно ефикасни,
- деца и млади губе поверење у одрасле и у институције, не верују да ће их заштитити када су жртве, па се насиље недовољно пријављује, слабо евидентира, прећуткује или прикрива,
- не постоје јасни индикатори за праћење насиља у образовним институцијама, нема довољно успостављених инструмената за евидентирање, механизма превенције и интервенције,
- деца и млади не утичу довољно на осмишљавање програма превенције и интервенције, што може бити један од разлога зашто до сада примењивани програми за смањење насиља нису довољно ефективни.

Насиље у школи је проблем који је у Србији мало истраживан у претходном периоду. У последњој деценији XX века до данас спроведена су два опсежна истраживања у оквиру основних школа. У првом истраживању, реализованом 1996. године, добијени су налази да је 37,7% ученика (35,1% дечака и 37,8% девојчица) доживело да их у школи неко од ученика вређа или исмева, 21,3% ученика извештава о претњи батинама (дечаци 30,1%, девојчице 14,7%), 9,5% ученика је доживело да им неко отима и уништава ствари (8,9% дечака и 10% девојчица), док је 5% њих (6,9% дечака и 4,1% девојчица) било присиљено да ради нешто што не жели (Гашић Павишић, 2004). У другом истраживању, реализованом 2006. године, 65,3% ученика доживело је неки облик насиља, од чега о поновљеном насиљу (један или више облика насилних поступака поновљени више пута) са позиције жртве извештава 24,4% ученика (проценти се крећу од 14% до 47% зависно од школе). Дечаци су чешће од девојчица изјављивали да су били изложени насиљу од стране вршњака.²⁴

На основу оцене УНИЦЕФ-а школе у Србији имају потенцијално добро развијену образовну инфраструктуру која је током последње деценије претходног столећа веома слабо одржавана. Издвајања за образовање у периоду 1990–1998. опала су за око 30%. Цео образовни систем имао је карактеристике високе централизованости и затворености. Студије постигнућа у учењу указују на тенденцију опадања школске ефикасности ученика. Обра-

22 Farrington, D. P. (1993). Understanding and Preventing Bullying. In: M. Tonry's (ed.) *Crime and Justice: A Review of Research* (Vol. 17). Chicago, IL: University of Chicago Press, 381–458.

23 Симеуновић Патић, Б. (2002). Социјалне карактеристике извршилаца кривичних дела убиства, у: Д. Радовановић (ур.) *Деликти насиља – кривичноправни и криминолошки аспект* Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 289–312.

24 Попадић Д., Плут Д. (2007) Насиље у основним школама у Србији – облици и учесталост. *Психологија*, Год. 40, Бр. 2, стр. 309–328.

зовни систем располаже релативно квалификованим и искусним људским ресурсима, мада постоје слабости самог система образовања наставника, који их примарно оспособљава за пасивну трансмисију знања (традиционалне методе). Увођење нових модела активне наставе и учења, као и увођење нових садржаја у програме рада школе, још увек су негде на нивоу не-синхронизованих покушаја и експерименталних пилот-пројеката.²⁵

Резултати истраживања Института за педагошка истраживања показују да је највише примедби упућено је на рачун обимности градива и недовољног интересовања ученика. Најистакнутији захтев наставника за побољшањем услова рада у школи тиче се материјалног статуса наставника, опремљености школа и смањења обима наставног градива. И поред многих замерки које се односе на различите аспекте образовног рада, преко 50% наставника је заиста везано за своју професију, а преко две трећине наставника жели систематско стручно усавршавање. Предлози ученика за промене у школи, који рефлектују тешкоће са којима се суочавају, обухватају: смањење обима градива, увођење изборних предмета, измену концепције појединих предмета (садржаја начина рада на часу), стицање знања корисних за живот, боље међуљудске односе наставника и ученика, мање субјективности наставника при оцењивању и др.²⁶

Истраживања УНИЦЕФ-а и Југословенског центра за права детета из 2001. године имала су сличне резултате. При објашњењу појаве пада нивоа школске успешности, учесталог одсуствовања са наставе и општег пада мотивације за учење и школу ученици указују на следеће проблеме: квалитет и садржај наставних планова и програма, техничка опремљеност школа; квалитетно организовање ваннаставних активности; недовољно поштовање права на једнаке могућности за образовање; одсуство могућности за партиципацију ученика у оквиру образовног система. Конкретније речено, једна трећина испитиваних своју школу опажа као запуштену и беживотну, 80% изјављује да им је у школи углавном досадно и то зато што је градиво преобимно и оптерећено непотребним детаљима, теме из већине предмета се излажу на стереотипан, незанимљив и застарео начин, настава је првенствено заснована на теоријским знањима која су више у функцији наставка високог образовања а мање у функцији овладавања конкретним вештинама и знањима, постојеће ваннаставне активности не одражавају жеље и интересовања ученика, наставници праве неоправдане дискрепанце међу ученицима што је белодано не само у начину опхођења, већ и у оцењивању. Резултати истраживања спроведеног у основној школи показују да ученици не могу да саопште своје идеје, предлоге и примедбе у вези са догађањима у школи, што доводи до њиховог незадовољства. Слична је ситуација и у средњим школама. Основни разлог незадовољства средњошколаца јесте неадекватан однос наставника према њима. Ученици замере наставницима да их не уважавају, да нису спремни да чују њихово мишљење, да не негују партнерске односе, те да су неправедни. Промене које би ученици желели да се догоде у школи односе се на коректнији однос наставника према ученицима, одређене промене школског курикулула и веће суделовање ученика у одлучивању. Све ово води потреби и жељи ученика да имају активнију улогу у процесу образовања.²⁷

Образовни систем је анахрон у погледу праћења реформи и помена које се дешавају, тј. које се очекују у нашем друштвеном систему. Све то се највише одражава на младе, будући да у процесу образовања не развијају у довољној мери своје потенцијале, те не учествују активно у решавању проблема за које су животно заинтересовани. Данас је више него икад уочљиво занемаривање и минимизирање васпитних задатака и циљева школе (премда је више него икад нужна и очевидна потреба за овом њеном функцијом у погледу младих), а нису далеко ни ефекти њене увек предимензиониране образовне функције.

Директна интеракција у школској институцији дешава се узајамно у два основна смера, један дефинишу односи наставник–ученик, а други односи ученик–ученик. То су две основне димензије актуелних догађања у школи, без обзира на угао из којег ту ситуацију посматрамо и циљеве нашег посматрања. Одатле, основни интеракцијски механизам има велику улогу у

25 Јелић М. (2011). Школа као контекст јављања сукоба. *Педагогија*, LXVI, 1, 2011, стр. 18–28.

26 Спасеновић, В. и Милановић Наход С. (2001). Ставови ученика према проблемима и потребама наших школа, *Зборник Института за педагошка истраживања*, бр. 33, стр. 389–407.

27 Јелић М. (2011). Школа као контекст јављања сукоба, *op. cit.*

свим школским активностима. То је један од аспеката образовног и васпитног процеса који, унаточ многобројним покушајима, још увек није систематски проучен. Оно је битно у мери у којој доприноси схватању сукоба у школи, односно утицају образовних фактора на методе решавања конфликта ученика.

По мишљењу Марије Јелић у Србији недостају поуздане и систематски прикупљене информације о фреквентности, облицима и детерминантама насиља ученика у школској средини. Малобројна истраживања у школској средини рађена код нас потврђују да су деца у школи, као и ван ње, изложена високом степену вербалне агресије од стране вршњака (36%), а једна петина ученика наводи да доживљавају да им друго дете прети батинама.²⁸ Поред тога, присутно је отимање и уништавање ствари и присиљавање ученика да ради оно што му неко од друге деце налаже. Када је у питању физичко насиље међу ученицима, једно скорије истраживање спроведено у Београду на узорку од око 500 ученика средњих школа, показало је да је у физичком насиљу (у тучама), учествује између 65% (у школи) и 74% (ван школе) ученика – мушкараца и између 24% (у школи) и 35% (ван школе) ученица. Наведени резултати су алармантни и указују на неопходност хитних интервенција најстручнијих људи у земљи, хитних промена програма, озбиљне анализе квалитета и способности наставног кадра у школама, али још хитније од тога проучавање разлога зашто је то тако²⁹. Наведена истраживања, али и многа друга, упућује да су дечаки, и као жртве и као починиоци, знатно више изложени насиљу међу вршњацима него девојчице.

Изложеност деце и адолесцената насиљу од стране вршњака током школовања креће се у распону од 7% до 35%. Реч је о феномену који је обележен: (а) полом – изложеност физичком насиљу је знатно израженија код дечака, док је изложеност вербалном насиљу нешто израженија код девојчица; (б) узрастом – виктимизација је израженија на млађем него на старијем узрасту, динамика опадања је различита за дечаке и девојчице; (ц) ширим културним оквиром/амбијентом – узрастни „профили“ и „критични периоди“ варирају у зависности од бројних чинилаца, међу којима су, и шире друштвене норме (на пример, у нордијским земљама изложеност девојчица насиљу у школи опада са узрастом, док у САД остаје константно висока) и школска клима – посебно однос према питањима превенције насиља у школи.³⁰

Испитивање начина на који ученици реагују када се суоче са ситуацијом насиља било из позиције жртве, било из позиције сведока врло је значајно за креирање интервентних и превентивних програма за борбу против насиља. Истраживања указују на то да се и реакције на насиље, такође, мењају са узрастом. На основу неких резултата, саосећање са жртвом интензивније код млађе деце, али се смањује са узрастом све до петнаесте године, када се опет повећава.³¹ Плут и Попадић (2007) су на узорку од око 25.000 деце из 71 основне школе у Србији нашли да ученици неконзистентно реагују на насиље, те да у свом репертоару имају и конструктивне и неконструктивне начине реаговања. Према њиховим резултатима, половина ученика је исказивала спремност да се у случају угрожености обрати другима за помоћ, док је сваки десета жртва насиља пасивно трпела и прикривала насиље. 73% жртва је изјављивало да су им другови помогли. Међу сведоцима насиља 11% ученика је на ове ситуације реаговало доследним дистанцирањем. Даља истраживања узрасних промена до којих долази у погледу учесталости, доминантних облика и начина реаговања на насиље у школи, значајна су у контексту креирања ефикасних и ефективних програма превенције.³²

Програм „Школа без насиља“ у средњим школама у Србији почео је са реализацијом 2009. године у виду пилот-програма у четири града на територији Војводине (Нови Сад, Суботица, Бечеј и Бачки Петровац). Од фебруара месеца 2012. године програм „Школа без насиља“

28 Гашић Павишић, С. (1998). Насиље у школи. У: *Насиље над децом*, ФПН, Београд, стр. 159–185.

29 Радовановић, И. (2010). Повезаност особина Еусенцковог спектра са поремећајима понашања у школи, магистарска теза, Универзитет у Београду, ФАСПЕР.

30 Половина Н, Ђерић И. (2009). Повезаност образовања родитеља и изложености ученика вршњачком насиљу у школској средини. *Темид*, децембар 2009, 59–76.

31 Максимовић, Ј., Раковић, Д., Јовановић, И., и Чоловић, П. (2008). Повезаност вршњачког насиља, особина личности и васпитних ставова, *Примењена психологија*, 1, 124–144.

32 Коцопељић Ј, Смедеревац С, Чоловић П. (2010). Разлике о учесталости и облицима насилног понашања између ученика основних и средњих школа. *Примењена психологија*, 2010/4, стр. 289–305.

имплементира Јединица за превенцију насиља која је, уз стручни и финансијски допринос УНИЦЕФ-а, основана у Министарству просвете, науке и технолошког развоја. Узорак ученика који су учествовали у истраживању је 6.254 и 830 запослених. Резултати истраживања показују да је учесталост насиља у средњим школама мања него у основним и да је 1,9% ученика било изложено учесталим облицима насиља. Најучесталији облик, према подацима истраживања, јесте психолошко насиље, и то исмевање и вређање, док је од видова физичког насиља највише било заступљено отимање новца и уништавање ствари. Овим облицима физичког насиља било је изложено 23,3% ученика (једном доживљено) и 4,5% ученика који су ове видове насиља доживели више пута.

Рад у овим школама показао је да и гимназијалци и ученици стручних школа исказују спремност за укључивање у програме превенције насиља који се организују у школама, јер је превенција насиља одговорност свих, те се партиципацијом младих може значајно остварити напредак кроз организовање заједничких акција, друштвено корисног рада и других заједничких активности у сарадњи са канцеларијама за младе које су препознате као важан ресурс подршке активном укључивању младих (што само говори о томе да млади имају иницијативу, али и да им је потребна подршка целокупне локалне заједнице).

ЗАКЉУЧАК

У мноштву ризичних понашања којима су изложени млади, насиље међу ученицима у школи, нема сумње, заузима изузетно важно место. Наравно, и по тежини последица, и по опасности за физичко и психичко здравље појединаца, али и по импликацијама за сам процес наставе, целокупну школску средину, као и за породицу тих појединаца. Иако су и најтежи облици овог насиља (физичко насиље) регистровани у нашим школама, систематских приступа у истраживању овог феномена нема много.

Осим тежине последица, потребу за истраживањима намеће и нараста свест да се досадашњим системом реаговања није и не може постићи много у сузбијању овог понашања, већ да је потребна систематска превентивна активност која би спречила настајање самог понашања. Међутим, примена постојећих модела превенције (развојних или ситуационих) ових понашања, као и превентивних програма у оквиру ових модела, мора се темељити на поуздано идентификованим ризичним факторима. Њих могу да открију само интердисциплинарна истраживања спроведена мултиваријантним истраживачким поступцима. Без њих сваки превентивни програм који се заснива на привидним ризичним факторима не може дати резултате.

Свака школа у Србији треба да одабере програм превенције насиља који одговара њеним потребама и околностима у којима ради. Неопходно је да такав програм пружи одговорне улоге свим учесницима у васпитно-образовном процесу. Дакле, то не сме бити спорадично и по потреби задужење само наставника понаособ, или ретких ентузијаста и појединаца у школи, већ систем функционисања и рада у коме ће подједнаку одговорност сносити наставници, руководство и сви чланови школског колектива, али и представници других државних институција задужених за бригу о младима, представници локалне заједнице, родитељи, али и сами млади као субјекти и активни учесници процеса. Осим тога, и не мање важно, у школама у Србији неопходно је ојачати капацитете за препознавање како вршњачког, тако и родно заснованог насиља. Информисање о распрострањености и облицима насиља, начинима препознавања, могућностима пријављивања, мерама превенције, откривања и рехабилитације оних који су доживели насиље, било као жртве или насилници само су неке од мера које чине полазне основе реаговања. Оснивање и отварање канцеларија за младе, подстицање учешћа организација цивилног друштва, креирање посебних превентивних програма за младе у ризику, али и евалуација постојећих активности, чине неопходне, али не и једине компоненте систематског и ефективног реаговања на проблем насиља у школи. Наравно, уз све наведено, неопходно је континуирано и систематски радити на развијању безбедносне културе уопште у друштву, па и у самој школској средини.

ЛИТЕРАТУРА

1. Benbenishty, R., Astor, A. R. (2005). *School Violence in Context: Culture, Neighborhood, Family, School, and Gender*. Oxford University Press, Inc.
2. Dauvergne, M., Johnson, H. (2001). *Children witnessing family violence* Juristat, Statistic Canada, p. 21.
3. Деспотовић Станаревић, В., Веселиновић, Ј. (2008). Системски приступ у разумевању насиља у школи. У: Радовановић, Д. (ур.), *Поремећаји понашања у систему образовања*, ФАСПЕР, Београд, 247–259.
4. Edleson, J. L. (1999). Children's witnessing of adult domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, 839–870.
5. Eckenrode, T. L. (2009). Youth Leadership Programs Decrease the Risk of School Violence. In *School Violence*, ed. Daniels, P., Greenhaven Press, 69–80.
6. Farrington, D. P. (1993). Understanding and Preventing Bullying. In: Tonry's, M. (ed.) *Crime and Justice: A Review of Research*, Vol. 17. Chicago, IL: University of Chicago Press, 381–458.
7. Finley L. L. (2007). *Encyclopedia of Juvenile Violence*, Greenwood Press, Westport Connecticut–London.
8. Гашић Павишић, С. (1998). Насиље у школи. У: *Насиље над децом*, ФПН, Београд, стр. 159–185.
9. Гашић Павишић, С. (2004). Мере и програми за превенцију насиља у школи. У Јоксимовић, С.: *Зборник Института за педагошка истраживања*, 36, Институт за педагошка истраживања, Београд, 168–187.
10. Јелић М. (2011). Школа као контекст јављања сукоба. *Педагогија*, LXVI, 1, 2011, стр. 18–28.
11. Klewin, G., Tillmann, K. J., Weingart G. (2003). Violence in School. In: Heitmeyer, W., Hagan, J. (Ed.), *International Handbook of Violence Research*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 863–885.
12. Коцопељић Ј., Смедеревац С, Чоловић П. (2010). Разлике о учесталости и облицима насилног понашања између ученика основних и средњих школа. *Примењена психологија*, 2010/4, стр. 289–305.
13. Максимовић, Ј., Раковић, Д., Јовановић, И., Чоловић, П. (2008). Повезаност вршњачког насиља, особина личности и васпитних ставова, *Примењена психологија*, 1, 124–144.
14. Недимовић, Т. (2010). *Вршњачко насиље у школама: појавни облици, учесталост и фактори ризика, докторска дисертација*. Филозофски факултет, Нови Сад, стр. 18.
15. Olweus, D. (1993). *Bullying at School – What we know and what we can do?*, Oxford, Blackwell Publishers.
16. Половина Н., Ђерић И. (2009). Повезаност образовања родитеља и изложености ученика вршњачком насиљу у школској средини. *Темид*, децембар 2009, 59–76.
17. Попадић, Д., Плут, Д. (2007). Насиље у основним школама у Србији – облици и учесталост. *Психологија*, Год. 40, Бр. 2, стр. 309–328.
18. Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*, Институт за психологију, Београд и УНИЦЕФ, Србија.
19. Поповић Ђитић, Б. (2007). Појам и типови насилног понашања. У: Ђурић, С. (ур.), *Безбедносни ризици у школама – модели откривања и реаговања*. Београд: Факултет безбедности.
20. Радовановић, И. (2010). *Повезаност особина Еусениковог спектра са поремећајима понашања у школи*, магистарска теза, Универзитет у Београду, ФАСПЕР.
21. Радовановић, И. Спасић, Д., Кекић, Д. (2013). Ризични и протективни фактори вршњачког насиља у школама. У: Шикман, М. (ур.). *Вршњачко насиље*, Зборник радова са међународне научног стручне конференције. МУП Р. Српске, Ханс Зајдел фондација: Лакташи; 339–352.
22. Sarouna, M., (2008). Bullying in Greek Primary and Secondary Schools. *School Psychology International*, Vol. 29, No. 2, 199–213.

23. Симеуновић Патић, Б. (2002). Социјалне карактеристике извршилаца кривичних дела убиства, у: Д. Радовановић, (ур.) *Деликти насиља – кривичноправни и криминолошки аспект* Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 289–312.
24. Спасеновић, В., Милановић Наход С. (2001). Ставови ученика према проблемима и потребама наших школа, *Зборник Института за педагошка истраживања*, бр. 33, стр. 389–407.
25. Steinberg, L. (2000). Youth violence: Do parents and families make a difference? *National Institute of Justice Journal*, 2, 30–38.

МОНИТОРИНГ ПРИМЕНЕ КОНВЕНЦИЈЕ САВЕТА ЕВРОПЕ О БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Др Синиша Достич¹

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Саша Госић²

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима један је у низу међународноправних аката који чине међународни нормативни оквир за супротстављање трговини људима. У мониторингу, као процесу који подразумева сложен механизам надгледања примене Конвенције у државама уговорницама, са поступком оцењивања, учествују Група експерата за сузбијање трговине људима (у даљем тексту: ГРЕТА) и Комитет страна уговорница. У оквиру овог процеса, почев од 2012. године, налазила се и Република Србија, као страна уговорница, у тзв. „првом кругу оцењивања“, о чему ће бити више речи у овом раду.

Кључне речи: Савет Европе, конвенција, трговина људима, мониторинг, ГРЕТА и Република Србија.

УВОД

Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима (CETS No.197) усвојена је од стране Комитета министара Савета Европе 3. маја 2005. године и отворена за потписивање 16. маја 2005. године у Варшави, након серије других иницијатива Савета Европе на пољу борбе против трговине људима.³ Конвенција је, као правно обавезујући инструмент, ступила на снагу 1. фебруара 2008. године, а утемељена је на већ постојећим међународноправним актима и документима, како је и наведено у преамбули, а пре свега на Протоколу о превенцији, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, посебно женама и децом⁴ који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала из 2000. године⁵, Оквирној одлуци Савета Европске уније о борби против трговине људима из 2002. године⁶ и Директиви Савета Европске уније из 2004. године о боравишним дозволама које се издају држављанима трећих земаља који су жртве трговине људима или су учествовали омогућавању илегалне миграције, а који сарађују са надлежним органима⁷.

1 sinisa.dostic@mup.gov.rs,

2 sasa.gosic@mup.gov.rs, контакт особа Републике Србије за сарадњу са ГРЕТА

3 Детаљније у: Записник са Регионалног семинара „Action against trafficking in human beings: Criminal and procedural measures“, Council of Europe and Ministry of Interior of the Republic of Serbia, Belgrade, 18-19 October 2007, Proceedings, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/eg-thb-sem10-2007_Proceedings.pdf, доступно 30.12.2013.

4 Према члану 3. Протокола, „Коришћење термина“ трговина људским бићима подразумева врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање лица путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја, или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, у циљу експлоатације. Експлоатација обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа. Пристанак жртве трговине људским бићима на намеравању експлоатацију без значаја је у случајевима у којима је коришћена било која од наведених мера. Врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање детета (особа млађа од 18 година) за сврхе експлоатације се сматра трговином људским бићима чак и ако не обухвата било које од претходно наведених средстава.

5 Детаљније у: Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, "Службени лист СРЈ" - Међународни уговори, број 6/2001

6 О Оквирној одлуци Савета Европске уније о борби против трговине људима из 2002. године, детаљније видети у: Симеуновић-Патић, Б; Јовановић, С.: *Заштита жртава трговине људима и њихова реинтеграција*, Правни живот – часопис за правну теорију и праксу, број 9, Удружење правника Србије, 2005., стр. 299.

7 Директива Савета 2004/81/EЗ од 29. априла 2004. године о боравишној дозволи која се издаје држављанима трећих земаља који су жртве трговине људима или су били умешани у акцију за омогућавање илегалне имиграције, а који сарађују са надлежним органима (Council Directive 2004/81/EC of 29 April 2004 on the residence permit issued to

Конвенција садржи десет поглавља и укупно 47 чланова⁸. Доношење Конвенције имало је за циљ превенцију трговине људима, заштиту жртава и кривично гоњење починилаца (Костић, М.; Констатиновић-Вилић, С., 2011: 114, 115). Њоме се промовише приступ супротстављања трговини људима заснован на људским правима, прецизирају одређене мере заштите жртава и превенције трговине људима, као и мониторинг механизам евалуације имплементације Конвенције од стране мултидисциплинарних група експерата. Препоручује се и проширење кривичне одговорности за трговину људима у односу на одређење из Палермо протокола, и то санкционисање незаконитих радњи са путним и другим личним исправама жртава, коришћење услуга жртава од стране лица коме је познат статус жртве трговине људима, као и строже кажњавање за извршено дело које за последицу има угрожавање живота жртве, уколико је извршено према детету, ако је извршено од стране службеног лица у вршењу службене дужности или у оквиру криминалне организације. Предвиђа се и кривична одговорност правних лица за трговину људима (Мијалковић, 2009:208).

Стратегија Европске Уније ка искорењивању трговине људима 2012–2016. године⁹ у уводном делу „Међународна акција“¹⁰, указује на значај Конвенције и позива све државе чланице да „треба да ратификују оба документа – УН Палермо Протокол о трговини људским бићима и Конвенцију Савета Европе о борби против трговине људима“. До 1.04.2014. године Конвенцију је ратификовала укупно 41 држава, а 3 државе су је потписале, али је још нису ратификовале (Естонија, Грчка и Турска). У којој мери је Конвенција значајна због своје свеобухватности у приступу супротстављању трговини људима и заштити жртава, и колико је актуелна, говори и податак да су Конвенцију у децембру 2012. и марту 2013. године, пет година од њеног ступања на снагу, ратификовале четири европске државе – две државе ЕУ (Немачка и Мађарска), Швајцарска, као и једна држава која није чланица Савета Европе – Белорусија.¹¹

Конвенција је ратификована од стране Народне Скупштине Републике Србије Законом о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима од 18.03.2009. године („Службени гласник РС – Међународни уговори“ број 19/09).¹² Члан 3 овог Закона јасно дефинише да: „о извршавању одредаба овог закона стара се министарство надлежно за унутрашње послове, министарство надлежно за правосуђе и министарство надлежно за рад, запошљавање и социјалну политику“.

Конвенција у глави VII - Механизам за надгледање, у члановима од 36 до 38, прописује међународне субјекте, а то су ГРЕТА и Комитет страна уговорница, њихове надлежности у процесу мониторинга примене, као и сам поступак. У наставку рада, приказаћемо процес мониторинга, односно механизма за надгледање који спроводе наведени субјекти, са посебним освртом на до сада спроведен поступак у Републици Србији.

third-country nationals who are victims of THB or who have been the subject of an action to facilitate illegal immigration, who cooperate with the competent authorities), Celex 32004L0081.

8 Према члану 4. Конвенције „трговина људима“ значи врбовање, превоз, премештање, скривање или прихват лица, уз примену претње или силе или других облика принуде, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или стања угрожености, или давање или примање новчаних средстава или друге користи ради добијања пристанка лица које има контролу над другим лицем у циљу искоришћавања. Искоришћавање, у најмању руку, треба да укључи искоришћавање проституције других лица или друге облике сексуалног искоришћавања, присиљан рад или пружање услуга, служење, ропство или праксу сличну ропству или вађење људских органа.

9 The EU Strategy towards the Eradication of Trafficking in Human Beings (2012–2016). Европска комисија усвојила је ову Стратегију 19. јуна 2012. године. Детаљније видети у: <http://ec.europa.eu/anti-trafficking/EU+Policy/New+European+Strategy>, доступно 08.12.2013.

10 Страна 4. **International action:** „A lot of attention has already been paid to trafficking in human beings at international level. The most prominent instruments are the UN Palermo Protocol on Trafficking in Persons, the Council of Europe Convention on Actions against Trafficking in Human Beings. Not all Member States have ratified both legal instruments and they should do so.“

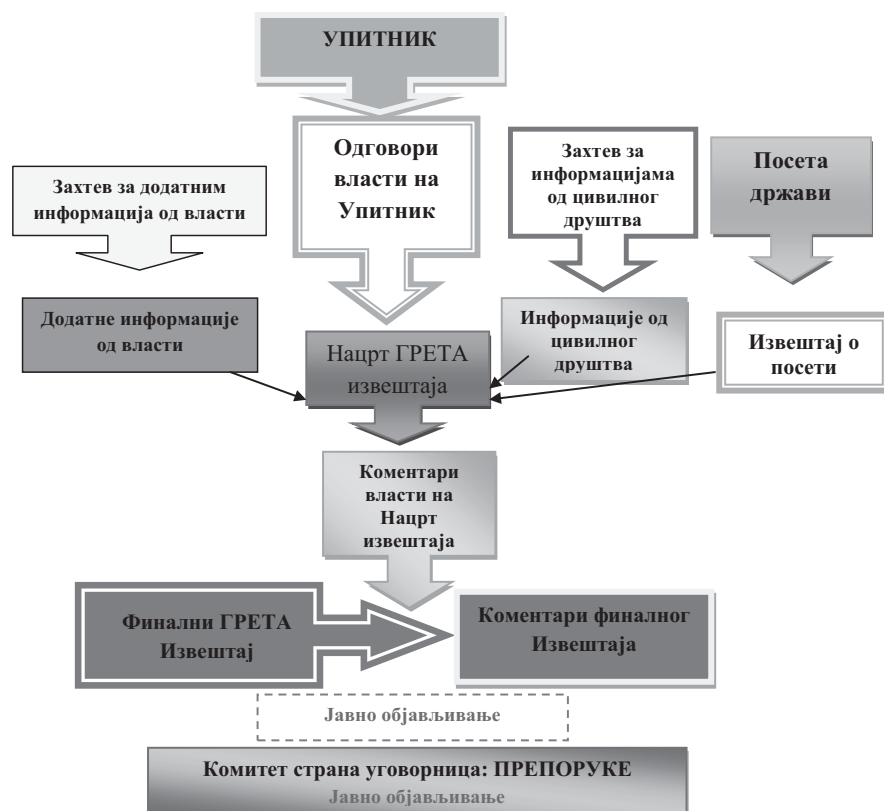
11 Белорусија је ратификовала Конвенцију 26.11.2013. године, као 41. држава и као прва држава која није чланица Савета Европе. Вест је објављена на сајту Савета Европе http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/default_en.asp и Националном правном интернет порталу Републике Белорусије <http://law.by/main.aspx?guid=131333>, доступно 8.12.2013. Конвенција за Белорусију ступа на правну снагу 1.03.2014. године, у складу са чланом 42. став 4. Конвенције који гласи: „Конвенција ступа на снагу првог дана у месецу по истеку периода од три месеца од дана депоновања њеног ратификационог инструмента или инструмента о прихватању или потврђивању.“ Белорусија је једина европска држава која није чланица Савета Европе, а као главна препрека сматра се постојање смртне казне у Белорусији.

12 Државна заједница Србија и Црна Гора је претходно потписала Конвенцију 16.05.2005. године

МЕХАНИЗАМ ЗА НАДГЛЕДАЊЕ ПРИМЕНЕ КОНВЕНЦИЈЕ САВЕТА ЕВРОПЕ О БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Директива 2011/36/ЕУ Европског парламента и Савета од 5. априла 2011. године о спречавању и борби против трговине људима и заштити жртава такве трговине¹³, у преамбули указује на значај Конвенције и механизма надгледања у ставу 9: „Протокол за спречавање, сузбијање и кажњавање трговине људима, посебно женама и децом из 2000. године, којим се допуњава Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, и Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима из 2005. године, представљају кључне кораке у процесу јачања међународне сарадње у борби против трговине људима. Треба напоменути да Конвенција Савета Европе садржи евалуациони механизам, састављен од групе експерата ГРЕТА и Комитета страна уговорница. Треба подржати координацију између међународних организација са надлежностима у области борбе против трговине људима, како би се избегло дуплирање напора“.

Дакле, у циљу ефикасне примене њених одредби, од стране уговорница, Конвенција успоставља посебан механизам за надгледање (шема 1).

Шема 1: Приказ успостављеног механизма
за надгледање примене Конвенције (обрада аутора)¹⁴

¹³ Директива 2011/36/ЕУ Европског парламента и Савета од 5. априла 2011. године о спречавању и борби против трговине људима и заштити жртава такве трговине, којом се замењује Оквирна одлука Савета 2002/629/ПУП (*Directive 2011/36/EU of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims repealing Council Framework Decision 2002/629/JHA of 19 July 2002 on combating THB*), Celex 32011L0036. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32011L0036:EN:NOT>, доступно 8.12.2013.

¹⁴ На основу приказа Савета Европе: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/Workflow_en.pdf, доступно 25.12.2013.

Према члану 36. Конвенције, ГРЕТА треба да надгледа примену ове Конвенције од стране страна уговорница. Она се састоји од најмање 10 а највише 15 независних и непристрасних чланова, изабраних због своје стручности у области људских права, помоћи и заштити жртава, као и сузбијању трговине људима, који имају стручно искуство у областима обухваћеним Конвенцијом. Чланове бира Комитет страна уговорница Конвенције на четири године, уз могућност једног реизбора, из редова држављана држава страна уговорница. Рад ГРЕТА дефинисан је на првом састанку, одржаном у периоду 24–27. фебруара 2009. године у Стразбуру, у седишту Савета Европе. Том приликом усвојен је „Интерни пословник о раду“¹⁵ којим је дефинисан рад овог мултидисциплинарног, вишенационалног тела експерата.

Превасходни задатак ГРЕТА је да процени имплементацију Конвенције од стране уговорница, после поступка подељеног на кругове. На почетку сваког круга, ГРЕТА самостално дефинише одредбе за праћење и утврђивање најпогоднијих средстава за обављање процене, руководећи се „Правилима поступка за оцену спровођења Конвенције од стране држава уговорница“¹⁶ усвојеним на њеном другом састанку. Правилем 2. одређено је да ће сваки круг оцењивања трајати четири године, а одлуком ГРЕТА да ће први круг оцењивања почети 2010. године, као и да ће се завршити на крају 2013. године¹⁷.

Као што је приказано на шематском приказу, а у складу са правилима 5-9, ГРЕТА има право да користи различите начине за спровођење своје активности: Упитник и одговори, захтев за додатним информацијама и одговори, информације од цивилног сектора, посете државама и други начини оцењивања (нпр. може организовати расправе са различитим актерима у области сузбијања трговине људима и на други начин прибегавати помоћи стручњака или консултаната).

На другом састанку ГРЕТА је одлучено и да ГРЕТА затражи од Секретаријата Конвенције да припреме посебан Упитник за потребе мониторинга примене Конвенције од стране држава уговорница, који је јаван, у складу са правилом 5.

Упитник ГРЕТА за „први круг оцењивања“ (у даљем тексту: Упитник¹⁸), израђен је у току 2009. године, а усвојен на четвртом састанку ГРЕТА одржаном у периоду 8-11. децембра 2009. године.¹⁹ Садржи укупно 55 питања, груписаних у два дела, и три табеле, са циљем прикупљања статистичких података о трговини људима када су у питању жртве трговине људима, кривични поступак и санкције и држављанство жртава трговине људима.

Након прелиминарних питања (1-3), први део Упитника „Интеграција кључних концепата и дефиниција садржаних у Конвенцији у унутрашње право страна уговорница“, садржи следеће целине: 1. Интеграција приступа заштите људских права у борби против трговине људима (4-5); 2. Свеобухватни приступ трговини људима, координација свих актера и активности ради спречавања и сузбијања трговине људима и заштите жртава, као и међународна сарадња (6-16) и 3. Дефиниција „трговине људима“ и „жртве“ у унутрашњем праву (17-21).

Други део Упитника „Имплементација мера од стране држава потписница усмерених на спречавање трговине људима, заштиту и промовисање права жртава трговине људима и кривично гоњење трговаца“, садржи следеће целине: 1. Предузимање мера за спречавање трговине људима (22-31); 2. Примена мера за заштиту и промовисање права жртава трговине

15 Тачка бр. 4 Извештаја са првог састанка ГРЕТА, Стразбур 24-27. фебруар 2009. године. Интерни пословник о раду ГРЕТА (“Internal rules of procedure of the Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA)”) саставни је део овог Извештаја: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/LD1_en.pdf, доступно 9.12.2013.

16 “Rules of procedure for evaluating the implementation of the Convention by the parties”, саставни су део Извештаја са другог састанка ГРЕТА, а самостално су доступна на: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/THB-GRETA%282009%293_en.pdf, доступно 9.12.2013.

17 Видети у нпр., “Извештај о имплементацији Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима од стране Шпаније”, страна 6, „први круг оцењивања“, Увод, Савет Европе, ГРЕТА, Стразбур 27.09.2013. године, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Reports/GRETA_2013_16_FGR_ESP_public_en.pdf, доступно 5.10.2013.

18 Упитник је објављен на интернет презентацији Савета Европе и може се преузети у електронском облику: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/GRETA_2010_1_rev2_en.pdf, доступно 18.12.2013.

19 Тачка бр. 2 Извештаја са четвртог састанка ГРЕТА, Стразбур, 8-11. децембар 2009. године [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA\(2009\)LD4_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA(2009)LD4_en.pdf), доступно 16.12.2013.

људима (32-45) и 3. Спровођење мера у вези материјалног кривичног права, истрага, кривично гоњење и процесно право (46-55).

Нацрти ГРЕТА извештаја су, према приказаном, резултат информација прикупљених из различитих извора и достављају се властима оцењиване државе ради коментара које ГРЕТА узима у обзир приликом израде коначног извештаја. По истеку рока од месец дана, извештај и препоруке ГРЕТА, заједно са евентуалним коментарима националних органа, постају јавни и шаљу се Комитету страна уговорница. Као што је наведено у Извештају са објашњењима Конвенције (тачка 368), „јасно је да ГРЕТА мора да води дијалог са дотичном чланицом док припрема извештај и закључке. Управо ће кроз овакав дијалог одредбе Конвенције бити одговарајуће спроведене“.²⁰ У контексту првог круга оцењивања, овим се завршава задатак ГРЕТА у односу на заинтересовану чланицу, али то је само прва фаза у сталном дијалогу између ГРЕТА и власти.

На четвртном састанку ГРЕТА, одлучено је и да се Упитник пошаље ка 26 држава страна уговорница (број на дан ступања на снагу Конвенције - 1. фебруар 2010. године), у складу са правилом 5.²¹ Том приликом је одлучено и да се у просеку годишње изврши 10 оцењивања, укључујући и посете државама.

Други стуб механизма мониторинга, Комитет страна уговорница, састоји се од представника у Комитету министара Савета Европе страна уговорница ове Конвенције, као и представника страна уговорница ове конвенције које нису чланице Савета Европе (члан 37, став 1. Конвенције). На основу извештаја и закључака ГРЕТА, Комитет чланица може да усвоји препоруке упућене тој страни уговорници: (а) које се односе на мере које треба предузети ради спровођења закључака ГРЕТА, уз одређивање рока за подношење информација о њиховој примени, уколико је неопходно и (б) у циљу унапређења сарадње са односном страном уговорницом ради исправне примене ове конвенције (члан 38., став 7).

Процедура рада Комитета, одређена је на првом састанку одржаном у периоду 5–8. децембра 2008. године, када је усвојен Пословник о раду²², што је и предвиђено чланом 37., став 3. Конвенције. Правилем 1. као функције Комитета одређене су: а) Избор чланова ГРЕТА; б) Усвајање препорука и ц) Опсерваторија трговине људима²³.

Савет Европе истиче значај механизма за надгледање наглашавајући да „Конвенција предвиђа успостављање делотворног и независног механизма за надгледање који је способан да контролише спровођење обавеза садржаних у Конвенцији“.²⁴ У прилог томе говоре и неки аутори истичући да је „оквир успостављен од стране ГРЕТА пример најбоље праксе за надгледање и оцењивање људских права у мерама борбе против трговине људима“ (Hames, C., 2010:18).

Међутим, неки од аутора указују на недостатке овог механизма, јер „док уговорна тела УН углавном подстичу и развијају смернице за цивилно друштво ради припреме такозваних „извештаја из сенка“, ГРЕТА то није учинила. Даље, битна разлика је у томе што већина уго-

20 Детаљније у: „Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима и извештај са објашњењима“, неформални превод на српски језик: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/PDF_Conv_197_Trafficking_Serbian.pdf, доступно 9.12.2013.

21 Тачка 3. Извештаја. До 1. фебруара 2010. године: Молдавија, Румунија, Аустрија, Албанија, Грузија, Словачка, Бугарска, Хрватска, Данска и Кипар; до 1. фебруара 2011. године: Француска, Босна и Херцеговина, Норвешка, Малта, Португал, Летонија, Јерменија, Црна Гора, Пољска и Велика Британија (првих осам наведених држава, означених италијанским словима, требало је да буду оцењиване у току 2010. године, међутим ГРЕТА је одлучила да не би било изводљиво оцењивати више од 10 чланица у току 2010. године); до 1. фебруара 2012. године: Шпанија, Луксембург, Србија, Белгија, Македонија, Словенија и следеће четири чланице Конвенције“. Детаљније у [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA\(2009\)LD4_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA(2009)LD4_en.pdf), доступно 16.12.2013.

22 Тачка 5. Извештаја са првог састанка Комитета страна уговорница. „Rules of procedure of the Committee of the Parties“ саставни је део извештаја: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/CommitteeParties/Meeting%20Reports/THBCP_2008RAP1_en.pdf, доступно 27.12.2013.

23 Ради испуњења циљева „општих принципа и мера међународне сарадње“, у складу са чланом 32. Конвенције, Комитет може одржавати дебате о различитим аспектима трговине људима.

24 Детаљније у: Уводни део Записника са Регионалног семинара „Action against trafficking in human beings: Criminal and procedural measures“, Council of Europe and Ministry of Interior of the Republic of Serbia, Belgrade, 18-19 October 2007, Proceedings, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/eg-thb-sem10-2007_Proceedings.pdf, доступно 30.12.2013.

вора о људским правима УН дозвољава прихват и разматрање од надлежног уговорног тела индивидуалних жалби појединаца који тврде кршења људских права. Конвенција Савета Европе не садржи процедуру појединачне жалбе као додатно средство праћења; сходно томе, ГРЕТА није предвидела овај задатак“ (Planitzer, J.:34-35).

Сложеност механизма за надгледање Конвенције, биће јасније представљена на примеру оцењивања примене Конвенције од стране Републике Србије.

ОЦЕЊИВАЊА ПРИМЕНЕ КОНВЕНЦИЈЕ САВЕТА ЕВРОПЕ О БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Према приказаном механизму за надгледање примене Конвенције, Република Србија је први круг оцењивања завршила, прошавши кроз предвиђене фазе, према следећем временском оквиру: Упитник је добијен 1. фебруара 2012. године, а евалуациона посета је реализована у периоду 15–19. априла 2013. године. Нацрт извештаја је примљен 1. августа 2013. године, на који су достављени одговори и коментари 1. октобра и додатна појашњења у току новембра 2013. године.

Финални Извештај усвојен је на 18. Састанку ГРЕТА у периоду 4-8. новембра 2013. године, а примљен је 4. децембра 2013. године, са роком за достављање коментара 6. јануара 2014. године. Коментари су достављени 6. јануара, а заједно са са Извештајем, јавно су објављени 16. јануара 2014. године²⁵.

На крају овог сложеног процеса, 7. фебруара 2014. године на 13. састанку Комитета страна уговорница усвојене су препоруке за Републику Србију. На описани начин, оцењивање примене Конвенције, за Републику Србију, у оквиру „првог круга оцењивања“ трајало је мало више од две године – од 1.02.2012. до 7.02.2014. године.

С обзиром да је у наведеном периоду предузет значајан број активности, у циљу што потпунијег и квалитетнијег сагледавања ситуације на овом плану у Србији, где је било укључено више од 30 субјеката, указаћемо на неке од најзначајнијих сегмената овог двогодишњег процеса.

УПИТНИК ГРЕТА

Непосредно пре слања Упитника, крајем јануара 2012. године, по захтеву Секретаријата Конвенције, од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије (у даљем тексту: МУП РС) одређена је контакт особа Републике Србије за сарадњу са ГРЕТА²⁶, о чему је Министарство спољних послова, преко Сталне мисије Републике Србије при Савету Европе у Стразбуру, обавестило Савет Европе и ГРЕТА.

Од стране ГРЕТА, 1.02.2012. године, Сталној мисији Републике Србије при Савету Европе, прослеђен је Упитник који је истог дана прослеђен и следећим државама из треће групе од 10 оцењиваних држава: Азербејџан, Белгија, Ирска, Луксембург, Холандија, Словенија, Шпанија, Шведска и Македонија, које су позване да своје одговоре доставе до 1. јуна 2012. године.²⁷

Након тога, 9.02.2012. године, на интранет адресу контакт особе прослеђене су три електронске поруке са информација неопходним за рад, укључујући и право приступа посебно

25 Извештај ГРЕТА за Републику Србију, са коментарима, доступан је на српском и енглеском језику на сајту Савета Европе, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Monitoring/Country_Reports_en.asp#TopOfPage, доступно 10.02.2014.

26 За контакт особу одређен је полицијски службеник Управе граничне полиције, Одсека за сузбијање илегалних миграција и трговине људима. У члану 38. став 4. Конвенције наведено је да „ГРЕТА може допунски да организује посете земљама, у сарадњи са националним органима и „контакт особом“ коју они одреде, и, уколико је неопходно, уз помоћ независних националних стручњака. За време тих посета, ГРЕТА могу помоћи стручњаци за поједине области“. Обавезе „контакт особе“ су детаљније објашњене и разрађене у Правилима процедуре за оцењивање примене Конвенције (слање Упитника преко контакт особе, објашњење задатака око организације посете ГРЕТА и састанака са државним органима и друго).

27 Детаљније у: Други генерални извештај о раду ГРЕТА за период од 1. августа 2011. до 31. јула 2012. године, страна 8, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Gen_Report/GRETA_2012_13_2ndGenRpt_en.pdf, доступно 30.12.2013.

израђеној информатичкој апликацији за потребе надгледања „ТИМС“²⁸ преко које су се електронски достављали одговори држава на Упитник.

Након превођења Упитника, од стране Координатора за борбу против трговине људима (у даљем тексту Координатор) и „контакт особе“, извршено је „мапирање субјеката од значаја за давање прилога ради свеобухватног одговора на Упитник. У току фебруара, Упитник је прослеђен надлежним министарствима, другим државним органима, специјализованим невладиним организацијама (НВО), Црвеном крсту Србије и међународним организацијама, како члановима Републичког тима за борбу против трговине људима (у даљем тексту Републички тим)²⁹, тако и другим субјектима од значаја активним на плану супротстављања трговини људима у Србији³⁰.

Прилози су тражени од Министарства правде, Министарства рада и социјалне политике, МУП РС, Министарства просвете и науке, Министарства финансија (Сектора буџета), Министарства здравља, Министарства спољних послова (Сектора за конзуларне послове), Службе за координацију заштите жртава трговине људима и в.ф. директора, у то време новосадашког Центра за заштиту жртава трговине људима³¹.

У оквиру МУП-а РС, поред Управе граничне полиције, која је одређена за носиоца ове активности, прилоге су дали Сектор финансија, људских ресурса и заједничких послова, Управа за управне послове и Управа криминалистичке полиције (Служба за борбу против организованог криминала). У прилозима добијеним од Министарства правде, укључени су и одговори Републичког јавног тужилаштва, а Упитник је послат на упознавање и Заштитнику грађана³².

Прилози су тражени и од Заједничког програма УНХЦР, УНОДЦ и ИОМ за борбу против трговине људима у Србији, под окриљем УН. ГИФТ (у даљем тексту Заједнички програм)³³, као и од других међународних организација које учествују у раду Републичког тима – Мисије ОЕБС у Србији и УНИЦЕФ. Прилог је тражен и од немачке организације за међународну сарадњу ГИЗ, која је од 2011. године веома активна на плану супротстављања трговини људима у региону, пре свега кроз спровођење „Регионалног програма о социјалној заштити и превенцији трговине људима“³⁴.

Прилози су тражени од следећих специјализованих НВО: „Атина“, „Астра“, „Центар за права детета“, „Беосупорт“, „Центар за интеграцију младих – ЦИМ“, „Виктимолошко друштво Србије“, „Саветовалиште против насиља у породици“, „ОСВИТ“ из Ниша, „Новосадски хуманитарни центар – НСХЦ“, као и од међународне НВО „SAVE THE CHILDREN“.

Од свих субјеката којима је послат Упитник, тражени су одговори на конкретна питања, а остављена је и могућност да коментаришу и дају прилог на сва остала питања. Као метод комуникације са свим набројаним субјектима коришћени су писани дописи МУП-а РС (Управе граничне полиције и Координатора) и електронске поруке, што је омогућило релативно брз начин за размену информација.

28 The Trafficking Information Management System – TIMS, креиран од стране Савета Европе у намери да се олакша процес надгледања примене Конвенције и рад ГРЕТА. Детаљније о његовом креирању у извештајима са првих шест састанака ГРЕТА.

29 Републички тим је формиран од стране Координатора (МУП РС) у мају 2012. године. Важећом Стратегијом борбе против трговине људима, коју је усвојила Влада 2006, без временског ограничења, препознат је као један од главних субјеката борбе против трговине људима у Србији.

30 Субјекти који нису формално били чланови Републичког тима (нису наведени у Стратегији) али су били активни на овом плану у Србији и због тога су позивани на састанке Републичког тима од стране Координатора.

31 Центар за заштиту жртава трговине људима основала је Влада у априлу 2012. године („Службени гласник РС“, број 35/12). У свом саставу има Службу за координацију заштите жртава трговине људима и Прихватилиште за ургентно збрињавање. Више о Центру на www.centarzztlj.rs.

32 Заштитник грађана је истовремено и Национална институција за промоцију и заштиту људских права. Детаљније о Заштитнику грађана на <http://www.ombudsman.rs/>

33 Заједнички програм је спровођен у периоду од 1. јуна 2010. до 31. октобра 2012. године у сарадњи са МУП РС, као главним партнером, Министарством правде и државне управе, Министарством рада, запошљавања и социјалне политике, Центром за заштиту жртава трговине људима, Комесаријатом за избеглице и миграције, центрима за социјални рад, Црвеним крстом Србије, специјализованим невладиним организацијама, Универзитетима у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу и другим партнерима. Донатори програма су били Влада Белгије, Влада Швајцарске и УН.ГИФТ, а МУП РС је обезбедио канцеларијски простор за пројектни тим.

34 У сарадњи са „Кинг Бодвин фондацијом“ (The King Baudouin Foundation – KBF). Детаљније о ГИЗ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH – GIZ) и регионалном програму на <http://htsocialprotection.org/index.html>

На крају процеса прикупљања одговора на Упитник, прилоге и коментаре обезбедило је 6 министарстава најодговорнијих за проблематику борбе против трговине људима у Србији, чији су министри чланови Савета за борбу против трговине људима, затим Републичко јавно тужилаштво, 5 специјализованих НВО, Црвени крст Србије, Заједнички програм, Служба за координацију заштите жртава трговине људима и Центар за заштиту жртава трговине људима. Сублимирањем свих прилога израђен је одговор Србије на Упитник³⁵, а одговори су 1.06.2012. године, у складу са постављеним роком, послати ГРЕТИ путем ТИМС-а

ЕВАЛУАЦИОНА ПОСЕТА

У складу са успостављеним механизмом, у периоду 15–19. априла 2013. године у Републици Србији, у евалуационој посети, боравила је делегација ГРЕТА.³⁶ Пре доласка у евалуациону посету, од стране Извршног секретара Конвенције, послата је листа државних органа са којима је ГРЕТА тражила састанак. У складу са правилом 8 поступка за оцењивање, од стране Секретаријата Конвенције, директно се организују састанци са НВО, другим релевантним организацијама и представницима цивилног друштва.

У циљу припреме за састанке са ГРЕТА, у току марта 2013. године, упућени су дописи свим релевантним државним органима и институцијама, где су пружене полазне информације о посети ГРЕТА, а тражене су особе за контакт које ће учествовати у организацији састанака. Након тога, посебно су контактирани и уврштени у план посете: НВО „Унија послодаваца Србије” и међународна НВО „Save The Children”, Правни факултет и Медицински факултет (Институт за судску медицину) Универзитета у Београду, Правосудна академија, Заштитник грађана и Заједнички програм. Битно је напоменути да претходно наведене НВО нису биле уврштене у програм састанака ГРЕТА током првог дана посете, који је директно организован од стране Секретаријата Конвенције, већ су укључени на предлог власти Србије.

На захтев ГРЕТА, припремљен је план посете, који је достављен секретару Конвенције, а који је упућен и свим државним органима који су били предвиђени за састанке са делегацијом ГРЕТА, заједно са другим материјалима неопходним за припрему, у електронском облику³⁷. У циљу што квалитетније припреме за посету, за полицијске службенике МУП-а РС и друге државне органе, организовани су припремни састанци.

У току посете Републици Србији, ГРЕТА је у процесу мониторинга, у организацији Секретаријата Конвенције, одржала састанке са представницима:

– Цивилног сектора (специјализоване НВО „Астра, „Атина”, „Београдски центар за људска права”, „Центар за интеграцију младих”, „Новосадски хуманитарни центар”, „Праксис” и Црвени крст Србије) и

– Међународних организација (Организација за европску безбедност и сарадњу, Међународна организација за миграције, Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице и Канцеларија Уједињених нација за борбу против дроге и криминала).

У организацији власти Србије, ГРЕТА је одржала састанке са представницима:

35 Укупно 76 страна одговора и коментара на Упитник ГРЕТА. Превођење на енглески језик извршено је пружањем подршке од стране Заједничког програма. У складу са правилом 11. поступка за оцену спровођења Конвенције, одговори, као и било која друга комуникација са ГРЕТА, достављају се на једном од два званична језика Савета Европе, енглеском или француском. Поред одговора на Упитник, припремљено је и достављено ГРЕТИ више од 50 страна прилога, укључујући и информације о активностима НВО које су дале прилоге ради одговора на Упитник (Атина, ЦИМ, НСХЦ, Центар за права детета и Save the Children), Црвеног крста Србије и Заједничком програму, као и Извештај о резултатима превентивне кампање УН „Плаво срце” („Blue Heart campaign against Human Trafficking”) којој се Србија прикључила на националном нивоу кампањом „Боље спречити него лечити” 10.04.2011. године премијером филма о трговини људима „Сестре”, бројним трибинама о проблему трговине људима и другим активностима.

36 У делегацији ГРЕТА која је извршила „евалуациону посету” Републици Србији налазили су се чланови ГРЕТА г-ђа Катерина Левченко (Украјина, Ms Kateryna Levchenko), г-дин Јан Ван Дујк (Холандија, Mr Jan Van Dijk), као и г-ђа Петја Несторова (Ms Petya Nestorova), Извршни секретар Конвенције и г-дин Давид Долидзе (Mr David Dolidze), администратор у Секретаријату.

37 Одговори на Упитник, основне информације о евалуационој посети и члановима делегације, Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима, листа допунских питања добијених од ГРЕТА (9.04.2013. године), препоруке и техничка упутства у вези наступа и презентација државних органа.

На описани начин, завршена је ова фаза оцењивања примене Конвенције од стране Србије, а делегацији ГРЕТА је омогућено да се упознају са значајнијим активностима које се предузимају у Србији на плану примене Конвенције, у циљу израде што квалитетнијег извештаја.

ФИНАЛНИ ГРЕТА ИЗВЕШТАЈ И ПРЕПОРУКЕ КОМИТЕТА СТРАНА УГОВОРНИЦА

У периоду 1–5. јула 2013. године, одржан је 17. састанак ГРЕТА, где је, између осталог, одлучено да се усвоји Нацрт извештаја за Републику Србију, те да се достави властима ради достављања коментара у року од два месеца.⁴² Такође, ГРЕТА је позвала да Нацрт извештаја остане поверљив до његовог финалног усвајања. У складу са овим одлукама, 1.08.2013. године, Србија је добила Нацрт извештаја ГРЕТА.⁴³

Након превођења, Нацрт извештаја је ради давања одговора и коментара, прослеђен представницима већине релевантних субјеката супротстављања трговини људима у Републици Србији, који су учествовали у давању прилога на Упитник, као и током евалуационе посете у априлу 2013. године, а у складу са његовом садржином, постављеним питањима, уоченим техничким и другим грешкама.

Дана 23.09.2013. године у МУП-у РС, Управи граничне полиције, одржана је „Радионица за израду финалног одговора Републике Србије на нацрт ГРЕТА извештаја“, на којој су учествовали представници Центра за заштиту жртава трговине људима, Републичког јавног тужилаштва, Министарства спољних послова, Министарства здравља, Министарства правде и државне управе, Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Канцеларије за сарадњу са цивилним друштвом и МУП РС (Координатор, Кабинет министра унутрашњих послова – Биро за међународну сарадњу и европске интеграције и Биро за стратешко планирање, Управа граничне полиције и Управа за управне послове). На Радионици су обрађени добијени прилози и коментари и израђен је предлог одговора на Нацрт ГРЕТА извештаја.

Након превођења на енглески језик⁴⁴, одговори су 1.10.2013. године, у складу са постављеним роком, послати електронским путем Извршном секретару Конвенције. У току новембра је одговорено на додатна питања ГРЕТА, пре свега у циљу појашњења неких одговора и информација презентованих током састанака, као једна од особености овог процеса који установљава сталну размену најзначајнијих информација у вези спровођења Конвенције између страна уговорница и ГРЕТА.

На 18. састанку ГРЕТА, који је одржан у периоду 4–8.11.2013. године, усвојен је финални Извештај ГРЕТА за Србију који је „измењен у складу са коментарима добијеним од стране националних власти“.⁴⁵ Финални извештај⁴⁶ је 4.12.2013. године достављен слањем штампаног примерка Сталној мисији Републике Србије при Савету Европе и слањем електронске верзије „контакт особи“. За званичне коментаре остављен је рок до 6.01.2014. године. Такође, том приликом Србија је информисана и да ће на 13. састанку Комитета страна уговорница, 7.02.2014. године бити разматран Извештај ГРЕТА, када ће бити и усвојене препоруке. Битно

42 Тачка бр. 7 Извештаја са седамнаестог састанка ГРЕТА, Стразбур, 01-05. јули 2013., http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA_2013_LD17_en.pdf, доступно 15.12.2013.

43 Нацрт извештаја ГРЕТА за Србију, на енглеском језику, садржи 46 страна. Достављен је директним слањем електронским путем „контакт особи“, као и слањем штампане верзије Сталној мисији Републике Србије при Савету Европе у Стразбуру. Превод је извршен од стране МУП РС, Управе граничне полиције.

44 Укупно 42 стране одговора и коментара на Нацрт ГРЕТА извештаја. Од стране Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Владе Републике Србије, пружена је институционална подршка МУП РС ради превођења на енглески језик.

45 Тачка бр. 5. Извештаја са осамнаестог састанка ГРЕТА, Стразбур, од 4. до 8. новембра 2013. године, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/default_en.asp, доступно 19.11.2013.

46 Укупно 61 страна Извештаја на енглеском језику. Од стране Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва, пружена је институционална подршка МУП РС ради превођења Извештаја, као и коментара на Извештај који су достављени ГРЕТА. Преведена верзија на српском језику има 75 страна.

је напоменути да су Извештај и коментари оцењиване стране уговорнице јавни (чл. 38., став 6. Конвенције) и да се према досадашњој пракси објављују на сајту Савета Европе⁴⁷.

Према оваквом временском распореду, Србији је остављено мало више од месец дана за превођење извештаја, достављање најбитнијим субјектима ради давања коментара, прикупљање коментара, одобрење њиховог слања, превођење и достављање ГРЕТИ званичних коментара, што је захтевало већу оперативност и брзину у раду.

Финални извештај, са Анексима, достављен је свим релевантним државним органима, а на основу добијених коментара, израђен је предлог званичних коментара Републике Србије, одобрен од стране Координатора, који је упућен Директору полиције и министру унутрашњих послова и председнику Савета за борбу против трговине људима, ради добијања сагласности и одобрења за њихово слање Секретаријату Конвенције.⁴⁸ Коментари су садржани на 5 страна, а уводно писмо потписано је од стране Министра унутрашњих послова и председника Савета за борбу против трговине људима. У складу са чланом 38, Конвенције, 16.01.2014. године јавно су објављени Извештај ГРЕТА са коментарима Републике Србије.

На основу објављених Извештаја ГРЕТА, на 13. састанку Комитета страна уговорница, 7.02.2014. године, усвојене су препоруке за Луксембург, Словенију и Србију⁴⁹, као и одговори Влада Албаније, Бугарске, Хрватске и Данске на препоруке Комитета. На овом састанку били су присутни представници Сталне мисије Републике Србије при Савету Европе и представник МУП-а РС који је представио мере које је Србија предузела од усвајања Извештаја ГРЕТА, а препоруке (укупно три) усвојене су без дискусије.

Прва препорука Комитета је да се примене предлози ГРЕТА који се налазе у прилогу Извештаја, а друга да се Републици Србији оставља период од две године, тачније до 7.02.2016. године, за достављање извештаја о предузетим мерама. Уједно, у оквиру треће препоруке, Република Србија је позвана је да настави дијалог и сарадњу са ГРЕТА, као и да континуирано информисе ГРЕТА о предузетим мерама као одговор на њене предлоге.

ЗАКЉУЧАК

Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима, заједно са Протоколом о превенцији, сузбијању и кажњавању трговине људским бићима, посебно женама и децом, представља веома важан сегмент међународног нормативног оквира за супротстављање трговини људима. Као посебна вредност Конвенције истиче се сложен механизам мониторинга успостављеног ради надгледања примене њених одредби, односно преузетих обавеза од стране уговорница, састављен од два стуба: ГРЕТА и Комитета држава уговорница.

Процеси у првом стубу мониторинга, у знатној мери су стандардизовани на основу Правила поступка за оцену спровођења Конвенције од стране држава уговорница, Интерног пословника о раду ГРЕТА и Упитника ГРЕТА, а веома су значајне и активности ГРЕТЕ у погледу других начина за прикупљање информација. Почетак процеса који је означен и као „први круг оцењивања“ односи се на достављање унифицираног Упитника, владином сектору стране уговорнице, посете ГРЕТА земљама у циљу добијања и додатних информација од владиног, али и невладиног сектора, што представља посебан квалитет, првобитно, у Нацрту извештаја, а затим и у финалном извештају.

47 Нпр. видети у: "Извештај о имплементацији Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима од стране Шпаније", „први круг оцењивања“, Савет Европе, ГРЕТА, Стразбур 27.09.2013. године, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Reports/GRETA_2013_16_FGR_ESP_public_en.pdf, доступно 5.10.2013.

48 На исти начин су одобрени и одговори на Упитник и коментари и одговори на Нацрт извештаја.

49 Тачке 14-16 Извештаја са 13. састанка Комитета страна уговорница. Препоруке за Републику Србију (на енглеском и француском језику), као и за друге оцењиване државе, заједно са Извештајима ГРЕТА, доступни су на адреси http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Monitoring/Country_Reports_en.asp, доступно 15.02.2014. Битно је нагласити да је на захтев Републике Србије, на наведеној адреси, јавно доступан и Извештај ГРЕТА за Републику Србију на српском језику, као и одговори Србије на Упитник ГРЕТА из 2012. године, са пратећим прилозима. Република Србија је међу малобројним државама које су јавно објавиле и одговоре на ГРЕТА Упитник и на тај начин транспарентно приказале политику борбе против трговине људима, а једина од оцењиваних држава која има објављене и одговоре на Упитник и преведен Извештај на национални језик.

Други стуб мониторинга односи се на активности Комитета страна уговорница, који на основу Извештаја ГРЕТА може да изради препоруке за страну уговорницу, у погледу мера које она треба да предузме ради спровођења закључака ГРЕТА, уз одређивање рока за подношење информација о њиховој примени и уколико је неопходно, у циљу унапређења сарадње са страном уговорницом ради исправне примене Конвенције.

Мониторинг примене Конвенције у Србији, у оквиру „првог круга оцењивања“, започео је, „у пакету“ са девет земаља уговорница (Азербејџан, Белгија, Ирска, Луксембург, Холандија, Словенија, Шпанија, Шведска и Македонија) у фебруару 2012. године, а завршен је у фебруару 2014. године. О сложености процеса мониторинга у Србији говори и податак да је у поступку попуњавања ГРЕТА упитника, у форми прилога, учествовало преко 30 субјеката владиног сектора, међународних организација и невладиног сектора. Слањем Упитника специјализованим НВО и Црвеном крсту Србије и њиховим укључивањем у овај процес, НВО су још једном препознате као партнери државних органа на овом плану, јер су од самог почетка креирања Националног рефералног механизма у Србији⁵⁰ биле активно укључене у његово осмишљавање, едукацију државних органа и научноистраживачки рад у циљу бољег разумевања сложеног и променљивог феномена трговине људима. Уочена је велика заинтересованост НВО за учествовање у одговору на Упитник и давању прилога⁵¹, што представља додатну вредност овој активности у Србији, с обзиром да у неким од оцењиваних држава (нпр. Бугарска, Данска и Шведска), није укључиван невладин сектор⁵². На основу до сада завршених активности може се констатовати да је „први круг оцењивања“ за Републику Србију завршен у фебруару 2014. године усвајањем препорука Комитета страна уговорница у циљу унапређења процеса примене Конвенције. На тај начин процес мониторинга примене Конвенције у „првом кругу оцењивања“ је **заокружен, а Републици Србији је остављен период од две године да извести о предузетим мерама.**

Спроведени процес мониторинга у Републици Србији⁵³, указује и на мултидисциплинарни и координиран приступ различитих релевантних субјеката – државних органа, специјализованих НВО и међународних организација, у борби против трговине људима, што су и јасно постављени захтеви и обавезе које проистичу из Конвенције. У оквиру овог процеса, препозната је важност механизма за надгледање, не само као обавезе државе да испуни преузете обавезе настале њеним ратификовањем, већ и ради пружања одговора на питање колико је урађено на овом плану у Србији, и које су основне слабости и недостаци до сада успостављеног система, ради њиховог отклањања и даљег системског јачања.

Важно је истаћи и да је Република Србија једна од малобројних држава које су јавно објавиле одговоре на ГРЕТА Упитник, израђен за потребе „првог круга оцењивања“, и на тај начин транспарентно приказале политику борбе против трговине људима. Од до сада оцењиваних држава, она је једна која има објављене и одговоре на Упитник и преведен Извештај ГРЕТА на национални језик.

Приказана анализа овог сложеног процеса у Републици Србији може послужити и за размену искустава са другим заинтересованим државама уговорницама које тек очекују почетак мониторинга, као и за информисања стручне јавности о једном динамичном, интерактивном

50 Упитник ГРЕТА је препознат као „алатка“ за „скенирање постојећег националног рефералног механизма - НРМ“, који је суштински и садржајно осмишљен и израђен у Србији у периоду 2001-2006, а потврђен усвајањем Стратегије борбе против трговине људима (2006), акционим планом за период 2010-2012. и Споразумом о сарадњи државних органа у области борбе против трговине људима из 2009. Детаљније о успостављању НРМ у истраживању: „Национални механизам упућивања жртава трговине људима у Републици Србији“, НВО Атина, Београд, 2008, <http://atina.org.rs/biblioteka/publikacije/Nacionalni%20mehanizam%20upucivanja%20zrtava%20trgovine%20ljudima.pdf>, доступно 30.12.2013.

51 Прилози су тражени од специјализованих НВО које учествују у раду Републичког тима, али и од других НВО које су активне на овом плану у Србији.

52 Детаљније у Извештајима о државама за које су објављени одговори на Упитник: видети Извештаје за Бугарску, Данску и Шведску, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Monitoring/Country_Reports_en.asp#TopOfPage, доступно 09.12.2013.

53 Добре припремне активности, детаљни одговори на Упитник, информације од цивилног друштва, садржајни коментари на Нацрт извештаја и друге активности допринели су да се изради детаљан извештај који нам омогућава да оценимо степен примене Конвенције у Србији, али и да унапредимо активности на плану супротстављања трговини људима и заштити људских права у ширем смислу.

и свестраном процесу, који је од великог значаја за Републику Србију. Овим процесом, не само да се ојачава систем супротстављања трговини људима у Републици Србији, већ и њен међународни кредибилитет, као стране уговорнице која се обавезала да примењује одредбе Конвенције.

На крају, сматрамо да, иако постоје нека опречна мишљења теоретичара о ефикасности успостављеног механизма за надгледање примене Конвенције, постојећи механизам пружа добру основу за њено праћење, уз уважавање чињенице да је отпочео релативно скоро и да претходна искуства у вези са механизмом за надгледање Конвенције нису постојала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Директива 2011/36/EУ Европског парламента и Савета од 5. априла 2011. године о спречавању и борби против трговине људима и заштити жртава такве трговине, којом се замењује Оквирна одлука Савета 2002/629/ПУП (*Directive 2011/36/EU of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims repealing Council Framework Decision 2002/629/JHA of 19 July 2002 on combating THB*), celex 32011L0036
2. GRETA, Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Spain, First evaluation round, Strasbourg, 27 September 2013, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, DG-I Directorate General of Human Rights and Rule of Law, Council of Europe, GRETA(2013)16, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/Reportc/GRETA_2013_16_FGR_ESP_public_en.pdf
3. ГРЕТА, Извештај о спровођењу Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима у Србији, Први круг оцењивања, Секретаријат Конвенције Савета о борби против трговине људима, Генерални директорат II – Демократија, ГРЕТА(2013)19, доступан на енглеском и српском језику http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/Monitoring/Country_Reportc_en.asp#TopOfPage
4. GRETA, Second General Report on GRETA's activities covering the period from 1 August 2011 to 31 July 2012, Strasbourg, 4 October 2012, GRETA (2012)13: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/Gen_Report/GRETA_2012_13_2ndGenRpt_en.pdf
5. 1st meeting of the Committee of the Parties, (Strasbourg, 5 and 8 December 2008), Meeting report, Gender Equality and Anti-Trafficking Division, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, 2 March 2009, THB-CP(2008)RAP1: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/CommitteeParties/Meeting%20Reportc/THBCP_2008RAP1_en.pdf
6. Committee of the Parties to the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Recommendation CP(2014)6 on the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Serbia adopted at the 13th meeting of the Committee of the Parties on 7 February 2014, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/CommitteeParties/Recommendationc/CP_2014_6_SRB_en.pdf
7. 1st meeting of GRETA, (Strasbourg, 24-27 February 2009), List of items discussed and decisions taken, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, 27 February 2009, THB-GRETA(2009)LD1: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/GRETA_MeetingDocc/Listc%20of%20decisionsc/LD1_en.pdf
8. 2nd meeting of GRETA, (Strasbourg, 16-19 June 2009), List of items discussed and decisions taken, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, Strasbourg, 19 June 2009, THB-GRETA(2009)LD2: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/GRETA_MeetingDocc/Listc%20of%20decisionsc/THB-GRETA\(2009\)LD2_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/GRETA_MeetingDocc/Listc%20of%20decisionsc/THB-GRETA(2009)LD2_en.pdf)
9. 4th meeting of GRETA, (Strasbourg, 8-11 December 2009), List of items discussed and decisions taken, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, 11 De-

- cember 2009, THB-GRETA(2009)LD4: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/GRETA_MeetingDocc/Lict%20of%20decicionc/THB-GRETA\(2009\)LD4_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/GRETA_MeetingDocc/Lict%20of%20decicionc/THB-GRETA(2009)LD4_en.pdf)
10. 5th meeting of GRETA, (Strasbourg, 16-19 March 2010), Lict of itemc diccucced and decicionc taken, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, 19 March 2010, THB-GRETA(2010)LD5: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/GRETA_MeetingDocc/Lict%20of%20decicionc/THB-GRETA%282010%29LD5_en.pdf
 11. 6th meeting of GRETA, (Strasbourg, 1-4 June 2010), Lict of itemc diccucced and decicionc taken, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, 4 June 2010, THB-GRETA(2010)LD6: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/GRETA_MeetingDocc/Lict%20of%20decicionc/THB-GRETA%282010%29LD6_en.pdf
 12. 17th meeting of GRETA, (Strasbourg, 1-5 July 2013), Lict of decicionc, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Strasbourg, 5 July 2013, THB-GRETA(2013)LD17: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docc/GRETA_MeetingDocc/Lict%20of%20decicionc/THB-GRETA_2013_LD17_en.pdf
 13. 18th meeting of GRETA, (Strasbourg, 4-8 November 2013), Lict of decicionc, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Strasbourg, 8 November 2013, THB-GRETA(2013)LD18: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/default_en.asp
 14. Hamec, C. etc, (2010): „*Feeling Good about Feeling Bad...*“, A global review of evaluation in anti-trafficking initiatives, Global Alliance Against Traffic in Women (GAATW), Bangkok, http://www.gaatw.org/publicationc/GAATW_Global_Review.FeelingGood.AboutFeelingBad.pdf
 15. Костић, М.; Константиновић-Вилић, С. (2011): *Конвенција Савета Европе за борбу против трговине људима*, Зборник радова Трговина људима – правна заштита у међународним и националним оквирима, Правни факултет, Ниш
 16. Мијалковић, С., (2009): *Супротстављање трговини људима и кријумчарењу миграната*, Службени гласник, Београд.
 17. Национални план акције за борбу против трговине људима за период од 2009. до 2011. године, „Службени гласник РС“ број 35/09
 18. Planitzer, J. (June 2012): „GRETA `c Firtc Yearc od work: Review of the monitoring of implementation of the Council of Europe Convention on Action against Traffickig in human beingc“, Anti-trafficking Review, Issue 1, Global Alliance Against Traffick in Women (GAATW), Bangkok, http://faculty.washington.edu/lerum/Anti-Trafficking_Review_Issue1_06.2012.pdf
 19. Regional seminar “Action against trafficking in human beings: Prevention, protection and prosecution”, Council of Europe and Ministry of Interior of the Republic of Cyprus, Nicosia, 15-16 February 2007, Proceedingc, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/eg-thb-cem6-2007_Proceedingc.pdf
 20. Regional seminar “Action against trafficking in human beings: Criminal and procedural measurec”, Council of Europe and Ministry of Interior of the Republic of Serbia, Belgrade, 18-19 October 2007, Proceedingc, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/eg-thb-cem10-2007_Proceedingc.pdf
 21. Одлука Владе о оснивању Центра за заштиту жртава трговине људима, „Службени гласник РС“, број 35/12
 22. Симеуновић-Патић, Б; Јовановић, С.(2005): *Заштита жртава трговине људима и њихова реинтеграција*, Правни живот – часопис за правну теорију и праксу, број 9, Удружење правника Србије
 23. *Статут Центра за заштиту жртава трговине људима*, доступно на <http://www.centarzztlj.rc/imagec/Statut>
 24. *Стратегија борбе против трговине људима у Србији*, „Службени гласник РС“, бр. 111/06
 25. Стратегије ЕУ за искорењавање трговине људима за период 2012-2016, celex 52012DC0286

26. Јовановић, С., Савић, М. (2008): Национални механизам упућивања жртава трговине људима у Републици Србији, НВО Атина, Београд
27. Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима и извештај са објашњењима, неформални превод на српски језик, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/PDF_Conv_197_Trafficking
28. Упитник за оцењивање примене Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима, „први круг оцењивања“, усвојен од стране Групе експерата за сузбијање трговине људима (ГРЕТА) 1. фебруара 2010., http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/GRETA_2010_1_rev2_en.pdf
29. *Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима*, „Службени гласник РС – Међународни уговори“ број 19/09
30. *Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола*, "Службени лист СРЈ" - Међународни уговори, број 6/2001

НАСИЉЕ КАО „ОБРАЗАЦ“ ПОНАШАЊА У СРБИЈИ

Др Жељко Нинчић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Насиље је, несумњиво, ендемска појава, позната свима. Испољава се у различитим облицима и са различитим интензитетом, а обично постаје социјално видљиво тек онда када се о појединачним случајевима почне јавно говорити. Многе земље су узнемирене стопом испољеног насиља, док различити показатељи указују на тренд његовог ширења. Нажалост, и у Србији медијска саопштења почињу извештајима о неком облику насиља. Насиље у школи, у породици, на утакмици, напади на верске објекте, криминални обрачуни, напади на припаднике мањинских група, насиље повезано са наркоманијом или деловање екстремних политичких група, само су неки облици који свакодневно изазивају пажњу јавности. И забрињавају. С друге стране, „охрабрујући“ резултати државних органа о успешној идентификацији носилаца ових облика насиља, представљају слабу утеху за грађане. У Србији је, одавно, створена перцепција да постоји права „епидемија“ насиља, делом и због огромне медијске пажње, која се фокусира на појединачне случајеве, без обзира у којој друштвеној сфери се насиље одиграло. Да ли заиста постоји „епидемија“ насиља у Србији? На ово питање, аутор покушава да одговори анализом насиља у Србији, полазећи од општих услова и могућих узрока за његов настанак. Даље разматра облике испољавања и њихову учесталост, али и факторе који утичу на такво деструктивно понашање. Нарочито апострофира улогу државе у сузбијању сваког облика насиља, уважавајући све околности и ограничења која могу постојати између настојања државе да се супротстави насиљу и објективних могућности да се до тог циља брзо дође.

Кључне речи: насиље, деструкција, облици испољавања, супротстављање.

УВОД

Насиље као појава представља велики проблем не само за појединца, него и за читаву друштвену заједницу. За појединца, жртву насиља, сваки насилни акт представља нешто што угрожава његов физички, психички, интелектуални, културни или неки други идентитет остављајући, при томе, веома тешке последице на саму његову личност. Облици испољавања насиља су по сложености и тежини различити, а носиоци насилних аката припадници различитих друштвених категорија. Раније је насиље најчешће било „привилегија“ великих градова, да ли због тога што се само о том насиљу говорило и писало, или је „слободан дух“ и начин живота у њима, сам по себи, доносио насиље.

Данас, међутим, насиље није непознато ни најмањем месту у Србији, само што се његови појавни облици прилагођавају, на прави начин, постојећим друштвеним односима. Насиља данас има свуда: у породици, школи, на стадионима, у саобраћају, међу малолетницима, у здравственим установама, чак и у парламенту, који је прошао пут од физичког насиља до вербалне агресије и испољавања велике количине негативне енергије. Код нас се насиље испољава као ситуационо или спонтано, као плод агресивне реакције људи, или организовано, као резултат планског деловања различитих друштвених групација. Свакодневно се на територији Србије дешавају убиства, обрачуни криминалних или навијачких група, злостављања, пљачке, разбојништава, уништавање материјалних и културних добара, насиље над децом, женама или старим особама, сексуални деликти, малолетничка деликвениција. Грађани Србије све чешће „дигу“ руку на себе или чланове своје породице, а у обрачунима због имовине, алкохолизма, силеџијског понашања, страдају и читаве породице а, неретко, и најближа околина, комшије. Иако статистички подаци државних органа, најчешће, показују да је насиља у Србији све мање, оно је све учесталије и суровије. Насиље је, нажалост, српска свакодневица.

Бројни су разлози који у неком друштву производе насиље. У немогућности остваривања друштвених циљева легалним путем, многи насиље и незаконитост сматрају обликом

преживљавања, или начином стицања одређене улоге у друштву. Када је друштво сувише слабо да понуди адекватне могућности за своје грађане, а државне институције површне и „меке“ у свом деловању, насиље и незаконитост остају некажњени, а носиоци насилних активности „слободни“ у свом деловању.

УОПШТЕ О НАСИЉУ

Насиље најчешће подразумева злоупотребу силе као акта агресије, којим се врши повређивање неке особе или уништавање одређених добара. Израз „насиље“, најчешће се везује за агресивност, и у том смислу се схвата као испољавање нападачког понашања (лат. *aggressio*). Уобичајено је да се прави разлика између агресије и агресивности. Агресија се одређује као активност чија је примарна црта упражњавање насиља, а агресивност као психичка склоност да се атакује.¹ Међутим, није свако агресивно понашање криминализовано. Многи сматрају да је насиље физичка агресија која се примењује да се повреди нека особа или уништи неко добро, односно сва насилничка понашања јесу вид насиља, али сва агресивна, нису насилничка. Ипак, у литератури не постоји јединствена дефиниција насиља.

Према дефиницији Светске здравствене организације, насиље се дефинише као намерно коришћење физичке снаге или моћи, претњом или акцијом према себи, другој особи, према групи људи или читавој заједници, које резултира или постоји велика вероватноћа да ће резултирати повредом, смрћу, психолошким штетом, неразвијеношћу или депривацијом. Постоје неки облици насиља који се често не препознају као насиље, па се из тог разлога занемарују или умањују, чак и од стране стручњака који се тиме баве, а нарочито они облици насиља који немају физичке последице.

Насиље може да се посматра двојако. Оно може да се сагледа „одозго“, као перцепција аутора да је то друштвени проблем, или „одоздо“, са становишта шире популације извршилаца, жртава и сведока насиља. Такође, компликације у дефинисању настају и због бројних специфичних значења појма „насиље“. Та значења се у пракси односе на два уско повезана, али ипак различита тумачења. Према првом, насиље се сматра догађајем који се може јасно обележити (физичка сила која изазива штету, на пример), и поуздано квантификовати. Насиље може бити разграничено по природи жртве (жене, деца, етничке мањине), нивоу употребљене силе (фатална или нефатална) или према простору на коме се одиграло (кућа, радно место, јавни простор). Други приступ тумачењу насиља подразумева фокусирање на анализирање, одржавање и еволуцију ставова према одређеним врстама агресивних аката. У неким случајевима погледи на одређена понашања не могу истовремено бити дефинисана као „насиље“. Овај приступ се концентрише на културолошке ставове о физичкој снази, па је зато сам акт (количина) насиља обично спорно питање код његовог тумачења. За неког је нешто брутално насиље, а за другог оправдана употреба легитимне силе.²

Под насиљем се најчешће подразумева неоправдано наношење штете другоме. Понашање којим се наноси штета може бити вербално и невербално, и оно се може испојити у форми физичког повређивања, наношењу материјалне штете, или психолошким повређивањем као што су застрашивање, срамоћење, социјална изолација и слично. Неоправданост се састоји у нелегитимности, незаслужености, прекомерности или непримерености таквог поступка. Такође, треба разликовати термине агресија и насиље, који се код нас обично користе као синоними, с тим што агресивност и агресија више упућују на мотивацију која је водила ка повређивању другог и на диспозицију, док термин насиље, у већој мери сугерише недозвољеност наношења штете, често и независно од намере.³

Дело насиља и последица тог насиља, односе се на непосредно извршење „напада“ на одређену „мету“. Долазак извршиоца насиља у прилику да из непосредне близине, односно с удаљености, на погодан начин и погодним средством (физичком снагом, оружјем, оруђем,

1 Cannavici, M.: *Piccolo dizionario di criminologia*, Roma, 1999.

2 Wood, C. J.: *Criminal Violence in Modern Britain*, *History Compass*, 4/1, 2006, no.77–99.

3 Попадић, Д.; Плут, Д.: Насиље у основним школама у Србији, облици и учесталост, *Психологија*, Београд, 2007, Vol 40 (2), стр. 309–328

вербално), изврши „напад“ са одређеном последицом, представља најосетљивији тренутак у процесу насиља. Остварење плана извршиоца да изврши насиље, упућује на одређене пропусте самог друштвеног система, и ставља га у такво, посебно, стање у којем се траже разлози, одговори и одговорност за постојање услова за извршење било ког облика насиља. То би, на крају, требало да резултира променама система (тзв. санација) и стварање таквих услова где би могућност извршења чина насиља, била сведена на најмању могућу меру. Санација је, уствари, стадијум у коме се анализирају догађаји, како у односу на извршиоца, тако и у односу на могуће узроке који леже у самом функционисању система. Она примарно значи сређивање система, које се зависно од облика насиља, састоји од реорганизације и проналажења оптималног модела, који ће омогућити заштитну функцију система, односно смањити могућност настајања аката насиља.

Последица насиља у ужем смислу, најчешће није и крајњи циљ, будући да, на пример, убиство истакнуте политичке особе (атентат), може водити ка крупнијим политичким променама, што је у основи последица у ширем смислу, односно крајњи циљ. Дакле, непосредни извршилац не мора увек имати одређени мотив, односно намеру да одређеној особи, чином насиља, нанесе одређену штету. Чин насиља може бити и спонтан, али и мање или више организован, што зависи од саме природе насиља које се врши. Значи, *modus operandi*, по правилу, није унапред планиран, изузев код одређених облика насиља, када од његове систематичности зависи успешност дела насиља.

С друге стране, сваки акт насиља изазива одређену реакцију, како самих жртава насиља, тако и шире околине. Учесталост аката насиља, сасвим оправдано изазива страх грађана од сваког облика насиља. Уколико, рецимо, на спортским манифестацијама често долази до сукоба навијачких група, сасвим је сигурно да ће грађани избегавати такве манифестације, из страха да не буду жртве тих сукоба. Тај страх од насиља, може се дефинисати као доживљај појединца или групе, који представља веровања, перцепцију или емоције у односу према неком насилном (криминалном) акту, а који има негативан утицај на њихова осећања, размишљања, понашање или квалитет њиховог живота.⁴ Наравно, када је реч о доживљају страха, увек постоји одређена диспропорција између степена страха од неког облика насиља, с једне, и стварне утемељености тог страха, с друге стране. У том смислу, постоји позитивна и негативна последица страха од насиља. Позитивна последица јесте подизање нивоа одређених, самозаштитних, понашања грађана ради смањења ризика од виктимизације. Међутим, одређена претеривања у таквим понашањима, као што су ограничења животног стила понашања, погоршање квалитета живота и слично, представљају негативне последице страха од насиља.

Када је у питању страх од насиља, постоје одређене корелације тог страха, нарочито када су у питању пол, старосна доб, социоекономски статус, претходно искуство виктимизације, медијска изложеност и фактори околине. Уобичајено је мишљење да су жене те које испољавају већи страх од насиља. Међутим, статистика показује да су, ипак, мушкарци ти који су знатно веће жртве аката насиља. То се може објаснити чињеницом да акти који се врше на штету жена, као што су сексуални деликти или породично насиље, највише иницирају њихов страх од виктимизације.⁵

Разлике у старосној доби, различито се одражавају на страх од насиља. Већи степен перцепције ризика од насиља међу млађим људима, нарочито женама, повезан је са веома активним социјалним стилем живота, који укључује веће коришћење јавног простора. Иако се многе младе жене уздржавају од самосталног путовања ноћу, постоји јачи осећај померања тих ограничења кроз тренутне одбрамбене стратегије радије него кроз избегавање. За младе људе је перцепција „опасних“ особа, врло јасна. За младиће су то младићи, припадници других супкултуралних групација, док за девојке то представља сваки непознати мушкарац.⁶

4 Glasnović, G.V.: Strah od kriminaliteta : obilježja spola i dobi, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, Vol. 13, broj 1/2006, str. 171–187.

5 Grabosky, P.N.: Fear of Crime and Fear Reduction Strategies. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, Australian Institute of Criminology, No. 44, 1995.

6 Tulloch, M.: The Meaning of Age Differences in The Fear of Crime: Combining Quantitative and Qualitative Approaches. *British Journal of Criminology*, 2000, Vol. 40, No.3, n. 451–467.

С друге стране, страх од насиља је присутнији код старијих особа, што се објашњава чињеницом да старије особе имају смањене физичке способности, па је зато мања могућност њихове одбране од евентуалног нападача. Такође, старије особе се више плаше да ће бити жртве насиља у сопственом дому, док се млади више плаше генералног насиља, због тога што их сам стил живота може ставити у више различитих, ризичних ситуација, када могу постати жртве насиља.

Фактори околине се, такође, доводе у везу са страхом од насиља. Многи наводе да су различити физички и социјални аспекти живота међу људима, повезани са страхом од насиља. Недостатак блиских односа са комшијама, повећава страх од насиља јер нико не гаји наду да ће имати њихову помоћ у случају насиља. Недостатак адекватних социјалних веза, сасвим оправдано повећава страх од насиља. И сами смо сведоци таквих промена у социјалним односима у последњих неколико деценија. Нажалост, веома ретко ће се десити да неко од комшија реагује на насиље „у стану преко пута“, или против локалног насилника док малтретира комшијино дете. Више нико неће да реагује, сви „окрећу главу“, нико неће да се појави као сведок на суду, јер се плаши да после тога и сам не буде на мети истих насилника. Тај недостатак социјалне кохезије, где комшије помажу једни другима, значајан је фактор страха од насиља. Управо присуство социјабилних комшија, може помоћи у смањењу страха од насиља. Такви односи се данас чешће сусрећу код особа које живе ван градских средина, па је ту и мањи ниво страха од насиља.

Такође, претходно искуство виктимизације, обично се везује за повећан страх од насиља. Сасвим је природно да неко ко је био жртва насиља, има већи ниво страха од насиља. Тај ниво варира, уколико није реч о личном искуству, већ је реч о посредном искуству, када су жртве насилног акта били рођаци, пријатељи, колеге. Поред тога, и медијска „експлоатација“ насиља, може се повезати са повећаним страхом од насиља. Селективни прикази стварних догађаја и њихово, најчешће, нереално и драматизирајуће представљање, искривљују перцепцију оних који то медијско представљање прате, и могу код посматрача повећати страх од насиља, односно страх од последица које оно може изазвати.⁷

УЗРОЦИ И ОБЛИЦИ НАСИЉА

Насиље је веома сложена појава. То је сложен процес, последица различитих узрочних фактора, који могу бити биолошки, психолошки, социјални, културни. Оно настаје истовременим деловањем више чинилаца: појединачних (из правца индивидуалног и породичног наслеђа, развоја и искуства); интеракције појединаца и његове породице са окружењем; функционисања шире друштвене заједнице, чији су нераздвојни део појединац и његова породица, као и ширих аспеката културе којој они припадају.⁸ Насиље је негативан утицај на основне људске потребе (или живот), који се може избећи а који ограничава потенцијалну могућност задовољења тих потреба. Прегња насиљем је, такође, насиље. Насиље је све оно што вређа основна права особа. То је, најчешће, напад на физички и психички интегритет и достојанство.

Насиље се често оправдава или умањује кроз аргументе културе или традиције, па га то чини „невидљивим“, а затим и некажњивим. Културно насиље представљају они аспекти културе, који су кориштени за оправдање или легализацију директног или структурног насиља. Не постоје насилне културе, оне културе које би у својим аспектима садржале насиље, али постоје културе насиља, као што је утњетавање кроз идеологију, религију и слично. С друге стране, појам ненасиља има двоструко значење: одбијање насиља, с једне, и методе деловања без насиља, с друге стране. Ненасиље није пасиван однос, већ активно, конструктивно и креативно реаговање на конфликте. Међутим, веома је важно напоменути да за насиље нема оправдања и да је неопходно учинити све да се оно спречи, односно елиминише.

Насиље у Србији, данас, није изоловани инцидент већ „образац“ понашања. Срби су народ са много врлина, али се данас чини да је списак мана доста дужи – сујета, инат, скло-

7 Garland, D.: The Culture of High Crime Societies: Some Preconditions of Recent, "Law and Order" Policies. *British Journal of Criminology*, 2000, Vol. 40, No. 3, n. 347–375.

8 Srna, J.: *Nasilje*, Beograd, 2003, стр. 38.

ност насиљу, недостатак стрпљења. У Србији је увек живот био „разапет“ између великих очекивања, која су доносиле промене на политичкој сцени, и лажних обећања оних који су заузимали те политичке позиције. Тако је било после многих ослободилачких ратова током историје, тако је било и после „демократских“ промена, у новије време. Увек се очекивало много, а добијало ништа. Пошто у таквим ситуацијама држава није успевала да реши основне егзистенцијалне проблеме својих грађана, већина њих у себи гомила незадовољство и бес, који у тренуцима тешких криза „експлодирају“ у насиље у породици, над децом, у школи, на улици, у насиље као начин живота.

Насилници су различити, неки аутори помињу три врсте.⁹ Прва су агресивни насилници, који су агресивни према свима, а не само према слабијима. Они су несензибилни, надмени, са ниским степеном самоконтроле и високим степеном самопоштовања. Већина насилника спада у ову категорију. Друга врста су анксиозни насилници, који су веома узнемирени и имају заједничке карактеристике са жртвама, као што су ниско самопоштовање, несигурност, усамљеност, емоционална нестабилност. За ове насилнике је карактеристично да се врло често дешава да и сами постану жртве насиља. Трећа врста су пасивни насилници, који се понашају насилнички како би заштитили сами себе и ради подизања сопственог статуса.

Србију последњих деценија, прати глас да је земља насиља и „сигурна кућа“ за насилнике. Различити су узроци за такву слику, мада статистички показатељи иду наруку таквим тврдњама, и поред тренда смањења насилних аката, забележених последњих година. Због наше неспособности да се као друштво обрачунамо са хулиганима на стадионима, криминалцима и разним другим насилницима, као народ смо препознатљиви у свету по „злу“ које наносимо другима. Таква ствар није случајна, ако су градови пуни графита подршке хулигану који је, на фудбалској утакмици, запаљену бакљу покушао да стави у уста полицајцу. На тај начин се јавности шаље порука да је младић који је на тај начин покушао да убије полицајца на дужности, српски јунак. Нико се јавно не пита како живи и шта ради жртва, а жртва је у овом случају представник државе.

Овакво понашање није случајно. Већ одавно су овде створени услови за развој насиља, иако, мора се признати, на неке нисмо могли утицати у довољној мери. Ратови вођени на простору бивше Југославије, економске санкције међународне заједнице, инфлација (хиперинфлација у појединим периодима), смањење производње и понуде производа, власничка трансформација друштвене својине и огромна незапосленост, „сива економија“ и „црно тржиште“ које и данас „послује“ несмањеном жестином, неконвертибилност домаће валуте и нереалан девизни курс у једном периоду, смањење кредитне способности банака, монополистички положај великих пословних система и појединих предузећа блиских власти, шпекулативно понашање, само су неки од услова који су били „окидач“ и довели до ескалације свих облика насиља код нас.¹⁰ Неке околности су промене у позитивном смеру променом политичких прилика двехиљадите године, али су неке постале горе и израженије, као незапосленост, на пример. Лоша економска ситуација и сиромаштво, услови су у којима „животари“ већина грађана Србије. С друге стране, немаштина ствара нервозу, а људи у таквим ситуацијама имају „кратак“ фитиљ, па често долази до излива беса и насиља на местима и у ситуацијама где га раније није било или нису постојали услови за његово манифестовање. Свакодневно се повећава јаз између богатих и сиромашних, људи масовно остају без посла. Економска криза је урушила породицу, која је сада окренута ка опстанку, а не ка вредностима. Урушен је систем вредности, јер вредиш онолико колико имаш. На сцени је морални суноврат и летаргија друштва, као и недостатак перспективе.

Овакво стање је у директној узрочној вези са криминалом и насиљем, као обликом понашања великог дела популације. Криминал и насиље „цветају“, изражени кроз најтежа дела убиства, атентате, покушаје убиства. Обрачуни криминалних банди на улицама и другим јавним местима пред великим бројем сведока, „рат“ навијачких група, напади на припаднике мањинских група, насиље у породици, међу малолетницима, по својој суровости и „јавности“, уз наглашену медијску пажњу, додатно узнемиравају грађане.

9 Pearce, J.: *What can be done about the Bully?* London, 1991.

10 Нинчић, Ж.: *Србија и корупција*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2010, стр. 30–35.

Такво насиље, као начин „изражавања“ одређеног броја грађана Србије, резултира различитом врстом кривичних дела и прекршаја, односно различитом врстом противправне активности. Међутим, овде постоји велика тзв. тамна бројка, јер жртве насиља често не пријављују насилнике, најчешће из страха од могућих последица таквог чина, односно страха да касније могу поново бити жртве насиља, у тежем и суровијем облику. Због тога, статистички показатељи не могу у потпуности приказати проблем насиља, па се може имати различита (нереална) перцепција о стању безбедности на територији Србије. Многи истичу да у Србији постоји преко десет различитих облика насиља: политичко насиље; вршњачко насиље; насиље повезано са наркоманијом (насиље наркоманских зависника); насиље у породици; криминални обрачуни (насиље криминалних удружења); напади на верске објекте и гробља; деловање екстремних политичких групација; физички напади на припаднике мањинских група (Роми, ЛБГТ...); деловање екстремних исламистичких групација; обрачуни навијачких група; насиље путем интернета; насиље над старим особама.

У последње четири године, од 2010. до 2013. године¹¹, у Србији је извршено укупно 408608 различитих кривичних дела, од чега само у 2013. години 113205, или за 14,5 % више него у односу на 2012. годину (96798).

Један од облика насиља јесте политичко насиље. То је илегални физички напад или претња на особу, објекат, државну институцију и симболе.¹² Оно је искључиво политички мотивисано, или је у вези с политиком. У политичком амбијенту налазимо услове који најчешће прерастају у узрок, односно мотиве за политичко насиље. Платформа услова може бити социолошка, политичка, економска, религијска, егзистенцијална, друштвене супротности, односно оно што ствара политичку и безбедносну раслојеност друштва. Мотив извршиоца ових дела је детерминисан узроком. Код нас је, у наведеном периоду, укупно извршено 186 кривичних дела политичког криминалитета. Међутим, у 2013. години је забележено смањење ових кривичних дела за 39,2 %, у односу на 2012. годину.

Кривичних дела општег криминалитета, извршено је укупно 366340, од чега се као извршиоци, пунолетна лица јављају у 221227 случајева, а малолетна у 17589 случајева. Код обе категорије, у последње две године бележи се раст броја извршилаца (51850/51210; 4708/4187).

Када су у питању малолетни извршиоци, структура је веома забрињавајућа. Старији се појављују у укупно 10053, млађи у 5686, а деца у 1716 случајева. Нарочито забрињава податак да је повећање присутно код млађих и деце. Код млађих за 13,5 %, 2013. године у односу на 2012. годину, односно код деце 26,9 % за исти период.

Такође, различита је структура кривичних дела. Против живота и тела, укупно је извршено 15593 кривичних дела. Овде је присутан тренд смањења ове врсте кривичних дела од 2010. године (4301), на 3676 у 2013. години.

Међутим, када су у питању најтежа кривична дела, ситуација је нешто другачија. У наведеном периоду, укупно је извршено 240 убистава, од чега 75 у 2013. години, или за 22,6% више него у 2012. години (58). Поред тога, убиство у покушају је у 663 случаја (2013. године за 11,8 % више него 2012. године). Такође, тешко убиство било је у 220 случајева, односно тешко убиство у покушају у 145 случајева.

Имовински деликти, представљају и даље најзаступљенији облик општег криминала. Укупно је извршено 231605 кривичних дела против имовине, где је тај број у 2013. години, за 24,3 % већи него у 2012. години.

Такође, извршено је укупно 3320 кривичних дела против опште сигурности, 7450 против слобода и права човека и грађанина, 22574 из области јавног реда. Кривичних дела високо-технолошког криминала је укупно 3074, где је најзаступљенији облик фалсификовање и злоупотреба платних картица.

Кривичних дела у вези са дрогом, било је укупно 14110. Међутим, тај број се константно повећава, а у 2013. години је за 15,4 % већи у односу на 2012. годину.

Наношење тешких телесних повреда, као резултат директног физичког насиља, било је у 5291 случају. Од тога је, у 29 случајева, као последица наношења тешких телесних повреда,

11 Подаци из Извештаја о раду Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

12 Rapoport, D., Weinberg, L.: *The democratic experience and political violence*. London: Frank Cass, 2001, n.5.

наступила смрт. Поред тога, наношење лакших телесних повреда је било у 6977 случајева. Код обе врсте повреда, бележимо смањење у последње две године и то за 0,9 % у случају тешких телесних повреда, односно за 7,1 % у случају лакших телесних повреда.

Насиље у породици, као облик насиља, забележено је у 14177 случајева. Смрт жртве, као последица оваквог облика насиља, наступила је у 4 случаја.

Кривичних дела против полних слобода, било је укупно 1657. Кривичних дела силовања, било је у 322 случаја, а покушаја силовања у 111 случајева. У 2013. години, забележено је смањење кривичних дела силовања за 9,4 %.

Када се ради о прекршајима из области јавног реда, као оних који су „највидљивији“, укупно их је било 1.930.127. Од тога је свађа или вика била у 5988 случајева, угрожавање сигурности другог лица у 13843, вређање злостављање, вршење насиља и изазивање туче у 93389 случајева, учествовање у тучи у 19602, прекршаји извршени у групи у 1045, а неовлашћено пуцање из ватреног оружја у 139 случајева.

Веома значајна јесте просторна димензија насиља. Највише насиља је на улицама и трговима, 61917, у угоститељским објектима 29548, на аутобуским и железничким станицама 1440, на пијацама 1223, спортским објектима 1450, у васпитно-образовним установама 3207, док је у 46683 случаја, место извршења насиља у кућама, односно становима.

Значајно је и време извршења прекршаја, које је веома различито. Највише прекршаја из области јавног реда извршено је радним данима, укупно 118952, док их је викендом и у дане државних празника, укупно 65613. Највише их је извршено у времену од 22.00 до 6.00 часова, укупно 65056, затим од 18.00 до 22.00 часа, укупно 41145, од 12.00 до 18.00 часова укупно 51608, односно од 6.00 до 12.00 часова, укупно 26756. У последње две године, забележено је смањење броја прекршаја у времену од 22.00 до 6.00 часова за 17,5 % у 2013. години, у односу на 2012. годину, односно за 18,8 % у времену од 18.00 до 22.00 часа, за период 2013/2012. година.

Од укупног броја извршилаца прекршаја из области јавног реда (231958), 199073 су мушкарци, док је 32884 жена у улози извршиоца прекршаја. Пунолетних извршилаца је 220352, малолетних 11495. Према броју извршилаца у прекршају, највише се појављује једно лице као извршилац, у 125963 случаја, од 2 до 5 лица у 70719 случајева, док је преко 5 лица учествовало у насиљу у 2274 случаја.

Нарочиту пажњу изазивају тежи облици нарушавања јавног реда, као појава која је доста видљива јавности. Нарушавање јавног реда у већем обиму било је у 239 случајева, од чега на јавним скуповима у 15, спортским објектима 6 а у васпитно-образовним институцијама, 6 случајева. Такође, каменовање и друга оштећења превозних средстава, као тежи облик нарушавања јавног реда, забележено је у 2208 случајева где је, том приликом, у 5 случајева дошло до тешких телесних повреда, а у 32 случаја до лакших телесних повреда.

Скрнављење и оштећење гробова, споменика и других обележја, забележено је у 1232 случаја и том приликом је укупно оштећено 1533 гроба, споменика и других обележја. У 2013. години, забележено је повећање од 38 % у односу на 2012. годину. Укупно је било 576 блокада саобраћајница, са 312154 учесника. Овде је забележено смањење броја блокада за 15,3 %, а броја учесника за 43,8 %, у 2013. години, у односу на 2012. годину.

И саобраћај, као сегмент у коме насиље „узима“ данак, такође је изражен. Укупно је било 164903 саобраћајне незгоде, у којима је смртно страдало 2712 лица (мање 6,5 % 2013. године у односу на 2012. годину), а повређено 75479 лица. Најчешћи узроци саобраћајних незгода, у 10338 случајева, јесте психофизичко стање возача. Највише је то утицај алкохола, у 10235 случајева, а непажња и расејаност у 103 случаја.

ДРУШТВЕНА РЕАКЦИЈА НА НАСИЉЕ – ИЗМЕЂУ ЖЕЉА И МОГУЋНОСТИ

С обзиром на последице које изазива, насиље представља озбиљан проблем за сваку државу. Оно изазива повећан број смртних случајева, што је нарочито забрињавајуће ако се ради о младим, радно способним особама. Проузрокује тешке телесне повреде, које утичу на смањење радне способности и продуктивности, али могу довести и до трајног инвалидитете-

та (оштећење мозга, кичме, губитак екстремитета). Жртве насиља су изложене повећаном ризику од различитих психичких проблема и поремећаја понашања, као што су депресија, алкохолизам, анксиозност, суицидне намере. Долази и до репродуктивних проблема, у виду нежељене трудноће, полно преносивих болести и слично.

Готово да не прође ноћ у Србији, а да полиција и здравствене установе, немају потребу да реагују.

Нажалост, углавном су у питању млади људи. Они су све подложнији насиљу, а најчешће нису свесни шта насиље, заправо, представља. Брутално се обрачунавају са спортским неистомисленицима, „дижу“ руку на професоре и родитеље. Малолетничко насиље је у порасту. Само у периоду 2011–2012 година, малолетници су извршили 8 убиства, 25 убиства у покушају, једно тешко убиство у покушају, 15 силовања, 6 силовања у покушају, нанели 307 тешких телесних повреда и извршили преко 3000 тешких крађа и разбојништва. Почетком ове године је, рецимо, због пораста малолетничког насиља у Новом Саду, било потребно ангажовати додатне полицијске снаге из других делова Србије, да би се ситуација вратила под контролу.

У Србији насилници и хулигани имају своју идеологију и политичке партије. Истовремено, захваљујући закону о амнестији који је требало да растерети претрпане затворе, за првих шест месеци примене, на слободи се нашло 1.936 осуђеника. Статистика показује да се већина није посветила мирном животу. Напротив, вратили су се криминалу, а стручњаци наводе да су управо они починиоци највећег броја нових кривичних дела.

Шта нас је довело у такву ситуацију? Срби, по својој природи, нису насилнички народ. Међутим, животна ситуација је довела до тога да је насиље, донекле, постало „образац“ понашања. Имали смо проблеме са ратовима, санкцијама, политичким турбуленцијама и променама власти, са крахом привреде и визном изолацијом, и били изложени екстремном сиромашењу. Тамо где постоји сиромаштво, ту је погодно тле за насиље у свим облицима. Насиље међу младим људима, насиље старијих над младима, родитеља над децом, деце над родитељима, батине, силовања, а посебно убиства и суицид, за неке грађане су постали „излаз“ из проблема у којима се налазе.

Где је ту „заслуга“ породице и школе? Шта је са улогом медија, а посебно телевизије!? У Шведској су још пре више деценија забрањени цртани филмови у којима се пропагира насиље. Питање је како на формирање личности деце и омладине и њихових вредносних, моралних ставова утичу филмови у којима се популарише насиље, где је онај ко убије више људи – херој? У Енглеској, на пример, филмови са елементима насиља, приказују се касно ноћу.

Последице насиља су веома озбиљне, и због тога морају постојати успешни механизми за његово сузбијање. Да ли Србија има те механизме?

Решавање овог проблема подразумева, пре свега, боље познавање и разумевање самог појма насиља, његове раширености и учесталости, узрочних и заштитних чинилаца, околности у којима се јавља, односно последица до којих доводи. У том смислу, ради се о превенцији и интервенцији (против) насиља. Превенције мора бити на три нивоа. Први ниво подразумева сузбијање насиља пре него што се оно догоди, други подразумева директне и непосредне акције након извршења насилног чина, док трећи подразумева смањење психичких траума или настанка трајних последица насиља.

С друге стране, интервенција може бити, првенствено, усмерена према онима који су извршили насиље. Други правац интервенције јесте тзв. селективна интервенција, односно интервенција која је усмерена према ризичним групама или појединцима (развијање позитивних односа у породици, партнерских односа, односа међу вршњацима и слично). Трећи правац јесте универзална интервенција, која је усмерена према групама или целој популацији, а не индивидуално. То може бити усмерено, рецимо, према свим ученицима у школама или према младима одређене старосне доби. То су, уствари, широке медијске кампање када је у акцију укључен широки друштвени фронт. Као веома важан корак, јесте подизање свести о постојању насиља и потребе да се насиље на најбољи могући начин спречи. У свету и код нас, последњих година присутан је пораст пријављених случајева насиља у појединим сферама (насиље у породици, на пример), што је делимично последица повећане свести, пре свега, шире јавности о постојању проблема (одређеног облика насиља), и могућности његовог препознавања. Код нас је насиље у породици почело да се препознаје и пријављује у већем броју случајева, тек када

је оно законски инкриминисано и када су широка медијска кампања и учешће великог броја људи и организација у тим кампањама, предочило јавном мњењу обележја насиља у породици и последице које оно може изазвати. Људи су се, једноставно, на тај начин препознали као жртве насиља и почели о томе да говоре и да такве случајеве пријављују.

С једне стране, држава покушава да одређеним мерама, спречи насиље. Доносе се оштри законски прописи, којима се инкриминишу различити облици насиља. Спровode се различити пројекти („Школа без дроге и насиља“, „Безбедно детињство“, „Деца у саобраћају“...), доносе се посебни протоколи (Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама; Посебан протокол о поступању центара за социјални рад – органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима...), отварају се „сигурне куће“ за жртве насиља. Гледано са стране, изгледа да држава предузима одређене мере да се насиље спречи. Да ли је то довољно да се спречи насиље?

С друге стране, подаци говоре да насиље у Србији и даље постоји. Јавља се и на местима где га до сада није било или се није испољавало у том обиму. Људи се и даље плаше насиља, али се чини да су сада спремнији да га пријаве и на тај начин му се супротставе. Чини се да сада мање размишљају о томе да ли треба пријавити комшију ако се, у стану преко пута, чује да „лете“ тањире, разбијају чаше и допиру застрашујући крици.

Наравно да нема довољно доброг модела који би потпуно отклонио насиље. Међутим, мора бити укинута системска ирационалност државе, која га таквим односом стимулише. Од великих речи, неостваривих обећања, најчешће усмерених на прикупљање гласова за опстанак на власти или повратак у њу, слабо се назиру, или се уопште не виде бољи услови за живот у Србији. Због тога, реакција државе мора бити жестока, системска, свеобухватна. Морају се отклонити основни узроци који доводе до насиља. Мора се вратити улога породице и школе, као основе за развој и формирање личности. И, резултат се не може очекивати преко ноћи.

ЗАКЉУЧАК

Од када постоји човек, постоји и насиље. О насиљу, као друштвеној појави, писали су многи, од античких филозофа, Хераклита и Платона, до Дарвина и Фројда, али ни до данас насиље није дефинисано на јединствен начин. Насилничко понашање појављује се у свим аспектима живота, почевши од породице, преко школе, радног места, па све до насиља над старим особама. Не постоји сфера живота, где се не испољава одређени облик насилничког понашања. Као најподложнији насилничком решавању проблема, апострофирају се младе особе које су у процесу сазревања и формирања сопственог идентитета и животних ставова.

Насиље је, данас, друштвена реалност која има свој циљ и сврху па је, према томе, мотивисана различитим интересима појединаца, група, заједница. Пошто интереси нису исти, онда је присутан и сукоб интереса, а да би делатност функционисала, потребно је исту организovati и усмерити на остварење циљева и интереса. Циљеви насилника су различити. Једнима је циљ да нанесу штету и бол, док је другима циљ да постигну нешто, без обзира на то ко ће (или ко може) страдати на том путу.

Ни Србија није изузетак. Насилно понашање у Србији се умножава и прераста у свакодневно, масовно и, нажалост, очекивано понашање. Насиље руши устаљена правила понашања, пре свега, верска, обичајна и етичка, и покушава да створи неке нове вредносне системе и норме. Код људи се ствара навика да својом агесијом прекраћују пут до решења својих проблема. Насилници у Србији су све млађи и бруталнији, такорећи, дечаки који се у овдашњој ерозији вредносног система, доказују страшним злочинима и одсуством сваког кајања. Студент медицине у Нишу, убијен је само због тога што га убица није подносио.

Србија још није у стању да се избори са убилачким и сваким другим насиљем. Мора се кренути од породице, школе, правосуђа. Све што се одвија на нивоу породице и школе, има утицаја на развој личности и његов психички и физички идентитет. Здрава породица, позитиван утицај школе, здрави друштвени услови одрастања – мање насиља. Супротно, више насиља, више облика испољавања, већа бруталност. Правосуђе је то које би овакве случајеве

требало да решава. Међутим, имамо више од десет година старе и нерасветљене случајеве убиства. У појединим деловима, казнена политика чак стимулише насилнике да чине нова недела. Они често остају ван домашаја правде или „привилегије“ установа за извршење кривичних санкција, „уживају“ врло кратко. А онда, испочетка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Cannavicci, M.: *Piccolo dizionario di criminologia*, Roma, 1999.
2. Garland, D.: The Culture of High Crime Societies: Some Preconditions of Recent "Law and Order" Policies. *British Journal of Criminology*, 2000, Vol. 40, No. 3, n. 347–375.
3. Glasnović Gjoni, V.: Strah od kriminaliteta: obilježja spola i dobi, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol. 13, broj 1/2006, str. 171–187.
4. Grabosky, P. N.: Fear of Crime and Fear Reduction Strategies. Trends and Issues in Crime and Criminal Justice, *Australian Institute of Criminology*, No. 44, 1995.
5. Pearce, J.: *What can be done about the Bully?* London, 1991.
6. Rapoport, D., Weinberg, L.: *The democratic experience and political violence*. London: Frank Cass, 2001, n.5.
7. Srna, J.: *Nasilje*, Beograd, 2003.
8. Tulloch, M.: The Meaning of Age Differences in The Fear of Crime: Combining Quantitative and Qualitative Approaches. *British Journal of Criminology*, 2000, Vol. 40, No.3, n.451–467.
9. Wood, C. J.: Criminal Violence in Modern Britain, *History Compass* 4/1, 2006, no.77–99.
10. Нинчић, Ж., *Србија и корупција*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2010.
11. Попадић, Д., Плут, Д.: Насиље у основним школама у Србији, облици и учесталост, *Психологија*, Београд, 2007, Vol. 40 (2), стр. 309–328.

ЗАШТИТА ЖЕНА ОД НАСИЉА У СЕКТОРУ БЕЗБЕДНОСТИ

Др Биљана Стојковић¹

Управа за стратегијско планирање, Сектор за политику одбране
Министарство одбране Републике Србије

Сажетак: Рад полази од чињенице да је Влада Републике Србије 2010. године усвојила Национални акциони план за примену Резолуције 1325 Савета безбедности Уједињених нација – Жене, мир и безбедност у Републици Србији (2010–2015), у коме се заштити жена, а поготово заштити жена и девојака од свих облика насиља поклања посебна пажња. Након трогодишњег искуства у примени овог плана, у раду се врши анализа остварених резултата у Републици Србији, са посебним освртом на заштиту жена од насиља у сектору безбедности ради размене добрих пракси, јачања механизма „особе од поверења“ и сагледавања могућности за унапређење делотворне заштите жена. Посебан се акценат ставља на чињеницу да значајно повећање заступљености жена у систему безбедности у Републици Србији, а посебно у оперативним саставима, као и повећање њихове заступљености на руководећим дужностима у Министарству одбране и Војсци Србије, Министарству унутрашњих послова, Управи царина Министарства финансија, Управи за извршење кривичних санкција Министарства правде и државне управе и у Безбедносно-информативној агенцији – имају позитиван учинак на јачање поверења жена у цивилном друштву у односу на мере које се предузимају у органима државне управе у осигурању њихове безбедности и заштите. С обзиром на то да укупна ситуација у тзв. друштву у транзицији има утицаја на пораст случајева насиља над женама у породици, у радним срединама и на јавним местима, у раду се истиче потреба за оснаживањем жена ради превазилажења родних стереотипа и традиционалне улоге жене као „жртве“, подстичући жене да узму активнију улогу чувара мира и безбедности у својој средини, али и шире, кроз учешће у цивилним мисијама Европске уније и у мисијама за очување мира и безбедности у свету Организације уједињених нација.

Кључне речи: жене, мир, безбедност, насиље, заштита, мултинационалне операције, „особе од поверења“.

УВОД

Влада Републике Србије је поводом десетогодишњице од усвајања Резолуције 1325 Савета безбедности Уједињених нација (СБ УН) израдила и усвојила акциони план за имплементацију поменуте резолуције у којој се апострофира активна улога жена у очувању мира и безбедности у друштву и наглашава потреба делотворне заштите жена од свих врста насиља у току и након оружаног и сваког другог конфликта. Национални акциони план (у даљем тексту: НАП) Републике Србије за примену Резолуције 1325 Савета безбедности Уједињених нација – Жене, мир и безбедност (2010–2015), који је Влада Републике Србије усвојила 24. децембра 2010. године, ступио је на снагу објављивањем у *Службеном гласнику РС*, 30. децембра 2010. године и успешно се примењује већ три године.² У овом раду се, на основу анализе садржаја 40 домаћих и страних докумената разматрају нормативне, стратегијске и акционе основе за превентивну законску заштиту жена од насиља. Такође се, анализира друштвени контекст који погодује дискриминацији³ осетљивих група, укључујући и насиље над највећом дискриминисаном групом у друштву – женама и саопштавају резултати акционих мера и показатељи успешности реформе друштва од 2000. до 2013. године у Републици Србији, по

¹ biljana.stojkovic@mod.gov.rs

² Национални акциони план за примену Резолуције 1325 Савета безбедности Уједињених нација – Жене, мир и безбедност у Републици Србији (2010–2015), *Службени гласник РС*, број 102/10, Београд, 2010.

³ *Дискриминација* се дефинише као неједнако поступање према особи или некој групи на основу неког њиховог личног својства, што за последицу има неједнакост у шансама да остваре уставом и законом загарантована права. Дискриминација може бити заснована на различитим личним својствима, која су стварна или се само претпоставља да она постоје. *Лична својства* су, на пример: раса, боја коже, држављанство, национална припадност или етничко порекло, језик, верско или политичко убеђење, пол, родни идентитет, сексуална оријентација, инвалидитет, брачни и породични статус, старосно доба, чланство у политичким и другим организацијама и др. – напомена ауторке.

питању делотворне заштите жена. У раду се износе резултати осам од укупно 37 индикатора безбедности разматраних у оквиру ширег интердисциплинарног истраживања реализованог у периоду од 2008. до 2013. године у Републици Србији. На крају се саопштавају резултати упоредне родне анализе, сачињене на основу извештаја аналитичких група и истраживачких тимова у систему безбедности за праћење спровођења НАП за примену Резолуције 1325 СБ УН, Политичког савета Владе, као и извештаја појединих механизма родне равноправности попут „особа од поверења“ и независних института за заштиту равноправности у Републици Србији у вези са проблемом заштите жена и спречавања насиља над женама.

ФОРМАЛНИ ОСНОВ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА

За спречавање насиља над женама веома је важно постојање одговарајућих политичких одлука, стратегијских и нормативних докумената и практичних механизма који пружају целовит друштвени оквир за реализацију активности које могу да превентивно, али и делотворно спрече појаву насиља над женама. Република Србија, као чланица Уједињених нација и правни сукцесор бивших југословенских република, потписник је *Повеље Уједињених нација* (1945) која у тачки (ц) члана 55 обавезује све чланице на поштовање људских права и основних слобода за све, без разликовања по основу расе, пола, језика или вере, затим *Универзалне декларације о људским правима* (1948) која у члановима 1 и 2 свим људима гарантује слободу и једнакост у достојанству и правима. Осим наведеног универзалног оквира, за спречавање насиља над женама од посебног је значаја чињеница да је Република Србија потписница и резолуција, конвенција и декларација које се донеле Уједињене нације у намери да обезбеде заштиту људских права жена, од којих су најзначајније: *Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена* (CEDAW)⁴, *Пекињика декларација и платформа за акцију*⁵ и *Опциони протокол уз Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена*⁶. Сви поменути међународни уговори установили су уговорна тела (комитете) чија је надлежност да надзиру испуњавање обавеза држава чланица. Влада Републике Србије је усвојила 2010. године *Други и трећи извештај о спровођењу CEDAW*, који је разматран на 55. заседању Комитета за укидање свих облика дискриминације жена 2013. године у Женеви. Новину у том извештају представљала је класификација појма „рањиве групе жена“⁷ јер она има велики значај у превентивним активностима државе на спречавању насиља над женама и при том, у поменутом извештају, идентификоване су три такве групе: а) жене са инвалидитетом; б) жене које су припаднице националних мањина; ц) жене које спадају у групу избеглих и расељених лица.⁸ Од свих потенцијалних облика насиља над женама у Републици Србији у извештају је посебно скренута пажња на увећан број регистрованих случајева насиља над женама у породици.⁹

Осим наведених конвенција УН, Република Србија је потписник и Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (1950)¹⁰, као и Протокола број 11 из 2000. године, којим је утврђена општа забрана дискриминације. Европском суду за људска права се услед повреде људских права утврђених поменутом Конвенцијом до сада обратило скоро 10.000 грађана Србије, али нема података о томе у колико случајева је било у питању кршење

4 Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW), Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 11/1981.

5 Пекињика декларација и платформа за акцију, усвојена на Четвртој светској конференцији о женама, Пекинг, 1995. године.

6 Опциони протокол уз Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, број 13/02, Београд, 2002.

7 Илустрације ради, Стратегијом превенције и заштите од дискриминације, као посебно осетљиве друштвене групе третиране су: (1) националне мањине, (2) жене, (3) ЛГБТ особе, (4) особе са инвалидитетом, (5) старија лица, (6) деца, (7) избеглице, интерно расељена лица и друге угрожене мигрантске групе, (8) припадника верских заједница, (9) лица с обзиром на њихово здравствено стање (болесна лица). Види опширније: *Стратегија превенције и заштите од дискриминације*, Закључак Владе Републике Србије 05 број 90 -5273/2013-1, Београд 2013.

8 Други и Трећи периодични извештај о примени Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена, као комбиновани, односи се на период 2007–2009. године, Министарство за људска и мањинска права, новембар 2010. године, стр. 12–23.

9 Исто, стр. 63–69.

10 Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, донета је од Савета Европе, 1950. године и измењена у складу са Протоколом број 11, Службени лист СЦГ – Међународни уговори, број 9/03, 5/05 и 7/05 – испр. Ратификована 26. децембра 2003. године и ступила на снагу 3. марта 2004. године.

људских права жена или још уже посматрано – насиље над женама. Такође, у изради НАП за примену Резолуције 1325 консултован је и садржај бројних документа Савета Европе као што су: Декларација о једнакостима између жена и мушкараца као фундаментални критеријум демократије (1997), Конвенција о политичким правима жена (1953), Декларација о политици супротстављања насиљу према женама у демократској Европи (1993), Конвенција о заштити деце од сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања (тзв. Ланзарот конвенција), коју је Србија ратификовала 2010. године, као и Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици из априла 2011. године (тзв. Истанбулска конвенција). Иако Србија није чланица ЕУ, с обзиром на статус кандидата за чланство у унији, у обзир се морају узети правне тековине ЕУ, тачније Резолуција 2025 Европског парламента о учешћу жена у мирном решавању сукоба (2000) и три кључне директиве ЕУ које се односе на забрану дискриминације, од којих је, са становита теме овог рада, посебно значајна једна – Директива 2006/54/ЕС о имплементацији начела једнаких могућности и једнаког третмана мушкараца и жена у вези са питањима запошљавања и обављања занимања, као и Стратегија Европске уније о равноправности мушкараца и жена, са пратећим акционим планом за њено спровођење који су усвојени 2010. године у време израде НАП у Републици Србији.

Заштити жена и девојака у конфликтним и постконфликтним ситуацијама од стране оружаних снага земаља чланица Партнерства за мир и НАТО је посвећена Директива 40–1 НАТО и ПЗМ (Bi-SC Directive 40–1, NATO, September 2009), која предвиђа и превентивни механизам кроз уградњу родне перспективе у командну структуру НАТО, на основу Резолуције 1325 СБ УН, тј. већу заступљеност жена на свим командним и руководећим дужностима у НАТО.

Поред наведених страних извора, предмет анализе докумената у овом раду била је и Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности (2009)¹¹ и Акциони план за спровођење Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности за период од 2010. до 2015. године (2010)¹², као и 25 домаћих законских аката, која су донета у Републици Србији, у периоду од 2000. до 2010. године и чија је једна од карактеристика да се у делу тих секторских закона појављују и нове, антидискриминационе одредбе.

У Републици Србији, начело једнакости и забрана дискриминације су зајемчени највишим законодавним актом, тачније чланом 21 Устава (2006) Наведена уставна опредељења дају основ за забрану дискриминације и насиља у појединим областима друштвеног живота, која су утврђена и детаљније разрађена бројним важећим законима, од којих се издвајају: Закон о забрани дискриминације (2009)¹³, Закон о равноправности полова (2009)¹⁴, Закон о спречавању злостављања на раду (2010)¹⁵, Кривични законик Републике Србије¹⁶, Закон о заштити права и слобода националних мањина (2002)¹⁷, Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом (2009)¹⁸ и др. Један део наведених закона је дао конкретне резултате, али су поједине правне норме о забрани дискриминације и насиља у појединим областима остале без резултата услед недостатка системског приступа и постојања интегралног система мера и инструмената за борбу против дискриминације. Међутим, иако је дискриминација жена и насиље над женама у стварном животу реалност¹⁹ и уској је узрочно-последичној вези, не може се тврдити да реч о системским појавама. Јер, примера ради, у об-

11 Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности за период од 2009. до 2015. године, *Службени гласник РС*, број 115/09, Београд, 2009.

12 Акциони план за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности за период од 2010. до 2015. године, *Службени гласник РС*, број 67/10, Београд, 2010.

13 Закон о забрани дискриминације, *Службени гласник РС*, број 22/09, Београд, 2009, члан од 4–14.

14 Закон о равноправности полова, *Службени гласник РС*, број 104/09, Београд, 2009.

15 Закон о спречавању злостављања на раду, *Службени гласник РС*, број 36/10, Београд, 2010.

16 Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09 и 111/09, Београд, 2009.

17 Закон о заштити права и слобода националних мањина, *Службени лист СРЈ*, бр. 11/02, *Службени лист СЦГ*, бр. 1/03 – Уставна повеља и *Службени гласник РС*, број 72/09 – др. закон.

18 Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, *Службени гласник РС*, број 33/06, Београд, 2006.

19 Влада Републике Србије 2013. године донела Стратегију превенције и заштите од дискриминације, у којој је, између осталог, садржана и следећа констатација: „Из годишњих извештаја независних органа (Заштитника грађана и Повереника за заштиту равноправности), извештаја организација цивилног друштва, Европске комисије и праћењем медија о случајевима дискриминације, може се констатовати да у Републици Србији, у различитим областима, дискриминација постоји.“ Види у следећем извору: Стратегија превенције и заштите од дискриминације, Закључак Владе Републике Србије 05 број 90 -5273/2013-1, Београд 2013, стр. 2.

ласти рада и запошљавања одредбе о забрани дискриминације садржане су у *Закону о раду*²⁰, док је заштита жена од насиља на радном месту (укључујући и сексуално узнемиравање и сексуално насиље) регулисана *Законом о спречавању злостављања на раду*.²¹ Ипак, шокантно и опомињуће делују подаци Републичког завода за статистику из 2011. године, који показују да је у периоду од 2007. до 2010. године, удео жена у укупном броју жртава тешких убистава порастао са 28% на 43%, као и да су, према подацима из 2010. године, 95% свих осуђених пунолетних лица за кривично дело насиља у породици били мушкарци, а 5% су биле жене.²² Наведени подаци усмерили су наше истраживање у правцу насиља у породици и у локалној заједници, јер се показало да су подаци о насиљу над женама у оквиру државних институција далеко испод наведених показатеља насиља над женама у породици.

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ И У ЛОКАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Најпре, треба истаћи да је према *Закону о равноправности полова* (члан 10, став 5) насиље засновано на полу одређено као *понашање којим се угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство, или наноси материјална штета лицу, као и озбиљна претња таквим понашањем, које спречава или ограничава неко лице да ужива права и слободе на принципу равноправности полова*.²³

Према *Породичном закону*, сви чланови породице имају једнако право на заштиту од насиља у породици. При том, под дискриминацијом се, у духу поменутог закона, не сматрају посебне мере и програми који су намењени жртвама насиља у породици којима се на тај начин обезбеђује социјална, правна и друга помоћ и накнада, или се у циљу заштите од насиља у породици или отклањања и ублажавања последица насиља обезбеђује смештај у оквиру тзв. сигурних кућа и сл.

Имајући у виду наведена документа и системске политике, за потребе овог рада је извршена оцена стања безбедности у Републици Србији у периоду од 2007. до 2012. године по питању насиља, на основу осам од укупно 37 индикатора безбедности и најважнијих трендова. Подаци указују да опада број укупних криминалних дела у Републици Србији, а посебно забележених криминалних дела насиља на 100.000 становника и укупан број крвних деликата. Истовремено, дошло је до пораста броја пријављених случајева насиља над женама и децом у породици, броја пријављених дела вршњачког насиља међу малолетницима, и броја самоубистава (табела 1). Стога, поставља се питање шта је кључно утицало на заустављање наведених негативних трендова или, у другом случају, за њихову ескалацију? Стиче се утисак да су узроци наведених појава економско-социјалне и психолошке природе и да проистичу из дубоке фрустрације појединаца који, суочени са егзистенцијалном и моралном кризом у друштву на непримерен и неетичан начин траже излаз из личних проблема – насиљем над слабијима.

Статистички подаци показују да, у већини случајева насиља у породици, насилник остаје у породичном стану или кући, чак и када није носилац права својине или коришћења на тој непокретности. Анализа судских предмета за случајеве насиља у породици, у Београду, за период од 2006. до 2008. године, на које се позива *Други и Трећи периодични извештај о примени CEDAW у Републици Србији*,²⁴ показује да је у 43 % случајева изречена забрана даљег узнемиравања, у 22% мера забране приласка жртви и у 18% мера исељења. Стога је Република Србија донела *Националну стратегију за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима* (2011), али као што видимо њени учинци су врло скромни у пракси.²⁵ Такође, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова у

20 Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09 и 32/13, нпр. у одредбама о забрани дискриминације, чл. 18–23, заштити материнства, чл. 89 до 93, породилском одсуству и одсуству ради неге детета, чл. 94 до 100, једнакости зарада за исти посао, члан 104 и др.

21 Закон о спречавању злостављања на раду, *Службени гласник РС*, број 36/10, Београд, 2010.

22 *Жене и мушкарци у Републици Србији*, Републички завод за статистику, Београд, 2011, стр. 9–10.

23 Закон о равноправности полова, *Службени гласник РС*, број 109, Београд, 2009, члан 10, став 5, стр. 3.

24 *Други и трећи периодични извештај о примени Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена*, као комбиновани, односи се на период 2007–2009. година, израдило Министарство за људска и мањинска права и усвојила Влада Републике Србије у новембру 2010. године, стр. 64.

25 Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, *Службени гласник РС*, број 27/11.

сарадњи са Покрајинским омбудсманом израдио *Стратегију за заштиту од насиља у породици и других облика родно заснованог насиља у Аутономној покрајини Војводини 2008-2012*, коју је Скупштина Аутономне покрајине Војводина усвојила 23. септембра 2008. године.²⁶ Генерално гледано, енормно велики број стратегијских, нормативних и акционих докумената усвојених у Србији у периоду од 2000. до 2013. године је више указао на проблем који постоји у друштву по питању дискриминације и насиља над женама, него што је допринео сузбијању ове негативне појаве.

Табела 1: Оцена стања безбедности у Републици Србији у периоду од 2007. до 2012. године по питању насиља на основу осам од укупно 37 индикатора безбедности и трендова²⁷

Назив индикатора за оцену безбедности по питању насиља у Републици Србији	Трендови кроз исказане вредности
Број забележених криминалних дела насиља на 100.000 становника	Тренд благог опадања са 101.614 криминалних дела насиља у 2009. и 100.401 у 2010. години – МУП Р. Србије, 2012.
Број и врсте вршњачког насиља у школама	У Републици Србији се процењује да је 40 % деце изложено вршњачком насиљу – Форум Владе Дивца, 2011. Танјуг, 23. 11. 2012.
Осуђена малолетна лица према врсти кривичног дела у Републици Србији	У 2010. години је осуђено укупно 102. девојчице и 1538 дечака за различите врсте кривичних дела. Чак 95% свих малолетних осуђених лица су дечаци – РЗСС, 2011.
Осуђена пунолетна лица према врсти кривичног дела у Републици Србији	У 2010. години је осуђено укупно 2.189 жена и 19.492 мушкарца за различите врсте кривичних дела. Чак 95% свих осуђених пунолетних лица за кривично дело насиља у породици били су мушкарци, а само 5% жене – РЗСС, 2011.
Стопа пријављивања полицији насиља у породици	Тренд пораста пријављивања полицији случајева насиља у породици. У периоду од 2007. до 2010. године, удео жена у укупном броју жртава тешких убиства порастао је са 28% на 43% – РЗСС, 2011.
Број самоубиства у Републици Србији	Негативан тренд пораста самоубиства са 19,5% у 2006. на 20% у 2009. години – РЗСС, 2011.
Број убиства у Републици Србији	Позитиван тренд смањења укупног броја крвних деликата (кривична дела против живота и тела) смањен је за 5,8% (са 4.668 на 4.395 кривичних дела) – РЗСС, 2011.
Број кривичних дела у Републици Србији	Тренд пада укупног броја извршених кривичних дела на територији Републике Србије. Смањен је и број извршених кривичних дела општег криминала са 89.419 у 2009. години на 88.416 у 2010. години – МУП, 2010.

У оквиру проблема насиља над женама треба имати у виду да се, рецимо, сексуално насиље, често манифестују кроз дугогодишње сексуално злостављање у породици, које је у великом броју случајева усмерено од стране оца породице ка мајци, а чести су случајеви сексуалног насиља у оквиру породице од стране очуха или ближег сродника (ујака, стрица) или лица из најближег окружења према мајци или детету. Таква врста злостављања у одређеном броју случајева се не пријављује, најчешће због страха од физичког злостављања, страха од еко-

26 Приручник за увођење принципа родне равноправности у јавне политике, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 2009.

27 Извод је преузет из шире табеле садржане у следећем извору: Стојковић Б., *Безбедносни аспект националне стратегије развоја* (докторска дисертација), Војна академија Универзитета одбране, Београд, 16. април 2013, стр. 186–192.

номске несигурности или страха због губитка деце или негодовања и неприхватања околине, што говори о потреби промене дискурса према насиљу над женама. Током расветљавања кривичних дела из области сексуалних деликата, припадници Министарства унутрашњих послова сарађују са здравственим институцијама, центрима за социјални рад и невладиним организацијама у циљу пружања неопходне медицинске помоћи оштећеном/оштећеној, као и помоћи ради успостављања нормалног функционисања и превазилажења трауматског искуства кроз саветовања, пружања подршке, психотерапијских третмана, здравствене и правне помоћи, или смештањем у тзв. сигурне куће, али овај проблем треба решавати кроз промену свести и кроз образовање свих слојева друштва. Иако је *Кривични законик* донео измене (у вези кривичних дела против полне слободе), које се односе на кривично дело силовања, а које се састоје у томе да учинилац овог дела може да буде лице и мушког и женског пола, чињеница је да није пронађен ефикасан правни и акциони оквир за спречавање ове врсте насиља. На жалост, наведене измене законика су утицале на блажи третман ове врсте насиља, па се тако радње које су у претходно биле обухваћене кривичним делом противприродног блуда сада третирају се као кривично дело силовања (други са обљубом изједначен чин).

Према подацима Министарства унутрашњих послова, у периоду од 1. јануара 2008. до 31. децембра 2009. године, који се односе на извршена кривична дела са елементима сексуалног злостављања и насиља, издвојена су поједина кривична дела против полне слободе и кривична дела против брака и породице која указују на смањење кривичних дела силовања, али и на повећање кривичних дела обљубе са дететом и недозвољених полних радњи (табела 2).

Табела 2: Показатељи о кривичним делима са елементима сексуалног злостављања и насиља у Републици Србији у периоду од 1. јануара 2008. до 31. децембра 2009. године

Кривично дело	1. 1 – 31. 12. 2008.	1. 1. – 31. 12. 2009.
Силовање	160	139
Обљуба над немоћним лицем	22	20
Обљуба са дететом	63	83
Недозвољене полне радње	115	120
Насиље у породици	2.980	3.396

Стога је Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике, у сарадњи са Владом Краљевине Норвешке, 2008. године започела пројекат под називом *Борба против сексуално и родно заснованог насиља*.²⁸ Пројекат има за циљ јачање законодавног оквира у области заштите жртава насиља, развој стандардних процедура и протокола о поступању релевантних институција, развој кохерентног система за прикупљање података о сексуалном и родно заснованом насиљу и подизање свести јавности и грађана/грађанки о неприхватљивости насиља као модела понашања у циљу доприноса стварању социјалног амбијента који би имао превентивну функцију. У оквиру системских политика и Министарство здравља је припремило *Протокол намењен здравственим радницима за поступање и заштиту жена које су изложене насиљу* јер су истраживања тог министарства показала да здравственим радницима недостају званична упутства и протоколи за поступање са женама које су биле жртве насиља, као и организована и координисана друштвена акција на пружању одговарајуће помоћи.

ПРИМЕНА РЕЗОЛУЦИЈЕ 1325 У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

С обзиром на то да у Републици Србији постоји више нормативних, стратегијских и планских докумената којима је обухваћена заштита жена, забрана дискриминације и родна равноправност за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности, а која се односе на све жене у Републици Србији, НАП за примену Резолуције 1325 СБ УН односи се

28 Закључак Владе Републике Србије о усвајању Пројекта „Борба против сексуално и родно заснованог насиља“, Број 018-5539/08, Београд, 11. 12. 2008.

само на унапређење положаја жена у сектору безбедности и на заштиту људских права жена у мировним операцијама, конфликтним и постконфликтним ситуацијама. Стога је и циљ акционих истраживања који се у периоду од 2010. до 2013. године спроводе два пута годишње у систему безбедности био да се добију квалификовани и мерљиви подаци о постојећем стању у вези спровођења циљева и активности НАП-а. При том, треба нагласити да се, од укупно седам поглавља НАП, на наведени проблем директно односе два поглавља тог документа и то: поглавље 4 *Укључивање* – повећање учешћа жена у решавању конфликта, постконфликтних ситуација и веће учешће жена у мултинационалним операцијама и поглавље 5 *Заштита* – осигуравање задовољавајућег нивоа делотворне заштите жена и девојака од свих видова дискриминације, кршења женских људских права и родно заснованог насиља. Не улазећи овом приликом у детаље тог обимног истраживачког процеса, треба споменути да су још 2010. године дефинисани циљеви и задаци акционог истраживања, изабране методе и индикатори истраживања. На основу НАП-а, новоформирани аналитички и истраживачки тимови у надлежним министарствима (махом у систему безбедности), практикују родну анализу у свом раду, а на повременим заједничким едукацијама размењују искуства и унапређују методолошки основ истраживања, увођењем нових метода и техника. Ради ефикаснијег и поузданијег извештавања о остваривању четвртог и петог општег циља садржаног у Националном акционом плану Политички савет Владе за праћење спровођења НАП је размотрио и објединио извештаје чланова тог тела, као и Мултисекторског координационог тела Владе који се односе на период спровођења НАП за примену резолуције 1325 СБ УН у периоду од 2010. до 2013. године. На основу упоредне анализе добијених података долази се до сазнања да је у протеклом трогодишњем периоду дошло до укупног повећања заступљености жена у систему безбедности у Републици Србији, а посебно у оперативним саставима, као и повећања њихове заступљености на руководећим/командним дужностима у Министарству одбране и Војсци Србије, Министарству унутрашњих послова, Управи царина Министарства финансија, Управи за извршење кривичних санкција Министарства правде и државне управе и у Безбедносно-информативној агенцији. Наведене промене имају позитиван учинак на јачање поверења жена у цивилном друштву у односу на мере које се предузимају у органима државне управе у осигурању њихове безбедности и заштите (табела 3). Међутим, укупна заступљеност жена у цивилним и војним мултинационалним операцијама је заиста скромна: осим тридесетак жена у оквиру санитетског тима ангажованих у мисији АМЕТ под покровитељством УН у ДР Конго, од којих је у октобру 2013. године по први пут била ангажована и једна жена официр, из Министарства одбране и Војске Србије ангажовано је и шест жена на војничким дужностима у UNIFIL у Републици Либан, као и десет жена у мултинационалним операцијама УН, у Републици Кипар, док је из Министарства унутрашњих послова, од почетка ангажовања полицијских снага у мировним мисијама, тј. од 2004. године до данас, од укупно ангажованих полицијских службеника у мисијама 13% су биле жене.

Табела 3: Упоредна анализа промене процента заступљености жена у одлучивању у систему безбедности у Републици Србији у 2010. у односу на показатеље у 2013. години

НАЗИВ ИНСТИТУЦИЈЕ	2010. ГОДИНЕ	2013. ГОДИНЕ
Министарство одбране	10% жена	18,36% жена
Министарство унутрашњих послова	10,95% жена	10,3% жена
Безбедносно-информативна агенција	10,95% жена	12,27% жена
Управа царина Министарства финансија	33,33 % жена	33,67% жена
Управа за извршење кривичних санкција (Министарство правде)	7,4% жена	29% жена

Упоредна анализа података показује да сва министарства у Републици Србији, заштиту свих запослених, укључујући и заштиту жена од насиља, базирају на примени *Закона о спречавању злостављања на раду и на успостављању и деловању механизма родне равноправности установљене НАП* тзв. особе од поверења којих само у систему безбедности има око 2000. Наравно, свака институција има својих специфичности, негде су, попут Ми-

нистарства одбране и Војске Србије одредбе Закона о спречавању злостављања на раду разрађене подзаконским актима, попут посебног правилника и обавештења запосленима о њиховим правима, али су, у складу са *Правилником о правилима понашања послодаваца и запослених у вези са превенцијом и заштитом од злостављања на раду* одређена у свакој организационој јединици Министарства одбране и Војске Србије и три лица: (1) лице овлашћено за покретање поступка за заштиту од злостављања, (2) лице овлашћено за подршку, (3) лице овлашћено за посредовање у поступку за заштиту од злостављања на раду. Повећањем броја жена запослених у Војсци Србије у периоду септембар 2010 – септембар 2011. године због професионализације Војске Србије и попуне лицима женског пола, скренута је пажња на специфичне потребе и на заштиту жена. С обзиром на то да у Министарству одбране и Војсци Србије до 2011. године није било координисаног и планског вођења евиденција и статистике у вези са родно заснованом дискриминацијом, насиљем и заштитом жена, Аналитичка група Министарства одбране и Војске Србије за спровођење НАП предложила је да се у 2012. години ова евиденција и статистика воде при Управи за традицију, стандард и ветеране Сектора за људске ресурсе Министарства одбране, што је и реализовано крајем те године. Редовним прикупљањем и анализом расположивих података, у периоду од 2012. до 2013. године, утврђено је да је у Министарству одбране и Војсци Србије обезбеђен задовољавајући ниво заштите жена и девојака. У вези са заштитом жена од злостављања, сексуалног насиља и сексуалног узнемиравања, у Војсци Србије је, у 2012. години, евидентиран један случај сексуалног узнемиравања. Поступајући у складу са надлежностима, у наведеном случају, реаговао је стручни тим Управе за људске ресурсе (Ј-1) ГШ ВС. У складу са *Законом о спречавању злостављања на раду*, спроведен је поступак за заштиту од злостављања наведеног лица женског пола. Поред тога, Министарство одбране је израдило Инструкцију о избору, мандату и функцији „особе од поверења“, изабрало око 500 „особа од поверења“ и још толико њихових заменика у свим организацијским јединицама Министарства одбране и Војске Србије и започело њихову едукацију у 2013. години.

Заштита полицијских службеница од свих облика дискриминације и родно заснованог насиља на послу обезбеђена је у Министарству унутрашњих послова применом различитих законских и других института. Није било евидентираних случајева који се односе на родну дискриминацију. *Интерни механизми контроле рада и поступања у Министарству унутрашњих послова* показали су да је од 18 представки које су полицијске службенице поднеле против својих колега и колегиница због пропуста и односа у раду, у десет представки указивано је на наводно постојање злостављања на раду и дискриминације по основу пола (од тога, четири су прослеђене на даљи рад полицијским управама, а за шест је утврђено да су неосноване). Ради успостављања јединствене евиденције притужби и представки и исхода поступања по њима израђен је *Предлог пројекта под називом: „Формирање аутоматизоване базе података: притужбе, представке и похвале“*, којим ће се обезбедити аутоматска обрада података по свим параметрима – а тиме и родно сензитивна статистика. У оквиру рада Сектора унутрашње контроле на откривању насиља над женама које врше полицијски службеници при примени полицијских овлашћења, као и ван службе поднето је 16 кривичних пријава против полицијских службеника због 16 кривичних дела насиља у породици и седам кривичних пријава против седам полицијских службеника због девет кривичних дела са елементима насиља извршених над женама (од тога, четири за угрожавање сигурности; по једно изазивање опште опасности и противправно лишење слободе и три кривична дела насилничког понашања). Жртве породичног насиља (које нису извршили полицијски службеници) обратиле су се у 44 случаја представкама Сектору унутрашње контроле због неадекватног поступања по њиховим пријавама за породично насиље (од тога утврђено је да је 18 представки неосновано, пет је прослеђено на рад надлежним полицијским управама, у два случаја је утврђено да нема елемената за поступање службе за унутрашњу контролу, а наводи из пет представки су делимично или у потпуности потврђени, док су за 14 представки провере у току). У Министарству унутрашњих послова постоји и механизам од 500 изабраних „колега за подршку“, којима је усвајањем НАП придодата и функција подршке колегиницама у случају родне дискриминације, мобинга или насиља.

Поред тога, у оквиру делатности Министарства унутрашњих послова рад обезбеђења задовољавајућег нивоа делотворне заштите жена и девојака од свих видова дискриминације, кршења женских људских права и родно заснованог насиља у локалној заједници треба истаћи да је Влада Републике Србије усвојила *Стратегију полиције у заједници*, као и да је донет је *Посебни протокол о поступању полицијских службеника у случајевима насиља над женама у породици и у партнерским односима* (фебруар 2013). Реализовано је 14 акционих планова из области превенције и рада полиције у заједници у полицијским управама, ради унапређења безбедности и јавног реда и, између осталог, превенције насиља у породици (у сарадњи са OSCE). Такође, сачињен је *Предлог националне стратегије превенције и сузбијања трговине људима и заштите жртава у Републици Србији за период 2014–2020. године и Националног плана акције за период 2014–2015. године*, у сарадњи са представницима других државних органа и организација цивилног друштва „Атина“ и „Астра“ (у првом кварталу 2014. године очекује се да ће Влада Републике Србије усвојити ова документа. *Предлогом националне стратегије превенције и сузбијања трговине људима и заштите жртава у Републици Србији за период 2014–2020. године* се, између осталог, предвиђа оснивање Фонда за помоћ и заштиту жртава трговине људима, у складу са европским прописима – *Одлуком Савета Европске уније из 2001. године о положају жртава у кривичном поступку и Директивом која се односи на накнаде жртвама злочина*. Ради заштите маргинализованих и мањинских група од свих облика дискриминације и насиља у Министарству унутрашњих послова је настављено са одржавањем округлих столова у више градова у унутрашњости Србије уз учешће представника ромске националне мањине и других националних мањина у рад различитих тела у локалној заједници (савети, комисије, одбори).

У Безбедносно-информативној агенцији испуњене су процесне претпоставке које омогућавају да се под једнаким условима реализује право жена и мушкараца да учествују у поступку одлучивања о питањима од значаја за њихова статусна права, донети подзаконски акти за примену Закона о спречавању злостављања на раду, Закона о забрани дискриминације и изабране су „особе од поверења“. Специфичност ове агенције је у томе што у њој постоји законом дефинисан институт бесплатне правне помоћи свим припадницима Безбедносно-информативне агенције. Такође, постоје програми подршке члановима породице припадника Безбедносно-информативне агенције (без обзира на пол), као и програми за психолошку и здравствену превенцију којима су највећим делом обухваћене жене.

У оквиру надлежности Министарства правде и државне управе током 2013. године израђен је *Протокол за поступање правосудних органа у ситуацијама насиља над женама у партнерским и породичним односима*, а формирана је и радна група за израду радне верзије Закона о бесплатној правној помоћи како би се обезбедио делотворан приступ правди свим женама које су жртве дискриминације и родно заснованог насиља. У наведеном министарству током 2013. године није пријављен ниједан случај родне дискриминације и злостављања на раду, односно није било обраћања за помоћ и подршку од стране запослених, а у оквиру Управе за извршење кривичних санкција изабране су „особе од поверења“, у складу са НАП за примену Резолуције 1325 СБ УН.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја у сарадњи са UNICEF, формирало је посебну организациону јединицу за превенцију насиља, а постоји и посебан СОС телефонски број на који се могу пријавити повреде права, дискриминација, односно насиље по било којем основу у образовном систему.

Осим наведених практичних политика и мера на превенцији и сузбијању насиља треба споменути и веома значајан Пројекат Инструмент за претприступну помоћ Европске уније 2011. под називом *Имплементација антидискриминационих политика*, који је након спроведених активности на републичком нивоу у 2013. години (између осталог, обуке за припаднике Министарства унутрашњих послова, наставнике Криминалистичко-полицијске академије и Правосудне академије) настављен је активностима у јединицама локалне самоуправе. Потписан је Меморандум о сарадњи између Канцеларије за људска и мањинска права, Поверенице за заштиту равноправности, Сталне конференције градова и општина и 11 јединица локалне самоуправе. Свака јединица локалне самоуправе практиковаће одабране

мере антидискриминационе политике, сачињене на основу усвојених локалних акционих планова и најбољих пракси држава чланица Европске уније.

И на крају овог прегледа шта је све учињено на спречавању насиља над женама у Републици Србији треба споменути Пројекат под називом *Интегрисани одговор на насиље над женама у Србији*, који почев од 2012. године спроводи Министарство рада, запошљавања и социјалне политике. у овире наведеног пројекта, у априлу 2013. године организована је национална конференција *Мултисекторска сарадња – институционални одговор на насиље над женама* на којој су представљени општи и посебни протоколи за заштиту од насиља и усвојени закључци о даљим заједничким активностима ради успостављања ефикаснијег међусекторског одговора на насиље у породици, у оквиру сарадње четири надлежна министарства: Министарства рада, запошљавања и социјалне политике, Министарства унутрашњих послова, Министарства здравља и Министарства просвете, науке и технолошког развоја. С обзиром на то да је у овом раду већ скренута пажња да у обиљу разних политика, стратегија и закона усвојених у протеклих десетак година недостаје јединствен и интегрисан одговор институција на насиље у друштву, чини се да овај пројекат који се спроводи, уз стручну и техничку сарадњу и подршку Програма УН за развој (UNDP), отвара нову страницу у борби против насиља, и посебно против насиља над женама у Републици Србији.

ЗАКЉУЧАК

Република Србија, као чланица УН, ОЕБС и ПзМ, и потенцијална чланица Европске уније, уважила је чињеницу да су наведене међународне организације у својим документима истакле значај равноправног учествовања мушкараца и жена у превенцији и решавању конфликта и промовисања културе трајног и одрживог мира, па је стога искуства и усвојена документа поменутих организација, уградила у свој Национални акциони план за примену Резолуције 1325 СБ УН у Републици Србији. Након трогодишње примене поменутог плана, покренуте су многе активности са циљем повећања заступљености жена у сектору безбедности и у мултинационалним операцијама, као и на међународним скуповима посвећеним миру, положају жена и безбедности, како би жене од традиционалне улоге „жртве“ насиља постале активни чувари мира и безбедности. Међутим, малобројна заступљеност жена у цивилним и војним мултинационалним операцијама намеће закључак да је потребно дефинисати јединствене циљеве, мере и активности на националном нивоу које треба да доведу до реализације веће заступљености жена на свим позицијама у мултинационалним операцијама до 2015. године, до када је орочена примена поменутог плана. Такође, интегрисано спровођење усвојених стратегијских и акционих планова и доследна примена постојећег законског оквира у спречавању дискриминаторских пракси, допринеће стварању безбедног окружења за припаднике осетљивих друштвених група и обезбедиће да сва лица, укључујући и жене које су највећа дискриминисана група у друштву, имају бољу родну перспективу и буду заштићене од сваке врсте насиља, укључујући и насиље на радном месту и у породици.

ЛИТЕРАТУРА

1. Agenda item 55: Follow-up to the outcome of the Millennium Summit General Assembly United Nations A/59/565, 04–60231 (E) 301104. New York, 2 December 2004.
2. Акциони план ОЕБС-а из 2004. за унапређење равноправности полова, ОЕБС – Решење број 14/04, Министарско веће, Софија, 2004.
3. Акциони план за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности за период од 2010. до 2015. године, *Службени гласник РС*, број 67/10, Београд, 2010.
4. *Comprehensive approach to the EU implementation of the United Nations Security Council Resolutions 1325 and 1820 on women, peace and security*, Council of the European Union, Brussels 1, December 2008, 15671/1/08 REV.

5. Декларација о једнакостима између жена и мушкараца као фундаментални критериј демократије, Савет Европе, 1997.
6. Декларација о политици супротстављања насиљу према женама у демократској Европи, ЕУ, 1993.
7. Директива 40–1 НАТО и ПЗМ о уградњи Резолуције 1325 СБ УН и перспективама родне равноправности у командној структури НАТО, укључујући и мере за заштиту жена током оружаног сукоба, Bi-SC Directive 40–1, NATO, September, 2009.
8. Други и трећи периодични извештај о примени Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена, односи се на период 2007–2009. година, Министарство за људска и мањинска права, Београд, новембар 2010.
9. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Савет Европе, 1950. измењена у складу са Протоколом број 11, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, број 9/03, 5/05 и 7/05 – испр.
10. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09 и 111 /09, Београд, 2009.
11. Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW), *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, број 11/1981.
12. Конвенција о политичким правима жена, 1953.
13. Национални акциони план за примену Резолуције 1325 Савета безбедности Уједињених нација – Жене, мир и безбедност у Републици Србији (2010–2015), *Службени гласник РС*, број 102/10, Београд, 2010.
14. Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности за период од 2009. до 2015. године, *Службени гласник РС*, број 115/09, Београд, 2009.
15. Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, *Службени гласник РС*, број 27/11, Београд, 2009.
16. Опциони протокол уз Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, број 13/02, Београд, 2002.
17. Пекињска декларација и платформа за акцију, усвојена на Четвртој светској конференцији о женама, Пекинг, 1995.
18. Приручник за увођење принципа родне равноправности у јавне политике, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 2009.
19. Стратегија превенције и заштите од дискриминације, Закључак Владе Републике Србије 05 број 90 -5273/2013-1, Београд 2013.
20. Закључак Владе Републике Србије о усвајању Пројекта „Борба против сексуално и родно заснованог насиља“, Број 018-5539/08, Београд, 11. 12. 2008.
21. Закон о равноправности полова, *Службени гласник РС*, број 104/09, Београд, 2009.
22. Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09 и 32/13, Београд, 2013.
23. Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, *Службени гласник РС*, број 33/06, Београд, 2006.
24. Закон о спречавању злостављања на раду, *Службени гласник РС*, број 36/10, Београд, 2010.
25. Закон о забрани дискриминације, *Службени гласник РС*, број 22/09, Београд, 2009.
26. Закон о заштити права и слобода националних мањина, *Службени лист СРЈ*, бр. 11/02, *Службени лист СЦГ*, бр. 1/03 – Уставна повеља и *Службени гласник РС*, број 72/09 – др.
27. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/06, Београд, 2006.
28. *Women and peace and security*, Report of the Secretary-General, S/2010/173, Security Council, United Nations, New York, 2010.
29. Жене и мушкарици у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд, 2011.

АНАЛИЗА НИВОА УПОЗНАТОСТИ УЧЕНИКА ОСНОВНИХ И СРЕДЊИХ ШКОЛА НА ТЕРИТОРИЈИ ВОЈВОДИНЕ СА ПОЈАВНИМ ОБЛИЦИМА НАСИЉА У ШКОЛАМА И ПРЕВЕНТИВНИМ АКЦИЈАМА НА ЊЕГОВОМ СПРЕЧАВАЊУ

Доц. др Бранислав Радновић
Универзитет „Едупис“, Нови Сад

Јована Нинковић
Центар за основну полицијску обуку, Нови Сад – Сремска Каменица

Немања Радовић
Центар за основну полицијску обуку, Нови Сад – Сремска Каменица

Сажетак: У овом раду желели смо да истражимо упознатост ученика са могућим појавним облицима, карактеристикама и последицама насиља у школи. У том циљу спроведено је емпиријско истраживање на 110 испитаника – ученика основних и средњих школа на територији Војводине. Рад треба да покаже њихов тренутни ниво упознатости са појмом агресије и насиља у школама као и са превентивним акцијама на спречавању насиља у школама. У овом раду, такође, желимо да укажемо на неопходност подизања нивоа едукације и упознатости ученика са насиљем у школи у циљу како јаче превенције, тако и ефикаснијег сузбијања насиља у школама.

Кључне речи: насиље у школама, едукација, превенција, Војводина.

УВОД

Насиље у школи је у последње време у порасту. У исто време, само друштво више посвећује пажњу проблемима насиља него раније. За ово су добрим делом заслужни медији који пуне новине насловима као што су „Убо ножем друга за 220 динара“, „Ударио секиром друга у учионици“, „Баца на часу пиштољем нишанили у професора“, „Средњошколка главу онесвесивше девојке ударала о бетон“, „Баца осумњичени да су запалили школу“ који привлаче велику медијску пажњу. Школско насиље је сићушан део сложеног друштвеног ткања, али оно има своје посебности по којима се препознаје. Школа се разликује од других друштвених институција, и ове разлике чине да и насиље које се у њој јавља има своје препознатљиве специфичности у односу на друге случајеве насиља. Када се бавимо школским насиљем, немогуће је задржати се само на овим посебностима, већ се морамо позабавити низом елемената које школско насиље дели са другим друштвеним феноменима. Да бисмо дефинисали школско насиље, морамо дефинисати насиље уопште, да бисмо разматрали теорије о пореклу, одржавању насиља у школи и како се оно мења, морамо размотрити генералне теорије о настанку и развоју агресивности, да бисмо проценили важност школских фактора, морамо их ситуирати унутар мреже других фактора који утичу на насиље (Попадић, 2009: 9). Како су ови феномени веома сложени и широки појмови, ми ћемо се у овом раду бавити искључиво, како дефинисањем школског насиља, тако и спроведеним истраживањем, у циљу приказивања нивоа упознатости ученика основних и средњих школа, на територији Војводине, са појмом агресије и насиља у школама.

Млади су одувек живели, расли и развијали се у променљивом друштвеном окружењу. Степен, квалитет и интензитет тих промена на које, због свог специфичног положаја, нису могли битије утицати, значајно доприноси њиховој припреми за живот у свету одраслих. Несамосталност, ограничене моћи и зависност од света одраслих одредили су њихову посебну позицију и заштиту. Да апсурд буде већи, друштвена позиција деце и омладине у сфери појачане заштите и бриге произвела је и опасност да она често постају и предмет небриге, немара, злоупотребе и свих других односа и поступака који угрожавају и наносе штету у

задовољавању њихових потреба и интереса. На темељима тог својеврсног раскорака сукоба између друштвених опредељења и стварности, бригу и заштиту деце и младих прате и својеврсна небрига, занемаривање, злоупотреба, злостављање и други неприхватљиви насилилни облици понашања оних који о њима, по својој друштвеној позицији, треба да брину (породица, локална заједница, школа, држава и њене институције).

Новија сазнања о развојним потребама деце, као и покрет и афирмација дечијих права, обогатили су теоријске и практичне приступе у области насиља, злостављања и њихове заштите. Превенција насупрот заштите, оријентација на ризичне групе уместо на случај, очување и унапређење здравља и породичног живота насупрот заштити и издвајању, основне су одлике савременог приступа тој појави.

Истраживачи феномена насиља у школама су недвосмислено показали да насиље уопште, па и над децом, није „плод неконтролисане, инстинктивне људске природе“ (Илић, 2011: 22), већ и резултат деловања различитих друштвених околности, које само чине делотворним оно што је примитивно и атавистичко у његовој природи. Насиље је агресиван али и комплексан социјални проблем, који укључује социолошки, правни, криминолошки, медицински и психолошки аспект. Друштво и појединци на насиље насилника често одговарају новим насиљем као личном, друштвеном, тј. државном санкцијом. Најчешће траје годинама и дуго се скрива од јавности (Илић, 1998: 203).

Сврха овог рада јесте да на основу спроведеног истраживања прикаже упознатост ученика основних и средњих школа на територији Војводине са могућим појавним облицима, карактеристикама и последицама насиља у школи, као и спремност ученика за даљу едукацију по питању препознавања и спречавања насиља у школи. Истраживање је спроведено кроз питања: да ли су ученици некада учествовали или присуствовали насиљу у школи, да ли се у њиховој школи или код куће спомиње термин „насиље у школи“ и заштита од истог, да ли би потражили помоћ и од кога уколико би били изложени насиљу у школи. Након Увода, у другом делу рада представљени су методе и подаци који су коришћени у истраживању, број и структура испитане деце и друге релевантне чињенице од значаја за ток истраживања. У трећем делу рада представљени су резултати истраживања. У четвртном делу рада изложени су закључци и указано на правце будућих истраживања о проблему насиља у школама у Србији.

НАСИЉЕ У ШКОЛАМА – ДЕФИНИЦИЈЕ И ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

Насиље над децом, као, уосталом, и насиље као општи појам, на први поглед се чини релативно јасном, опште познатом и разумљивом појавом. Међутим, насиље, као свака примена силе (агресије) према човеку којим се угрожава његов физички, психички и социјални интегритет, изазива различита оштећења и последице. Насиље над децом, као један од посебних типова насиља, с низом особености и карактеристика, различито се дефинише у научним и стручним круговима. Приступне разлике нису само последица природе предмета, приступа и аспеката те појаве, већ и сложености и динамичности природе, садржаја, облика и узрока насиља над децом, као и вредносних, идеолошких, етичких, правних и осталих аспеката ове сложене и негативне друштвене појаве. Једна од препрека у разумевању проблема насиља и злостављања деце и у развоју одговарајуће интервенцијске и превентивне стратегије, јесте управо недостатак одговарајућег теоријског модела.

Дефиниције тзв. међувршњачког насиља оптерећене су и низом заблуда. „Уверење да су међусобни физички обрачуни деци готово природан и неопходан услов њиховог телесног развоја, стицања одбрамбених способности и чврстог карактера, односно да тако, надмећући се у физичкој снази и вештини, деца, посебно мушка, јачају и развијају се и постају снажљивија, отпорна и спремна за живот.“ (Тебјешанин, 2008: 197). Из тог уверења произилази и предрасуда да се насилништво изједначава са јунаштвом – да на насиље треба одговорати истом мером. Осим тога, често се истиче да је насилништво само мали, готово симпатични несташлук деце и да се у то не треба мешати. Типичан пример за то је снижени праг толеранције који, између осталог и због рата, постоји на нашим просторима. Неки, пак,

тврде да је насиље развојна карактеристика детињства и да сазревањем спонтано нестаје – „младост–лудост“.

Типична заблуда је и стереотип по ком је жртва сама крива – она је испровоцирала агресију и „добила то што је заслужила“. Када је у питању насилничко понашање деце и младих, тешко је одредити границу између безазленог несташлука, шаљивог задиркивања, кошкања, другарског ненамерног наношења бола и штете и понашања којим се наносе бол, штета, страх, понижење и сл. Стога нам се чини да је једна од најразумљивијих одредница она која под насиљем над децом подразумева „такве односе и понашања појединаца, друштвених група или институција, глобалних друштава и других којима се уз примену силе наносе бол, физичка или психичка оштећења, угрожава здравље и физички и психички интегритет личности и осујећује нормалан развој непунолетне особе“ (Милосављевић, 1988: 38).

Насиље подразумева злоупотребу силе као акта агресије којим се повређују особе, или уништава власништво. На друштвеном нивоу, посебно опасно је координисано насиље, као што су случајеви рата и тероризма. Од седамдесетих година 20. века користи се и појам структурног насиља који означава системске форме насиља као што су: расизам, сексизам, национализам, хетеросексизам, омаловажавање старих особа и сл. У дефиницији насиља које даје Светска здравствена организација, насиље се неограничава само на физичко повређивање. Укратко, насиљем се означава физичка агресија, или екстремна физичка агресија, или екстремна агресија било које врсте (Попадић, 2009: 25). Насиље је дефинисано као сваки облик понашања који има за циљ намерно наношење психичког или физичког бола другоме. Постоји неколико врста насиља и то: психичко насиље, економско насиље, физичко насиље, сексуално насиље, угрожавање спокојства и друге врсте насиља које се збивају на разним местима и у разним животним ситуацијама.

Школа је друштвена институција специјално организована да се што боље стара о развоју и добробити ученика. Основни задатак запослених у школи је, поред подучавања ученика, заштита и упознавање ученика са појмом сваке врсте насиља и његовим облицима. И поред тога, многим се ученицима деси да школа буде место којег ће се сећати и по томе што су у њој били предмет изругивања и вређања, где су добијали батине и били застрашивани, и где су спознали шта је то социјална изолација, страх и понижење. Овакве облике међусобног малтретирања пронаћи ћемо не само међу децом већ и у интеракцији ученика и одраслих. На питање шта је то *школско* насиље, први одговор био би да је то насиље које се дешава у школи. Одговор је довољно добар да покрива највећи део онога што подразумевамо под школским насиљем, али поклапање није потпуно. Онај ко би експресно дао овакав одговор, брзо би увидео да би требало да контекст прошири са школске зграде на школско двориште, можда и на пут од куће до школе и назад, али и да се под школским насиљем подразумевају и туче и међусобна малтретирања ученика која се дешавају и ван простора који припада школи.

Само место на коме се чин насиља догађа није пресудно важно. Када мајка ученице 3. разреда основне школе, незадовољна закљученим оценама, насрне на учитељицу у близини школе, или кад ученици двеју школа као полигон за међусобни обрачун изаберу простор изван школе, ипак ћемо те случајеве сматрати школским насиљем. Некада чињеница да се насиље догодило у школи није довољна да бисмо га сматрали школским насиљем: туча деце из комшилука у школском дворишту, наркоман који у школском дворишту шприцем убоде једног од ученика који су га посматрали како узима дрогу, обрачун љубоморног мужа у школском холу са супругом која је наставница у школи примери су насиља о којима сазнајемо из штампе, али се они не сврставају у школско насиље.¹

Иако данас постоји повољни оквир за жртве насилног деловања, друштвена клима ипак није таква да би их подстакла да насиље на време учине видљивим. Њихова реакција је претежно закаснела. Стид, збуњеност и страх битно доприносе да жртва правовремено и адекватно не реагује на насиље. Сведоци насилног понашања појединаца и група, такође неадекватно реагују. Лични разлози, страх да не постану жртве, недовољна осетљивост за последице, значајно доприносе њиховом избегавању да га на правовремен и адекватан начин учине видљивим.

1 Исто, стр. 11.

Системска испитивања насиља у школама су новијег датума. Уводе се тек последњих деценија прошлог века. Појава случајева злостављања ученика и насилног понашања с трагичним последицама у школама неких западноевропских земаља наметнули су потребу озбиљнијих систематских истраживања насиља у школама. У Норвешкој је почетком деведесетих година прошлог века спроведено истраживање (Olweus, 1993) на узорку од 130.000 ученика узраста 8–16 година у 7.000 школа. Истраживањем је утврђено да је сваки седми ученик имао проблеме с насилништвом у школи. Према неким резултатима, у САД се у школама пријави око 3.000.000 случајева насиља, а 160.000 деце сваки дан изостаје са наставе због страха од насиља (Бин, 2004: 76–77). Изложеност насиљу у школама је велика и у неким земљама развијеног света (САД, Немачка, Финска, Норвешка, Аустралија) и креће се до 25%. У истраживању школског насиља реализованог 2001/2002. године у 35 земаља на преко 120.000 ученика утврђено је да је 34% испитаних ученика бар једном било изложено насиљу (Craig, Harel, 2004).). И на подручју Србије у последњој деценији реализовано је неколико опсежних истраживања о насиљу над децом и, посебно, о насиљу у школи. Резултати истраживања реализованог 1998. године су по први пут на подручју Србије скренули пажњу на присуство проблема насиља над децом, посебно у школи (Милосављевић, 1998). На узорку од 600 ученика на узрасту 11–18 година, у 12 основних и 12 средњих школа, утврђено је присуство различитих облика насиља (вређање и исмевање 37%, претње батинама 27%, отимање и уништавање ствари 9,5%; 21% ученика је било изложено вршњачком насиљу, а 7% ученика у школу носи неку врсту оружја – нож, палицу, мотку). Један од налаза тог истраживачког подухвата јесте да школа не пружа деци одговарајућу заштиту од изложености вршњачком насиљу.

Вршњачко насиље, тзв. булинг, истраживачи истичу као један од најчешћих облика агресије ком су изложена школска деца. У последње време се све више говори о агресивним жртвама – деци која су истовремено и починиоци и жртве насиља. У истраживању реализованом 2006. године у 50 основних школа у Србији на узорку од 26.228 ученика 3–8 разреда (Попадић, Плут, 2007), у 65,3% констатовано је присуство вршњачког насиља. Најчешћи облици су вређање – 45,6%, сплеткарење – 32,6%, ударање – 19,2%, и претње – 16,9%.

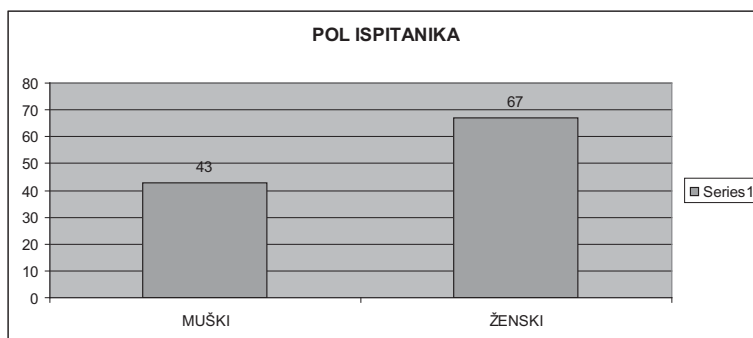
Истраживање УНИЦЕФ-а реализовано 2006. године у 54 школе широм Србије, укључених у програм „Школа без насиља“, показало је да 32% ученика има проблеме с насилним понашањем својих наставника. Најраширенији облик те врсте насиља над децом у школама је емоционалне, психолошке природе. На другој страни, насиље ученика према наставницима бележи стални раст. Резултати претходно поменутог истраживања показују да 26% школског особља истиче да су ученици вербално агресивни према њима, као и да је сваки четврти наставник забринут због присуства физичке и вербалне агресије како ученика, тако и њихових родитеља.

У Србији је на основу података МУП-а, у периоду 2003–2007. године, у школама и њиховим окружењима евидентирано укупно 7.232 догађаја или појаве којима се нарушава безбедност ученика, особља и имовине школе. Осим тога, евидентирано је 2.667 случајева насилног понашања над ученицима (од стране ученика и других лица) у којима је повређено 1.737 лица – 1.512 са лакшим и 225 са тежим повредама. У неколико случајева констатоване су и смртне последице. У посматраном периоду евидентирани су 282 групне туче у којима је учествовало више од пет ученика, док је у 313 случајева полиција спречила тучу. Евидентирано је и 172 напада на наставнике – професоре од стране ученика и њихових родитеља (Јовић, Зечевић, Стевановић, 2008).

ПОДАЦИ И МЕТОДЕ КОЈИ СУ КОРИШЋЕНИ У ИСТРАЖИВАЊУ

Истраживање које је представљено овде у раду имало је за циљ да прикаже тренутни ниво упознатости (знања) ученика са насиљем у школи. Истраживање је спроведено на 110 испитаника – ученика основних и средњих школи на територији Војводине. Испитаници су анонимно попуњавали упитник и исти су у узорак изабрани случајним путем. Истраживање је спроведено у периоду од 15. марта до 10. априла 2014. године. За потребе овог истраживања, коришћена је метода упитника који су испитаници попуњавали. Питања сачињена у упитнику

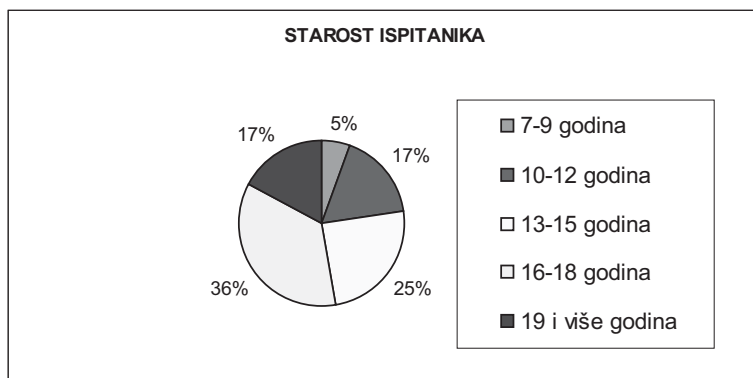
су пажљиво формирана у сарадњи са наставницима и школским педагозима. Истраживање је спроведено у неколико школа у градовина и селима, на територији Војводине, и то: ОШ „Слободан Бајић Паја“ у Сремској Митровици, ОШ „Вељко Ђуричин“, у Јарковцу у општини Зрењанин, ОШ „Браћа Срефановић“ у Неузини у општини Зрењанин, СШ „Митровачка гимназија“ у Сремској Митровици; СШ „Вук Караџић“ у Сечњу у општини Зрењанин; СШ „Светозар Милетић“ у Новом Саду. Прво питање односило се на полну структуру испитаника, која је приказана на графикону бр. 1.

Графикон 1: Пол испитаника

У узорку од 110 испитаника, видимо да је било обухваћено 43 испитаника мушког, а 67 испитаника женског пола.

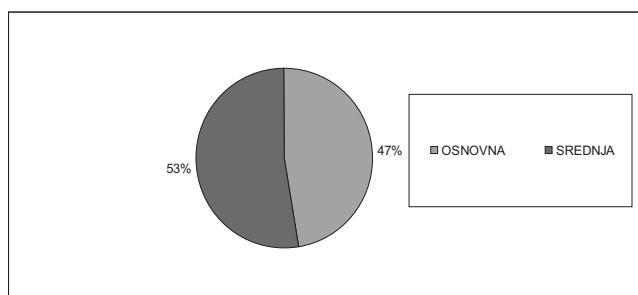
Следеће питање односило се на старост испитаника односно ученика. Старосна структура испитаних ученика представљена је на графикону бр. 2.

Графикон 2: Старост испитаника

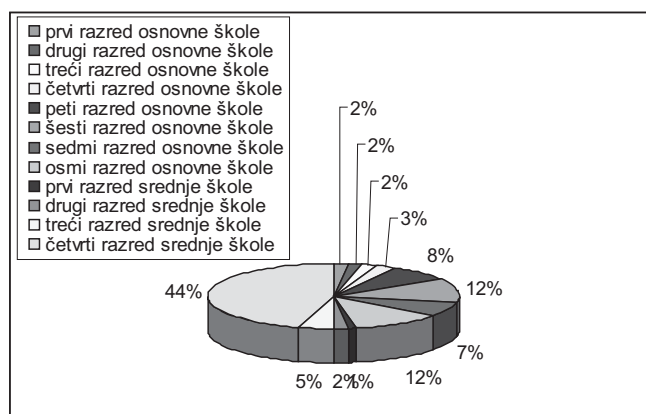
У узорку од 110 испитаника, на основу графикона видимо да старосна структура испитаника изгледа на следећи начин: од 7–9 година има шест испитаника од укупног броја, од 10–12 година има 19 испитаника, од 13–15 године има 27 испитаника од укупног узорка, од 16–18 година има највећи број испитаника, односно 39 испитаника од укупног броја, а 19 година и више има 19 испитаника од укупног броја испитаника. На основу графикона, можемо да закључимо да највише испитаника има од 13–18 година.

Број ученика који су учествовали у истраживању а похађају основну и средњу школу је био приближно исти, што се види на графикону бр. 3.

Графикон 3: Школа коју испитаници похађају

Од укупног броја испитаника, 52 испитаника похађа основну школу, док 58 похађа средњу школу. Овде су се појавила одступања у смислу да неки од испитаника имају од 16–18 година, а похађају основну школу, те смо детаљним испитивањем установили да су то ученици који су једном или више пута понављали одређени разред. С тим у вези, распоред ученика по разредим који ученици похађају приказан је на графикону бр. 4.

Графикон 4: Који разред похађате?

На основу графикона видимо да два испитаника од укупног броја испитаника похађају први разред основне школе, исти проценат, односно исти број испитаника од укупног броја похађају други и трећи разред основне школе, затим четврти разред основне школе похађају три испитаника, пети разред основне школе похађа девет од укупног броја испитаника, 13 испитаника похађа шести разред основне школе, седми разред основне школе похађа осам испитаника, док осми разред похађа 13 од укупног броја испитаника. Дакле, од укупног броја испитаника из основних школа, највише је испитаника који похађају шести и осми разред.

Што се тиче средњих школа, структура испитаника је следећа: од укупног броја испитаника један похађа први разред средње школе, два испитаника од укупног броја похађају други разред средње школе, док трећи разред средње школе похађа пет испитаника од укупног броја, четврти разред средње школе похађа највише испитаника, односно 50 испитаника од укупног броја. Ако упоредимо приказане резултате испитивања са овог графикона, са претходним питањима, поново ћемо уочити, већ поменуто одступање, да неки старији испитаници, односно испитаници који имају од 16–18 година, похађају основну школу, односно осми разред, што је последица понављања разреда испитаника једном или више пута. Наима једна испитаник је два пута понављао разред, док је један испитаник три пута понављао разред.

Након прва четири питања из упитника која се односе на пол, старост, школу и разред који ученици похађају, испитаним ученицима постављена су следећа питања и понуђени су одговори:

5. Колико сте упознати са појмом насиље у школи:
(ставите X)

НИСАМ УПОЗНАТ	НЕДОВОЉНО САМ УПОЗНАТ	ДОВОЉНО САМ УПОЗНАТ	ДОБРО САМ УПОЗНАТ	ОДЛИЧНО САМ УПОЗНАТ
------------------	--------------------------	------------------------	----------------------	------------------------

6. Шта је „насиље у школи“ по Вашем мишљењу?

(дописати)

7. Шта од наведеног има везе са појмом „насиље у школи“?

(заокружити)

а) туча ученика у школи с намером повређивања

б) туча ученика на путу од куће до школе

ц) туча као игра

д) туча деце из комшилука у школском дворишту

е) када родитељ насрне на учитеља/наставника/професора у близини школе

ф) играње насилних видео-игара

г) када Вас учитељ, наставник или професор удари

х) када Вас учитељ, наставник или професор психички малтретира (заstraшује, срами и сл.)

и) тренирање борбених спортова

ј) све наведено

8. Да ли сте некада учествовали или присуствовали насиљу у школи?

(заокружити)

а) да б) не

9. Да ли Вам Ваши учитељи, наставници или професори причају о насиљу у школи и како да се заштитите од њега?

(заокружити)

а) да б) не

10. Да ли бисте потражили помоћ ако бисте били изложени насиљу у школи?

(заокружити)

а) да б) не

11. Од кога бисте тражили помоћ уколико бисте били изложени насиљу у школи?

(заокружити)

а) од родитеља

б) од наставника

ц) од школског психолога

д) од јачег друга, који би Вам помогао

е) не би тражио/ла помоћ

12. Да ли сте спремни за даљу едукацију по питању препознавања и спречавања насиља у школи?

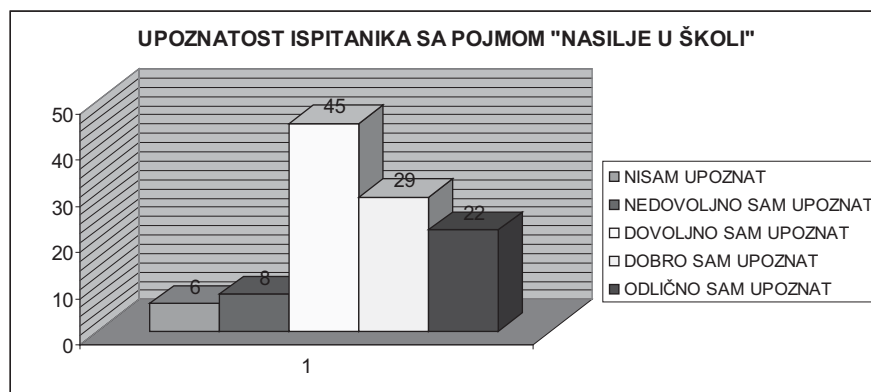
а) да б) не

Приказ и анализа резултата истраживања су представљени су у наредном делу рада.

ПРИКАЗ И АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Ученици су одговорили на постављена питања на следећи начин.

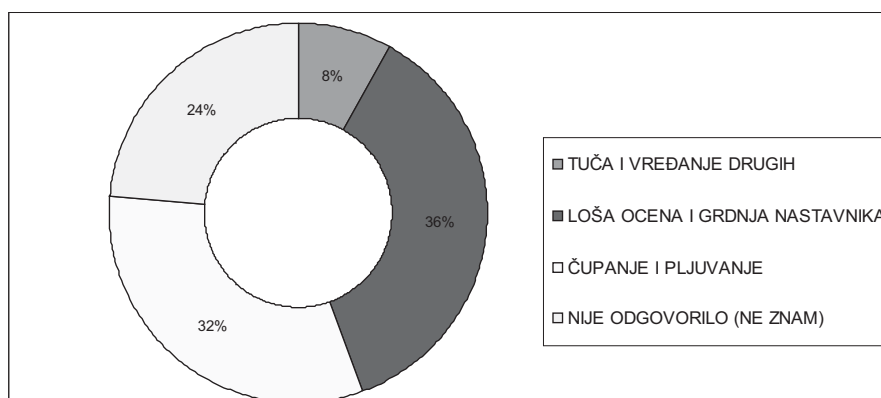
– Питање бр. 5: Колико сте упознати са појмом насиље у школи?

Графикон 5: Колико сте упознати са појмом „насиље у школи“?

На питање колико су испитаници упознати са појмом „насиље у школи“, понуђени су одговори: нисам упознат, недовољно сам упознат, довољно сам упознат, добро сам упознат и одлично сам упознат. На основу графика, видимо да је 45 испитаника је одговорило да је довољно упознато, 22 испитаника да је одлично упознато са појмом „насиље у школи“, затим 19 испитаника је одговорило да је добро упознато, осам испитаника је одговорило да је недовољно упознато и шест испитаника је одговорило да није упознато са појмом „насиље у школи“. Дакле, ученици су већином сматрали да су довољно упознати са појмом насиља у школи, али се ово на основу даљих одговора није испоставило као тачно у потпуности – најмек, испоставило се да ученици ипак нису довољно упознати са појмом насиља у школи, барем не онолико добро колико мисле да јесу.

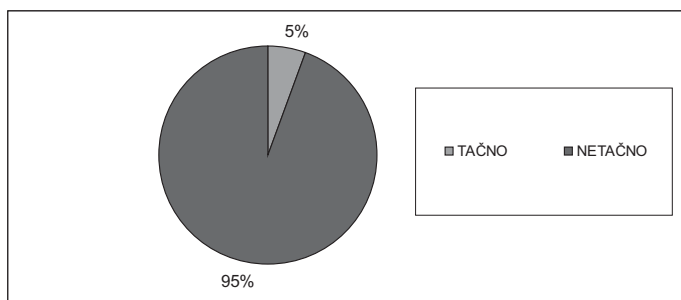
– Питање бр. 6: Шта је „насиље у школи“ по Вашем мишљењу?

Графикон 6: Шта је „насиље у школи“ по Вашем мишљењу?

На основу графикана видимо да је 36% испитаника углавном одговорило да насиљем у школи сматрају лошу оцени или грдњу наставника, 32% од укупног броја је углавном одговорило да је насиље у школи чупање и плување, 24% испитаника уопште није одговорило на питање или се изјаснило да не зна одговор, док је 8% од укупног броја испитаника на питање „Шта је насиље у школи по Вашем мишљењу?“, углавном одговорило да је то међусобна туча и вређање других, или туча и психичко злостављање од стране наставника.

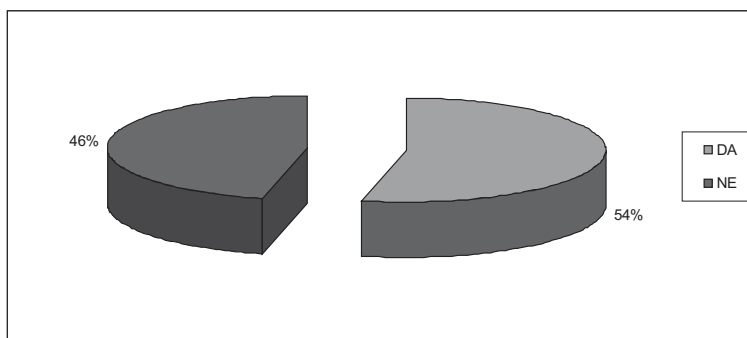
– Питање бр. 7: Шта од наведеног има везе са појмом „насиље у школи“?

Графикон 7: Шта од наведеног има везе са појмом „насиље у школи“?

На постављено питање: шта од наведеног има везе са појмом „насиље у школи“, понуђени су следећи одговори: а) туча ученика у школи с намером повређивања, б) туча ученика на путу од куће до школе, ц) туча као игра, д) туча деце из комшилука у школском дворишту, е) када родитељ насрне на учитеља/наставника/професора у близини школе, ф) играње насилних видео-игара, г) када Вас учитељ, наставник или професор удари, х) када Вас учитељ, наставник или професор психички малтретира (заstraшује, срами и сл.), и) тренирање борбених спортова, ј) све наведено. Испитаници су требали да заокруже тачне одговоре, односно одговоре под а, б, е, г и х. На основу графикана видимо да је само 5%, односно шест од 110 испитаника заокружило све тачне одговоре, док су остали испитаници заокруживали и нетачне одговоре, из чега се види да испитаници нису у потпуности упознати са појмом насиља у школи, иако је велика већина (96 од 110) претходно у првим питању тврдила да је довољно, добро или чак одлично упозната са појмом насиља у школи. Од поменутих шест испитаника који су тачно препознали све облике насиља у школи, један испитаник има 10–12 година и похађа шести разред основне школе, осталих пет испитаника похађају четврти разред средње школе, од чега четворо има 19 година и више, док један испитаник има од 16–18 година.

– Питање бр. 8: Да ли сте некада учествовали или присуствовали насиљу у школи?

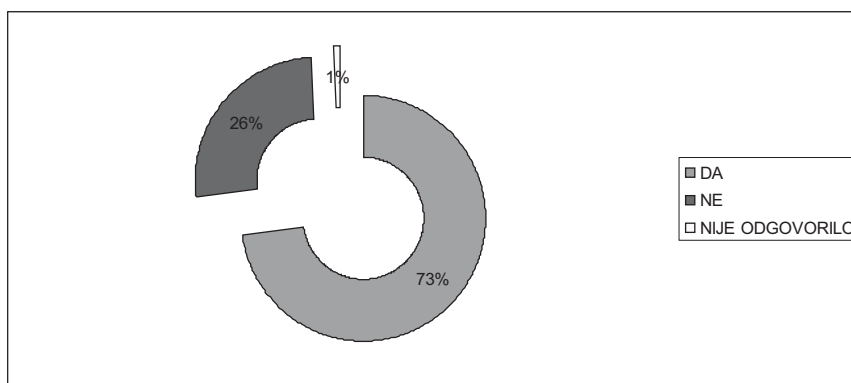

Графикон 8: Да ли сте некада учествовали или присуствовали насиљу у школи?

На узорку од 110 испитаника, на основу графикана видимо да је 54% испитаника учествовало или присуствовало насиљу у школи, док се 46% испитаника изјаснило да није учествовало или присуствовало насиљу у школи. Од поменутих 54% испитаника, односно њих 59 који су се изјаснили да јесу учествовали или присуствовали насиљу у школи, њих 28 похађа основну школу, док осталих 31 испитаника похађа средњу школу. Ово указује да је насиље у школи приближно једнако присутно и у основним и у средњим школама које похађају испитаници. Такође смо уочили да су, од поменутих 59 испитаника, 28 испитаника мушког пола, а 31 испитаник је женског пола. Ако узмемо у обзир полну структуру коју смо истражили у првом питању овог рада, долазимо до закључка да је насиље у школи подједнако заступљено међу мушким и женским ученицима.

Током истраживања се испоставило од поменутих 59 испитаника који су се изјаснили да су присуствовали насиљу или учествовали у њему, њих 49 потражило помоћ уколико би били изложени насиљу у школи, што је свакако позитивно, али не смо да заборавимо ни осталих десет који то не би урадили, те је потребно додатно упознати те испитаника са њиховим правима на заштиту. Такође је позитивно и то што је 48 од поменутих 59 испитаника, који су учествовали или присуствовали насиљу у школи спремно на даљу едукацију по питању препознавања и спречавања насиља у школи.

– Питање бр. 9: Да ли Вам Ваши учитељи, наставници или професори причају о насиљу у школи и како да се заштитите од њега?

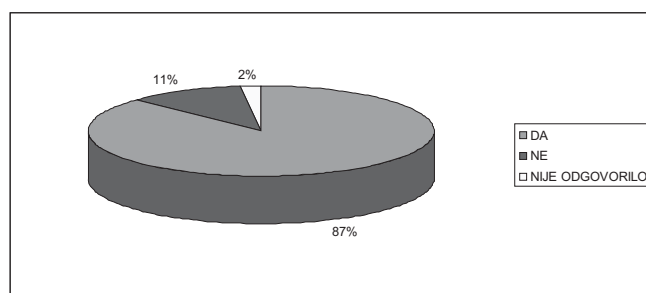
Графикон 9: Да ли Вам Ваши учитељи, наставници или професори причају о насиљу у школи и како да се заштитите од њега?

Видимо да је 73% од укупног броја испитаника одговорило потврдно на питање „Да ли Вам Ваши учитељи, наставници или професори причају о насиљу у школи и како да се заштитите од њега?“, док је 26% одговорило да им учитељи, наставници или професори не причају о насиљу у школи, нити како да се заштите од истог, при чему 1% од укупног броја испитаника, односно један испитаник није одговорио на ово питање. Овакав резултат је био очекиван, јер сви знамо да се у школама организују програми у вези са едукацијом о насиљу у школама и да се о насиљу у школи ипак прича. Ипак, може се поставити питање да ли се о насиљу у школи прича довољно, ако узмемо у обзир поменутих 26% испитаника који су се изјаснили да се у њиховој школи не прича о насиљу, нити о заштити од истог.

Примећено је и да су ученици истих година и из истог разреда различито одговарали на ово питање, те долазимо до закључка да се о насиљу у школи ипак прича, али да неки ученици једноставно имају перцепцију да се о томе не прича и да би о насиљу у школи требало више да се говори. Од поменутих 26% испитаника, односно 29 испитаника који су одговорили да се у њиховој школи не прича о насиљу нити о заштити од истог, пет испитаника похађа основну

школу и то четири испитаника похађа осми разред, док један испитаник похађа седми разред. Долазимо до закључка да су се претежно ученици завршних разреда основне школе и ученици средње школе изјаснили да се у њиховој школи не прича о насиљу у школи, нити о заштити од насиља у школи *што би могло да укаже на чињеницу да ученици старијих разреда имају већу потребу да чују нешто више о овом проблему и да се додатно едукују*. Од поменутих 29 испитаника, десет не би потражило помоћ уколико би били изложени насиљу у школи, али оно што је свакако позитивно јесте чињеница да је 19 испитаника од поменутих 29 спремно на даљу едукацију по питању препознавања и спречавања насиља у школи.

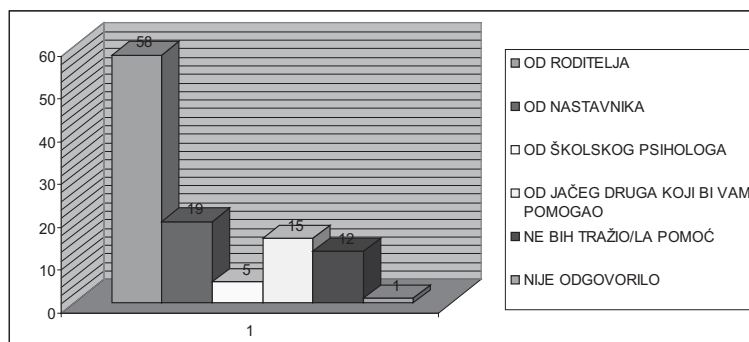
– Питање бр. 10: Да ли бисте потражили помоћ ако бисте били изложени насиљу у школи?

Графикон 10: Да ли бисте потражили помоћ ако бисте били изложени насиљу у школи?

На узорку од 110 испитаника, на основу графика видимо да би 87% испитаника потражило помоћ уколико би били изложени насиљу у школи, 11% од укупног броја испитаника не би потражило помоћ уколико би били изложени насиљу у школи, док 2% испитаника није одговорило на ово питање. Веома је добро то што би 87% од укупног броја испитаника потражило помоћ уколико би били изложени насиљу у школи. Од 11% испитаника који не би потражили помоћ, односно од њих 12, осам испитаника су особе мушког пола, док су четири испитаника женског пола. Од поменутих 12 испитаника који не би потражили помоћ уколико би били изложени насиљу у школи, осам испитаника (четири ученика основне школе и четири ученика средње школе) се изјаснило да је учествовало или присуствовало насиљу у школи, те се поставља питање да ли то значи да је неки од тих осам испитаника и даље учесник у насиљу или жртва насиља у школи, а да при томе не тражи помоћ?

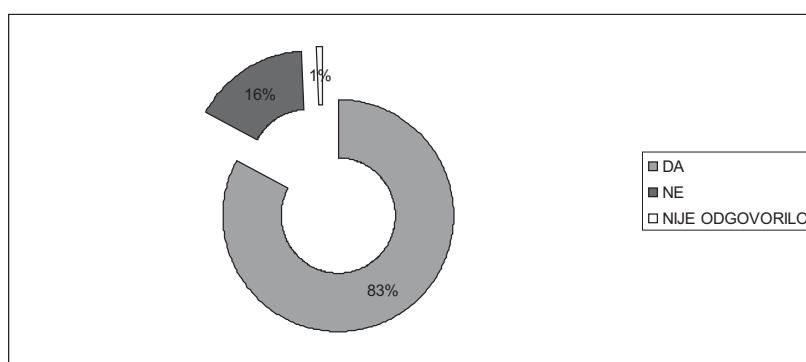
– Питање бр. 11: Од кога бисте потражили помоћ уколико бисте били изложени насиљу у школи?

Графикон 11: Од кога бисте потражили помоћ уколико бисте били изложени насиљу у школи?

На основу графикана, видимо да би 58 од 110 испитаника на првом месту помоћ потражило од родитеља, 19 испитаника би помоћ потражило од наставника, пет испитаника од школског психолога, док би 15 од укупног броја испитаника помоћ потражило од јачег друга, који би му/јој помогао, затим 12 испитаника не би уопште потражило помоћ, док један испитаник није одговорио на питање. Број испитаника који не би потражили помоћ се поклапа са одговором на претходно питање. Треба нагласити да је од 58 испитаника који би помоћ на првом месту потражили од родитеља, велики број њих поред родитеља, заокружио и наставнике и школског психолога као особе од којих би тражили помоћ (постојала је могућност више одговора на ово питање). Долазимо до закључка да су у процесу упознавања ученика са насиљем у школи и његовим спречавањем и сузбијањем за ученике поред родитеља веома важни и наставници и школски психолози.

– Питање бр. 12: Да ли сте спремни за даљу едукацију по питању препознавања и спречавања насиља у школи?

Графикон 12: Да ли сте спремни за даљу едукацију по питању препознавања и спречавања насиља у школи?

Од укупног броја испитаника, на основу графика видимо да је 83% испитаника спремно за даљу едукацију по питању препознавања и спречавања насиља у школи, док се 16% од укупног броја изјаснило да није спремно за даљу едукацију а 1% испитаника није одговорило на постављено питање. Од поменутих 16% испитаника који нису спремни за даљу едукацију, тачније од њих 18, пет ученика похађа основну школу, док 13 похађа средњу школу и то 12 испитаника похађа четврти разред средње школе, док један испитаник похађа други разред средње школе. Дакле, ученици завршних разреда средњих школа нису заинтересовани за даљу едукацију о насиљу у школама, што је помало и очекиван одговор. Ако пак посматрамо поменути проценат од 83% испитаника који су спремни за даљу едукацију по питању препознавања и спречавања насиља у школи, долазимо до закључка да је веома добро то што постоји оваква заинтересованост и простор за додатну едукацију о овом важном питању.

ЗАКЉУЧАК

На основу резултата спроведеног истраживања долази се до закључка да ученици основних и средњих школа на територији Војводине нису у потпуности упознати са појмом насиља у школи. Такође, ученици нису у потпуности упознати са правима и облицима заштите против насиља. У школама се ученици едукују о насиљу, али је присутна перцепција ученика да би ова едукација могла бити боља. У случају изложености школском насиљу, велика већина ученика би потражила помоћ, мада постоје и малобројни ученици који су изложени насиљу али не пријављују га. У процесу упознавања ученика са насиљем у школи и његовим спречавањем и сузбијањем за ученике су, поред родитеља, веома важни и наставници и школски психо-

лози. Постоји заинтересованост ученика за проблеме насиља у школи и спремност за даљу едукацију на ову тему. Вероватно је најважнији резултат истраживања онај о упознатости ученика о препознавању и пријављивању, односно спречавању и сузбијању насиља у школама. Ученици су много мање упознати са насиљем у школама него што мисле и тврде да јесу.

Из анализе истраживања можемо да видимо да су у спречавању насиља у школи, као и упознавању ученика са истим, подједнако задужени како родитељи, тако и наставници и професори, као и школски психолози. Не можемо избећи а да не поменемо важност постављања школског полицајца у школама. Полиција као организација која врши јавне услуге, по питању очувања реда, мира и безбедности, пружа грађанима и заштиту њихових права и слобода, а тиме и права сваког човека на здраву и безбедну животну средину и животно окружење. Полиција је један од кључних субјеката сваког друштва, у функцији спречавања и сузбијања сваке врсте како криминала, тако и насиља, а самим тим и насиља у школи.

Све облике насиља, па и насиље у школи, треба спречавати и сузбијати. Ефикасно спровођење правне регулативе је од виталног значаја за спречавање и сузбијање насиља у школама. Такође, овај рад покушава дати предлог неких мера ради превазилажења овог проблема. Једна од мера је свакако већ поменута едукација ученика, као и проширење броја стручних кадрова, односно апел на исте, који ће управо едуковати ученике. Евидентно је да има, а истраживање је то и потврдило, доста простора, а и интереса за даљу едукацију и рад, што је веома добро. Спремност испитаника, односно ученика основних и средњих школа за даљу едукацију и усавршавање по питању насиља у школи захтева да се у предстојећем периоду да донесу боље како превентивне, тако и репресивне мере. Једна од мера спречавања и сузбијања насиља у школи је свакако већ поменута едукација како ученика, тако и наставног кадра и родитеља, што је могуће и реално спровести у оквиру основних и средњих школа. Начини на које поменута едукација може да се спроведе су бројни. Неки од тих начина би били креирање мултидисциплинарних тимова који ће се бавити искључиво овим проблемом, као и спровођење радионица са циљем упознавања ученика основних и средњих школа, наставног кадра и родитеља са насиљем у школи и препознавањем, спречавањем или сузбијањем истог. Места и простора за едукацију ученика, наставника и родитеља на територији Републике Србије постоји, само треба пронаћи нове и квалитетније начине да се она спроведе. Могло би се предложити да Министарство просвете Републике Србије уведе теме насиља уопште, па и насиља у школи у наставни план на свим нивоима у школству, водећи рачуна о едукативној и превентивној компоненти. Пресудно је насиље препознати и на време пријавити како би се предузеле мере заштите, на време зауставило даље насиље и на тај начин спречиле озбиљније и теже повреде и последице по ученике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бин, А. (2004). *Учионица без насилништва*. Београд: Креативни центар.
2. Гиденс, Е. (2007). *Социологија*. Београд: Економски факултет.
3. Глунбић, Н., Жунић Павловић, В., Бројчин, Б. (2009). *Атипичан профил агресивне жртве вршњачког насиља: студија случаја*. Београд: Београдска дефектолошка школа.
4. Гудовић, З. (1996). *Социоантрополошке основе насиља*. Београд.
5. Ђурић, С. (2007). *Безбедносни ризици у школама – модели откривања и реаговања*. Београд: Факултет безбедности.
6. Илић, З. (2002). *Полиција и превенција малолетничке делинквенције у локалној заједници. Место и улога полиције у превенцији криминалитета*. Београд: Полицијска академија.
7. Илић, З. (2008). *Млади у ризику и сукобу са законом у школи. Поремећаји понашања у систему образовања*. Београд: ФАСПЕР.
8. Јелић, М. (2006). *Међусобни сукоби ученика средњих школа и њихово разрешавање*. Београд: ФАСПЕР.

9. Јовић, В., Зечевић, О., Стевановић, Д. (2008). *Превенција и сузбијање кривичних дела и прекршаја у васпитно-образовним установама и њиховом окружењу. Поремећаји у систему образовања*. Београд: ФАСПЕР.
10. Малинић, Д. (2007). Како помоћи неуспешном ученику. *Зборник Института за педагошка истраживања*. Београд.
11. Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију: УНИЦЕФ.
12. Попадић, П. (2007). *Насиље у основним школама у Србији – облици и учесталост*. Београд: Психологија.

ДЕТЕРМИНАНТЕ ЕФИКАСНЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ НА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ

Зоран Голубовић
Дирекција полиције
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Реакција полиције на насиље у породици треба најпре да буде превентивног, а потом репресивног карактера. Поред превентивне улоге полиције, ефикасна превенција насиља у породици захтева одговарајуће радње и мере које треба да предузму и други надлежни државни органи, владине и невладине организације и институције и друштво у целини. Упркос напорима који су у овом домену учињени, и даље су актуелни одређени проблеми у области полицијске интервенције на насиље у породици. Циљ овог рада јесте управо да презентује одређена ограничења полицијске интервенције на насиље у породици која су на страни жртве и полицијских службеника.

Кључне речи: полицијска интервенција, насиље у породици.

УВОД

Полиција је посебан државни орган задужен, пре свега, за безбедност друштва и грађана, који је истовремено овлашћен да у законом одређеним случајевима ограничи права и слободе појединца. Од полиције се очекује да, примењујући своја законска овлашћења, реагује, на закон прописан начин, брзо и ефикасно.¹ Традиционално мерење ефикасности полицијског рада се своди на мерење трајања времена одзива полиције на захтеве или позиве грађана², мерење ефикасности активности хапшења³ и мерење ефикасности рада кроз проценат решених пријава⁴. Иако су овако постављене мере важни индикатори ефикасности полицијског рада, они у савременим условима нису довољни. Квалитет полицијске реакције се не може више посматрати кроз традиционалне начине оцене њене ефикасности. Неопходно је да се њен рад оцењује и са становишта одговора на исказане потребе грађана током њихових интеракција⁵, међу које спаде и одговор и реакција на дела насиља у породици. Са развојем реформе - професионалне ере полиције и имплементације модела рада „полиција у заједници“ долази до промена у филозофији и приоритетима поступања полиције. На прво место се стављају интереси грађана, рад усмерен на пружање услуга грађанима, чиме се иде даље од закона или функције одржавања реда и мира.⁶ Полицијски службеници су, према традиционалном концепту, много више усмерени на репресивне, традиционалне полицијске задатке на које троше више времена него полицијски службеници који су свој рад организовали у складу са концептом полиције у заједници.⁷

Полицијски рад у оквиру заједнице (*community policing*) као нови концепт организације полиције је почео да се примењује најпре у САД почетком осамдесетих година прошлог века, да би од деведесетих година заживео и у земљама западне Европе (Велика Британија, Норвешка, Данска, Шведска, Холандија, Француска, Немачка), неким земљама Азије (Хонг Конг, Јапан), Канади и Аустралији. Од 2000 године *community policing* је актуелан и у посткомунистичким

1 Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., Reagovanje policije na nasilje u porodici - teorijski okvir i strana iskustva. *Temida*, br. 1, 2005, 3-11, str. 6.

2 Spelman, W.G., Brown, D. K., *Response time. Calling the police: A replication of the citizen reporting component of the Kansas City Response Time Analysis*, DC: PERI, Washington, 1981.

3 Smith, D.A., Visher, C.A., Street-level justice: Situational determinants of police arrest decisions, *Social Problems*, Vol. 29(2), 1981, 167-177.

4 Chaiken, J.M., Greenwood, P.W., Petersilia, J., „The RAND study of detectives“, In Klockars, C.B., Mastrofski, S.D. (Eds.), *Thinking about police: Contemporary readings*, (pp. 170-187), McGraw-Hill, New York, 1996.

5 Fyfe, J., „Good policing“, in Fors, B. (Ed.), *The socio-economics of crime and justice* (pp. 269-290), M.E. Sharpe, Armonk, New York, 1993.

6 Mastrofski, S.D., *Policing for people. Ideas in American Policing*, Police Foundation, 1999.

7 Smith, B.W., Kenneth, J.N., Frank, J., „Community Policing and the Work Routines of Street-Level Officers“, *Criminal Justice Review*, Vol. 26 (1), Spring 2001, 17-37, str. 17, doi: 10.1177/073401680102600103.

земљама источне Европе које се налазе у периоду транзиције.⁸ Реформа српске полиције је започета 2001. године, као дуг и нимало лак процес којим се српска полиција тежи трансформисати у модерну полицију. „Реформа полицијске службе од пресудног је значаја за развој стабилне демократије, тржишне привреде и друштвених структура које одсликавају вредности и потребе друштва. Сви друштвени субјекти, међународне организације и владе морају боље препознати одлучујућу улогу коју реформа полиције има у стабилизацији друштава у транзицији. Такође, процес реформе полиције треба сагледати у светлу потребе за целовитом ревизијом кривично-правног система”,⁹ што је у међувремену и учињено. У том смислу полиција постаје сервис грађана у свим сегментима, па и подручју заштите брака и породице, а нарочито заштите и превенције од насиља у породици. Поред укључивања полиције, превенција насиља у породици подразумева предузимање одговарајућих радњи и мера и од стране других надлежних државних органа, и других органа и невладиних организација у циљу елиминисања свих услова и околности који доприносе и погодују вршењу свих облика овог насиља.¹⁰ Упркос напорима који су у овом домену учињени, и даље су актуелни одређени проблеми у области полицијске интервенције на насиље у породици.

ДЕТЕРМИНАНТЕ ЕФИКАСНЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ НА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ (РЕЗУЛТАТИ ОДАБРАНИХ СТРАНИХ ИСТРАЖИВАЊА)

Извор једне групе детерминанти које утичу на ефикасност полицијске интервенције у случајевима насиља у породици је жртва. Жртве насиља у породици, из себи познатих разлога, “се радују” хапшењу учиниоца као тренутном решењу проблема, али га често и избегавају, и даље осећајући страх и траже “предах” од закона. Жртве најчешће позивају полицију када су учиниоци овог кривичног дела познати сходно већ учињеном делу насиља у породици, када су жртве повређене од стране насилника, те када насилник користи оружје и када је у алкохолисаном стању у време чињена насиља у породици.¹¹ Поред наведеног, жртве осећају страх од последица и освете учиниоца, страх од финансијске и материјалне несигурности, и забринутост за децу.¹² Међутим, проблеми у ефикасној и ефективној полицијској интервенцији на насиље у породици проистичу, према ставовима жртава насиља, и из самог односа полицијских службеника према жртвама.

Одређена истраживања су потврдила тезу да жене као жртве насиља у породици обично немају добро искуство са полицијом која интервенише у породици. Оне сматрају да полицијски службеници најчешће минимизирају озбиљност ситуације у којој су се нашле као жртве насиља, и да се осећају пониженим, осрамоћеним и чак кривим на основу односа полицијских службеника према њима. Већина испитиваних жена-жртава је сматрала да су полицијски службеници вербално мењали исказ жртве у ситуацији када преносе информације трећем лицу.¹³ У неким ситуацијама, жене-жртве су се осећале као да су саучеснице у насиљу које се врши над њима. То осећање је последица претње од стране полицијских службеника да ће и саме бити ухапшене са учиниоцем. Жртве са таквим искуством теже

8 Симић, Б., Савремени концепт полицијског рада у оквиру заједнице. *Безбедност*, бр. 3, 2009, 157-172, стр. 159.

9 OEBS Мисија у Србији и Црној Гори, *Реформа полиције у Србији ка стварању савремене и одговорне полицијске службе*, Београд, 2004, стр. 5.

10 Бошковић, Д., Спречавање насиља у породици. *Безбедност*, бр. 3, 2009, 93-104, стр. 95.

11 Hirschel, D., Hutchison, I.W., „The relative effects of offense, offender, and victim variables on the decision to prosecute domestic violence cases”, *Violence Against Women*, 7(1), 2001, 46-59; Felson, B.R., Messner, F.S., Hoskin, W.A., Deane, G., “Reasons for reporting and not reporting domestic violence to the police”, *Criminology*, Vol. 40 (3), August 2002, 617-648, DOI: 10.1111/j.1745-9125.2002.tb00968.x.

12 Horwitz, H.S., Mitchell, D., LaRussa-Trott, M., Santiago, L., Pearson, J., Skiff, M.D., Cerulli, C., “An Inside View of Police Officers’ Experience with Domestic Violence”, *Journal of Family Violence*, Vol. 26, 2011, 617-625, DOI 10.1007/s10896-011-9396-y.

13 Wolf, E.M., Ly, U., Hobart, A.M., Kernic, A.M., “Barriers to Seeking Police Help for Intimate Partner Violence”, *Journal of Family Violence*, Vol. 18(2), April 2003, 121-129.

се одлучују да насиље пријаве полицији, јер очекују непоштовање и ароганцију од стране полицијских службеника.¹⁴

Истраживања у Њујорку су утврдила да су проблеми полицијских интервенција у случајевима насиља у породици, према мишљењу полицијских службеника, у: неразрешеном сукобу између партнера, законским одредбама које не могу да спрече кривично дело насиља у породици, недостатку средстава и мотивације као и адекватног става од стране адвоката и судија који насиље у породици виде као догађај, а не као серију заплетених влакана утканих у ткиво заједнице, изостанку доказа на основу којих би се могли казнити извршиоци.¹⁵ Решење наведених проблема је директно условљено кореним променама у друштву.

Полицијски службеници сматрају да они свој део посла могу ефикасно урадити примењујући закон којим се штити јавна безбедност, али не могу утицати на координацију активности у заједници чији је циљ превенција насиља у породици или заштита жртава насиља у породици. Полицајци се осећају беспомоћним када схвате да неки учиниоци нису кажњени због недостатка сарадње од стране жртве, или њене немогућност да се појави на суду.¹⁶ Утврђено је да је најозбиљнији проблем, проблем повећања насиља над лицима која су тражила полицијску интервенцију. Бес неких учиниоца се највише појачава затворском казном.¹⁷ У том случају, и полицајац и жртва се осећају немоћно и не могу да утичу да исход случаја буде другачији. „Зашто би жена назвала полицију за помоћ, ако зна да на тај начин, она ће опет бити тучена? Како полиција да је заштити, ако позив никад не долази?“¹⁸ Према иностраним искуствима, изостанком сведочења жртава судије су у обавези да одустану од случаја. Због ограничења која су изречена, полиција не може ефикасно да заштити жртву.¹⁹

Презентована истраживања указују да су детерминанте ефикасне интервенције на насиље у породици колико на страни жртве, толико и на страни полицијских службеника, изузимајући величину других утицаја на понашање ових двеју страна у међусобном односу.

ОЗНАЧАВАЊЕ ПОЛИЦИЈСКИХ ИЗВЕШТАЈА КАО УЗРОК СМАЊЕНЕ ЕФИКАСНОСТИ ПОЛИЦИЈСКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У ПОРОДИЦИ – ПРИМЕР ХОЛАНДСКЕ ПОЛИЦИЈЕ

Један од системских проблема у полицији многих земаља је погрешно означавање полицијских извештаја, што је овде презентовано, на основу истраживања базе података холандске полиције.²⁰

База података полиције Amsterdam-Amstelland (*The XPol database – the database of the Amsterdam-Amstelland police*) садржи већину докумената која су у вези са кривичним делима. Документи који се односе на одређене врсте криминала добијају одговарајуће ознаке. Од највеће важности је да се додели исправна ознака за сваку област којој припадају полицијски извештаји. Прво, постоје неке правне последице. Ако полиција означи инцидент као насиље у породици, јавни тужилац може да оптужи учиниоца за кривично дело насиља у породици. Ово се узима у обзир од стране судија као отежавајућа околност, што често доводи до озбиљније казне. Друго, исправна ознака полицијског извештаја помаже полицији да боље процени нови инцидент између насилника и жртве, а резултат тога је ефикасан начин за решавање проблема. Коначно, ако је насиље у породици погрешно означено, то ће довести до губљења драгоценог времена полиције и полицијских службеника у овом случају. Одмах након пријављивања кривичног дела, полицијски службеници имају могућност да процене да ли је реч, или није реч о насиљу у породици. Ако они сматрају да јесте, означавају извештај са

14 Stephens, B., Sinden, P., „Victims' voices domestic assault victims' perceptions of police demeanor“, *Journal of Interpersonal Violence*, 15(5), 2000, 534–537.

15 Horwitz, H.S., Mitchell, D., LaRussa-Trott, M., Santiago, L., Pearson, J., Skiff, M.D., Cerulli, C., *op. cit.*

16 *Ibid.*

17 Hirschel, D., Hutchison, I.W., *op. cit.*

18 Horwitz, H.S., Mitchell, D., LaRussa-Trott, M., Santiago, L., Pearson, J., Skiff, M.D., Cerulli, C., *op. cit.*

19 *Ibid.*

20 Poelmans, J., Elzinga, P., Viaene, S., Dedene, G., „Formally analysing the concepts of domestic violence, *Expert Systems with Applications*, Vol. 38 (4), April 2011, 3116–3130.

“Насиље у породици”. Међутим, нису сви случајеви насиља у породици јасни. Више је разлога, а неки су недостатак стручности и претходног искуства полицијских службеника или појава нове врсте насиља у породици. Као последица тога, многи извештаји немају одговарајућу ознаку, па се упућују у програм тријаже – аутоматског филтрирања сумњивих случајева кроз дубинску инспекцију и класификацију. Овај систем преузима сумњиве случајеве који немају ознаку насиља у породици. Ако анализа покаже да је случај погрешно класификован, да насиље у породици не постоји, он се враћа полицајцу који је одговоран за овај случај, и који је дужан да преиспита и преквалификује полицијски извештај. Очигледно је да је ово веома дуготрајна и скупа (сходно последицама) процедура. Имајући у виду да је појединцу потребно најмање пет минута за читање и класификовање случаја, јасно је да се прецизнија тријажа довести до великих уштеда. Тренутно, тријажа се заснива на једном или оба критеријума. Први критеријум је да ли извршилац и жртва живе на истој адреси. Други критеријум је да ли се било који израз или комбинација више следећих израза појављују у списима: “бивши дечко”, “бивша девојка”, “бивши муж”, “бивша супруга”, “породица”, “живели заједно”, “живе заједно”, “син и уплашен”, “дете и уплашено”, “дете и претња”, “син и претња”, “сестра и претња” или “сестра и уплашена”. У 2006. години, систем је преузео 1.157 предмета, од чега се испоставило да 80% предмета нису случајеви породичног насиља. На пример, у 2007. години, систем тријаже је преузео 1.091 такав случај у којима је жртва дала изјаву полицији. Због недостатка људства за обраду података, тим за квалитет није био у стању да анализира сваки преузети полицијски извештај. Ревизија полицијских база података је показала да нису сви случајеви, преузети од стране система тријаже којима недостаје одговарајућа ознака, случајеви насиља у породици. И на крају, акције још нису предузете да се реши питање поднетих извештаја који су погрешно квалификовани као насиље у породици. Критична грешка код аутоматског означавања је била у томе што програмери никада нису вршили темељно истраживање података. Осим тога, исправност ознака додељених на решавање од полицајаца никада није верификована. Утврђено је да различити полицајци редовно додељују различите ознаке у истој ситуацији. Коначно, програмери не располажу квалитетним доменом – специфичним речником који садржи довољно дискриминантних услова за прецизно класификовање предмета. *Formal Concept Analysis (FCA) lattices* је веома користан претраживач знања. Изградња почетних решетки која садржи појам кластера на основу дефиниције породичног насиља и инкременталне префинисаности решетки пружа снажан оквир за истраживање неструктурираних података. Прво, насиље у породици није јасно дефинисано. Штавише, неких термина као што су бивши партнери и насиље се не налазе у дефиницији. Друго, јавља се конфузија код полиције о природи и обиму насиља у породици. Насиље се редовно јавља у ситуацијама као што су инцест или када бивши дечко напада новог дечка своје девојке, што се често не препознаје као насиље од стране полицијских службеника. Треће, користећи FCA, откривене су карактеристике које подвајају насиље у породици од насиља ван породице. Ове карактеристике обухватају фразе, речи и комбинације речи које се најчешће јављају у свим случајевима насиља. Ово новооткривено знање се користи да се аутоматски додели ознака на случајеве преузете на лицу места. Испоставило се да је могуће да се аутоматски и исправно класификује око 44% случајева који не морају даље ићи на ручно означавање. Осим тога, велики део поднетих извештаја који су погрешно класификовани, могу се аутоматски детектовати и рекласификовати, захваљујући овом систему.

ОСНОВНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ ЕФИКАСНЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ НА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ У СРБИЈИ

Иако сва друштва и државе желе да ојачају превентивну улогу свих институција у области заштите брака и породице, а нарочито насиља у породици, у пракси још увек превагу имају репресивне функције.²¹ Довољно је да једна институција као карика система заостаје у јачању превентивне функције, и остале институције ће отежано или мање ефикасно остваривати превенцију.

21 Бошковић, Д., *op. cit.*, стр. 97.

Пријаву дела против брака и породице преко МУП-а је поднета у 58% случајева, а пријаву су доминантно поднела оштећена лица. Жене као познати учиниоци су учествовале са мање од 10%. У 64% случајева је подигнута оптужница, док је близу 35% пријава одбачено. Медју разлозима за одбацивање доминирали су непостојање доказа и неквалификовање дела као кривичног.²² На основу изнетих статистичких података може се закључити да поверење у полицију Републике Србије расте, с обзиром да је полиција доминантна као орган преко кога се подносе кривичне пријаве, као и који подноси кривичну пријаву. Међутим, статистички подаци указују и на велико учешће одбачених пријава, јер нису засноване на доказима или нису оквалификоване као насиље у породици. У овом домену су, дакле, неки од проблема кривично-правне заштите брака и породице, конкретно од насиља у породици.

Помоћ у прикупљању доказа у случају насиља у породици, полиција и други органи који су надлежни за прикупљање доказних материјала и чињеница су добили усвајањем Посебног протокола од стране Министарства здравља Републике Србије²³. Овај Протокол омогућује здравственим радницима/ама да пруже стандардизовану заштиту женама које су изложене родно условљеном насиљу. Посебни протокол уводи родни приступ здрављу жена као интегралној компоненти свих здравствених и социјалних мера и програма, као и рано откривање и свеобухватни третман и заштиту жена од родно заснованог насиља. Разумевањем и прихватањем своје улоге, здравствени радници, сада су у могућности да допринесу решавању проблема насиља над женама. Бележењем, односно документовањем здравствених последица насиља, здравствени радници поштују права пацијената/киња. Увођењем Посебног протокола у свакодневну праксу здравствених установа обезбеђује се унапређење и побољшање здравствених услуга у оквиру здравственог система, као и механизма међуинституционалне сарадње, у коју се убраја и полиција, а која доприноси сузбијању и превенцији родно условљеног насиља у Републици Србији.²⁴ Поред овог Посебног протокола, и остала документа (други посебни протоколи и општи протоколи и стратегије у области заштите жена, деце, малолетника од насиља у породици) индиректно доприносе повећању ефикасности полиције у свом раду на превенцији и репресији насиља у породици. У циљу стандардизације полицијског поступања и унапређења рада МУП Републике Србије је донео „Посебан протокол о поступању полицијских службеника у случајевима насиља над женама у породици и у партнерским односима“.

Један од значајних ограничавајућих фактора реакције полиције у нашој земљи је изостанак правног основа за квалитетнији проактивни рад полиције. Тренутно, полиција реагује само на пријаву да је извршено насиље у породици или неки прекршај против јавног реда и мира. Када сазна за појаву, која још увек није окарактерисана као кривично дело или прекршај, полиција може да дође и до сазнања о криминогеним факторима који узрочно делују на поремећене односе у некој породици. Она нема овлашћења да самоиницијативно делује и да се укључује у породичне односе, али може о томе даље обавестити центар за социјални рад или друге организације и институције.²⁵ Такође, полиција може привести и насилника, који може бити убрзо пуштен, с обзиром да полиција не може задржати насилника.

Степен ефикасности полицијских службеника у случајевима насиља у породици може се подићи на виши ниво. Да би се то постигло неопходно је настави и унапреди едукација полицијских службеника, на чему МУП интезивно ради. Томе свакако доприносе концепт полиције као сервиса грађана и концепт полиције у локалној заједници, нарочито у преузимању превентивних мера.

МУП Републике Србије води јединствену базу података о малолетним лицима оштећеним кривичним делима, а од почетка примене Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица («Сл. гласник РС», бр. 85/2005) води и

22 Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2010. – Пријаве, оптужења и осуде, Билтен, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, 2011, стр. 21.

23 Посебни протокол Министарства здравља за заштиту и поступање са женама које су изложене насиљу, Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике, Београд, 2011.

24 Ibid.

25 Бошковић, Д., *op. cit.*, стр. 98.

статистику родне и старосне структуре за 27 таксативно набројаних кривичних дела у члану 150. тог закона. Током последњих неколико година бележи се благи пад малолетничке делинквенције, према броју поднетих кривичних пријава, откривених и пријављених кривичних дела и њихових учинилаца. Међутим, у последње време присутан је изванредан пораст кривичних дела са елементима насиља која се врше како на штету малолетних лица, тако и од стране малолетних учинилаца. Међу овим делима, у порасту је број пријављених дрских крађа, изнуда и разбојништава, затим телесних повреда, недозвољених полних радњи, насиља у породици и насиља на спортским приредбама.²⁶ У укупном броју поднетих пријава против пунолетних лица у 2010. години које су се односиле на кривична дела против брака и породице са 1,3% је учествовало кривично дело запуштања и злостављања малолетног лица.²⁷ Како заштита малолетних лица представља стратешко подручје сваког друштва и државе, па и наше, овде ће бити наведене неке основне чињенице о улози полиције у заштити малолетних лица. У процесу заштите малолетних лица од злостављања и занемаривања, полиција остварује сарадњу са другим субјектима у складу са чланом 6. и чланом 12. Закона о полицији („Сл. гласник РС”, бр. 101/2005). У оквиру процеса заштите малолетних лица, може доћи до проблема у области: препознавања случајева злостављања и/или занемаривања; поштовања процедура за поступање по пријему пријаве или откривању злостављања и/или занемаривања; процене ризика, стања и потреба, нарочито у случајевима интервенције патроле полиције по пријави грађана; координације активности са осталим чиниоцима процеса у смеру пружања услуга и спровођења мера за заштиту малолетних лица.²⁸ Препознавање проблема је кључно за предузимање свих потребних активности у смислу спречавања насиља над децом. Превентивно деловање полиције је незамисливо без сарадње ове службе са центрима за социјални рад, као и са свим другим службама и институцијама овлашћеним да заштите дете од злостављања. Проблеми у сарадњи могу бити у домену: неадекватне комуникације, неефикасне размене информација, као и у подвојеном учешћу у превентивним програмима у овој области.

У кривичноправној заштити детета од злостављања, најзначајнија улога полиције је спровођење предистражних и појединих доказних радњи, у циљу обезбеђивања доказа који треба да омогуће покретање кривичног поступка подношењем кривичне пријаве против осумњиченог за злостављање детета, односно оних који су битни за вођење прекршајног поступка. У том смислу, обавеза је полиције да прикупи и обезбеди све доказе који су битни за покретање кривичног поступка или за вођење прекршајног поступка. То посебно важи и за прикупљање материјалних доказа о извршеном делу чије је постојање од нарочитог значаја за будући кривични поступак.²⁹

Евидентно је да и наше друштво и наша земља деле судбину других друштава и земаља, укључујући и развијенија од нашег када су у питању насиље у породици, полицијска реакција на насиље у породици и однос полицијских службеника и жртава насиља, као и однос жртава насиља и насилника.

Све организационе јединице МУП-а Републике Србије у чијој су надлежности спречавање и сузбијање кривичних дела насиља у породици требало би да раде на својој даљој отворености и сарадњи с другим државним органима, невладиним и другим организацијама и телима. Треба да ојачају систем пријема информација које су у вези с насиљем у породици и систем сарадње са жртвама насиља.

26 Од 2002. године, у оквиру развоја полиције у заједници, реализују се бројни превентивни програми намењени деци и младима. *Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима*, (National Strategy for Prevention and Elimination of Violence against Women in the Family and in Intimate Partner Relationship), Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике Републике Србије, Београд, 2011, „Сл. гласник РС”, бр. 27/2011.

27 Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2010. – Пријаве, оптужења и осуде, *op. cit.*, стр. 15.

28 На основу: *Посебни протокол о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, 2006.

29 *Заштита детета од злостављања*, Приручник за центре за социјални рад и друге службе у локалној заједници, Југословенски центар за права детета, Београд, 2001, стр. 14-15

Усклађеност заједничког деловања свих институција би допринела успостављању заједничког вредносног оквира „нулте толеранције“ на насиље у породици како у државном тако и у цивилном сектору.

ЗАКЉУЧАК

Превенција кривичног дела насиље у породици у Републици Србији од стране полиције је на још увек незадовољавајућем нивоу, посматрано оквиру у којима јој је системски и законодавно омогућено предузимање превентивних мера полиције. Полиција Републике Србије може бити значајан актер у превенцији овог дела уколико настави пут реформе ка полицији која заснива свој рад на социјално-услугном концепту и мултиинституционалном приступу сарадњи са другим институцијама. У складу са наведеним, полиција треба да учини значајне напоре у промени свог имиџа у јавности, уз паралелну дореорганизацију у смислу успостављања организационог дела за дело насиља у породици, доспецијализације јединица које су обучене и едуковане за случајеве насиља у породици и доедукације запослених на свим организационим нивоима о значају негативних последица насиља у породици уколико се дело не спречи као и о значају пружања помоћи, подршке и заштите жртава насиља у породици. Оријентација на превенцију кривичних дела, на заштиту жртава, на полицијски рад усмерен на интересе жртве је полазна тачка у реализацији мисије и визије полиције Републике Србије као институције која примарно „служи“ интересу сваког појединца, интересима грађана и друштва у целини, и тиме система у целини. Тако оријентисана полиција Републике Србије може бити равноправни члан међу полицијама других земаља у међународној полицијској заједници.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бошковић, Д., „Спречавање насиља у породици“, *Безбедност*, бр. 3, 2009, 93-104.
2. Wolf, E.M., Ly, U., Hobart, A.M., Kernic, A.M., „Barriers to Seeking Police Help for Intimate Partner Violence“, *Journal of Family Violence*, Vol. 18(2), April 2003, 121-129.
3. Едукација полицијских службеника: кључ за наставак развоја полиције у заједници, Београдски центар за безбедносну политику, 2011.
4. *Заштита детета од злостављања*, Приручник за центре за социјални рад и друге службе у локалној заједници, Југословенски центар за права детета, Београд, 2001.
5. Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., „Reagovanje policije na nasilje u porodici - teorijski okvir i strana iskustva-“, *Temida*, br. 1, 2005, 3-11.
6. Mastrofski, S.D., *Policing for people. Ideas in American Policing*, Police Foundation, 1999.
7. *Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима*, (National Strategy for Prevention and Elimination of Violence against Women in the Family and in Intimate Partner Relationship), Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике Републике Србије, Београд, 2011, „Сл. гласник РС“, бр. 27/2011.
8. OEBS Misija u Srbiji i Crnoj Gori, *Reforma policije u Srbiji ka stvaranju savremene i odgovorne policijske službe*, Beograd, 2004.
9. Poelmans, J., Elzinga, P., Viaene, S., Dedene, G., „Formally analysing the concepts of domestic violence“, *Expert Systems with Applications*, Vol. 38 (4), April 2011, 3116-3130.
10. *Посебни протокол о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, 2006.
11. *Посебни протокол Министарства здравља за заштиту и поступање са женама које су изложене насиљу*, Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике, Београд, 2011.
12. *Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2010. – Пријаве, оптужења и осуде*, Билтен, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, 2011.

13. Симић, Б., „Савремени концепт полицијског рада у оквиру заједнице“, *Безбедност*, бр. 3, 2009, 157-172.
14. Smith, D.A., Visher, C.A., Street-level justice: Situational determinants of police arrest decisions, *Social Problems*, Vol. 29(2), 1981, 167-177.
15. Smith, B.W., Kenneth, J.N., Frank, J., „Community Policing and the Work Routines of Street-Level Officers“, *Criminal Justice Review*, Vol. 26 (1), Spring 2001, 17-37, doi: 10.1177/073401680102600103.
16. Spelman, W.G., Brown, D. K., *Response time. Calling the police: A replication of the citizen reporting component of the Kansas City Response Time Analysis*, DC: PERF, Washington, 1981.
17. Stephens, B., Sinden, P., „Victims' voices domestic assault victims' perceptions of police demeanor“, *Journal of Interpersonal Violence*, 15(5), 2000, 534–537.
18. Felson, B.R., Messner, F.S., Hoskin, W.A., Deane, G., „Reasons for reporting and not reporting domestic violence to the police“, *Criminology*, Vol. 40 (3), August 2002, 617–648, DOI: 10.1111/j.1745-9125.2002.tb00968.x.
19. Fyfe, J., „Good policing“, in Fors, B. (Ed.), *The socio-economics of crime and justice* (pp. 269-290), M.E. Sharpe, Armonk, New York, 1993.
20. Hirschel, D., Hutchison, I.W., „The relative effects of offense, offender, and victim variables on the decision to prosecute domestic violence cases“, *Violence Against Women*, 7(1), 2001, 46–59.
21. Horwitz, H.S., Mitchell, D., LaRussa-Trott, M., Santiago, L., Pearson, J., Skiff, M.D., Cerulli, C., „An Inside View of Police Officers' Experience with Domestic Violence“, *Journal of Family Violence*, Vol. 26, 2011, 617–625, DOI 10.1007/s10896-011-9396-y.
22. Chaiken, J.M., Greenwood, P.W., Petersilia, J., „The RAND study of detectives“, In Klockars, C.B., Mastrofski, S.D. (Eds.), *Thinking about police: Contemporary readings*, (pp. 170-187), McGraw-Hill, New York, 1996.

ВЕРБАЛНО НАСИЉЕ КАО ДЕО ЈЕЗИЧКОГ ПОНАШАЊА У СТУДЕНТСКОЈ ПОПУЛАЦИЈИ

Весна Анђелић Николенцић¹, маг. филол.
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Извесни облици језичког понашања, као што су клевете, претње или уцене, сами по себи представљају прекршаје или кривична дела која су дефинисана и санкционисана постојећим правним нормама. Међутим, изван овог правно регулисаног оквира остаје читав спектар језичких чинова који се могу сматрати манифестацијом вербалног насиља. Овакво насиље није ништа мање опасно од других видова насиља, јер често представља повод, увод или пратећи садржај различитих видова агресивног понашања. Рад се бави питањем присуства и перцепције вербалног насиља међу студентском популацијом.

Кључне речи: језичко понашање, вербално насиље, студентска популација.

УВОД

Постоји велики број језичких чинова који су препознати као друштвено штетни и који могу бити предмет прекршајног поступка или кривичног гоњења, као што је то случај са претњама, кривоклетством, неовлашћеним објављивањем информација, подстрекавањем, одавањем службене, државне или војне тајне. Поред тога, постоје и казнене мере које су у суштини језички чинови – забрана, укор, опомена. Неки облици језичке праксе строго су законом регулисани. Примера ради, наведимо да Закон о прекршајима Републике Србије строго прописује поступање са документом као што је записник, детаљно наводећи правила поступања везана за састављање, читање, потписивање, па чак и уредност записника (ЗПРС, чланови 140 – 146).

Кривични законик Републике Србије увреду сврстава међу кривична дела против части и угледа (Глава седамнаеста, Члан 170) и за такво дело предвиђа новчану казну, али предвиђа и ослобађање учиниоца од кривице уколико је “излагање дато у оквиру озбиљне критике у научном, књижевном или уметничком делу, у вршењу службене дужности, новинарског позива, политичке делатности, у одбрани неког права или заштити оправданих интереса, ако се из начина изражавања или из других околности види да то није учинио у намери омаловажавања.”

Иста глава КЗ санкционише и изношење личних и породичних прилика (Члан 172), повреду угледа Србије излагањем порузи државе Србије или њених обележја (Члан 173), као и излагање порузи лица или групе због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, због етничког порекла или неког другог личног својства (Члан 174), са истом клаузулом о некажњавању.

Лингвиста не може а да се не запита колики се степен лингвистичке, а поготову металингвистичке компетенције очекује од судија и правних заступника приликом доношења одлука у наведеним случајевима, будући да су разграничење језичких чинова и њихова класификација неретко веома сложени, па чак и проблематични.

Као илустрацију, можемо навести пример из политичког живота који је имао одређене реперкусије на међународном плану, а који је везан за увредљиво обраћање једног британског посланика, Најдела Феража (Nigel Farage)², Херману ван Ромпеју (Herman van Rompuy) убрзо након његовог доласка на место председника Европског савета 2009. године. Између осталог, Британац је Ван Ромпеју рекао да изгледа као “банкарски службеник нижег ранга.” Иако су касније уследила објашњења да овакво обраћање колегама није неуобичајено у британском

¹ vesna.an@kpa.edu.rs

² Сам Фераж своје презиме изговара тако, нагињући ка изговору у француском језику, из ког је заправо и потекло, иако изјављује да му не смета што други људи његово презиме углавном изговарају као Фериц, како је најчешће спомињан и у Србији.

парламенту, те да се ради о различитим тумачењима слободе говора, већина званичника Европске Уније изнела је мишљење да би горљиви и елоквентни Британац требало да се извини. Ферар је сазвао конференцију за штампу и рекао да је и сам закључио да је претерао и да је одлучио да се извини – “свим банкарским службеницима широм света”! Поставило се оправдано питање да ли је овакво извињење заправо била нова увреда.³

У срединама које су навикле да користе услуге лингвиста или специјализованих форензичких лингвиста као вештака не би било тешко доћи до поузданог одговора. Међутим, оваква пракса није уобичајена код нас. Штавише, с обзиром на лична сазнања о томе какав трновит пут форензичка лингвистика пролази у Србији у покушају да се установи као призната научна дисциплина, тешко је не посумњати у то у коликој мери су лингвисти као вештаци ангажовани у случајевима када треба оценити да ли контекст неку изјаву квалификује као увреду или не, али то би могла бити тема неког истраживања у будућности.

Надаље, упркос чињеници да неке језичке трансакције јесу предмет законских одредби, велики број језичких чинова, како говорних тако и писаних, остаје изван оквира законске регулативе иако могу представљати видове насиља са потенцијално опасним последицама по друштво у целини, одређене друштвене групе или поједине припаднике тога друштва. Утисак је да се вербалном насиљу придаје најмање пажње, иако оно најчешће јесте повод за или увод у друге видове агресије, пре свега физичке, али може бити и основно средство психолошког насиља, као и пратећи садржај свих видова агресивног понашања.

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ ВЕРБАЛНОГ НАСИЉА

Вербално насиље подразумева коришћење језичких чинова, говорних и писаних, који су усмерени на то да повреду нечија осећања, дају говорнику моћ или превласт над слушаоцем и послуже успостављању контроле над њим. Такви облици језичког понашања укључују увреде, називање погрдним именима, исмевање, омаловажавање, псовке, али исто тако и ускраћивање језичке комуникације и оговарање, посебно у институционализованој форми, као део мобинга или политичке пропаганде. На индивидуалном плану, познати су случајеви у којима је изложеност оваквим облицима језичког понашања довела чак и до самоубиства лица која су њима била погођена. Најсвежији примери укључују неколико тинејџера који су извршили или покушали да изврше самоубиство због чинова вербалног насиља чије су жртве били на друштвеним мрежама.

Одређени чинови језичке комуникације често су увод у или повод за различите видове насиља. Веома илустративан пример могли смо да видимо недавно на фудбалском мечу између Новог Пазара и Црвене Звезде, где је натпис на мајици једног гледаоца, истакнутог политичког и државног званичника, испровоцирао физичко насиље међу присутним гледаоцима⁴. Интересантан детаљ овог случаја, са лингвистичког становишта, лежи у чињеници да поменути натпис (“Грчаница чека титулу.”) ни на који начин није могао да се окарактерисе као увредљив за било кога. Оно што је допринело да се овој краткој реченици припише карактер отворене провокације искључиво је у сфери екстралингвистичког контекста: деликатност политичке ситуације на Косову, намера екстремиста да испровоцирају сукобе у Санџаку, и слично.

Надаље, вербално насиље веома често је пратећи садржај других видова насиља, а можемо рећи и да је један од основних инструмената емоционалног, односно психолошког, насиља. Имајући у виду ову чињеницу, подаци прикупљени током истраживања могли би бити пред-

3 Cornelia Ilie. *The power of words and the words of power: Public apologies across cultures*. The Second International Conference on Linguistic and Intercultural Education (CLIE2), Herceg Novi, Montenegro, 10-12 June 2010

4 Дневна штампа од 17. априла о.г. извештава да је група екстремних навијача из Новог Пазара изазвала нереде испровоцирана натписом на мајици коју је на утакмици између два фудбалска тима носио Александар Вулин, а који је гласио: „Грчаница чека титулу.“ Можемо само нагађати да ли би инцидент био или не да је господин Вулин носио неку другу мајицу, али би свакако требало одговорније приступити и избору натписа на мајицама, уколико они подразумевају изванредан ризик. Не смемо сметнути са ума да овакав инцидент подразумева да ће организација спортских догађаја у Новом Пазару у будуће изискивати коришћење знатно већих ресурса, што непотребно додатно оптерећује буџет државе и локалне заједнице.

мет мултидисциплинарне студије која би дала увид у могуће узроке вербалног насиља, као и његову укорененост у одређеним срединама. Психолошка, социолошка и даља социолингвистичка анализа података свакако би дала допринос бољем разумевању порекла и мотивације говорника да користе увредљиве изразе.

Са лингвистичког становишта, правимо разлику између комуникативне и експресивне функције језика. Тако, на пример, псовка може бити чин вербалног насиља када је упућена одређеној особи у намери да се на њој истражи бес или да се у њој изазову негативна осећања не-сигурности, кривице или беспомоћности. Тада можемо рећи да има комуникативну функцију – утолико што другом лицу саопштава говорников став, осећања, жеље и намере, али и експресивну функцију, јер се говорникова осећања самим говорним чином преобликују, било ка смањењу тензије, било ка њеном увећању. Међутим, ако је изречена никоме одређеном или неком предмету односно појави⁵ који су извор фрустрације, она има искључиво функцију емоционалног вентила чија је сврха смањивање унутрашњег притиска.⁶

Вербално насиље тешко је дефинисати и сместити у строго одређене оквири. Рецимо, да ли је чин насиља уколико на насловној страни дневних новина објавите наслов: “Жену убио секиром, па себи пуцао у главу” или “Убио бабу због новца за нове патике”? Уколико такве садржаје читају деца, свакако можемо рећи да јесте. Дете које прочита овакав наслов (који у нашој штампи неретко бива и богато илустрован фотографијама) свакако мора да се суочи са емоцијама за које није доводљиво зрело, те нема довољно развијене механизме који би му помогли да са њима изађе на крај. Уколико су деца у прилици да овакве наслове читају често, то ће за њих постати уобичајено, а постоји реална опасност да на оно што је **уобичајено** почну да гледају као на нормално. Тако ће деца изложена овом виду вербалног насиља одрастати у заблуди о томе да насиље, барем у извесној мери, треба толерисати, јер оно што је нормално, очито јесте и друштвено прихватљиво.

Графити мржње такође су веома илустративни као пример језичког насиља.⁷ Исто се може рећи и за навијачке песме које се могу чути на спортским манифестацијама, транспаренте које исписују хулигани, а којих је у нашој новијој историји било у изобиљу.⁸

Млади људи који сада студирају у Србији рођени су углавном почетком деведесетих година и одрастали су у окружењу обележеном ратним сукобима, масовним доласком избеглица, економским санкцијама, унутрашњом политичком нестабилношћу, деградацијом културног живота, процватом организованог криминала и глорификацијом проминентних фигура из криминалног миљеа. Долазак демократије почетком трећег миленијума послужио је као параван за увоз ријалити шоу програма и иностраних програма веома лошег квалитета, без икаквих естетских, етичких и вредносних критеријума. Верујемо да су данашњи студенти како у оквиру својих породица, тако и - или много више - путем средстава јавног информисања били у прилици да се сретну са различитим облицима вербалног понашања који се могу сматрати агресивним.

ЦИЉЕВИ И МЕТОДА ИСТРАЖИВАЊА

Због сбега наведеног, примарни циљ истраживања био је да установи које облике језичког понашања посматрана студентска популација опажа као чинове језичког насиља, колико често сами испитаници користе овакве акте вербалног насиља и колико често су они изложени оваквом језичком понашању.

Инструмент коришћен у истраживању био је анонимни упитник, са 1 полузатвореним, 8 затворених и 5 отворених питања. Затворена питања одосила су се на учесталост употребе препознатих облика вербалног насиља у три ситуације: у оквиру породице, у необавезном дружењу са пријатељима и у академској средини у којој испитаници студирају.

5 Неретко псовке упућујемо на рачун кишобрана који неће да се отвори, пертле која се одвезује по трећи пут, кијања или штучања које не престаје, а не на рачун било које особе.

6 Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Second Edition, Cambridge University Press, 1997.

7 Мршевић, З. Улични графити - између амнестије наше деце и моралне панике, *Безбедност*, 2/2012.

8 Видети тематски број *Безбедност*, 1/2012.

Истраживање је обухватило 221 испитаника са две високошколске образовне институције, Криминалистичко-полицијске академије и Медицинског факултета Универзитета у Београду. Обе ове институције школују младе људе који су се определили за професије од којих се, по неписаном правилу, очекује да имају веома високе моралне стандарде и висок ниво личног интегритета. Од укупног броја испитаника, њих 125 јесу студенти КПА (72 мушког и 53 женског пола; 75 студената прве и 50 студената друге године) а 97 студенти МФ (37 мушког и 60 женског пола; 35 студената прве и 62 студента друге године).

Први део упитника односио се на личне податке о испитаницима за које се сматра да могу бити релевантни, тачније, на образовну институцију на којој студирају, старосну доб и пол испитаника. Сматрали смо да постоји могућност да се испита до које мере је језичка пракса у погледу вербалног насиља слична између студентске популације на две посматране високошколске установе, с обзиром да се и од једних и од других очекују високи морални стандарди у обављању професија које су одабрали, односно, колико се може разликовати с обзиром на различите услове које студенти морају да испуне приликом уписа. Узроци евентуално препознатих разлика могли би се тумачити и чињеницом да су студенти КПА у процесу селекције морали задовољити и одређене критеријуме на тесту личности, док се студенти Медицинског факултета селекују искључиво на основу успеха у средњој школи и резултата остварених на пријемном испиту, без додатних захтева у погледу личних особина.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Прво питање имало је за циљ да установи који су то језички чинови, говорни и писани, препознати као чинови вербалног насиља међу студентском популацијом. Уз понуђене одговоре, испитаницима је остављена могућност да сами допишу и друге сличне језичке догађаје.

Приликом статистичке обраде питања 1 (Које језичке чинове, говорне и/или писане, сматрате вербалним насиљем: увреде, псовке, омаловажавање, исмевање, називање погрдним именима...?) свако потпитање (сваки појединачни вербални чин) доведено је у везу са полом, образовном институцијом и годином студија, како бисмо проверили да ли постоји повезаност и да ли је она (уколико постоји) статистички значајна.

Добијени резултати су наведени у даљем тексту.

Постоји мала, али статистички значајна повезаност (на нивоу 0,05) између пола и квалификовања омаловажавања и исмевања као чинова вербалног насиља. У оба случаја, девојке чешће него мушкраси сматрају да се ради о вербалном насиљу (табела 1).

Табела 1: Пол

Вербални чин	С коефицијент	Нi-квадрат	df	p
Увреде	0,073	1,148	1	0,284
Псовке	0,080	1,378	1	0,240
Омаловажавање	0,134	3,856	1	0,050
Исмевање	0,167	6,104	1	0,013
Погрдна имена	0,061	0,800	1	0,371

Постоји повезаност између образовне институције и поимања исмевања као чина вербалног насиља – студенти Медицинског факултета чешће него студенти КПА исмевање сматрају вербалним насиљем. Повезаност је мала (на граници са средњом) и статистички је значајна на нивоу 0,01 (табела 2).

Табела 2: Образовна институција

Вербални чин	С коефицијент	Нi-квадрат	df	p
Увреде	0,890	1,753	1	0,186
Псовке	0,085	1,578	1	0,209
Омаловажавање	0,077	1,305	1	0,253
Исмевање	0,291	20,258	1	0,000
Погрдна имена	0,037	0,297	1	0,586

Утврђена је и повезаност између године студија и виђења појединих вербалних чинова као насиља. Реч је о увредама, омаловажавању и исмевању које студенти друге године у већој мери него студенти прве године оцењују као вид насиља. У сва три случаја, у питању је мала корелација, значајна на нивоу 0,05 када је реч о увредама и исмевању, а на нивоу 0,01 код омаловажавања (табела 3).

Табела 3: Година студија

Вербални чин	С коефицијент	Нi-квадрат	df	p
Увреде	0,142	4,518	1	0,034
Псовке	0,170	0,065	1	0,799
Омаловажавање	0,262	16,094	1	0,000
Исмевање	0,142	4,505	1	0,034
Погрдна имена	0,080	1,411	1	0,235

Допринос испитаника препознавању и именовању других непожељних облика језичке праксе, био је, међутим, веома мали. Само два испитаника искористила су могућност да листу непожељних језичких чинова допуне. Тако се на листи нашло и игнорисање, као неоспорни пример вербалног насиља, јер је одсуство, односно ускраћивање вербалне комуникације веома моћан инструмент у наметању властите воље и успостављању контроле над другим. Оно може бити чак и институционалног типа, сетимо се само "ћутања администрације".

Поред овог обрађеног питања, упитник садржи још 8 питања затвореног типа која се односе на учесталост употребе вербалних чинова који представљају манифестацију вербалног насиља у три посебна окружења, породици, неформалном дружењу и у академској средини, као и учесталост изложености испитаника оваквим чиновима у наведеним ситуацијама. Наглази овог дела биће предмет детаљне анализе која ће бити изложена у једној серији радова на ову тему.

У другом делу упитника, у форми отворених питања, испитаници су замољени да идентификују групе, односно популације, које су најчешће изложене вербалном насиљу, као и врсте насилних вербалних аката којима су најчешће изложени. Приметно је да су се испитаници у својим одговорима углавном држали оних популација које су наведене као пример (жене, мушкарци, етничке групе, геј популација, хендикепиране особе, особе одређене професионалне афилијације), са неколико додатних популација (сиромашне особе, пензионери, итд) (табела 4).

Табела 4: Најчешће жртве вербалног насиља

Популација	МФ м	МФ ж	КПА м	КПА ж	Укупно
Геј популација, хомосексуалци	22	38	49 (1педери)	40	149
Етничке групе	18 (Роми 7, Словенци 1, Срби 1 + 1 у Хрватској, на Косову)	39 (Роми 14, црнци 2)	46 (националне мањине 1, Роми 14, Цигани 3, са једним преклапањем, етничке групе друге вере 1)	30 (Роми 10, Цигани 1)	133 (Роми 45, Цигани 4)
Жене	4	15	10	14	43
Хендикепиране особе (особе са инвалидитетом)	6	15	6	15	42
Професије	1 (конобарице)	2 (радници градске чистоће, конобарице)	9 (4 полицијски службеници, 1 полицајци)	1 припадници полиције	13
Мушкарци	2 (1 прави мушкарци, 1 алфа мужјаци)	4	2 (1 физички слабији мушкарци, повучени мушкарци)	-	8
Особе ниже интелигенције	1	2 (1 + 1 ментално ретардиране особе)	1 ретарди	1 поремећене особе	5
Сви	1	1	1 (сви подједнако)	1	3
Сиромашне особе	1	1	-	-	2
Све мањинске групе	-	1	1	-	2
Пензионери	1	-	-	-	1
Аутистични	1	-	-	-	1
Старија лица	-	-	1	-	1
Особе које се разликују од осталих	-	1	-	-	1
Особе са другачијим начином облачења и припадностима алтернативним субкултурама	-	1	-	-	1
Штребери	-	-	1	-	1
Изразито гојазне особе	-	1	-	-	1
Заправо сви који одскачу од неких нормалних стандард које друштво слепо прати, дакле свако ко се по нечему разликује	-	1	-	-	1

Као најутроженија, у највећем броју случајева препозната је популација хомосексуалне оријентације. Чак 149 испитаника (67,4 %) идентификовало је ову популацију као најчешћу мету вербалне агресије. Затим следе етничке групе (133 или 60%), међу којима се експлицитно наводе Роми у одговорима 45 испитаника. Након њих долазе жене (43), хендикепиране особе (42), особе одређених професија (13), мушкарци (8), особе ниже интелигенције (5), сиромашне особе (2), а по једном се као мете вербалног насиља помињу Срби, пензионери, старија лица, аутистичне особе, штребери, изразито гојазне особе, те “особе са другачијим начином облачења и припадностима алтернативним субкултурама”.

Уочава се контраст између две посматране групе студената у погледу мушкараца који су изложени увредама. Студенти медицине мушког пола као жртве вербалног насиља наводе изразито мужевне особе (“прави мушкарци”, “алфа мужјаци”), док студенти КПА сматрају да се увреде упућују на рачун физички слабијих и повучених мушкараца.

Занимљиво је приметити да су студенти МФ као професије изложене вербалном насиљу идентификовали конобарице и раднике градске чистоће, док су студенти КПА навели управо припаднике професије коју су и сами одабрали (полицајци, припадници полиције, полицијски службеници).

Даље је од испитаника затражено да наведу најчешће термине који се користе у чиновима вербалног насиља упереним против особа женског односно мушког пола, а који у односу на неке друге угрожене популације.

Одговори су се кретали у распону од неодговарања на питања бр. 11, 12, 13, преко експлицитно изражене нелагоде (“Непријатно ми је”) или имплициране неугодности (“не знам”) до набрајања увредљивих термина и псовки, па чак и до експликација и металингвистичких анализа везаних за одређене термине (нпр. „сиса – мушкарац без храбрости”). Употреба табу термина релативно је честа. Међу увредљивим називима за особе мушког пола табу термин се јавља већ на једанаестом од могућих 98 места, а за особе женског пола на четрнаестом од 92 места. Занимљиво је, међутим, да се ови термини поред пуног исписа јављају и у различитим варијантама замене слова звездицама, што такође указује на извесну непријатност код испитаника.

Термини који се користе као део вербално насилних језичких чинова уперених против припадница женског пола могу се сврстати су 7 група: 1) термине који се односе на моралну карактеризацију (тј. оне који имплицирају особе лаког морала, промискуитетност, нпр.: слободнија дама, лака роба, радајка и сл.), 2) термине који се односе на смањене интелектуалне способности (глупа, глупача, итд.), 3) називе за животиње (крава, гуска, кокошка, ћурка, итд.), 4) експлицитну деградацију женске особе на ниво сексуалног објекта (потрошна роба, порнићарка, узасидуша), 5) термине који се односе на телесни изглед или хигијену (габорка, ружна, алкава), 6) именица “жена”, њене изведенице или формулације које је садрже (женетина, женгурача) и 7) остало (баксуз, штреберка).

Као упадљиво најчешће навођен увредљиви термин за особу женског пола јавља се реч “курва” (наводи је 119 испитаника). Ова реч, међутим, јавља се и као увредљив термин за мушкарце, а треба имати на уму да је то једна од ретких увредљивих речи које фигурирају и у обавезној школској лектири, будући да се јавља у српским народним епским песмама, па се деца са њом сусрећу у нижим разредима основне школе чак и ако не долазе из средина у којима се овај и слични термини користе.

Овај термин далеко иза себе оставља све остале (табела 5). Следећи у низу, “глупача”, јавља се у 45 одговора, а затим следе “дроља” (36), “крава” (32) и “фукса” (29). Попис садржи укупно 92 увредљива термина, а занимљиво је приметити да су обе посматране студентске популације дале истоветан допринос овом попису – по 84. Разликују се по томе што су студенти КПА навели неколико термина више за жену лаког морала, док су студенти МФ мушког пола као увредљиву навели и саму реч “жена”, затим њену изведеницу “женетина” и читаве реченице или фрагменте реченица који жену дефинишу као биће предодређено за оно што се сматра пословима нижег ранга (“Жено мање збори, да ти ручак не загори!”, “Вежи је за кухињу!”). Њихове колегинице, опет, вероватно изложене оваквим изјавама, наводе следеће примере: “Углавном се своди на то да би жена требало да ради само у кухињи и кућне послове”, “Жена треба да кува ручак и рађа децу; не, ова не може да буде на пример хирург, јер није психички довољно јака за такав посао, док мушкарци не треба да чисте кућу јер то је искључиво посао за жене.”

Табела 5: Најчешћи увредљиви термини за особе женског пола

Термин	МФ м	МФ ж	КПА м	КПА ж	Укупно
курва, ауг.	20	25	45 (1 ауг)	29 (1 ауг)	119
глупа, глупача	8	15	8	14	45
дроља/о	5	6	18	7	36
крава/о	6	9 (1 крава дебела)	12	5	32
фукса	3	10	9	7	29
кучка	5	11	9	1	26
сељанка	4 (1 алфа-сељанка)	6	8 (1 сељанка у души)	6 (2 ауг)	24
спонзоруша	3	3	9	9	24
гуска/о	4	8	1	2	15
кокошка/о	6	2	2	5	15

Увредљиви термини за мушкарце, чији је број нешто већи (98) могу се такође сврстати у 7 група: 1) погрдни термини за особе мушког пола хомосексуалне оријентације (педер, геј, феџет), 2) термине који се односе на смањене интелектуалне способности (дебил, кретен, и сл.), 3) називи за животиње (мајмун, коњ, итд.), 4) увреде на рачун недовољне мужевности (најчешће табу термини, тј. називи везани за полне органе, женске секундарне полне карактеристике, и сл.) 5) погрдни термини за особе са неким физичким недостатком (ћорави, мутави, глуп), 6) термини везани за лењост (лезилебовић, паразит, ленштина, нерадник), и 7) остало (татин син, манекен, улизица, педофил, алкохоличар, пијандура).

Прво место међу погрдним терминима за особе мушког пола заузима реч “педер”, коју је навело 80 (или 36,1 %) испитаника. За њом следе “дебил” (57), “мајмун” (52) и “кретен” (51), док су на петом месту речи “идиот” и “коњ” које је навео по 31 испитаник (табела 6). Занимљиво је да се лењост и склоност ка алкохолисању препознају као негативне особине код мушкараца, као и склоност ка неким девијантним или криминалним облицима понашања (лопов(и), наркоман(и), педофил).

Табела 6: Најчешћи увредљиви термини за особе мушког пола

Термин	МФ м	МФ ж	КПА м	КПА ж	Укупно
педер, ауг., дерпе	15(1 дерпе)	23(3 ауг)	25(1 ауг)	17 (1 ауг)	80
дебил	11	11	16	19	57
мајмун	9	12	22	9	52
кретен	9	19	11	12	51
идиот	4	6	9	9	31
коњ/у	9	9 (1 коњу један)	8 (1 коњу један)	5	31
ретард	4	10	6	6	26
сељак, сељачина, љаксе, љомбер	5 (2 ауг 1 љаксе 1 љомбер)	7	3 (2 ауг)	6 (1 ауг, 2 алфа-сељачина, 1 сељомбер)	21
будала/о	2	3	6	2	13
свиња/о	5	3	3 (1 мушка свиња)	1	12

Примећује се да од страних термина фигурирају само две речи: геј (такође се јавља и у аугментативу) и “фегет”, оба преузета из енглеског језика енгл. *gay*, *фегот*) којим се означавају особе хомосексуалне оријетације. Ова чињеница наводи на интересантан закључак, који би без сумње вредело додатно испитати, а то је да су афективно обојени језички искази сегмент језика који чува изворност постојаније од других сегмената језичке праксе, будући да је, рекло би се, резистентнији на утицаје страних језика. Слична појава запажена је раније у вези са песничким стваралаштвом, чији емоционални набој у највећем броју случајева поете везује за матерњи језик.

Увредљиви термини упућени припадницима угрожених популација обухватају у највећем броју погрдне називе за припаднике ромске националности (Циганштура, Ганфур), Албанце (Шиптар), особе муслиманске вероисповести (муслица, балија, обрезани), Хрвате (усташа, хрваштина), припаднике црне и жуте расе (црнчуга, чамуга, жутаћ), као и за припаднике хомосексуалне популације, готово искључиво мушког пола (педер, педерчина, фегет). Занимљиво је да један испитаник, образлажући одговор чињеницом да као Србин живи у Хрватској 20 година, наводи како најчешће има прилике да чује увреду на рачун српске популације (четник).

Овде се такође уочава разлика између студената КПА и студената МФ, од којих су ови потоњи у прилици да студирају у мултикултурној средини, будући да значајан број студената који код нас студирају медицине долази из земаља региона, али и из земаља Блиског Истока и Африке. Са извесном дозом жаљења можемо приметити да студенти МФ чешће користе увредљиве термине за припаднике црне и жуте расе, док, опет, са дозом олакшања можемо констатовати готово потпуно одсуство сличних термина међу одговорима студената КПА (само један испитаник наводи реч “црнчуга”).

Коментари које су испитаници давали у оквиру завршног питања кретали су се распону од смајлија и добрих жеља за успех у истраживању, преко озбиљних анализа и чак металингвистичких анализа у којима доминира став да се псовке и други облици вербалног насиља у данашње време често користе у свакодневној комуникацији као део генерацијског идиома, без икакве намере да изазову негативне последице по друге особе. Неки коментари изражавали су наду да ће резултати истраживања допринети побољшању ситуације у погледу смањења учесталости манифестација непожељне језичке праксе. Један испитаник сугерисао је да се више пажње покљони заштити Срба као нације изложене вербалном насиљу, а једна испитаница додатно је експлицирала свој негативан став према ЛГБТ популацији. Један испитаник оценио је истраживање као “крајњи непрофесионализам”, не образложивши свој став, те му тако дајући призив вербалне агресије, јер би добронамерна критика свакако садржала неку експликацију.

ЗАКЉУЧАК

Уместо закључка, рецимо да ће обиман материјал овог истраживања бити предмет даљих анализа, те да ће резултати тих анализа бити презентирани у једној серији радова, јер је јасно да бројне могућности остају отворене за даље продубљивање ове теме и истраживања ове деликатне области. Први корак односио би се на статистичку обраду података везаних за учесталост изложености младих људи вербалном насиљу у различитим срединама (у оквиру породице, у необавезном дружењу са вршњацима, у академској средини у којој студирају), као и на учесталост са којом они сами прибегавају вербалној агресији у истим срединама.

Са социолошког и психолошког становишта, било би занимљиво добијене податке довести у везу са социјалним и образовним пореклом испитаника. Поред тога, за будућа истраживања могла би од посебног значаја бити тема (не)заинтересоване треће стране или посматрача. Потребно би било сачинити инструмент који би нам дао слику о томе како млади људи реагују у ситуацијама када нису лично угрожени чиновима вербалног насиља; да ли и у којој мери показују емпатију са жртвама таквог насиља, да ли остају пасивни посматрачи или узимају активно учешће у језичкој интеракцији.

Такође би било занимљиво установити у којим ситуацијама псовке и друге табу речи и изрази имају комуникативну функцију, то јест, када су упућене другим особама, а када је њихова функција чисто експресивна, усмерена на смањивање тензије услед незадовољства, фрустрације или нелагоде.

Крајњи циљ, наравно, јесте да се осмисле начини на који би се код младих људи у Србији развила свест о томе какве све последице могу имати одређени облици њиховог језичког понашања и у којој мери морају бити одговорни за све што напишу и изговоре, али и за оно што прећуте.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Безбедност* 1/2012, Тематски број посвећен насиљу на спортским манифестацијама.
2. Cornelia Ilie. *The power of words and the words of power: Public apologies across cultures*, The Second International Conference on Linguistic and Intercultural Education (CLIE2), Herceg Novi, Montenegro, 10-12 June 2010.
3. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Second Edition, Cambridge University Press, 1997.
4. *Кривични законик Републике Србије*.
5. Мршевић, З. Улични графити - између амнестије наше деце и моралне панике, *Безбедност*, 2/2012.
6. *Закон о прекршајима Републике Србије*.

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦАМА СА ИЗБЕГЛИЧКИМ СТАТУСОМ

Горан Протић¹

Министарство одбране Републике Србије

Иван Жарковић²

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Доц. др Радомир Чолаковић³

Филозофски факултет Пале, Универзитет Источно Сарајево

Сажетак: Аутори се у раду баве проблемом насиља у породицама са избегличким статусом. Истраживање смо реализовали коришћењем методе систематско-нексперименталног истраживања (Сервеу) која је погодна за прикупљање података на терену и методе теоријске анализе, која нам је послужила за анализу садржаја (литературе, правних аката, енциклопедија, речника, чланака и сл.) који се баве овим феноменом. Проблем насиља у избегличким породицама истражили смо са више аспеката: фреквенцију насиља између појединих чланова у избегличкој породици, фреквенцију поновљеног насиља према члановима породице и фреквенцију разлога насилничког понашања. У истраживању смо поставили неколико хипотеза. Конкретно, интересовало нас је да ли постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и пола. Осим тога, претпоставили смо да постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и ризика злоупотребе алкохола и да постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и узраста.

Узорак је бројао 120 испитаника, чланова избегличких породица које су смештене у колегитивне (избегличке) центре на подручју Републике Србије, које су у избегличком статусу од 1993. године. Као инструменти за истраживање коришћени су анкетни упитник, који је конструисан за потребе истраживања, и Упитник за идентификацију коришћења алкохола – АУДИТ-С. Истраживање је реализовано током прошле, 2013. године. Очекујемо да ће добијени резултати бити од користи за практичан рад са избегличким породицама, и то са мултидисциплинарног аспекта (психосоцијалног, виктимолошког и криминолошког).

Кључне речи: породично насиље, врсте насиља, ризик употребе алкохола, избегличка породица.

УВОД

Последњих година насиље у породици препознаје се као један од широко распрострањених облика кршења људских права, а упркос чињеници да се насиље у породици веома често не пријављује, оно данас представља један од најчешћих предмета истраживања у криминолошким наукама. Као његови основни облици у литератури се наводе физичко, сексуално и психичко насиље, које пре свега подразумева примену силе или претње према члану породице.⁴

Више је разлога којима смо се руководили при избору проблема истраживања. Нажалост, насиље је проблем са којим се суочава свако друштво, независно од нивоа цивилизацијског, политичког, економског или културног развоја. Такође, насиље је присутно у многим породицама, без обзира на породичну констелацију, културни, образовни и економски ниво породице. За разлику од насиља у ширем друштвеном контексту, насиље у породици се по много чему разликује од насиља учињеног ван породице. Насиље у породици увек представља

1 protic967@gmail.com

2 ivan.zarkovic@mup.gov.rs

3 rimodar55@eunet.rs

4 Игњатовић Ђ., Симеуновић-Патић, Б.: Виктимологија, Београд: Досије Студио, 2011, стр. 59

злоупотребу моћи и контролисање чланова породице који имају мање моћи или располажу мањим ресурсима. У већини друштава, нарочито у традиционалним и патријархалним заједницама, мушкарци имају знатно вишу моћ – не само физичку, већ и економску и друштвену. Конкретни случајеви насиља у породици су, по правилу, комплексни, јер насилници истовремено врше више разноврсних облика насиља према члану/члановима породице, а такође су због одређених предрасуда често скривени од јавности.

Према званичним подацима Завода за статистику, у последњих 8 година (Табела бр. 1), примећен је пораст броја пунолетних лица у Републици Србији која су пријављена због насиља у породици. Посебно је карактеристично да је, из године у годину, број жена које су пријављене због насиља у породици, такође у порасту.

Табела 1: Пријављена пунолетна лица за насиље у породици у Републици Србији у периоду 2004–2011.

Година	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Врста податка	Број лица	Број лица	Број лица	Број лица	Број лица	Број лица	Број лица	Број лица
Укупно	1009	1397	2191	2550	3276	3384	2837	3550
Жене	56	85	142	173	260	291	218	282

Посебна форма насиља је насиље које се испољава у породицама са избегличким статусом. Насиље у избегличким породицама није шире истраживано, тако да је тешко доћи до праве слике о фреквенцији, врстама и последицама насиља у овим породичним срединама, које су због свог избегличког статуса, на неки начин, средине са повишеним ризиком. Најчешће, податке о извесним видовима и случајевима насиља у избегличким породицама пре можемо наћи у средствима јавног информисања, него у истраживањима заснованим на научној методологији. Без упуштања у анализу свих разлога који су довели до таквог стања, а који су веома комплексни, с правом можемо да закључимо да је реч о подручју које је са аспекта науке прилично занемарено, иако је проблем избеглиштва од планетарног значаја. Чињеница је да је ситуација у Републици Србији, као и у државама које су настале распадом СФРЈ таква из разлога што се подручје Балкана, због дешавања кроз историју сматра „буретом барута“, док су помаци у сазревању свести о третирању последица које су видљиве и кроз хиљаде избеглих породица, остали на ниском нивоу. „Од колике је важности овај проблем говори и податак да је Европска унија увела нову мрежу сателита којом се прати кретање избеглица. Сателити и софистицирани Евисат систем вредан 1,4 милијарди фунти, који је пре неколико година обелоданио министар за науку Лорд Саинсбург, сада се користе за праћење избеглица ван граница Европске уније.“⁵ Породице избеглица су присиљене да због ратних страхова и разарања у својој средини напусте место становања. Услед хроничног емоционалног трпљења, последица психотрауматизације и непредвидљивости трајања улоге избегличког статуса, чланови ових породица акумулирају и формирају психосоцијални патолошки потенцијал, који у новим мирнодопским околностима прети да се испоји кроз специфичну психосоцијалну деструктивност. Насиље у породици је само један вид те социјалне патологије везан за избегличке породице. На пример, у оквиру истраживања „Виктимизација избеглица и интерно расељених лица“⁶, које је извршено на узорку од 120 испитаника – избеглица, две трећине, односно 66,7% испитаника изјавило је да су били жртве кривичног дела, односно да су били виктимизирани. Осим тога, у овом истраживању добијени су налази који указују да је од укупног броја испитаника, 21,7% одговорило да су учинили кривично дело итд.

5 Радомир Чолаковић, Психопатолошки аспекти избеглиштва, Пим, Бања Лука (2014)

6 Горан Протић, Виктимизација избеглица и интерно расељених лица“ необјављен специјалистички рад, Криминалистичко-полицијска академија, Београд (2013)

Одређени индикатори насиља у породици, који су везани за ратна дешавања, жртве рата, избеглице и интерно расељена лица, указују да се такво насиље, с обзиром на узроке и облике испољавања, у извесној мери разликује од класичног насиља у породици.

Циљ овог истраживања јесте, да поред осталог, допринесе откривању и разумевању одређених димензија породичног насиља у породицама са избегличким статусом.

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ

Насиље у породици се у зависности од аспекта посматрања дефинише на неколико начина. Према општој дефиницији, под насиљем се подразумева понашање којим један или више чланова породице угрожава психички и физички интегритет другог или других чланова породице. Насиљем се баве разне научне дисциплине, а пре свега право, криминалистика, виктимологија, психологија, социологија итд.

Према Породичном закону насиље подразумева следеће радње:

- „наношење или покушај наношења телесне повреде;
- изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу;
- присиљавање на сексуални однос;
- навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем;
- ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима;
- вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање.“

Породични закон Републике Србије⁷ под насиљем у породици подразумева „понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице“ (члан 197 став 1).

Под члановима породице сматрају се: супружници или бивши супружници; деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству односно лица која везује хранитељство; лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству; ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери; лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено иако никада нису живели у заједничком породичном домаћинству (члан 197 став 3).

Породичним законом РС дефинисани су следећи видови насиља у породици:

- Наношење или покушај наношења телесне повреде;
- Изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу;
- Присиљавање на сексуални однос;
- Навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем;
- Ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима;
- Вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање;

Насиље према члановима породице, може имати различит облик испољавања, а саме радње извршења насиља могу бити веома разноврсне:

1) Физичко насиље (батињање, ударање по глави и телу, чупање косе, повреде оштрим и тупим предметима, шутирање, давлeње, бацање на зид или под, наношење опекотина, итд.);

2) Сексуално насиље (свака повреда полне слободе и полног морала, сваки вид деградација и понижавања на сексуалној основи, „класично“ силовање, сваки вид присиљавања на сексуални однос);

3) Психичко насиље (заstraшивање, стално критиковање, потцењивање партнерке/а, емоционалне претње и оптужбе, емоционално уцењивање, стварање конфузије и несигурно-

⁷ Сл. гласник РС, бр.18/05.

сти код жртве, посесивно понашање, постављање нереалних и неостваривих очекивања у односу на жртву, вербално злостављање, излагање жртве притиску, испољавање злостављачког ауторитета, непоштовање жртве, злоупотреба поверења, неиспуњавање обећања, емотивна резервисаност, минимизирање, порицање и пребацивање кривице за насиље, изолација, узнемиравање и малтретирање) и

4) Економско насиље (насилно одузимање новца и вредних ствари, контролисање зараде и примања, трошење новца искључиво за задовољење сопствених потреба, неиспуњавање обавезе издржавања необезбеђених чланова породице, забрана члану породице да располаже сопственим, односно заједничким приходима, забрана члану породице да се запосли и оствари сопствене приходе, одузимање средстава рада, наметање обавезе сталног подношења детаљних извештаја о трошењу новца и др.).

Грађански рат у бившој СФРЈ поред осталог је довео до поремећаја психосоцијалне климе у многим породицама. Долазило је до драстичних конфликтних ситуација које су проузроковале одлуку мушкарца да иде у рат. После рата, конфликтне ситуације су се формирале као последица инсистирања и тенденције бивших ратника да поврате свој изгубљени статус у породици.

Према одређеним истраживањима, сам почетак рата у бившој СФРЈ неке жене, које су биле жртве породичног насиља, окарактерисале су као такозвани „синдром пост-ТВ насиља.“⁸

Жене које су биле жртве насиља у оквиру синдрома пост-ТВ насиља, изјављивале су у истраживањима да су њихови мужеви, после гледања одређених вести и ТВ емисија о рату, испољавали повишен ниво агресивности и много лакше су доносили одлуку да се укључе у рат. Последице њиховог оваквог понашања манифестовале су се у испољавању високог интензитета страха и забринутости код њихових супруга и осталих чланова породице, што је резултирало вербалним и физичким конфронтацијама, које су у одређеним моментима добијале форму породичног насиља.

Други проблеми који су доводили до породичног насиља, појављивали су се услед дуготрајне раздвојености супружника због учешћа мушкараца у рату и преузимања активне улоге и потврђене способности жене да поред своје, преузме и мушку улогу у породици. Све наведено, као и одређене фрустрације мушкараца, услед тешкоћа да се адаптирају на нове услове живота изазване ратом, имало је додатни утицај на редуковање, ионако ниског самопоштовања и улоге мушкарца у породици.

Оружани сукоб знатно утиче на ремећење структуре друштва. Деца и жене, као жртве рата, а посебно као избеглице и интерно расељена лица, поред осталих насиља, суочени су са насиљем у породици, сексуалним и насиљем заснованим на полној одређености. Током прогнанства породица се често дели, мушкарци остају на фронту, у одсуству супружника-мушкарца жене преузимају искључиву одговорност за безбедност и одржавање домаћинства, а неретко се дешава да су и деца препуштена сама себи.

Жене у избеглиштву и расељењу посебно су угрожене сексуалним и родно заснованим насиљем, услед бројних ризичних фактора: нарушене породичне структуре која може да води алкохолизму мужа и насиљу у породици; изолованости и недостатку мреже социјалне подршке унутар које би могле да поделе своје проблеме; нижег образовног статуса од мушкараца; незапослености и економске зависности од мушкараца; ургентне потребе за послом која може да води до трпљења разних уцена и насиља, и подложности трговини људима.⁹

Према извештају Заштитника грађана РС, заснованом на истраживањима насиља у породици, један од фактора који утиче на насиље у породици је и посредан ефекат ратова у бившој СФРЈ. Истиче се да су 25% учинилаца насиља били учесници ратова, а сваки пети учинилац (међу онима који су учествовали у рату) употребио је оружје при последњем насилном чину¹⁰.

Породично насиље које је изазвано ратним дешавањима има три фазе и то:

– непосредно пред укључивање члана породице у рат;

8 Фишер, 1994, према Николић - Ристановић В., Докмановић М.: *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном балкану*, Београд: Прометеј, 2006, стр.30.

9 Павлов Т., Воларевић, С., Петронијевић, В.: *Студија о женама у избеглиштву и интерно расељеништву*, Београд: Група 484, 2006

10 Посебан извештај о ситуацији породичног насиља над женама у Србији, Београд, јуни 2011., www.zastitnik.rs/attachments/, [приступљено 26.06.2013.].

- током активног учешћа члана породице у рату и
- након окончања рата и поновног спајања породице.

Породично насиље у породицама са избегличким статусом првенствено је проузроковано: неизвесном, лошом и нестабилном материјалном ситуацијом; лошим стамбеним условима, подстанарством, пренасељеношћу станова и становање у простору који није предвиђен за становање; дугом раздвојеношћу супружника због учешћа мушкарца у рату; услед других последица проузрокованих ратом (нарушено физичко и психичко здравље, претрпљене трауме и сл.).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Током истраживања примењиване су следеће методе:

- 1) анализа садржаја и
- 2) емпиријско-неекспериментални метод (Сурвеу).

Од истраживачких техника коришћене су:

- 1) нестандардизовани интервју;
- 2) тестирање и
- 3) анкетирање.

ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Основни проблем истраживања је истраживање фреквенције и интензитета испољавања насиља у породицама са избегличким статусом. Осим основног проблема, нашу научну радозналост смо усмерили и на истраживање одређених релација које се везују за основни проблем и које могу имати знатан, потенцијални утицај на испољавање насиља у породици са избегличким статусом. То су припадност одређеном полу, ризик од злоупотребе алкохола, усмереност насиља према члановима породице и разлози за испољавање насиља према члановима породице.

ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

- 1) Утврдити фреквенцију и интензитет испољавања насиља према члановима породице.
- 2) Утврдити фреквенцију и усмереност насиља у оквиру породице
- 3) Утврдити фреквенцију поновљеног насиља према члановима породице (рецидив)
- 4) Утврдити разлоге испољавања насиља према члановима породице
- 5) Утврдити природу релација између нивоа испољеног насиља и припадности полу, ризику од злоупотребе алкохола и узрасту

ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

- 1) **Хипотеза Х-1** Постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и пола;
- 2) **Хипотеза Х-2** Постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и злоупотребе алкохола;
- 3) **Хипотеза Х-3** Постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици према (према брачном партнеру и деци) и узраста испитаника

ИНСТРУМЕНТИ ИСТРАЖИВАЊА

- 1) **Упитник израђен за потребе истраживања**, којим се добијају подаци о личним подацима испитаника као и подаци о природи и нивоу насиља у породици
- 2) **Упитник за идентификацију коришћења алкохола – АУДИТ-С.**

У нашем истраживању определили смо се да испитамо процену која разликује употребу алкохола која је нискоризична, од пијења које производи штетне последице на личном и ширем, друштвеном плану. Користили смо инструмент Аудит – Упитник за идентификацију коришћења алкохола (Т. F. Babor *et al*, 2001). Ниво ризика од злоупотребе алкохола и потребне интервенције су подељене на неколико нивоа (Табела бр. 2). Упитник је намењен идентификацији опасне или штетне употребе алкохола, као и могуће зависности. За попуњавање упитника за самопроцену потребно је око 10 минута, и по томе је врло економичан. Свако питање се скорује од 0 до 4, почев од првог одговора, 9. и 10. питање се скорује са 0, 2 и 4 поена по редоследу одговора, а укупан скор представља збир свих одговора.

Код интерпретације, скорови од 8 и више указују на присуство проблема, односно употребу алкохола која може да доведе до опасности или штетних последица и до могуће зависности, што даље усмерава могућу процену и помоћ. Већи укупан скор указује на већу могућност злоупотребе алкохола, тежину проблема и могућу зависност и евентуалну потребу за третманом зависности. Према препоруци Светске здравствене организације у табели бр. 2. приказане су врсте интервенције према скоровима добијеним на АУДИТ-у.¹¹

Табела 2: Ниво ризика од злоупотребе алкохола и потребне интервенције

Ниво ризика	Интервенција	АУДИТ скор
Зона 1	Едукација о употреби алкохола	0-7
Зона 2	Једноставни савети	8-15
Зона 3	Једноставни савети, кратко саветовање и праћење	16-19
Зона 4	Упућивање на специјалистичке службе ради даље процене и третмана	20-40

УЗОРАК

Узорак је био састављен од породица испитаника са избегличким статусом који су смештени у колективне прихватне центре у Републици Србији. Испитаници су у избегличком статусу од 1993. године. Број испитаника је 120. Испитаници су уједначени по полу, узрасту и времену проведеном у избегличком статусу.

АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Наш први задатак односио се на утврђивање фреквенције и усмерености испољеног испитаника према члановима породице.

Табела 3: Фреквенције и усмереност испољеног насиља испитаника према члановима породице

Рб.	Усмереност	Одговор			Σ
		Да	Не	Без одговора	
1.	Према брачном партнеру	12,5 %	85,0 %	2,5 %	100 %
2.	Према деци	13,3 %	84,1 %	2,5 %	
3.	Према родитељима	2,5 %	95,0 %	2,5 %	
4.	Према унуцима	2,5 %	95,0 %	2,5 %	
5.	Према особама ван породице	1,7 %	93,3 %	5,0 %	

11 Babor T.F., Higgins-Biddle J. C., Saunders J.B. & Monteiro M.G.: *AUDIT, The Alcohol Use Disorders Identification Test Guidelines for Use in Primary Care*, Second Edition, Geneva: World Health Organization, 2001, стр.22.

Други задатак се односио на фреквенцију испољеног поновљеног насиља од стране појединца, испитаника (рецидив).

Табела 4: *Фреквенција испољеног поновљеног насиља од стране појединца (рецидив)*

Рб.	Одговор	Ф
1.	Једном	3
2.	Два пута	3
3.	Три пута	5
4.	Четири пута	1
5.	Пет пута	3
6.	Десет пута	9
7.	Петнаест пута	1

Трећи задатак се односио на фреквенцију и разлоге за испољавања насиља.

Табела 5: *Фреквенција и разлози за испољавање насиља*

Рб.	Разлог	Ф
1.	Нељубазност или напад другог	3
2.	Општа нервоза	3
3.	Пијанство	2
4.	Незадовољство	2
5.	Бес	15

Из табеларних приказа резултата може се видети да је фреквенција насиља између чланова породице висока (Табела бр. 3) и да износи 32,5% случајева. Ако детаљније анализирамо структуру добијених резултата, видимо да је највиша фреквенција испољеног насиља усмерена према деци – 13,3% (најмање моћни чланови породице!) и према брачном партнеру – 12,5%. Најмање фреквенције су откривене на релацијама према родитељима и унуцима – 2,5%. Према особама изван породице фреквенција износи 1,7%. Део резултата показује да је било појединаца који су у више наврата били насилни, како према члановима породице, тако и према особама ван ње (Табела бр. 4). Фреквенција се кретала чак до 15 пута, што говори о високом степену испољеног насиља. Што се тиче разлога за испољавање насиља, дошли смо до налаза да су они различити и да су то у највећем броју случајева нељубазност или напад другог, општа нервоза, пијанство, незадовољство и бес (Табела бр. 5).

РЕЛАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ ИНТЕНЗИТЕТА ИСПОЉЕНОГ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ (ПРЕМА БРАЧНОМ ПАРТНЕРУ И ДЕЦИ) И ПОЛА

Хипотеза Х-1 : Постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и пола.

Табела 6: Повезаност између интензитета испољеног насиља у породици и пола

Корелација					
Елементи приказа			Био/ла сам насиљан/а према брачном партнеру	Био/ла сам насиљан/а према деци	Пол
Спирманов коефицијент корелације	Био/ла сам насиљан/а према брачном партнеру	Коефицијент корелације	1,000	,517**	-,016
	Био/ла сам насиљан/а према деци	Коефицијент корелације	,517**	1,000	,110
	Пол	Коефицијент корелације	-,016	,110	1,000
**. Корелација је значајна на нивоу 0.01 (двострука)					

Повезаност између пола и насиља према брачном партнеру је негативног смера са коефицијентом повезаности -0.016, док је повезаност пола и насиља према деци позитивна са коефицијентом повезаности 0,110. Повезаност је ниска и није статистички значајна. На основу добијених података можемо да закључимо да потхипотеза није потврђена.

ОДНОС ИЗМЕЂУ ИНТЕНЗИТЕТА ИСПОЉЕНОГ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ (ПРЕМА БРАЧНОМ ПАРТНЕРУ И ДЕЦИ) И НИВОА РИЗИКА ЗЛОУПОТРЕБЕ АЛКОХОЛА

Хипотеза Х-2: Постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и злоупотребе алкохола.

Табела 7: Повезаност између интензитета испољеног насиља у породици и нивоа ризика злоупотребе алкохола

Корелација					
Елементи приказа			Био сам насиљан према брачном партнеру	Био сам насиљан према деци	Зона ризика злоупотребе алкохола
Спирманов коефицијент корелације	Био сам насиљан према брачном партнеру	Коефицијент корелације	1,000	,517**	,479**
	Био сам насиљан према деци	Коефицијент корелације	,517**	1,000	,402**
	Зона ризика злоупотребе алкохола	Коефицијент корелације	,479**	,402**	1,000
**. Корелација је значајна на нивоу 0.01 (двострука)					

Повезаност између зоне злоупотребе алкохола и насиља према брачном партнеру (0,479) и деци (0,402) је статистички значајна на нивоу 0,01. Добијени резултат нам указује на умерену повезаност и битну повезаност између зоне ризика злоупотребе алкохола и насиља према члановима породице тј. према брачном партнеру и деци. Претпоставка је овим потврђена.

РЕЛАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ ИНТЕНЗИТЕТА ИСПОЉЕНОГ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ (ПРЕМА БРАЧНОМ ПАРТНЕРУ И ДЕЦИ) И УЗРАСТА

Хипотеза Х-3: Постоји статистички значајна повезаност између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и узраста.

Табела 8: Повезаност између интензитета испољеног насиља према породици (брачном партнеру и деци) и узраста испитаника

Корелација					
Елементи приказа			Био сам насилан према брачном партнеру	Био сам насилан према деци	Старост
Спирманов коефицијент корелације	Био сам насилан према брачном партнеру	Коефицијент корелације	1,000	,517**	,019
	Био сам насилан према деци	Коефицијент корелације	,517**	1,000	,130
	Узраст	Коефицијент корелације	,019	,130	1,000
**. Корелација је значајна на нивоу 0.01 (двострука)					

Повезаност између узраста испитаника и насиља према брачном партнеру (0,019) и деци (0,130) је ниска и није статистички значајна. Претпоставка није потврђена.

ЗАКЉУЧАК

На основу одређених теоријских разматрања и добијених резултата истраживања можемо извести одређене закључке о фреквенцији и интензитету испољеног насиља у породицама са избегличким статусом.

Резултати су показали да је у овим породицама насиље присутно, како према брачном партнеру, деци, родитељима, унуцима, тако и према особама ван породице. Фреквенција испољеног насиља је веома висока и износи 32,5%. Највећа фреквенција је, што се и очекивало, испољена према деци, с обзиром на то да су она најмање моћни чланови породичне констелације. Насиље је такође испољено и према брачном партнеру и утврђено је да његова учесталост износи 12,5%. Истраживањем смо утврдили да је било насиља и према другим члановима породице, али у нешто мањем степену.

Добијени резултати су показали да су појединци у више наврата понављали насиље према члановима породице. У једном случају добијен је податак да је појединац у 15 наврата испољио насиље у породици.

Разлози за иницирање насиља били су нељубазност, узвраћени напад, општа нервоза, пијанство, незадовољство и бес.

Наша прва хипотеза, која се односила на претпостављање статистички значајне повезаности између пола и насиља према брачном партнеру и деци, није потврђена. Повезаност је ниска и није статистички значајна.

Друга хипотеза, која се односила на претпостављање статистички значајне повезаности између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и злоупотребе алкохола је потврђена.

Трећа хипотеза, која се односила на претпостављање статистички значајне повезаности између нивоа испољеног насиља у породици (према брачном партнеру и деци) и узраста, није потврђена.

Нашим истраживањем смо расветлили психосоцијалну климу која влада у породицама са избегличким статусом. Очекујемо да ће налази до којих смо дошли моћи да се искористе за формирање психосоцијалног профила избегличких породица, као и за формирање адекватних превентивних програма у случајевима ванредних ситуација, као што су ратне. Истраживању насиља у породицама избеглица потребно је приступити са мултидисциплинарног аспекта. У даљим истраживањима било би занимљиво и потребно да се ова ризична популација сагледа са криминолошког становишта, у смислу евентуалне идентификације одређених деструктивних форми понашања (криминалних радњи окренутих према друштву и сл.).

На основу података о утврђеном насиљу можемо закључити да је избегличка породица категорија са високим ризиком за испољавање насиља, да је ниво фрустрационе толеранције код појединаца из избегличке популације веома снижен, као и да је интерперсонална комуникација нижег квалитета и да је у неким случајевима одликује деструктивно понашање.

ЛИТЕРАТУРА

1. Babor, T.F., Higgins-Biddle, J. C., Saunders J.B. & Monteiro M.G. (2001) *AUDIT, The Alcohol Use Disorders Identification Test Guidelines for Use in Primary Care*, Second Edition, World Health Organization, Geneva
2. Игњатовић, Ђ., Симеуновић – Патић, Б. (2011), *Виктимологија*, Правни факултет универзитета у Београду, Досије Студио, Београд
3. Николић – Ристановић, В., Докмановић, М. (2006), *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена примена на Западном Балкану*, Прометеј, Београд
4. Павлов Т., Воларевић, С., Петронијевић, В. (2006), *Студија о женама у избеглиштву и интерном расељеништву*, Група 484, Београд
5. Протић, Г. (2013), *Виктимизација избеглица и интерно расељених лица: специјалистички рад*, Београд.
6. Чолаковић, Р. (2014), *Психопатолошки аспекти избеглиштва*, ПИМ, Бања Лука,
7. <http://www.zastitnik.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/posebnii-izvestaji/2106-2012-01-12-13-43-33>

ПОЈАМ, ОБЛИЦИ И ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Вишња Милекић¹, сарадник у настави
Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу

Сажетак: Аутор у раду указује на широку распрострањеност насиља над женама у Републици Србији, као и на појам и облике у којима се то насиље испољава. У Републици Србији се последњих година чине значајни напори за успостављање и унапређење система заштите и инструмената за борбу против насиља над женама. У том смислу у раду је анализирано правно регулисање насиља над женама у Србији, са посебним освртом на Конвенцију Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици. Дати су предлози за даљи развој механизма који су усмерени на заштиту жена од насиља.

Кључне речи: насиље над женама, насиље у породици, заштита жртава, Конвенција Савета Европе.

УВОД

Насиље над женама, као најчешћи облик кршења женских људских права, има глобалне размере и израз је злоупотребе моћи једног пола над другим. Насиље се може десити свакој жени јер оно није последица њеног понашања, већ система патријархата у коме мушкарци имају моћ, а насиље над женама је начин да ту моћ одрже.² Поред патријархалног односа међу половима, распрострањености насиља над женама у Србији допринели су и тешка економска криза, избеглиштво, расељавање, ратно окружење.³ Присуство родних неједнакости у свим кључним аспектима живота отвара врата пре свега породичном насиљу над женама. Међутим, не само да друштвени фактори утичу на ову врсту насиља, већ је оно у великој мери детерминисано и нормативним оквирима, јер од самог начина дефинисања и регулисања овог феномена у законима и другим актима, зависи шта ће се подразумевати под насиљем над женама и каква ће се политика спроводити у циљу његовог сузбијања.⁴ Статистички подаци показују да жртва може бити било која жена, без обзира на године и образовање, материјалну ситуацију и националност, док се као насилници у највећем броју случајева јављају мушкарци, и то пре свега чланови породице (муж, син, отац...), или било који познати (пријатељ, познаник, шеф, колега...), или непознати мушкарац.⁵ Најраспрострањеније је породично насиље над женама, које обухвата разне врсте принуде, повређивања, понижавања и потчињавања жена у породици, која би требало да има функцију заштите и уточишта.⁶

Треба напоменути да породично насиље над женама дуго није посматрано као кршење људских права, међутим последњих година увидело се да је у питању најтежи облик деградације и дискриминације жена, па се на међународном нивоу стварају стандарди за поступање у националним оквирима, а све у циљу сузбијања и искорењивања ове врсте насиља. Најважнији међународни документ је Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља

1 vmilekic@jura.kg.ac.rs

2 Степанов, Б., *Насиље над женама – најчешћи облик кршења женских права*, доступно на: <http://euinfo.rs/sr/blog/111110/Nasilje+nad+%C5%BEenama++naj%C4%8De%C5%A1%C4%87i+oblik+kr%C5%A1enja+%C5%BEenskih+prava.html>, приступ: март 2014.

3 Национални стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности, „Сл. Гласник РС”, бр. 15/09, доступно на: http://www.minrzs.gov.rs/doc/rodna_ravnopravnost/dokumenta/Akcioni%20plan%20za%20sprovodjenje%20Nac%20strategije.pdf, приступ: март 2014.

4 Бабовић, М., Гинић, К., Вуковић, О., *Мапирање породичног насиља према женама у Централној Србији*, доступно на: http://www.bibija.org.rs/documents/o%20nasilju/mapiranje_porodicnog_nasilja_prema_zenama_u_centralnoj_srbiji.pdf, приступ: април 2014.

5 Аутономни женски центар, доступно на: <http://www.womenngo.org.rs/konsultacije-za-zene/o-nasilju-nad-zenama/11-konsultacije-za-zene/30-nasilje-u-partnerskim-odnosima-i-u-porodici>, приступ: март 2014.

6 Бабовић, М., Гинић, К., Вуковић, О., *op.cit.*

над женама и насиља у породици⁷, коју је Република Србија ратификовала 2013. године.⁸ На националном плану је извршено усклађивање породичноправних и кривичноправних одредаба са међународним стандардима о заштити жена од насиља, а донете су и Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности⁹ и Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и партнерским односима¹⁰, које представљају политичке смернице за деловање државних органа и институција у борби против насиља над женама.¹¹

СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ

Према последњем попису становништва у Србији, жене чине 51,4% укупне популације. Стопа незапослености жена је за половину већа од стопе незапослености мушкараца. Међу запосленима у Србији има 44% жена, док међу незапосленима 54,3% чине жене. Међу онима којима је рад у домаћинству једини посао 98% су жене, а 80% оних који су напустили посао „из породичних разлога“ су жене. Удео жена у власништву над укњиженим објектима у Србији је 29,7%, а на управљачким местима у привреди жене се налазе у 30% случајева. Истраживања су показала да су у Србији и другим земљама у транзицији жене више изложене сиромаштву, да је повећана експлоатација женске радне снаге, а смањена заштитна улога државе, што све доводи до насиља и других облика кршења женских људских права.¹²

Насиље над женама је најчешћи облик кршења женских људских права у Србији. Спроведена истраживања¹³ показују да је свака друга жена у Србији доживела неки облик физичког насиља (46,1%), а свака трећа жена је доживела физички напад од неког члана породице (30,6%), при том највише насиља у породици жене доживе од супруга или партнера (45,5%). Истраживања даље показују да на насиље над женама у породици највише утичу њихове породичне, стамбене и материјалне прилике, као и економске улоге које у породици имају жртва и насилник. Повећан ризик изложености насиљу постоји код жена које живе у многочланим породицама, у лошим стамбеним условима, када је материјална ситуација нестабилна и када има тенденција погоршања. Последњи подаци показују да је у периоду од 1. јануара до 31. децембра 2013. године на територији Србије у породичном и партнерском насиљу убијена 131 жена.¹⁴

ОБЛИЦИ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА

Насиље над женама се може испољити у различитим облицима, а најчешћи су то физичко, психичко, економско и сексуално насиље. Физичко насиље има за последицу наношење лакших и тешких телесних повреда, а као примере можемо навести: гурање, ударање (рукама или различитим предметима), песничење, шутирање, шамарање, чупање за косу, утризе, итд. Психичко насиље се може испољити кроз различите облике застрашивања, употребом погрдних имена, уценом, манипулацијом, исмевањем у различитим ситуацијама, сталним

7 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic violence, CETS No. 10, доступно на: <http://www.conventions.coe.int/>, приступ: март 2014.

8 Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, „Сл. Гласник РС – Међународни уговори“, бр. 12/2013, доступно на:

9 Национални стратегија за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности, „Сл. Гласник РС“, бр. 15/09, доступно на: <http://www.minrzs.gov.rs/doc/rodna-ravnopravnost/dokumenta/Akcioni%20plan%20za%20sprowadjenje%20Nac%20strategije.pdf>, приступ: март 2014.

10 Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, „Сл. Гласник РС“, бр. 027/2011, доступно на: http://www.minrzs.gov.rs/doc/rodna-ravnopravnost/dokumenta/Nacionalna_strategija_za_sprecavanje_i_suzbijanje_nasilja_nad_zenama_u_porodici_i_u_partnerskim_odnosima.pdf, приступ: март 2014.

11 Константиновић Вилић, С., Сузбијање насиља над женама према Конвенцији Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, *Заштита људских и мањинских права у европском правном простору*, стр. 53-54

12 Степанов, Б., *op. cit.*

13 Истраживања организације SeConS у оквиру пројекта „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“, истраживања Женског истраживачког центра за едукацију и комуникацију и Аутономног женског центра

14 Степанов, Б., *op. cit.*

критиковањем, омаловажавањем, викањем, вређањем породице, пријатеља. На овај начин насилник постиже да жртву држи у страху, потчињености и зависности. Наиме, врло често жртве психичког насиља нису физички злостављане, али је код њих присутан осећај страха и губитак идентитета услед дуготрајног психичког малтретирања.¹⁵ Облици економског насиља су претње или ускраћивање средстава за живот, одређивање износа новца само за основне сврхе, присиљавање жртве да моли за новац, забрана рада од стране партнера, контролисање кућног буџета, контролисање жртвине плате, захтевање од жртве да прави детаљан опис потрошње новца, сакривање заједничке уштеђевине од жртве, трошење новца на коцкање, алкохол, дрогу итд. Примери сексуалног насиља су силовање, принуда на сексуални однос, разне врсте физичких напада у циљу сексуалних односа, као и вршење овог насиља без физичке силе, али уз уцене, оптужбе, увреде. Сексуално насиље се врши у циљу понижења и довођења у завијан положај жртве у њеном физичком, психичком и моралном погледу.¹⁶ Што се тиче починилаца ових облика насиља, код физичког и психичког насиља то су најчешће садашњи, а затим бивши мужеви/партнери, док се код физичког насиља као извршиоци јављају и очеви. Економско насиље над женама у 85% случајева врше мушки, а у 15% случајева женски чланови домаћинства. То су најпре супруг или невенчани партнер, затим син, а потом бивши муж или партнер. Најчешћи починиоци сексуалног насиља су бивши супрузи/партнери (58% случајева), затим садашњи супрузи/партнери (31% случајева), а у преосталим случајевима то су били други мушки сродници.¹⁷

Подаци о преваленцији појединих облика насиља показују да је најзаступљеније психичко насиље, а најмање је заступљено силовање у породици као посебан облик сексуалног насиља.¹⁸ Насиље над женама у Србији се најчешће испољава у породици или у партнерском односу и основне карактеристике овог насиља су дуготрајност и континуитет у испољавању.¹⁹ Наиме, иако су изложене насиљу, жене се често мире са улогом жртве, најчешће због безразложног осећања мање вредности, материјалне зависности, уверења да ће се насилник променити, заједничке деце, притиска конзервативне средине и породице које се противе разводу. Жене жртве зато осећају беспомоћност, безнадежност, депресију, неспособност и нерадо комуницирају са спољним светом.²⁰

КОНВЕНЦИЈА САВЕТА ЕВРОПЕ О СПРЕЧАВАЊУ И БОРБИ ПРОТИВ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА И НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Народна скупштина Републике Србије, 31. октобра 2013. године донела је Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и сузбијању насиља над женама и насиља у породици (у даљем тексту: Конвенција), која представља први међународни правнообавезујући документ који има за циљ заштиту жена од насиља. У Конвенцији је дата дефиниција према којој насиље над женама означава *кришење људских права и облик дискриминације над женама и представља сва дела родно заснованог насиља која доводе до или могу да доведу до: физичке, сексуалне, психичке, односно, финансијске повреде или патње за жене, обихватајући и претње таквим делима, принуду или произвољно лишавање слободе, било у јавности, било у приватном животу*. Даље се објашњава да је родно засновано насиље над женама насиље које је усмерено против жене зато што је жена, односно оно које несразмерно погађа жене. На почетку Конвенције се наводи да је постизање *de iure* и *de facto* једнакости између жена и мушкараца кључни елемент у превенцији насиља над женама, као и да је насиље над женама манифестација историјски неједнаких односа моћи између жена и

15 Стојановић, С., „Насиље у породици и мере породичноправне заштите – чл. 197 и чл. 198 ПЗ“, Билтен Апелационог суда у Нишу, бр. 2/2011

16 *Ibid.*

17 Бабовић, М., Гинић, К., Вуковић, О., *op.cit.*

18 *Ibid.*

19 Национални стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности, „Сл. Гласник РС“, бр. 15/09, доступно на: <http://www.minrzs.gov.rs/doc/rodna-ravnopravnost/dokumenta/Akcioni%20plan%20za%20sprovodjenje%20Nac%20strategije.pdf>, приступ: март 2014.

20 Стојановић, С., *op.cit.*

мушкараца, који су довели до доминације и дискриминације над женама од стране мушкараца, као и до спречавања напредовања жена у пуној мери.

Државе потписнице су се сагласиле око циљева Конвенције, имајући у виду да су жене и девојчице често изложене тешким облицима насиља попут насиља у породици, сексуалног узнемиравања, силовања, принудног брака, кривичних дела почињених у име такозване „части“ и гениталног сакаћења, који представљају озбиљно кршење људских права жена и девојчица и главну препреку за остваривање једнакости између жена и мушкараца. Ти циљеви су следећи: 1. заштита жена од свих видова насиља и спречавање, процесуирање и елиминисање насиља над женама и насиља у породици; 2. допринос сузбијању свих облика дискриминације над женама и промоција суштинске једнакости између жена и мушкараца, укључујући оснаживање жена; 3. израда свеобухватног оквира, политика и мера заштите и помоћи свим жртвама насиља над женама и насиља у породици; 4. промоција међународне сарадње у погледу елиминисања насиља над женама и насиља у породици; 5. пружање подршке и помоћи организацијама и органима унутрашњих послова у делотворној сарадњи, да би се усвојио обухватни приступ елиминисању насиља над женама и насиља у породици.

Затим се налаже потписницама да оснују званична тела која ће бити надлежна за координацију, спровођење, праћење и процену политика и мера за спречавање и борбу против видова насиља обухваћених Конвенцијом, као и да прикупљају и евидентирају статистичке податке о тим облицима насиља (чл. 10 и 11). У одредби чл. 18 прописана је обавеза потписница да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде одговарајуће механизме за делотворну сарадњу свих релевантних државних органа, као и невладиних и других организација и лица, у пружању заштите и подршке жртвама и сведоцима свих облика насиља обухваћених Конвенцијом. Одредбом чл. 51 наложено је странама да предузму неопходне законодавне и друге мере и обезбеде да сви релевантни органи обаве процену ризика од смртности, озбиљности ситуације и ризика од понављања насиља са циљем управљања ризиком.

У трећем одељку су прописане обавезе које државе морају да испуне у циљу превенције насиља над женама и насиља у породици. Тако је одредбом чл. 12 превиђено предузимање неопходних мера у промоцији промена друштвених и културних образаца понашања жена и мушкараца са циљем искорењивања предрасуда, обичаја, традиције и других пракси, које се заснивају на идеји да је жена инфериорна. Затим се стране обавезују да редовно и на свим нивоима спроводе кампање и програме подизања свести у јавности о различитим манифестацијама свих видова насиља обухваћених Конвенцијом, њиховим последицама и потреби да се такво насиље спречи (чл. 13). Такође је наложено деловање у сфери образовања, тј. увођење у званично наставно градиво наставног материјала о питањима као што су: једнакост жена и мушкараца, нестереотипне родне улоге, узајамно поштовање, ненасилно решавање сукоба у међуљудским односима, итд. (чл. 14). Одредбом чл. 15 прописана је обавеза обуке стручњака који се баве жртвама и починиоцима свих дела насиља обухваћених Конвенцијом, док је одредбом чл. 16 наложено предузимање законодавних и других мера за изразу или подршку програма који имају за циљ да починиоци насиља у породици савладају и усвоје ненасилно понашање, као и програма за рад са починиоцима, пре свега сексуалним преступницима, а све то ради спречавања даљег насиља.

У четвртом одељку Конвенције, потписницама се намеће низ обавеза које се односе на предузимање законодавних и других мера усмерених на заштиту и подршку жртвама, као на пример пружање услуга правног и психолошког саветовалишта, финансијска помоћ, становање, образовање, обука и помоћ при запошљавању, услуге социјалне и здравствене заштите. Затим се предвиђа отварање, у довољном броју, одговарајућих, лако доступних сигурних кућа за безбедан смештај, као и успостављање нон-стоп бесплатне СОС телефонске линије, која покрива целу земљу. Посебна подршка је намењена жртвама сексуалног насиља у виду одговарајућих, лако доступних, кризних центара који им обезбеђују услуге лекарског и лабораторијског прегледа, подршку у случајевима трауме и саветовање.

Пети одељак садржи одредбе материјалног кривичног права, путем којих се од држава потписница захтева да инкриминишу следећа понашања: психичко насиље, прогањање, физичко насиље, сексуално насиље укључујући силовање, принудни брак, генитално сакаћење

жена, принудни абортус и принудну стерилизацију и сексуално узнемиравање. Ако се узму у обзир дефиниције ових облика насиља које даје Конвенција, они би се углавном могли подвести под кривична дела која превиђа Кривични законик²¹, нпр. насиље у породици, принуду, недозвољени прекид трудноће, тешку телесну повреду, трговину људима, док прогањање и сексуално узнемиравање не би могло да се подведе ни под једну од постојећих инкриминација у КЗ.²² Прогањање се у Конвенцији дефинише као намерно понашање понављањем претњи упућених другом лицу, које узрокују да се лице плаши за своју безбедност, док се сексуално узнемиравање дефинише као сваки облик нежељеног вербалног, невербалног или физичког понашања сексуалне природе у сврху или уз исход повреде достојанства лица, посебно када се ствара застрашујућа, непријатељска, деградирајућа, понижавајућа, односно увредљива атмосфера. Прогањање, на чијем предвиђању као кривичног дела Конвенција инсистира, делимично се може подвести под угрожавање сигурности и насиље у породици, али се не може у потпуности обухватити постојећим инкриминацијама.²³ У том смислу и неке организације за заштиту жена у Србији инсистирају на предвиђању прогањања као кривичног дела.²⁴

Када су у питању санкције, у Конвенцији се инсистира да предвиђена кривична дела буду кажњива санкцијама које су делотворне, сразмерне и које одвраћају од вршења кривичних дела, узимајући у обзир њихови озбиљност. Стране могу да донесу и друге мере, као што су праћење, односно надзор осуђених лица и укидање права на родитељство (чл. 45).

У шестом одељку Конвенције су предвиђају хитне мере заштите, које подразумевају обавезу држава да обезбеде да надлежни органи имају овлашћења да издају налог починиоцу насиља у породици да напусти место становања жртве или угроженог лица у довољном временском периоду и да забране починиоцу да повреди боравиште, односно ступи у контакт са жртвом или угроженим лицем (чл. 52). Такође је наложено странама да обезбеде да одговарајуће мере забране приласка, односно заштите, буду на располагању жртвама свих видова насиља обухваћених Конвенцијом. Те мере морају да буду доступне за непосредну заштиту и без непотребних финансијских или административних оптерећења за жртву; да се доносе за одређени период или док се не измене или укину; да се, тамо где је неопходно, издају на *ex parte* основи са непосредним дејством; да буду доступне независно од судских поступака или уз друге судске поступке; да могу да се укључе у наредне судске поступке. Кршење забране приласка или мере заштите мора да буде предмет правних санкција (чл. 53).

НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РЕГУЛАТИВА

Последњих година у Републици Србији се улажу велики напори, а самим тим и постижу значајни резултати у унапређењу заштите жртава сексуалног и родно заснованог насиља. Законски оквир је унапређен кроз Породични закон и Кривични законик, али и усвајањем кровних закона, као што су Закон о забрани дискриминације и Закон о равноправности полова, као и усвајањем Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности и Националне стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерском односу.²⁵

ПОРОДИЧНИ ЗАКОН

Породичноправна заштита од насиља у породици регулисана је тако што је законодавац изричито забранио насиље у породици, члановима породице признао право на заштиту од насиља у породици (чл. 10 Породичног закона²⁶), регулисао мере породичноправне заштите

21 Кривични законик, „Сл. Гласник РС“, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12 и 104/13

22 Јовановић, С., *Захтеви Конвенције Савета Европе о спречавању и сузбијању насиља над женама и насиља у породици*, Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима, стр. 265.

23 Јовановић, С., *op.cit.*, стр. 266.

24 <http://sigurnakuca.net/vesti.338.html>, приступ: април 2014.; http://www.womenngo.org.rs/images/CEDAW/2013/Senka_nad_Srbijom.pdf, приступ: април 2014.

25 Бабовић, М., Гинић, К., Вуковић, О., *op.cit.*

26 Породични закон, „Сл. Гласник РС“, бр. 18/2005

(чл. 197–200 ПЗ) и уредио посебна правила поступка по којима се поступа у парницама које се воде ради заштите од насиља у породици. Под насиљем у породици у смислу Породичног закона се подразумева понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Предвиђено је и која понашања се нарочито сматрају насиљем у породици: 1. наношење или покушај наношења телесне повреде; 2. изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу; 3. присиљавање на сексуални однос; 4. навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем; 5. ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима; 6. вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање. У сваком поступку за заштиту од насиља у породици суд треба да испита да ли је и како насиље испољено, без обзира на то да ли се утврђује именовани облик насиља или насиље које законодавац није именовao. При том је неопходно да судије покажу „нулту толеранцију“ на насиље, што подразумева да се свако понашање које одступа од стандарда „уобичајеног“ и друштвено прихватљивог опхођења и комуницирања квалификују као насиље у породици.²⁷ Дрскост, безобзирност и злонамерност су суштинска обележја насиља у породици, која га јасно разликују од дозвољеног понашања. То су правни стандарди, па ће суд, користећи објективна мерила и узимајући у обзир све специфичне, објективне и субјективне околности конкретнoг случаја, одлучити да ли је одређено понашање такво да се може сматрати дрским, безобзирним или злонамерним.²⁸ Садржина ових правних стандарда се одређује у односу на опште друштвене норме и вредности.

Приликом одређивања титулара права на породичноправну заштиту од насиља у породици, законодавац није узео у обзир само особе које повезује „класичан“ породичноправни однос, већ и особе које се налазе у „квазипородичним“ односима за које се зна да могу бити подлога за насилничко понашање.²⁹ То су следећи титулари: супружници или бивши супружници; деца, родитељи и остали крвни сродници, као и лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство, лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству, ванбрачни партнери или бивши ванбранчи партнери, лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

Према Породичном закону мере заштите од насиља у породици су: 1. издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности; 2. издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине односно закупа непокретности; 3. забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености; 4. забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице; 5. забрана даљег узнемиравања члана породице. Ове мере имају привремени карактер и свака од њих може трајати најдуже годину дана, уз могућност продужавања док не престану разлози због којих је мера била изречена. Све мере се састоје у ограничењу или привременој забрани одржавања личних односа насилника са жртвом. Суштина је у томе да извршено породично насиље, без обзира на интензитет и облик испољавања, представља довољан разлог за изрицање ових мера и да је привремена забрана контакта једини начин да се спречи ново насиље.³⁰ У судској пракси је примећена узлазна линија у погледу облика испољавања и последица насиља у породици, па је зато неопходно изрећи меру заштите онда када насиље још увек није попримило тежи облик. Пракса је такође показала да ове мере треба изрицати и у периоду „примирија“, јер након те фазе у којој се насилник каје и обећава да ће се променити, наступа фаза гомилања беса која после извесног времена кулминира и достиже врхунац насилничко понашања.³¹ Основни циљ и сврха изрицања ових мера јесте спречавање поновног вршења насиља у породици, обезбеђење нужне заштите физичког и

27 Петрушић, Н., Кривичноправна и породичноправна заштита од насиља у породици, *Билтен судске праксе Врховног суда Србије*, бр. 2/2008

28 Митровић, В., Сентенца Заштита од насиља у породици, *Билтен Апелационог суда у Београду*, бр. 1/2010

29 Петрушић, Н., *op.cit.*

30 Стојановић, С., *op.cit.*

31 *Ibid.*

психичког интегритета, здравља и личне безбедности лица над којим је вршено насиље, као и отклањање околности које погодују и подстичу понављање насиља.³²

С обзиром на то да се у највећем броју случајева као жртве насиља у породици јављају жене³³, требало би предузети кораке у циљу бољег упознавања жена са мерама породично-правне заштите од ове врсте насиља које им стоје на располагању.

КРИВИЧНИ ЗАКОНИК

Према одредби чл. 194 ст. 1 КЗ кривично дело насиље у породици врши онај ко применом насиља, претњом да ће се напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице. Угрожавање спокојства постоји када се код жртве изазове осећање личне или имовинске несигурности, што се манифестује страхом и губљењем мира који је потребан за уредан и нормалан живот. Под телесним интегритетом се подразумева тело човека у његовој анатомској јединствености, односно телесно и душевно здравље, док би се под душевним стањем подразумевао „душевни мир“ у смислу живота у породици без непријатности, несигурности, страха итд.³⁴ Поред овог основног облика, прописана су и три квалификована облика. Први тежи облик постоји ако је при извршењу дела из става 1. коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши. Други тежи облик постоји ако је наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља пасивног субјекта, или су дела учињена према малолетном лицу. Трећи, и најтежи облик, постоји ако је наступила смрт члана породице.³⁵ Такође је предвиђен посебан облик овог кривичног дела којим се санкционише непоштовање мера заштите које је парнични суд одредио на основу Породичног закона.³⁶

Одредбом чл. 112 ст. 28 КЗ је прописано да се чланом породице сматрају супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храненик. Члановима породице се такође сматрају браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника, ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никад нису живела у истом породичном домаћинству. Треба истаћи да је у Породичном закону овај круг лица још више проширен, па се члановима породице сматрају и лица која су међусобно била или су још увек у емотивној вези.³⁷ И овде ваља напоменути да се од свих чланова породице као жртве насиља највише појављују жене.³⁸

Када су у питању кривичне санкције, за насиље у породици се у највећем броју случајева изриче условна осуда. Међутим, као што је поменуто, Конвенција инсистира на адекватним санкцијама, које одговарају тежини дела и које ће учиниоца одвратити од поновног вршења дела, као и на надзору над извршиоцима. У том смислу би се као ефикаснија санкција могла јавити условна осуда са заштитним надзором. Овде треба споменути и меру безбедности забране приближавања и комуникације са оштећеним из чл. 89а КЗ, која би, с обзиром на то да представља један вид ограничавања учиниоца, могла да буде врло корисна у случајевима партнерског насиља.³⁹

Без обзира на то што је Република Србија учинила видне напоре у борби против насиља над женама, могу се приметити проблеми у имплементацији наведених законских решења

32 Иванић, М., Сентенца Трајање мера заштите од насиља у породици, Билтен Апелационог суда у Новом Саду, бр. 5/2013

33 Levinson, D., *Family violence in Cross-cultural perspective*, Newbury Park : Sage

34 Николић, Д., Кривично дело насиље у породици, Билтен Окружног суда у Нишу, бр. 27/2008

35 Стојановић, З., *Кривично право – посебни део*, Београд : Правна књига, 2013, стр. 111-112.

36 Николић, Д., *op.cit.*

37 Стојановић, З., *op.cit.*

38 Игњатовић, Т., *Из евиденције о насиљу у породици*, доступно на: <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/2004-tekst1.pdf>, приступ: април 2014.

39 Јовановић, С., *op.cit.*, стр. 267.

и у институционалним одговорима на ову врсту насиља. Значајан корак напред представља усвајање Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење родне равноправности, у којој је утврђена свеобухватна и усклађена политика Србије усмерена на елиминисање дискриминације жена, побољшање њиховог положаја и интегрисање принципа равноправности полова у све области деловања институција система. Један од основних циљева Стратегије је превенција свих видова насиља над женама, што треба постићи остваривањем појединачних циљева: унапређењем нормативног оквира заштите од насиља над женама, јачањем капацитета система заштите жена од насиља, спровођењем истраживања и унапређењем документације и статистике, подизањем нивоа свести о насиљу над женама као друштвеном проблему и сузбијањем негативног медијског приказивања жена. У постизању ових циљева од значаја је велики низ институција: полиција, јавно тужилаштво, судови, центри за социјални рад, здравствене установе, као и невладине организације. Међутим, статистички подаци о знању жена о доступности наведених институција и обраћању институцијама и организацијама за помоћ у случају насиља, показују да је стање у том погледу јако неповољно.⁴⁰ И у Националној стратегији за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и партнерским односима се наводи да је међу женама које су преживеле насиље мали број пријавио насиље полицији (17%), центрима за социјални рад (10%), односно здравственим установама (15%), док је 4% случајева имало судски епилог. Чак 78% физички злостављаних жена никад није затражило помоћ надлежних органа и служби. У овој Стратегији се истиче и јако лоша ситуација када је у питању евидентирање и документовање случајева насиља над женама, с обзиром на то да није развијен јединствен систем и да свака служба различито региструје ове случајеве, а као што је истакнуто, међународни акти налажу систематско прикупљање података о свим облицима насиља над женама, њихово обједињавање на државном нивоу и анализирање. Наглашен је и недостатак сарадње и координисане интервенције између надлежних органа и установа, као један од битних проблема у заштити жена од насиља.

ЗАКЉУЧАК

У Републици Србији родна неравноправност је препознатљива и у приватној и у јавној сфери, а последица тога је чињеница да је насиље над женама широко распрострањено. Неопходно је предузети низ мера које ће бити усмерене на сузбијање ове врсте насиља. При томе, у свакој од тих мера треба да буде видно истакнута равноправност полова, јер је то једини ефикасан начин за превенцију насиља према женама. Пре свега, постоји велика потреба за подизањем свести грађана о распрострањености насиља над женама, па је зато важно обезбедити доступност података о свим аспектима овог насиља. У ту сврху би требало организовати јавне кампање, семинаре, промоције приручника, чије теме би биле истраживање равноправности међу половима и указивање на разне облике насиља које жене трпе, па би се тако створило и негативан став јавности према насиљу над женама. Како би се омогућила доступност информација, неопходно је формирати јединствен систем регистровања свих случајева насиља над женама, што би створило и основ за стално праћење и анализу стања у овој области. Потребно је обучити и унапредити знања о родној равноправности и насиљу над женама свих запослених у институцијама које имају могућност да пруже заштиту жртвама и подићи свест код жена о доступности ових институција. На тај начин би се постигло да се жене жртве више обраћају надлежним институцијама приликом тражења помоћи. Овде се види да је сарадња и координисано деловање свих ових институција од великог значаја. У складу са захтевима поменуте Конвенције, треба осмислити не само програме помоћи жртвама насиља, већ и програме рада са насилницима у циљу преиспитивања патријархалних схватања о положају жена и усвајања ненасилних начина понашања. На нормативном плану треба обезбедити ефикасну примену постојећих законских решења, пре свега мера за заштиту од насиља. Такође би се остварио напредак широм применом мере безбедности заштите од насиља. Такође би се остварио напредак широм применом мере безбедности заштите од насиља. Такође би се остварио напредак широм применом мере безбедности заштите од насиља. Такође би се остварио напредак широм применом мере безбедности заштите од насиља.

40 Бабовић, М., Гинић, К., Вуковић, О., *op.cit.*

У погледу чланова породице који се могу јавити као жртве насиља, потребно је ускладити породичноправне и кривичноправне одредбе, што би било у складу и са међународним документима. Треба размислити и о кривичноправном регулисању прогањања, с обзиром на то да смо ратификацијом Конвенције преузели обавезу да исто предвидимо као кривично дело и с обзиром на распрострањеност ове појаве у Србији. Подизање свести, прикупљање и објављивање података, пружање подршке и заштите жртвама и ефикасне правне и политичке мере представљају делотворне инструменте којима би се утицало на смањење распрострањености насиља над женама у Србији.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабовић, М., Гинић, К., Вуковић, О., *Манирање породичног насиља према женама у Централној Србији*, доступно на: http://www.bibija.org.rs/documents/o%20nasilju/mariranje_podicnog_nasilja_prema_zenama_u_centralnoj_srbiji.pdf, приступ: април 2014.
2. Иванић, М., Сентенца *Трајање мера заштите од насиља у породици*, *Билтен Апелационог суда у Новом Саду*, бр. 5/2013
3. Игњатовић, Т., *Из евиденције о насиљу у породици*, доступно на: <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/2004-tekst1.pdf>, приступ: април 2014.
4. Јовановић, С., Захтеви Конвенције Савета Европе о спречавању и сузбијању насиља над женама и насиља у породици, *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, стр. 265.
5. Levinson, D., *Family violence in Cross-cultural perspective*, Newbury Park : Sage.
6. Митровић, В., Сентенца *Заштита од насиља у породици*, *Билтен Апелационог суда у Београду*, бр. 1/2010
7. Николић, Д., Кривично дело насиље у породици, *Билтен Окружног суда у Нишу*, бр. 27/2008
8. Петрушић, Н., Кривичноправна и породичноправна заштита од насиља у породици, *Билтен судске праксе Врховног суда Србије*, бр. 2/2008
9. Степанов, Б., *Насиље над женама – најчешћи облик кршења женских права*, доступно на: <http://euinfo.rs/sr/blog/11110/Nasilje+nad+%C5%BEenama+--+naj%C4%8De%C5%A1%C4%87i+oblik+kr%C5%A1enja+%C5%BEenskih+prava.html>, приступ: март 2014.
10. Стојановић, З., *Кривично право – посебни део*, Београд : Правна књига, 2013, стр. 111-112.
11. Стојановић, С., Насиље у породици и мере породичноправне заштите – чл. 197 и чл. 198 ПЗ, *Билтен Апелационог суда у Нишу*, бр. 2/2011.

ЖРТВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ КАО ПРИВИЛЕГОВАНИ СВЕДОЦИ

Ана Боровић¹, основни јавни тужилац
Основно јавно тужилаштво, Панчево

Наташа Павлица², заменик јавног тужиоца
Треће основно јавно тужилаштво, Београд

Мато Жарковић³
Полицијска управа за град Београд
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Кривично дело насиље у породици уведено је у национално кривично законодавство Законом о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије (КЗС)⁴ који је ступио на снагу почетком марта 2002. године. Дело предвиђено чланом 118а, сврстано је у главу „кривичних дела против брака и породице“, а дефинисало је основе и границе кажњавања, али не и круг лица која се сматрају чланом породице и која су овом одредбом подведена под посебан режим кривичноправне заштите. И важећи Кривични законик Републике Србије⁵, у оквиру истоимене главе, а у члану 194, предвиђа кривично дело насиља у породици. Уз то, у члану 112 став 28 законодавац одређује ко се може сматрати чланом породице. Гледано кроз призму кривичнопроцесног законодавства, међу жртвама насиља у породици могу се наћи и оне особе које су Закоником о кривичном поступку⁶ сврстане у категорију тзв. привилегованих сведока, тј. у категорију лица која су ослобођена дужности сведочења и која ово своје право могу искористити и ускратити сведочење у било којој фази поступка. С обзиром на речено и чињеницу, да се жртве насиље неретко позивају на право да не сведоче, јавни тужиоци и судије који поступају у овим, по природи ствари, веома деликатним предметима, формираним поводом насиља у породици, готово неминовно имају и додатне тешкоће. Иначе сложено и скопчано са бројним особеностима доказивање извршеног насиља у породици овим постаје још теже, а за собом повлачи и питање оправданости могућности за поступање јавног тужиоца у случају пасивног понашања жртве која је позвана да сведочи, а која користи право да то не чини у самом почетку или након већ датог исказа. Дилеме и недоумице у поступку доказивања у оваквим и сличним ситуацијама делом су везане и за разлике у тумачењу доказне снаге сведочења радника Центра за социјалних рад, односно њихових извештаја о поступању.

Кључне речи: Насиље у породици, жртве, привилеговани сведоци, доказивање.

УВОД

Насиље у породици је данас један од најчешћих предмета истраживања у криминолошким наукама. Ово насиље подразумева примену силе или претње према члану породице, а његови основни облици јесу физичко, сексуално и психичко насиље.⁷ Сагласно реченом, у обзир се узима свако понашање једног члана породице којим се угрожава или повређује телесни интегритет, душевно здраље или спокојство другог члана породице. Физичко насиље подразумева намерну употребу физичке силе која може да изазове повреду, телесну бол, инвалидитет или смрт жртве. Сексуално насиље укључује било који чин у коме неко, из позиције моћи,

1 borovic.ana@gmail.com

2 pavlica.natasa@yahoo.com

3 mato.zarkovic@gmail.com

4 *Службени гласник РС*, бр. 10/02.

5 *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013

6 *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013 и 45/2013.

7 Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б.: *Виктимологија*, Београд, 2011, стр. 59.

односно користећи силу, претњу или психичко застрашивање, принуди другог на сексуални чин (обљубу, са њом изједначен чин или другу полну радњу) или је наведе да учествује у нежељеном сексуалном односу. Психичко насиље у најширем смислу обухвата нападе на психички интегритет другог, односно претње, емоционално злостављање (застрашивање, емоционалне уцене и др.) и сваки чин који је управљен на изазивање душевне патње, нарушавање самопоштовања, идентитета или социјалног интегритета жртве (вређање, понижавања, контрола кретања и понашања, економска контрола, ограничавање и забрањивање одржавања социјалних веза и др.).⁸

У Конвенцији о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици⁹ насиље у породици се одређује као свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља до којег дође у породици или домаћинству, односно између бивших или садашњих супружника или између партнера независно од тога да ли учинилац дели или је делио домаћинство са жртвом.¹⁰ Осуђујући све видове насиља над женама и насиља у породици, у наведеном међународном правном документу истиче се и то да је насиље над женама манифестација историјске неједнакости односа моћи између жена и мушкараца, да насиље у породици погађа жене неравномерно, али и да мушкарци могу бити жртве насиља у породици. Полазећи од својства актера, насиље у породици се може поделити на насиље међу партнерима и међугенерациско насиље.¹¹ Са овим у вези, може се истаћи и то да је у последње време у националним оквирима уочљив пораст случајева насиља између деце и родитеља.

У оквиру одредбе означене као „насиље у породици“, Закон о равноправности полова¹² прокламује да сви чланови породице имају једнако право на заштиту од насиља у породици, као и то да се дискриминацијом не сматрају посебне мере и програми намењени: жртвама насиља у породици којима се обезбеђује социјална, правна и друга помоћ и накнада, у циљу заштите од насиља у породици и отклањања и ублажавања последица насиља; збрињавању жртава насиља, у циљу спречавања насиља и остваривања њиховог права на живот без насиља (сигурне куће и др.); извршиоцима насиља у породици, у циљу спречавања даљег насиља (чл. 29).

У Породичном закону¹³ (чл. 197) насиље у породици дефинисано је као понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Насиљем у породици, у смислу става 1 овог члана, сматра се нарочито: наношење или покушај наношења телесне повреде; изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу; присиљавање на сексуални однос; навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем; ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима; вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање.

Националним кривичним законодавством Републике Србије насиље у породици први пут је инкриминисано 2002. године (чл. 118а). Након уочавања недостатака у опису радњи овог кривичног дела, уследиле су промене првобитне одредбе Кривичног законика (у даљем тексту КЗ), и то 2005. и 2009. године. Кривично дело из члана 194, такође, има основни облик и три квалификована (у ставу 5 предвиђено је кажњавање учиниоца уколико прекрши мере заштите од насиља у породици, које му је суд одредио на основу закона). Уз покушај адекватнијег дефинисања појма

8 *Ibid.*, стр. 60.

9 Документ Комитета министара (КМ) Савета Европе од 7. април 2011.

10 Наведене облике насиља у породици (физичко, сексуално, психичко и економско) издваја и Посебни протокол о поступању полицијских службеника у случајевима насиља над женама у породици и у партнерским поступцима донет од стране Министра унутрашњих послова Републике Србије 11. 2. 2013. године. У овом документу економско насиље препознато је као посебан облик психичког насиља и може се манифестовати кроз неједнаку доступност заједничким средствима, ускраћивање или контролисање приступа новцу, спречавање запошљавања или образовања и стручног напредовања, ускраћивање права на власништво, присиљавање да се одрекне власништва, отуђење ствари без сагласности и друге манифестације.

11 У првом случају, ради се о виолентним актима између сексуалних (брачних/ванбрачних) партнера. У другом су жртве најчешће деца, а учиниоци дела родитељи или други чланови породице из ранијих генерација. Такође, родитељи могу бити жртве насиља које врше њихови потомци. Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б.: *Виктимологија*, Београд, 2011, стр. 60.

12 *Службени гласник РС*, бр. 104/2009.

13 *Службени гласник РС*, бр. 18/2005 и 72/2011 – др. закон.

насиља и изостајање трајног глагола „повређивање“ у опису радњи извршења, измене из 2009. године манифестовале су се и кроз пооштрење прописане казне.

Како је породица саставни део друштва, то се ни односи унутар ње, не могу посматрати одвојено од других друштвених односа и појава.¹⁴ Уз наведени правни оквир предузимања мера усмерених на спречавање и сузбијање насиља у породици, од значаја су и одредбе бројних других законских и подзаконских аката, па и оне из Законика о кривичном поступку (у даљем тексту ЗКП). Од посебног значаја су одредбе које регулишу права и обавезе иницирања и вођења кривичног поступка, извођења доказа и заштите његових учесника. У тексту који следи пажњу ћемо посветити управо овим одредбама.

ИНИЦИРАЊЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Сагласно одредби члана 280 став 1 ЗКП, државни и други органи, правна и физичка лица пријављују кривична дела за која се гони по службеној дужности, о којима су обавештена или за њих сазнају на други начин, под условима предвиђеним законом или другим прописом. У члану 280 став 3 ЗКП наведено је да ће подносилац кривичне пријаве из става 1 овог члана навести доказе који су му познати и предузеће мере да би се сачували трагови кривичног дела, предмети на којима је или помоћу којих је учињено кривично дело и други докази. Законодавац констатује да је кривичним закоником предвиђено у којем случају непријављивање кривичног дела представља кривично дело.¹⁵

Од посебног значаја за разумевање поступања у случајевима насиља у породици је одредба из чл. 332, ст. 4 КЗ. Ово с обзиром на чињеницу да је законодавац из обавезе пријављивања свих, па и најтежих кривичних дела изузео и лица која се, гледано кроз призму дефиниције члана породице из чл. 112 ст. 3 тач. 28 КЗ, безусловно или под одређеним условима могу сматрати члановима породице. Наиме, овом одредбом предвиђено да се, уз браниоца, лекара или верског исповедника учиниоца за непријављивање кривичног дела или учиниоца из ст. 1 и 2 овог члана неће казнити ни лице којем је учинилац супружник или са којим живи у трајној ванбрачној заједници, сродник по крви у правој линији, брат или сестра, усвојилац или усвојеник, као и супружник неког од наведених лица, односно лице које са неким од њих живи у трајној ванбрачној заједници. Слично је и у погледу кривичног дела из члана 333 КЗ (помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела). Наиме, иако је у ставу 1 ове одредбе, поред осталог, предвиђена одговорност за онога ко крије учиниоца кривичног дела или му прикривањем средстава којима је дело учињено, трагова или на други начин помаже да не буде откривен, а у ставу 2 за онога ко пружи помоћ учиниоцу кривичног дела за које је прописана казна затвора преко пет година,¹⁶ предвиђено је то да се за учињено неће казнити лице којем је учинилац супружник, лице са којим учинилац живи у трајној ванбрачној заједници, сродник по крви у правој линији, брат или сестра, усвојилац или усвојеник, као и супружник неког од наведених лица, односно лице које са неким од њих живи у трајној ванбрачној заједници.

Са реченим у вези, а посебно ако се на уму има чињеница да високу „тамну бројку“ у случајевима насиља у породици могу да прате и појединачни случајеви његовог лажног пријављивања, важно је указати на садржај одредбе чл. 334 КЗ (лажно пријављивање). Овом

14 Жарковић, М., Шурлан, Т., Киурски, Ј., Матић, М., Јосимовић, С.: *Ка бољој заштити жртава насиља у породици одговор правосудја*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012, стр. 145.

15 Кривичним закоником је, под називом „непријављивање кривичног дела и учиниоца“ (чл. 332 КЗ), предвиђено да ће се онај ко зна да је неко лице учинило кривично дело за које се по закону може изрећи затвор од тридесет до четрдесет година или зна само да је такво дело учињено па то не пријави пре него што су дело, односно учинилац откривени, казнити затвором до три године. Пооштрени режим одговорности предвиђен је за службено или одговорно лице које свесно пропусти да пријави кривично дело за које је сазнало у вршењу своје дужности, ако се за то дело по закону може изрећи пет година затвора или тежа казна (став 2). За наведено понашање службеног или одговорног лица у погледу дела за које се по закону може изрећи затвор од тридесет до четрдесет година, предвиђена је казна затвора од једне до осам година (став 3).

16 Ако је услед извршења кривичног дела насиља у породици наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља или је дело учињено према малолетном лицу, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година, а ако је наступила смрт члана породице, учинилац ће се казнити затвором од три до петнаест година.

одредбом (у ставу¹) законодавац предвиђа одговорност за онога ко пријави одређено лице да је учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности, а зна да то лице није учинилац тог дела. За учињено је предвиђа казна затвора од три месеца до три године. Затвором од шест месеци до пет година казниће се лице које подметањем трагова кривичног дела или на други начин изазове покретање кривичног поступка због кривичног дела за које се гони по службеној дужности против лица за које зна да није учинилац тог дела (став 2). За случај да лице само себе пријави да је учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности, иако зна да га није учинило (став 3), као и за лице које пријави да је учињено кривично дело за које се гони по службеној дужности, иако зна да то дело није учињено (став 4) законодавац је предвидео новчану казну односно казну затвора до једне године.

У погледу начина подношења и уписивања кривичне пријаве у члану 281 ЗКП наведено је да се кривична пријава подноси надлежном јавном тужиоцу, писмено, усмено или другим средством, као и то да ће се, ако се кривична пријава подноси усмено, о њој саставити записник. Од посебног значаја је део одредбе члана 281 став 2 којом је предвиђено да ће се подносилац упозорити на последице лажног пријављивања. Наглашено је и то да ће се, ако је пријава саопштена телефоном или другим телекомуникацијским средством сачинити службена белешка, као то да ће се пријава поднесена електронском поштом сачувати на одговарајућем носиоцу података и одштампати.

Ако је кривична пријава поднесена полицији, ненадлежном јавном тужиоцу или суду, они ће пријаву примити и одмах доставити надлежном јавном тужиоцу (члан 281, став 3 ЗКП) који ће, након разматрања поднете (прослеђене) кривичне пријаве одлучити у ком ће се правцу кретати даљи поступак. Код кривичног дела насиље у породици, посебно је присутна обавеза доношења комплексних одлука у врло кратком року, па и *ad hoc*. На овај начин, већ у предистражном поступку, то јест у фази, односно тренутку кад тужилац не располаже свим релевантним подацима, морају се донети и спровести бројне и разноврсне одлуке које се тичу више, различитих и на различите начине повезаних лица инволвираних у конкретан случај насиља у породици (нпр. зауставити и лишити слободе насилника, заштити и сместити жртве, документовати затечено стање и фиксирати друге релевантне чињенице и околности и сл.).

Због сложене ситуације која одликује и прати кривично дело насиља у породици и нужности ангажовања више различитих служби на његовом спречавању и сузбијању, надлежне институције су исходовале доношење разних подзаконских аката, којима су преузеле обавезе, а тиме се и обавезале да својим ангажовањем помажу у јавним тужилаштвима у остваривању њихове функције. Уз доношење Општег протокола о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима¹⁷ а у циљу стварања услова за његову доследну примену и остваривања ефикасне међусекторске сарадње министарства у чијој су надлежности послови за унутрашње послове, социјалну заштиту, здравље, правду преузела су обавезу да донесу посебне протоколе о поступању у случајевима насиља над женама у породици и у партнерским односима. Уз Посебан протокол Министарства здравља Републике Србије за заштиту и поступање са женама које су жртве насиља који је донет 2009. године, донети су и Посебан протокол о поступању полицијских службеника у случајевима насиља над женама у породици и партнерским односима (фебруар 2013. год.), Посебан протокол о поступању центара за социјални рад – органа старатељства у случајевима насиља у породици и над женама у партнерским односима (март 2013. год.) и Посебан протокол за правосуђе у случајевима насиља над женама у породици и партнерским односима (јануар 2014. год.). Основни циљ ових протокола је да на целовит и свеобухватан начин осигурају да сваки актер у процесу организовања заштите жртава насиља у породици и међу партнерима може да поступа у складу са својим законским овлашћењима и обавезама, како би се промовисала безбедност жртве и одговорност насилника. Циљ је и пружање брзе и ефикасне заштите жртвама насиља, и то одмах по инциденту, током кривичног односно прекршајног поступка, по окончању поступка, односно независно од ових поступака.

17 Општи протокол усвојен је на седници Владе Србије одржаној 24. новембра 2011. године и представља реализацију првог корака у спровођењу треће стратешке области Стратегије (Унапређивање мултисекторске сарадње и подизање капацитета институција).

Уназад четири године, дошло је до потписивања бројних Протокола о сарадњи између центара за социјални рад, основних судова, основних јавних тужилаштва, општих болница, судова за прекршаје и подручних полицијских управа. Овим протоколима су децидно наведене обавезе и начини поступања сваког органа у предметима у којима се јавља насиље у породици.

Захваљујући овим Протоколима и већем ангажовању тужилаца, у многим јавним тужилаштвима у Републици Србији, отпочело се са врло активном мултисекторском сарадњом. Поред осталог, ово значи и то да се сви предмети насиља у породици, анализирају колективно, тј. на састанцима који се организују једном недељно (по потреби и чешће) и којима присуствују сви потписници Протокола. На овим „конференцијама случајева“ упоређују се сви подаци које поседују различите институције о „проблематичној породици“ или о појединим њеним члановима и доносе одлуке које су у том тренутку најбоље за жртве. У најдрастичнијим случајевима, јавни тужилац, осим што покреће кривични поступак, смешта жртве у Сигурну кућу, покреће поступак за изрицање заштитних мера, задржава насилника (осумњиченог за кривично дело насиље у породици) до 48 сати или му одређује притвор.

Треба напоменути, да је узимање кривичних пријава од стране овлашћених полицијских службеника и њихово поступање једним делом остало нерегулисано и након бројних измена и допуна закона и доношења и закључивања наведених протокола. Уз то, поједини полицијски службеници не поступају уз доследно поштовање правила којима су дефинисана њихова овлашћења и обавезе. Ово је озбиљан проблем, посебно с обзиром на чињеницу да грађани кривично дело насиља у породици (уз све резерве и задршке) најчешће пријављују полицији. С друге стране, полицијски службеници по изласку на место догађаја о пријављеном насиљу неретко само сачине службену белешку у којој само штуро описују оно што су затекли на лицу места и упућују жртве на подношење кривичне пријаве.¹⁸ Поред тога што немају доказну снагу, ове службене белешке често не садрже ни основне личне податке о учесницима догађаја, затеченим лицима и другим потенцијалним сведоцима. Тако се нпр. нанете телесне повреде, уколико и буду примећене, не констатују већ се жртве у том циљу и ради добијања адекватне здравствене помоћи упућују на лекара. Присутне су и такве констатације и употребе израза који остављају дилеме у погледу значења који имају (нпр. када се користи израз „дете“, остаје нејасно да ли се ради о нечијем потомку, тј. „детету“ старости 30 година, особи млађој од 14 година или о беби).

С обзиром на речено, не чуди што ће након овако фиксираних информација јавно тужилаштво и суд остати ускраћени за врло драгоцене, па и одлучне податке. Не треба посебно напомињати и то да велики број жртава из мањих, руралних средина (али не само њих), након неадекватне интервенције полиције, неће поднети кривичну пријаву (због стида, страха, губитка поверења, губитка самопоуздања и слично), а неће ни отићи код лекара (често и због тога што је из категорије лица која немају здравственог осигурања, а због недостатка новца нису у могућности да плате преглед, лекарско уверења и потврде лекара и слично).

ПАСИВНО ДРЖАЊЕ И ОДУСТАЈАЊЕ ЖРТВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ ОД СВЕДОЧЕЊА

У случајевима кад поступајући полицијски службеници или жртве (након интервенције полиције) поднесу кривичну пријаву, у пракси се, као препрека на путу утврђивања чињеница у кривичном поступку може се појавити и пасивно држање учесника у поступку који користећи право такозваног „привилегованог сведока“, избегавају давање исказа о релевантним чињеницама. У случају да су током претходног испитивања дали исказ, записник о саслушању ће након позивања на право „привилегованог сведока“ посебним решењем бити изузет из списка. Чланом 94 ЗКП од дужности сведочења ослобођено је: 1) лице са којим окривљени живи у браку, ванбрачној или другој трајној заједници живота; 2) сродник окривљеног по крви у правој линији, у побочној линији до трећег степена закључно, као и

¹⁸ Основним принципима и правилима поступања полицијских службеника у случајевима насиља у породици шире у: Жарковић, М.: Родно засновано насиље и поступање полицијских службеника, у *Родна равноправност и родно засновано насиље* – уредник Милошевић, Г., Београд, 2012, стр. 137–143.

сродник по тазбини до другог степена закључно; 3) усвојеник и усвојитељ окривљеног. Орган поступка је дужан да лице из става 1 овог члана, пре испитивања или чим сазна за његов однос према окривљеном, упозори да не мора да сведочи. Упозорење и одговор се уносе у записник (члан 94, став 3 ЗКП). Од посебног значаја за поступање у случајевима насиља у породици у којима су директне или индиректне жртве малолетна лица је одредба по којој малолетно лице које, с обзиром на узраст и душевну развијеност, није способно да схвати значај права да је ослобођено од дужности сведочења, не може се испитати као сведок, осим ако то сам окривљени захтева (члан 94, став 2 ЗКП). Од значаја је и одредба по којој је лице које има основа да ускрати сведочење према једном од окривљених, ослобођено од дужности сведочења и према осталим окривљенима, ако се његов исказ према природи ствари не може ограничити само на остале окривљене (члан 94, став 4 ЗКП).

Видљиво је да је законодавац, из врло логичних и прихватљивих разлога, оставио на вољу „привилегованим сведоцима“ да одлуче да ли ће давати исказе и тиме помоћи правосудним органима у утврђивању чињеничног стања или ће ускратити/повући (анулирати) своје. Гледано кроз призму обавезе утврђивања чињеница у поступцима који се воде поводом кривичних дела насиља у породици коришћењем законом предвиђеног права „привилеговани сведоци“, с обзиром да се највећим делом могу сврстати у „чланове породице“¹⁹, тј. лица која могу бити жртве овог кривичног дела, могу у веома значајној мери отежати, па и онемогућити утврђивање истине у конкретној кривичној ствари. Као разлози ускраћивања сведочења у случајевима насиља у породици, а од стране брачних и ванбрачног партнера, најчешће се помињу: емотивна везаност за насилника, жеља да се настави „са нормалним“ животом, жеља да се сачува брак, нада да се насиље неће поновити, преиспитивање жртве да ли је она својим понашањем изазвала реакцију насилника, економска зависност од насилника, страх од новог насиља, претња насилника и сл. Треба рећи и да су жртве насиља у породици, управо због специфичног личног (емотивног, егзистенцијалног) односа који су имале или још увек имају са насилним партнером атипичне жртве. За разлику од већине жртава које желе да учиниоци буду кажњени, правда задовољена, а њихова повреда компензована, жртве насиља у породици желе првенствено да насиље престане.²⁰

Без жеље да се бавимо моралним оправдањима или осудама наведених разлога, овом приликом желимо да укажемо на неке друге аспекте и последице оваквог понашања жртава насиља и других најближих сродника који у покренутом поступку користе права „привилегованих сведока“ из члана 94 ЗКП. Тако се нпр. у случајевима квалификованих облика насиља у породици, дакле кад је жртва малолетно дете, може поставити питање адекватности понашања оног родитеља који није насилник, који је законски заступник детета и у покренутом кривичном поступку има својство сведока, наравно „привилегованог“. За случај да родитељ (законски заступник) детета искористи своје право да ускрати сведочење, уз разумљиву бригу за то што се може десити брачном/ванбрачном партнеру или другом сроднику који је извршио кривично дело насиља чија је директна/индиректна жртва дете (малолетно лице), поставља се питање ко ће заштити интересе детета и помоћи да се потпуно утврди чињенично стање како би учинилац одговарао за извршено насилје. Намеће се и питање да ли оваквим пасивним односом према извршеном насиљу родитељ (законски заступник) малолетног детета, на индиректан начин помаже извршиоцу кривичног дела насиља у породици или можда врши неко друго кривично дело. Како је законодавац предвидео да се за случај кривичних дела из члана 332 и 333 КЗ (непријављивање кривичног дела и учиниоца и помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела) неће казнити лице којем је учинилац супружник, лице са којим учинилац живи у трајној ванбрачној заједници, сродник по крви у правој линији, брат или сестра, усвојилац или усвојеник, као и супружник неког од наве-

19 Чланом породице сматрају се: супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храненик. Члановима породице сматрају се и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника, ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству (чл. 112, ст. 28 КЗ).

20 Gwinn, J. D. и O'Dell, A., Stopping the Violence: The Role of the Police Officer and the Prosecutor, *Western State University Review*, Vol. 20, No. 20, 1993, str. 1051. Према: Јовановић, С., Лукић, М.: *Насиље у породици Нова инкриминација*, Београд, 2003, стр. 10.

дених лица, односно лице које са неким од њих живи у трајној ванбрачној заједници, као кривично дело које би се, уз испуњење других законом предвиђених услова, могло ставити на терет члану породице који својим пасивним држањем у покренутом кривичном поступку, тј, коришћењем права „привилегованог сведока“ грубо занемарује своју дужности збрињавања и васпитавања и тиме запустити малолетно лице о којем је дужно да се стара, могло би се навести дело из члана 193 КЗ (запуштање и злостављање малолетног лица). Са реченим у вези од значаја може бити и одредба из члана 50 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица²¹ у којој се констатује да нико не може бити ослобођен дужности да сведочи о околностима потребним за оцењивање зрелости малолетника, упознавање његове личности и прилика у којима живи.

Иако постојећа правна регулатива у државама нашег региона познаје истоветна решења у погледу права „привилегованих сведока“, с обзиром на присутне разлике у погледу менталитета, традиције, стандарда и културе њихове последице не морају бити истоветне. Тако су нпр. према последњим статистичким подацима из годишњег извештаја за 2013. годину Полицијске управе Панчево (које је надлежна за територију јужног Баната) жртве, тачније особе оштећене кривичним делом насиља у породици у 81% случајева жене (и то из брачних или ванбрачних заједница са извршиоцима тих дела). Анализира личних података ових жртава насиља у породици даје основа за закључак да су оне најчешће незапослене или пак у мањем проценту запослене али економски зависне од својих брачних или ванбрачних супружника – извршилаца наведеног кривичног дела (у 90% случајева жртве су биле незапослене, а у 5% случајева запослене, али економски зависне од својих брачних или ванбрачних партнера). Овај однос у великој мери утиче и на став и понашање жртве насиља уопште, па и у току кривичног поступка, односно на њену одлуку да се позове на своје право из члана 94 ЗКП.

Особе које су биле жртве насиља, тј. оштећене и други „привилеговани сведоци“ се са својим законским правом упознају први пут приликом саслушања у својству сведока од стране јавног тужиоца. Од момента извршења кривичног дела до тог тренутка већ је прошао извештај период (у зависности од преоптерећености тужилаштва и расположивог капацитета судница дужина овог периода варира у распону од једног до три месеца). Услед дејства напред наведених околности, већ у том тренутку 40% оштећених (према годишњем извештају Основног јавног тужилаштва у Панчеву за 2013. годину), се позива на члан 94 ЗКП ускраћује своје сведочење. Сувишно је рећи да сви осумњичени негирају извршење овог кривичног дела, те је у тим случајевима, јавно тужилаштво принуђено да одбаци кривичну пријаву због недостатка доказа.

Треба поменути и чињеницу да жртве насиља у породици често „одустају“ од поступка и пре него што кривична пријава „стигне“ до јавног тужилаштва, тачније још у фази предистражног поступка. Догађаји се у таквим случајевима одвијају тако што на сумњу о постајању кривичног дела насиља у породици указују службе хитне помоћи, центри за социјални рад, рођаци и пријатељи жртава или други грађани. Након добијања првих информација патроле полиције интервенишу на лицу места, изриче прве мере упозорења и о догађају обавештава Центар за социјални рад и одељење криминалистичке полиције. Следи позивање жртава насиља у породици од стране полиције да, у својству грађана дају, изјаве и поднесу кривичне пријаве. Према подацима полицијске управе Панчево, већ у тој ситуацији 70% оштећених не жели да поднесе кривичну пријаву, нити да гони учиниоца кривичног дела (наглашавајући да желе само да се осумњичени „упозори“ на недозвољеност понашања чија су жртве). Нажалост, полицијски службеници у оваквим ситуацијама и не подносе кривичну пријаву, већ само извештај јавном тужилаштву. Ово иако се из расположивих сазнања основано може сумњати на то да је у конкретном случају извршено кривично дело насиља у породици. За случај да су жртве у обављеном разговору дале информације које потврђују постојање кривичног дела насиља у породици, а да су потом (пре покретања кривичног поступка, а након подношења/прослеђења кривичне пријаве јавном тужиоцу) на неки од расположивих начина (давањем новог исказа, достављањем писмена, а потом и усменим давањем исказа) промениле исказ у битним елементима полицијски службеници ће о тој чињеници посеб-

21 Службени гласник РС, бр. 85/2005.

ним извештајем обавестити надлежног јавног тужиоца. Са реченим у вези, уз ангажовање усмерено на утврђивање разлога за промену исказа, у разматрање би се могло узети и питање евентуалног постојања кривичног дела давања лажног исказа из члана 332 став 1 КЗ.

У пракси се дешава, додуше ређе, да се жртва насиља, тј. особа оштећена кривичним делом или други члан породице који се у кривичном поступку појављује као „привилеговани сведок“, на своје право да не сведочи позове тек на главном претресу, дакле, након оптужења, а понекад чак и након неколико одржаних главних претреса. У тим случајевима, постоје две могућности поступања, али са истом коначном последицом (ослобађањем окривљеног). Прва је одустанак јавног тужиоца од даљег кривичног гоњења, а друга доношење ослобађајуће пресуде од стране суда због недостатка доказа. Наиме, сходно одредбама члана 407 и члана 237 ЗКП, од момента када се оштећена особа, тачније „привилеговани сведок“ позове на своје право из члана 94 ЗКП, сви записници о његовим претходним саслушањима се морају решењем издвојити. Ово стога што је у члану 95 став 4 ЗКП предвиђено и то де се на исказу сведока не може заснивати судска одлука уколико је као сведок испитано лице које је ослобођено од дужности сведочења, а које није на то упозорено или се није изричито одрекло тог права или ако упозорење и одрицање није убележено у записник.

Од увођења кривичног дела насиље у породици у национално законодавство, бројни научни радници, стручњаци практичари и различите невладине организације посебну пажњу поклањају поступању у случајевима постојања сумње о његовом извршењу. Ово уз истицање низа специфичних околности и прилика које се везују за друштвени значај породице, као основне ћелије друштва. У том смислу, се анализира и примена посебних начина доказивања у ситуацијама када тужилаштво нема помоћ и сарадњу особе која је жртва насиља. Тако се нпр. на округлим столовима које организује Аутономни женски центар указују на могућност примене „посредних доказа“ као што су извештаји Центара за социјални рад, сведочења пријатеља оштећених о њиховим посредним сазнањима и слично. Међутим, ЗКП је у том смислу јасан и недвосмислен и не прави разлику у погледу појединих кривичних дела када је у питању одредба да се пресуда може засновати само на доказима који су изведени на главном претресу (члан 419, став 1 ЗКП). Нема изузетак ни у вези записника и обавештења из члана 237 став 1 и 3 ЗКП, који се сходно одредбама члана 407 став 1 тачка 2 ЗКП издвајају и одвојено чувају по решењу судског већа (дакле, наведено без обзира о ком кривичном делу је реч и без обзира о ком сведоку је реч).

Ставови о томе да је интерес државе да санкционише овакво понашање појединаца превасходан и да се он мора испунити без обзира на ускраћивање сведочења од стране оштећених, у супротности је са претпоставком невиности. У члану 3 ЗКП наведено је да се свако сматра невиним све док се његова кривица за кривично дело не утврди правноснажном одлуком суда, а државни и други органи и организације, средства јавног обавештавања, удружења и јавне личности дужни су да се придржавају наведеног правила и да својим јавним изјавама о окривљеном, кривичном делу и поступку не повређују права окривљеног.

Подразумева се да су и јавни тужилац и полицијски службеници, сагласно општим правилима о дужностима и овлашћењима, као и то да је, у складу са чланом 6 став 1 ЗКП јавни тужилац дужан да предузме кривично гоњење када постоје основи сумње да је учињено кривично дело или да је одређено лице учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности. Јавни тужилац и полиција дужни су да непристрасно разјасне сумњу о кривичном делу за које спроводе службене радње, и да са једнаком пажњом испитују чињенице које терете окривљеног и чињенице које му иду у корист (члан 6, став 4 ЗКП). Сагласно реченом, од значаја за поступање у случајевима насиља у породици може бити и сарадња са органима старатељства, то јест центрима за социјални рад (у даљем тексту Центар). Ово не само у циљу осигурање безбедности и заштита права жртава, пружање подршке жртвама, унапређење мера психолошких и социјалних услуга, разматрање могућности успостављања финансирања и економског оснаживања жена жртава насиља у породици, већ и контексту обезбеђења доказа о постојању кривичног дела насиља у породици. У пракси се често као извршиоци или као жртве кривичног дела насиље у породици јављају корисници социјалних услуга, па се и радници Центра, неретко, могу појавити и као непосредни очевици последица извршења

кривичног дела насиља у породици. Такође, према Породичном закону²², у свим случајевима развода брака где има малолетне деце, мишљење о старатељству над децом даје управо Центар. Због ових чињеница сматрамо да су управо радници Центра најкомпетентнији да дају мишљење о породицама у којим је извршено насиље. Њихова запажања о психичком стању жртава, о профилу извршиоца, о времену и начину извршења кривичног дела су веома драгоцене, а неретко су радници Центра иницијатори кривичних или грађанских поступака. Међутим, упркос томе, по ставу наше судске праксе, пресуде се не могу донети само на основу исказа и извештаја радника центара за социјални рад, уколико нису потврђени другим доказима, па и сведочењем оштећених и других „привилегованих сведока“. Ово из простог разлога што се на основу њих не може потпуно утврдити чињенично стање. Тачније, радници Центра могу сведочити о последицама које су наступиле, о психичкој угрожености жртава и о другим атипичним понашањима код појединих чланова породице који су евентуално жртве насиља у породици, али не могу описати начин на који је дошло до те последице, као ни то када се и где критични догађај одиграо, јер нису били његови очевици већ о томе имају само посредна сазнања.

ЗАКЉУЧАК

Немамо дилеме око одрживости решења о „привилегованих сведока“ из члана 94 ЗКП. Ово како уопште, тако и у погледу поједу жртвама кривичних дела насиља у породици. Оно о чему би се, према нашем мишљењу, могло расправљати, јесте питање модификовања постојећег решења у појединим сегментима. Ово, пре свега, кроз везивање права на привилегију из члана 94 ЗКП за конкретну фазу кривичног поступка. Тако би се нпр., без могућих негативних последица по особу која ово право користи, „обичан сведок“ из предистражног или истражног поступка, могао преобратити у „привилегованог сведока“ и тиме у потпуности ануирати његов значај само до одређеног момента. У супротном, нпр. коришћењем привилегије из члана 94 ЗКП могле би се обесмислити бројне процесне активности (постављање пуномоћника за малолетна лица, постављање браниоца у случајевима обавезне одбране саслушање окривљеног, његово вештачење и бројна друга вештачења и сл.) и са њима везани трошкови.²³ Сматрамо да је период од неколико месеци који је неопходан да се оконча предистражни поступак, сасвим довољан да се сведок определи у погледу решености да допринесе утврђивању истине у кривичном поступку покренутом против особе у односу на коју може да ускрати сведочење.

С друге стране гледано, приликом узимања кривичне пријаве на записник подносиоцу се обавезно предочава чињеница да лажно пријављивање представља кривично дело. За случај да се након поднете кривичне пријаве и других мера и радњи, па и давања исказа код тужиоца, кривични поступак покрене подношењем одговарајућег оптужног акта, а да изведени докази указују на другачије чињенично стање од које је пријавилац предочио, може се поставити питање да ли подносилац пријаве који у некој каснијој фази ускрати сведочење позивајући се на право из члана 94 ЗКП, може тиме осујетити прикупљање доказа о извршењу кривичног дела лажног пријављивања из члана 332 КЗ.

У случају обуставе поступка услед недостатка доказа узрокованих и коришћењем права из члана 94 ЗКП од стране подносиоца пријаве, може се поставити и питање могућности остваривања права особе осумњичене/окривљене за насиље у породици да доказује своју невиност, односно чињеницу да је оштећен кривичним делом лажног пријављивања из члана 332 КЗ (нпр. пријава може бити поднета из освете) и чињеницом да је на известан начин трајно обележен тиме што је против њега вођен кривични поступак (нажалост из овога још увек произилазе и друге штетне последице по пријављена/окривљена и њему блиска лица).

²² Службени гласник РС, бр. 18/2005 и 72/2011 – др. закон.

²³ Поред осталог у члану 265 ЗКП предвиђено је и то да ће се, кад се обустави кривични поступак или се оптужба одбије или се окривљени ослободи од оптужбе, у решењу, односно пресуди одлучити да трошкови кривичног поступка из члана 261, став 2, тач. 1–6 ЗКП, нужни издаци окривљеног и нужни издаци и награда браниоца и пуномоћника (члан 103, став 3), као и награда вештака и стручног саветника, падају на терет буџетских средстава суда.

Сматрамо да ће на питање како правосудни систем може бити сигуран да је „заштитио“ праву жртву одговор морати и моћи дати само судска пракса.

Унапређење ефеката кривичних поступака покренутих поводом насиља породици, могуће је кроз доградњу и стриктну примену нормативног основа и оквира поступања, па и јачање процесне улоге Центара за социјални рад и подстицање документовања насиља. Последишно, поступање у случајевима насиља у породици би се развило у систем у коме би се доказивање најпре везивало за материјалне доказе и стручна мишљења, а само изузетно за сведочења жртава насиља и њима блиских лица. На овај начин би се избегла секундарна виктимизација жртава, а уједно би се постигле генерална и специјална превенција.

ЛИТЕРАТУРА

1. Gwinn, J. D., O'Dell, A. (1993). Stopping the Violence.: The Role of the Police Officer and the Prosecutor. *Western State University Review*, Vol. 20, No. 20.
2. Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011) *Виктимологија*. Београд.
3. Јовановић, С., Лукић, М. (2003). *Насиље у породици Нова инкриминација*. Београд.
4. Жарковић, М. (2012). Родно засновано насиље и поступање полицијских службеника, у: *Родна равноправност и родно засновано насиље – уредник Милошевић, Г.* Београд.
5. Жарковић, М., Шурлан, Т., Киурски, Ј., Матић, М., Јосимовић, С. (2012). *Ка бољој заштити жртава насиља у породици одговор правосуђа*. Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд.

PEER VIOLENCE – PREVENTATIVE PREVENTION OF VIOLENCE AMONG CHILDREN AND YOUNGSTERS

Tatjana Gerginova¹, PhD
Faculty of Security, Skopje
University of St. Climent Ohridski, Bitola

Abstract: Violence amongst children and young people is very specific both for its phenomenon and etiological features. The changes which occurred in contemporary society created aggressive climate in everyday life and caused increased aggression with children and youth in schools and in general. Besides manifestations of physical violence, there is an increased volume of a different type of violence, which is verbal and psychological violence. At the beginning of this paper we define the notion of violence and describe the four elements of violence among peers: (four main forms of peer violence: disparity of power, intention to cause injury, threat to further aggression and horriification instead of which Anglo-Saxon term bullying is being more frequently used in this region) disproportion of power, intent to harm, threaten to further aggression and intimidation, here more used term is Anglo-Saxon term (bullying) - abuse. Furthermore, the National Strategy for prevention and protection of children from violence in the Republic of Serbia, and on achieving prevention of peer violence prevention among children and young people determines the strategic goals around exercise of the right of children to protection from all forms of violence. Then, the general strategic objectives are developed through specific goals and measures and activities that lead to the achievement of common goals.

Keywords: peer violence, violence, preventive program on prevention of violence among children and youth.

INTRODUCTION

The occurrence of bullying is affected by any changes that happen to all political, social, scientific and educational structures in society, and accordingly, bullying is a reflection of the overall situation in society. The crisis of the family and society is affected by the frequency of bullying, but it was preceded by a period of transition, a relatively low standard of living, social inequality, and the portrayal of violence through electronic and print media, internet and everyday happenings containing violence. Bullying cannot be completely eradicated, but it can be reduced to an “acceptable level”.

Violence among children and young people is considered to be any intentional physical or psychological bullying directed at children² and young people³ by their peers⁴ done with a view to injure, and that, regardless of the place of execution, may differ in shape, weight, intensity and duration⁵ and that involves the repetition of the same form and maintain an unequal balance of power (stronger against weaker against an individual or group).

¹ tanjagerginova@gmail.com

² According to the Convention on the Rights of the Child in 1989 a child means every human being below the age of eighteen years unless under the law applicable to the child, the majority is attained earlier.

³ According to the Juvenile Courts Act (Official Gazette No. 111/97, 12/ 02), a juvenile is a person who at the time of the commission of the offense was at the age of fourteen and has not attained the age of eighteen, a young adult is a person who was at the time the works turned eighteen and has not reached twenty-one. Pursuant to the provisions of the Social Welfare (OG NO: 73/97, 27/ 01, 59/ 01, 82/ 01, 103/03), a young adult is a person under 21 years of age.

⁴ According to the Juvenile Courts Act (Official Gazette No. 111/97, 12/ 02), juvenile is a person who at the time of the commission of the offense was at the age of fourteen and has not attained the age of eighteen, a young adult is a person who was at the time the works turned eighteen and has not reached twenty-one. Pursuant to the provisions of the Social Welfare (OG NO: 73/ 97, 27/ 01, 59/ 01, 82/ 01, 103/ 03), young adult is a person under 21 years of age.

⁵ *Bullying* involves defining six factors: intent to cause injury or damage; intensity, and duration; the power of the abuser; vulnerability of the victim; lack of support; effects. *Normal peer* conflict has the following features: there are no elements specified for bullying; Children do not insist that it must be in there at any cost; I can give reasons why they are in conflict; apologize or accept a solution that no one wins; free to negotiate to meet their needs; I change the subject and go from the situation.

Forms of violence among children and adolescents are:

- **Physical** - hitting, pushing, causing pain, taking personal belongings, pulling, intentionally caused physical assault in any form, such as hitting, pushing, shooting, slapping, pulling, locking, attack various objects, spitting, etc. regardless of whether the child attacked by bodily injury;

- **Verbal** abuse among children and young people - usually accompanied by physical, involves insults, spreading rumors, constant teasing, ridicule, etc.

In these forms of violence the following four can be distinguished:

- **Physical and emotional violence** among children and youth - includes ridicule, blackmail, teasing, gossiping, belittling, calling the names which the child does not like, ridicule, threats, intimidation, intentional neglect and exclusion from the environment to which it belongs, spreading rumors with the aim to isolate, destroy or damage the child's belongings, humiliation, ordering or requesting obedience, as well as all other behavior that another child is intentionally inflicted physical and social pain or shame.

- **Social/emotional bullying** - pressure on others not to socialize, gossip, ignoring, insulting grimaces and gestures, deliberate exclusion and failure to call the company, caused by persistent negative actions by one child or more children.⁶

- **Sexual abuse** - involves unwanted touching, pinching, sexual harassment and heckling, insulting comments and similar behavior.⁷

- **Cultural violence** - offending at the national, religious and racial; **economic violence** - including theft, extortion of money.

- **Violence over the internet or mobile phones - cyberbullying** - violence with abuse of information technology and electronic violence, sending malicious, threatening and insulting messages that are defined as "sending or posting injurious or cruel text or images using the Internet or other digital communication tools".⁸ These are the modern forms of bullying that significantly disrupt and disturb the healthy growth and integrity of children and adolescents. It can be said that this kind of violence constitute harassment by telephone, via the internet service, web site.

Negative actions are: gossiping, name calling, ridicule, intimidation, ridicule, neglect and intentional exclusion from a group to which he belongs or off and inhibiting participation in various activities with the aim of causing suffering or pain spreading rumors aimed at isolation of the child from other students, taking away things or money, destruction or damage to the child's belongings, humiliation, ordering or demand obedience or otherwise bringing the child at a disadvantage, as well as all other behaviors committed by a child and young person (and within which sexual harassment) that another child is intentionally inflicted physical and emotional pain or embarrassment.

In an Italian survey about violence among children and youth in schools in Italy, bullying is described as a type of proactive aggression (Coie, Dodge, Terry and Wright, 1991), which is intended - hurting other people through different ways - physical assault (hitting), verbal insults (appointment with derogatory words) and indirect ways (social exclusion).⁹

Dan Olweus, a Swedish psychologist, who in the early seventies lived in Sweden began the first systematic study of violence among peers; he expressed doubts about the appropriateness of the term "mobbing" as used in social psychology to describe the types of harassment and abuse among peers in the school environment. In fact, according to this author, school bullying (bullying) is a matter of collective aggression of relatively homogeneous groups towards the individual, and in this situation, "all against one" individual is systematically and over a long period been subjected to aggression by

6 Olweus in 1986 and in 1991: Violent behavior in children (bullying) is different from the one-off incidents and children's quarrels or fights, because it is a behavior that is characterized by aggressive behavior that is someone does evil intentionally, repetition over a period of time, an unequal balance of power (stronger against weaker or group against individual). Violence and abuse includes behaviors: verbal (throwing, ridicule, humiliation, threats), social (avoiding, ignoring, exclusion from activities, gossiping and spreading malicious gossip), psychological (property damage, theft and throwing things, threatening looks, monitoring) and physical (pushing, demolition, points).

7 Milic, A., (2010). Psychosocial aspects of juvenile delinquency, Psimmedica, Banja Luka.

8 Willard, N.E., (2004). An Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats. Available at <http://cyberbully.org/docs/cbcteducator.pdf>

9 Gianluca Gini, Bullying in Italian schools: An overview of intervention programs, Sage Publication, Padova, 2004, <http://www.dpss.psy.unipd.it>

another student, group or the whole class.¹⁰ In our country the concept of violence between peers is increasingly described using Anglo-Saxon term bullying - (abuse).

So bullying is aware, desired and deliberate hostile activity whose purpose is to hurt, cause fear through threats or further aggression, and create intimidation. Although violence may seem like a chaotic process, it still contains four main elements:¹¹

- **The imbalance of power** - a bully can be older, stronger, more popular, wealthier, etc. Also the number of children who jointly abuse can cause this imbalance of power. From this it follows that bullying does not include a kind of conflict of two equal degrees of power.

- **The intention of harming** - a bully trying to inflict emotional or physical pain expects that his actions hurt and enjoys observing suffering. Violence does not work when it comes to injuries by accident, such as accidentally planted foot with an apology or accidental shutdown. Violence involves the desire to hurt other people.

- **The threat of further aggression** - both the bully and the victim know that violent behavior is likely to repeat. Bullying is not a onetime event.

- **Fright, fear** - occurs as a result of systematic violence used to intimidate others and maintain dominance. Creating this sense of the victim is not only a means to an end; that is the goal. After you create fright, the bully can act freely, without fear of blame or reprisal. The victim becomes so helpless that it is very unlikely that it will return or tell someone about bullying.

Why does a child begin to behave violently?

Characteristics that may promote or hinder the emergence and growth of violence:

There is not an easy answer to the question "Why does a child begin to act violently?" But there are features of the family and the child that affect the development of violent behavior and characteristics of schools that can stimulate or inhibit the emergence and growth of violence.

- **Family** - Experience in the family is very important for a healthy development of the child. The lack of attention and warmth, witnessing violent behavior at home and lack of supervision and caring parents are fertile foundation for the development of violent behavior in children. Testimony of aggressive behavior includes physical and verbal aggression against a child or parent, or physical and verbal aggression between parents. It is likely that the child will use similar methods in contact with their peers.

- **Individual characteristics** - Children who are impulsive, vivacious, with an excess of energy, lack of patience, which often find a quick "solution" to a frustrating situation, and traumatized children are more prone to violent behavior. Surrounding experiences them as "bad" and they can be attributed to naughty behavior, and the child begins to behave accordingly.

- **School** - The school environment is also very important for the occurrence of violent behavior. Lack of intimacy, a sense of acceptance of all pupils and mutual respect between teachers and students and vice versa, leading to bullying at school. Teachers and assistants unresponsive to the aggressive behavior of students and poor supervision only facilitate violent students to be aggressive and intimidating other students.

Who are the bullies?

Bullies need to feel control and power over others and they sometimes lack compassion for the victims. They are defiantly, collide with adults, antisocial and are prone to violations of school rules. They are often prone to anger and "easy to explode". It is hard to deal with frustrating situations. Very often the bullies were victims of physical abuse and bullying at school (or families). They may be angry and upset about the situation at school or at home. Basically they choose victims who are smaller, younger, weaker, more passive and withdrawn from them. Some bullies do not understand how victims feel and how harm is intimidating. It is easy to offend and often perceived aggression towards you even when not present. The attacker does not necessarily have to be involved in acts of violence, may be the organizer of the group, i. e., encourage and exhort others to behave violently. Usually

¹⁰ Olweus, 1973, 1978, according to Olweus, (2010). *Understanding and Researching Bullying: Some Critical Issues*, Jimerson, SR, Swearer, SMEspelage, DL (Eds.). *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective*, 9-34. New York: Routledge.

¹¹ Coloroso, 2004, according to Prpic, I. (2006). *Bullying among girls*. *Annual social work*. Vol. 13, No.2, 315 – 330

they do not like school and they are not adapted at it, have poor self-control, and are insensitive to the feelings of others. While some bullies enjoy aggression, they feel safe and accepted among their peers, others have less success in school, are less popular with their peers and feel less secure. In some cases, the bullies themselves become victims. Bullies always manage to find a way of intimidation and teasing that most upsets the victim; they tease because of weight, looks, hair color, family, popularity, effort, dyslexia, dyspraxia, religion, the position in society, or jealousy.

INDIVIDUAL TRAITS	FAMILY FACTORS	SCHOOL FACTORS
Although not always, usually it comes to impulsive, lively children who have excess energy and have patience.	The lack of attention and heat.	Lack of supervision and monitoring.
Usually, children and young people who often find quick "solutions" to frustrating situations.	Weak oversight of child neglect and child's needs.	The lack of intimacy, the feeling of acceptance of all pupils and mutual respect between teachers and students, and vice versa.
Traumatized children and young people are more prone to violent behavior.	The testimony of violent behavior at home that your child sends the wrong message to the wrong dump, violence and intimidation to get what you want.	Inadequate teacher behavior (taunts, threats, physical violence).
Children and young people experiencing environment, "bad", which is attributed to naughty behavior, and also begin to behave accordingly.	Indulgent parents when a child is stubborn and no real reasons to request something with which he is sending a message that such behavior succeeds when one wants to achieve something.	Nereagiranje nastavnika i strucnih suradnika na agresivna ponašanja učenika i loš nadzor u određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...).
	For children who grow up in families where there is violence in 3-4 times more likely to become bullies.	Attitudes toward violence.
		The lack of intervention and prevention programs.

Victims - loneliness, depression, grief, fright, uncertainty, low self-esteem, illness.

Bullies - Research has found a connection between violent behavior during training to criminal behavior later in life.

Witnessing violence - propensity greater risk tolerance of aggressive behavior in the future.

What signs may indicate violent behavior - Parents whose children show these signs should talk with an expert who will help in understanding children and advise them in the prevention of violent behavior.

Signs in toddlers and pre-schoolers

- Attacks of rage that last longer than 15 minutes and no one cannot calm them down (parents, family members ...) and they finally give way;
- Outbursts of aggression often for no reason;
- They are impulsive, fearless and energetic;
- Consistently refuse to obey the rules and adults;

– They are not related to the parents; in a strange place they do not seek the parents and not go to them;

– Often view violence on television, enjoy violent themes or are mean to their peers.

Signs of scholars

– Have poorer attention and concentration;

– Often interfere with school activities;

– Have poor school performance;

– Often get into fights with other children;

– Disappointment, criticism and teasing is responded to with extraordinary anger, guilt and revenge;

– Often watch violent movies and play violent games;

– Have few friends and are often not accepted because of his behavior;

– Make friends with other children who are known for their aggression and disobedience;

– Constantly oppose to adults;

– Tease and prefer animals;

– They feel frustrated;

– Act as if they do not empathize with others.

Signs in adolescents

– Disobey authority;

– Lack of compassion for the feelings and rights of others;

– Solve problems with violent behavior;

– Poor academic achievement and are absent from school without a reason;

– Excluded from school;

– Use alcohol or drugs;

– Participate in a fight, theft and destruction of public property.

How to recognize a victim of school bullying

Bullies find victims who are vulnerable because of something or stand out from other children (color, gait, style, size, religion, eyeglasses, family, dress code...).

Often they are quiet, calm, passive, anxious, insecure and cautious children of low self-esteem.

They have a few friends who sometimes stand in their defense. They are associated with parents who are often (but not always) be described as overprotective.

A victim of bullying often have:

– Poorer social skills (do not know how to “stand up for myself”);

– Lack of security to seek help;

– Less support from teachers and other students;

– Feelings of guilt and believe that they blame themselves for what is happening to them;

– Desire to fit in, in any way.

Most often the victim is:

– A new kid in class;

– Gifted child;

– Quiet and polite child;

– A child who has a good relationship with the teacher;

– Children of lower socio- economic status;

– Disabled child;

– Children of divorced parents;

– Child victims of domestic violence.

Victims of violent behavior

There are signs that can help us to recognize/suspect that a child is a victim of school bullying:

- Is afraid to go to school and out of it;
- Changes the usual way to school;
- Asks parents to drive them to school;
- Refuses to go to school;
- “Sick” in the morning before school, have a headache or stomach pain;
- Worsens their school performance;
- Comes home with torn clothes and damaged textbooks;
- Comes home starving (take money);
- Become withdrawn, low self-esteem;
- Become anxious, tense, stop eating;
- Threatening to commit suicide or attempt it;
- Asleep crying, having nightmares;
- Loses their belongings, often “loses” pocket money;
- Increasingly asks for money or starts stealing (to give the perpetrator);
- Refuses to talk about what is wrong;
- Have unexplained bruises, scratches and cuts;
- Starts intimidating other children;
- Becomes aggressive and depressed;
- Provides incredible excuses for such behavior;
- Spends holidays alone, and classmates are therefore not concerned;
- Does not choose sports group;
- Seeks closeness of teachers;
- Is uncertain and anxious if there is a need to appear in front of the board before class.

DEVELOPMENT OF PROGRAMS FOR THE PREVENTION AND PROTECTION OF CHILDREN FROM VIOLENCE

Successful prevention of bullying involves the adoption of a strategy at the national level, as well as a planned and systematic implementation of prevention programs in the educational and educational institutions. Modern preventive policies and programs should build a different positive approach to establish reconciliation, reparation, learn from mistakes and consequences, learn the responsibilities, restore and build confidence of the youth and encourage them to report violence, and for teaching and extra-curricular activities to promote models of non-violent communication, mutual tolerance and respect, organizing discussions, parent meetings, watches class community, student events, announcements on the bulletin board of the educational institution or in an appropriate manner, then establishing active cooperation of relevant government agencies and other institutions involved in the prevention, detection and prevention of violence among children and the youth (educational institutions, homes for the care of children, social welfare centers, police stations, with the relevant health care facilities and school doctors, state attorney's office and local and regional/regional/local, NGOs, family counseling, and experts dealing with issues of bullying.¹²

In the Republic of Macedonia the information released into the public about the increased number of incidents among children in the school and around the school in the capital Skopje in the last few years have caused a reaction of the relevant authorities and institutions to take certain measures to reduce violent behavior patterns. With the aim to establish certain characteristics of violence in schools, the project team of the Faculty of Security in Skopje, conducted a study “Violence among children in schools” in 2010 among the students of eighth grade (1,107 respondents) in 14 primary schools in urban areas of the city of Skopje. In the study, research was surveyed and school staff (part of teachers, pedagogues and psychologists). The case study was the analysis of the phenomenological

¹² About the preventive role of the state institutions to prevent violence among children and youth see work Tatjana Gerginova, “Preventive actions by state authorities in preventing violence among children and youth” - was published in the Proceedings of the title bullying (etiology, phenomenology, a way of overcoming the comparative experience), Laktaši, 2013.

aspects of violence among children in elementary schools, the effects that have occurred, a significant portion of the research was focused on the way to respond to violence in schools, and what kind of measures are undertaken by teachers and psycho-pedagogical service in such cases.¹³

The results obtained by examination with school personnel confirm previous findings: 20% of school staff did not answer the question of which types of measures taken to protect the victims (the interviewer the impression that they will avoid or to be heard in connection with the subject). Among the most common answers given are talking with students, parents or referral for assistance with the psychological and educational services). The conclusions are that the main group is dominated by the child repeatedly victimized in comparison to those who have suffered one or two times; violence is most likely to occur between the hours of classroom and schoolyard; the most common forms of violence are gossiping, name calling and defamation, which means that the verbal forms of violence dominate; the most common consequences of violence are feelings of sadness and anger.

In all activities embroidered with the prevention of bullying, it is necessary to involve children and young people and their parents, legal representatives, educational institutions and other professional people as active participants and partners, with the aim of promoting the principle of nonviolence as a condition around quality and safe upbringing of children, effective policies and programs for the prevention of violence among children and young people need to encompass the entire system as a whole. Requires an active relationship and cooperation between the student who created the violence, student - a victim, school staff, parents, community. This is a principle - a restorative approach.

Creating a prevention policy involves several steps:

- Education of school personnel (introduction to methods of identifying early signs that indicate the presence of violence);
- Establishing a long-term and active cooperation of a school staff with parents and the local government units (requires establishing standards of conduct, which will indicate that it is impermissible and unacceptable any form of bullying in school and the same will not be tolerated);
- The use of exercises and techniques for peaceful and non-violent resolution of conflicts (role playing, group discussions, etc...).

In order to prevent and stamp bullying among children and the youth each society is required to determine a final objective measures and activities that will be used to determine their effectiveness. In accordance with the national strategy for the prevention and protection of children from violence, the Republic of Serbia, for the purpose of prevention of bullying among children and adolescents, has identified two broad strategic goals that are developed through specific goals and measures:¹⁴

- 1) The development of a safe environment in which right will be realized of every child to be protected from all forms of violence.
- 2) Establish a national system of prevention and protection of children from all forms of molestation, neglect and exploitation.

The vision that promotes this particular Strategy is that all children in the Republic of Serbia, regardless of age, sex, or national or ethnic origin, family status, and any other social or individual characteristics of the child and his family, growing up in an environment safe from any kind of violence, in which respect the individuality and dignity of the child, take into account the needs and developmental abilities of the child and allows the child to develop tolerance and use non-violent means of communication.¹⁵ The basic principles underlying the Strategy are the child's right to life, survival and development; non-discrimination; the best interests of the child and the child's participation.

In order to timely achieve programs and activities related to the prevention of violence among children and youth, it takes constant and coordinated cooperation between the competent authorities and other institutions involved in the prevention, detection and prevention of violence among children and the youth (educational institutions, houses of perform the work with children, centers

¹³ The results of the survey see the work of Oliver Bacanovic and Natasha John - Violence among children in schools - with special emphasis on prevention and response - was published in the Proceedings of the title bullying (etiology, phenomenology; a way of overcoming the comparative experience), Laktaši, 2013, p. 21-24.

¹⁴ A national strategy for prevention and protection of children from violence, Official Gazette of the RS, 122/08, p. 26-31

¹⁵ Ibid, p. 4

for social work, the police station, medical facilities, public prosecutor's office, local and regional governments, NGOs, experts dealing with issues of bullying).

ADVICE FOR PARENTS

Every child needs a close relationship with her/his parents, loving, in order to feel safe and secure and develop a sense of trust. Without solid support of an adult a child may become aggressive, anxious and insecure. If the parental role seems too difficult, and stressful, talk to the counselor or other professionals in the school. Be patient! Look at it through a child's eyes. Give my best to the child's behavior does not respond to a hostile manner. Be present in the child's life. Children depend on parents' support, care and encouragement as they learn to take care of themselves. Without proper supervision, children do not receive the necessary security.

IMPORTANT NOTICE!

- Be sure where your children are at all times and who they are friends with whom to socialize. When you can not be with the children, entrust them to someone you trust.
- Encourage school children to participate in school activities such as further education, sports and recreation groups. Include them in the church and various associations and organizations in the community.
- Monitor children's activities and note how they agree with other children. Teach your child how to react to other people's insults, threats, or impact. Explain to the children that such behavior is not acceptable and encourage them not to socialize with children who behave in this way.

ADVICE FOR SCHOOL – HOW EDUCATION CAN HELP IN THE ABUSE OF BULLYING AND INTIMIDATION

The school is responsible for the violence that is happening in the school and around the school! Teachers and assistants are required to prevent and stop all forms of violence in schools and, if necessary, to cooperate with police and Centres for Social Work. It is important that schools provide for a "safe" place you can hide those who fell victim to his own example (i.e., employee behavior schools) provide a model of non-violent and positive behavior and respect for students, and to adequately supervise places students who say they have the potential of attacks and intimidation.

- Provide support and cooperate with the victim and her/his parents.
- To identify precisely what has happened.
- The objective of any intervention must be to stop such behavior.
- Avoid repetition of the incident.
- Awake students and together help the victim.
- Try to change the behavior of the perpetrator, give him support if they see a problem and accept responsibility
- The current intervention is necessary.
- Develop appropriate behavior in the classroom.
- Encourage reporting of intimidation.
- Provide an atmosphere where students can safely report bullying.
- Note lonely and sad students and discover the reason.
- Do not accept undesirable behavior as part of a joke and growing.
- I do not advise children to disregard and to face with themselves.
- Give yourself an example of appropriate behavior.
- Discuss the incident apart from the abuser and the victim.
- Explain the perpetrator that the behavior is acceptable and which is not.

- Inform and Involve parents of the perpetrator and the victim in the plan of preventing bullying and intimidation.
- Thugs turn to education and modification of unacceptable behavior.
- Child victims turn to support groups which will increase their self-confidence, social skills, and will introduce new friends.

How to identify the type and stage of violence

The most important thing is that the teacher in situations of violence:

- Take account of the nature and origin of violent behavior (fear, frustration, intimidation, manipulation, pain or illness);
- Observe and recognize visual, behavioral and other signs of certain types of bullying, phase identified violence at the time of arrival at the scene (stimulus, escalation, culmination, relaxation, depression, post - crisis, a return to normal or a new stimulus);
- Control your own breathing and paying attention to the breath of the other participants of the situation.

How schools can prevent bullying and intimidation at school

- Establish good communication between teachers, professionals, parents and students;
- Avoid stereotyping the sexes, such as: “Boys need to be powerful and strong”;
- Avoid encouraging competitive behavior among children;
- Organize workshops social skills, self-confidence, good communication, conflict resolution and problem;
- Devise classroom rules and codes (e.g., you want to be pushed and hit, do not want to be called names and to tease us!);
- Boast positive, compassionate, friendly behavior and providing support; (To show respect for their example and support);
- Every day, children learn non-aggressive behavior and promote the values of gender, religious and ethnic tolerance;
- Develop and group activities to less popular and withdrawn students drawn from social isolation.

Where and how to report violence among children and young people and where ask for help?

- Advisory to talk with a person;
- Referral to appropriate adult person in the child's surroundings where you can turn for help (parents, relatives and professionals in schools, etc.);
- References to seeking the assistance of the institution responsible for the problem caller;
- Informing institutions: send (anonymous) reports on suspicion of child abuse and neglect (Department of Juvenile Delinquency, Ombudsman for Children, Schools).

Health workers, professional workers in social care, family care and prevention, education, and professional workers employed in religious institutions, humanitarian organizations, civil society organizations within the scope of children and families are required to report to the police and prosecutor's office responsible for domestic violence that are in carrying out their duties.

THE OMBUDSWOMAN FOR CHILDREN

The Ombudswoman for Children may be sent notification in case of violation of children's rights - the physical and emotional abuse, neglect, witnessing domestic violence, and bullying. The Ombudswoman for Children has the availability and access to all the information, data and documents relating to the rights and protection of children, regardless of their degree of secrecy and has the right to access and inspect all institutions, government bodies of legal entities and individuals who care about children. The Ombudswoman is authorized to issue warnings, proposals and make recommendations to government bodies, local and regional governments, as well as other legal entities are required to cooperate with the Ombudswoman and to her request to submit reports and respond to inquiries, and no later than 15 days notify the Ombudswoman children undertaken

on the occasion of her warnings, suggestions or recommendations. If you fail to do so within the statutory period, the Ombudswoman shall inform the body that supervises their work.

Recommendations for the prevention of:

- Establish good communication between teachers, professionals, parents and students;
- Avoid stereotyping;
- Avoid encouraging hostile behavior among children;
- Organize workshops social skills, self-confidence, and good communication and avoid conflict;
- Develop classroom rules and codes;
- Boast positive, compassionate, friendly behavior and providing support;
- Every day, children learn non-aggressive behavior;
- To show respect for their example and support;
- Develop and group activities to less popular and withdrawn students drawn from social isolation;
- The Education Inspectorate as a measure of support - Educational advisors and inspectors realized insight into the program for protection from violence;
- Each school administration determined the Coordinator for Violence Prevention;
- Educational institutions are required to notify the school administration of all cases of violence to the third level;
- It is necessary to the development of standards for the external evaluation of schools and national indicators on violence.

CONCLUSION

The crisis of the family and society is affected by the occurrence of frequent bullying, but it was preceded by a period of transition, a relatively low standard of living, social inequality, and the portrayal of violence through electronic and print media, internet and everyday events that include violence. Bullying can not be completely eradicated, but it can be reduced to an “acceptable level”. Many empirical studies conducted have shown that there is a lack of awareness of school staff about bullying. Therefore, the authority of the Ministry of Education and Culture should launch specific programs of professional education of students, parents, teachers, and other relevant entities, which are related to the recognition of this phenomenon. All programs treat the prevention and repression of bullying, but it is necessary to adapt to the specifics of individual forms and characteristics of perpetrators of such behavior. It is necessary to clearly define the rules of conduct at school, then strengthen the role of classroom teachers, parent councils, psychologists, educators and social workers in schools. Modern preventive policies and programs should build a different approach to establish reconciliation, reparation, learning from mistakes and consequences, learning the responsibilities, rebuilding and building confidence, and encourage them to report youth violence, and during the teaching and learning activities outside models to promote non-violent communication, mutual tolerance and respect. It is essential for the problem of violence among children and young people to regularly report to parents and children, and encourage them to report violence. Then it is necessary to establish active cooperation of relevant government agencies and other institutions involved in the prevention, detection and prevention of violence among children and the youth (educational institutions, homes for the care of children, social welfare centers, police stations, with competent health care and school doctors, the state attorney’s office and the local and district/regional/local NGOs, family counseling, and experts dealing with issues of bullying).

In the Republic of Macedonia the public information about the increased number of incidents among children in the school and around the school in the capital Skopje in the last few years have caused a reaction with the relevant authorities and institutions to take certain measures to reduce violent behavior patterns. In 2011/12 the Ministry of the Interior created the project “school safety”. In 2011 with the support of the OSCE Mission in Macedonia, the Ministry of Interior in cooperation with the Ministry of Education and Science, promoted the project “Police and students to socialize”. During the promotion of the project was presented to the brochure “Rayon police advice”. In 2012 on the initiative

of the Union of Local Self-Government of the Republic of Macedonia (ZELS) in collaboration with the Ministry of Education and Science and the Ministry of Internal Affairs a study was conducted "Safe Schools - harmonious environment". In 2012, the Organizations PH International (with financial support from the U.S. State Department) promoted the project "Program for Legal socialization", in which the police stations participated, as well as the Ministry of Education and Science, the municipality and the elementary school. The aim of this project is to strengthen the understanding of young people and rule of law and thereby emphasize an approach that builds partnerships among the youth, teachers and police officers and professionals working in the field of juvenile justice in ethnically mixed areas in order to implement a unique process that is to focus on students in schools. According to the Ministry of the Interior, all previous projects show some positive effects, but we must emphasize that these are projects that are still in the implementation phase.

REFERENCES

3. Ashley, J. & Burke, K. Implementing restorative justice: A guide for schools, Illinois Criminal Justice Information Authority
4. Borgen, C. (2003). Safe schools: Strategies for changing a culture, VOMA Connections, No. 13
5. Boyle, D. J. (2005). Youth Bullying: Incidence, Impact and Interventions. *Journal of the New Jersey Psychological Association*, 55 (3)
6. Buljan – Flander, G. (ur.) (2010). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
7. Cajner – Mraović, I. (2010). *Opća načela u radu s osobama koje se nasilno ponašaju*. Zagreb: Hrvatski studiji.
8. Coloroso, 2004, prema Prpić, I. (2006). Vršnjačko nasilje među djevojčicama. *Ljetopis socijalnog rada*. Vol. 13, No.2
9. Cowie. H., Dawn, J., (2008). New perspectives on bullying, Mc Graw Hill-Open University press, New York
10. Gerginova, Tatjana (2013). *Preventivno delovanje državnih organa u sprečavanju nasilje među djecom i mladima* – objavljen u Zbornik radova sa naslov Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva), Laktaši
11. Gianluca Gini, *Bullying in Italian schools: An overview of intervention programmes*, Sage Publication, Padova, 2004, <http://www.dpss.psy.unipd.it>
12. Milic, A., (2010), Psihosocijalni aspekti maloljetničke delikvencije, Psimedita, Banja Luka.
13. Morrison, B., (2005). Building safe and healthy school communities: restorative justice and response regulation, Centre for restorative justice, Australian National University Canberra
14. Nacionalna strategija za mlade (2008), Služben glasnik RS, 55/08
15. Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, Službeni glasnik RS, 122/08
16. O'Brien, S. (2005). Restoring schools: A case of school accountability boards, VOMA Connections, No.21
17. Olweus Dan, (2010). Understanding and Researching Bullying: Some Critical Issues. Jimerson, S. R., Swearer, S. M & Espelage, D. L. (Eds.), *Handbook of Bullying in schools; An international perspective*, 9-34. Routledge: New York.
18. Olweus Dan, A research definition of bullying: Definition of bullying
19. <http://www.cobb.k12.ga.us/preventionintervention/Bully/DefinitionofBullying.pdf>
20. Orpinas, P., Horne, A. M (2008). Bullying prevention-creating a positive school climate and developing social competence, American Psychological Association, Washington
21. Paulo Sergio, (2006). Pinheiro-Secretary-General's Study on Violence against children, World report on violence against children, United Nation
22. Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (2007). Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije
23. Priručnik – Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama – d-r Ivana Zečević, Banja Luka, 2010

24. Riese, J. (2003). Anti-bullying program aims to shift culture in schools: is this restorative justice in action, VOMA Connections, No13, 2003
25. Riestenberg, N. Aids, Administrators and all the teachers you can get, VOMA Connections, No.13
26. Swanson, C. & Owen, M. (2007). Building bridges: integrating restorative justice with the school resource officer model, International police executive symposium working paper no 1
27. Willard, N. E., (2004). *An Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*. Dostupno na <http://cyberbully.org/docs/cbcteducator.pdf>

VIOLENCE IN SPORT FIELDS AS THE MOST USED WEAPON FOR NATIONAL AND RELIGIOUS “CONFLICTS”: THE YUGOSLAVIAN MYTH

Blagojče Petrevski¹, MSc in Criminology and Criminalistics^{2 3}

Abstract: Sport violence or violence on sport fields is a phenomenon known to these territories. As we sometimes mention today, sport arenas are a place where spectators are playing violent games, using the places where sport spirit and joy should be in the center as a place for national or sometimes religious disputes.

“The moment when an individual connects the rules of standard communication with society is the moment when a deviant behavior begins.”⁴ The reasons for such acts are numerous and are result of different nature.

We will agree that the appearance of violence and misbehavior on sport fields is not a phenomenon of the new era. Contrary, it is an act which has historical dimension, an act whose life begins during ancient period, and during years it just evolved and is still alive. What is sport violence and how can it be defined?

The paper explains what violence in sport arenas is, what forms it takes, tries to find its roots on the ex-Yugoslavia territory, then its consequences and its usage as a weapon for national and/or religious based disputes.

Keywords: conflicts, nationality, sport violence, religion, Yugoslavia.

INTRODUCTION: REVIEW OF THE EUROPEAN CONVENTION ON SPECTATOR VIOLENCE AND MISBEHAVIOUR AT SPORT EVENTS AND IN PARTICULAR AT FOOTBALL MATCHES

Sport activities are as old as the history of mankind. However, the phenomenon of violence at sport events (which is a more narrow term than sports violence) is closely related to the second part of the 20th century when, thanks to the modern technology, live broadcasts of sport events assumed a “global character” and commercialization of sports began to take shape. In that way, sport was often seen as a tool in the hands of (mostly non-democratic) authorities who had permanent influence on the public opinion through sports and media. On the other hand, a prominent commercialization of sports led to different forms of criminal behavior stemming from and related to sports, some of them being related to the violence at sports events.⁵

Violence at sport events is particularly connected with the appearance of hooligan groups across football stadiums in England. The term “hooligan” dates back to 15th century and is related to street gangs in Ireland. It appeared in literature in the 19th century marking the behavior of an individual or a group of people whose destructive behavior failed to conform to social norms and rules, and who vandalized their surroundings, including their closest friends and relatives. Nowadays, these are primarily support groups related to different chiefly team sports such as football and basketball.⁶

Violence is the most common form of violation of human rights affecting all human beings. In 1983, the Council of Europe voiced its determination to combat violence in sport with an initial recommendation from its Parliamentary Assembly on the cultural and educational means of reducing violence. In response, the Committee of Ministers advocated a series of measures in 1984 to reduce spectator violence at sports events, particularly at football matches. The Heysel disaster in May 1985

1 blagojcedugal@yahoo.com

2 Petrevski Blagojče is a PhD Student at the Faculty of Security - Skopje, Republic of Macedonia

3 Thanks to Stanojoska Angelina (PhD Candidate at the Faculty of Security - Skopje and a Teaching Fellow at the Faculty of Law - Kicevo, Republic of Macedonia), who wrote the parts where the European Convention is analyzed and made the comparative review of the Croatian, Serbian and Macedonian Law (angiest22@gmail.com)

4 http://highered.mcgraw-hill.com/sites/dl/free/007337654x/673624/Coakley10e_ch07.pdf 196

5 http://www.cnp.rs/resources/files/study_final_eng.pdf

6 Ljubinko Mitrovic, Violence at sports events, Socijalna misao, 1/2009, Banja Luka, p. 23

lent new urgency to this work. Many Europeans felt concerned by such violence and its repercussions. The tragedy provided the dramatic backdrop to the opening for signature, in Strasbourg on 19 August 1985, of the European Convention on Spectator Violence and Misbehavior at Sports Events and in particular at Football Matches, which came into force extremely rapidly on 1 November 1985.

The principal aim of the convention is to prevent and control violence and misbehavior by spectators at sports events. It not only provides practical measures on how to prevent and control such violence but also the requisite action to identify and deal with offenders.⁷

The aim will be fulfilled by implementing the proposed measures:

- deploying public order resources in stadia and along the transit routes used by spectators;
- segregating rival groups of supporters;
- strictly controlling ticket sales;
- excluding trouble-makers from stadia and matches;
- prohibiting the introduction and restricting the sale of alcoholic drinks in stadia;
- conducting security checks, particularly for objects likely to be used for violence;
- clearly defining responsibilities between organizers and the public authorities;
- designing football stadia in such a way as to guarantee spectator safety.

The Convention's contents concentrate on 3 main themes: prevention, co-operation and repression.

Prevention

The text underlines the importance of deploying public order resources in stadia and along the transit routes used by spectators; separating rival groups of supporters; strictly controlling ticket sales; excluding trouble-makers from stadia and matches; prohibiting the introduction and restricting the sale of alcoholic drinks in stadia; conducting security checks, particularly for objects likely to be used for violence; clearly defining responsibilities between organizers and the public authorities; designing football stadia in such a way as to guarantee spectator safety; the development of social and educational measures to prevent violence and racism (develop fan embassies, improve club-supporter relations, promote fan coaching and stewards, etc.)

Cooperation

The Convention also highlights the importance of co-operation between the sports clubs and police authorities of all countries concerned during the organization of major international sports events in order to identify the possible risks and be able to prevent them. Preparatory meetings for the European Championships and World Cup, as well as evaluation meetings are organized within the framework of the Convention.

Repression

Legal co-operation should allow the identification of trouble-makers and their exclusion from stadiums and matches; the transfer of legal proceedings to the country of origin for sentencing, extradition or the transfer of those found guilty of violence.

The Convention also puts an accent on international cooperation if it is needed, especially on international events and international high risk games.

Where appropriate, particularly in the case of visiting spectators, and in accordance with the applicable international agreements, the Parties shall consider:

- transferring proceedings against persons apprehended in connection with violence or other criminal behaviour committed at sports events to their country of residence;
- seeking the extradition of persons suspected of violence or other criminal behaviour committed at sports events;
- transferring persons convicted of offences of violence or other criminal behaviour committed at sports events to serve their sentences in the relevant country.⁸

⁷ http://www.coe.int/t/dg4/sport/Source/T-RV/livret_violence_en.pdf [15.04.2014]

⁸ Article 5, paragraph 2, European Convention on Spectator Violence and Misbehavior at Sports Events and in particular at Football Matches

For the purposes of the Convention, a Standing Committee is established. The Standing Committee was set up to follow the implementation of the convention, to adopt recommendations and to reply to new challenges. The main mission of the Standing Committee is to make sure that the states parties respect the convention. A programme for monitoring compliance with commitments, launched in 1998, analyses how states parties are implementing the convention. Advisory and evaluation visits assist the countries concerned in their implementation of the convention. Following every visit, an evaluation report with recommendations to the host country is published. Furthermore, each State Party submits an annual report to the Standing Committee on the steps it is taking to implement the provisions of the convention.

The Standing Committee is the body responsible for monitoring the implementation of the Convention. UEFA and FIFA are both associated with the Committee's work. At major international tournaments - European Championships, World Cups, an Ad hoc working group of the Standing Committee evaluates the security provisions and, after the event in question, outlines the lessons learnt and draws up conclusions and best practices. These meetings facilitate international cooperation; ensure the transfer of know-how between the organizers of the previous and future events. The Standing Committee cooperates with the European Partial Agreement on Sport (EPAS), created in 2007, on several topics such as racism and particularly on the occasion of the Council of Europe Conference of Ministers responsible for Sport every two years.⁹

In follow-up to the convention, numerous recommendations have been adopted and promoted covering the following aspects:

- Ticket sales (for efficient management of ticket production, sale and distribution of tickets, key factors for overall football match safety) (1989 and 2002);
- Identification and treatment of offenders (1990 and 1999);
- Stewarding (reducing police numbers in football stadia) (1999);
- Efficient crowd management inside the stadium, taking account of spectator safety and security (clear definition of responsibilities, appropriate stadium design, measures concerning the sale of alcoholic drinks, etc.) (1987, 1991);
- Action against racism and xenophobia (2001);
- Police co-operation and information exchange (1987 and 2000);
- Social and educational measures to prevent violence in sport (2003).

Since 2008, three new recommendations have been adopted:

- On the use of visiting stewards;
- On the use of pyrotechnical devices at sport events; and,
- On the use of public viewing areas at large scale sports events.

MOST SERIOUS INCIDENTS OF SPORT VIOLENCE IN THE TIME OF YUGOSLAVIA: POLITICAL PROBLEMS SOLVED IN SPORT ARENAS

When we analyze violence in sport fields on the territory of ex-Yugoslavia, it is absolutely inevitable to mention the incident which has the privilege to have happened during the process of falling apart of the federation. It happened at the football match between Dinamo Zagreb (Croatian football club) and Crvena Zvezda (Serbian football club) played on May 13th 1990 in Zagreb, Croatia. Although at first sight it looks like a normal football match, it is not. The time of its happening was "wrong". Why? Two weeks before the game in Croatia the first multi-party parliamentary elections had happened. On this event the majority was won by HDZ, the political party of Franjo Tudjman. This political party was insisting on independence of Croatia and also was known as party very close to the Croatian nationalistic ideas. On the other hand, on the day of the match, 3,000 supporters of Crvena Zvezda arrived in the Croatian capital and were (coincidence or not) led by Zeljko Raznatovic Arkan (very well-known Serbian nationalist at that time).

9 http://www.coe.int/t/dg4/sport/Source/T-RV/livret_violence_en.pdf [16.04.2014]

Up to several hours before the game even began, there were already a number of fights in the streets between Dinamo (Bad Blue Boys) and Crvena Zvezda (Delije) fans. However, the real trouble took place within the Maksimir stadium itself. Provoked by stones being thrown at them by the Bad Blue Boys, Delije, placed in the stadium's segregated area reserved for visiting fans, began to tear the advertising hoardings and eventually made their way towards the Dinamo fans, attacking them with torn-off seats and knives, and singing Serbian nationalist chants like "*Zagreb is Serbian*" and "*We'll kill Tudjman*".

The Bad Blue Boys - incensed by the actions of their rivals - attempted to storm the field half an hour later, but were quickly pushed back by the police; restraint methods used by the police included baton striking and tear gas. Within minutes, the situation spiraled beyond control as the BBB could no longer be held back by the police, and soon took to the field to reach their Serbian counterparts. All the while, the police were quickly overwhelmed by the large numbers, but came back with reinforcements, armored vans and water cannons to disperse the violence. More than an hour later, with hundreds injured the running battles were all over.

Everything that was happening before, during and after the game seen with today's objective eyes, absolutely gives answer for the situation in those days and unambiguously confirms the thesis that fans were used by political elites and were strong weapon in their hands. Although on the day of the game, the media were giving subjective reports,¹⁰ which was adding further tension at the stadium and out of it. But knowing the political tensions from that period, we will conclude that the scenario was planned somewhere far away from the stadium and the fans had the main role in it. Even today, 24 years after we still do not have answers for the huge arsenal of weapon at the stadium, then the possibility of the fans of Crvena Zvezda to get to the center of Zagreb, then the police reaction, etc.

Our impression is that political processes, those big political processes inevitably can be connected with football fans, political parties and their leaders without conscience and moral are using them for fulfilling their goals. If the game between Dinamo Zagreb and Crvena Zvezda was the one that marked the beginning of the end of Yugoslavia, then the game between Crvena Zvezda and Partizan played on the stadium Marakana in Belgrade on October 14th 2000 was logical consequence of the political processes of that period in Serbia. Nine days before the game, on October 5th, the Serbian opposition in which the democratic parties were, have taken the authority from the regime politician Slobodan Milosevic. For fulfilling their goals - changing authority from new democratic forces, sport fans were used. The reason for using their services is the fact that sport fan groups are mobilizing bigger number of young people, eager for affirmation.¹¹ But fans, especially those more radical, those who were interested only in making chaos and disorder, become and still are serious problem of Serbia. The same fans that were used during the collapse of Slobodan Milosevic regime and from that time political oppositionists were called freedom fighters, revolutionists and democratic people, today are stigmatized as hooligans. What changed in Serbia during this time? Nothing, except that the opposition became government and democratic fans became hooligans. This hypocrisy in the mentality of political elites is a proof of the different aspect of perception of reality in the area of sport violence.

In this part it is also necessary to mention the bloody Croatian derby game from 1996 that is commented even today. What happened at that game got huge publicity in Croatia. It was played at the stadium of Maksimir in Zagreb. From one side were Dinamo and its Blue Bad Boys and from the other Hajduk from Split with its very well-known Torcida. Reports say that 25,000 spectators were watching the game at the stadium. From them 5,000 were guest fans from Split.

What marked this derby match is the fact that incidents happened before the beginning of the match. Namely, a bigger group of guest fans from Split started with demolition in the center of Zagreb. 24 fans were detained, from which 17 from Split and 7 from Zagreb. A number of vehicles, busses and trams were damaged. Also one police officer was injured. It is interesting to be mentioned that 1,200 police officers were securing the event, and again incidents happened.

On the occasion of a friendly match played in Sarajevo on 6 October 2011 between Sarajevo Železnikar and Hajduk from Split, which was supposed to mark the 90th anniversary of FC Železnikar,

10 <file:///C:/Users/Janevski/Downloads/SP%C5%BD%20-%20Pravni%20okvir%20koji%20ure%C4%91uje%20borbu%20protiv%20nasilja%20na%20sportskim%20priredbama%20u%20evropsk.pdf> crp. 303

11 <http://www.comparativelaw.info/raspadsfrj.pdf>

the riots broke out in the city streets and at the Grbavica football stadium before the game. In the clashes between supporters, 7 Hajduk supporters, 2 Železnikar supporters, one police officer and one security guard were injured, while 15 cars were damaged.¹²

Macedonian sport fans are not spared of being used for political goals. One such incident was the one that happened on February 13th 2011, again in Skopje, on the Kale Fortress. Few days before the incident, the politicians from Macedonian and Albanian political parties were having verbal conflicts connected to the construction of the church museum on the Fortress. On both sides there were around 500 people. It is really important to mention how police forces acted during their attempts to stop the incident. Namely, there was a huge lack of coordination between police officers; the reaction was amateur, and the estimation of number of people, their movement, the level of possibility to escalation. Also, if we ignore the fact that sport fans once again were used for political goals, again we will put accent on the security plan which was very badly organized and not realized at the starting point where fan groups were gathering.

LEGAL SOLUTIONS FOR REPRESSING AND PREVENTING VIOLENCE AND MISBEHAVIOR AT SPORT EVENTS IN MACEDONIA, CROATIA AND SERBIA: THE SAME LAW USED ON DIFFERENT TERRITORIES

A special legal framework for the prevention of violence and misbehavior at sports events in the form of a special law (legislation) was first instituted by England. It adopted the Law on football fans in 1989 and this legal framework has been amended several times since. The law presently in force was adopted in 2000. This is the Law on riots at football matches which was also amended in 2002. Through establishing a connection with provisions contained in other laws, some forms of violence at sports events are treated as criminal offences resulting in a prison sentence. In December 2009 Italy adopted Law no. 401 introducing the measures for the protection of the system of sports competition, combating violence at sports events, prevention of match-fixing and combating illegal betting on scores. This Law was amended in 2001 to include special crime for throwing dangerous objects to the field or for endangering the safety of other spectators; in addition, jumping over the fence or the invasion of the field of play is also considered a criminal offence. However, new instances of violence led to more severe measures for combating violence and misbehavior at sports events hence the Italian Parliament adopted a new law in 2007 - The Law on Combat against Violence at Football Matches. This law defines new criminal offences for instances of violence at sports events. One such offence is resisting the arrest or confronting the police in case of riots at football matches which carry a 5 to 15 year prison sentence.¹³

Macedonia

The first legal solution which regulates the area of violence and misbehavior at sport events entered into force in 2004. It was the first time for Macedonia to try to put sport violence into a framework of legal norms, and precisely determine and define the rights, obligations and duties of all actors (direct or indirect) in the area.

In November 2013, the public was introduced to the new one, third in a row procedure for changing and supplementing the Law for prevention of violence and misbehavior at sport events. The reason for this new step is the situation in Macedonia in this area¹⁴ and the conclusion that there were some changes in the behavior of fan groups. The new norms explain in more depth what violent behavior is, how it can be manifested on sport fields (which mostly is incarnated in destroying sport objects) and in most cases confront in direction against subjects present to suppress violence (we think of police officers, people from security agencies, and guards). The authorities conclude that fans are those that attack people who are not even fans of the other club, use hate speech, they cause hate and intolerance, and become more aggressive using pyrotechnics.¹⁵ Also the negative situations on the sport fields are connected to subjective reports by journalists, who with such activities are only

12 http://www.cnp.rs/resources/files/study_final_eng.pdf p.3

13 *Ibid.* p.14

14 <http://www.mvr.gov.mk/DesktopDefault.aspx?tabindex=0&tabid=331&Show=1&itemID=76> p.2

15 *Ibid.*

stimulating the ambient of violence. Maybe what causes the biggest attention is Article 9¹⁶ which is some sort of addition to Article 10 from the previous law. It is proposed that buying tickets will be controlled by the Ministry of Internal Affairs; they will be bought only with identity cards, also there is an obligation of making a records of tickets which were sold and people who bought them (block, row, seat); then, if there are people from the guest fan group that are not on the list sent before the game, they will not be permitted to enter the game. From a security aspect it is a good provision, but we have to ask the question do we have structural conditions in Macedonia to implement such legal solution? Are there sport objects which have conditions to fulfill the requirements in the above mentioned provision? Does running lists of guest fans and keeping the same for three years after the game is not a possibility for some type of abuse?¹⁷

The second part of the Law explains the possible measures for prevention of violence and misbehavior on sport fields. They are divided into three parts which are complementing one another.

Preventive measures are defined in Article 6 as all those measures which include providing primary behavior of the sport club and its fans, regular meetings with the fans, publishing newsletters, and coordination with fans when they are travelling to a game where the club is a guest and of course the procedure of analyzing a possible high-risk game and the measures and activities for securing the event.

Together with the preventive measures there is the second package of activities which covers **measures that should be undertaken at sport events**. Article 7 paragraph 1 requires from the organizer to have a wardens service which will secure the physical security during the game and will maintain the order. So they can work easily, but more efficiently and effectively, it is necessary not to permit entrance to people which are under alcohol or drug influence, then to stop the selling of alcohol in the sport objects, to stop the attempts of inserting different kinds of objects which can be used during violent acts, banners or flags with which fans are calling on religious, racial, national or other kind of intolerance, to warn or remove the spectators who are singing offensive songs or use offensive messages that can cause hate or intolerance, and to warn or remove spectators who with their behavior can cause violence.

Article 8 continues where the previous one stops and through it there is a possibility of objective decrease of the obligations around the organization of the game, the organizing party is partially amnestied from the responsibility, because it has an obligation to share the assessment of the security risks with the Ministry of Internal Affairs. Paragraph 2 of the same Article highlights the obligation of mandatory hiring of other institutions of the security structure. The institutions can be subjects which are not parts of an active security area. Institutions like that are medical services, the fire department, utility services, etc.

The last part of the package of measures contains those **measures which are undertaken at sport games with high risk**. Article 9 defines the term sport games with high risk. Namely, those games are national or international games with significance at a higher level, also the games where high number of spectators is expected, especially fans of the guest team. The National Sport Federation decides which game is one of high risk.

When a game gets the adjective one of higher risk, automatically there is a list of additional obligations for the organizer. The primary obligation is connected with the duty for the organizer to inform the Ministry of Internal Affairs and the other institutions for the game of high risk and to give the information no later than 48 hours. Also, the organizer has an obligation to assign a person who will be responsible for the implementation of measures undertaken to prevent violence or misbehavior during the sport game. Also the organizer should have cooperation and a meeting with the sport clubs, and ask them to help around the organization of the game. Other important measures which the organizers should provide are special entrances for home and guest fans, physical separation between them, limitation of the number of tickets in sale the number of which depends on the conditions in the sport object and the opinion of the security, on the day of the game the tickets should be sold at special places outside the sport arena, to secure technical equipment for recording and monitoring of the spectators, to secure a room for first aid, space for the vehicles of the guest team.

¹⁶ Ibid, 6.

¹⁷ Petrevski, Blagojce, i Stanojoska Angelina. *Sport events as a field for violent games between fans: The case of the Republic of Macedonia and its legislation*. Archibald Reiss Days, Belgrade, 2014

As addition to all the above mentioned measures, there is an obligation for the guest team, regulated by Article 11. Namely, the guest team must no later than three days before their arrival report to the organizer for all important elements of the club and its fans, and take everything which is asked from them so no action would happen and escalate into violence or misbehavior.

Article 12 clearly states the role of the Ministry of Internal Affairs for the time of playing. The police officers have a duty and obligation during the game of high risk to undertake all necessary measures and activities so there will not be any violence or misbehavior.

When a country signs an international document, a country accepts all the obligations; a country implements them but also builds conditions for their successful implementation. To make a good system and to know how to prevent a phenomenon, one country should learn its own characteristics and its own possibilities. Cooperation is imminent part of the whole process. Laws, measures, activities should be written and built through active work. Everything should be made using other opinions. Macedonia made the biggest mistake by copying the law from the Croatian one, not making a step into trying to make a law which will start from Macedonian circumstances and Macedonian structural conditions.

Croatia

Croatia adopted the Law on the prevention of violence at sports events in 2003, as was the case with other countries in the region, this law being amended on several occasions to this day. This Law is somewhat different to its counterparts adopted in Montenegro and Republika Srpska as a part of Bosnia and Herzegovina more in the sense of its structure, and less when it comes to its content.¹⁸

The purpose of this Law is to ensure the safety of spectators, athletes and other participants at sports events and to create an environment which prevents, combats and sanctions misbehavior, riots and violence before, during and after sports competitions/events, the protection of spectators of appropriate conduct, protection of other citizens and their property as well as the property of legal persons and creation of prerequisites which allow the sports competition/event to contribute to the better quality of life of citizens, especially young people. The Law defines: unlawful conduct before, during and after sports competition/event, the duties and responsibilities of sports associations, institutions and companies (sports clubs) who are organizers or participants in sports events as well as sports associations and higher-ranked sport groups; special requirements that sports facilities must meet and the responsibilities of their owners and users, duties and responsibilities of spectators, especially limiting their freedom to attend sports competitions; obligations of athletes, coaches, referees and other persons in charge of sports competitions; duties and responsibilities of the media; responsibilities and powers of the ministry in charge of sport and the ministry in charge on internal affairs in the application of this law, as well as the offences and sanctions in case of unlawful conduct.¹⁹

The Law defines what is to be considered unlawful conduct. In the sense of this Law, the following are considered unlawful conduct: the possessions and consumption of alcoholic beverages (apart from non-alcoholic beer) or drugs, as well as the possession of pyrotechnic devices, weapons and other objects suitable for causing injuring or creating riots and violence by persons who come to sports competitions in the period of two hours before and two hours after the sports event, as well as in the means of public transport throughout the whole period from the departure to arrival to the venue; introduction of alcoholic drinks, drugs, fireworks, weapons and other object suitable for causing injuries or riots or violence; bringing and displaying placards, banners or other objects containing text, images, symbols or other insignia expressing or instigating hatred or violence on account of racial, national, religious or any other affiliation or other kind of specificity; throwing objects into the competition area or the spectator area; chanting songs or quoting messages whose content expresses or instigates hatred or violence based on racial, national, religious or any other kind of affiliation or specificity; the ignition and throwing fireworks devices, the ignition of cheering props and other objects, inviting or instigating a fight or an assault on other spectators; participation in the fight or assaults on other spectators, stewards, authorized personnel, etc.; the invasion of the field of play, damage or destruction

18 Law on the Prevention of violence at sports events, "Narodne novine RH" nos 117/03, 71/06, 43/09

19 Article 1 and 2 from the Law on the Prevention of violence at sports events, "Narodne novine RH" nos 117/03, 71/06, 43/09

of parts of the sports facility, etc. When these acts are performed by a person in disguise in order to conceal their identity, disguise is also considered an act of unlawful conduct.²⁰

Obligations in the Law are divided on **obligations related to sport competition, obligations regarding the facilities, and obligations related to spectators**. Also there are the **obligations of athletes and other persons participating in the sports competition** is a special kind of obligation related to the said persons. They are obliged to promote sporting ideas excluding racist or similar approach to athletes and the supporters of the rival club in their public appearances. Sports clubs, sports associations and other higher - ranked sports organization shall in their documents define the sanctions to be imposed on athletes, coaches, and members of management bodies of sports clubs, if their public appearances or their conduct before, during and after the sports competition could cause or has caused unlawful behavior of spectators, etc. **The obligations of the media** are not publishing the views of their editors or journalists which express racist or other intolerant approach towards a sports club, its athletes and supporters. The media are not allowed to express or publish the views of other persons expressing racist or other intolerant approach towards a sports club, its athletes and supporters, unless at the same time they unambiguously condemn the social and legal unacceptability of such views. **Punitive measures – sanctions** for the offences prescribed by this Law are fines, prison sentence and protective measures, and for minor offenders they also include educational measures. Misdemeanor proceedings for offences described in this Law are initiated by the police department exercising its authority in the area of the venue or the organizer of the competition. Along with a fine, Misdemeanor court can impose a prison sentence, protective measures set forth in the Law on offences and impose a protective measure of banning the person from attending sports competition no less than one year and no longer than two years, starting from the moment of the enforceable court decision.

A special group of offences are those related to spectators. It seems as the sanctions are too lenient, as the spectator offences can be sentenced to 3 to 30, and 20 to 60 days imprisonment, although the same offences may be punished by a fine instead. The spectator may be sanctioned for the following offences: possession or consumption of drugs or possession of fireworks, weapons and other objects suitable for causing injury; attempt and/or actual introduction of alcoholic drinks, drugs, fireworks, weapons, etc. into the facility; or the attempt to enter or stay in the facility in an intoxicated state containing 0.8 g of alcohol/kg, or failure to undergo Alco test; disguising the face so as to conceal the identity; throwing the objects into the playing area; chanting songs or heckling messages to competitors or other spectators whose content instigates hatred on the account of racial, national, religious affiliation; the ignition and throwing of fireworks; burning or other forms of destruction of cheering objects and other objects; invitation, instigation and participation in the fight or assault on other spectators, stewards, official personnel, etc.; attempt to enter the competition area in an unauthorized way; damage or destruction of parts of the facility; vehicles or other property, etc. A maximum fine (compared to the previous two groups of offences) can be levied only on the person who has been banned from sports competition and who despite such measure manages to enter the sports competition, or he/she can be sentenced to 30 to 90 days prison.²¹

Serbia

Certainly the key step, at least as far as the legal framework is concerned was the adoption of the said Law on the prevention of violence and misbehavior at sports events in 2003. However, the incidents taking place at the increasing rate at the sports events, demanded the measures set forth in this law to be stricter, hence the Law was amended on several occasions (in 2005, 2007 and 2009) among others through the provisions of other laws (e.g., the Criminal Code). The Law comprises three parts: basic provisions; measures for the prevention of violence and misbehavior at sports events and punitive provisions.²²

The Law gives a list of all things considered violence and misbehavior at sports events. These are: physical assault on the participants in the sports event, i.e. the physical conflict between

20 Article 4 from the Law on the Prevention of violence at sports events, "Narodne novine RH" nos 117/03, 71/06, 43/09

21 Article 39 and 39a from the Law on the Prevention of violence at sports events, "Narodne novine RH" nos 117/03, 71/06, 43/09

22 Law on the prevention of violence at sports event "Official Gazette of RS", nos. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009

participants in the sports event; throwing objects on the field or into the audience; introduction of the insignia which offend national, racial, religious or other sentiments or otherwise inspire hatred and intolerance which can lead to physical conflicts; damage to the facility, equipment, devices and fixtures in the sports facility; causing riots or destruction of property during arrival, or departure from the sports event or in the facility, disturbing the course of the sports event, endangering safety of the participants in the sports events or other persons; the invasion of the field of play, or authorized personnel premises or official passages of the facility or the part of the facility designated for the rival team supporters; the attempt or introduction into the facility, possession or the use of alcohol or other intoxicants; the attempt to introduce, or the introduction into the facility or the use of fireworks or other objects which can endanger the safety of the participants in the sports event or disturb its course; the ignition of cheering props or other objects or wearing scarves, caps or other garments in order to conceal the identity of the person.²³

Measures for the prevention of violence and misbehavior are divided into four groups: preventive measures; measures taken at sports events; measures taken at high-risk sports events and measures taken by relevant authorities.

The fines ranging from 1 million to 2 million dinars can be levied on the sports association, sports society, sports organization - the club or other legal entity who is the match organizer if they: fail to ensure the sports event takes place safely; fail to supervise the implementation of measures set forth in this Law; fails to take the prescribed preventive measures; fails to form, or fails to hire an appropriate security personnel; appoint a steward who has not completed the training as per curriculum prescribed by the Ministry; the security personnel fails to perform the activities laid down in the Law; fails to achieve cooperation with the Ministry, fails to provide the presence of the appropriate medical service during the sports event or fails to achieve cooperation, i.e. fails to provide the presence of other relevant authorities and organizations, public services and public companies; fails to declare the sports event high-risk in accordance with the Law; fails to take the prescribed measures before, during and after the high-risk sports event; fails to ensure the keeping of prescribed records on ticket sale for the high-risk sports events and fails to submit them to the Ministry; fails to ensure the tickets are sold solely to the persons in possession of the ID document; fails to ensure one person is not sold more than seven tickets; fails to forbid access of persons not in possession of the ID document to the game or to the persons under the age of 16 not escorted by the adult; fails to ensure the sports event takes place in the appropriate facility, etc. For the said offences fines can be imposed on the authorized person of the legal entity, as well as the physical person and entrepreneur - the match organizer in which case they can be sentenced to prison in the duration of up to 60 days.²⁴

CONCLUSION

It is clear why sport fans are used as means for fulfilling political goals. Fans are mostly young people, in the period of their life where they are eager to prove themselves, a period where some of them can be easily controlled and manipulated.

At the beginning of the Yugoslav wars and after their end resulting in the newly established countries, sport fans took part of important events, "helping" the existing or the new governments, and after their help they are pushed aside and are labeled as hooligans, criminals.

Analyzing some of the incidents after Yugoslavia's disintegration, we will conclude that from strategic and operational point of view, the Western Balkan mechanism for prevention of violence at sports events currently lacks a regional cooperation framework. The law enforcement agencies cooperation in this region is mainly *ad hoc*; the information exchange is rather limited and is usually conducted ahead of the upcoming matches or high risk sports events. Moreover, the strategic

²³ Article 4 from the Law on the prevention of violence at sports event, "Official Gazette of RS", nos. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009

²⁴ Article 21 from the Law on the prevention of violence at sports event, "Official Gazette of RS", nos. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009

documents of various regional bodies and initiatives, operational in the field of strengthening judicial and police cooperation, failed to recognize the fight against hooliganism as a priority.²⁵

REFERENCES

1. Bodin, Dominique., Luc, Robene., Stephane, Heas. Sport i nasilje u Europi. Knjiga Trgovina. Zagreb, 2007.
2. Council of Europe. European Convention on Spectator Violence and Misbehavior at Sports Events and in particular at Football Matches. Available at <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/120.htm>
3. Fair play I nasilnicko ponasanje nogometnih navijaca u savremenoj Hrvatskoj I drugim zemljama Jugoistocne Europe. prof. dr. Gilad, Weingarten. available at
4. Fair play as a part of sports culture. Lalic, Drazen. available at <http://www.hoo.hr/downloads/Fair%20Play%20zbornik.pdf>
5. Football, violence and social identity. Bonney, Norman., Richard, Giulianotii., Mike, Hepworth. First published 1994, by Routledge, 11 New Fetter Lane, London, EC4P4EE.
6. Law on the prevention of violence at sports event, "Official Gazette of RS", nos. 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009
7. Law on the Prevention of violence at sports events, "Narodne novine RH" nos 117/03, 71/06, 43/09
8. Navijači novi zakon o navijačima drže suludim, nakaradnim i protuustavnim. available at <http://dalje.com/hr-hrvatska/navijaci-novi-zakon-o-navijacima-drze-suludim-nakaradnim-i-protuustavnim/336683>
9. Pantella, Marko. Italian Hooliganism: The State takes the offensive. available at [www. http://soccerlens.com](http://www.soccerlens.com)
10. Petkovic, Zeljko. Prevencija kriminaliteta na sportskim stadionima kroz planiranje okolisa. available at http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=117946
11. Savkovic, Marko., Dzordzevic, Zarko. Na putu prevencija nasilja na sportskim terenima (priredbama) : predlog regionalnog okvira saradnje.. Beogradski centar za bezbednosni politiku, decembar, 2010.
12. Закон за спречување на насилството и недостојното однесување на спортските терени. Службен весник на Р. Македонија. бр. 89/4, 142/08, 135/11. available at <http://www.slvesnik.com.mk/>
13. Stojanovic, D. Sport i nasilje. Vodze kao bosovi. available at <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Sport-i-nasilje/t9979.lt.html>
14. The prevention of football hooliganism: A transnational perspective. available at <http://www.cafyd.com/HistDeporte/htm/pdf/4-16.pdf>

25 http://www.bezbednost.org/upload/document/1101191101_reducing_violence_e.pdf

STATUTORY POWERS OF POLISH SERVICES USED IN MATTERS RELATED TO CRIMINAL ABDUCTION OF A PERSON FOR RANSOM¹

Captain Jacek Bil², PhD
Higher Police School in Szczytno, Poland

Abstract: The purpose of this paper is to present regulations on identifying specific powers of departments and agencies that may be used in the investigation associated with the abduction of a person for ransom. The author introduces the procedures related to the implementation of selected operational activities. In addition, the author indicates the necessity to harmonise the powers of all the departments involved in the indicated issues.

Keywords: police, investigation, ransom, criminal law, kidnapping.

THE PURPOSE OF THE PAPER

The purpose of this paper is to present regulations on identifying specific powers of statutory powers of officers (selected services and agencies) to perform operational activities in matters related to abduction of persons for ransom. Under the statutory regulations there have been presented powers that might be useful in the detection process in matters related to abduction of a person for ransom, such as (*inter alia*) operational surveillance, authorisation to obtain telecommunication, address and postal data, provision of necessary assistance, prevention from using telecommunications services, recording the image from the incident, and access to secrets. The paper also refers to the need to grant the police additional powers related to access to professional secrets, which might be useful in the course of the detection activities connected with abduction of a person.

In compliance with the regulations adopted during the International Convention against the taking of hostages signed in New York on 18 December 1979, an offence of taking of hostages is understood as activities of anyone that seizes and detains and threatens to kill, to injure or to continue to detain another person in order to compel a third party, namely, a State, an international intergovernmental organisation, a natural or juridical person, or a group of persons, to do or abstain from doing any act as an explicit or implicit condition for the release of the hostage.³ These regulations were also reflected in the Polish legislature (Chapter XXXII of the Polish Penal Code - Public Order Crimes, Article 252 of the Polish Penal Code).⁴ In this scope a person that takes or detains a hostage for the purpose of compelling a state or a local authority, an institution, an organisation, a natural or juridical person, or a group of persons to behave in a defined manner is subject to penal responsibility. The provision also has a qualified form, according to which a perpetrator that committed the indicated act with particular torment to the hostage is subject to severe penalty. The crime in question is subject to penalty already at the crime preparation stage. A person that withdrew from the intention to compel and released the hostage is subject to no penal responsibility. The act in question refers to the two subjects of the defence, since it protects both the social good and the individual good. The first subject of the defence spreads over the public good, in which the legislator indicates the necessity to assure strong operation of state authorities, local authorities, institutions, organisations, private and public persons. The second protected good is the good of the person (the defended person), including his/her freedom, life and health. Because of the structure of the discussed offence the good of a person relates both to a hostage, who is exposed to a loss of his/her health, and the person who is compelled to behave in a certain manner.⁵ The hostage is an object of direct action of the perpetrator, while every

1 The article was written as part of the project in the scope of scientific research or development works for the benefit of the national defence and security entitled "Development and Creation of the Information Management System for the Needs of the Abduction Centre", project No. O ROB 0003 03 001, project financed from financial means of the National Centre for Research and Development in Warsaw.

2 j.bil@wspol.edu.pl

3 The International Convention against the taking of hostages prepared in New York on 18 December 1979, Dz.U.2000.106.1123

4 P. Łabuz, M. Michalski, *Zwalczanie porwań i uprowadzeń w świetle polskiego prawa*, Policja No. 4, 2010, p. 23.

5 J. Kaczmarek, M. Kierszka, *Porwania dla okupu*, pp. 61 - 62.

subject that is required to behave in a certain manner or to dispose the property in a certain manner constitutes an object of the perpetrator's impact.⁶

As the analysis of legal aspects of the afore-mentioned act unambiguously indicates, the offence of abduction of a person for ransom is a multi-layered act, in which perpetrators carry out activities characterised by many aspects. The analysis of cases connected with this type of abduction allows to specify the basic stages of the perpetrators' activity, such as:

- taking of a hostage,
- detaining of a hostage,
- uninterrupted continuation to detain a hostage,
- notification of the request to pay the ransom,
- compelling that the request be met by making the threat to harm the hostage look reliable,
- taking of the ransom,
- avoiding penal responsibility.⁷

The *modus operandi* of perpetrators makes law enforcement authorities undertake effective measures allowing in particular to release the hostage and to gather information constituting the basis for initiating the preparatory proceedings. A wide range of such activities is conducted as part of operational activities. These may be simple or complex ones. Simple activities include:

- observation,
- intelligence,
- obtaining, in an implicit way, of telephone billing and identification of the phone,
- work with informers,
- inspecting shipments,
- controlling the content of the correspondence,

Complex activities include:

- surveillance,
- operational combination,
- infiltration of the criminal or criminogenic environment,
- controlled purchase,
- implicit shipment tracking.⁸

The paper contains a review of the selected statutory methods of operational work applied by services in the course of the performance of activities aimed to combat crime connected with abduction of a person for ransom. In this scope an analysis of the following regulations has been carried out.

- 1) The Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002
- 2) The Police Act of 6 April 1990
- 3) The Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006
- 4) The Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service Act of 9 June 2006

As a result of the analysis of the source documents, i.e. the afore-mentioned acts and other legal regulations (by-laws, i.e. regulations and decrees), a conclusion was made that the statutory tools of the entities authorised to undertake detection activities in Poland are the same as the powers granted to the police. What is a necessary tool applied in cases connected with abduction of persons for ransom is operational surveillance. As the analysis of the provisions on the application of operational surveillance demonstrates, the principles of the implementation, service and use of materials obtained as a result of the application of this method are convergent for all entities subject to the analysis. Apart from operational surveillance, what should also be emphasised are the powers connected (*inter alia*) with prevention from conducting telecommunications services, powers to record incidents as part of operational

6 B. Kaszowska, Porwanie dla okupu w świetle art. 252 Kodeksu karnego, Prokuratura i Prawo No. 10, 2004.

7 A. Staszak, Porwania w celu wymuszenia okupu. Studium kryminalistyczne, pp. 61 - 62.

8 Ibidem, pp. 265-266.

activities, provision of necessary assistance to entities performing operational activities, making available telecommunication and postal data, or connected with the access to professional secrets.

Hereinbelow there are statutory regulations presented which are related to particular services, connected with solutions that are useful for the application as part of the detection activities in cases regarding abduction of a person for ransom.

OPERATIONAL SURVEILLANCE

Pursuant to Article 19 of the Police Act of 6 April 1990, as regards the performance of operational activities, undertaken by the Police for the purpose of prevention, detection, determination of perpetrators, as well as obtaining and recording of evidence in indictable offences and intentional offences (listed in the so-called catalogue⁹), when the other measures turned out to be futile or useless, the regional court may decide under an order that operational surveillance should be carried out, at the written request of the Chief Police Officer upon written consent of the Attorney General or at the written request of the Provincial Police Commander, submitted after the obtainment of the written consent of the Regional Attorney for the registered office of the entity submitting the request.¹⁰

Similar regulations in the scope of application of operational surveillance were stipulated in Article 27.1 of the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002, according to which at the time of performance of operational activities undertaken by the Internal Security Agency for the purpose of performance of tasks defined in Article 5 Section 1 point 2,¹¹ when other measures turned out to be futile or useless, the court may, at the written request of the Head of the Internal Security Agency, submitted upon the written consent of the Attorney General, decide under an order that operational surveillance should be carried out.¹² Convergent conditions of the application of operational surveillance are contained in the procedure applicable to the Central Anti-Corruption Bureau, since, pursuant to Article 17.1 of the Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006, at the time of the performance of operational activities undertaken by the Central Anti-Corruption Bureau for the purpose of recognition, prevention and detection of offences, obtaining and recording of evidence of offences (contained in the so-called catalogue¹³), when the other measures turned out to be futile or useless, the court may, at the written request of the Head of the Central Anti-

9 Pursuant to Article 19 of the Police Act, intentional offences in which operational surveillance may be applied include acts defined in Articles 148-150, Article 134, Article 135, Article 136§1, Article 156§ 1 and 3, Article 163§ 1 and 3, Article 164 § 1, Article 165 § 1 and 3, Article 166, Article 167, Article 173 § 1 and 3, Article 189, Article 189a, Article 200, Article 211a, Article 223, Article 228 § 1 and 3-5, Article 229 § 1 and 3-5, Article 230 § 1, Article 230a § 1, Article 231 § 2, Article 245, Article 246, Article 252 § 1-3, Article 258, Article 269, Articles 280-282, Article 285 § 1, Article 286 § 1, Article 296 §b 1-3, Article 296a § 1,2 and 4, Article 299 § 1-6 and Article 310 § 1,2 and 4 of the Polish Penal Code. The other legal regulations are the acts: Article 46 Sections 1, 2 and 4, Article 47 and Article 48 Sections 1 and 2 of the Sport Act, against the business trading, defined in Articles 297-306 of the Polish Penal Code, causing damage to the property or directed against the property, if the value of the damage or the property exceeds fifty times the lowest remuneration for work defined on the basis of the other provisions, fiscal offences, if the value of the subject of the act or the reduction in regulatory dues exceeds fifty times the lowest remuneration for work defined on the basis of the other provisions, fiscal offences (Article 107 of the Penal and Fiscal Code), illegal production, possession or trading in weapons, ammunition, explosives, drugs or psychotropic substances or their precursors, nuclear and radioactive materials defined in Article 8 of the Act - Provisions Introducing the Polish Penal Code of 6 June 1997, defined in Articles 43-46 of the Act on Taking, Storing and Moving Cells, Tissues and Organs of 1 July 2005 and crimes indicted on the basis of international agreements.

10 Article 19 of the Police Act of 6 April 1990, Journal of Laws Dz. U. of 2002, No. 7, item 58 as amended.

11 A condition of implementation of operational surveillance by the Internal Security Agency is that the agency meets the requirement of performance of operational tasks. Pursuant to the provisions of Article 5 of the afore-mentioned Internal Security Agency Act, operational activities are conducted in cases regarding both "criminal" offences and acts constituting threat to the constitutional order, in particular to the national sovereignty and international position, independence, territorial integrity and the state's defensive capability.

12 Article 27.1 of the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002, Journal of Laws Dz. U. of 2002, No. 74, item 676 as amended.

13 A request for application of operational surveillance by the Central Anti-Corruption Bureau may be filed in the event of obtainment and recording of evidence of crimes defined in Articles 228-231, 250a, 258, 286, 296-297, 299,310 § 1,2 and 4 of the Polish Penal Code, tax evidence set out in Article 2 Section 1 point 1 letter D, if the value of the subject of the act or lowering of the regulatory dues exceeds fifty times the lowest remuneration for work defined on the basis of the provisions of the Minimum Remuneration for Work Act of 10 October 2002.

Corruption Bureau, submitted upon the written consent of the Attorney General, decide under an order that operational surveillance should be carried out.¹⁴

The other special services authorised to apply operational surveillance are the Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service. The criteria of the implementation and application of operational surveillance are defined in Article 31.1 of The Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service Act of 9 June 2006, pursuant to which at the time of performance of operational activities undertaken by the Military Counter-Intelligence Service for the purpose of performance of tasks defined in Article 5,¹⁵ when the other measures turned out to be futile or useless, the court may, at the written request of the Head of the Military Counter-Intelligence Service, submitted upon the written consent of the Attorney General, decide under an order that operational surveillance should be carried out.¹⁶

RECORDING THE IMAGE OF INCIDENTS

What is necessary for gathering evidence of committing a crime is (*inter alia*) to obtain information from many sources, including information recorded with the use of technical means used for recording image and sound. To meet the need to obtain the afore-mentioned information, the legislator equipped the services with relevant powers. Pursuant to the provisions of Article 15.1 point 5a of the Police Act of 6 April 1990, when performing activities provided for in the Act (in Article 14 of the Police Act), the Police are entitled to observe and record with the use of technical means the image of incidents occurring in public places, and as regards operational activities and administrative activities undertaken under the Act, they are also entitled to record the sound accompanying the incidents.¹⁷

Officers of the Security Agency are authorised, as part of the performance of activities aimed to accomplish the tasks set out in Article 5 Section 1,¹⁸ to observe and record with the use of technical means the image of the incidents in public places and the sound accompanying the incidents during

14 Article 17.1 of The Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006, Journal of Laws Dz. U. of 2006, No. 104 item 708.

15 The Military Counter-Intelligence Service undertakes operational activities for the purpose of recognition, prevention and detection of crimes committed by soldiers doing active military service, officers of the Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service, employees of the Polish Armed Forces and other organisational units of the Polish Ministry of National Defence against: peace, humanity and war crimes defined in Chapter XVI of the Polish Penal Code, and in other laws and international agreements, against the Republic of Poland defined in Chapter XVII of the Polish Penal Code, and such acts directed against third states that assure reciprocity, defined in Article 140 of the Polish Penal Code, defined in Articles 228-230 of the Polish Penal Code, if they may constitute threat to security or military capacity of the Armed Forces of the Republic of Poland or other organisational units of the Polish Ministry of National Defence, against protection of information defined in Chapter XXXIII of the Polish Penal Code, if they may constitute threat to security or military capacity of the Armed Forces of the Republic of Poland or other organisational units of the Polish Ministry of National Defence, as well as such acts directed against third states that assure reciprocity, defined in Article 33 Sections 1, 2 and 3 of the Act on International Trade of Goods, Technologies and Services Strategic for the State Security and Sustaining International Peace and Security of 29 November 2000, and connected with terrorist activity and other acts than the afore-mentioned acts against the security of the defence potential of the state, Armed Forces of the Republic of Poland and organisational units of the Polish Ministry of National Defence as well as the states assuring reciprocity. Apart from that, the tasks of the Military Counter-Intelligence Service include *inter alia*: performance of tasks defined in the provisions of the Protection of Classified Information Act of 5 August 2010, obtaining, gathering, processing and providing relevant authorities with information of significance to the state's defensive capability, security or military capability of the Armed Forces of the Republic of Poland or other organisational units of the Polish Ministry of National Defence and undertaking activities aimed to eliminate the found threats. Beyond the afore-mentioned scope of the tasks assigned to the Military Counter-Intelligence Service, it is also authorised to conduct radioelectronic counter-intelligence activities and undertakings in the scope of cryptographic protection and cryptanalysis, to protect the security of military units, other organisational units of the Polish Ministry of National Defence and soldiers performing tasks beyond the borders of the Republic of Poland, to participate in planning and carrying out inspections of the performance of international agreements regarding disarmament, as well as to protect the security of scientific research and development works assigned by the Armed Forces of the Republic of Poland and other organisational units of the Polish Ministry of National Defence and production and trade of goods, technologies and services of military significance ordered by the Armed Forces of the Republic of Poland and other organisational units of the Polish Ministry of National Defence.

16 Article 31.1 of The Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service Act of 9 June 2006, Journal of Laws Dz. U. of 2006, No. 104 item 709.

17 Article 15 of the Police Act of 6 April 1990, ... *op.cit.*

18 The scope of the tasks of officers of the Internal Security Agency, defined in Article 5 of the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act, is directed against threats from intelligence services and counter-intelligence services of

the performance of operational activities undertaken on the basis of the Act.¹⁹ Officers of the Central Anti-Corruption Bureau have the same powers. When performing activities aimed to accomplish the tasks set out in Article 2 Section 1 of the Central Anti-Corruption Bureau Act, they are entitled to observe and record with the use of technical means the image of the incidents in public places and the sound accompanying the incidents during the performance of operational activities undertaken on the basis of the Act.²⁰ The afore-mentioned powers have also been granted to officers of the Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service. When performing activities aimed to accomplish the tasks set out in Article 5, they are entitled to observe and record with the use of technical means the image of the incidents in public places and the sound accompanying the incidents during the performance of operational activities undertaken on the basis of the Act.²¹

PREVENTION FROM USING TELECOMMUNICATIONS SERVICES

As part of performance of detection services in cases regarding the abduction of a person the services have to undertake activities aimed to prevent perpetrators from communicating with other members of the criminal group or the aggrieved parties. In this scope the legislator provided for a possibility of preventing from communicating in the defined area, with the necessity to minimise the indicated activity.

Pursuant to Article 18c of the Police Act the Chief Police Officer or the Provincial Police Commander may decide that the police may use devices preventing from communication in the defined area, for the time necessary to eliminate the threat or its effects, taking into account the necessity to minimise the effects of the impossibility to use telecommunications services.²²

A decision on the application of the afore-mentioned means is made by persons authorised to manage the services indicated in this paper. The same is the case as regards the Internal Security Agency. The Head of the Internal Security Agency may exercise the powers set out in Article 5 Sections 1 and 2 by deciding that the agency should apply the devices preventing from using telecommunications services in the defined area, for the time necessary to perform activities by the Internal Security Agency, taking into account the necessity to minimise the effects of the impossibility to use telecommunications services.²³ It is also the Military Counter-Intelligence Service that was granted the same powers. The Head of the Military Counter-Intelligence Service may exercise the powers to apply the devices preventing from using telecommunications services in the defined area, for the time necessary to perform activities by the Military Counter-Intelligence Service, taking into account the necessity to minimise the effects of the impossibility to use telecommunications services.²⁴

ACCESS TO INFORMATION SUBJECT TO SECRECY

Criminal groups planning to abduct a person for ransom are forced to finance illegal activity and, further, to skilfully dispose of the means obtained as a result of the crime (in the event that the ransom is given to them). The financial means obtained in this way are transferred through the agency of banks. For the purpose of flow of information on the transfer of financial means coming from a crime or used for committing a crime law enforcement agencies exercise the statutory powers to obtain such information.

The police may use information on insurance agreements, and in particular the data processed by insurance companies regarding entities, including persons that concluded the insurance agreement, and the information subject to bank secrecy processed by banks, if it is necessary for effective prevention of crimes defined in Article 19 Section 1 of the Police Act or their detection or finding

the other states and against terrorism, economic crimes, arms trade, sale of narcotics and psychotropic drugs, strategic technologies and corruption.

19 Article 23.1 of the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002, ... op.cit.

20 Article 14.1 of the Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006 op.cit.

21 Article 29.1 of the Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service Act of 9 June 2006, op.cit.

22 Article 18c of the Police Act of 6 April 1990, ... op.cit.

23 Article 23.1 of the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002, ... op.cit.

24 Article 29a of the Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service Act of 9 June 2006, op.cit.

perpetrators and obtaining evidence.²⁵ The authority that was given much broader powers in this scope is the Central Anti-Corruption Bureau. Within its competence and if it is necessary for effective prevention of crimes or detecting them or finding perpetrators and obtaining evidence, and for the purpose of controlling the veracity of financial disclosures, the Central Anti-Corruption Bureau may use the information subject to bank secrecy processed by banks and information regarding security account agreements, cash account agreements, insurance agreements or other agreements regarding trading in securities, including in particular the data of persons that concluded such agreements, processed by authorised entities. This provision is applicable to:

- 1) credit and savings unions
- 2) entities conducting activities under the Commodity Exchange Act of 26 October 2000
- 3) entities conducting insurance activity
- 4) investment funds
- 5) entities conducting activity in the scope of trading in securities and financial instruments under the Act on Trading in Financial Instruments of 29 July 2005.²⁶

PROVISION OF NECESSARY ASSISTANCE

The detection process in cases regarding abduction of people (threat to a person's life and health) requires providing necessary assistance, for which purpose law enforcement agencies exercise the powers granted to them. While performing activities provided for in the Act, the police are entitled to require necessary assistance from public institutions, governmental authorities, local authorities and economic entities conducting public utility activity. The afore-mentioned institutions, authorities and units are obliged, as part of their activity, to provide such assistance as part of applicable legal provisions in force.²⁷

While performing activities aimed to accomplish the tasks set out in Article 5 Section 1, officers of the Internal Security Agency are also entitled to require necessary assistance from public institutions, governmental authorities, local authorities and economic entities conducting public utility activity.²⁸ As regards officers of the Intelligence Agency performing activities aimed to accomplish the statutory tasks assigned to them,²⁹ they are entitled to:

- require necessary assistance from public institutions, governmental authorities, local authorities and economic entities conducting public utility activity; the listed institutions, authorities and units are obliged, within their competence, to provide such assistance as part of applicable legal provisions
- request other (than listed in point 1 - see above) entrepreneurs, organisational units and social organisations to provide them with necessary assistance and request every person to provide *ad hoc* assistance as part of applicable legal provisions in case of emergency.³⁰

Similar powers were granted to agents of the Central Anti-Corruption Bureau. While performing activities aimed to accomplish the tasks set out in Article 2 Section 1 point 1, they may require necessary assistance from public institutions, governmental authorities, local authorities and economic entities conducting public utility activity.³¹

MAKING AVAILABLE TELECOMMUNICATION AND POSTAL DATA

Necessary powers of law enforcement agencies in the detection process connected with abduction of persons for ransom are the activities allowing for monitoring of telecommunication or postal data. In this scope all of the services analysed in the paper have basic powers to obtain such data. For the purpose of prevention or detection of crimes the police may gain access to telecommunication data

25 Article 20 Section 3 of the Police Act of 6 April 1990, ... op.cit.

26 Article 23.1 of The Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006 op.cit.

27 Article 15.1 point 6 of the Police Act of 6 April 1990, ... op.cit.

28 Art. 23.1 point 7 of the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002, ... op.cit.

29 As part of tasks defined in the Act officers of the Intelligence Agency perform operational activities. The tasks of the Intelligence Agency are contained in Article 6 Section 1 of the quoted Internal Security Agency and Intelligence Agency Act.

30 Article 24 of the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002, ... op.cit.

31 Article 14.1 of the Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006 op.cit.

and process it. The entity conducting telecommunications activity makes available, free of charge, telecommunication data as follows:

- to a police officer indicated in the application submitted by the Chief Police Officer or the Provincial Police Commander or a person authorised by them
- at the oral request of a police officer holding a written authorisation of the afore-mentioned persons
- through the telecommunications network to a police officer holding a written authorisation of the afore-mentioned persons.

In the event of provision of the data in question through the telecommunications network, data is made available without participation of employees of the entity conducting telecommunications activity or with their necessary participation, if such a possibility is provided for in the agreement concluded between the Chief Police Officer and the entity.³²

Furthermore, the Police are authorised to obtain data on persons using postal services and data on the fact and circumstances of the provision or use of such services may be made available to the Police and processed by the Police for the purpose of prevention and detection of crimes and perpetrators. The disclosure of such data is effected at the request of the Chief Police Officer or the Provincial Police Commander or at the request of a police officer holding a written authorisation. Entities authorised to provide postal services are obliged, under the Postal Law, to make available data to police officers indicated in the request submitted by the Police.³³ As the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act stipulates, the obligation to obtain consent of the court (in the scope of the application of operational surveillance) does not relate to information necessary for performance by the Internal Security Agency of tasks assigned to it, in the form of data:

- 1) set out in Articles 180c and 180d of the Telecommunications Law
- 2) identifying the entity using postal services and regarding the fact, circumstances of the provision of postal services or use of the services.

The entity performing telecommunications activity or the operator providing postal services makes available, free of charge, data set out above to:

- 1) an officer of the Internal Security Agency indicated in the written request submitted by the Head of the Internal Security Agency or a person authorised by the service
- 2) at the oral request of an officer of the Internal Security Agency holding a written authorisation of the Head of the Internal Security Agency
- 3) through the telecommunications network to an officer of the Internal Security Agency holding the afore-mentioned authorisation

In the event of provision of the data in question through the telecommunications network, data is made available without participation of employees of the entity conducting telecommunications activity or with their necessary participation, if such a possibility is provided for in the agreement concluded between the Head of the Internal Security Agency and the entity.³⁴

The Central Anti-Corruption Bureau is authorised to obtain telecommunication data necessary for the performance of the tasks assigned to it. The entity performing telecommunications activity or the operator providing postal services makes available, free of charge, data set out above:

- 1) at the written request of the Head of the Central Anti-Corruption Bureau or a person authorised by him/her;
- 2) at the oral request of an officer of the Central Anti-Corruption Bureau holding a written authorisation of the Head of the Central Anti-Corruption Bureau or a person authorised by him/her;
- 3) through the telecommunications network to an officer of the Central Anti-Corruption Bureau holding a written authorisation of the afore-mentioned persons.

In the event of provision of the data in question through the telecommunications network, data is made available without participation of employees of the entity conducting telecommunications activity or with their necessary participation, if such a possibility is provided for in the agreement

³² Article 20c of the Police Act of 6 April 1990, ... *op.cit.*

³³ Article 20d of the Police Act of 6 April 1990, ... *op.cit.*

³⁴ Article 28.1 of the Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002, ... *op.cit.*

concluded between the Head of the Central Anti-Corruption Bureau and the entity.³⁵ It is also the Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service that may exercise the right to obtain telecommunication data under the same principles as the powers granted to the Central Anti-Corruption Bureau.

SUMMING UP

As it was pointed out at the beginning, the catalogue of statutory powers granted to officers of selected services and agencies for the performance of operational activities relates in general to the same tools. Under the statutory regulations there have been highlighted powers that might be useful in the detection process in matters related to abduction of a person for ransom, such as (*inter alia*) operational surveillance, authorisation to obtain telecommunication, address and postal data, provision of necessary assistance, prevention from using telecommunications services, recording the image from the incident, and gaining access to secrets. As a result of the analysis of these powers one should note that selected entities use the same tools. However, what should be emphasised is the scope of disclosure of data subject to secrecy, which was regulated under the Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006. Under Article 23.1 of the afore-mentioned Act officers of the Central Anti-Corruption Bureau may submit requests for: obtaining information subject to bank secrecy, information regarding security account agreements, cash account agreements, insurance agreements or other information on agreements regarding trading in securities, including in particular the data of persons that concluded such agreements, processed by authorised entities. The presented catalogue of entities is much broader than the one presented in the Police Act (other entities do not possess such powers), which only provides for a possibility of obtaining information subject to bank secrecy and insurance secrecy. Data on trading in pecuniary means may contain information of key importance in the detection process regarding the crime in question. Additionally, it should be highlighted that the analysed provisions of the application of operational surveillance provide for a possibility of conducting operational surveillance without participation of the entity providing telecommunications services, which is justified in the event of taking hostages.

REFERENCES

1. Kaczmarek J., M. Kierszka, Porwania dla okupu Międzynarodowa Konwencja przeciwko braniu zakładników sporządzona w Nowym Jorku 18 grudnia 1979 roku, Dz.U.2000.106.1123.
2. Kaszowska B., Porwanie dla okupu w świetle art. 252 Kodeksu karnego, Prokuratura i Prawo No. 10, 2004, Warszawa 2004
3. Łabuz P., Michalski M., Zwalczenie porwań i uprowadzeń w świetle polskiego prawa, Policja No. 4, 2010, Warszawa 2010
4. The International Convention against the taking of hostages prepared in New York on 18 December 1979, Dz.U.2000.106.1123
5. Staszak A., Porwania w celu wymuszenia okupu. Studium kryminalistyczne, Pabianice 2010.
6. The Internal Security Agency and Intelligence Agency Act of 24 May 2002, Dz. U. of 2002, No. 74, item 676.
7. The Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006, Dz. U. of 2006, No. 104, item 708).
8. The Police Act of 6 April 1990, Dz. U. of 2002, No. 7, item 58.
9. The Military Counter-Intelligence Service and Military Intelligence Service Act of 9 June 2006, Dz. U. of 2006, No. 104, item 709.

35 Article 18.1 of The Central Anti-Corruption Bureau Act of 9 June 2006 op.cit.

TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AND VIOLENCE: BALKAN PENINSULA AND THE VIOLENT ENTREPRENEUR MODEL

Angelina Stanojoska¹, MSc in Criminology and Criminalistics

Ivan Ristov², MA in Criminology

Abstract: Balkan Peninsula known by its violent history is home for crime groups working by the model of violence. This model pertains almost only to the trafficking of women. It involves large numbers of women from the Balkans and those sold off to Balkan traders by crime groups from the former Soviet Union and Eastern Europe. Therefore, it controls women from their base in the Balkans through their exploitation in the brothels of Western Europe. Balkan traders in women run an integrated business and are middlemen for the groups from Eastern Europe.³ It is the model whose core is violence. Through violent methods victims are controlled, exploited, many even do not survive the process of their trafficking.

The paper aims to explain the methods of “working” of criminal groups on the Balkan soil, especially explain the usage of extreme violence (violence is known as characteristic of trafficking in human beings everywhere, but is a crucial instrument in these countries). Using the data from authorities in some Balkan countries, and going through stories of survived victims, violent *modus operandi* will be explained, its consequences and possible forms.

Keywords: the Balkans, model, *modus operandi*, trafficking in human beings, violence.

INTRODUCTION: VIOLENCE AS *INSTRUMENTUM OPERANDI* OF TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS

Violence is a category known to humanity from its beginning. It is a phenomenon that can be found in every possible angle of human life.

Violence is the intentional use of physical force or power, threatened or actual, against oneself, another person, or against a group or community that either results in or has a high likelihood of resulting in injury, death, psychological harm, maldevelopment, or deprivation.⁴

Also it is inevitable part of crime actions. Trafficking in human beings is a crime which in every phase of its process contains violence. The phenomenon is used for controlling victims since their recruitment, through their transport and of course during their exploitation.

The victims of trafficking experience various forms of interconnected victimization. They are victims of physical, psychological, and sexual violence; of kidnapping and robbery; and they were kept in isolation and under control in different ways. They are also forced to prostitution, to work as entertainers, to do domestic work, as well as to use alcohol and drugs. Moreover, women are sold and resold many times, their documents are withdrawn from them, they are deceived about their documents' validity, they are forced to work without payment, and they are humiliated on a daily basis. Thus, they are kept under constant fear and threats, and have good reasons to believe that those who are supposed to protect them were not willing to do so. On the contrary, their own experiences often showed that they have been left at the mercy of their abusers and that asking for help from outsiders might have jeopardized them even further. Some of them were arrested and experienced severe victimization in relation to failed attempts to seek help.⁵

Violence is important *instrumentum operandi* in the criminalistic side of trafficking in human beings and it is the most often used mean during using someone's body and destroying their dignity.

¹ angiest22@gmail.com

² ivan.ristov@yahoo.com

³ Louise Shelley. “Trafficking in women: The business approach”. *The Brown Journal of World Affairs* 10(1) (2003): 126

⁴ <http://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/> [12.04.2014]

⁵ Lise Bjerkan. Linda Dyrli. Vesna Nikolic-Ristanovic. Biljana Simeunovic-Patic. *Samo moj zivot: Rehabilitacija zrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*. Beograd, 2005. p.90

MODELS OF TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS: MARKET OF VIOLENT COMMODIFICATION

Schelling looks at how illegal and criminal markets are organized, defines organized crime in purely economic terms, and believes there are good reasons for doing this: an economic analysis, he argues, could help in identifying the incentives and the limitations that apply to organized crime, in evaluating the different kinds of costs and losses due to crime, in restructuring laws and programs to minimize the costs, wastes and injustices that crime entails, and in restructuring the business environment in which organized crime occurs with a view of reducing crime or, at least, its worst consequences.⁶

An economic market is a place (physical or virtual) that connects buyers ("demand") and sellers ("supply") either directly or through an intermediary. A main theme in the human trafficking literature is the role of intermediaries in connecting employers (the source of "labor demand").⁷ Unlike Besci (1999), who divides the participants in the human trafficking market into criminals (human traffickers), non-criminal households (vulnerable population), businesses, and the government, we look at the agents making economic choices in the market: (1) vulnerable individuals, (2) traffickers, (3) employers, and (4) users of slave-produced products or services. Both the efforts and corruption of government and law enforcement officials are widely noted in the criminal justice literature on human trafficking.⁸

The market is a monopolistic field where there are very little obstacles for new players. Although new crime groups very easily can become a part of the market of trafficking in human beings, its monopolistic dimension should be seen into its wideness, huge offer of different products with wide diapason of characteristics, so at the end some groups have control over the price of the products which are offered.

The monopolistic competition model best fits the market for human trafficking for a number of reasons. First, there are many sellers in the market. Whether human trafficking is by organized groups of criminals or by small, loose networks of entrepreneurs, the benefits so greatly outweigh the costs that a willing cadre of traffickers is assured. As Bales states, "Criminals are inventive. They work in a context of intense competition, they must be flexible, and they must adapt quickly or (at times literally) die."⁹ Second, many buyers demand human trafficking victims for employment for a variety of reasons. Employing trafficked individuals is by nature exploitative. In many cases, the trafficked individual does not have the right to decide whether to work, how many hours to work, or what kind of work to do. Third, the human trafficking market is characterized by product differentiation. Bales points out that "attributes vary according to the jobs or economic sectors in which the retail consumer intends to use the trafficked person. Different attributes are needed for prostitution or agricultural work or domestic service, though these will overlap as well." Because there are so many different uses for trafficked individuals, the economic model in this paper assumes that the trafficker and employer negotiate over price so that the trafficker has some control of selling price.¹⁰

Demand is generated by three distinct groups. The first group comprises *customers or clients* of trafficked persons; this is referred to as primary demand. The second and third groups are the *employers* (owners, managers of brothels, massage parlors or pornographic film producers) and *third parties* involved in the trafficking process (recruiters, travel agents, transporters).¹¹ These groups generate a profit from human trafficking and create what is referred to as derived demand. Traffickers may create a demand based upon available supply or they may recruit and traffic persons to meet the demands of their clientele.¹²

6 Felia Allum, Jennifer Sands. "Explaining organized crime in Europe: Are economists always right?". *Crime, Law & Social Change* 41 (2004):133

7 Elizabeth M. Wheaton, Edward J. Schauer, Thomas V.Galli. "Economics of human trafficking". *International Migration* 48 (4) (2010): 116

8 Ibid.p. 117

9 Ibid.p.118

10 Kevin Bales. *Understanding global slavery*. (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2005). p.158

11 Alexis A. Aronowitz, "Understanding and Addressing the Demand Side of Trafficking: Social and Cultural Contexts" 10th *Specialization Course in International Criminal Law – Human Trafficking for Commercial Sexual Exploitation*, ISISC (2010): 1

12 Ibid.p.3

Demand is heavily influenced not only by cost, but also by social and cultural contexts, attitudes and practices within a country, and is more prevalent among certain occupational groups. This presentation examines the various contexts that support demand for sexual services, and in particular, the demand for victims trafficked into prostitution and other forms of sexual exploitation.¹³

“Continuous criminal enterprise” is a dynamic do-concept: organizing something to which should be added an enduring co-operation, otherwise one ends up with a one-man criminal shop. The core characteristics are the criminal aspects of the enterprise. At first sight this seems a platitude, though this seemingly platitude hides the contradictory element of organized crime. Criminal entrepreneurship is enterprising in an *enduring hostile* landscape, which means a constant jeopardy of the continuity of the crime-enterprise. For the crime-entrepreneurs it means that the daily organization of their trade is not only focused on money, but at the same time on a highly elaborated risk avoidance strategy. A good crime-entrepreneur is an expert risk manager, facing the two-fold close-down by law enforcement as well as by his criminal competitors.¹⁴

This criminal risk perspective permeates virtually the whole sociology and psychology of organizing a crime-enterprise. One of the most important skills which is a *conditio sine qua non* for any crime-entrepreneur are his information management skills: risk management is info-management. One of the smarter top hash-smugglers in Hallond realized that this management was not only important for the tactical operations but had a strategic value of its own. So he elaborated his version of a “criminal intelligence service” and hired outside professionals to undertake surveillance on police detectives and police cars, tapping communication lines and infiltrating the police with “criminal” informants who worked for him.¹⁵

Similar to legal businesses, trafficking in human beings is moved with profit, and traffickers are those who are following the forces on the market and adapt their methodology in the area in which they exist, and where markets of forced labor and exploitation also exist.¹⁶ Shelley compares organizations which are trafficking in humans using criminal enterprises and business models, from which every model reflects geographic regions, market forces and historical and cultural influences in the group. Groups differ between them through people which are exploited, the reasons for transporting, the usage of force and violence, the non-respect of human rights and freedoms, and investment of the material benefit from the crime.¹⁷ Actually, criminal organizations that are part of the business of modern slavery are not a kind of uniformed, only business, but their acting is always in deep correlation and direct dependence from the cultural and political context of the territories where groups are active.

The Balkan Peninsula is known by its history filled with violence and has always been used into the classifications which are connected with criminal acts. The model of violence when trafficking in human beings is analyzed mostly can be found in the criminal groups which are operating on the Balkan soil.

This territory is known by the involvement of peace forces of international organizations into trafficking in human beings. The United Nations not having other exit was pressed to admit that their forces were participants in the process of trafficking in human beings in Bosnia and Herzegovina after the war conflict. The model is directed to trafficking in women and includes a high number of people from the Balkans, but also the women who were sold to criminal groups from the Balkan Peninsula, from the Soviet Union and Eastern Europe. Women are controlled from the base that is always in the Balkans, but are exploited in the brothels in West Europe.¹⁸ The business is integrated and corruption is used for its maintenance.

13 OSCE. *Analyzing the business model of trafficking in human beings to better prevent the crime*. (Vienna: Ueberreuter, 2010), p.24

14 Petrus C. Van Duyne. “Mobsters are human too: Behavioral science and organized crime investigation”. *Crime, Law & Social Change* 34 (2000): 370

15 Ibid

16 Europol. *Trafficking in human beings in the European Union: A Europol Perspective*. p. 2. available at http://ec.europa.eu/anti-trafficking/download.action;jsessionid=NQLJNzgQvDJQ17wdry4JqTqgdYRn38YDH1p5Vhrk23hphz6TmJ6N!855818409?nodeId=bb899d32-a683-4321-bd4b-f1a0d17ce88a&fileName=EUROPOL+2009_en.pdf [24.12.2012]

17 Louise Shelley. “Trafficking in women: The business approach”. *The Brown Journal of World Affairs* 10(1) (2003): 123

18 Louise Shelley. “Trafficking in women: The business approach”. *The Brown Journal of World Affairs* 10(1) (2003): 126

It is an opportunistic model which can be found in the countries of origin and those of destination. Those are groups that are operating into the framework of family groups. This is the reason why most of them are under guidance of men, although there are rare cases when women family members or women from outside are leaders.¹⁹

The material benefit is transferred by traffickers to their families or clans through bank transfers or couriers. New illegal activities are financed or are used to invest into legal business for hiding criminal acts. Mostly these legal businesses are selling vehicles or tourist agencies.

Regarding disrespect of human rights we must mention that, as the name of the model says, the level of violence which is used against victims of trafficking is very high. Beside constant physical, psychological and sexual violence, victims also suffer constant threats against the security of their families.

INTERNAL STRUCTURE OF ORGANIZED CRIME GROUPS WHICH ARE TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS

The division of functions in case of trafficking in human beings can be either horizontal or vertical.

Vertical division is a result of the necessity of protection of their activities, because the bigger the number, the bigger is the possibility for the information to be given to the authorities. Also in this way the sources of financial benefit are also protected and are mostly used for controlling the members of the group.

Horizontal division of functions schematically presented can be seen as a chain in which every member has its own specific task in the phases of the criminal process.

What distinguishes network structures from hierarchies is the capacity of units which are on a lower level to make connections to those which are on a higher level, and also connections with organizational parts on the highest level. Furthermore network organizations are structures which contain internal discipline through making reputation and expectance for reciprocity. At the end, unlike hierarchies where relations are based on authoritative rules, fluid network organizations are directed on direct individual relations.²⁰ In this way we open space for making decisions through consensus and adjusting to market conditions.

Although there is an opinion that most of the members of these groups are people with low level of education, almost no capabilities and that their tasks do not require any specific knowledge or capabilities, we must admit that in such contemporary conditions, with such high degree of developed technology, crime organizations are looking for people who are capable of fulfilling specific tasks because of adequate reaction to new legal solutions. Today, crime organizations are looking for people who have high level of knowledge of criminal activities, knowledge that is sufficient for new modules of functioning to be found, new possibilities, routes, ways of exploitation, and all of that as challenge for authorities and legal measures.

At the beginning of the chain investors can be found; they are people who invest in criminal operations and who are monitoring overall criminal activity.²¹ After those "working spots" which are directly connected with the crime the following can be found: people who are recruiting (they have tasks to find potential victims in the countries of origin), transporters (who have obligations which are connected to organization of transport, passports, means of transport, routes of movement, etc. Those are people who must be sufficiently ready and sophisticated to change their scheme of movement), corrupted officials and protectors (they are facilitating the process during all its phases), informants (people who are gathering information around borders, procedures and regulative connected with transit and migration, asylum system, activities of the police, etc.), leaders and members of the crew (they are moving victims from one place to another and are playing the role of companions), intruders (their task is maintenance of peace and order during transport, and they are known for the

19 Louise Shelley, *Human Trafficking: A Global Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), p.121

20 Mette Eilstrup-Sangiovanni. Calvert Jones. "Assessing the dangers of Illicit Networks: Why al-Qaida may be less threatening than many think". *International Security* 33(2) (2008): 12

21 Mette Eilstrup-Sangiovanni. Calvert Jones. "Assessing the dangers of Illicit Networks: Why al-Qaida may be less threatening than many think". *International Security* 33(2) (2008): 12

use of extreme forms of violence), debt collectors (they collect material benefit from exploitation), people who are exploiting victims in the countries of destination, people that are laundering illegally acquired material benefit (they are using every legal possibility for venturing their dirty money), and auxiliary staff (mostly people that are giving support to the process on some transit spots).

The best example of placement of roles and functions of every member in organized crime groups that are trafficking human beings is the one where victims are exploited sexually. It is also the best example of organized crime groups where extreme forms of violence can and are used for punishing and controlling the victims.

The roles are given in a vertical placement, with different levels depending of the phase in which the criminal process is. The starting point is the complexity of obligations, which is also the key that divides the necessary number of members at each different level.

The key roles in one criminal organization which is trafficking human beings for sexual exploitation are:²²

- 1) At the bottom of the pyramid there are victims who are giving sexual services;
- 2) Above them are the people who are recruiting new victims. After they recruit them there is a possibility to escort them to the country of destination or to connect them with other member of the organization;
- 3) Controllers have the task to follow the victims during their fulfillment of obligations, to make calculations around their earnings, and to take care of accommodation of new victims;
- 4) Because of protection of illegal business, most criminal organizations are cooperating with owners of legal businesses;
- 5) "Inhabitants" are collecting the earnings and give it to the controllers. Also, these people are given tasks to check possibilities for expanding the crime organization activities;
- 6) The "inhabitants" are in constant communication with country managers, who are managing activities in one particular country;
- 7) Mafia teams are taking care of conducting discipline in the organization and are controlling individual actors from the crime process;
- 8) "Deputy Director" helps the director during supervision and managing of members of the organization. In some of the groups, the deputy has a role of country manager;
- 9) The "director" manages the business of sexual services, but there is also a possibility to have obligations for other criminal activities, like drug trafficking, document forgery, money laundering, etc.;
- 10) At the top of the pyramid there is the regional boss who is based in the country where the crime group operates. There he has a legal business and in some cases is a member of the political elite and holds a political function. Carriers of such criminal functions are in contact and have strategic connections with:
 - Local businessmen on whose names the property of the organization is registered;
 - National bosses who are controlling important segments of legal and illegal markets in the country they work in;
 - Representatives of government (local and national politicians, judges, police officers, etc.).

Trafficking in human beings has been described as a process, depending upon the complexity of the operation, involving numerous players. Smuggling operations moving large numbers of persons through numerous countries over a longer period of time are, by nature, highly organized. Bajrektarevic discusses the horizontal design of smuggling and trafficking organizations and argues that they are divided into several sub-units that specialize in a particular part or sequence of the operation. All but two of these units are common to both smuggling and trafficking rings. The exploiting unit and re-escort unit only provide 'services' to networks dealing with trafficked persons. The management unit maintains a vertical structure and has knowledge of and control over other sub-units. All other sub-units are organized horizontally and have very limited knowledge of other sub-units.²³

²² Georgi Petrunov. "Managing money acquired from human trafficking: case study of sex trafficking from Bulgaria to Western Europe". *Trends of Organized Crime* 14 (2011): 170-172

²³ Alexis A. Aronowitz. "The Organization of Smuggling and Trafficking Operations". *European Journal on Criminal Policy and Research* 9 (2001): 174

Violence, control, and intimidation are starting very early – immediately after recruitment, or while working voluntarily in domestic prostitution, or during preparation for selling or transfer abroad, or immediately after coming to the destination country. Women often suffer the worst violence in the earliest stages of trafficking, something that is connected to their actual or expected resistance, escape, or pleas for help. The deputy of chief of the detention centre for foreigners in Belgrade supports this thesis, noting: “The first time that the girl shows any disagreement or rebellion her boss punishes her brutally in order to discipline her. By using that tactic he ‘trains’ her to work more and more for less and less money. *(In one case, for which the trial was held in a small Serbian town, when the police stopped a car with the recruiters and the victim inside, the female recruiter put a knife to the victim’s belly, threatening to stab her if she asked the police for help. Also, Bilja told us that she experienced the worst violence at the very beginning of being a victim of trafficking. The violence started already in the town where she used to live in Serbia. She was abused physically and sexually, and forced to drink alcohol and take drugs as well. After coming to Italy she was left on her own in a flat where she experienced traumas all the time. She was raped, robbed, and beaten with the intention to frighten her. Tatjana, a Moldovan woman trafficked to Serbia, experienced very brutal sexual violence at the very beginning of her stay in Serbia. She jumped from the 2nd floor of the building where she had been held confined for 20 days and raped by two men that guarded her).*”²⁴

As Nazer puts it, “traffickers typically use coercive strategies to ensure that women do not escape, including sexual abuse, torture, imprisonment, and threats of violence towards the victims or their families back home.” Women hear tragic stories about other women, which makes the threats sound so real that the control is effective. For instance, one victim said: “Who knows what could happen to me. I heard later that the girl I had been living with for months was found dead somewhere.” *Sofia, for example, says that, after arriving in Italy by boat, she was brought to some flat and explained that she was expected to work as a street prostitute. She protested. Soon after that, Sofia was moved into a deserted house. There she was locked up for three days and beaten and kicked extremely hard. The man who beat her also twice cut her so that she had to mend her own open wounds on the leg and the arm. She was beaten until she accepted to work as a street prostitute.*”²⁵

BALKAN CRIME GROUPS WHICH ARE TRAFFICKING HUMAN BEINGS USING THE VIOLENT ENTREPRENEUR MODEL

Monzini distinguishes between: small and loosely connected criminal groups (type 1), in which recruitment, transport and exploitation are undertaken by the same individuals, normally friends or acquaintances of the victims; middle-sized groups (type 2), which function as supply channels to the prostitution markets in foreign countries and therefore draw profits, as well as sophisticated middle-sized groups (a variant, organizing mobile prostitution based on international transfers and which therefore presuppose a high degree of integration of all the actors involved); and transnational criminal networks (type 3), in which each sector has a delineated task from the recruitment to the exploitation phase.²⁶

Albanian organized crime groups are hybrid organizations, which are mostly involved in the activities from the area of organized crime and political activities, especially on the territory of Kosovo.

They are the best example of organized crime groups based on family connections. Those connections are so strong, that every member has an obligation to respect the rules and not to respect official laws.

The family structure is characterized by a strong inner discipline, which is achieved by means of punishment for every deviation from the internal rules, so that the fear should guarantee an unconditional loyalty to the clan, with the provisions of the official laws considered to be secondary, not important and non-binding. Due to the fact that the clans are based on blood ties, which is a factor that restricts the number of the clan members, the bonds between them are very strong, which

24 Lise Bjerkan, Linda Dyrliid, Vesna Nikolic-Ristanovic, Biljana Simeunovic-Patic, *Samo moj zivot: Rehabilitacija zrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*, Beograd, 2005. p. 90

25 Ibid, p. 91

26 Johan Leman, Stef Janssens, “The Albanian and post-Soviet business of trafficking women for prostitution”, *European Journal of Criminology* 5 (2008): 435

makes getting close to and infiltrating into them almost impossible. Members of other ethnic groups can be accepted only to execute certain one time or secondary jobs. Moreover, the Albanian mafia families are organized in 3-4 or more levels, which enable them to preserve the organizational action capability even in case some of its members or groups are captured.²⁷

This kind of organization into families in Albania is a result of still very big influence of the Canun of Leka Dugagjini from the period of XV century. It is the law which contains the rules on which the Albanian culture is based, and it focuses on the concept of honor, hospitality and promise (besa - a word of honor). Its influence can still be seen in all ethnic Albanians, but there is a higher level in the Albanians from the northern part of Albania, Kosovo and Macedonia (Gegi), and very low at those from the southern parts of the country (Toski).²⁸

When it comes to trafficking in human beings, especially the trafficking in women for sexual exploitation, it is important to mention that it becomes even more important in 1999 when many women have escaped to the territory of Albania, because of the war conflicts in Kosovo and Metohia.

Their most known way of recruitment is the method of a lover, when someone from the organization plays the role of a man in love, who after the short relationship gives the girl to the group and she is forced to give sexual services.²⁹ It is a free method of recruitment and the most productive, but also a method accompanied by severe methods of violence used for controlling the victims.

Starting from 2000, some of the Balkan countries have become countries of destination, because of the presence of international peace personnel,³⁰ and before 2002, the Albanian traffickers were transporting their victims to Italy by using speed boats.³¹

Turkish organized crime is shaped by its roots in Turkish and Kurdish culture, and by the social and political context within which it operates. It comprises between twelve and twenty close-knit clans based on family ties. Traditionally, these clans are hierarchically structured; however, as they become increasingly sophisticated, they are evolving towards a looser network of "cells", working with other domestic gangs. This reflects the flexibility of Turkish groups, a feature which also enables them to adapt and respond to difficulties, and take advantage of new opportunities. For example, when the original Balkan trafficking route was disrupted by civil war in Yugoslavia, the Turkish groups soon found alternative ways to transport drugs into Europe.³²

Primarily because of geographical position of Turkey, crime groups which are operating on its territory are mostly involved in drug trafficking business. After eliminating legal production of opium in 1970s, the interest has changed direction towards the Golden Triangle³³ and Golden Crescent.³⁴ Also, Turkish organized crime groups are operating in the countries of European Union, where their migration population is most numerous.

Turkish gangs predominantly operate prostitution cartels in Germany; the owners confiscate the women's travel documents and use beatings, gang rapes and drugs to force them into prostitution. The women are then virtual prisoners in the (German) brothels, serving about ten to twenty 'punters' a day.³⁵

When it comes to trafficking in human beings, Turkish crime groups are mostly involved in those for sexual exploitation. Recruitment is done by tourist agencies, lying to women that they would go to Turkey as tourists where after they are forced into prostitution. Women who travelled alone were fooled by their friends who gave them addresses, which were mostly brothels.

27 Ioannis Michaletos. Shape of the Albanian Organized Crime. available at http://rieas.gr/index.php?Itemid=42&id=332&option=com_content&task=view [25.12.2012]

28 Jana Arsovska. *Social Confusion on the Road to Modernity: The Meaning of Violence and Crime in Ethnic Albanian Context*. p.14-15. available at https://iweb.cerge-ei.cz/pdf/gdn/RRCVI_54_paper_01.pdf [25.12.2012]

29 Johan Leman, Stef Janssens. "Albanian Entrepreneurial Practices in Human Smuggling and Trafficking: On the Road to the United Kingdom via Brussels, 1995-2005". *International Migration* 50(6) (2012): 172

30 Jana Arsovska. "The Rise of Balkan Organized Crime". *International Crime and Justice* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011). p. 243

31 Rebecca Surtees. "Traffickers and trafficking in Southern and Eastern Europe: Considering the other side of human trafficking". *European Journal of Criminology* 5(1) (2008): 54

32 Felia Allum, Jennifer Sands. "Explaining organized crime in Europe". *Crime, Law & Social Change* 41(2) (2004): 146

33 The Golden Triangle is made by four countries from Southeastern Asia: Myanmar, Laos, Vietnam and Thailand.

34 The Golden Crescent is made by Afghanistan, Iran and Pakistan.

35 Ursula Smartt. "Human Trafficking: Simply a European Problem?". *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 11(2) (2003): 171

The moment they enter Turkey, women are captured into the net of johns, brothel owners, even friends from whom they asked money, help and connections. Also, they are physically and psychologically harassed, because they are not ready to do things³⁶ and to work in sexual industry.

The roots of the problem of international human trafficking in Bulgaria can be traced to the first years after the collapse of the communist regime in the country. In the beginning of the 1990s many individuals - persons engaged in criminal activities as well as members of Roma ethnic groups - began to travel abroad frequently. This was an opportunity for them to establish contacts with criminal agents in those countries, and to negotiate access to some segments of the foreign sex markets.³⁷

Bulgarian traffickers mostly apply the so-called "soft methods" in recruiting their victims, and physical force is rarely used. These methods do not involve the use of physical force, but rather psychological and emotional abuse, as well as manipulation on the part of the traffickers, so that the victim becomes willing to follow the trafficker. Most often they negotiate with the victims and promise them opportunities for financial profits. The most commonly used method is "falling in love" - the trafficker becomes acquainted with the girl, they start seeing each other for a certain period of time as friends, until she falls in love and starts trusting him completely.³⁸

Similarly to Russian crime groups, the Bulgarian ones also are not based on family connections, although ethnicity has its influence. Their structure is a hybrid of the hierarchical one and the cell forms and smaller groups connected into network.

CONCLUSION

Trafficking in human beings is a complex and troubling issue that reflects the nature of globalization and evolution of human rights discourse and practice. Over the last few years the international community and particularly certain NGOs and governments have grown increasingly concerned with the phenomenon, often arguing that human trafficking is expanding so significantly that it has come to represent one of the world's most pressing human rights violations.

While the suffering named by the moral, legal and advocacy discourse regarding human trafficking is real, the growing global concern with this issue presents a number of serious contradictions and uncertainties. Some of the fundamental tensions within the debate are factual and result from a basic lack of knowledge as to the actual volume, nature, structure and impact of trafficking, while others are conceptual, bound to moral or other beliefs, and to social policy goals and strategies.

Trafficking in human beings is known as a phenomenon that has violence in its core. Violence is deeply connected with the beginning of the process and of course with its continuance. It can be found as an *instrumentum operandi* in almost every organized crime group, but mostly in the *modus operandi* of those organized crime groups which originate from the territory of the Balkan Peninsula. It is effective mean during the crushing of victims and an effective mean for continuous control afterwards.

REFERENCES

1. Arsovska, Jana. "The Rise of Balkan Organized Crime". *International Crime and Justice* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011);
2. Allum, Felia, and Jennifer Sands. "Explaining organized crime in Europe: Are economists always right?". *Crime, Law & Social Change* 41 (2004): 133 - 160;
3. Aronowitz, Alexis. "Smuggling and trafficking in human beings: The phenomenon, the markets that drive it and the organizations that promote it". *European Journal on Criminal Policy and Research* 9 (2001): 163 - 195;

36 Дина Зигел. Хенк ван де Бунт. Дамјан Заич. Глобален организиран криминал: Трендови и случувања. (Скопје: Магор, 2009). стр.91

37 Georgi Petrunov. "Managing money acquired from human trafficking: case study of sex trafficking from Bulgaria to Western Europe". *Trends of Organized Crime* 14 (2011): 167

38 Ibid. p.168

4. Aronowitz, Alexis A. " Understanding and Addressing the Demand Side of Trafficking: Social and Cultural Contexts " *10th Specialization Course in International Criminal Law – Human Trafficking for Commercial Sexual Exploitation*, ISISC (2010);
5. Bales, Kevin. *Understanding Global Slavery*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2005;
6. Bjerkan Lise. Linda Dyrli. Vesna Nikolic-Ristanovic. Biljana Simeunovic-Patic. *Samo moj zivot: Rehabilitacija zrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*. Beograd, 2005;
7. Duyne, Petrus C. Van. "Mobsters are human too: Behavioral science and organized crime investigation". *Crime, Law & Social Change* 34 (2000): 369 - 390;
8. Europol. *Trafficking in human beings in the European Union*. Knowledge product. The Hague, 2011;
9. Leman, Johan, and Stef Janssens. "The Albanian and Post-Soviet Business of Trafficking Women for Prostitution: Structural Developments and Financial Modus Operandi". *European Journal of Criminology* 5(4) (2008): 433 - 451;
10. OSCE. *Analyzing the business model of trafficking in human beings to better prevent the crime*. Ueberreuter: Vienna, 2010;
11. Petrunov, Georgi. "Managing money acquired from human trafficking: case study of sex trafficking from Bulgaria to Western Europe". *Trends of Organized Crime* 14 (2011): 170-172;
12. Sangiovanni, Mette Eilstrup, and Calvert Jones. "Assessing the Dangers of Illicit Networks: Why al-Qaida May Be Less Threatening Than Many Think". *International Security* 33(2) (2008): 7 - 44;
13. Siegel, Dina, Hank Van de Bunt. *Traditional Organized Crime in the Modern World*. Studies of Organized Crime. New York: Springer, 2012;
14. Smartt, Ursula. "Human Trafficking: Simply a European Problem?". *European Journal on Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 11(2) (2003): 164 - 177;
15. Shelley, Louise. "Trafficking in Women: The Business Model Approach". *The Brown Journal of World Affairs* 10(1) (2003): 119 - 131;
16. Surtees, Rebecca. "Traffickers and Trafficking in Southern and Eastern Europe: Considering the Other Side of Human Trafficking". *European Journal of Criminology* 5(1) (2008): 39 - 68;
17. Wheaton, Elizabeth M., Edward J. Schauer, Thomas V. Galli. "Economics of Human Trafficking". *International Migration* 48(4) (2010): 114 - 141.

ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА, ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА ДЈЕЦЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Бранко Мандић¹

Министарство унутрашњих послова Републике Српске

Гога Давидовић²

Министарство унутрашњих послова Републике Српске

Сажетак: Насиље представља најтежи облик угрожавања основних људских права. Друштво у коме живимо суочено је са различитим врстама насиља али када се испољава као облик понашања према дјетету и има за циљ повређивање или наношење бола, било физичког или психичког, запостављање и/или занемаривање дјетета, малтретирање и/или било који облик експлоатације дјетета, укључујући и сексуалну експлоатацију онда друштво мора уложити додатне напоре на његовом спречавању и сузбијању. Насиље над дјецом као и насиље међу њима постаје озбиљан друштвени проблем па његова превенција изискује озбиљну и одлучну активност свих релевантних друштвених субјеката. Сходно томе, а прихватајући обавезе из Конвенције о правима дјетета (члан 19) који обавезује државе чланице да предузму све одговарајуће законодавне, административне, социјалне и образовне мјере ради заштите дјетета од свих облика насиља Република Српска је усвојила Протокол о поступању у случају насиља, злостављања или занемаривања дјеце. Основна сврха овог Протокола је унапређење друштвене бриге за дијете и његову заштиту али и обезбјеђивање потребне помоћи у свим ситуацијама када је дијете изложено неком од облика насиља. У уводном дијелу биће обрађене основне карактеристике и облици насиља, злостављања или занемаривања дјеце у Републици Српској. Да би се проблем насиља, злостављања или занемаривања дјеце у Републици Српској сагледао и урадили објективни закључци о друштвеној опасности насиља над дјецом, који ће бити основ будућих превентивних поступања, у другом дијелу рада биће приказани статистички подаци насиља, злостављања и занемаривања дјеце, разврстана по полу и старосној доби, док ће у трећем дијелу бити обрађени субјекти превенције и организација њиховог функционисања. Закључак рада сацаваће информације о до сада урађеном и приједлоге неопходних мјера за успјешније рјешавање проблема.

Кључне ријечи: насиље, дјеца, злостављање и занемаривање дјеце, превенција насиља.

УВОД

Насиље се дефинише као сваки облик понашања према дјетету које има за циљ повређивање или наношење бола, било физичког или психичког, запостављање и/или занемаривање дјетета, малтретирање и/или било који облик експлоатације дјетета, укључујући и сексуалну експлоатацију.³ Насиље над дјецом јавља се у различитим облицима: физичко, емоционално/психичко, социјално, сексуално насиље и злоупотреба, насиље коришћењем информационих технологија (електронско насиље), злоупотреба дјеце, занемаривање и немарно поступање, као и експлоатација дјеце. Насиље, злостављање и занемаривање је свакодневна појава, на улици, у школи, и породици а на дјела насиља утичу многобројни фактори као што су; вршњачки утицај, породица, школа, медији, али и фактор саме личности. Насиље није нов проблем, и није проблем само нашег друштва, то је универзални проблем у свим државама и свим друштвима, без обзира на друштвени систем, степен економског или социјалног стања.

Проблем насиља, посебно је карактеристичан за Републику Српску, која је поред ратних дешавања, великог броја избјеглица и расељених лица, оптерећена санкцијама, политичким и економским кризама, урушила здравствени, социјални и образовни систем, и бригу за

1 branko.mandic62@gmail.com

2 goga_davidovic@yahoo.com

3 УН Комитет за права дјетета, Општи коментар број 13, тачка 4.

дјецом ставила на маргину друштвеног интересовања. Насиље над дјецом веома често прође незапажено, за њега се никада не сазна или се његов значај из разноразних разлога умањује. (Породица крије ради извршиоца или срамоте, школе ради рејтинга школе и изазивања медијске пажње итд.)

Праћењем резултата истраживања у развијеним државама, када је насиље у питању, стручна јавност као и надлежне институције Републике Српске, уназад неколико година, реговале су на овај проблем и уложиле значајне напоре на његовом спречавању и сузбијању. Правно гледано, права дјетета у Републици Српској, је подручје гдје је урађен значајан напредак у друштву, и гдје је осјетљивост јавног мјења за остваривање дјечијих права као и јавни иступи оних који се боре за дјечија права и интересе дјеце у сталном порасту али у Републици Српској, „батина је из раја изашла“ и никако тамо да се врати. Батина се још увијек сматра најподеснијим методом васпитања дјеце и толеранција на родитељско насиље у васпитању дјеце је на веома високом нивоу. Поред физичког, родитељи некад свјесно а некада несвјесно, су најчешћи извршиоци и психичког насиља, односно психичког злостављања дјеце.

Ипак, морамо констатовати да се у протеклих неколико година овој проблематици у Републици Српској посветило више пажње него раније када су у питању правни прописи који регулишу ову област. Тако сада права дјетета, поред Кривичног закона Републике Српске, Закона о омбудсману за дјецу и Породичног закона Републике Српске, третира и Протокол о поступању у случају насиља, злостављања или занемаривања дјеце из 2012. године, Протокол о поступању у случају насиља у породици Републике Српске из 2013.године, Закон о заштити од насиља у породици Републике Српске 2012.године, те Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку Републике Српске према којем се на посебан начин поступа са дјецом и малољетницима било да су починиоци или жртве кривичног дјела а казне су значајно повећане за кривична дјела насиље у породици ако је дјело извршено на штету дјетета или у присуству дјетета, а такође су повећане казне за кривична дјела против полног интегритетa које се тичу сексуалног насиља, и сексуалног насиља над дјецом. Поред тога у Министарству унутрашњих послова Републике Српске 2014. године, успостављене су евиденције за вођење облика насиља, по полу и узрасту и предузетим мјерама. Основна сврха доношења наведених прописа је унапређење друштвене бриге за дијете и његову заштиту и обезбјеђивање потребне помоћи у свим ситуацијама када је дијете изложено неком од облика насиља или злостављања, на начин да се осигура адекватна и благовремена реакција надлежних институција и служби. Поред тога у Републици Српској постоји и Савјет за дјецу Републике Српске и Савјет за сузбијање насиља у породици.

ОБЛИЦИ НАСИЉА НАД ДЈЕЦОМ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Кривични закон Републике Српске не даје дефиницију дјетета али је из одређених одредби јасно да се дјететом сматра лице које није навршило 14 године, млађи малољетник од 14-16, старији малољетник од 16-18 година, док се према Закону о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку Републике Српске дјететом сматра свако лице које није навршило 18 година. У процесу усклађивања свог законодавства Република Српска је у јануару 2010. године усвојила Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку, који даје дефиницију дјетета у складу са међународним стандардима. Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку дефинише појам дјетета као „свако лице које није навршило 18 година живота.“⁴

Закон о омбудсману за дјецу,⁵ такође дефинише дијете као свако лице које није навршило 18 година живота, без обзира на то да ли је домаћи или страни држављанин, да ли је рођено у браку или ван брака, да ли је усвојено, те да ли је под родитељским старањем или без родитељског старања. Полно насиље над дјететом, представља било каквих полну радњу са

4 Службени гласник Републике Српске, број 13/10 и 61/13), члан 2, став 1.

5 Службени гласник Републике Српске, број 103/08 и 70/12.

дјететом, независно од тога да ли су оне добровољне или чак инициране од стране дјетета, с тим да је дијете чије се полни интегритет штити, лице до 14 година.⁶

У Протоколу о поступању у случају насиља, злостављања или занемаривања дјете Републике Српске наведене су дефиниције различитих облика насиља над дјецом; Физичко насиље се односи на понашање у којем се примјењује физичка сила и које има за намјеру да нанесе одређени, па макар и најмањи степен бола и/или неугодности⁷, што доводи до стварног или потенцијалног повређивања дјетета. Примјери физичког насиља су: ударање, шутирање, гурање, шамарање, чупање, дављење, бацање, гађање, напад оружјем, тровање, паљење, посипање врућом водом, ускраћивање хране и сна, гребање, штипање, угризање и сл. Емоционално/психичко насиље је однос или понашање којим се запоставља, угрожава, потцјењује, вријеђа и/или вербално напада личност дјетета и испољавају негативна осјећања према њему. Овим понашањем пропушта се обезбиједити дјетету одговарајућа и подржавајућа средина неопходна за здрав емоционални и социјални развој у складу са потенцијалима дјетета. Емоционално насиље и злостављање обухвата поступке којима се врши омаловажавање, игнорисање, вријеђање, застрашивање, уцјењивање, називање погрдним именима, приписивање кривице за проблем, оговарање, подсмјивање, исмијавање дјететовог изгледа или неких његових особина, неприхватање, изнуђивање, манипулисање, пријетња, ограничавање кретања дјетета, уништавање или оштећење дјететових ствари, наметање осјећања да су нежељена, безвриједна, невољена. Емоционално насиље обухвата и ситуације у којима је дијете присутно приликом вршења насиља над другим лицем, иако радње насиља нису предузете према њему, те друге облике понашања којима се дијете понижава или му се наноси бол и срамота. Социјално насиље је искључивање из групе и дискриминација и односи се на следеће облике понашања: одвајање дјетета од других на основу различитости, довођење у позицију неравноправности и неједнакости, изолацију, недружење, игнорисање и неприхватање по било којем основу. Сексуално насиље и злоупотреба дјете подразумева њихово укључивање у сексуалну активност коју она не схватају у потпуности, за коју нису развојно дорасла (не прихватају је, нису у стању да се са њом сагласе) и која има за циљ да пружи уживање или задовољи потребе друге особе. Насиље коришћењем информационих технологија (електронско насиље) укључује било какав облик слања порука, електронском поштом, СМС-ом, ММС-ом, путем веб-страница, четовање, и има за циљ повређивање, узнемиравање или било какво друго наношење штете дјетету - увредљиве и пријетеће поруке, поруке непримјереног садржаја, изношење личних и породичних података, лажно представљање и употреба лажног идентитета, слање фотографија које вријеђају дјететово достојанство, подстицање говора мржње, искоришћавање дјете за дјечију порнографију, врбовање дјете за проституцију и сл. Електронско насиље може бити присутно 24 сата и сваки дан у седмици и на сваком мјесту на којем су дјеца до сада била потпуно заштићена.

Злоупотребу дјете представља свако чињење или нечињење од стране појединаца и/или институција, а које директно утиче или индиректно шкоди дјетету или им смањује могућност за безбједан и здрав развој и/или их доводи у немоћан, неравноправан и зависан положај у односу на појединце и установу. Занемаривање и немарно поступање представљају случајеве пропуштања да се дјетету обезбиједи услови за правилан развој у свим областима што доводи до угрожавања дјететовог здравља, физичког, менталног, духовног, моралног и друштвеног развоја. Занемаривање је небрига родитеља, усвојоца или стараоца, односно друге особе која је преузела одговорност или обавезу да његује дијете или установе и службе, да обезбиједи потребне услове за развој дјетета, а који се односе на здравље дјетета, образовање, емоционални развој, исхрану, смјештај и безбједне животне услове у оквиру разумно расположивих средстава, а што за посљедицу има, или може имати, повреду и угрожавање здравља дјетета или његовог физичког, менталног, духовног, моралног и социјалног развоја. Занемаривање дјетета је и пропуст у обављању потребног надзора и заштите дјетета од опасности и повређивања у мјери у којој је то изводљиво. Занемаривање дјетета укључује одбијање или кашњење у тражењу здравствене заштите, неадекватан надзор, избацивање из

6 Кривични закон Републике Српске, члан 195, став 1.

7 УН Комитет за права дјетета, Општи коментар број 8, тачка 11.

куће или одбијање допуштања повратка дјетета. Такође, занемаривање укључује и све поступке којима се избегава упис дјеце у школу или подржава дјететово изостајање из школе, употреба алкохола, просјачење и сл. Експлоатација дјеце односи се на коришћење дјеце за рад или за друге активности за потребе и корист других особа и/или установе. Јавља се у различитим облицима- сексуална експлоатација, дјечији рад, коришћење дјеце за вршење кривичних дјела, злоупотреба наркотика, киднаповање и продају дјеце у сврху радне или сексуалне експлоатације, а све их карактерише насиље над дјететом и економска корист, директна или индиректна. Сваки вид експлоатације дјеце има за посљедицу нарушавање физичког или менталног здравља дјетета, угрожавање права на образовање, као и моралног, социјалног и емоционалног развоја дјетета.⁸ Дјеца не само да су изложена насиљу већ је и њихово присуство насиљу у породици (насиље оца над мајком) посебан облик њиховог угрожавања.

СТАЊЕ И СПЕЦИФИЧНОСТИ НАСИЉА НАД ДЈЕЦОМ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Табела 1: Број дјеце, односно лица старосне доби до 18 година, жртве насиља, пријављено Министарству унутрашњих послова Републике Српске у 2013. години

Облик насиља	Пол	Бр. дјеце жртве насиља до 4 г.	Бр. дјеце жртве насиља од 5-9 г.	Број дјеце жртве насиља од 10-14 г.	Број дјеце жртве насиља од 15-18 г.
Физичко	М	2	3	14	34
	Ж	1	1	10	22
Емоционално/психичко	М	4	3	5	7
	Ж	2	4	10	8
Социјално насиље	М	-	1	-	1
	Ж	-	2	1	3
Сексуално насиље и злоупотреба дјеце	М	-	1	1	-
	Ж	-	2	10	6
Насиље коришћењем информационих технологија (електронско насиље)	М	-	-	-	-
	Ж	-	-	1	-
Злоупотреба дјеце	М		-	-	-
	Ж		1	1	1
Занемаривање и немарно поступање	М	-	3	6	7
	Ж	-	3	6	1
Експлоатација дјеце	М	-	-	-	-
	Ж	-	-	-	1
УКУПНО	М	6	11	26	46
	Ж	3	12	37	43

Из табеле се види да је над лицима старосне доби до 18 година физичко насиље извршено у 87 случајева, док је емоционално/психичко насиље извршено у 43 случаја. Социјално насиље је евидентирано у 8 случајева, сексуално насиље и злоупотреба дјеце у 20 случајева, у којим је 18 жртава женског пола, а двије жртве мушког пола. Злоупотреба дјеце је евидентирана у три

8 Протокол о поступању у случају насиља, злостављања или занемаривања дјеце Републике Српске, 2012.

случаја, занемаривање и немарно поступање у 26, а експлоатација дјеце у једном случају. Из наведеног прозилази да је у 2013. години над 184 лица старосне доби до 18 година извршен неки облик насиља, од којих је дјеце до 14 година евидентирано 95. Забрињавајуће је да је у Републици Српској у 2013. години над дјецом најниже старосне доби, до четири године, у три случаја извршено физичко насиље, а у шест случајева емоционално/психичко насиље, као и да је над дјецом узраста од 5-9 година извршено физичко насиље у четири случаја, психичко/емоционално у седам, социјално у три, злоупотреба дјеце у једном, сексуално насиље и злоупотреба дјеце у три случаја и шест случајева занемаривања и немарног поступања.

Насиље над дјецом, злостављање и занемаривање чини велики спектар понашања, којима се уз помоћ насилних радњи, угрожава физички или психички интегритет дјетета. Из Кривичног закона Републике Српске види се да се ради о великом броју дјела која се могу извршити на штету дјеце па је готово немогуће извршити анализу свих појавних облика. Не постоји јединствена база података у Републици Српској о насиљу над дјецом па се захваљујући постојању одјељења за сузбијање малолетничке деликвенције у Центрима јавне безбједности, Министарства унутрашњих послова Републике Српске могу наћи подаци о дјелима пријављеним полицији или за која полиција сазна својим радом, пријављеним или откривеним извршиоцима, као и о жртвама насиља.

Табела 2: Подаци Министарства унутрашњих послова Републике Српске о лицима старосне доби испод 18 година оштећеним кривичним дјелом за 2013. годину

КРИМИНАЛИТЕТ	УКУПНО
КД којима су оштећена малолетна лица (односно лица до 18 г.)	170
КД у којима су малолетна лица извршиоци и оштећени	40
Подносени извјештаји тужилаштву за КД којима су оштећена малолетна лица	153
Подносени извјештаји тужилаштву против малолетних лица за извршена КД којима су оштећена малолетна лица	36
КД у којима је малолетно лице жртва групе (три или више) извршилаца	1
КД Извршена у школи у којима су малолетна лица извршиоци и оштећени	11

У Републици Српској у 2013. години евидентирано је 170 кривичних дјела којима су оштећена лица старосне доби испод 18 година. Од наведеног броја, 40 дјела су извршили малолетници над малолетницима, односно лицима испод 18 година, од којих је 11 извршено у школама. Евидентирано је 45 малолетних извршилаца кривичних дјела чијим дјелима су оштећена лица старосне доби испод 18 година. Структура лица до 18 година оштећених кривичним дјелом:

- дјеца до 14 година: 75
- млађи малолетници (14-16 година): 35
- старији малолетници (16-18 година): 63

Од евидентираних 173 лица старосне доби испод 18 година који су оштећени кривичним дјелом, 76 је мушког и 97 женског пола. Значајно је напоменути и насиље у породици које је у порасту у Републици Српској, а дјеца су често жртве ових дјела и прекршаја било да су директно угрожена или индиректно кад су свједоци насиља унутар породице што свакако изазива трауме. Према подацима Одјељења за аналитику МУП РС у 2013. години на подручју Републике Српске евидентирано је 1088 случајева насиља у породици (прекршаји и кривична дјела), број извјештаја о насиљу 999, број учинилаца насиља 1143, број жртава насиља 1362. Евидентирана су 453 кривична дјела насиља у породици, поднесена 422 извјештаја о почињеним кривичним дјелима и пријављена 463 извршиоца. Укупан број пријављених делата ове врсте већи је за 70%.⁹

9 Сајт МУП-а Републике Српске www.mup.vladars.net, подстраница информисање јавности, статистике, преглед 7. 4. 2014. http://mup2.vladars.net/statistike_pdf/cir/1199177970011840.pdf

Посебно забрињава повећање броја кривичних дјела полног насиља над дјецом, јер је у 2013. години евидентирано 15 кривичних дјела полног насиља над дјецом, док је у 2012. години евидентирано четири, а у 2011. години шест ових дјела.

Дјеца жртве насиља трпе штету која је највећим дијелом моралне природе, а од начина извршења дјела насиља, као и психофизичких карактеристика жртве зависи, не само учињена штета, већ и спремност жртве да се дјело пријави органима гоњења, па је тамна бројка веома значајна код дјела насиља према дјечи. На тамну бројку, код дјела насиља над дјецом утиче много фактора које треба узети у обзир приликом анализирања стања и креирања превентивних програма. Један од разлога је, када се ради о малом дјетету, што оно није свјесно да је над њим извршено кривично дјело, односно било који вид насиља из простог разлога неразумијевања дјела и непознавања правних прописа, а примјер нажалост налазимо код мале дјеце над којима су извршене блудне радње а да оно није свјесно тежине радње, посљедице а поготово њеног кривичног аспекта. Други разлог може бити због психофизичког стања жртве, које може бити стално (дјеца са посебним потребама) или повремено (тренутна омамљеност због конзумирања алкохола или дрога). Поред овога, за непријављивање дјела насиља, не треба занемарити ни родбински однос жртве и извршиоца, (нека искуства говоре да се на једно пријављено насиље у породици догоди још десет непријављених). Поред тога постоје специфичности за непријављивање дјела силовања када су дјеца или малољетнице у питању, па дјело не пријаве због стида а често и због безбројних свједочења и поновног проживљавања дјела и понављања трауме. Понекада је страх од извршиоца или страх да им се неће вјеровати разлог непријављивања дјела насиља а неријетко је страх и од лица која спроводе закон, због њиховог пословичног неповјерења према жртви, (посебно када су малољетници у питању), или због слабе обучености и лошег првог контакта са жртвом у фази прикупљања доказа, чиме се наноси додатна штета жртви.

СУБЈЕКТИ СУПРОТСТАВЉАЊА НАСИЉУ НАД ДЈЕЦОМ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

СТРАТЕШКИ НИВО

Народна Скупштина Републике Српске: Народна Скупштина је законодавни орган који обавља нормативне, контролне, регулаторне и изборне функције. Поред свих активности и питања о којима расправља Народна Скупштина Републике Српске, са аспекта насиља и његове превенције можемо рећи да су најважније активности што: доноси законе, друге прописе и опште акте и врши контролу рада Владе Републике Српске и других органа¹⁰. Поред председника, подпредседника и секретара, Народну Скупштину чине посланици, странке, посланички клубови и групе, комисије и одбори. Народна Скупштина Републике Српске броји двадесет и један одбор од којих су за превенцију насиља најзначајнији:

- Законодавни одбор који прати изграђивање правног система и даје Народној скупштини мишљење и приједлоге о начелним питањима тог система.
- Одбор за образовање, науку, културу и информисање који разматра питања која се одnose на образовање, васпитање, науку, културу, техничку културу и информисање.
- Одбор за здравствени рад и социјалну политику разматра питања која се односе на здравство, социјалну политику и социјалну заштиту.
- Одбор за питања дјеце, младих и спорта који поред других активности разматра питања младих у друштву, разматра питања заштите права дјеце и младих и ради на промоцији права и интереса дјетета.
- Одбор за безбједност који се бави питањем друштвене безбједности са свих аспеката.

Влада Републике Српске: Поред других послова и задатака које обавља Влада Републике Српске, овдје се издвајају само на они који на директан или индиректан начин имају везе

10 Устав Републике Српске, члан 70, тачке 2 и 9.

са укупном превенцијом криминалитета, а самим тим и дјелима насиља, злостављања и занемаривања дјеце а то су:

- Влада предлаже законе, друге прописе и опште акте.
- обезбјеђује спровођење и извршава законе, друге прописе и опште акте.
- доноси уредбе, одлуке и друга акта за извршавање закона.
- утврђује начела за унутрашњу организацију министарстава и других републичких органа
- усклађује и усмјерава рад министарстава и других републичких органа и управних организација.
- врши надзор над радом министарстава и других републичких органа и управних организација.¹¹

Министарства Владе Републике Српске: Сва министарства у Влади Републике Српске више или мање својим радом могу допринијети превенцији насиља. Не занемарујући допринос других министарстава овом приликом обрадит ћемо рад на превенцији насиља кључних министарстава односно министарстава који су носиоци превентивних и репресивних мјера и активности али прије тога навешћемо активности које би требало да буду заједничке свим министарствима, а то је да:

- израђују планове превенције насиља на годишњем нивоу усклађене са стратегијом превенције укупног криминалитета. (на чију се израду чека дужи временски период)
- израђују превентивне програме за спречавање и сузбијање насиља.
- врше евалуацију остварене превенције.
- дјелују на координацији међусобно и са другим субјектима превенције.¹²
- дају подршку иницијативама истраживања насиља и превентивног поступања.
- континуирано спроводе властите превентивне програме и учествују у спровођењу заједничких
- раде на одрживости¹³ превентивних програма.

Министарство здравља и социјалне заштите Републике Српске има значајну улогу на пољу сузбијања и спречавања насиља. Дјелатност министарства представљају све мјере, радње и све активности које предузимају, преко здравствених установа, ради раног откривања и медицинског прегледа дјетета жртве насиља, као и његовог медицинског збрињавања и смањења социјалних посљедица,

Министарство унутрашњих послова Републике Српске свој допринос превенцији насиља даје кроз спровођење мјера, радњи и активности на подручју сузбијања и спречавања насиља сходно Закону о кривичном поступку, Кривичном закону Републике Српске, Закону о полицији али и Закону о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку, и Закону о заштити од насиља у породици. Полиција, која се по природи посла, налази на првој линији одбране од свих видова криминала, па и насиља, прати и анализира стање криминалитета везаног за насиље, уочава нове појавне облике, (нпр електронско насиље) прилагођава свој рад новим појавним облицима али исто тако извјештава о њима и предлаже конкретне мјере и радње за њихово спречавање. Поред тога оспособљени припадници полиције у сардњи са другим институцијама врше едуковање ученичке популације о насиљу и злоупотреби дрога. Да би мјере и активности које полиција предузима дале очекиване резултате неопходна је стална едукација припадника полиције о специфичностима дјела и специфичностима жртве насиља, стручна и специјалистичка едукација оперативних радника који остварују први контакт са жртвом насиља и стицања повјерења жртве у органе гоњења.

¹¹ Устав Републике Српске, члап 90, тачке 1, 3, 4, 6, 7, 8.

¹² Израда и приједлог за реализацију програма превенције уобичајено потиче од једног министарства али је за реализацију потребно више министарстава а због необавезујућег карактера превенције неопходно је међусобним протоколима регулисати начин поступања и сарадње.

¹³ Дугорочним и континуираним активностима помажемо одрживост превентивних програма. За неки програм кажемо да је одржив када се ефекти превенције наставе и после престанка спровођења програма односно када га наставе спроводити установе гдје је спровођен нпр школе.

Министарство просвјете и културе и Републички педагошки завод у сарадњи са школама и високообразовним институцијама, као дио васпитно образовног система, имају највећу одговорност око припреме, организације и спровођења програма превенције. Превентивни програми усмјерени су на укупну школску популацију, њихове родитеље, наставнике и професоре. Значај превентивних програма у васпитно образовном систему огледа се и у чињеници да је основно образовање обавезно и да укупна ученичка популација слуша превентивне програме. Поред тога ресурси са којима располаже Министарство просвјете и културе огледају се у великом броју основних и средњих школа, универзитета и факултета који су, према потребама распоређени на територији Републике Српске и у обученом и стручном наставном особљу. Важан сегмент у превенцији насиља представља чињеница да су просвјетни радници ти који први примјећују и рано откривају ученике који су жртве не само физичког већ и емоционалног и социјалног, као и дјела занемаривања и немарног поступања. Да би превентивни програми дали очекиване резултате неопходна је сарадња васпитно образовног система са здравственим и социјалним системом, полицијом, невладиним организацијама, медијима, као и породицом али и континуирана и стручна обука наставног особља.

РЕГИОНАЛНИ НИВО

У спровођењу мјера и активности на спречавању и сузбијању насиља у Републици Српској веома важну улогу имају спроведене мјере и активности на подручју њених регија. Република Српска подијељена је на шест административних регија са сједиштима у Бањој Луци, Приједору, Добоју, Бијељини, Источно Сарајеву и Требињу. Стање раширености проблема насиља различито је у појединим регијама и израженије је у урбаним срединама. Према стању у појединим регијама треба креирати и спроводити превентивне програме настојећи децентрализацијом превентивног поступања постићи боље резултате.

Центри за ментално здравље раде на раном откривању поремећаја менталног здравља, заштити менталног здравља младих, превенцији и лијечењу менталних поремећаја. Оснивањем центара за ментално здравље, развојем других здравствених служби, тимским радом и мултидисциплинарном приступу проблему жели се изградити ефикасна служба за заштиту менталног здравља. У Републици Српској успостављен је и Координациони центар за ментално здравље који координише активности у менталном здрављу, унапређује сарадњу са другим организацијама, креира превентивне планове и програме и учествује у њиховој имплементацији. У центрима за ментално здравље ради један или више мултидисциплинарних тимова зависно од величине подручја којег покривају, популације на том подручју али и расположивим људским ресурсима. Постојећи ресурси у систему заштите менталног здравља јесу значајни али нису довољни, због чега се превенција, на неки начин, занемарује.

Педагошки завод Републике Српске поред сједишта у Бањој Луци има и своје регионалне канцеларије које прате рад школских установа, врше савјетодавни и надзорни рад као и унапређење васпитног и образовног рада. Поред тога Републички педагошки завод Републике Српске израђује наставне планове и програме, његове измјене, допуне и наградњу као и стручно усавршавање и стручно напредовање просвјетних радника.

Центри јавне безбједности Министарства унутрашњих послова Републике Српске покривају шест административних регија у Републици Српској. Својим радом, законски регулисаним мјерама и радњама, сарадњом са другим центрима, другим полицијским агенцијама, тужилаштвима и судовима раде на спречавању и сузбијању дјела насиља. Сарадњом са другим институцијама које се баве проблемом насиља и непосредним ангажовањем на припреми и реализацији превентивних пројеката доприносе бољој укупној превенцији.

Невладине организације су неозаобилазан фактор када говоримо о укупној превенцији па и превенцији насиља у Републици Српској. Већина невладиних организација ради на локалном нивоу али постоје и оне које своје активности спроводе на регионалном нивоу. На подручју Републике Српске можемо рећи да постоји мали број невладиних организација које у свом раду пажњу посвећују проблему насиља.

ЛОКАЛНИ НИВО

Локална заједница – општина; Задатак општина, у Републици Српској, је да „брину о задовољавању потреба грађана, о култури, образовању, здравственој и социјалној помоћи“ и да „формирају органе, организације и службе за потребе општине и уређује њихову организацију и рад“¹⁴. Локална заједница има координирајућу улогу у креирању и спровођењу активности превенције свих друштвених субјеката на њеном простору. Локална заједница је та која анимира и ангажује васпитно образовне установе, здравствене и социјалне установе, полицију, невладине организације, удружења грађана, вјерске заједнице, медије и појединце који могу дати допринос превенцији. Превентивни програми који би се спроводили морају бити у складу са стратешким програмима превенције али у исто вријеме и прилагођени специфичностима појединих локалних заједница. Ресурси са којима располажу локалне заједнице како у материјално техничком тако и у људском, разликују се у зависности од величине локалне заједнице и популације која се налази на територији коју покрива.

Улога домова здравља у превенцији насиља манифестује се прије свега преко тимова породичне медицине преко којих се врши медицински преглед дјетета, констатује постојање евентуалних тјелесних повреда жртве насиља, као и дјеце која су извршиоци насиља, ради на њиховом санирању и упућивању, уз сагласност родитеља, у Центар за ментално здравље.

Центри за социјални рад врше све послове и задатке из области социјалне, породичне и дјечије заштите свим лицима која се налазе у стању социјалне потребе. Због укупног економског стања, може се рећи да, центри за социјални рад раде у неповољним и специфичним социоекономским и другим условима. Поред тога раде под великим притиском грађана који су у стању социјалних потреба па се превенцији поклања мање пажње. Центри за социјални рад су значајне карије у ланцу институција које се баве превенцијом и сузбијањем насиља. Социјални радници су први који се упознају са проблемом насиља у породици и непосредно раде са жртвама насиља, као и насилницима, или члановима њихових породица пружајући им социјални, психолошки и педагошки третман. Ресурси са којима располажу центри за социјални рад огледају се у материјално техничкој опремљености али и у људским капацитетима различитих профила занимања јер је рад, како са жртвом тако и са дјететом насилником, веома комплексан и захтјева мултидисциплинарни приступ.

Школа је, послије породице, најважнији фактор који утиче на развој личности младе особе. Међутим, свједоци смо да образовни систем све више запоставља своју васпитну функцију. Ученичка је популација све изложенија ризичном окружењу па ако закаже било који сегмент васпитања ризик од асоцијалних понашања се повећава. Поред образовања задатак школе је да код младе особе изгради личност са самопоуздањем, јасним циљевима у животу, свјесну и одговорну у извршавању обавеза и дужности. То је трновит и дуготрајан пут али систематичним радом са осмишљеним превентивним програмима који ће се континуирано спроводити и успјех ће бити извјеснији. Ресурси са којима школе располажу више су него довољни како у материјално техничким тако и у људским потенцијалима па је питање свијести о проблему насиља и воље за ангажовањем на његовом рјешавању постало кључно. Средње школе представљају важан сегмент у развоју младе особе и представљају надградњу на већ урађено у породици и у основним школама. На ученике у средњим школама треба гледати као, у одређеном смислу до једног нивоа формиране личности, па се превентивни програми морају правити прилагођени овој школској популацији.

Организационе јединице Министарства унутрашњих послова Републике Српске на локалном нивоу, полицијске станице, представљају прву линију одбране која се сусреће са дјелима малољетничке деликвенције од којих дјела насиља зазимају значајно мјесто. Примјењујући законске одредбе које регулишу ову област, непосредном сарадњом са судом и тужилаштвом, организационе јединице унутрашњих послова на локалном нивоу, раде на спречавању и сузбијању дјела насиља на територији њихове одговорности.

Медији су значајан фактор за успјешнију превенцију свих облика насиља због начина комуникације са јавношћу. Информације које се преносе јавности путем медија утичу на

14 Устав Републике Српске, члан 102, тачке 5 и 7.

стварање јавног мишљења и с правом се може рећи да су регулатор друштвене свијести. Презентујући информације и образлажући став на начин на који давалац информације жели, било похвално или критички, мишљење јавности се свјесно или несвјесно обликује према понуђеним ставовима из медија. Медији, често наносе штету жртвама насиља објављујући сензационалне вијести, па чак и из приватног живота, чиме се угрожавају права дјетета, али исто тако могу имати и велику улогу у превенцији и формирању исправних ставова о насиљу који би кроз осмишљене превентивне програме, пропагирали културне и традиционалне вриједности, здрав живот и унапређење безбједносне културе.

Породица је основна ћелија сваког друштва и њена функција поред репродуктивне, економске, социјалне, заштитне, је и васпитна. Прва правила понашања, прва своја знања дијете стиче у породици и на основу њих формира своје ставове о свему па и о насиљу. Родитељи су ти који сnose највећу одговорност за васпитање дјете и на касније њихово понашање. Током свог живота људи праве различите грешке али оне које направе у улози родитеља имају најдалекосежније последице. Многе од њих, директно или индиректно подстичу њихову дјетцу на насиље, јер су унутар породице видјели да је то начин рјешавања проблема. Насиље се испољава у каснијем периоду али је извјесно да су предуслови за њега створени током ранијих развојних фаза дјетета.

ОПЕРАТИВНИ НИВО

Оперативни ниво превентивног поступања подразумева спровођење мјера и радњи у организацији и реализацији превентивних програма. Оперативни ниво превенције је најслабија карика у и онако танком ланцу укупне превенције па ћемо више писати о стању какво би требало бити јер се за садашњи ниво превенције на локалном нивоу може рећи да је више појединачни покушај ентузијаста а мање плански и осмишљен превентивни рад. Оперативни тим на нивоу локалне заједнице, којег би сачињавали представници здравственог система, образовног система, представника који спроводе закон, невладиних организација, медија и локалне заједнице., требао би на нивоу локалне заједнице сачинити процјену стања проблема и процјену властитих могућности са уоченим предностима и позитивним ресурсима са којима располаже и недостацима односно ограничавајућим факторима за успјешну реализацију. Свака локална заједница, због специфичности у свакој појединачној локалној заједници, треба направити процјену на свом подручју дјеловања. Оперативни ниво превенције и формирање локалног оперативног тима подразумева обједињавање свих субјеката превенције и свих давалаца превентивних услуга, њихово умрежавање и заједничко кориштење свих позитивних расположивих ресурса али и ресурсе појединца у сврху настојања отклањања неповољних околности и фактора ризика за појединца али и за друштвену заједницу. За успјешно дјеловање тима за превенцију неопходно је описати све субјекте учеснике у појединачним програмима са конкретним описом мјера и активности које ће предузимати и прописаним временским периодом до када ће то учинити.

ЗАКЉУЧАК

Насиље над дјецом, злостављање и занемаривање дјете је озбиљан проблем у Републици Српској, поготово што је највећи број евидентираних случајева почињен у круту породице, и то је чињеница са којом се морамо суочити и наћи адекватан одговор, евидентно растућем проблему, уколико желимо избјећи негативне посљедице које тај проблем носи. Превенција није једина али је најважнија активност коју друштво може урадити као одговор на постојање проблема насиља а да би превенција била и успјешна мора бити дио укупних мјера и активности које предузима друштвени систем. Из досадашњег искуства у раду закључујемо да је укупна превенција криминалитета, а тиме и дјела насиља, запостављена у Републици Српској и да превентивне активности које су се до сада спроводиле не задовољавају потребе друштва, јер поред недовољног ангажовања у поступању субјеката превенције у Републици Српској, ни њихову међусобну сарадњу не можемо оцијенити задовољавајућом.

Не можемо бити задовољни досадашњим начином организације превентивног поступања у Републици Српској и неопходне су системске промјене у организовању превентивног поступања. Успостављањем тијела (агенције) за превенцију криминалитета на нивоу Владе Републике Српске, укупна превенција била би много успјешнија јер би дошло до организованијег приступа рјешавању проблема превенције, јачања међуресорне сарадње и координације по овом питању али и контроле рада по хоризонталном и вертикалном нивоу субјеката превенције.

Превенција насиља била би много успјешнија уколико би била дио укупне превенције криминалитета и када би се унутар субјеката превенције вршила редовна и системска контрола спровођења превентивних мјера и активности као и мјерења ефеката који се постижу њеним спровођењем, не само да се утврди да ли су неке планиране активности превенције и реализоване, већ и да се утврде ефекти који су постигнути њиховом реализацијом како би могли оцјенити неки програм, и уколико се покаже успјешним, наставити са његовом примјеном или га обуставити ако се покаже неуспјешним.

Стратешка испитивања и мјерења учинака до сада остварене превенције неопходни за сагледавање стања у укупној превенцији криминалитета у Републици Српској а ради планирања будућих стратегија супростављања криминалитету и планирања будућих превентивних програма по линијама рада као и начина њихове реализације. Поред наведеног, стратешка истраживања треба да дају одговор на питање да ли друштво адекватно реагује на проблем насиља и малољетничке деликвенције или је потребна другачија организација и начин рада друштвених субјеката.

ЛИТЕРАТУРА

1. www.myp.vladarc.net.
2. *Закон о заштити од насиља у породици Републике Српске*, 2012.
3. *Заштита и поступање са дјецом и малољетницима у кривичном поступку Републике Српске*, 2013.
4. *Зборник радова Врињачко насиље*, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, Лакташи, 2013.
5. Јашовић Жарко, *Криминологија малољетничке деликвенције*, Научна књига, Београд, 1991.
6. Кривокапић Владимир, *Превенција криминалитета*, Полицијска академија, Београд, 2002.
7. Крстић Остоја, *Криминалистичка превенција и прогностика*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука 2005. године.
8. Кривични закон Републике Српске, *Службени гласник*, број 49/03.
9. *Протокол о поступању у случају насиља, злостављања или занемаривања дјете Републике Српске*, 2012.
10. *Протокол о поступању у случају насиља у породици Републике Српске*, 2013.
11. *Устав Републике Српске*, преузето 3. 4. 2014. године са сајта www.vladars.com

СУПРОТСТАВЉАЊЕ НАСИЉУ НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Спец. Александар Лазић¹

Управа за полицијско образовање, Бања Лука

Драган Божичковић²

Управа за полицијско образовање, Бања Лука

Сажетак: Већина европских заемаља суочена је са насиљем на спортским приредбама. Као и у цијелом свијету, овај проблем изражен је како у Републици Српској, тако и у Босни и Херцеговини. Када сагледамо укупну ситуацију у РС и БиХ можемо примјетити да је насиље на спортским манифестацијама постало учестало. Највећи проблем је у томе што се насиље не завршава само на спортским теренима и у спортским објектима, већ се оно преноси и на улицу, насељена мјеста и сл. Посљедице насиља тада постају изузетно велике, да у неким случајевима долази до великих материјаних штета на објектима правних и физичких лица, тешког повријеђивања лица, која се понекад завршавају смртним исходом, као и до ширења вјерске и националне нетрпељивости. Поводи који су РС и БиХ довели до насиља су протекла ратна догађања на овом подручју, тешко економско стање грађана, употреба дроге и алкохола, као и манипулација спортским политичким организацијама зарад личних интереса, као и искориштавање спортских приредби ради стицања материјалне користи, како од стране спортских организација, тако и појединаца. Законом о спречавању насиља на спортским приредбама РС, као и низом других закона, полиција и други релевантни субјекти у РС имају солидан нормативни оквир за предузимање низа мјера и активности у циљу превенције и у репресивном дјеловању на овај облик насиља. Такође, полиција сходно својим изворним овлашћењима и функцији коју има у друштву, предузима низ мјера и активности које се примарно или секундарно односе на ову проблематику. У раду се указује на одређене специфичности полицијског реаговања на насиље на спортским теренима у РС, као и на одређене специфичности овог феномена у РС и у БиХ. Даје се приказ нормативног оквира, као и овлашћења и активности полиције које произлазе из овог, али и других закона, али се указује и на конкретне активности полиције приликом спречавања насиља на спортским приредбама.

Кључне речи: насиље, спортске приредбе, маса, контрола масе, психологија масе, навијачи, нарушавање ЈРМ у већем обиму.

УВОД

Насиље се изражава на различите начине, и може се са сигурношћу рећи да оно постоји од настанка друштва и да се временом мијењало и изражавало на различите начине. Насиље се обично дефинише као облик испољавања агресивног понашања. Потребно га је посматрати и објашњавати заједно са свим другим друштвеним појавама које му и претходе, али до којих насиље и доводи и које настају као његов продукт. Питање повезаности између насиља и спорта веома је сложено. Не може се тачно утврдити како и када је насиље ушло у спорт. Док је насиље постојало одувек и развијало се, савремени спорт у данашњем облику настао је крајем XIX и почетком XX вијека, да би у том вијеку достигао врхунац и постао велико средство манипулације.³

Насиље у друштву, а тиме и у спорту, присутно је у зависности од друштвеног стања, свеопштег понашања, односа, као и вриједности. Према овом схватању појава насиља у спорту већа је нпр. у друштвима у којима постоји толеранција на насиље, као што су друштва након рата или сиромашна подручја – услед фрустрираности и сталних притисака код станов-

¹ aleksandarlazic78@gmail.com

² bozickovic79@gmail.com

³ Опширније: Вејновић, Д.: *Социологија спорта*, Факултет физичког образовања и спорта, Бања Лука, 2006. година.

ништва, у подручјима у којима је испољавање агресивности општа карактеристика и сл. Иако су ово одређени услови који доприносе појави насиља у спорту, насиље на спортским приредбама исто тако се појављује и у неким уређеним друштвима и у крајевима у којима нема испољавања агресивности, чак ни између такмичара на спортским теренима. Појави насиља доприносе бројни услови, као и различите околности које дјелују на специфичан начин, како на учеснике спортских догађаја, тако и на посматраче.

У насиље на спортским приредбама сврстава се нарушавање јавног реда и мира на било који начин, угрожавање лица или имовине, оштећења ствари, изазивање опасности, а све што је у вези са самом спортском приредбом, на простору гдје се она одржава, или у њеној непосредној близини. Многе развијене земље покушавају да спријече и одстрани насиље из спорта, и при томе оне предузимају све мјере, од обезбјеђења саме приредбе, регулисања ове области законским прописима, стварањем свијести грађана о потреби одвајања насиља од спорта, до утицаја самих спортиста да се што је могуће више поштују правила и да се све одвија у спортском духу.

Мјере за спречавање насиља на спортским теренима предузимају различити спортски савези за сузбијање насиља у тој области, затим државе преко закона којима се регулише насиље у свим спортовима, као и разне свјетске спортске организација и удружења, па чак и поједине свјетске политичке организације, које доносе одређена правила о понашању на спортским теренима. За успјешно супротстављање насиљу у спорту, законским мјерама предвиђају се дјелатности полиције, организатора спортских догађаја, обавезе учесника, публике, а уз све то и високе казне за изгреднике на спортским приредбама. На нашем подручју, на коме је спорт одувјек имао значајно мјесто и поклањала му се одувек велика пажња, може се рећи да је насиље на спортским приредбама присутно у великој мјери. Услед свих дешавања на простору бивше Југославије, почев од ратних сукоба који су измјенили вриједности друштва и довели до агресивног понашања највећег дијела становништва, у знатној мјери је дошло и до пораста насиља на спортским приредбама. Осврт на стање у спорту у БиХ и РС је веома лоше, на свим пољима, и у организацији, и у квалитету, и спорт је изложен многим негативним утицајима. Код нас је све мање присутан тај спортски дух, у спорт су се укључили људи који немају и не поштују неке основне вриједности спорта и спортског надметања, за остваривање неких резултата користе се свим средствима, па и оним за која се може рећи да су чак кажњива, или да су недопустива у обичним активностима. Овдје мислимо на могућност корупције у овим областима, стварање разних спортских лобија, интересних група, неке радње против спортских противника и ван спортских терена, и још на низ других.⁴

Да би смањили насиље у спорту у РС представници власти су донијели Закон о спречавању насиља на спортским приредбама. Овај Закон донешен је у Народној скупштини Републике Српске 22. јануара 2004. године. Њиме су предвиђене, као што смо рекли, начини сузбијања насиља у спорту, обавезе и дужности организатора, полиције, учесника спортског догађаја, посматрача, као и мјере које ће одређени органи предузети према изгредницима, или лицима која су пропустила одређену радњу а била су дужна да је изврше.⁵

УЗРОЦИ НАСИЉА НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА

Према теорији *Helmuta Plessnera*, спорт не може бити ни много бољи, ни много гори од друштва у коме се развија.⁶ Очекивано је и разумљиво да је спорт, као и оно што се догађа у вези са њим, својеврсно огледало друштва, у коме се одражава и изражава све оно што је иначе у игри и на дјелу данас у оквиру нашег постојања. За очекивати је такође да се ове негативности и насиље изражавају управо у спорту на отворенији и директнији начин, него у неким другим сферама друштва.

Одговор на питање – откуда насиље у спорту и који су његови узроци – врло је сложен. Насиље у спорту је резултат низа друштвених и културних околности различитог каракте-

4 Шетка, Г.; Амиџић, Г.: Насиље на спортским приредбама у Босни и Херцеговини, *Безбједност*, бр. 1/12, стр. 181.

5 Митровић, Љ.: Насиље на спортским приредбама, *Социјална мисао*, бр. 1/09, стр. 23-34.

6 Врцан, С.: *Спорт и насиље данас у нас*, Напријед, Загреб, 1990, стр. 54.

ра и интензитета, које дјелују у једном друштву. Према схватању већине аутора, највећи утицај имају друштвене, културне и историјске околности које су присутне у датом времену. Најчешће се ради о промјенама у друштву, тако да и појави насиља уопште, па и у спорту погодују промјене и транзиције друштва, прелазак из традиционалног, уоквиреног друштвеног система, у један нови урбани, развијени и напредни друштвени систем. Ове нагле промјене дугогодишњег друштвеног живота и продор неких нових услова и друштвених околности у наше друштво, које је још увијек неприпремљено за промјене, резултирало је моделирањем спортског духа у том обиму да је спортски, здрави дух извитоперен, попримивши полако, али сигурно, нездраве конотације. Ове промјене доводе до деградације друштвеног живота, нестанка неких основних вриједности, када долазе до изражаја друштвене супротности, те ескалирају сукоби између неистомишљеника.

Следећи од узрока који настаје у овим околностима је друштвени положај младих у оваквим ситуацијама. Ове промјене најчешће и највише осјете млади, који се налазе између два система, не припадајући у потпуности ни једном. Долази до стварања њихове агресије, а насиље у спорту је један од начина ескалације и испољавања те негативности. Млади су најчешће носиоци насилничког понашања, а оно што је забрињавајуће је да се ради о све млађим преступницима. Код младих се ствара један посебан облик супкултуре, која пропагира и производи насилничко понашање, даје легитимитет таквом понашању и подстиче супростављање било каквим ограничењима или хијерархији вриједности.⁷

Појави насиља у спорту све више доприноси и сурови професионализам и обавезе који имају такмичари. Они уживају велику пажњу и зарађују велике суме новца, али под сталним притиском да остваре добре резултате, изложени су великим физичким и психичким напорима, што доводи до нагомилавања бијеса и фрустрација. Ово стање се манифестује кроз вербално и физичко насиље на терену, што оставља велике негативне друштвене посљедице на публику, гледаоце и многе младе који у тим спортистима виде своје идоле. Данашњи спортисти су све више слични правим гладијаторима. Они се боре до последњег даха и користе све начине да дођу до побједе и успеха, руководећи се понекада и мотом да циљ оправдава средство. Поред ових фактора и услова, за појаву насиља у спорту значајну улогу имају и медији, као једно од најјачих пропагандних оружја данашњице. Они овакве догађаје представљају као својеврсну атракцију, поклањајући им велику пажњу и представљајући такве сцене на ТВ екранима. На тај начин се код младих ствара осјећај да се ради о нормалном и исправном поступању актера, спортиста, па отуда они сматрају да као посматрачи могу и сами да се понашају на сличан начин, идентификујући се са актерима насиља. У зависности од аутора, постоји низ научних објашњења насиља уопште, па тако и насиља у спорту. Једна група аутора заступа криминолошки аспект насиља у спорту, тражећи узроке у самим личностима преступника, док друга група аутора сматра да су највећи узрочници појаве насиља и агресије – друштвене неправилности.

Већина аутора сматра да до појаве насиља на спортским приредбама доводе следећи узроци⁸:

1) Немогућност да се оствари пуна животна егзистенција, што води ка прибјегавању средствима за остваривање тих циљева која не наилазе на одобравање. Прихватање начина живота изван круга благостања, са сталном тежњом за остварењем неког успеха, али који је недостижан, те присутност сиромаштва, незапослености, немогућност друштвеног напредовања доводе до појаве агресије и насиља. Међу насилницима су најчешће људи слабих изгледа да прибаве добра, остваре успјех, или једноставно да имају углед или престиж. Дакле, није само у питању сиромаштво, већ се појављује и незадовољство самим собом, тежња за неком сатисфакцијом, или једноставно досада, и жеља да ураде нешто ново, опасно и супротно од правила понашања, да би свој живот учинили занимљивијим и да би компензовали сопствене осујећене мотиве.

7 Опширније: Теофиловић, Н.: Насиље младих на спортским приредбама, *Журнал за криминалистику и право*, бр. 2-3/04, стр. 143-156.

8 Опширније о узроцима насиља на спортским приредбама у БиХ: Шетка, Г.; Амићић, Г.: Насиље на спортским приредбама у Босни и Херцеговини, *Безбједност*, бр. 1/12, стр. 180-196.

2) Поремећај у систему вриједности у друштву у великој мјери доприноси да у њему цвјетају агресија и насиље. Када појединци успију агресивним и насилним понашањем да остваре успјех и изграде положај у друштве, нормално је очекивати да млади, поучени тим примјером, почну да прибјегавају насиљу. То утиче на велики дио друштва, нарочито када појединци услед тих турбуленција у друштву остваре успјех, што је случај на нашим просторима, и на основу малверзација и нејасних радњи зараде богатство, одајући утисак недодирљивих личности. Млади, али и остали дио становништва, губе повјерење у систем власти, те своје незадовољство испољавају често и агресијом у спорту.

3) Агресија и насиље, па и насиље у спорту, објашњавају се и подкултурним моделом, или супкултуром насиља, која подразумјева постојање неких вриједности, увјерења и правила понашања њених чланова. Свакој групи или супкултури могу се приписати одређени карактеристични обрасци понашања, а често ове групе допуштају и оправдавају насиље и агресију. Чланови ових група живе и понашају се у складу са тим правилима. Овај систем супкултуре и подкултуре доводи до насиља, али навијачке групе не треба поистовјеђивати са деликвентним групама, иако оне имају доста тога заједничког. Овакви навијачи, чије понашање обилује насиљем, што прераста у вандализам⁹, често се једном рјечју називају – хулигани.¹⁰

4) Колективно понашање и масовне психозе увијек се везују за лоше понашање. Гомила је спремна на најбезумнија понашања и масовним окупљањима навијача долази до потпуног изражаја овај психолошки моменат. Појединац губи своје „ја“, и поистовјеђује се са масом. Вођен психологијом масе, спреман је да учини многе ствари на које сам никада не би ни помислио.¹¹ Каже се да је појединац у маси као зрно пјеска које вихор вија куда хоће.

5) Модел имитације (социјалног учења) подразумјева да се агресија и насиље уче у контакту са околином. Заговорници овог модела сматрају да је за насиље битно постојање неких унутрашњих фактора, те да је појединац склон, и има урођене тежње ка насиљу, а да уз то утичу значајни вањски фактори, који га окружују. Од ових фактора се издваја окружење, његова средина, затим телевизија као један моћан начин наметања ставова и мишљења.

6) Модел катарзе (прочишћења) полази од тога да савремени начин живота доводи до немира, тјескобе, емоционалне напетости, а да је спорт један од начина за ослобађања од тог притиска. Оваква теорија датира још из времена старе Грчке и подразумјева да се гледањем одређених врста спортова може ослободити негативни набој, али исто тако, неки теоретичари сматрају да оно може да доведе и до негативног понашања и агресије. По правилу, сматра се да агресија изазива агресију.¹² У неким случајевима, као што су борилачки спортови, доказано је да након тога долази до смирења и смањења емоционалног набоја те до уравнотежења психичких функција.

7) Модел императива побједе, побједе по сваку цијену, доводи до варања, уплитања гомиле, велике напетости, супротстављености ових група и изван спортских терена, и многих других негативности. Ствара се притисак и пресија да се оствари побједа, и при томе се користе сва средства, те се посеже и за насиљем и другим облицима неспортског понашања, а све са циљем да се оствари одређени успјех.

8) Модел професионалног навијача, подразумјева да се у савремено вријеме навијачи све мање идентификују са клубом, већ до изражаја долази њихова група као једна заједничка и кохезивна маса. Млади људи се стално окупљају у својој групи, и поред тога што навијају за свој тим баве се и разним другим заједничким активностима, па некада и насиљем или криминалом и сл. За овакве групе се чак може рећи да представљају један облик банди. Поједине групе су у толикој мјери отуђене да долази и до сукоба навијача истог клуба, али

9 Поријекло овог појма везује се за германско племе Вандали, који су били познати по немилосрдном уништавању свега на шта наиђу. У савременом друштву и спорту вандализам је нагон за рушењем, разарањем и разваљивањем свега доступног. Овакво понашање има за циљ да прикаже немоћ власти и сукоб са ауторитетом, као и неко своје незадовољство које се изражава кроз такво понашање.

10 Коковић, Д.: *Социологија спорта*, Спортска академија, Београд, 2000, стр.144.

11 Познати пјесник Шилер на комичан начин примјећује: Кад се узме сваки човјек засебно, он показује довољно интелигенције и мудрости. Узмите их међутим *in corpore* (у цјелини), ви ћете тек тада имати посла са будалама.

12 Опширније: Коковић, Д.: *Насиље спортске публике, Дефендологија*, бр. 10/01.

који припадају различитим групама. Они имају своју властиту иконографију, састајалишта, своје обрасце насилног понашања, свој систем вриједности и сл.

ОБЛИЦИ ИСПОЉАВАЊА НАСИЉА НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА

Зависно од врсте спортских приредби, друштвеног окружења, историјских карактеристика, постоје различити облици или видови угрожавања и насиља на спортским приредбама. Неки од облика и прекршаја су они који су присутни и ван спортских приредби, али услед њиховог вршења на овим мјестима њихова опасност је већа, и строже се санкционише.

У складу са начелима законитости и правичности потребно је да сви облици и видови насиља на спортским приредбама буду наведени и предвиђени у Закону, како би било могуће што лакше санкционисање учинилаца, сходно законској регулативи. На основу наведеног, изради Закона о спречавању насиља на спортским приредбама и означавању које радње представљају чин насиља на спортским приредбама, морала би се посветити посебна пажња и приступити веома стручно.

Под насиљем и недоличним понашањем на спортским приредбама, у смислу овог закона, сматра се нарочито:¹³

- Физички напад на учеснике спортске приредбе – такмичаре, под којим се сматра напад на њих од стране неког физичког лица без обзира у ком својству се налази на спортској приредби. Дакле може да се ради о навијачу неке од екипа, али и неком другом службеном лицу, редару, новинару или сл.

- Физички обрачун између гледалаца на спортској приредби, је један од најчешћих облика и видова насиља на спортским приредбама. Повучена психологијом масе, група која постаје кохезивна, испољава велику агресију коју усмјерава према навијачима друге екипе. Такође, код навијаче друге екипе најчешће је иста ситуација, тако да је сукоб веома извјестан. Ово је проблем због ког се у највећој мјери и ангажује полиција, односно гдје има највише посла на спречавању насиља и успостављању нарушеног реда и мира, као и хватању и предаји изредника надлежним органима. Нису ријетки случајеви масовних туча, у којима учествује већина присутних на спортској приредби. Некада на спортским приредбама долази до насиља по унапријед припремљеном и организованом плану од стране навијача једне од гостујућих екипа.

- Физички обрачун између учесника – такмичара спортске приредбе јесте сукоб актера на терену. Дакле, из неког разлога долази до физичког сукоба између чланова екипа на терену – било да је реч о вријеђању, незадовољству неким одлукама, приговору, провокацији и слично. Некада чак долази и до сукоба или туче чланова исте екипе. На терену постоји судија који води сусрет, и који такмичаре за њихово поступање кажњава у зависности од спорта, било искључењем, опоменом и сл. То касније верификују надлежни савези, организатори који изричу казне зависно од тежине учињеног – од суспензије једног или више мечева, па до вишемјесечне забране. Такође, осим судије, за ове преступе такмичари одговарају и пред надлежним судом, полиција реагује ако дође до физичког обрачуна, и са виновницима сукоба поступа у складу са Законом.

- Физички напад на судије, делегате или службена лица на спортској приредби, који може бити од стране такмичара, али и публике. Дакле, ради се о нападу на лица која обављају посебну спортску функцију и због тога овај вид насиља је посебно означен као тежак.

- Недолично и увредљиво понашање учесника – спортиста на спортској приредби према гледалишту, судијама и службеним лицима, такође је прекршај који врше такмичари, дакле спортисти на терену. Они могу вербално да вријеђају судије или службена лица, да разним гестикацијама увреде наведена лица, или публику, или да некога омаловажавају на вјерској, расној и националној основи.

- Физички напад на раднике полиције или припаднике агенција који врше обезбјеђење спортске приредбе представља напад на овлаштена лица. Полиција и припадници агенција

13 Закон о спречавању насиља на спортским приредбама („Службени гласник Републике Српске“, бр. 14/04).

обезбјеђују спортску приредбу, старају се о реду и да не дође до нарушавања ЈРМ-а. Прекршај чини онај ко их спријечи у обављању својих функција, или ко физички нападне на њих. Навијачи се веома често сукобљавају са полицијом, односно не придржавају се правила понашања на спортским приредбама, нарушавају ЈРМ¹⁴ због чега је полиција принуђена да употребљава силу.

– Физички напад на редаре и службена лица организатора такмичења, као и у претходном случају, али се ради о лицима која су ангажована од стране организатора као редарска служба. Навијачи се најчешће сукобљавају и нападају све оне који су на било који начин задужени за одржавање реда на спортским приредбама.

– Бацање на спортски терен или у гледалиште предмета који могу да угрозе живот, физички интегритет лица или имовину. Навијање више није само скандирање и аплаузи. Навијачи користе бакље и друга средства која стварају димне завјесе или која производе велику буку. Често на терен убацују те бакље, али и друге предмете које уносе, или које налазе на спортском објекту (столице које убацују у терен и гађају полицију, навијаче другог тима, играче итд.) Због тога се врши контрола и преглед при уласку навијача. Познато је да је на утакмици *Партизана* и *Црвене Звезде* један младић изгубио живот, јер су са супротне трибине навијачи бацили одређену експлозивну нараву која је погодила несрећеног момка.

– Изазивање мржње или нетрпељивости, која може да доведе до физичких сукоба учесника, представља провоцирање навијача другог клуба, што све скупа доводи до сукоба, односно појаве насиља на спортској приредби.

– Уношење и истицање транспарената, застава или других ствари са текстом, сликом, знаком или другим обиљежјем који исказују или подстичу мржњу или насиље на основу расне, националне или вјерске припадности или неке друге посебности. Забрањено је на било који начин исказивање или подстицање вјерске, националне и расне мржње, а поготово је за овакве поступке забрањено користити спорт и спортске приредбе. Сви увредљиви транспаренти се одузимају приликом уласка у спортски објекат.

– Оштећење спортског објекта, опреме, уређаја и инсталација на спортском објекту, на коме се одржава спортска приредба је веома честа појава која прати насиље у спорту. Навијачи на тај начин изражавају своју агресију и вандализам. Појављује се жеља за уништавањем свега доступног. Често на нашим просторима, после спортске догађаја, на спортским објектима остаје велики број оштећења, поломљених столица, разбијених прозора, врата, као и осталог инвентара који је доступан изгредницима.

– Изазивање нереда приликом доласка, односно одласка са спортских објеката, или у спортском објекту, ремећење тока спортске приредбе или угрожавање безбједности учесника спортске приредбе или трећих лица. Поред насиља у самом спортском објекту, чести су случајеви да до сукоба између навијача долази и на путу до стадиона. Полиција мора да предузме све мјере како би обезбједила да не дође до сусрета навијача супротстављених екипа и тимова, од обезбјеђења аутобуских и жељезничких станица, затим трасе до стадиона, и самог прилаза стадиону, наравно уколико се предвиде околности које би довеле до појаве насиља између поменутих групација.

– Неовлашћени улазак на спортски терен од стране навијача, односно других лица. Предвиђено је која лица и на који начин могу да уђу на спортски терен. Дакле, поред такмичара, представника клубова и делегата, ту су још новинари, редари, припадници агенција за обезбјеђење, ватрогасна јединица, хитна помоћ и полиција. Навијачима је забрањено да улазе на спортски терен из било којих разлога и о томе се старају редари, агенције и полиција.

– Неовлашћени улазак у службене просторије спортског објекта на коме се одржава спортска приредба. Навијачи у спортске објекте долазе на мјеста која су за њих предвиђена, и при томе пролазе контролу на улазу која се састоји од прегледа и претреса ствари које носе са собом, како би се спријечила ситуација уношења недозвољених предмета, ствари и материја. Њима је забрањено да улазе на спортски терен, или у службене просторије спортског објекта. У те просторије убрајамо клубске канцеларије, свлачионице, прес сале, итд.

14 Опширније о прекршајима из области јавног реда и мира у: Закону о јавном реду и миру („Службени гласник Републике Српске“, бр. 20/07).

– Уношење у спортски објекат и употреба алкохола или других средстава је најстроже забрањена, а ова средства се приликом уласка одузимају. Алкохол негативно утиче на свијест човјека, те нарочито може да утиче да особа под утицајем алкохола изврши неки прекршај, или недозвољену радњу, па чак и кривично дјело. Могуће је да Министарство унутрашњих послова, чак на дан одржавања спортске приредбе забрани точење алкохола у непосредној близини спортског објекта.

– Уношење у спортски објекат или коришћење пиротехничких средстава и других предмета и средстава услед чије примјене или кориштења може доћи до угрожавања безбједности учесника на спортској приредби или до ометања њеног тока. Већ смо споменули да је забрањено убацивање ових средстава на терен, али исто тако забрањено је и њихово уношење у спортски објекат. Управо због опасности и могућности да нанесу повреде лицима, забрањено је њихово уношење и употреба.

– Неовлашћени улазак у дио гледалишта спортског објекта који је намјењен противничким навијачима. Због могућности сукоба навијача, приликом припреме сусрета одређује се дио простора на трибинама који је предвиђен за нивијаче другог тима. Због њихове безбједности, обезбјеђује их полиција и задужена је да спречи напад или улазак домаћих навијача.

– Позивање и подстицање на тучу или на напад на друге гледаоце, редаре, раднике полиције, припаднике агенције за обезбјеђење лица и имовине, службена лица организатора такмичења, спортске и друге учеснике у спортском такмичењу. Навијачи представљају скуп лица са истим или сличним интересима. Они су као такви кохезивни, повезани, и понашају се по правилима психологије масе. Узимајући то у обзир, врло је лако да се на њих утиче да учине нешто што желе вође навијача. Зато је забрањено да појединци подстичу и позивају на насиље, а оне који то раде, потребно је што прије издвојити и одстранити са стадиона.¹⁵

– Други облици насилничког и недоличног понашања којима се може угрозити безбједност учесника на спортској приредби. Ова одредба је остављена, јер је немогуће предвидјети све начине и облике насиља. Могуће је тако да дође до ескалације насиља на неки други начин или комбинацијом неких од ових облика.

– Сваки облик супротстављања и непоштивања законитих наредби од стране радника полиције или припадника агенције за обезбјеђење лица или имовине издатих у циљу успостављања нарушеног јавног реда и мира на спортској приредби.

Ово су најчешћи облици и начини испољавања насиља на спортским приредбама, али као што смо рекли, није могуће обухватити све појаве. Зато је остављена могућност да се у складу са овим законом поступа и према оним лицима која на неки од непредвиђених начина угрозе сигурност учесника на спортској приредби. Они проблеми и облици угрожавања који нису обухваћени овим законом и који нису назначени, а који се појављују у пракси, рјешавају се примјеном одредби Закона о окупљању грађана¹⁶ и Закона о спорту.¹⁷

Контролу и надзор спровођења свих мјера које се предузимају, без обзира од стране којег субјекта за одржавање реда на спортским приредбама, врши Министарство унутрашњих послова Републике Српске. МУП је задужен за спровођење Закона о спречавању насиља на спортским приредбама.

МЈЕРЕ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ НАСИЉА И НЕДОЛИЧНОГ ПОНАШАЊА НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА

Насиље на спортским приредбама постоји и потребно је да му се супроставимо. Рјешавање ових проблема могуће је уз примјену адекватних мјера и предузимањем одређених радњи. Након доношења законских рјешења, потребно је да се она спроведу у пракси. Поред прописаних закона и активности полиције, потребно је да и предвиђене казне за овакве учиниоце буду адекватне. Такође, велику улогу има свијест грађана о спорту и понашању на спортским приредбама. Потребно је преко свих субјеката утицати да спортске приредбе буду примјер

¹⁵ Митровић, Љ., нав. дјело, стр. 27-28.

¹⁶ Закон о јавном окупљању ("Службени гласник Републике Српске", бр. 01/08).

¹⁷ Закон о спорту ("Службени гласник Републике Српске", бр. 4/02 и 66/03).

навијања, али без насиља, вријеђања, недоличног понашања итд. Мјере које се предузимају за спречавање насиља на спортски приредбама могу да буду сврстане у неколико категорија.

По *времену* њиховог предузимања, разликујемо мјере које се предузимају прије спортског догађаја, за вријеме спортског догађаја и после спортског догађаја.

По *степену* опасности, на мјере које се предузимају на редовним спортским приредбама и спортским приредбама повећаног ризика.

Према *субјекту* који их предузима, разликујемо мјере које предузима организатор, затим гостујућа екипа, те мјере које предузимају Министарство унутрашњих послова и други надлежни органи. За успјешно одржавање спортске приредбе задужен је организатор. Он је дужан да предузме све мјере да обавјести Министарство унутрашњих послова и друге потребне субјекте. Према Закону о спречавању насиља на спортским приредбама, организатор спортске приредбе дужан је да осигура несметано и безбједно одржавање спортске приредбе и да предузме мјере којима се предупредује и онемогућава избијање насиља и недоличног понашања гледалаца. Када спортска организација повјери организацију спортске приредбе или вршење одређених послова у организацији спортске приредбе другом правном или физичком лицу, дужна је да врши надзор над спровођењем мјера овог Закона.¹⁸

Превентивне мјере предузимају организатори спортске приредбе и оне се предузимају прије одржавања саме спортске приредбе, а имају за циљ да укључе учеснике те спортске приредбе, те да остваре сарадњу, како са њима, кроз припреме и разговор, тако и да утичу да навијачи приредбу пропрате спортски и без постојања насиља и хулиганства. Ове су мјере које су прописане Законом, и њих треба да спроводе организатори, али превентивне сличне мјере треба да спроводе и други субјекти задужени за спорт и одржавање спортских приредби, ради стварања позитивног схватања код навијача и посматрача спортских приредби, и без потребе да дође до насиља и недоличног понашања на њима. У циљу превентивног дјеловања и смањења ризика избијања насиља и недоличног понашања на спортским приредбама и манифестацијама од стране грађана односно гледалаца, спортске организације дужне су да:

- Подстичу добро организовање и добро понашање клубова својих навијача. Клубови су одговорни за понашање својих навијача и уколико дође до оштећења спортских објеката од стране њихових навијача, штету ће сносити клуб. Због тога је потребно да клуб организује своје навијаче, и да их подстиче на добро понашање и спортско навијање. Исто тако, клуб навијачима чини разне уступке, бесплатан превоз на утакмице, давање транспарената, бесплатних улазница итд. Не смију се навијачима давати средства која могу да угрозе нечији живот, или запаљива пиротехничка средства.

- Остварују сарадњу са клубовима својих навијача и иницирају одређивање редара из њихових редова, ради пружања помоћи организаторима спортских приредби у одржавању реда. На тај начин остварује се помоћ између клубова и навијача, а уједно редари из редова навијача ће више утицати на навијаче да не стварају нереде, и да се суздрже од насиља.

- Врше одговарајуће информисање својих навијача (састанци са навијачима, издавање билтена и слично), који имају за циљ да упознају навијаче са активностима клуба, али који би требало и да позивају навијаче на понашање на спортским приредбама у складу са законом и у границама фер и коректног навијања.

- Координирају активности са клубовима навијача приликом одласка на спортске приредбе као гостујућа екипа. Већ смо рекли да спортске организације воде своје навијаче на гостовања, а ове одредбе се односе на то да они треба да са навијачима договоре кретање, када ће ићи, куда, вријеме доласка и да о томе обавјесте организатора и МУП, ради предузимања одговарајућих мјера. При томе треба да упозоре своје навијаче на понашање приликом путовања, да договоре са домаћином да не дође до сусрета навијача уколико се може очекивати сукоб, да дођу раније на мјесто одржавања утакмице ради несметаног уласка у спортски објекат.

- Остваре сарадњу са члановима спортских клубова, учесницима, такмичарима спортских приредби, ради спречавања недоличног понашања спортиста и других чланова клуба.

Поред превентивних мјера које се предузимају прије спортске приредбе, веома су битне и мјере које спортске организације предузимају на спортским приредбама. Екипа која

¹⁸ Митровић, Љ., нав. дјело, стр. 28.

је домаћин, тј. која организује спортску приредбу, требало би да обезбједи све предуслове за успјешно и безбједно организовање и ток спортске приредбе. Уколико она не предузме одговарајуће мјере, или уколико дође до пропуста у организацији, одгорна лица ће трпети последице, како по Закону о сузбијању насиља на спортским приредбама, тако и од стране савеза и удружења у коме се такмиче. Када је у питању сама природа послова обезбјеђења, поред тога што обезбјеђење врши полиција, организатор спортске приредбе дужан је да образује одговарајућу редарску службу, или да ангажује правно лице или агенцију за обезбјеђење лица и имовине ради обављања послова физичког обезбјеђења и одржавање реда на спортској приредби. Велики клубови имају своју редарску службу, и као што смо видјели, може да ангажује и навијаче као редаре.

Редари морају бити адекватно опремљени и одјевени у гардеробу која указује јасно на то да су исти чувари реда на спортским приредбама, односно морају имати на одјећи видљиво истакнут натпис који означава да су припадници редарске службе. Приликом образовања редарске службе или ангажовања правног лица за послове физичког обезбјеђења лица и имовине на спортским приредбама као и одржавање реда на истим, редарска служба је овлаштена да:

- Забрани приступ објекту на којем се одржава спортска приредба лицима која су под утицајем алкохола или других опојних средстава, или се по њиховом понашању може закључити да су склони насилном или недоличном понашању;

- Ефикасно одвоји гостујуће навијаче, усмјеравајући их на посебне улазе и излазе из спортског објекта и посебан дио гледалишта који је за њих одређен;

- Онемогућити улазак гледалаца на спортски терен;

- Онемогућити уношење и продају алкохолних пића на спортском терену и у спортском објекту;

- Онемогућити уношење у објекат предмета који могу послужити или се могу употребити у насилничком понашању и насилничком поступању (пиротехничка средства, мотке, флаше, разна оруђа, оружја и сл.), односно којима се може ометати ток спортске приредбе (огледала, ласерски показивачи, звучни уређаји веће снаге, транспаренти или обиљежја којима се подстиче расна, вјерска, национална или друга нетрпељивост и мржња, односно чији је садржај увредљив и непристојан);

- Упозори, односно удаљи гледаоце због недоличног понашања, којим се може изазвати насиље на спортским приредбама и манифестацијама, или се може ометати њихов ток.¹⁹

Ово су дужности редарске службе, а поред њих на обезбјеђењу је ангажована и полиција, која своје обезбјеђење планира самостално, односно која спроводи све мјере обезбјеђења и координира са редарском службом и другим агенцијама. Министарство унутрашњих послова задужено је за спровођење овог Закона, и у складу са тим може да предузима све мјере неопходне за одржавање реда и мира при одржавању спортске приредбе.

Када гледалац или група гледалаца поступи супротно налозима редарске службе или пружи физички отпор, о томе се без одлагања обавјештава надлежно службено лице Министарства унутрашњих послова. Организатор је дужан да оствари сарадњу са надлежном организационом јединицом Министарства унутрашњих послова на чијем подручју се одржава спортска приредба, ради спровођења мјера и налога за одржавање јавног реда и мира. Поред ових служби организатор је дужан да за вријеме одржавања спортске приредбе обезбједи присуство одговарајуће службе медицинске помоћи. Потребно је да њихова екипа буде присутна на спортском терену и да је у могућности да, ако је то потребно, пружи помоћ како такмичарима или лицима из организације, тако и навијачима и свима који су присутни на спортској приредби. Такође, они морају да остваре сарадњу и да по потреби предузму мјере присуства других надлежних органа и организација, јавних служби, јавних предузећа. Ово се најчешће односи на ватрогасне јединице, чије присуство је приликом већих спортских приредби обавезно, као и на различите инспекцијске и комуналне службе, које могу бити присутне уз њих.

19 Митровић, Љ.; Павловић-Ћрбић, Н.: Правна регулатива насиља у спорту, *Насиље и спорт*, зборник радова, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2011, стр. 295.

У раду полиције, приликом процјене, неки догађаји се означавају као ризични или високо-ризични, у зависности од стања на неком подручју, сврхе догађаја, учесника и сл. То се односи и на спортске приредбе, за које се врши процена степена ризика за могућност нереда, и сходно томе планирају се и предузимају одговарајуће мјере. Полиција у раду примјењује неколико нивоа обезбјеђења, што зависи од процјене стања угрожености. Слично овоме, дефинисане су мјере које предузимају организатори када су у питању спортске приредбе повећаног ризика. Спортске приредбе повећаног ризика су међународне спортске приредбе, домаће и спортске приредбе од већег такмичарског значаја, спортске приредбе на којима се очекује присуство великог броја гледалаца или навијача гостујућих клубова, као и друге спортске приредбе, када посебне околности указују да на њима може доћи до насиља и недоличног понашања гледалаца.²⁰ Законом о спречавању насиља на спортским приредбама наведени су случајеви када је обавезна примјена мјера за случај повећаног ризика, као и могућност одлучивања да се те мјере предузимају и у другим случајевима када постоји могућност да дође до насиља и нереда.

Сходно томе, прописане су конкретне мјере које се предузимају у овим случајевима. По Закону о спречавању насиља на спортским приредбама, када околности указују на ризик од избијања насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, организатор спортских приредби дужан је да:

- О тим околностима без одлагања обавијести надлежну организациону јединицу Министарства унутрашњих послова и друге надлежне органе, надлежну спортску организацију, као и спортисте који учествују у спортској приредби. Полиција као најодговорнији орган за одржавање реда и мира мора бити правовремено обавјештена ради поступања и предузимања потребних радњи, за осигурање безбједности свих учесника спортске приредбе. Надлежна спортска организација се обавјештава како би поступила у складу са тим, предузела потребне мјере, или ако треба захтјевала одлагање приредбе, или забрану доласка гостујућих навијача.

- Одреди одговорно лице које је задужено за руковођење, спровођење мјера за спречавање насилничког и недоличног понашања гледалаца и сарадњу са Министарством унутрашњих послова. То је особа која у име клуба руководи пословима обезбјеђења, која је надлежна за рад редарске службе и осталих структура клуба и задужена за сарадњу са полицијом, координацију рада, успостављање заједничких активности, те заједничку припрему и израду плана са представницима полиције.

- Оствари сарадњу са надлежном организационом јединицом Министарства унутрашњих послова ради поступања по налозима који се односе на обезбјеђење јавног реда и мира на спортској приредби – у вези са припремом мјера обезбјеђења и њиховим спровођењем, што се односи на то шта све треба да предузму прије спортске приредбе, када се затварају капије стадиона, када почињу да долазе навијачи, из ког правца, и остале активности које треба ускладити са свим субјектима.

- Оствари сарадњу са представницима клубова навијача ради међусобне размјене информација и обезбјеђења да клубови навијача одреде дио редара на спортској приредби из својих редова ради пружања помоћи у одржавању реда на спортској приредби и обавјештавање гледалаца. Споменули смо и у претходном поглављу да се често одређују представници навијача као редари, и они се на вријеме ангажују, упознају их са њиховим пословима и обавезама. Контакт са клубовима навијача организује се долазак навијача на стадион, усмјерава се њихово кретање, припремају се све активности око стадиона.²¹

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Иspoљавање социјалне патологије, насиља, терористичких активности, прогона, пријетњи, обрачуна који су различито мотивисани, наноси велику штету угледу и значају спорта у животу савременог друштва. Међутим, у сваком случају проблем заштите спортиста, и посебно судија у спорту, остаје отворен проблем, како у погледу ефикасности, тако и у

20 Закон о спречавању насиља на спортским приредбама („Службени гласник Републике Српске“, бр. 14/04).

21 Исто.

погледу санкција које се предузимају према извршиоцима (неодговарајуће казне, прикривање и заштита извршиоца од стране дијела екстремне публике и сл.).

Потребно је истаћи да Министарство унутрашњих послова Републике Српске има веома широка овлашћења у случају одржавања спортских приредби повећаног ризика. Тако ово Министарство може да наложи предузимање свих потребних мјера ради спречавања насиља и недоличног понашања гледалаца, а посебно је наглашено да Министарство може – наложити групама гостујућих навијача кретање одређеним правцем приликом доласка и одласка из спортског објекта, наложити организатору спортске приредбе отклањање уочених недостатака спортског објекта или пропуста у организацији, те забранити улазак на спортску приредбу, односно удаљити из спортског објекта лице из чијег се понашања може закључити да је склоно насилничком и недоличном понашању. Најмање 24 часа прије почетка спортске приредбе повећаног ризика, Министарство врши преглед спортског објекта и остварује увид у организационе припреме организатора спортске приредбе.

Протеклих година на подручју РС организовано је и одржано много спортских приредби и манифестација различитих дисциплина и видова. Неке од њих биле су међулокалне, међуентитетске, међудржавне и међународне спортске приредбе. Дакле, можемо рећи да је у РС у протеклих неколико година одржан велики број спортских дешавања која су се по свом карактеру димензионирала од простих спортских сусрета, па све до правих међународних смотри спорта. Анализирајући спортска дешавања и спортске приредбе по евиденцијама које се воде у Министарству унутрашњих послова Републике Српске, односно у Центрима јавне безбједности, нису евидентирани облици насиља на спортским приредбама. Наиме, у евиденцијама и базама податка којима располаже Министарство нису децидно класификовани прекршаји који би се односили на насиље на спортским манифестацијама, већ су ти прекршаји обједињени и абсорбовани заједно у прекршаје који се односе на јавни ред и мир. Пратећи статистичке податке могло би се рећи да ова проблематика у РС заиста недостаје. Наравно, у пракси то и није тако. Осврнувши се на саму проблематику друштвено политичке ситуације у нашој земљи, евидентни су поједини испади приликом одржавања спортских приредби. Наиме, ради се најчешће о приликама када се састају екипе спортских такмичара који по националној структури припадају некадашњим зараћеним странама бивше СФРЈ.

Дакле, може се закључити да су сукоби навијача на овим просторима углавном обојени етно-националистичким мотивима. Међутим, треба истаћи да није коректно ову комплексну појаву посматрати у свијетлу само једног доминантног узрока, јер се најчешће ради о сплету више повезаних узрока и повода, укључујући елементе социјалне депривације и бунта, криминала, регија, градова и појединаца, изазваног тежњом за остваривањем личних појединачних интереса, превласти, као и интереса разних друштвених група и организација.

Такође, потребно је нагласити да је за успјешну борбу против насиља на спортским приредбама потребно развити програме и стратегије дјеловања на сузбијању нереда на спортским приредбама и више пажње поклањати превенцији и уопште концепту полицијског рада у оквиру заједнице.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вејновић, Д.: *Социологија спорта*, Факултет физичког образовања и спорта, Бања Лука, 2006.
2. Врцан С.: *Спорт и насиље данас у нас*, Напријед, Загреб 1990.
3. Коковић, Д.: *Социологија спорта*, Спортска академија, Београд, 2000.
4. Коковић, Д.: *Насиље спортске публике*, *Дефендологија*, бр. 10/01.
5. Костић, И.: *Психологија руковођења у полицији*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2003.
6. Лазовић, М.; Милошевић, В.; Милојевић, С.: *Средства и тактика полиције*, Полицијска академија, Београд, 2002.
7. Митровић, Љ.: *Насиље на спортским приредбама*, *Социјална мисао*, бр.1/09.

8. Митровић, Љ.; Павловић-Грбић, Н.: Правна регулатива насиља у спорту, *Насиље и спорт*, зборник радова, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2011.
9. Талијан, М.: *Руковођење унутрашњим пословима*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2004.
10. Теофиловић, Н.: Насиље младих на спортским приредбама, *Журнал за криминалистику и право*, бр. 2-3/04.
11. Шетка, Г.; Амићић, Г.: Насиље на спортским приредбама у Босни и Херцеговини, *Безбједност*, бр. 1/12.
12. Шкондрић, В.: *Полицијска тактика*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2003.
13. Закон о јавном реду и миру („Службени гласник Републике Српске“, бр. 20/07).
14. Закон о спречавању насиља на спортским приредбама („Службени гласник Републике Српске“, бр. 14/04).
15. Закон о јавном окупљању („Службени гласник Републике Српске“, бр. 01/08).
16. Закон о спорту („Службени гласник Републике Српске“, бр. 4/02 и 66/03).

КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТИ РЕЦИДИВИЗМА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА КРИВИЧНО ДЈЕЛО НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Мр Драгана Вујић¹

Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука

Сажетак: Полазећи од тога да је тема овога рада кривичноправни аспект рецидивизма са посебним освртом на кривично дјело насиља у породици, аутор ће у излагању које слиједи настојати да укаже на неколико битних ставки. Наиме, поред различитих приступа који постоје у дефинисању појма рецидивизма, акценат овога рада биће на видјењу, тачније ставу који законодавац у Републици Српској има у односу на појаву рецидивизма. Такође, у овом раду ће се посебно указати на проблематику поврата у извршењу кривичног дјела насиља у породици. Питање које се нужно намеће у вези се тим јесте да ли је оправдано учиниоца кривичног дјела насиља у породици третирати као примарног извршиоца имајући у виду законодавно рјешење у вези са бићем овога кривичног дјела из кога јасно произилази да је довољно да је радња кривичног дјела насиља у породици предузета само једном да би постојало ово дјело. Да ли су извршиоци кривичног дјела насиља у породици рецидивисти у криминолошком смислу те да ли се сврха кажњавања, утицај на учиниоца да не чини поново кривично дјело и његово преваспитавање, може постићи изрицањем одређених кривичних санкција овим учиниоцима, гдје се у првом реду мисли на условну осуду? Ово су само нека од питања о којима ће аутор говорити у наведеном раду.

Кључне ријечи: кривично дјело, извршилац кривичног дјела, рецидивизам, кривично право, насиље, насиље у породици.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Свакодневно смо свједоци пораста криминалитета у нашем друштву, али и чињенице да су актери криминалних дјела често иста лица. О проблему рецидивизма се мало говори и још мање пише, па и не чуди што ова тема није нашла своје мјесто у стручним, научним и академским круговима, бар не оно које јој доликује с обзиром на тежину посљедица које за собом носи. Многи аутори бавили су се проблемом рецидивизма. Закључци скоро свих тих истраживања потврдили су да се ради о комплексној појави коју је веома тешко разјаснити, а самим тим и отклонити. Сврха затворске казне је ресоцијализација, а досадашња искуства и сталан пораст повратника у затворе показује нам да је она веома тешко остварљива код ове категорије затвореника. Проблем рецидива веома је уско повезан са проблемом ресоцијализације, јер управо недостатак постпеналног третмана и немогућности окончања ресоцијализације директно утиче и на проблем рецидива, тј. поновног повратка у затворе.

Према постојећим статистичким извјештајима Министарства унутрашњих послова Републике Српске, удио повратника у структури извршилаца кривичних дјела износи око једне трећине, с тим што је перцепција да је он много већи по одређеним врстама криминалитета, попут имовинског криминалитета и наркокриминалитета. Међутим, усљед непотпуних и скромних параметара статистичких извјештаја, релативно је тешко диференцирати основне карактеристике рецидивизма што увелико отежава посао на пољу предупређења ове појаве.

Са криминолошког аспекта, узроци и услови који доводе до криминалитета су многобројни и хетерогени, те међусобно условљени, а на данашњем степену развоја криминологије као науке, сматра се да ни један фактор безусловно не доводи до криминалног понашања, усљед чега се говори о мултифакторској теорији криминалитета. Додатан проблем у етиологији криминалитета представља рецидивизам, пошто је разумљиво да исти фактори не дјелују на примарног и секундарног извршиоца криминалне активности, поготово уколико се има у виду да у периоду између првог и другог забрањеног понашања могу да дјелују исти услови у истом окружењу на појединца, а да он не почини кривично дјело. Стога се може констатова-

¹ sdragana84@yahoo.com

ти да актуелни развој криминологије као науке о узроцима и облицима испољавања криминалног понашања још увијек није објаснио механизам рецидивизма. овај проблем посебно добија на значају уколико се има у виду да недовољан фонд научних сазнања онемогућава адекватно разумијевање проблема рецидивизма, док постојећи програми у оквиру пеналног и постпеналног третмана не дају очекиване резултате, поготово на плану онемогућавања појаве рецидивизма.

Рецидивизам или криминални поврат представља посебан облик криминалитета којем се у савременој кривичноправној, криминолошкој и пенолошкој литератури посвећује много пажње. Основни проблем савремене криминологије је утврђивање тачних карактеристика овог облика криминалног испољавања, како би се на основу њих могла изградити успјешна стратегија борбе против рецидивизма. Већина аутора истиче да једина неоспорна карактеристика рецидивиста јесте да су то лица која су склона вршењу кривичних дјела, односно да су то лица према којима изречена кривична санкција није дала позитивне резултате у процесу ресоцијализације. Међутим, због постојања низа различитости у економским, психолошким и другим елементима, као и у етиологији и околностима извршеног кривичног дјела, до сада нису установљене и неке друге заједничке или специфичне карактеристике свих рецидивиста².

Досадашња истраживања о рецидивизму преступника нису била систематична и сазнања проистекла из њих су служила само појединцима у научне сврхе. Стога ће се у овом раду настојати указати на чињеницу како се проблематика поврата третира у кривичном законодавству Републике Српске, како у извршењу кривичног дјела насиља у породици те ће се с тим у вези указати и на оправданост третирања учиниоца кривичног дјела насиља у породици као примарног извршиоца кривичног дјела узимајући у обзир законодавно рјешење у вези са бићем овога кривичног дјела из кога јасно произилази да је довољно да је радња кривичног дјела насиља у породици предузета само једном да би постојало ово дјело.

О ПОЈМУ РЕЦИДИВИЗМА

Рецидивизам или криминални поврат се у литератури посматра из три угла: кривичноправног, криминолошког и пенолошког.

Кривичноправни појам се заснива на једном формалном карактеру, тј. на постојању судске одлуке којом је лице раније осуђивано за вршење кривичног дјела. Дакле, сходно кривичноправној дефиницији, рецидив је поновно вршење кривичних дела од стране лица које је већ било осуђено за неко кривично дело. Општи поврат подразумева поновно извршење било ког кривичног дела, док специјални поврат подразумева поновно вршење истог кривичног дела након раније осуде за то кривично дело. Такође, поједина законодавства разликују обични рецидив и мултирецидивизам који постоји када лице више пута врши кривична дела показујући склоности и навике за вршење истих или различитих кривичних дела. Битна карактеристика поврата, према овом схватању, јесте да је лице након правноснажне пресуде за једно кривично дјело, опет извршило једно или више кривичних дјела.

У криминолошком смислу рецидивисти су лица која су извршила више од једног кривичног дјела, истог или различитог типа, независно од постојања судске одлуке. Криминолошко схватање поврата темељи се на одређеним својствима личности учиниоца дјела – рецидивист је формиран за вршење кривичних дјела те се стога делинквентно понаша. При томе није од значаја чињеница да ли је према њему изречена правноснажна судска одлука или не.³ Дакле, сходно криминолошкој дефиницији, рецидив је поновно вршење кривичног дела без обзира на осуђиваност за раније извршено кривично дјело. Тачније, материјално постоји више кривичних дјела и сва су повезана извјесним својствима личности учиниоца.

Пенолошки појам поврата се везује за поновно издржавање казне лишења слободе и повратник је оно лице које се налази на издржавању казне лишења слободе, а већ је раније издржавао једну или више казни ове врсте.⁴ Дакле, сходно пенолошкој дефиницији, рецидив је

2 Марковић, И. (2007). *Основи криминологије*. Бања Лука: Правни факултет, стр. 235.

3 Марковић, И. (2007). *Основи криминологије*. Бања Лука: Правни факултет, стр. 235.

4 Исто, стр. 236.

поновно долажење учиниоца кривичног дјела у казнену или другу установу ради извршења кривичне санкције институционалног карактера, за дјело које је учинио после извршења казне за претходно извршено кривично дјело. У пенолошком смислу, рецидив показује да изречена казна и примјењен третман за раније извршено кривично дјело нису дали позитивне резултате у смислу ресоцијализације.

У криминолошкој литератури разликујемо три категорије повратника: делинквенти из навике (одликују их недостаци у психичкој сфери, исфрустрираност, почињена кривична дјела у периоду малолетства), професионални делинквенти (организовани, интелигентни, иницијативни, брутални) и делинквенти по тенденцији (склоност делинквенцији је условљена ендегеним факторима, гдје се нарочито истиче и наслєдство).

У криминолошком смислу поврат представља посебан облик криминалитета, што значи да на његову појаву утичу исти фактори који утичу и на криминалитет уопште, али се може претпоставити да ипак посебан значај имају ендегени фактори или фактори личности. Фактори који су важни у сагледавању етиологије поврата су: дисфункционална породица, сиромаштво, незапосленост, низак образовни статус, неадекватан третман приликом издржавања казне или неуспјешан процес ресоцијализације, дружење са криминалцима, одсуство бриге за делинквента након издржане казне и факторима личности (комплекс инфериорности, параноидни поремећај личности, недостатак емпатије и толеранције). Теорије које су дале значајан допринос у објашњењу овог облика криминалитета су теорија етикетања, теорија диференцијалне асоцијације и идентификације, теорија поткултуре и контракултуре, теорија аномије, теорија примарне и секундарне девијације и теорија фрустрације.

Као значајан фактор који утиче на појаву рецидивизма јавља се и неадекватан третман или погрешан приступ у процесу ресоцијализације, који се најчешће спомиње са термином социјалне адаптације, али разлике између ова два појма су јасне. Социјална адаптација подразумијева неку врсту „поправљања“, док ресоцијализован осуђеник подразумијева много више. Подразумијева корјениту промјену унутрашњег вриједносног система, која га више неће одвести у делинквентно понашање и извршење кривичних дјела. Смисао ресоцијализације се састоји у оспособљавању осуђеника да поштује друштвене вриједности, да се поново укључе у друштво и тако постану корисни чланови заједнице. Под третманом у казненој установи се подразумијевају поступци који произлазе из режима рада и живота у казненој установи и у оквиру тог третмана може се говорити о „преваспитном третману“, али само као о једном његовом саставном дијелу. Самосталне методе ресоцијализације осуђених лица су: рад осуђених лица, индивидуални рад с васпитачима, групни рад, осуђеничка самоуправа и образовање, културно-умјетнички рад и физичко васпитање осуђеника. Третман у постпеналном периоду је кључан за потпуну ресоцијализацију, али и третман са највећим пропустима и видљивим недостацима.

КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТ РЕЦИДИВИЗМА

Као што се из претходног излагања могло видјети, поврат или рецидивизам у извршењу кривичног дјела у кривичноправном смислу постоји када лице након правноснажне пресуде за једно кривично дјело, опет извршило једно или више кривичних дјела. Разматрајући став који законодавца у Кривичном закону Републике Српске⁵ заузима у односу на проблем поврата одмах на почетку уочава се чињеница да се поврат не третира у засебном члану који би се искључиво односио на сва питања везана за поврат као што је то случај са осталим институтима у кривичном праву. Сходно томе нужно се намеће питање, гдје се то, у оквиру Кривичног закона налази материја која се односи на поврат? Законодавац цјелокупно своје виђење проблематике поврата смјешта у члан 37, став 4 Кривичног закона Републике Српске.

Члан 37 Кривичног закона носи назив *Општа правила за одмјеравање казне*. Када је ријеч о одмјеравању казне наш законодавац у ставу 1 одређује општа правила о одмјеравању казне у којима као основне критерије наводи: прописану казну, сврху кажњавања и олакшавајуће и отежавајуће околности (околности везане за дјело и учиниоца). Околности везане за учинио-

5 Кривични закон Републике Српске, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 49/03.

ца и дјело законодавац таксативно набраја и под њима подразумева следеће околности: степен кривице, побуде из којих је дјело учињено, јачина повреде или угрожавања заштићеног добра, ранији живот учиниоца, личне прилике учиниоца, држање учиниоца после извршења кривичног дјела, друге околности које се односе на личност учиниоца и сл. Питање поврата законодавац третира у ставу 4 наведеног члана и то на следећи начин: *када су одмјерава казну учиниоцу за кривично дјело учињено у поврату, посебно ће узети у обзир да ли је раније учињено дјело исте врсте као и ново дјело, да ли су оба дјела учињена из истих побуда и колико је времена протекло од раније осуде односно од раније издржане или опроштене казне.*

Све што је законодавац сматрао да треба регулисати у вези са проблематиком поврата у закону, садржано је у презентованом ставу. Из оваквог виђења поврата од стране законодавца може се извести неколико закључака. Наиме, за постојање поврата законодавац не поставља никакве услове осим да је учинилац најмање једанпут раније осуђиван. Законодавац поврат третира као *факултативну отежавајућу околност*. Зато што приликом одлучивања да ли ће поврат узети као отежавајућу околност законодавац суд упућује на околности које се тичу раније учињеног кривичног дјела и оног за које му се суди, да ли су оба дјела учињена из истих побуда, као и колико је времена протекло од раније осуде, односно од издржане, опроштене или застарјеле казне. Ово нису услови за постојање поврата већ само околности које суд узима у обзир приликом доношења одлуке о томе да ли ће поврат узети као отежавајућу околност. Наравно, као и код свих других отежавајућих околности суд се приликом одмјеравања казне мора кретати у оквиру прописане казне за ново дјело за које одмерава казну учиниоцу који је већ једанпут био осуђиван. Наведени услови су постављени тако широко да суду дају широке могућности у погледу процјене када ће поврат узети као отежавајућу околност а када неће. Једноставно речено, поврат у извршењу кривичног дјела могао би се узети као отежавајућа околност када је испуњена само једна околност у одређеном случају, мада у неком другом не мора, што је све, уз остале околности наведене у члану 37, препуштено слободној судској процјени. Дакле, из законске експресије јасно произилази да приликом одлучивања да ли ће поврат узети као отежавајућу околност закон посебно сугерише суду да процјењује однос раније учињеног и новог дјела.

Поврат постоји онда када учинила који је раније осуђиван поново учини кривично дјело. Разликује се од реалног стицаја гдје се такође ради о томе да је једно лице учинило два или више кривичних дјела. Овдје је ријеч о већ осуђиваном лицу које после осуде поново учини кривично дјело. Разлика је у томе што се у првом случају ради о неефикасности државе односно органа кривичног правосуђа у погледу примјене кривичног права у односу на учиниоца кривичног дјела, док код поврата учинилац на примјену санкције умјесто да на њега дјелује превентивно, реагује поновним вршењем кривичних дјела.⁶ Наше кривично право сада познаје само једну врсту поврата, тачније подјелу на општи поврат и специјални поврат, што се види из дијела гдје законодавац упућује на процијену сродности новог дјела и раније почињеног. Раније је наше законодавство познавало подјелу на обичан и вишеструки поврат. У теорији је позната подјела и на генерални и специјални поврат. У првом случају учинилац после осуде за једно кривично дјело учини друго кривично дјело које са првим није сродно, док је у другом случају ријеч о истоврсном односно сродном кривичном дјелу. Ту подјелу индиректно прихвата и наш Кривични закон упућујући суд да приликом одлучивања о дејству поврата узме у обзир сродност дјела на које се односи ранија осуда и новог кривичног дјела.⁷

Раније, наше кривично законодавство је познавало и вишеструки поврат као *факултативни основ за поштравање казне*. После измјена и допуна из 2003. године он се више није ни могао звати вишеструким повратом, јер се као услов за поштравање казне није захтјевало да је учинилац био најмање два пута осуђиван.⁸ Теоретичари и практичари данашњице сматрају да је овакво рјешење доста необично имајући у виду чињеницу да се ради о старом проблему изналагања начина реаговања на вишеструки поврат. Ранијем рјешењу могао се упутити приговор да се учинилац строжије кажњава због кривичних дјела за која је већ био кажњен односно осуђен. Једно од могућих рјешења наведеног проблема, а које познају нека

6 Стојановић, З. (2009). *Кривично право – општи део*. Београд: Правна књига, стр. 280.

7 Исто, стр. 280.

8 Исто, стр. 208.

савремена европска законодавства јесте да се уз казну одмјерену према општим правилима вишеструком повратнику изрекну одговарајуће специјалне мјере безбједности како би се утицало на повећану опасност коју лице испољава за извршење кривичног дјела. Међутим, искуства у вези са овим специјалним мјерама безбједности су углавном негативна, јер се њихово извршавање у принципу своди на лишавање слободе вишеструког повратника, тако да се и на тај начин такав учинилац само строжије кажњава. Због чињенице да је наша судска пракса ријетко користила могућност строжег кажњавања вишеструког повратника, као и због одређених криминално-политичких разлога наш законодавац је напустио овај основ за поопштравање казне.

Кривични закон више не познаје поврат као основ за поопштравање казне. Чињеница да поврат више не може бити основ за поопштравање казне не значи да је законодавац поврат свео на ранг било које друге отежавајуће околности. Самим тим што га издваја у засебан став законодавац је хтјео да изрази став да поврат има посебан значај и да укаже на релевантне околности које суд треба да има у виду када одмјерава казну учиниоцу који се налази у поврату.⁹

Законодавац на индиректан начин о поврату говори и у члану 28. који се односи на сврху кажњавања. Наиме, иако већина европских кривичних законодавстава не одређује изричито сврху кажњавања, оправдана је оцјена у литератури код нас да је добро што је наш закон прихватио или боље рећи задржао овакво рјешење.¹⁰ Сврха кажњавања у нашем кривичном законодавству одређена је на два начина. Кривични закон најприје у одредби члана 5 став 3 одређује општу сврху свих кривичних санкција а то је сузбијање противправних дјелатности којима се угрожавају или повријеђују вриједности заштићене кривичним законодавством, односно превентивни утицај на друге да поштују правни систем и не чине кривична дјела, те спречавање учиниоца да чини кривична дјела и подстицање његовог преваспитавања. Полазећи од тако постављених општих оквира сврхе кажњавања, закон је одредио само сврху казне односно сврху кажњавања и то:

1) Спречавање учиниоца да чини кривична дјела и његово преваспитавање

2) Утицај на друге да не чине кривична дјела и

3) Развијање и учвршћивање друштвене одговорности изражавањем друштвене осуде за кривично дјело и неопходност поштовања закона.

У кривичне законе Федерације БиХ (у даљњем тексту: ФБиХ) и Брчко Дистрикта БиХ (у даљњем тексту: БДБиХ) уведен је од 2010. године, још један елемент сврхе кривичноправних санкција уопште – „заштита и сатисфакција жртава кривичних дјела“ (члан 7, тачка б) КЗ ФБиХ и члан 7, тачка б) КЗ БДБиХ).

Сматра се да је овакво рјешење корисно јер представља одређени путоказ суду приликом одмјеравања казне, с обзиром на то да наш закон примјену многих института везује за остваривање сврхе кажњавања, као што су одмјеравање казне, ублажавање и ослобођење од казне и сл.

Дакле, приликом одмјеравања казне суд мора водити рачуна о томе да је у конкретном случају потребно постићи сврху кажњавања. Ту се јавља проблем антиномије сврхе кажњавања. Наиме, поставља се питање којој сврси дати предност ако различите сврхе кажњавања захтјевају различиту казну у конкретном случају. На примјер, ако је ријеч о учиниоцу великог броја лакших дијела против имовине који је вишеструки повратник, који чак показује неке карактерне црте личности везане за вршење одређених кривичних дјела, ако би уопште била могућа његова ресоцијализација, за то би било потребно много дуже вријеме него што захтијева тежина учињених дјела, односно та казна би била много дужа од оне коју захтјева генерална превенција.¹¹

Такође, када је у питању сврха кажњавана, посебно њен дио који се односи на специјалну превенцију, поставља се питање да ли се она може остварити изрицањем свих кривичних санкција повратнику у извршењу кривичног дјела које познаје наше кривично законодавство, гдје се у првом реду мисли на условну осуду?

⁹ Исто, стр. 281.

¹⁰ Бабић, М. (2008). *Кривично право – општи и посебни дио*. Бања Лука: Правни факултет Бања Лука, 147.

¹¹ Стојановић, З. (2009). *Кривично право – општи део*. Београд: Правна књига, стр. 208.

У неким кривичним законодавствима из ранијег периода предвиђена су била одређена ограничења везан управа за ову кривичну санкцију. Наиме, у погледу услова везаних за учиниоца кривично дјела полазило се од става да донекле треба ограничити круг лица којима се може изрећи условна осуда.¹² Доста је често заступано и у законодавствима спроведено мишљење да примјену условне осуде треба искључити у односу на поједине категорије лица, прије свега у односу на лица која су већ вршила кривична дјела (такво рјешење је садржао Кривични закон ФНРЈ из 1951. године).

Наше кривично законодавство није познавало овакво рјешење све до измјена и допуна кривичног закона из 2010. године. Управо до тада кривично законодавство није познавало никаква ограничења када је у питању примјена ове кривичне санкције. Према Кривичном закону Републике Српске упозоравајуће санкције се изричу кривично одговорном учиниоцу кривичног дјела само у случајевима када, с обзиром на природу и тежину дјела, околности под којима је дјело учињено и личност учиниоца, није нужна примјена казне и када се сврха кажњавања може постићи упозорењем уз пријетњу казном или само упозорењем. Полазећи од сврхе кажњавања може се рећи да би сврха ових кривичних санкција била да се путем упозорења утиче на учиниоца да не чини ново кривично дјело, уколико се, имајући у виду дјело и учиниоца, дође до увјерења да је то најприкладнији начин за остваривање циљева специјалне и генералне превенције. Битан услов њиховог изрицања јесте да суд стекне увјерење да ће се и самим упозорењем постићи сврха кажњавања. Као такве мјере упозорења су намјењене првенствено примарним делинквентима, односно лицима која су први пут извршила кривично дјело.

При одлуци да ли ће учиниоцу изрећи условну осуду, суд ће оцјенити да ли се од учиниоца са основом може очекивати да убудуће неће вршити кривична дјела иако казна којом му се пријети не буде извршена, на основу свих околности важних за такву оцјену.

Условна осуда је алтернативна кривична санкција која се, према законској регулативи, може изрећи за било које кривично дјело ако су испуњени законски услови њеног изрицања. Имајући у виду чињеницу да условна осуда представља првенствено санкцију која је намјењена за лакша и средње тешка кривична дјела и за учиниоце кривичних дјела са повољном прогнозом њиховог понашања, законодавац је предвидио услове за изрицање условне осуде којима је поставио оквире примјене ове кривичне санкције.

Објективни услов за изрицање условне осуде састоји се у томе да је за дато кривично дјело суд утврдио казну затвора до двије године (која подразумијева и казну затвора од двије године) или новчану казну. Основни услов за изрицање ове санкције састоји се у томе да је за дато дјело суд утврдио казну затвора до двије године или новчану казну. Мјеродавна је казна коју је суд у поступку одмјеравања утврдио а не она која је предвиђена за конкретно кривично дјело.¹³

Субјективни услов везан је за личност учиниоца кривичног дјела, а на основу чега суд цијени да ли се основано може очекивати да ће условна осуда довољно утицати на учиниоца да више не врши кривична дјела, те да због тога није нужно примјењивати казну. Предвиђени услови за изрицање условне осуде морај бити кумулативно испуњени.¹⁴

Законодавац није ограничио примјену ове кривичне санкције само на одређене категорије учинилаца из чега произилази да се она може изрећи према сваком учиниоцу кривичног дјела (примарном делинквенту или повратнику) под условом да суд стекне увјерење да ће се и таквом санкцијом постићи сврха кажњавања.

Измјенама и допунама кривичног закона из 2010. године предвиђена су извјесна ограничења у примјени ове санкције и то на сљедећи начин: „Условна осуда не може се изрећи учиниоцу којем је већ једном изречене условна осуда за кривично дјело и учиниоцу који је једном или више пута правноснажно осуђиван на казну затвора.”¹⁵

У србијанском кривичном законодавству ограничења примјене условне осуде су постављена на сљедећи начин:

12 Исто, стр. 291.

13 Бабић, М. (2008). *Кривично право – општи и посебни дио*. Бања Лука: Правни факултет, 174.

14 Исто, 175.

15 Закон о измјенама и допунама Кривичног закона. *Службени гласник Републике Српске*, бр., 73/10.

Поред основног услова (утврђене казне затвора у трајању мањем од двије године), прописан је и допунски услов који је везан за запријеђену казну а што има за циљ ограничење у примјени условне осуде тј. њено искључење код тешких кривичних дјела. За кривична дјела за која се може изрећи казна затвора од десет година или тежа, условна осуда се не може изрећи. Такође, у актуелном србијанском кривичном законодавству, условна осуда се не може изрећи ако није протекло више од пет година од правноснажности осуде којом је учиниоцу изречена казна затвора за умишљајно кривично дјело.¹⁶ Ефикасност условне осуде се мјери процентом опозваних условних осуда.

КРИВИЧНО ДЈЕЛО НАСИЉА У ПОРОДИЦИ ИЛИ ПОРОДИЧНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ – ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА

Упркос томе што се често не пријављује, као и недостацима у прикупљању података и непостојању детаљног и свеобухватног истраживања овог проблема, насиље у породици препознато је као широко распрострањени облик кршења људских права у Босни и Херцеговини (у даљњем тексту: БиХ).

У складу са међународним стандардима, државе су одговорне за сузбијање, провођење истраге и кривично гоњење свих облика кршења људских права. Ова обавеза односи се и на насиље у породици, јер оно представља кршење основних људских права. Насиље у породици такође садржи значајну компоненту родне дискриминације, те се зато, у великој мјери преклапа са појавом насиља над женама.

Насиље у породици (*domestic violence*) је, нажалост, веома распрострањена појава, мада је пријављених случајева много мање него што је то у стварности случај. Основни циљ насилника – углавном мушкарца унутар породице – јесте успостављање апсолутне контроле над жртвом (жртвама) употребом силе, застрашивањем и манипулацијом.

Говорећи о насиљу, можемо да набројимо неколико категорија: физичко злостављање, емоционално злостављање, сексуално злостављање и материјално – економско злостављање. Насиље, најчешће, произилази из социјално – патолошких појава као што су алкохолизам, незапосленост, душевна болест, поремећени породични и брачни односи и др.

Осим физичког насиља које укључује гурање, шамарање, премлаћивање, чупање косе, ударање рукама, ногама и разним предметима, ту је и психичко насиље које се односи на облике злостављања са циљем презентовања моћи и контроле над жртвом кроз разне забране, омаловажавања, исмијавање у јавности, изолацију, пријетње, увреде, контролу кретања, ограничавање социјалних комуникација, претјерану љубомору и др. Трагови насиља нису видљиви као код физичког насиља, али су зато посљедице далекосежне и доводе до разарања структуре личности. Жртва се, постепено, повлачи у себе, губи осјећај властите вриједности и пада у депресију. У тежим случајевима јављају се суицидалне идеје, а могући су и покушаји суицида. Сексуално насиље се односи на сексуално узнемиравање и силовање, односно приморавање на сексуални однос без пристанка жртве, на радном мјесту, у школи, на факултету, на улици и у породици. Жртве присиљавају на учешће у сексуалним активностима, на блудне радње које им не одговарају и које су за њих понижавајуће. Економско злостављање укључује ускраћивање и одузимање финансијских средстава, неплаћање алиментације или издржавања, те други облик остављања брачног партнера или члана породице без средстава за живот.¹⁷

Кривични закон Републике Српске из 2000. године први пут је увео кривично дјело „насиље у породици и то у оквиру Главе XX „Кривична дјела против брака и породице“. Ова одредба измијењена је и допуњена 2003. године, када је и предвиђена строжа казна затвора, у трајању до двије године. Уколико дјело насиља у породици резултира смрћу члана породице, који је раније био и злостављан, починилац ће бити кажњен казном затвора од најмање десет година. “. У Закону о измјенама и допунама Кривичног закона из 2013 године извршене су измјене члана 208 који се односи на кривично дјело насиље у породици а које гласи:

16 Стојановић, З. (2009). *Кривично право – општи део*. Београд: Правна књига, стр. 291.

17 <http://psiholog.ba/nasilje-u-porodici>

„(1) Ко примјеном насиља, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, тјелесни интегритет или душевно здравље члана своје породице или породичне заједнице и тиме доведе до повреде физичког или психичког интегритета пасивног субјекта, казниће се новчаном казном или казном затвора од три мјесеца до три године.

(2) Ако је при извршењу дјела из става 1 овог члана коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство погодно да тијело тешко повриједи или здравље наруши, учинилац ће се казнити затвором од шест мјесеци до пет година.

(3) Ако је услед дјела из ст. 1 и 2 овог члана наступила тешка тјелесна повреда или тешко нарушавање здравља или су она учињена према лицу млађем од 18 година или у присуству лица млађег од 18 година, учинилац ће се казнити затвором од двије до десет година.

(4) Ако је услед дјела из ст. 1, 2 и 3 овог члана наступила смрт члана породице или породичне заједнице, учинилац ће се казнити затвором од три до петнаест година.

(5) Ко лиши живота члана породице или породичне заједнице којег је претходно злостављао, казниће се затвором од најмање десет година.

(6) Ко прекрши мјере заштите од насиља у породици које му је суд одредио на основу закона, казниће се новчаном казном и затвором од три мјесеца до три године.

(7) Чланом породице или породичне заједнице, у смислу овог кривичног дјела, сматрају се супружници или бивши супружници и њихова дјеца и дјеца сваког од њих, ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери, њихова дјеца или дјеца сваког од њих, сродници по тазбини закључно до другог степена без обзира на чињеницу да је брачна заједница престала, родитељи садашњих и бивших брачних и ванбрачних партнера, сродници из потпуног усвојења у правој линији без ограничења, а у побочној закључно са четвртим степеном, као и сродници из непотпуног усвојења, лица која везује однос старатељства, лица која живе или су живјела у истом породичном домаћинству, без обзира на сродство, те лица која имају заједничко дијете или је дијете зачето, иако никада нису живјела у истом породичном домаћинству.¹⁸

Република Српска и ФБиХ су 2005. године усвојиле законе о заштити од насиља у породици, чије се одредбе, на извјестан начин, преплићу са одредбама из кривичних закона. Оба закона дефинишу концепт породице и кривичног дјела насиља у породици, и одређују заштитне мјере за жртве насиља у породици. Значајно је да се овим законима прописују кривичноправне санкције за све државне званичнике, који не пријаве случај насиља у породици.

Радња извршења основног облика овог дјела одређена је посљедицом (тзв. посљедична радња) тако да ће овај облик дјела постојати независно од конкретног облика испољавања насиља под условом да је тиме угрожено спокојство, тјелесни интегритет или душевно здравље члана породице или породичне заједнице. Под дрским или безобзирним понашањем могло би се подразумевати свако оно понашање које знатније одступа од уобичајеног понашања у породичним односима, нпр. груб или бахат однос према члановима породице и сл.¹⁹

Такође, ово кривично дјело спада у доста ријетка или специфична кривична дјела у погледу својих субјеката, јер се може извршити само између ограниченог круга лица јер извршилац дјела као и пасивни субјекат могу да буду само чланови породице или породичне заједнице.²⁰

Према одредбама Кривичног закона ово кривично дјело састоји се у угрожавању спокојства, тјелесног интегритета или душевног стања члана своје породице примјеном насиља, пријетњом да ће се напасти на живот или тјело, дрским или безобзирним понашањем. Међутим, оно што је наважније код одредаба овог закона, јесте да за постојање кривичног дјела насиља у породици није релевантан континуитет у вршењу насиља. Довољно је да је радња дјела извршена само једном (Јовановић, 2010).²¹ Број поновљених радњи може бити од значаја само за одмјеравање казне, а не и за квантификацију дела. Са једне стране ово је добра одредба, јер не подразумева да жртва мора да трпи неко вријеме насиље да би могла

18 Закон о измјенама и допунама Кривичног закона, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 67/13.

19 Бабић, М. (2008). *Кривично право – општи и посебни дио*. Бања Лука: Правни факултет, 263.

20 Исто, 263.

21 Јовановић, С. (2010). *Правна заштита од насиља у породици*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

да очекује заштиту од државе. Са друге стране посматрано, да ли има мјеста овде говорити о рецидивизму. Ако је неко вршио насиље над неким чланом своје породице неко време, и затим „правио паузу“, па поново вршио насиље, да ли је он све време вршио једно дело, или је повратник у криминолошком смислу.

Говорећи о законским одредбама овог закона важно је поменути још једну његову карактеристику. Квалификовани облик овог дела је када услед насиља које је трпела жртва дође до смрти. За овакву инкриминацију није јасан законодавни мотив. Овакво убиство делимично представља привилегован облик обичног убиства, за које је прописана казна од једне до осам година затвора. За квалификовани облик дела насиље у породици забрањена је казна од најмање десет година затвора односно дуготрајни затвор. Ово посебно постаје нејасно ако се разматра у односу на поврат. Ако неко буде осуђен јер је усмртио свог члана породице, а касније осуђен поново за убиство, да ли се ради о специјалном поврату? Правно гледано, он није починио исто кривично дело, а са друге стране у оба случаја наступила је смрт жртве.

Мисија ОСЦЕ-а је 2009. године објавила извјештај са прелиминарним резултатима примјене закона о заштити од насиља у породици у Републици Српској и ФБиХ, у којем је истакнут низ проблема у вези са примјеном ових закона и изрицањем заштитних мјера за жртве насиља у породици.²² Подаци истраживања које је спроведено 2009. године, показују да је насиље у породици у значајној мери присутно у БиХ и да најчешће погађа жене и децу. Оно има значајне и дугорочне последице по физичко и психичко здравље жена и деце, и преноси се са генерације на генерацију. Присутни су сви облици насиља (психичко, физичко, сексуално), а насилник у породици је најчешће мушкарац и то супруг/партнер. Такође, евидентна је изложеност деце директном и индиректном насиљу, што има дуготрајне и озбиљне последице по њихово физичко и психичко здравље.

Укупно 289 предмета насиља у породици обухваћени су наведеним истраживањем које је спроведено на подручју цијеле БиХ. Изречене санкције у овим предметима су анализиране како би се добио податак о учесталости изрицања појединих кривичних санкција, као и друге појединости које карактеришу санкције изречене за дјела насиља у породици. Анализом су обухваћени правноснажно ријешени предмети из периода од 2004. до 2010. године, који се односе на предмете из ФБиХ, Републике Српске и БДБиХ.

Преглед изречених кривичноправних санкција у анализираним предметима показао је следеће:

- У већини предмета изречене су условне осуде, скоро 77,2% (или 223 предмета);
- Казне затвора изречене су у само 8,3% од укупног броја предмета (или 24 предмета);
- Починиоци су кажњени новчаном казном у 13,5% предмета (или 39 предмета).

Најзначајнији податак у вези са врстом изречених кривичноправних санкција за насиље у породици односи се на чињеницу да преовладавају условне осуде, на које отпада 77,2% укупног броја праћених предмета – или 223 од укупно 289 предмета. Ово је уочљив тренд у цијелој БиХ. Такође је вриједно напоменути да је већина казни затвора утврђених условним осудама, прилично ниска. Подаци показују да је у већини предмета у којима је изречена условна осуда (88,8% од 223 предмета) суд утврдио казну затвора у трајању од једног мјесеца до шест мјесеци. То показује да су у већини предмета насиља у породици које је Мисија ОСЦЕ-а пратила (198 предмета), изречене казне затвора биле не само ниске, него су изрицане условне осуде – што значи да у пракси починиоци нису ни ступили на издржавање казне. У малом броју предмета изречене су условне осуде са временом провјеравања у трајању од 18 мјесеци, двије године или дуже, а најдуже вријеме провјеравања било је четири године. Предмети у којима су изречене условне осуде односили су се на разноврсна дјела насиља у породици, од премлаћивања, шамарања, физичких напада с наношењем тешких озледа, или употребе оружја, као што је хладно и ватрено оружје и експлозивне направе. Жртве у тим предметима била су дјеца, стари родитељи и чланови проширене породице, као и партнери. Алкохолизам је честа појава у оваквим предметима, у којима се наводе почињења дјела док је оптужени

²² Видјети: Мисија ОСЦЕ-а у БиХ, *Насиље у породици – одговор надлежних институција и заштита жртава у Федерацији Босне и Херцеговине и Републици Српској: запажања о примјени Закона о заштити од насиља у породици у пракси надлежних институција*, јули 2009. године.

био у „опијеном стању“ или „под утицајем алкохола“. Међутим, у већини ових предмета не постоји индикација да је мјера безбједности обавезног лијечења од зависности изречена уз условну осуду.

Олакшавајуће околности утврђене су и кориштене као основа за блажу казну или ублажавање у 54 од 70 предмета – скоро 74%. Низ таквих различитих фактора узети су у обзир. Често се позива на ранију неосуђиваност оптуженог. Признање кривице, изражавање кајања за кривично дјело или њихова комбинација, често је прихваћана од суда као олакшавајућа околност; забиљежено је у 64% свих предмета у којима су утврђене олакшавајуће околности. У неколико предмета, судови су се позивали на „примјерено понашање оптуженог у судници“. Иако су ово фактори које суд често узима у обзир као олакшавајуће околности, било би важно дефинисати шта „примјерено понашање“ значи из перспективе суда и који је његов утицај на изречену кривичноправну санкцију. Штавише, чак и ако се узме да је ово релевантна или бар уобичајена олакшавајућа околност, било би забрињавајуће ако би се минимум доброг владања, који се очекује од оптуженог пред судом, узео у обзир, како би се знатно умањила кривичноправна санкција у тешким предметима, као што је насиље у породици. Друга, често кориштена олакшавајућа околност, јесте статус оптуженог као оца или „породичног човјека“. Међутим, ове околности треба узимати на други начин уколико је оптужени отац пунољетне дјеце, или није одговоран за привређивање у породици. Узимајући у обзир да је у скоро сваком предмету оптужени ожењен или има дјецу, судови с опрезом требају цијенити ове околности како би избјегли претпоставке да брачни статус или очинство, само по себи, некако побуђује већи степен „поштовања“ у друштву, или да пружа неку врсту карактерних препорука о починиоцу. У другим предметима, судови су утврђивали олакшавајуће околности у складу са жељама жртава, које нису хтјеле да оптужени издржава затворску казну, које су повукле пријаву, нису учествовале у поступку или су изјавиле да су се помириле с оптуженим. Ово су такође релевантне околности, али би било неопходно детаљније испитати начин на који су жртве испитиване о овим стварима, тј. јесу ли саслушане насамо, или се од њих тражило да јавно на суду дају изјаву у присуству оптуженог. У неким од праћених предмета судија је јавно потицао жртве да се помире с оптуженим. Друга, често навођена олакшавајућа околност, су материјалне прилике оптуженог; судови се често позивају на лоше економско стање, незапосленост и сиромаштво. Ова опажања тачно одражавају економску стварност многих породица у БиХ, и често је релевантна околност, посебно при доношењу одлуке о изрицању новчане казне. Ипак, оно што се мора избјећи је да стање, узроковано тешким економским приликама, на било који начин, за суд буде објашњење или оправдање за почињење кривичног дјела. Свако такво тумачење било би изузетно забрињавајуће, пошто је задатак суда да пошаље снажну поруку друштву како не постоји оправдање за насиље у породици, нити да неке вањске околности могу ослободити починиоца од одговорности за такво понашање. Оно што је од огромне важности је да физички напад или злостављање не буду ни у којем случају прихваћени као оправдан одговор на проблеме у неком односу.

За разлику од велике учесталости с којом судови утврђују олакшавајуће околности, у мањем броју предмета утврђене су отежавајуће околности приликом одмјеравања казне: у само 29 од 70 предмета, или приближно 41%. Отежавајућа околност која се најчешће наводи, односи се на ранију осуђиваност. Међутим, у већини ових предмета, раније осуде нису се односиле на предмете насиља у породици – само седам од укупно 70 укључивало је рецидивизам за насиље у породици. Ови подаци указују на то да упркос чињеници да су често кривична дјела насиља у породици повезана с актима ранијег насиља у некој породици, то се не одражава у поступцима у предметима насиља у породицама пред судовима. Друге отежавајуће околности које је суд наводио укључују тежину насиља или повреда нанесених жртви, дуготрајну и сталну природу насиља, нарочиту рањивост жртава које су биле старије или слабог здравственог стања, те одбијање оптуженог да изрази кајање због свог понашања. Међутим, ове околности ријетко су узимане у обзир и обично су се појављивале само у једном или два предмета, свака.

Из горе наведене анализе утврђено је постојање три тренда које Мисија ОСЦЕ-а у БиХ сматра проблематичним.

1. Одмјеравање казне на граници или испод границе прописане законом (Ово представља стални проблем за све облике кривичног дјела насиља у породици, али највише забрињава процесирање квалификованих облика, који се односе на дјецу и малолетнике, кориштење ватреног оружја или тешке тјелесне повреде. Резултати праћења судских поступака показују да се, и у ФБиХ и у Републици Српској, изречена казна затвора починиоцима, сходно овим одредбама закона, креће у распону од три, шест или десет мјесеци. Чак се за велику већину ових предмета изриче условна осуда, којом се утврђује казна затвора у трајању од шест, четири или два мјесеца, што је испод границе прописане законом. Поред тога, у неколико предмета за које закон прописује казну затвора, суд је одлучио прихватити захтјев оптуженог и изрећи новчану казну у *замјену за затвор*. Тешко је, ако не и немогуће, одредити на који су начин отежавајуће и олакшавајуће околности утицале на евентуалну казну. Судови не образлажу на који начин су ти фактори утицали на, на примјер, одлуку да је условна осуда адекватнија од казне затвора, или на који начин су олакшавајуће околности утицале на изрицање казне испод границе прописане законом. Одмјеравање казне испод границе прописане законом дозвољено је када суд утврди „постојање нарочито олакшавајућих околности које указују на то да се и ублаженом казном може постићи сврха кажњавања“. Проблем представља чињеница да образложења суда пружају мало или готово нимало информација о појединостима тих околности, на који начин су утврђене, или на који начин се оне односе на ту конкретну изречену казну, те то да се суд не позива увијек на постојање „нарочито олакшавајућих околности“. Чини се да анализа судске праксе указује на то да судови тумаче постојање више олакшавајућих околности као постојање „нарочито олакшавајућих околности“ у датом предмету. Међутим, то није прописано законом, а суд би морао образложити шта представља „нарочито олакшавајуће“.

околности“ у конкретном предмету. Чини се да судови не успијевају осигурати да су казне сразмјерне тежини кривичног дјела. Ако кривичноправне санкције представљају друштвену осуду почињеног кривичног дјела, казне испод границе прописане законом шаљу јасан сигнал да се насиље у породици не сматра озбиљним кривичним дјелом и да не завређује подједнако озбиљну казну. Кажњавање на граници или испод границе прописане законом такође је, на извјестан начин, потпомогнуто могућношћу коришћења скраћених поступака. Тако, често коришћење казненог налога представља одређени проблем, посебно у кривичним дјелима насиља у породици с израженим степеном насиља, с обзиром на то да његова примјена гарантује изрицање незатворске казне. Имајући у виду да се у овим поступцима не одржава главни претрес, то може умањити пуни учинак процесирања оптуженог и зато неће произвести ефект одвраћања од понављања кривичног дјела. Поред тога, важно је напоменути да изостанак главног претреса значајно умањује могућност да жртве учествују у суђењу или увиде да је правда задовољена на суду. Осим тога, путем института преговарања о кривици дата је могућност изрицања казне испод законом одређеног минимума, чак и ако не постоје „нарочито олакшавајуће околности“.

2. Блажа квалификација и неспремност да се насиље у породици процесира у стицају са другим кривичним дјелима (Други проблем односи се на процесирање починилаца за „основни“ или „неквалификовани“ облик кривичног дјела насиља у породици, иако би се дјело могло подвести под квалификовани облик насиља у породици, који укључује коришћење ватреног оружја, и који оставља негативне посљедице на дјецу или узрокује тешке тјелесне повреде. Посебно су алармантни предмети злостављања дјетета, за које се починиоцима није на терет стављао квалификовани облик дјела. „Блажа“ квалификација може указивати на то да на институционалном нивоу постоји дубоко неразумијевање природе и облика у којем се насиље у породици може појавити. „Блажа“ квалификација указује на недостатак родног сензибилитета, сензибилитета за насиље у породици и питања добробити дјетета, који могу дубоко утицати на искуства жртава насиља у породици у кривичном поступку. Чини се да такве врсте казни не испуњавају на адекватан начин сврху кривичноправних санкција уопште, које пружају „заштиту и сатисфакцију жртве“. Оваква пракса кажњавања умањује домет норме, која за циљ има и поправљање починилаца насиља у породици зато јер оптуженог не суочава са природом, озбиљношћу и посљедицама његових радњи.

3. Пропуст да се опозове условна осуда због почињења новог дјела у току времена провјеравања (Кривичним законима ФБиХ и БДБиХ прописује се да условна осуда мора бити опозвана ако у току времена провјеравања осуђена особа буде осуђена за друго кривично дјело и за то дјело јој буде изречена казна затвора од двије или више година. То значи да ће, у ФБиХ и БДБиХ, судећи према садашњој пракси кажњавања, понављање кривичног дјела насиља у породици у времену провјеравања, врло ријетко прећи праг када условна осуда мора бити опозвана. Ако је за друго дјело особи изречена казна у краћем трајању, суд ће процијенити хоће ли условна осуда бити опозвана. Међутим, изрицање условне осуде у Републици Српској је, од августа 2010. године, теже. У складу са чланом 47, став (4) Кривичног Закона Републике Српске, условна осуда не може бити изречена починиоцу који је већ осуђен на условну осуду за *било које* кривично дјело, или који је већ осуђиван на казну затвора. Поред тога, условна осуда треба бити опозвана ако починилац „у времену провјеравања почини једно или више кривичних дјела“. С обзиром на то да нема ограничења када је у питању тежина будућег кривичног дјела, то значи да се одредба о опозиву треба примијенити код поновљене осуде за насиље у породици. Општи је закључак да судови на подручју цијеле државе ријетко опозивају условну осуду.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Насиље у породици присутно је у свим друштвима, свим културама и свим дјеловима света. Спада у ред најтежих облика насиља, и изазива несагледиве посљедице како на индивидуалном тако и на друштвеном плану. Међународним документима, међу којима су најзначајнији документи УН и Савјета Европе, утврђени су стандарди понашања држава потписница у области насиља у породици. Потписивањем и ратификовањем ових докумената, државе преузимају моралну и политичку обавезу да законом забране кршење људских права која се дешавају унутар породице, као и да предузимају одређене мере превенције и заштите. Кривичним законом Републике Српске из 2000. године, насиље у породици инкриминисано је као посебно кривично дело. Систем заштите од насиља у породици употпуњен је доношењем Закона о заштити од насиља у породици 2005. године. Према актуелном Кривичном законик, у оквиру Главе XX „Кривична дјела против брака и породице“, чланом 208 предвиђено је кривично дело насиље у породици. Кажњавање за насиље у породици треба бити пропорционално тежини кривичног дјела. За кажњавање испод границе прописане законом за насиље у породици треба посезати у изузетним случајевима, а суд треба дати јасно образложење о томе шта су „нарочито олакшавајуће околности“ у датом предмету. У нарочито тешким или насилним случајевима насиља у породици, кажњавање треба одражавати додатно неодобравање дјела. Приједлог да се починиоцу изрекне условна осуда, као и њено изрицање за квалификоване облике дјела, те само утврђивање казне затвора на граници или испод границе прописане законом, изискује додатно преиспитивање. Из приказаног истраживања је видљиво да је најчешће изречена санкција за насиље у породици у БиХ условна осуда. Забрињавајуће је то да судови не опозивају условну осуду нити приступају извршавању утврђене затворске казне изречене њом када починилац почини ново дјело за вријеме провјеравања. Судови такође изричу условну осуду вишеструким починиоцима, што се коси са законским одредбама. Овом проблему се треба посветити посебна пажња, а посебно би прије изрицања условне осуде, тужиоци и судије (након предлагања, односно изрицања) требали пажљиво цијенити задовољава ли условна осуда сврху кажњавања, укључујући генералну и специјалну превенцију. Условне осуде требало би опозвати када починилац поновно учини кривично дјело. У правилу, условне осуде не би требало изрицати вишеструким починиоцима ако је ранија пресуда за насиље у породици правноснажна.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабић, М. (2008). *Кривично право – општи и посебни дио*, Правни факултет, Бања Лука.
2. Бабић, М., Марковић, И. (2009). *Кривично право, општи дио*, Правни факултет, Бања Лука.
3. Јовановић, С. (2010). *Правна заштита од насиља у породици*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања: Београд.
4. Марковић, И. (2007). *Основи криминологије*, Бања Лука Правни факултет.
5. Марковић, И. (2010). *Основи криминологије*, Бања Лука Правни факултет.
6. Стојановић, З. (2009). *Кривично право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
7. Стојановић, З., Перић, О. (2007). *Кривично право – посебни дио*, Београд: Правна књига.
8. Кривични закон Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 49/03.
9. Закон о измјенама и допунама Кривичног закона Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 73/10.
10. Закон о измјенама и допунама Кривичног закона Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 67/13.
11. Закон о заштити од насиља у породици, *Службени гласник РС*, бр. 102/12.
12. Мисија ОСЦЕ-а у БиХ, *Насиље у породици – одговор надлежних институција и заштита жртава у Федерацији Босне и Херцеговине и Републици Српској: запажања о примјени Закона о заштити од насиља у породици у пракси надлежних институција*, јули 2009. године.
13. <http://psiholog.ba/nasilje-u-porodici/>.

НАСИЉЕ И СИЛА ПРЕМА СХВАТАЊИМА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА¹

Драган Танчић²

Институт за српску културу из Приштине

Невенка Јефтић Шарчевић³

Институт за међународну политику и привреду, Београд

Сажетак: Анализа оправданости или неоправданости примене силе у делима Слободана Јовановића односи се на примену државне силе, али обухвата и употребу силе других политичких субјеката, народа или појединца. Компаративна и сажета упоређења с другим, савременим истраживачима и политиколозима указују на то колико је мисао Слободана Јовановића и данас актуелна. Да ли је и када примена силе оправдана и које врсте силе су оправдане актуелна су питања на које се дају различити одговори.

Кључне речи: Слободан Јовановић, сила, насиље, држава, право, закон, морал.

ИСТОРИЈА ЉУДСКОГ РОДА ЈЕ ИСТОРИЈА НАСИЉА, СИЛЕ, РАТОВА

Почетни став у овом научном раду може се изразити следећим исказом: „Свака примена силе у основи је насиље.“ Наведени приступ је начелно тачан, јер се примена силе према субјекту који је изложен јачој сили намеће трпљењем деловања силе/а и последицама дејства силе на његов физички, психички и сваки други интегритет. Како би избегао штетне последице насиља и силе, субјект/и се мора/ју повиновати захтеваном, на силу наметнутом понашању – дакле насиљу. С обзиром на наведено, примена силе је увек насиље, тј. наметање одређеног понашања силом. Или се може истаћи, као општи став, да је насиље употреба силе како би се изнудило одређено понашање појединаца и одређених колективитета и група, а противно њиховој вољи, с циљем постизања одређених резултата, ефеката и последица.

О појму насиља у постојећем научном фонду постоје многе дефиниције. Према Гају Петровићу „насиље је развијени облик моћи као надмоћи, експлоатације и доминације, нешто битно нељудско, што не може послужити као средство за достизање хуманих циљева. То не значи да се насиљу не смијемо супротставити силом, јер трпљење насиља није толерантност, ни хуманост него ропско мирење с нехуманошћу. Ако смо доиста усмјерени ка оном људском, хуманом, то захтјева негацију моћи као надмоћи и насиља, њено превладање путем моћи као људске стваралачке дјелатности.“⁴ Цитирани аутор наводи да се насиље може превладати само насиљем, при чему наводи и различите облике насиља, а што се види из следећег исказа: „Увиђајући да су знатне тешкоће садржане и у мишљењу да се насиље може превладати само помоћу насиља и у мишљењу да је свака употреба насиља недопуштена, неки су прогресивни мислиоци дошли до закључка да се прихватљиво решење за те тешкоће може наћи само ако се разликују разне врсте насиља, као нпр. револуционарно и контрареволюционарно насиље, прогресивно и реакционарно насиље, репресивно и ослободилачко насиље, агресивно и дефанзивно насиље и слично.“⁵

Драган Симеуновић у одређењу појма насиља истиче битну везу између силе и насиља: „Како је свако насиље деловање силом – конкретно, директно или индиректно њеном латентном потенцијом, нпр., при претњи силом с интенцијом остварења интереса и циљева, одно-

1 Текст представља резултат истраживања аутора на пројектима на којима су ангажовани и које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, ев. бр. 178028 и 179029, за период 2011–2014. године.

2 Научни сарадник у Институту за српску културу из Приштине, са привременим седиштем у Лепосавићу, institut.skp@gmail.com

3 Виши научни сарадник у Институту за међународну политику и привреду из Београда, iipe@diplomacy.bg.ac.rs

4 Petrović, G. (1970). Моћ, насиље и humanost. *Praxis*, 7(1–2), 52.

5 Исто, 50.

сно задовољења потреба, оно се најкраће може одредити као деловање силом ради стварања такве ситуације, односно уређивања међусобних односа у друштву које води реализацији циљева и интереса онога који врши насиље.⁶

Милорад Беланчић сматра да је „... насиље (или тзв. прекомерна употреба силе) веома лоше средство за решавање спољашњих и унутрашњих сукоба. О томе понајбоље сведоче ратови на Балкану у последњој деценији XX века, укључујући и раздобље бомбардовања НАТО-а. Пракса је показала да и тзв. „хуманитарне интервенције“ сувише често завршавају као прекомерно насиље.“⁷

Акти насиља се могу манифестовати као претња насиљем, ограничење слободе кретања, наношење телесних повреда, убиства, оружани сукоби, ратови, агресије и др. Попадић наводи да је „понашање којим се наноси штета разноврсно и сложено колико уопште људска комуникација може бити, али се грубо може разврстати на вербално и невербално, и може се састојати у физичком повређивању, наношењу материјалне штете, или психолошком повређивању, као што су застрашивање, срамоћење, социјална изолација и слично. Неоправданост се састоји у нелегитимности, незаслужености, прекомерности или непримерености таквог поступка.“⁸

У политичкој теорији, као и у делима Слободана Јовановића, прави се разлика између насиља и принуде, при чему је насиље свака примена силе супротна важећим законима и уставу, док је принуда легална примена силе. Пре упуштања у разматрање разлика између легалног и нелегалног, задржимо се на оправданој и неоправданој примени насиља. Као полазиште за разматрање може послужити цитат из дела Слободана Јовановића *Из историје политичких доктрина*, у коме говори о схватањима Платона: „Он почиње своје излагање једним питањем које више спада у етику него у политику. Он се пита ко је у ствари срећнији – онај који чини правду, или онај који чини кривду – праведник или насилник. Има их доста који мисле, да у свету оваквом какав је, боље пролази насилник. Он губи царство небесно, али добија земаљско. Државом не владају они који су бољи, него они који су јачи. Закон је његова воља; он не прописује оно што је право, него оно што је за њих, господаре државе корисно. Ко отме туђу ствар, тај је разбојник, али ко отме државу, тај није разбојник, већ законодавац. Насиље које се не изврши над појединцем већ над целим народом даје насилнику власт да каже шта је право, а шта није. Неправда, када узме највеће размере, претвара се у правду. Разлика између насилника и назови председника само је у овоме. Обојица се руководе искључиво својом корисношћу, али ту корисност не мере истим мерилом. Сваки одмерава према својој снази, а снаге им нису подједнаке. Насилнику његова сила допушта да чини неправду; обичног човека његова слабост приморава да се држи правде. Ниједан ни други не воле правду; њу би волео само онај који би пристао да ради ње страда.“⁹

Ако се са овим исказом повеже још неколико следећих, који су у ствари критика Макијавелија, може се, релативно поуздано, говорити о схватању Слободана Јовановића о оправданом и неоправданом насиљу. На 93. страни у делу *Из историје политичких доктрина*, наводи се следеће: „Претварање републике у тиранију почиње у горњој и средњој Италији још пре страних упада. Негде, оно се јавља као последица партијског раздора у републици. Кад год партијска борба постане опасна за државно јединство, долази један тиранин да спаси државу од партија. На другом месту опет – и ова појава је историјски много интересантнија – претварање републике у тиранију је последица освајачке политике коју је република водила, последица њеног територијалног ширења. Тиранин је ту потребан да својом чврстом руком држи те разноврдне елементе које је република примила у себе путем освајања – да изврши њихово правно изједначавање; да их све стави у јединствену поданичку масу. И у једном и у другом случају тиранин служи унутрашњем консолидовању државе, било да обуставља у њеној средини партијску борбу, или да разне територије из којих је она састављена везује у

6 Simeunović, D. (1989). *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa, str. 22.

7 Belančić, M. (2004). *Nasilje*, Beograd: Krug, str. 48.

8 Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju, str. 13.

9 Јовановића, С. (1990). *Из историје политичких доктрина: Платон, Макијавели, Берк, Маркс*. Београд: БИГЗ, Југославија публик, Српска књижевна задруга, стр. 22.

једну политичку целину.¹⁰ У смислу оправдане примене силе, можда је најважније следеће становиште Слободана Јовановића, такође исказано у наведеном делу: „Држава постаје чим се на једном делу територије створи једна колективна снага довољно јака да ту територију брани од спољашњих напада; сасвим је свеједно да ли је стварање те колективне силе извршено правним или неправним начином; та сила носи оправдање у самој себи. Под увећањем државе Макијавели мисли на увећавање које се врше ратом; у рату држава је увек тежила и тежиће увек ка томе да се покаже што већом силом. Најзад, код пропадања државе, Макијавели проучава случајеве када републикански елементи поткопавају монархију, или обрнуто, када монархијски елементи поткопавају републику. То су случајеви када један режим нападају људи који његов државно-правни поредак поричу у начелу, који борбу преносе ван граница закона, служећи се буном и завером, и чију силу нападнута влада силом одбија. Поред тих момената, у животу државе има и других, када се држава не бори за свој опстанак, када не напада никога и када нико не напада њу – моменат нормалних, када се њена радња поглавито састоји у одржавању правног поретка. У таквим моментима, држава се на неки начин изједначаје с правним поретком који остварује – изгледа једно правило, једна идеја, а не једна сила. Макијавели није испитивао државу и у тим моментима, него се ограничио на моменте када се она јавља као сила.“¹¹

Из реченог се може основано закључити да је, према схватању Слободана Јовановића, насиље свака примена силе која је у функцији напада на државу и правни систем, када су у питању злоупотреба и самовоља. У сузбијању такве самовоље, злоупотребе, напада на државу и правни поредак примена силе је оправдана. Чак и када се ратом држава проширује, када се интегришу у државни систем житељи друге, поражене државе, примена силе је оправдана, као што је оправдана и када се спречава растакање државе и поретка борбом политичких партија и борбом против промене режима. Ако ту примену силе не сматра оправданом, Слободан Јовановић би је критиковао као што је критиковао запостављање нормалних околности у држави. Изложени искази намећу два питања. Прво је однос према рату држава у коме је једна држава, она која се ратом шири, агресор који примењује максималну силу – насиље, док је друга она која се брани. Очигледно је и неспорно да она која се брани оправдано примењује силу и насиље пружајући отпор агресору. Да ли виши циљеви оправдавају примену насиља у нападу? И да ли одбрана сваког режима, односно настојање да се применом силе и насиља одређени режим промени или замени, чини примену насиља заиста оправданим?

Изражање у овом поглављу почиње цитатом који поставља питање правде. Да ли политички процеси у својој основи имају потребе, интересе, циљеве и силу – примењују је као суштинско насиље, било да је називају принудом, било да је у њеној основи правда? И шта је то у политичким процесима у којима се интереси једних остварују, док се интереси других ограничавају, потискују? Постоји ли, можда, посебна „политичка правда“, посебна „правда победника“? Не спорећи да је правда морална категорија, не можемо превидети да је она и филозофска, социолошка, економска и политичка категорија.

Ипак, шта је правда у примени силе и насиља још увек не знамо. Нама изгледа да је примена силе и насиља амбивалентна. Није оправдано агресивно насиље, али није у свим случајевима оправдано ни одбрамбено насиље – чак и када је усмерено против „преноса ван граница закона“ (грађанска непослушност, побуна, завере, атентати итд. против неправедних режима, тирана-насилника, окупатора). Стога, она могу имати својства оправданог (праведног) и неоправданог (неправедног) насиља. Са становишта политичке користи и успешности, уколико се то узима као критеријум успешности, јасно је шта су оправдана примена силе и оправдано насиље. А чини се да тај критеријум, мање-више модификован, Слободан Јовановић не одбацује.

У својој критици предвиђања нормалних прилика у држави које чини Макијавели, Слободан Јовановић пада у заблуду – држава се може изједначити с правним поретком, с једним правилом, једном идејом, „а не једном силом“. Држава је увек сила, она прописује и својом силом (претњом и применом) намеће поредак, норме понашања, награђује и кажњава, у њој увек постоје више идеје, јер постоје „позиција“ и „опозиција“, правило и фактицитет. Сила, као појава, није исто

10 *Ibid.*, стр. 93.

11 *Ibid.*, стр. 137.

што и примена силе. Стога се ово последње може схватити и као стилска фигура која приличи теоретичару државе из времена у коме нису постојали тако изразити процеси међународне доминације, међународних организација и „наддржава“, нити изразито ограничавање државног суверенитета, мада сизеренство, империја и колонија нису нове појаве.

МОГУЋНОСТИ УПОТРЕБЕ СИЛЕ У ДРУШТВУ У КОЈЕМ ПОСТОЈЕ ДРЖАВА И ВЛАСТ

Слободан Јовановић се бавио и проблемима могућности употребе силе у друштву у којем постоје држава и власт, што се уочава у његовим делима у којима разматра најстарији период – доба Платона (*Из историје политичких доктрина: Платон, Макиавели, Берк, Маркс*), с изузетком првих тридесетак страна дела *О држави: основи једне правне теорије*, на којима расправља о настанку државе и права. Слободан Јовановић јасно разликује могућности примене силе унутар државе (суверене државе) од стране њених субјеката и на њене субјекте, као и између држава и страних држава утицањем на унутрашње прилике других држава. У том смислу, за проучавање његових ставова о могућностима непосредне и посредне примене силе веома су плодна његова дела *Влада Александра Карађорђевића* и *Примери политичке социологије: Енглеска, Француска, Немачка*, мада те ставове једним делом налазимо и у делу *Из историје политичких доктрина: Платон, Макиавели, Берк, Маркс*.

Унутар једне суверене државе (ма колико она стварно била суверена) може се говорити о могућностима примене силе у три основне релације:

- 1) државна власт – народ, „поданици“;
- 2) међудинастичке и међустраничке борбе – дакле, релације између династија као претендената на власт, односно странака које се боре за власт, било да подржавају неку од династија, било да су од њих дистанциране, и
- 3) борба одређених, нестраначких и нединастичких снага против поретка, односно власти.

На тим релацијама се јавља дубок јаз између владајућих структура и оних којима се влада. Први настоје да власт очувају у неизмењеном облику и садржају, док други теже ка томе да је према себи и својим интересима учине повољнијом. Облици примене силе у датим могућностима, који се веома разликују од државе до државе, су следећи: 1) револуције, 2) притисци у захтевима за измену регулативе и понашања власти, 3) измена или доношење прописа, 4) кршење прописа и 5) супротстављање силом. Варијанте тих облика су многобројне, док неки чак немају непосредну политичку форму, као што су организовања и деловања синдиката.

Стварна држава и власт, као битни чиниоци за настанак и развој могућности непосредне или посредне, позитивне или негативне примене силе, увек су мање или више успешна реализација неке замишљене „идеалне државе“. Слободан Јовановић с одобравањем гледа на Платонову замисао о уређености државе, те у свом делу *Из историје политичких доктрина* каже: „У данашње време, када је све покрет и снага, држава се прави већа него што се може добро организовати. Она задивљује својом масом, а не својим планом. Платону, међутим, није било до велике, него, ако можемо тако рећи, до лепе државе. Он је хтео државу макар и мању, али лепо склопљену и уређену. Она је, као уметничко дело, имала да чини утисак нечег заокруженог и довршеног. Данашње велике државе не изгледају никада довршене; ма колико велика, стегнута у границе своје савршене организације, не тежи ка томе да буде ни већа ни боља него што јесте. Али баш зато што је њена организација тако савршена, држава мора чинити непрекидне напоре да је сачува.“¹² Не може се Слободану Јовановићу приписати да заговара статичну, конзервисану и малу државу. Али се може констатовати да предимензионирана држава, веома разнородног састава и недовољно уређена – а уређеност у овом случају има многа значења, погодује унутрашњем насиљу, оправданој и неоправданој примени силе. И извесна збивања у друштву погодују примени силе у држави и за њу отварају могућности: „Платон је тачно предвидео штетни утицај који новац и жене имају на господарске класе и зато је философе и војнике лишио и породице и имања. Он је заборавио штетни утицај који

12 Јовановић, С. (1935), *op. cit.*, стр. 62–63.

сама власт има на своје вршиоце. Појачавајући нашу моћ, власт слаби осећање дужности у нама; заједно с обимом наше власти шири се и наше „ја“ и ми се надимамо као да је луди бес ушао у нас. Искуством је утврђено да људима таквим какви су власт ваља давати у малим дозама, под строгим надзором и с великом одговорношћу!¹³

Нема сумње да запажање Слободана Јовановића да је сила у форми власти сама себи довољан разлог за примену и, исто тако, довољан услов за то. Међутим, ма колико да је важно питање својства и карактера људи који располажу силом (и условима примене силе), важнија су питања колика је и каква сила (власт), под којим условима и у које сврхе се сила може применити, како ту примену силе ограничити и надзирати. Шта значи синтагма „у малим дозама“? Да ли се мисли на „подељену власт“, или су то само уска овлашћења вршиоца власти? Уводећи питање одговорности за вршиоце власти, Слободан Јовановић је отворио проблеме који су и данас веома актуелни. Да ли је ту реч само о политичкој одговорности¹⁴, ко је овлашћен да позива и суди о одговорности? Написи о суђењу Хитлеру, односно представницима Трећег рајха нису нажалост били доступни за обраду, али је и ту реч о суђењу сила победница вођама побеђене ратне стране. Било би такође занимљиво и упутно сазнати став Слободана Јовановића о Хашком трибуналу (што је нешто сасвим друго).

Какви се све ту проблеми јављају може се видети упоређивањем исказа самог Слободана Јовановића о Француској, Енглеској, Немачкој и Србији. О новом друштву, друштву после буржоаских револуција он говори веома критички: „Када се каже да су у старом аристократском друштву владали сила и богатство, заборавља се да су у том друштву сила и богатство били облагорођени витештвом, што ће рећи осећањем части и дужности. У новом друштву, новчаним људима и новинарима, који су се уздигли до врховног утицаја, то осећање недостаје. Циркулација новца и новости јесте за њих један технички посао, који они врше ради своје личне добити, без обзира на остали свет. Они господаре друштвом с неосетљивошћу једне машине. И ето чиме се завршило ослобођење појединца које је револуција прогласила... Да би повратила појединца његову природну слободу, револуција је раскинула све друштвене везе које су историја и култура исплеле. Истичући лична права више него друштвене дужности, револуција је припремила једну друштвену средину без узајамне потпоре и љубави, која се држи заједно само хладним рачунима једне банкарско-новинарске организације.“¹⁵ Наравно, Слободан Јовановић претерује, те том ставу треба приступити критички. Ниједна револуција и ниједна контрареволуција, ако је претходно раздобље довољно дуго трајало да се развију одређени обичаји, култура и традиција, не може да их напречац уништи. Такође, ослобађање човека и личности не може да да тако негативан резултат у смислу да новонастале средине буду сасвим „без узајамне потпоре и љубави“. Зар су робовласништво и феудализам заиста човеку пружали више потпоре и љубави? Ипак, не може се оспорити да када „они господаре друштвом с неосетљивошћу једне машине“, постоје све могућности за примену силе у њеним најразличитијим облицима, почев од законите – легалне, до њој супротстављене у различитим варијантама. Потпуно су (ако је потпуна супротност у политици могућа) супротни интереси оних који „господаре друштвом“ и оних којима се господари. На страни оних који господаре су сила организације и апарат насиља, док је на страни оних којима се господари „критична маса“ неопходних чинилаца отпора – „господарење неосетљиве машине“.

Слободан Јовановић ипак увиђа да се „новом друштву“ не могу приписати само или претежно негативне одредбе, те каже: „Историјски значај Америчке и Француске револуције лежи у томе што је први пут тада проглашено начело да не постоје поданици ради државе, него држава ради поданика.“¹⁶ На тај начин је активирана идејна сила, која кроз разне врсте политичког притиска води претварању поданика у слободног, утицајног грађанина у држави, наравно, увек у некој одређеној мери. Тај процес није се одигравао свуда истовремено и на исти начин, али је у свим тим ситуацијама омогућавао примену силе. Тако Слободан Јовановић за Енглеску ситуацију каже: „Година 1846, када су укинуте житне царине, јесте исто тако ва-

13 Ibid., стр. 74.

14 Видети више о политичкој одговорности у: *Mala politička enciklopedija*. (1996). Beograd: Savremena administracija, str. 866–867; *Politička enciklopedija*. (1975). Beograd: Savremena administracija, str. 755–756.

15 Јовановића, С. (1990), *op. cit.*, стр. 195–196.

16 Ibid., стр. 202.

жан датум као година 1832, када је усвојен нов изборни закон. Приликом изборне реформе буржоазија и радништво су се сложили да сруше политичку препоћ аристократије. Године 1846. они су се сложили да униште економске повластице које је аристократија посредством житних царина уживала. Буржоазија је 1846. године дала народу јевтин хлеб, али у накнаду за то народ се за неко време одрекао општег права гласа и оставио буржоазију господаром Парламента.¹⁷ А животну ситуацију слика овако: „Поред свег народног богатства, услови живота у доњим класама нису били повољни. У време Бурског рата, у Манчестеру, од 12.000 младића пријављених за војну службу, само њих 1.200 оглашено је за способне. Синдикати су се дуго времена готово искључиво старали о квалификованим радницима. Неквалификовани радници су остављани сами себи. Говорило се да 30% од укупног становништва живи у сиротињи или у стању блиском сиротињи. Та масовна сиротиња је сведочила о томе да се с народом води „пљачкашка привреда.“¹⁸ Да ли на почетку ХХI века има одређених сличности у неким државама које су захваћене транзиционим процесима, на пример, на простору Европе? Одговор Слободана Јовановића био би веома драгоцен. Додајмо у вези с Француском још и следећи исказ: „Круна и повлашћени сталежи су се одупирали револуцији, за коју се одмах видело да је управљена против владалачког апсолутизма и против сталешког уређења. Био је свега један начин да се покрет од 1789. године не извргне у револуцију, а то је да се између повлашћених редова и буржоазије начини један од оних компромиса који су у Енглеској били тако чести између разних класа и странака. До тог компромиса није дошло.“¹⁹ Јасно је да је и компромис само резултат односа сила у коме ниједна од учесница у борби није у стању да однесе коначну победу. Но, за разматрања у овом тексту важна је констатација која се из овог исказа Слободана Јовановића намеће: свака превелика социјална дистанца, настала раслојавањем друштва, када се у одређеним класама и слојевима достигне критична маса скупа разних сила (свести, социјалне и политичке енергије, материјалних компоненти итд.) условљава повољне могућности за међусобну борбу за власт и за примену одговарајуће силе. Део те борбе се води и унутар самих класа и слојева, како би се унутар њих остварио преовладавајући утицај, при чему долази до изражаја сила мноштва. А да је и у Француској радништво било у позицији која погодује примени силе произилази из следећих исказа: „Из револуције се извело искуство да држава без цркве не може држати народ у послушности: безбожан народ је бунтован народ.“²⁰ „... Племство и свештенство су изгубили у Револуцији врло много; буржоазија је врло много добила. Она је куповала црквена и племићка добра и користила се проглашеном једнакошћу грађана да заузме што више јавних звања. Она је држала велику трговину и велике банке и почињала да организује велику индустрију. Своју децу је радо спремала за државну службу или за два слободна позива које је ценила исто колико и своју имућност и образованост. Буржоазија, иако јој закон није признавао никакав повлашћен положај, сматрала се вишом класом. Али, морално, буржоазија није била солидарна с осталим вишим класама – племством и свештенством. Она се показивала отпорном према утицајима цркве и није се одрицала просветитељске философије.“²¹ „... Радништво је било незадовољно, јер је било слабо плаћено. Радило се по петнаест часова дневно, а најамница одраслог мушког радника није износила више од два франка дневно. Они који нису радили у фабрици, него код своје куће, били су плаћени још горе. Радничко незадовољство је једнако подстицано ројењима опозиције. Било је око осамдесет листова и седамдесет удружења који су припремали револуцију. Поред јавних удружења било је и тајних, у којима су се на начин слободозидарских ложа обдељавали духови. Та тајна удружења су била преплављена радницима. У то време радништво није имало ни право синдиката, ни право штрајка; самим тим је било упућено на револуционарну акцију као на једину врсту борбе која му је била могућна. Успомене на Велику револуцију биле су још живе. Људи су се још сећали „револуционарних дана“ када су наоружане гомиле освајале Бастиљу, јуришале на краљев двор, опседале Пар-

17 Јовановић, С. (1940). *Примери политичке социологије: Енглеска, Француска, Немачка: 1815–1914*, Београд: Геца Кон, стр. 56.

18 *Ibid.*, стр. 146–147.

19 *Ibid.*, стр. 205.

20 *Ibid.*, стр. 220.

21 *Ibid.*, стр. 221.

ламент. Радништву, чије је незадовољство једнако расло, изгледало је природно да се и оно послужи техником „револуционарних дана“.²²

Следећи цитат се може узети само као још један додатни аргумент у прилог тези да „несрећеност у држави погодује примени силе разних врста и облика“. О томе говори и следећи исказ Слободана Јовановића: „Наполеон је 2. децембра 1851. године извршио државни удар. Распустио је Скупштину, коју по гласу Устава није смео распуштати, и повратио је својим указом опште право гласа, које је било укинато законом. Затим се, сасвим по наполеоновским традицијама, обратио непосредно народу, тражећи од бирачког тела да га овласти на октроисање²³ новог устава. Пошто је добио овлашћење, октроисао је 1852. године један устав који је, формално, био републикански, али је у ствари припремао повраћај наполеоновске монархије... Отпор се савлађивао оружаном силом; крв се просула и то је био узрок што су републиканци од првог дана обележавали Друго царство као режим насилнички.“²⁴

РЕЗИМЕ

Резиме излагања о схватању Слободана Јовановића о насиљу и сили можемо исказати на следећи начин: да је за насиље и силу неопходно 1) постојање одређених субјеката и услова; 2) довољна концентрација употребљиве силе; 3) нужно је да силом располаже – управља неки субјекат (субјекти – легални или нелегални); 4) да постоји довољан разлог друштвене и политичке природе за непосредну примену силе у облику принуде или насиља; 5) за интересни, идеолошки или неки други конфликт који се разрешава силом, неопходан је одређен степен тензија и уверења да се тај конфликт не може друкчије разрешити; 6) једном силом разрешени конфликти нису увек и трајно разрешени, већ су то конфликти који се у новим ситуацијама обнављају и манифестују у новим облицима и 7) унутрашњи политички конфликти који се разрешавају непосредном применом силе и другим облицима радикалног осујећења, привлаче мешање других држава у унутрашње конфликти у складу са сопственим интересима.

Одавно је позната народна изрека „завади па владај“, а није непозната ни стратегија „окружи и усисај“ – која се често назива и „уједињавање“, „усклађивање“, „сарадња“ и слично, али увек изнуђена, а што се може видети и на примеру односа између међународне заједнице и Србије почетком XXI века.

На крају овог рада треба истаћи и схватања Слободана Јовановића о могућностима примене силе у међународним и међудржавним политичким, економским и другим односима. Тако он, у делу *Из историје политичких доктрина*, каже: „Држава, међутим, живи у кругу других држава, од којих се ниједна није одрекла права да је уништи, чим постане од ње јача – што значи да она може само тако успевати ако се буде развијала не као све моралније биће, него као све већа сила.“²⁵ И наставља: „По нашем мишљењу, у садашњем стању међународних односа, још важи теорија о примату државног права. Докле год држава постоји као суверена, међународно се право мора оснивати на њеној суверености – другим речима, мора се изводити из државног права. Држава ће, пак, постојати као суверена све дотле док се над државама не створи једна виша, наддржавна власт. Таква власт још није створена. Друштво народа, о коме је толико било говора, замишљено је као савез суверених држава, а не као нека „наддржава“.“²⁶

ЛИТЕРАТУРА

1. Belančić, M. (2004). *Nasilje*, Beograd: Krug.
2. Јовановића, С. (1990). *Из историје политичких доктрина: Платон, Макиавели, Берк, Маркс*. Београд: БИГЗ, Југославија публик, Српска књижевна задруга.

22 *Ibid.*, стр. 246–247.

23 Видети више о октроисаном уставу у: *Mala politička enciklopedija*. (1996), *op.cit.*, стр. 772; *Politička enciklopedija*. (1975), *op. cit.*, стр. 670–671.

24 Јовановић, С. (1940), *op. cit.*, стр. 258–259.

25 Јовановића, С. (1990), *op. cit.*, стр. 146.

26 *Ibid.*, стр. 371.

3. Јовановић, С. (1940). *Примери политичке социологије: Енглеска, Француска, Немачка: 1815–1914*, Београд: Геца Кон.
4. *Mala politička enciklopedija*. (1996). Београд: Savremena administracija.
5. Petrović, G. (1970). Моћ, насилје и humanost. *Praxis*, 7(1–2), 52.
6. Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Београд: Institut za psihologiju.
7. Simeunović, D. (1989). *Političko nasilje*. Београд: Radnička štampa.

НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ – ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ И МЕРЕ ЗАШТИТЕ

Ана Човић¹

Институт за упоредно право, Београд

Сажетак: Насиље над децом представља озбиљан друштвени феномен чије су последице разарајуће за најмлађе чланове наше друштвене заједнице. Овај вид насиља је присутан у свим развојним фазама друштва. Деца су, без обзира на узраст, била и још увек јесу изложена разним облицима физичког, сексуалног и психолошког насиља, независно од националне, верске, расне, културне и статусне припадности. У раду ће бити анализиране одредбе Конвенције о правима детета са пратећим факултативним протоколима и Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, с обзиром на чињеницу да оне представљају важан корак напред у заштити права деце и спречавању, елиминисању и санкционисању свих облика насиља над њима. Усвајањем Конвенције о заштити деце од сексуалног искоришћавања и злостављања, признаје се друштвени значај заштите деце, а посредно се саопштава да постојећи правни инструменти у овој области нису дали очекиване резултате. Од инструментата заштите на националном нивоу, биће анализиране релевантне одредбе Устава Републике Србије и одговарајућих закона, са посебним освртом на њихову примену у пракси. Резултати спроведених истраживања и статистички подаци показују, да ли су сви правни инструменти у овој области допринели истинском побољшању положаја деце, или су у пракси изостали резултати постојећих механизма заштите.

Кључне речи: Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, Конвенција о правима детета, насиље над децом, заштита права детета, појавни облици насиља над децом.

УВОД

У савременом друштву деца су нарочито изложена великом ризику да постану жртве насиља. Свака траума из детињства оставља велике последице на каснији живот појединца и његов квалитет, те је сигурно да нема добре и просперитетне заједнице тамо где њени најмлађи чланови нису срећни и заштићени. Понекад, ако се не спроведу адекватне мере санирања последица, деца могу кад одрасту и сама почети да понављају исте облике насилничког понашања, којима су директно или индиректно била изложена у детињству.

Подаци о положају деце у свету нису охрабрујући, јер показују да деца постају жртве мучења, проституције, кријумчарења и присилног регрутовања у ратним подручјима. Посебно су забрињавајући подаци о броју деце која постају жртве породичног насиља. Породица, као окружење од пресудног утицаја на живот и развој детета, треба да буде уточиште и оаза, место из ког дете црпи љубав истиче самопоуздање. Међутим, често деца прво искуство насиља доживљавају управо у породици. Ако и свет још увек није потпуно безбедно место за живот детета, улога породице и сигурност коју му она пружа, не би се смели доводити у питање. Нажалост, данас у 21. веку, и поред широке правне регулативе на међународном и унутрашњем плану у овој области, насиље над децом није искорењено и великом броју деце није осигурано безбедно окружење за живот и развој. Са друге стране, често се насиље изједначава са физичким насиљем, уз истовремено занемаривање значаја његових осталих облика, чије последице нису ни мање ни безболније.

Значај овог проблема огледа се и у константним напорима и покушајима да се санкционисањем свих облика насиља над децом стави до знања да за таква понашања нема разумевања и да она неће бити толерисана од стране држава и њихових органа. На овај начин се, истовремено, подиже и свест о неопходности хуманог поступања према деци, коју њихов узраст не чини мање људима.

¹ tankosicana@yahoo.com

Република Србија је последњих деценија унапредила правну регулативу у овој области, ратификовањем најзначајнијих међународних конвенција и одређеним изменама унутрашњег законодавства, чија ће садржина, практична примена и остварени резултати бити анализирани у раду.

ЗНАЧАЈ КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ДЕТЕТА И ФАКУЛТАТИВНИХ ПРОТОКОЛА УЗ КОНВЕНЦИЈУ

Схватање детињства је током историје зависило од културе, традиције и друштвене структуре, а до скоро су права детета постојала у сфери морала и подразумевала су љубав, пажњу, бригу и усмеравање. Од средине прошлог века јавља се идеја о кодификовању ових права. Године 1924. усвојена је Женевска декларација о правима детета, а 1948. године Општа декларација о људским правима, у којој члан 25 став 2 говори о равноправности брачне и ванбрачне деце у уживању социјалне заштите. О деци се говори као о људима за које важе сва људска права. Повеља о правима детета донета је 20. 11. 1959. године и од тада је тај дан Дан права детета. Године 1979. поднесен је предлог да се ова повеља прошири тако да буде међународно-правно обавезујућа. Конвенција о правима детета² усвојена је 1989. године од стране Генералне скупштине Уједињених нација.

У скоро свим савременим државама људска права се утврђују и јемче у уставу. Такође, закони су важан извор унутрашњег права о људским правима, с обзиром на то да уставни често упућују на законе којима се конкретизују уопштене уставне одредбе.

Конвенција о правима детета је први међународни уговор о људским правима који имплицитно признаје улогу невладиних и осталих организација грађанског друштва у поступку остваривања права детета. Обраћајући се индивидуалним представкама међународним телима, појединац учествује у заштити права, а посредно и на стварање права, с обзиром на то да пресуде које доноси Европски суд за људска права, на основу индивидуалних представки, представљају преседане који обавезују државе.³

Конвенција о правима детета је први међународни документ у области људских права који обухвата економска, социјална, културна, политичка и грађанска права. Циљ ове конвенције је буђење и подизање свести о деци као посебно осетљивој и специфичној категорији, за чију заштиту нису довољни уобичајени механизми заштите предвиђени правом људских права.

Сва наведена права се могу груписати у четири групе:

- права на опстанак – која обухватају право на живот и право на задовољење основних егзистенцијалних потреба;
- права на развој – која обухватају све оне ствари које су нужне за нормалан и потпун развој свих потенцијала детета;
- заштитна права – која траже да деца буду заштићена од свих облика злоупотребе, занемаривања и злостављања;
- партиципативна права – која деци дају могућност да буду активни учесници у животу своје заједнице.

У области заштите деце од насиља, од значаја су посебне одредбе Конвенције о правима детета које гарантују право детета на физички, психички и ментални интегритет и којима се предвиђају мере за:

2 Конвенција о правима детета, УН, 1989. године, *Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 15/1990 и *Службени лист СРЈ*, бр. 4/96 и 2/97.

3 Европска конвенција о људским правима прописује услове под којима се овлашћени субјекти могу обратити овом суду и захтевати покретање поступка за заштиту људских права. „Суд може узети предмет у поступак тек када се исцрпе сви унутрашњи правни лекови, у складу са општепризнатим начелима међународног права, и у року од шест месеци од дана када је поводом њега донета правоснажна пресуда“ (члан 35). Представка не може бити суштински иста са представком коју је суд већ разматрао, потребно је да је држава против које се подноси представка ратификовала Конвенцију, а повреда треба да је наступила након ратификације и на територији државе потписнице.

– заштиту од физичког и менталног насиља, злоупотребе и занемаривања (укључујући сексуалну злоупотребу), док је под бригом родитеља или друге особе којој је поверено на старање (чл. 19);

– заштиту од незаконите употребе наркотика и психотропних супстанци (чл. 33);

– заштиту од свих облика сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања (чл. 34), отмице и трговине децом (чл. 35);

– заштиту од свих других облика искоришћавања штетних по било који вид дететове добробити (чл. 36);

– заштиту од нехуманих и понижавајућих поступака и кажњавања (чл. 37);

– мере подршке за физички и психички опоравак детета жртве насиља и његову социјалну регенерацију (чл. 39).

Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о учешћу деце у оружаним сукобима усвојен је услед чињенице да се у свету свакодневно повећава број региона у којима услед оружаних сукоба страда велики број недужних цивила, међу којима су најугроженија деца.⁴ Усвајањем Римског статута Међународног кривичног суда, регрутација или мобилизација деце млађе од 15 година и коришћење деце за активно учешће у непријатељствима, квалификују се као ратни злочин. На 26. Међународној конференцији Црвеног крста и Црвеног полумесеца у децембру 1995. године, препоручено је да стране у сукобима предузму све могуће мере како у непријатељствима не би учествовала деца млађа од 18 година.

Циљ овог факултативног протокола је подизање старосне границе за добровољну регрутацију лица у државне оружане снаге на 18 година. Уколико држава уговорница дозволи добровољну регрутацију у своје државне оружане снаге лицима млађим од 18 година, треба да гарантује да:

– регрутација буде заиста добровољна и спроведена уз изричит пристанак родитеља или законских старатеља тог лица;

– лица буду потпуно информисана о обавезама које произилазе из војне службе и

– лица обезбеде поуздан доказ о својим годинама пре него што буду примљена у државну војну службу.

Захтев за подизање старосне границе не односи се на школе којима руководе или су под контролом оружаних снага државе уговорнице⁵.

Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији ставља нагласак на велики ризик од сексуалног искоришћавања деце и потребу да се деца додатно заштите од оваквог вида злоупотребе, нарочито имајући у виду живот у ери интернета који олакшава организовање проституције, порнографије и продају деце у ове сврхе⁶. Овим факултативним протоколом дефинише се продаја деце, децја проституција и децја порнографија. Државе уговорнице се обавезују да те радње у пуној мери обухвате њиховим кривичним законима, без обзира да ли су таква дела извршена у земљи или транснационално, односно на индивидуалној или организованој основи.⁷ Државе уговорнице се обавезују да спровode законе и јачају социјалну политику и програме, како би спречиле незаконите радње на које се овај Протокол односи. Такође, оне се обавезују да јачају свест у јавности кроз информисање, образовање и обуку. Циљ овог протокола је подизање стандарда на виши ниво од оних постављених у одредби члана 34 Конвенције о правима детета. Надзор над спровођењем Протокола врши, као и у случају Конвенције о правима детета, Комитет за права детета.

4 Истраживања УНИЦЕФ-а показују да је преко два милиона деце током последњих десет година погинуло у ратовима, а приближно толико деце има и тешка психичка оштећења као последицу рата.

5 Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о учешћу деце у оружаним сукобима, УН, 2000. године (*Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 22/2002).

6 Међународна организација рада (ИЛО) спровела је студију по којој преко 250 милиона деце широм света, узраста од 5 до 14 година, бивају присиљена на проституцију и робовање.

7 Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији, УН, 2000. године, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 22/2002.

Ратификацијом, односно њеним потврђивањем од стране парламента или другог надлежног органа државе, Конвенција постаје обавезна као и сваки други закон, па можемо рећи да она представља дечји устав. То значи да судије могу у доношењу својих пресуда да се позивају на Конвенцију о правима детета и да је непосредно примењују и када је она у сукобу са неким законом, сходно члану 18, ставу 2 Устава Републике Србије, на основу кога ратификовани међународни уговори имају примат над унутрашњим изворима права у складу са принципом *pacta sunt servanda*.

ЗНАЧАЈ КОНВЕНЦИЈЕ САВЕТА ЕВРОПЕ О ЗАШТИТИ ДЕЦЕ ОД СЕКСУАЛНОГ ИСКОРИШЋАВАЊА И СЕКСУАЛНОГ ЗЛОСТАВЉАЊА

У Ланзароту у Шпанији 2007. године потписана је *Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања*.⁸ Конвенција је ступила на снагу 1. јула 2010. године.

Конвенција се у преамбули позива на:

- Препоруку бр. R (91) 11 Комитета министара у вези са сексуалним искоришћавањем, порнографијом и проституцијом деце и млађих пунолетника и у вези са трафикингом чији су они објекат;
- Препоруку Rec (2001) 16 о заштити деце од сексуалног искоришћавања;
- Конвенцију о кибернетичком криминалу (ETS 185);
- Конвенцију Савета Европе о акцији против незаконите трговине (трафикинга) људским бићима (ETS 197);
- Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода (1950. ETS 5);
- Ревидирану Европску социјалну повељу (1996. ETS 163);
- Европску конвенцију о остваривању дечјих права (1996. ETS 160).

У члану 1 Конвенције наводи се да је њена сврха спречавање и борба против сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања деце, заштита права деце – жртава сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања и унапређење националне и међународне сарадње у овој области.

Државе потписнице се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере у циљу криминализовања следећих активности:

- бављење сексуалним активностима са дететом које, сходно одговарајућим одредбама унутрашњег права, није навршило узраст у коме су сексуалне активности допуштене (чл. 18);
- ступање у сексуалне односе са дететом када је примењена принуда, сила или претња или злоупотребљен признати положај поверења, ауторитета или утицаја над дететом, укључујући и положај у породици или је злоупотребљена посебно осетљива ситуација у којој се дете налази, његов рањив положај, нарочито због менталног или физичког хендикепа (чл. 18);
- кривична дела у вези са проституцијом и то ангажовање детета за бављење проституцијом или навођење детета за учествовање у проституцији, његово приморавање на проституцију или остваривање зараде од неког другог вида искоришћавања детета у такве сврхе и коришћење услуга дечје проституције (чл. 19);
- кривична дела у вези са дечјом порнографијом и то производња дечје порнографије, нуђење или њено стављање на располагање, дистрибуирање или пренос, прибављање таквог материјала за себе или за неку другу особу, поседовање дечје порнографије и свесно прибављање могућности приступа истој помоћу информационе или комуникационе технологије (чл. 20);⁹

⁸ Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 1/2010.

⁹ Дечја порнографија представља сваки материјал који визуелно приказује дете које се бави стварним или симулираним сексуалним експлицитним понашањем и свако приказивање његових полних органа у првенствено сексуалне сврхе.

– кривична дела у вези са учешћем детета у порнографским представама и то ангажовање детета да учествује у порнографским представама или његово навођење за учествовање у њима, приморавање детета да учествује у порнографским представама или остваривање зараде или неки други вид искоришћавања детета у такве сврхе и свесно присуствовање овим представама (чл. 21);

– корумпирање деце па се тако обавезују све стране да криминализују и сваку радњу којом се дете наводи да буде сведок сексуалног злостављања или сексуалних активности, чак и ако оно само не мора да учествује у томе (чл. 22);

– наговарање деце у сексуалне сврхе (чл. 23);

– помагање или одобравање и покушај се проглашавају кривичним делима онда када су учињени са умишљајем (чл. 24).

Конвенција је први међународни инструмент у области сексуалног насиља према деци, која нагласак првенствено ставља на превентивну заштиту од насиља, а ако је до насиља дошло, нагласак је на заштити детета жртве, кривичном гоњењу починиоца и учешћу детета у поступку. Учешће детета у поступку мора се обезбедити уз посебну заштиту његове личности, поверавање обављања разговора са дететом едукованим стручњацима, без неоправданог одлагања и уз снимање разговора за потребе судског поступка. У области превентивне заштите, државе су у обавези да организују упознавање деце и свих професионалаца који раде са децом са начинима сексуалног злостављања, последицама које оно оставља и начинима и средствима заштите. У циљу заштите детета жртве, државе имају обавезу да организују социјалне програме подршке чија ће улога бити физички, психички и социјални опоравак детета. У погледу кривичног гоњења починиоца, државе се обавезују да пропишу рок за застаривање кривичног гоњења који почиње да тече од дана пунолетства жртве, а кривично гоњење се наставља и у ситуацији када је жртва повукла своје изјаве. Такође, државе имају обавезу да архивирају све податке које се односе на учиниоце кривичних дела прописаних Конвенцијом, укључујући и њихов генетски профил. У том смислу, значајан је *Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима*, који је у Републици Србији усвојен 2013. године, три године након ратификације Конвенције, а након неколико стравичних злочина према деци, од којих је један био са смртним исходом. Да ли је усвајање овог закона било последица незапамћеног медијског притиска и притиска родитеља деце жртава, или жеље надлежних органа да се један део обавеза преузетих Конвенцијом имплементира у домаће законодавство и зашто се на његово доношење чекало три дуге године од дана ратификације Конвенције, питања су за неку ширу дискусију.

УСТАВНА И ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ ОД НАСИЉА

*Устав Републике Србије*¹⁰ у другом делу уређује људска и мањинска права и слободе. Устав утврђује право детета на:

- уживање људских права примерено свом узрасту и душевној зрелости;
- лично име, упис у матичну књигу рођених, право да сазна своје порекло и право да очува свој идентитет;
- заштиту од психичког, физичког, психичког, економског и сваког другог искоришћавања или злоупотребе;
- једнака права брачне и ванбрачне деце.¹¹

Утврђује се право и дужност родитеља да васпитавају и образују своју децу и могућност одузимања и ограничења појединих или свих права уколико је то у интересу детета.¹² Гарантује се посебна заштита деци без родитељског старања и деци која су ометена у психичком или физичком развоју. Деца испод 15 година не могу бити запослена, а деца испод 18 година не

10 Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

11 Чл. 64 Устава РС.

12 Чл. 65 Устава РС.

могу радити на пословима штетним за њихово здравље и морал.¹³ Устав јемчи и посебну заштиту малолетних лица у кривичном поступку,¹⁴ право на држављанство¹⁵ детету рођеном у Републици Србији, право на здравствену заштиту¹⁶ и право на бесплатно основно и средње образовање.¹⁷ Права детета и њихова заштита детаљније се уређују законом.

У *Породичном закону Републике Србије*¹⁸ први пут су прокламована и заштићена нека од најважнијих права детета. То су:

- право детета да зна ко су му родитељи – дете, без обзира на узраст, има право да зна ко су му родитељи, а када наврши 15 година има право увида у матичну књигу рођених и у другу документацију која се односи на његово порекло;¹⁹

- право детета да живи са родитељима – ово право детета може бити ограничено само судском одлуком о потпуном или делимичном лишењу родитељског права, као и одлуком суда у случају насиља у породици;²⁰

- право детета на личне односе са родитељем са којим не живи – ово право се може ограничити судском одлуком у истим случајевима као и када се ради о праву детета на заједнички живот;²¹

- право детета на правилан и потпун развој – ово право има карактер општег принципа који прожима примену свих других права;²²

- право детета на образовање;²³

- право детета да предузима правне послове (пословна способност детета)²⁴ и

- право детета на слободно изражавање мишљења – ово право је део једног општијег права, а то је право на партиципацију.²⁵

Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица²⁶ уређује се поступак према малолетницима. Ако одредбама тог закона није посебно уређено неко питање, примењују се одредбе Законика о кривичном поступку²⁷ уколико нису у супротности са одредбама посебног закона. Казна малолетничког затвора се може изрећи само старијим малолетницима и она се извршава у Казнено-поправном заводу за малолетнике у Ваљеву, а у погледу институционалних васпитних мера, малолетнику је могуће изрећи васпитну меру упућивања у васпитну установу, упућивања у посебну установу за лечење и оспособљавање и упућивање у васпитно-поправни дом. У нашој земљи постоји само један васпитно-поправни дом у Крушевцу и он је под јурисдикцијом Министарства правде. У свим овим институцијама посебна пажња се посвећује поштовању и заштити права детета и борби против свих облика нехуманог поступања и тортуре.

Закон о раду²⁸ утврђује услове за заснивање радног односа са малолетником. Малолетник који заснива радни однос не може бити млађи од 15 година, мора имати писмену сагласност родитеља, усвојоца или стараоца и неопходан је здравствени налаз којим се утврђује да обављање тих послова није штетно за његово здравље. Малолетницима је забрањен прековремени рад, а ноћу могу да раде само под таксативно одређеним условима.

13 Чл. 66 Устава РС.

14 Чл. 32 Устава РС.

15 Чл. 38 Устава РС.

16 Чл. 68 Устава РС.

17 Чл. 71 Устава РС.

18 Породични закон Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 18/2005.

19 Чл. 59 ПЗС.

20 Чл. 60 ПЗС.

21 Чл. 61 ПЗС.

22 Чл. 62 ПЗС.

23 Чл. 63 ПЗС.

24 Чл. 64 ПЗС.

25 Чл. 65 ПЗС.

26 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.

27 Законик о кривичном поступку, *Службени лист РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013.

28 Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/2005.

*Закон о основама система образовања и васпитања*²⁹ по први пут детаљније уређује питање заштите детета и ученика од насиља, злостављања и занемаривања и на тај начин су општа правила и принципи у стратешким документима подигнути на ниво правила императивног карактера. У установама је забрањена свака активност којом се „угрожавају, омаловажавају, дискриминишу или издвајају лица, односно групе лица, по основу: расне, националне, етничке, језичке, верске или полне припадности, физичких и психичких својстава, сметњи у развоју и инвалидитета, здравственог стања, узраста, социјалног и културног порекла, имовног стања, односно политичког опредељења“.³⁰ Забрањено је и подстицање или неспречавање таквих активности. Закон детаљно уређује појам насиља, злостављања и занемаривања, забрањујући „физичко, психичко и социјално насиље, злостављање и занемаривање деце и ученика, физичко кажњавање и вређање личности, као и сексуалну злоупотребу деце и ученика или запослених“. Закон дефинише да се „под насиљем и злостављањем подразумева сваки облик једанпут учињеног или понављаног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства личности детета и ученика или запосленог“.³¹

Године 2013. усвојен је *Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима*.³² Овим законом се уређује вођење посебне евиденције лица осуђених за кривична дела против полне слободе извршених према малолетним лицима и прописују се посебне мере које се према овим учиниоцима спроводе (чл. 1). Овај закон се примењује на учиниоце који су према малолетним лицима извршили следећа кривична дела:

- силовање (чл. 178, ст. 3 и 4 Кривичног законика);
- обљуба над немоћним лицем (чл. 179 ст 2 и 3 Кривичног Законика);
- обљуба над дететом (чл. 180 Кривичног законика);
- обљуба злоупотребом положаја (чл. 181 Кривичног законика);
- недозвољене полне радње (чл. 182 Кривичног законика);
- подвођење и омогућавање вршења полног односа (чл. 183 Кривичног законика);
- посредовање у вршењу проституције (чл. 184, ст. 2 Кривичног законика);
- приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (чл. 185 Кривичног законика);
- навођење малолетног лица на присуствовање полним радњама (чл. 185а Кривичног законика);
- искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (чл. 185б Кривичног законика).³³

Овај закон се не примењује на малолетне учиниоце наведених кривичних дела.³⁴ Мишљења сам да би било неопходно кривична дела инцест и ванбрачна заједница са малолетним лицем, која се тренутно налазе у групи кривичних дела против породице, сврстати у групу кривичних дела против полне слободе из разлога што се у оба случаја ради о сексуалном злостављању деце, због чега у први план као објект заштите треба ставити дете, а не породицу.

Учиниоцу кривичног дела из члана 3 овог закона суд не може да ублажи казну, ово лице се не може условно отпустити, а кривично гоњење и извршење казне не застаревају за наведена кривична дела која су извршена према малолетним лицима.³⁵ Осудом за кривично дело из члана 3 овог закона обавезно наступају одређене правне последице и то: престанак вршења јавне функције, престанак радног односа односно позива или занимања које се односи на рад

29 Закон о основама система образовања и васпитања, *Службени гласник РС*, бр. 72/09, 52/11.

30 Члан 44.

31 Члан 45.

32 Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, *Службени гласник РС*, бр. 32/2013.

33 Члан 3, став 1.

34 Члан 3, став 2.

35 Члан 5.

са малолетним лицима, забрана стицања јавних функција и забрана заснивања радног односа, односно обављања позива или занимања које се односи на рад са малолетним лицима. Правне последице наступају даном правноснажности пресуде.³⁶ Према учиниоцу кривичног дела из члана 3, након издржане казне затвора, спроводе се посебне мере у трајању најдуже 20 година након извршене казне затвора:

- обавезно јављање надлежном органу полиције и Управе за извршење кривичних санкција;
- забрана посеђивања места на којима се окупљају малолетна лица (вртићи, школе, дечије манифестације);
- обавезно посеђивање професионалних саветовалишта и установа;
- обавезно обавештавање о промени пребивалишта, боравишта или радног места;
- обавезно обавештавање о путовању у иностранство.³⁷

О лицима осуђеним за наведена кривична дела води се посебна евиденција која садржи име и презиме осуђеног, ЈМБГ осуђеног, адресу пребивалишта, податке о запослењу осуђеног, све податке од значаја за физичко препознавање осуђеног и његове фотографије, ДНК профил осуђеног, податке о кривичном делу и казни на коју је осуђен, податке о правним последицама осуде и податке о спровођењу посебних мера прописаних овим законом.³⁸

Треба напоменути да је Влада Републике Србије 2005. године донела *Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања*.³⁹ Основни циљеви Општег протокола су унапређење добробити деце кроз спречавање злостављања и занемаривања и обезбеђивање да сви поступци и одлуке током целог процеса буду у најбољем интересу детета. Такође, у складу са принципима и циљевима који су постављени у Националном плану акције за децу и Општем протоколу за заштиту деце од злостављања и занемаривања, Министарство просвете и науке донело је 2007. године *Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*.⁴⁰ Протокол разрађује „превентивне активности и дефинисане процедуре у заштити деце од насиља“.

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ НАСИЉА НАД ДЕЦОМ

Када се говори о насиљу над децом, најчешће се мисли на физичко и сексуално насиље, као најекстремније форме насиља. Међутим, постоје појавни облици насиља чије последице можда нису на први поглед уочљиве, али су свакако подједнако озбиљне и далекосежне, а одражавају се на дететов живот, здравље и безбедност. За сваки од ових облика карактеристична је тежња успостављања моћи и одређене контроле над жртвом, најчешће злоупотребом дететовог поверења. Насиље над децом се може појавити као:

- 1) физичко насиље – постоји када насилник користи део тела или неки предмет да повреди дете или контролише његово понашање, као нпр. затварање, чупање, гурање, уједање, давање, спаљивање, претња и злостављање оружјем, убиство;
- 2) сексуално насиље – постоји када се дете приморава да учествује у одређеној сексуалној активности, као нпр. присиљавање на сексуални однос, егзибиционизам, додиривање детета против његове воље, излагање детета сексуално преносивим инфекцијама, покушај контроле дететове сексуалности, сексуална експлоатација, присилна проституција, присилни абортуси и стерилизације;
- 3) емоционално насиље – постоји када неко речима или делима чини да се дете осећа безвредно, као нпр. непрестано критиковање, називање погрдним именима, понижавање детета

³⁶ Члан 6.

³⁷ Члан 7.

³⁸ Члан 13.

³⁹ Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања, доступно на <http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/zlostavljanje/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>

⁴⁰ Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, доступно на http://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_za_zastitu_dece_i_ucenika_od_nasilja_zlostavljanja_i_zanemarivanja_u_obrazovno-vaspitnim_ustanovama.html.

у присуству других људи, забрана контаката са фамилијом и пријатељима, уништавање имовине, претње, застрашивање;

4) психичко насиље – постоји када се употребом претње проузрокује страх детета у циљу успостављања контроле над њим, као нпр. претња насиљем, напуштањем, социјална изолација, вербална агресија;

5) духовно насиље – постоји када неко користи дететова религијска и духовна уверења у циљу манипулације, доминације и контроле над њим, као нпр. присиљавање на верску и духовну праксу и обреде, исмејавање дететових религијских и културних уверења, покушај спречавања детета да их практикује;

6) културно насиље – постоји када је дете оштећено као резултат праксе одобрене од стране његове културе, традиције или религије, као нпр. женско обрезивање, силовање деце, дечји бракови, злочини из части. Више од 125 милиона девојчица и жена у 29 држава у Африци и на Блиском истоку, жртве су женског обрезивања.⁴¹ У односу на овај проблем значајна је Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, која обавезује земље потписнице да домаћим законодавствима предвиде кривично гоњење за одређена кривична дела, попут гениталног сакаћења жена и девојчица, принудни брак, узнемиравање личности, принудни абортус и принудну стерилизацију.⁴²

7) вербално насиље – постоји када неко речима, усмено или писмено, чини да се дете осећа повређено, као нпр. псовање, исказивање неповерења, изражавање негативних очекивања, подсећање на прошле грешке, претња насиљем према детету или осталим члановима породице;

8) финансијско или материјално насиље – постоји када се контролишу финансијски и материјални ресурси детета, на начин који изазива негативне крајње ефекте, као нпр. уништавање имовине, ускраћивање финансијске подршке у циљу контроле и манипулације дететом, ускраћивање хране и здравствене заштите;

9) занемаривање – постоји када лице које има обавезу да брине о детету, да му обезбеди негу и помоћ, то не чини, као нпр. не обезбеђује му склониште, храну, лекове, одећу, пажњу у ситуацији када је дете повређено, болесно или уплашено.⁴³

ОКРУЖЕЊА У КОЈИМА СЕ ДОГАЂА НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ

Деца су насиљу најчешће изложена у *кући и породици*. Породични закон дефинише насиље у породици као „понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице“. Како су последице насиља у породици врло тешке и трауматичне, законодавац је предвидео материјалноправне и процесноправне одредбе о заштити од насиља у породици. Поред грађанскоправне заштите, законодавац је посебно предвидео и уредио кривичноправну заштиту, коју жртвама породичног насиља обезбеђује кривично дело које се и зове „насиље у породици“. Породично насиље представља кршење људских права, јер угрожава многа фундаментална људска права, као право на живот и право на физички и ментални интегритет. Насиље у породици над децом је посебно тежак вид испољавања насилничког понашања, са разарајућим последицама по породицу и децу.⁴⁴ И у ситуацијама када нису директно угрожена на децу посебно утиче и то што су сведоци насиља у породици. У таквим породицама деца имају проблем понашања са емотивним

41 *Female genital mutilation*, доступно на <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en>.

42 Конвенцију је усвојио Комитет Министара Савета Европе, 7. априла 2011. године, текст Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици доступан на http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention_en.asp.

43 *What Is Violence Against Children?*, доступно на <http://www.gov.nl.ca/VPI/facts/ViolenceAgainstChildren.pdf>.

44 У пракси се постоји пет ставова према злостављању и занемаривању деце: 1. Повлачење – то је конзервативан став и карактерише га дистанцираност која иде скоро до неосетљивости, а злостављање се оправдава и минимизира; 2. Спасавање – карактерише га претерана осетљивост на проблем, неодложно реаговање и исхитрено интервенисање; 3. Разумевање – реалистичан, професионалан став, заинтересован за узроке и последице; 4. Оспособљеност – однос према стручној компетентности; 5. Генерализована беспомоћност – сумња да се проблем може решити, проузрокована личним негативним искуством. Детаљније Влаовић – Васиљевић, Д., *Злостављања и занемарена деца и домски и породични смештај*. Од групе до тима – Мултидисциплинарно усавршавање стручњака у систему заштите деце од злостављања и занемаривања, Београд: Центар за брак и породицу, 2001.

и когнитивним проблемима, који могу да трају до одраслог доба. Деца постају занемарена и немају право на детињство.⁴⁵

Судска пракса је стала на становиште да у сукобу интереса родитеља и интереса деце, примат има интерес деце.⁴⁶ Нажалост, многи елементи неодговорног и насилничког односа према деци који се у модерном схватању и развијеним земљама правно кажњавају, у традиционалним друштвима и правно неизграђеним државама сматрају се као елементи строгог кажњавања и „чврстог“ васпитања деце.⁴⁷

Према подацима Стручног тима за заштиту деце од занемаривања и злостављања који је формиран од стране Института за здравствену заштиту мајке и детета Србије „Др Вукан Чупић“, у периоду од 2000. до краја 2006. године, број деце која су лечена под сумњом да су злостављана био је 143 (65 дечака и 78 девојчица), од којих је 46% било основношколског узраста, 31% предшколског узраста, а 13% одојчади. Од 2006. до 2008. године према подацима истог тима број деце за коју се сумњало да су злостављана износио је 61 (20 мушког пола и 41 женског пола). Ови подаци се односе на физичко насиље над децом и не дају увид у емоционално злостављање и занемаривање деце.⁴⁸

Истраживање које су спровели београдска канцеларија *Save the Children UK* и Центар за права детета, којим је обухваћено 200 случајева злостављања и занемаривања детета, обрађених у двадесет центара за социјални рад, показује да 72% злостављане и занемарене деце живи са једним родитељем. Стопа незапослености ових родитеља је висока, па тако 57% мајки и 34% очева не ради, а поред незапослености њих карактерише и низак образовни ниво и манифестације девијантног понашања.⁴⁹

Злоупотреба родитељског права и грубо занемаривање дужности из садржине родитељског права, по утврђеним критеријумима доводе до лишења овог права, али само у поступку пред надлежним судом, који је овлашћен да утврђује, у сваком конкретном случају, разлоге за доношење правно ваљане одлуке.⁵⁰ Постоје ситуације када родитељ напусти дете или се уопште не стара о детету са којим живи, не издржава га или спречава дете да одржава личне односе са родитељем са којим дете не живи. Међутим, као разлози за лишење родитељског права, најчешће се јављају физичко, сексуално, емоционално злостављање детета или навођење на претерани рад или рад који угрожава здравље, морал или образовање детета. Такође, као разлози се јављају и подстрекавање детета на вршење кривичних дела, навикавање рђавим склоностима или злоупотреба права из садржине родитељских права која се врши на неки други начин. Главну улогу у поступку заштите детета од злостављања и занемаривања има Центар за социјални рад, који у ту сврху може:

- упозорити родитеље на недостатке у вршењу родитељског права;
- упутити родитеље у породично саветовалиште или неку другу установу која је специјализована за посредовање у породичним односима;

45 Предрасуде су да децу сексуално злостављају непознате особе, ментално болесне особе, да до инцеста долази када је у питању претерана и девијантна приврженост, да се инцест догађа у сиромашним, необразованим породицама и да се неке девојчице понашају заводнички и прихватају сексуалне односе, Протић, Л., *Правни водич за жене: деца, породица – заштита од насиља*, Београд: СОС телефон за жене и децу жртве насиља, 2006.

Такође, према подацима из Инцест траума центра, недељно се Центру пријави око девет нових случајева злостављања, а у више од половине случаја (око 60%) ради се о сексуалном злостављању деце. Просечни узраст, када се догађа прво злостављање, је између шест месеци и шест година. Најчешће се ради о злостављању у породици, а у око 10% случајева се ради о сексуалном, емоционалном или физичком злостављању деце у институцијама од стране помагача. Од петоро злостављане деце, четворо су девојчице, а један је дечак. Од петоро починилаца, четворо су мушкарци и једна је жена. У 37% учинилац је отац, а у 47% нека друга особа мушког пола. Период између првог инцидента и пријављивања је у просеку око 11 година и 2 месеца. Детаљније у Националној стратегији за превенцију и заштиту деце од насиља, стр. 10.

46 Врховни суд РС, Гж. 1913/79.

47 Према подацима Министарства рада и социјалне политике, у структури деце без родитељског старања, највећи број чине деца чији родитељи не врше адекватно родитељско право (око 70%). Они децу занемарују, злостављају или злоупотребљавају родитељско право.

48 Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља.

49 *Ibid.*

50 У закону нису утврђени критеријуми за утврђивање временског трајања одсуства родитељског старања, као услова за заснивање усвојења. Тако Вучковић Шаховић, Н., Међународно усвојење и Србија, *Правни записи*, бр. 1/2011, стр. 144.

- одредити привремену старатељску заштиту детета, обезбедити смештај у другој породици или установи социјалне заштите;
- покренути судски поступак ради заштите права.

Судском одлуком о лишењу родитељског права врши се лишење свих права и дужности родитеља, осим дужности издржавања детета. Када су у питању брачни спорови и спорови из односа родитеља и деце, суд по службеној дужности може донети одлуку о лишењу родитељског права, ако за то постоје услови, а исто тако и одлуку о враћању тог права. Поступак је хитан. Малолетно лице које учествује у поступку заступа други родитељ или друго лице када суд оцени да је то потребно. Поступак се води по службеној дужности и суд је дужан да утврди све чињенице и околности од значаја за доношење одлуке. Суд решењем одређује у односу на коју децу се одузима родитељско право, при чему се одлука може односити на сву децу или на неко дете.⁵¹ Када се ради о потпуном лишењу вршења родитељског права, у смислу закона се не тражи сагласност родитеља за усвојење. Дете које је било усвојено, а чији су усвојитељи лишени родитељског права, може бити поново усвојено. Полазећи од принципа заштите интереса малолетног детета, дете треба да добије нове усвојитеље, уколико је претходним усвојитељима одузето родитељско право. Ово није у супротности са императивном одредбом да је забрањено усвојење већ усвојеног детета, из разлога што након лишења родитељског права усвојитеља, аутоматски престаје да важи и закључено усвојење.

Поступци који за предмет имају злостављање и занемаривање деце и заштиту њихових основних права и слобода, често се појављују и пред Европским судом за људска права.⁵²

Након насиља у породици, најзаступљеније је *насиље у школама*. Када се ради о насиљу наставника према деци, добијени подаци указују да се у школама у Србији током последње деценије оно креће у распону од 20% до 30%.⁵³ У овом истраживању 23% ученика основних и средњих школа саопштило је да је било сведок неког облика насиља наставника према деци. За разлику од вршњачког насиља, насиље наставника над ученицима је чешће у средњим школама, па је тако 26% средњошколаца имало искуство насиља, док се 20% деце са тиме сусретало у основним школама. 80% основаца и 74% средњошколаца саопштило је да не зна или да није било злостављања наставника и учитеља према ученицима у школама. 60% испитиване деце сматра да у њиховој школи није предузета или не зна да ли је предузета нека од мера у циљу смањења и сузбијања насиља. Према сазнањима и проценама анкетираних ученика, средње школе су у нешто већој мери (53%) од основних школа (46%) посвећене организовању и припремању разговора, трибина и дебата на тему насиља у школама. Резултати истраживања указали су да су се у најмањој мери примењивали прописи о заштити деце од насиља у школама у делу који се односи на обавезу школа да формирају Тим за заштиту од насиља, злостављања и занемаривања. Око 70% ученика из основних и средњих школа са територије централне Србије и АП Војводине каже да школа нема или они не знају да ли има Тим за заштиту од насиља, злостављања и занемаривања. Око 35% одговора указивало је на неодговарајуће мере и/или изостајање поступања школе у случајевима насиља. Само 5% ученика саопштило је да није било случајева насиља, а 15% ученика су изабрали одговор да се они нису сусретали са насиљем у школи.⁵⁴

Једно од окружења у коме постоји могућност да деца буду изложена насиљу су и *системи социјалне заштите и правосуђе*. Према подацима, око осам милиона деце широм света борави

51 Закон о ванпарничном поступку, *Службени гласни СРС*, бр. 25/1982, 48/1988 и *Службени гласник РС*, бр. 46/95, 18/2005, 85/2012, 45/2013.

52 Тако је Европски суд за људска права оспорио концепт „разумног кажњавања“ од стране родитеља. Суд је једногласно закључио да је телесно кажњавање једног дечака у Енглеској, од стране његовог оцуа, представљало понижавајуће кажњавање супротно члану 3 Европске конвенције о људским правима и чланом 19 Конвенције о правима детета, којим се од држава захтева заштита деце од свих облика физичког и менталног кажњавања док су под старатељством родитеља и других. Оптужба против оцуа је одбачена у суду Уједињеног Краљевства на темељу тврдње да је у питању „разумно кажњавање“. Европски суд је закључио да је Влада Уједињеног Краљевства одговорна што домаћи закон није обезбедио одговарајућу заштиту деце, укључујући „делотворно одвраћање“. Суд је наложио Уједињеном Краљевству да плати надокнаду од 10.000 фунти стерлинга дечаку који је стално трпео ударце баштенским штапом. *Case of A. v. The United Kingdom* (100/1997/884/1096).

53 Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*, Институт за психологију, Београд.

54 Нешић, С., Јовић, Н. (2011). Извештај Заштитника грађана и панела младих саветника – Заштита деце од насиља у школама, Београд: Заштитник грађана.

у домовима за незбринуту децу, услед недостатка родитеља, породичног насиља, социјалних и економских услова, инвалидитета итд. У теорији и пракси преовлађују мишљења, да је институционални домски смештај последња опција коју треба изабрати, у ситуацијама када се детету без родитељског старања обезбеђује заштита.⁵⁵ У установама социјалне заштите често се догађа да лоши услови живота угрожавају живот, здравље и развој деце. Деца се у овим установама сусрећу са вршњачким насиљем, а неретко постају и жртве насиља запослених у њима. Деца су изложена физичком, психичком, сексуалном насиљу, а забележени су и случајеви коришћења терапије електрошоковима, у циљу контроле њиховог понашања.⁵⁶ Резултати истраживања Института за психологију и организације *Save the children UK*, спроведени маја 2007. године у Републици Србији, које је обухватило 189 деце узраста од 10 до 18 година у шест установа за децу без родитељског старања, открило је да скоро да нема детета које није доживело неки вид насиља (само око 2,6 %). Више од две трећине испитане деце (око 76%) изјавило је да је било изложено неком облику насиља више пута. Најчешћи облици насиља којима су деца била изложена су сплеткарење, претње физичким насиљем и различити облици физичке агресије. Најмање један облик сексуалног злостављања (додиривање на сексуални начин, свлачење и показивање полног органа пред дететом, скидање и гледање детета) доживело је 35 % деце узраста од 10 до 12 година и 28% деце узраста од 13 до 18 година. Главни актери свих облика насиља су друга деца у дому, а запослени у дому највише угрожавају децу вербалним насиљем, викањем, вређањем и претњама. Деца сматрају да полиција, центри за социјални рад и школе, као службе које треба да учествују у заштити деце од насиља, нису прилагођене њиховим потребама.⁵⁷

Иако је прописано да се деца лишавају слободе само у најкраћем временском периоду, у случајевима када је то заиста неопходно, а у складу са чл. 37 Конвенције о правима детета, у појединим државама се лишавају слободе и деца која су по први пут оптужена за мање прекршаје, док нека од њих у притвору чекају почетак суђења. Резолуција 19/37 о правима детета Савета за људска права из 2012. године јемчи малолетницима право да не буду осуђени на смрт, да не бораве у ћелијама за осуђене на смрт, право деце осуђене на смрт да контактирају са родитељима и буду информисани о њиховом стању.⁵⁸ Иако у међународном праву људских права постоји недвосмислена забрана, неке државе и данас изричу смртне казне лицима млађим од 18 година, па су такви случајеви забележени у Исламској Републици Иран, Саудијској Арабији, Јемену и Судану.⁵⁹

Насиље у радном окружењу и експлоатација деце најчешћи су у оквиру проституције, порнографије, рада у домаћинству и присилног и дужничког рада. У овим случајевима присутни су сви облици насиља, а деца нису у могућности да се заштите од других запослених и послодаваца.⁶⁰ Према расположивим подацима, у 2004. години је око 218 милиона деце било укључено у деčји рад, око 126 милиона деце узраста од 5–17 година бавило се опасним пословима, а 40–50% укупног броја жртава принудног рада чинила су деца.⁶¹ Постоје процене да је тај број већи и да се креће око 250 милиона деце узраста 5–14 година. Половина њих ради пуно

55 Комитет за права детета је 2005. године предложио да УН усвоје смернице које ће се односити на децу без родитељског старања. Генерална скупштина УН, усвојила је Смернице за алтернативну бригу о деци поводом 20 година Конвенције о правима детета, 20. 11. 2009. године. Смештај у установи треба да буде привремено решење док се не направи одговарајући породични аранжман, а циљ сваке политике социјалне заштите деинституционализација. Циљ је затварање или трансформација већине постојећих великих објеката и успостављање адекватног система породичне реинтеграције. Посебну пажњу треба посветити деци млађој од три године и спречити њихово смештање у резиденцијалне центре. *At home or in a home? – Formal care and adoption of children in Eastern Europe and Central Asia*, UNICEF, 2010, http://www.unicef.org/ceecis/At_home_or_in_a_home_report.pdf.

56 Насиље над децом – Студија генералног секретара Уједињених нација, стр. 17–18, доступно на http://www.unicef.org/serbia/SGs_studija_o_nasilju_nad_decom.pdf.

57 Видети Националну стратегију за превенцију и заштиту деце од насиља, стр. 10–12.

58 Human Rights Council Resolution on the Rights of the Child (A/HRC/RES/19/37), доступно на http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A-HRC-RES-19-37_ENG.pdf.

59 Извештај генералног секретара УН о смртној казни у 2012. години, стр. 16–17, доступно на <http://www.smrtinakazna.rs/Portals/0/MedjunarodniPropisi/Izve%C5%A1taj%20GS%20UN%20o%20smrtnoj%20kazni%2002.07.2012.pdf>.

60 Насиље над децом – Студија генералног секретара Уједињених нација, *op. cit.*, стр. 19–20.

61 Child labour, http://www.unicef.org/protection/files/child_labour.pdf.

радно време током целе године, а њих 70% у опасном окружењу. Дечји рад је најзаступљенији у Азији (61%), Африци (32%) и Латинској Америци (7%).⁶² Од међународних конвенција у овој области најзначајнија је Конвенција МОР бр. 182 о најгорим облицима дечијег рада и препоруке МОР 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорег облика дечијег рада.⁶³

Насиље у друштвеној заједници везано је за вршњачко насиље, полицијско насиље, насиље које изазивају банде, физичко и сексуално насиље, отмице и трговину људима, а у новије време и за масовне медије и савремене информационе и комуникационе технологије. Вршњачко насиље се чешће јавља у урбаним срединама које карактерише незапосленост, нижи ниво образовања и стандарда живота. Трговина људима је комплексан феномен проузрокован различитим чиниоцима, пре свега миграцијом радне снаге, сиромаштвом, политичким немирима који доводе до расељавања становништва, а често укључује различите облике насиља, као нпр. отмице, преваре, сексуално насиље, ограничавање слободе кретања и на крају продају жртве за присилни или дужнички рад, присилни брак или проституцију.⁶⁴ Република Србија је потписница Конвенције УН против транснационалног организованог криминала⁶⁵ и Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом⁶⁶, као и Протокола против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом који допуњују ову конвенцију. Такође, Кривични законик⁶⁷ санкционише кривично дело трговине људима у члану 388 и прописује да тежи облик овог дела постоји у ситуацији када је дело извршено према малолетном лицу. Чланом 389 санкционисана је трговина децом ради усвојења, а чланом 390 заснивање ропског односа и превоз лица у ропском односу. У 2012. години предузето је гоњење за 45 дела на основу чл. 388, што је за 11 више у односу на 2011. годину. Такође, за кривично дело трговине људима осуђено је 47 преступника, што је једнако броју осуђених у 2011. години. У 2012. години евидентирано је 79 жртава трговине људима, девет мање у односу на 2011. годину, а 33 жртве су била деца. Жртве су биле изложене присилном раду, просјачењу, ситном криминалу и секс трафикингу. Деца се често оптуђују за прекршај, а као жртвама трговине људима не пружа им се адекватна нега и заштита. У извештају из 2013. године који се односи на податке о трговини људима у Србији, закључује се да Влада Србије не испуњава у потпуности минимум стандарда за елиминацију трговине људима, али да су учињени значајни напори у том правцу.⁶⁸

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Република Србија је ратификовала све значајније конвенције у области заштите деце од насиља, а на унутрашњем плану унапређена је правна регулатива доношењем нових и измена постојећих закона и на основу њих донетих подзаконских прописа. У последњих 10–15 година, поред доношења стратешких докумената са циљем превенције и сузбијања насиља над децом, успостављени су и неки нови механизми за заштиту деце попут Савета за права детета, Савета за борбу против трговине људима, СОС дечје линије, а један од заменика Заштитника права грађана задужен је за област права детета. Стога, може се закључити, постоји задовољавајући правни оквир у овој области, али анализа података о степену заступљености насиља у друштву и закључци и препоруке релевантних међународних тела, указују на потребу потпуне имплементације обавеза преузетих међународним уговорима и доследну примену прописа у пракси, с обзиром на чињеницу да она често изостаје. Овоме у прилог говоре подаци који показују да се степен насиља над децом у друштву није смањио, било да говоримо

62 Child labour, <http://www.un.org/cyberschoolbus/briefing/labour/labour.pdf>.

63 Закон о потврђивању Конвенције МОР бр. 182 о најгорим облицима дечијег рада и препоруке МОР 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорег облика дечијег рада, *Сл. лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 2/2003.

64 Насиље над децом – Студија генералног секретара Уједињених нација, *op. cit.*, стр. 20–22.

65 Конвенција УН против транснационалног организованог криминала, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/2001.

66 Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/2001.

67 Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013.

68 United States Department of State, *2013 Trafficking in Persons Report – Serbia*, 19 June 2013, <http://www.refworld.org/docid/51c2f39149.html>.

о насиљу у породици, школама или широј друштвеној заједници. У центрима за социјални рад не постоји евиденција о злостављању деце, а када је останак детета у породици немогућ, поставља се питање где сместити дете. Жртвама недостаје адекватна финансијска помоћ и смештај, без дуге административне процедуре.

Проблем насиља над децом сложенијим чини и прећутно одобравање од стране друштва, што се огледа и у одсуству експлицитне забране физичког кажњавања у великом броју земаља.⁶⁹ Због тога је неопходно предузети све потребне мере у циљу подизања свести становништва о значају овог проблема, а бескомпромисном акцијом надлежних органа и одговарајућом казненом политиком поручити да се насиље над децом неће толерисати у било ком облику. Ово би подразумевало и измену постојећих решења која у неким случајевима прописују врло благе санкције за извршиоце кривичних дела против полне слободе.⁷⁰

Насиље над децом је, с обзиром на узраст жртава, најсрамнији вид насиља, који захтева неодложно деловање у циљу његовог потпуног елиминисања. Све док се то не деси и док оно постоји, макар и у најмањој мери, државе и њихови органи, све релевантне организације и ми као грађани, нисмо ништа друго него саучесници, неми посматрачи, који својој деци, уместо хуманијет и сигурнијег света за живот, остављају само правну регулативу као празна слова на папиру.

ЛИТЕРАТУРА

1. At home or in a home? – Formal care and adoption of children in Eastern Europe and Central Asia, UNICEF, 2010, http://www.unicef.org/ceecis/At_home_or_in_a_home_report.pdf.
2. Child labour, http://www.unicef.org/protection/files/child_labour.pdf.
3. Child labour, <http://www.un.org/cyberschoolbus/briefing/labour/labour.pdf>.
4. Female genital mutilation, доступно на <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en>.
5. Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о учешћу деце у оружаним сукобима, УН, 2000. године, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 22/2002.
6. Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, децој проституцији и децој порнографији, УН, 2000. године, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 22/2002.
7. Извештај генералног секретара УН о смртној казни у 2012. години, доступно на <http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/MedjunarodniPropisi/Izve%C5%A1taj%20GS%20UN%20o%20smrtnoj%20kazni%2002.07.2012.pdf>.
8. Human Rights Council Resolution on the Rights of the Child (A/HRC/RES/19/37), доступно на http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A-HRC-RES-19-37_ENG.pdf.
9. Конвенција о правима детета, УН, 1989. године, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 15/1990 и *Службени лист СРЈ*, бр. 4/96 и 2/97.
10. Конвенција УН против транснационалног организованог криминала, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/2001.
11. Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention_en.asp.
12. Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013.
13. Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља.
14. Насиље над децом – Студија генералног секретара Уједињених нација, доступно на http://www.unicef.org/serbia/SGs_studija_o_nasilju_nad_decom.pdf.

69 Тако се у око 106 земаља не забрањује физичко кажњавање у школама, у 147 се не забрањује физичко кажњавање у оквиру алтернативне бриге о деци, а само 16 земаља је забранило физичко кажњавање деце код куће, *Насиље над децом – Студија генералног секретара Уједињених нација*, *op. cit.*, стр. 9. У нашој земљи у току је рад на дефинисању потребних измена и допуна Породичног закона у циљу експлицитне забране и санкционисања физичког кажњавања деце.

70 За кривично дело недозвољене полне радње могуће је изрећи новчану казну и затвор у трајању од шест месеци.

16. Нешић, Снежана., Јовић, Наташа., Извештај Заштотника грађана и панела младих саветника – Заштита деце од насиља у школама, Београд:Заштитник грађана, 2011.
17. Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања, доступно на <http://www.minrzs.gov.rs/doc/podrobnosti/zlostavljanje/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>.
18. Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*, Институт за психологију, Београд.
19. Породични закон Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 18/2005.
20. Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно–васпитним установама, доступно на http://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_za_zastitu_dece_i_ucenika_od_nasilja_zlostavljanja_i_zanemarivanja_u_obrazovno-vaspitnim_ustanovama.html.
21. Протић, Л., *Правни водич за жене: деца, породица – заштита од насиља*, Београд: СОС телефон за жене и децу жртве насиља, 2006.
22. Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/2001.
23. United States Department of State, 2013 *Trafficking in Persons Report – Serbia*, 19 June 2013, <http://www.refworld.org/docid/51c2f39149.html>.
24. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.
25. Влаовић – Васиљевић, Д., *Злостављана и занемарена деца и домски и породични смештај*, Од групе до тима – Мултидисциплинарно усавршавање стручњака у систему заштите деце од злостављања и занемаривања, Београд: Центар за брак и породицу, 2001.
26. What Is Violence Against Children? доступно на <http://www.gov.nl.ca/VPI/facts/ViolenceAgainstChildren.pdf>.
27. Закон о потврђивању Конвенције МОР бр. 182 о најгорим облицима дечијег рада и препоруке МОР 190 о забрани и хитној акцији за укидање најгорег облика дечијег рада, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 2/2003.
28. Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, *Сл. гласник РС – Међународни уговори*, бр. 1/2010.
29. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.
30. Законик о кривичном поступку, *Службени лист РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013.
31. Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/2005.
32. Закон о основама система образовања и васпитања, *Службени гласник РС*, бр. 72/09, 52/11.
33. Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, *Службени гласник РС*, бр. 32/2013.
34. Закон о ванпарничном поступку, *Службени гласник СРС*, бр. 25/1982, 48/1988 и *Службени гласник РС*, бр. 46/95, 18/2005, 85/2012, 45/2013.

ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Асистент Иван Илић¹

Правни факултет, Универзитет у Нишу

Сажетак: Насиље у породици није *seades materiae* Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Европски суд за људска права се ипак бавио тим питањем, првенствено у случајевима повреде члана 8 Конвенције којим је утврђено право на поштовање приватног живота. Осим тога, Суд се с насиљем у породици сусретао приликом разматрања повреда права на живот из члана 2, забране мучења из члана 3, забране принудног рада из члана 4, права на правично суђење из члана 6, права на делотворно правно средство из члана 13 и забране дискриминације из члана 14 Конвенције. Аутор се у раду бави релевантним случајевима из праксе Европског суда, наводећи и истичући закључке из пресуда који служе као идеје водиле националним законодавцима, како би се створио одговарајући легислативни оквир за ефикасно поступање у случајевима идентификовања насиља у породици, као и санкционисања починилаца тог кривичног дела.

Кључне речи: насиље у породици, право на живот, забрана мучења и нечовечног поступања, дискриминација.

ПОЈАМ И ОБЛИЦИ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Насиље се испољава у свим сферама живота и иманентна је карактеристика интерперсоналне комуникације. Насиље у породици је постојало још у рудименталним облицима породице, а опстало је све до данас. Породица се схвата као сфера сигурности, љубави и подршке, те је испољавање насиља у контрадикторности с функцијом тог облика друштеног организовања. То је и разлог што се дуго сматрало да тај облик криминалитета припада домену приватности, па се зато и означавало као „насиље у тишини“. С друге стране, инфериоран положај жене у друштву и у породици утицао је на постојање велике тамне бројке криминалитета, јер се насиље у породици ретко пријављивало. У Великој Британији, на пример, мушкарци су имали право да туку своје жене.² Осим тога, физичко кажњавање деце такође је сматрано допуштеним обликом понашања.³

Све до шездесетих година XX века овај значајан друштвени проблем није се озбиљније сагледавао. Преокрет настаје под утицајем развоја заштите људских права, али и јачања феминистичког покрета. Током седамдесетих година прошлог века отварају се прва склоништа за жртве насиља у породици и спроведе први програми едукације, с циљем препознавања и сузбијања тог облика криминалитета.⁴

Не постоји универзална дефиниција насиља у породици. Једна од дефиниција је да насиље у породици представља сваки акт физичког, психичког, сексуалног или економског злостављања према члановима породице, независно од тога да ли је у легислативи инкриминисано као кривично дело и да ли је пријављено органима кривичног гоњења.⁵ Том дефиницијом је изражено настојање да се обухвате сви облици насиља у породици, као и укључивање непроцесуираних случајева насиља у породици који, заправо, представљају тамну бројку криминалитета. За постојање насиља у породици није неопходно постојање брака, већ су обухваћени и ванбрачна заједница, као и особе у емотивној вези и бивши брачни и ванбрачни партнери. Из дефиниције произилази да насиље може бити физичко, пси-

¹ ivan@prafak.ni.ac.rs

² Више о томе у: *Nasilje nad ženom u obitelji*. (2004). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

³ Kostić, M. (2013). Pravna zaštita od nasilja u porodici. U M. Kostić i D. Dimovski (prir.), *Porodica u lavirintu porodičnog nasilja*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta, Centar za socijalni rad „Sveti Sava“, str. 142.

⁴ Више о томе у: Костић, М. (2006). Насиље у породици – две методе судске заштите. У *Правна заштита од насиља у породици* (стр. 235–254). Ниш: Правни факултет, Центар за публикације.

⁵ Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M. (2008). Zаштита сведока жртava кривичног дела насилja у породици. *Pravni живот*, 57(10), str. 302.

хичко, сексуално и економско. Физичко злостављање представља употребу било које врсте физичке надмоћи. То је свака радња која може нанети или прети да изазове физичку бол. Неки од облика су физички напад, без обзира на последице, насилни упади и истеривање жртве из заједничког места становања или из места где жртва станује, утицај на жртве тако да почну да се боје за своје физичко благостање, киднаповање итд. Психичко злостављање подразумева употребу психичког притиска, тј. сваку радњу која може да изазове психичку патњу, изазивање осећаја страха, личне угрожености или угроженог достојанства, затим увреде, нападе или коришћење погрдних имена, као и остале облике насилног застрашивања, понашања која се понављају и имају за циљ да понизе жртву, бесправно ограничавање слободе кретања жртве и утицај на жртве тако да почну да се боје за своје емоционално благостање. Сексуално злостављање се испољава као приморавање на сексуални однос без сагласности и као сексуално малтретирање. Економско насиље представља оштећивање имовине или њено уништавање или претње да се то учини, као и утицај на жртве у смислу да почну да страхују за своје економско благостање. Важно је поменути и пасивно злостављање као посебан вид насиља у породици, које није лако уочити и које обично води у физичко насиље. Тај вид насиља је врло суптилан и укључује виктимизацију, двосмисленост, запостављање и духовно и интелектуално злостављање.

Као облици насиља у породици у литератури се наводе насиље у браку, насиље према члановима породице и насиље према деци.⁶ Такође се издваја насиље над женама, насиље према старима, насиље над децом и насиље над мушкарцима. Последице насиља у породици су веома тешке. Угрожава се сигурност чланова породице, а нарушава однос поверења. Насиље у породици се сматра манифестацијом контроле и моћи над члановима породице. Истраживања су показала да насиље у породици оставља тешке последице на био-психосоцијално стање жртве, нарочито када је жртва дете. Постоји значајан фактор ризика од усвајања насиља као модела понашања. Деца која су била жртве насиља у породици вероватно ће злостављати сопствене партнере и децу. Последице насиља у породици нису само индивидуалне, већ се осећају и у друштву у целини. Због тога развијене земље континуирано унапређују методе за процену штете коју заједница трпи због наведеног проблема.

МЕЂУНАРОДНА РЕГУЛАТИВА

Мноштво међународних докумената, донетих под окриљем УН и Савета Европе, односи се на насиље у породици. Будући да се та појава најчешће схвата као насиље над женама и као најраспрострањенији вид кршења права жена⁷, циљ међународне регулативе је да се обезбеди заштита жена које се у кривичном поступку појављују у својству сведока–жртава. Предлаже се спровођење одређених мера, попут установљења посебних државних органа за пружање помоћи жртвама, учешће невладиних организација у поступку, као и примена других мера које би охрабриле пријављивање насиља у породици и учешће жртава у покренутом кривичном поступку.

Документ од суштинског значаја за заштиту права жена свакако је Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена⁸. У Конвенцији је истакнут захтев да државе чланице усвоје одговарајућу регулативу којом се елиминише дискриминација жена. Између осталог, спречавање дискриминације и заштита жена постижу се уз помоћ судова и других државних органа. Општа препорука број 19 Комитета за елиминисање дискриминације жена⁹ наглашава значај формирања служби за подршку и заштиту жртава, едукације судија и полиције, те право жртава на реституцију и жалбу у делотворном поступку (посебне препоруке, параграф 24). Државама је препоручено да се насиље у породици третира као кривично дело (члан 23). Декларација УН против насиља над женама¹⁰ из 1993. године се залаже за приступ жртава правосудју и за обезбеђење ефикасног система правих лекова, те за обештећење жртава насиља у породици (члан 4, тачка д). Пекиншка декларација и Платформа за акцију¹¹

6 Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Niš: Pelikan print, str. 121.

7 Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M. (2008), *op. cit.*, str. 306.

8 Међународни уговори, Службени лист СФРЈ, број 11/81.

9 Доступно на: http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/cedaw_opste_prep_1-24.pdf (приступљено 8. 4. 2014. године).

10 A/Res/48/104) 1993.

11 A/CONF.177/20, chap. I (1995).

наглашава неопходност пружања бесплатне и свих других видова правне помоћи жртвама насиља у породици.

Према Декларацији Савета Европе о политикама за борбу против насиља над женама у демократској Европи из 1993. године, спречавање насиља над женама се сматра кључним фактором у борби против структуралне неједнакости жена и мушкараца. У Препоруци Р (85) 4 о насиљу у породици¹² предвиђа се предузимање мера којима се обезбеђује заштита интереса жртава у кривичном, грађанском и управном поступку. Посебно је наглашена потреба заштите сведока, чланова породице у случају насиља у породици. Малолетним сведоцима треба пружити адекватну саветодавну помоћ. Свеобухватну заштиту жена жртава садржи и Препорука Р (2002) 5 о заштити жена од насиља¹³. У оквиру општих мера за спречавање насиља према женама, државама чланицама Савета Европе је препоручено да, у контексту побољшања националне политике, дужну пажњу посвете афирмацији сигурности, заштити жртава и њиховом оснаживању спречавањем секундарне виктимизације и применом адекватних мера у судском поступку (тачка 3 Препоруке). Конвенција Савета Европе о спречавању и сузбијању насиља у породици и насиља над женама¹⁴ је усвојена у Истанбулу 2011. године. Реч је о међународноправном документу којим је успостављен свеобухватан правни оквир за заштиту жена од насиља. Њиме су регулисана питања превенције, процесуирања и елиминације свих облика насиља у породици. Том конвенцијом су установљени и механизми за праћење њене примене на националном плану.

Насиље у породици није *seades materiae* Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Европски суд за људска права се ипак бавио тим питањем, првенствено у случајевима повреде члана 8 Конвенције, којим је утврђено право на поштовање приватног живота. Осим тога, Суд се с насиљем у породици сусретао приликом разматрања повреда права на живот из члана 2, забране мучења из члана 3, забране принудног рада из члана 4, права на правично суђење из члана 6, права на делотворно правно средство из члана 13 и забране дискриминације из члана 14 Конвенције. Због значаја права на живот, зајемченог чланом 2 Конвенције, најпре ће бити изложени случајеви из праксе Суда у којима је утврђена повреда тог права.

ПРАВО НА ЖИВОТ

У члану 2 Конвенције је предвиђено следеће: „Право на живот сваког човека је заштићено законом. Нико не може бити намерно лишен живота, осим при извршењу смртне казне према пресуди суда, којом је проглашен кривим за злочин за који је та казна предвиђена законом. Лишење живота се не сматра противним том члану ако проистекне из употребе силе која је апсолутно нужна, ради одбране неког лица од незаконитог насиља, да би се извршило законито хапшење или спречило бекство лица законито лишеног слободе, приликом законитих мера које се предузимају с циљем сузбијања нереда или побуне.“

Право на живот је претпоставка остваривања свих осталих права и слобода зајемчених Конвенцијом и као једна од суштинских одредби Конвенције не може се дерогирати у време мира сходно члану 15 Конвенције.¹⁵ За ограничавање права на живот прописује се стандард „апсолутне нужности“, за који је Суд утврдио да захтева примену строжег и захтевнијег теста од оног који се примењује када се утврђује да ли је поступање државе било „нужно у демократском друштву“.¹⁶ Ситуације када се право на живот може ограничити наведене су, према томе, *numerus clausus* и морају се уско тумачити.¹⁷

12 Текст доступан на: <http://www.legislationline.org/topics/organisation/4/topic/7/subtopic/25> (приступљено 8. 4. 2014. године).

13 Доступно на: <http://www.womenngo.org.rs/paneurope/prevod2002-web.pdf> (приступљено 8. 4. 2014. године).

14 Доступно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/conventionviolence/convention_en.asp (приступљено 18. 4. 2014. године).

15 *Makaratzis v. Greece*, No. 50385/99–(20/12/04) §56; *Soering v. the United Kingdom*, No. 14038/88–(07/07/89) §88; *Cruz Varas and others v. Sweden*, No. 15576/89–(20/03/91) §99; *Esmukhambetov and others v. Russia*, No. 23445/03–(29/03/11) §138.

16 *Yasin Ateş v. Turkey*, No. 30949/96–(31/05/05) §119; *Kişmir v. Turkey*, No. 27306/95–(31/05/05) §103; *Çelikkilek v. Turkey*, No. 27693/95–(31/05/05) §77; *Vachkovi v. Bulgaria*, No. 2747/02–(08/07/10) §71; *Anık and Others v. Turkey*, No. 63758/00–(05/06/07) §53.

17 *Esmukhambetov and others v. Russia*, No. 23445/03–(29/03/11) §138.

Из праксе Суда¹⁸ прозилази да се дужност заштите права на живот састоји од три главна аспекта: дужности уздржавања од противправног одузимања живота (тзв. негативна обавеза), дужности да се обезбеди адекватан легислативни оквир којим се штити право на живот (тзв. позитивна материјална обавеза) и дужности да се спроведе делотворна истрага у случају потенцијално противправног одузимања живота (тзв. позитивна процедурална обавеза).¹⁹

У случају *Опуз против Турске*,²⁰ у питању је било породично насиље према бившој супрузи и њеној мајци. Наиме, у више одвојених инцидентата, бивши муж је претио и био насилан према подносиоцима представке и њеној мајци. Осим претњи ножем, медицинском документацијом су утврђени премлаћивање и покушај гажења аутомобилом. Међутим, пошто је за кривично гоњење услед насиља у породици у Турској потребно одобрење оштећеног, насилник је био осуђен на новчану казну само због гажења аутомобилом, пошто су апликанткиња и њена мајка одустале од кривичних пријава. Касније му је изречена још једна новчана казна због телесних повреда нанесених апликанткињи убудима ножем. Неколико година касније бивши супружник је пуцао на мајку апликанткиње која је подлегла повредама. Оптужен је за убиство, али је пуштен да се брани са слободе до окончања поступка по жалби. Тада је поново претио подносиоцима представке. Суд је у предметном случају утврдио повреду материјалне позитивне обавезе из члана 2 Конвенције. Држава је пропустила да заштити живот мајке апликанткиње, а и легислативни оквир Турске није био одговарајући због неопходности иницијативе оштећеног за кривично гоњење у случају насиља у породици.²¹

У наведеном случају, Суд је разматрао повреду спровођења ефикасне истраге, односно повреду процедуралне обавезе из члана 2 Конвенције. Суд је нашао да је у том случају спроведена свеобухватна истрага. Међутим, кривични поступак је трајао више од шест година, што оспорава критеријум промтности истраге. Стога је Суд утврдио и повреду процедуралне обавезе.

У случају *Контрова против Словачке*,²² муж апликанткиње је након вишегодишњег злостављања своје супруге убио њихово двоје деце, након чега је извршио самоубиство. Неколико недеља пре критичног догађаја подносиоцима представке је повукла кривичну пријаву против мужа за насиље у породици. Суд је утврдио повреду члана 2 Конвенције због пропуста надлежних државних органа да предузму адекватне мере с циљем заштите од насиља у породици. Суд је, такође, нагласио потребу да држава обезбеди ефикасно законодавство, којим би се омогућила примена превентивних, али и хитних репресивних мера.

У још једном случају Суд је утврдио повреду материјалне обавезе из члана 2 Конвенције. Реч је о случају *Бранко Томашић против Хрватске*.²³ У том случају, апликанти су били родитељи, браћа и сестра жртве, коју је убио ванбрачни партнер, као и њихово дете, након континуираног насиља коме су били изложени. Због претњи насиљем жртви њен ванбрачни партнер је био осуђен на пет месеци затвора, уз примену мере безбедности психијатријског лечења у здравственој установи. Након изласка из притвора М. М. је убио ванбрачну супругу и њихово малолетно дете, након чега је извршио самоубиство. Будући да је реч о особи с тешким поремећајем личности, као и да су се претње убиством понављале и представљале опасност за живот ванбрачне супруге и детета, Суд је утврдио пропуст државе да то право заштити. Осим тога, психијатријски третман је примењиван у кратком периоду, односно само за време издржавања казне затвора. На основу наведеног, Суд је утврдио повреду члана 2 Конвенције.

Овде се укратко може указати на чињенично стање и правну аргументацију у случају *Саоуд против Француске*.²⁴ У том случају, апликанти су били мајка, браћа и сестре Мухамеда Саоуда, који је боловао од шизофреније. Он је изгубио живот током интервенције полиције у њиховој кући због насиља у породици. Мухамед је држао везане своје две сестре као таоце.

18 *Makaratzis v. Greece*, No. 50385/99–(20/12/04) §56; *Kılıç v. Turkey*, No. 22492/93–(28/03/00) §62; *Akpınar i Altun v. Turkey*, No. 56760/00–(27/02/07) §49.

19 INTERIGHTS: Приручник за правнике – Право на живот према Европској конвенцији о људским правима (члан 2). (2006), стр. 4.

20 *Opuz v. Turkey*, No. 33401/02–(09/06/2009).

21 Опширније о том случају видети у: Carić, S. (2012). *Komentar Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*. Beograd: Paragraf Co, Novi Sad: Paragraf Lex, стр. 25–26.

22 *Kontrova v. Slovakia*, No. 7510/04–(24/09/2007).

23 *Branko Tomašić v. Croatia*, No. 46598/06–(15.01.2009).

24 *Saoud v. France*, No. 9375/02–(09.10.2007).

При уласку полиције применио је физичку силу према сестри. Полицајци су га, након борбе, у којој су и сами претрпели повреде, савладали и имобилисали му руке и ноге. Везаног су га поставили у положај у коме му је глава била окренута ка поду и у том положају је остао дуже од тридесет минута. Изненада је Мухамед почео да се гуши, дошло је до срчаног застоја, након чега је издахнуо. За време интервенције и након њеног окончања, па све до тренутка наступања смрти, није била позвана медицинска екипа, нити је Мухамеду била пружена прва помоћ приликом гушења. Суд је утврдио повреду позитивне обавезе из члана 2 Конвенције због пропуштања предузимања адекватних мера с циљем заштите права на живот. Према томе, једнаку заштиту права на живот приликом полицијских интервенција уживају како жртве тако и починиоци насиља у породици.

На основу ставова Суда у наведеним случајевима, може се закључити да је држава одговорна због непредузимања одговарајућих мера након сазнања за постојање насиља у породици. Тај став је неспоран у случају смртог исхода. То је последица еволуције праксе Суда у погледу кршења члана 2, односно схватања да је Конвенција „живи инструмент“. Принцип позитивних обавеза, као једно од начела на којима почива Конвенција, схвата се шире у погледу права на живот, у смислу да подразумева предузимање конкретних радњи с циљем заштите тог права, пре свега жртава насиља у породици, али и насилника, посебно ако је реч о особи са психичким поремећајем.²⁵ Осим тога, позитивна обавеза из члана 2 Конвенције захтева успостављање адекватног правног оквира²⁶ којим се штити право на живот, као и спровођење одговарајуће обуке државних органа с истим циљем. Друга важна реперкусија случајева размотрених пред Судом јесте еволуција модалитета кривичног гоњења. На основу ставова Суда, законодавство држава је ослобођено утицаја оштећеног у погледу кривичног гоњења за насиље у породици. Према томе, кривично гоњење за то кривично дело се предузима *ex officio*, без обзира на предлог оштећеног, и наставља се без утицаја на став оштећеног о томе.

МУЧЕЊЕ, НЕЧОВЕЧНО И ПОНИЖАВАЈУЋЕ ПОСТУПАЊЕ

У члану 3 Конвенције се наводи: „Нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.“ Реч је о апсолутној забрани која „одражава једну од фундаменталних вредности демократског друштва“²⁷. Она не може бити стављена ван снаге чак ни у време ванредних околности, што изричито прописује члан 15, став 2 Конвенције, а Суд потврђује у пресуди *Ireland v The United Kingdom*.²⁸ Члан 3 намеће државама потписницама Конвенције две суштинске обавезе – материјалну и процедуралну. Материјална обавеза државе има два аспекта – негативни и позитивни. Негативни аспект се односи на обавезу државе да лица под њеном јурисдикцијом не подвргава мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, а позитивни намеће обавезу предузимања свих мера како лица под јурисдикцијом државе не би била подвргнута наведеним третманима. Процедурална обавеза државе је изведена из члана 1 Конвенције у којем је прописана општа дужност државе да „обезбеди ... права и слободе“ зајемчене Конвенцијом,²⁹ а састоји се у спровођењу званичне ефективне истраге у случају позивања на повреду члана 3. Да би се члан 3 Конвенције сматрао прекршеним, потребно је да повреда достигне минималан ниво окружности. Процена минимума се врши на основу трајања поступка, физичких и психичких последица и, у одређеним случајевима, од пола, година и здравственог стања жртве.³⁰ Да одступања од члана 3

25 Lič, F. (2007). *Обраћање Европском суду за људска права*. Београд: Београдски центар за људска права, Мисија OEBS у Србији, стр. 166.

26 Поповић, Д. (2012). *Европско право људских права*. Београд: Службени гласник, стр. 159.

27 *Pretty v The United Kingdom* (2346/02, 29/04/2002) §49.

28 *Ireland v The United Kingdom* (5310/71, 18/01/1978) §163.

29 *Assenov and Others v Bulgaria* (24760/94, 28/10/1998) §102; *Sevtap Veznedaroglu v Turkey* (32357/96, 11/04/2000) §66–68; *Elci and Others v Turkey* (23145/93 25091/94, 13/11/2003) §648.

30 *Ireland v The United Kingdom* (5310/71, 18/01/1978) §162.

Конвенције нису никада дозвољена, чак ни у случају највеће опасности по јавни интерес попут тероризма, Суд је закључио у пресуди *Tomasi v France*.³¹

У поменутом случају *Опуз против Турске*, Суд је утврдио и постојање повреде члана 3 Конвенције.

Суд се позива на поштовање обавезе из члана 1 Конвенције, да држава свима који се налазе под њеном јурисдикцијом омогуће уживање права. Држава је, према томе, обавезна да предузме мере којима би се спречили мучење или нечовечно и понижавајуће поступање. Суд насиље које је апликанткиња претрпела карактерише као злостављање. Непокретање кривичног поступка за сваки случај насиља за који су полиција и јавни тужилац сазнали, као ни процесуирање и кажњавање, нису спречили даље испољавање насиља. Будући да је постојала стална претња физичком интегритету апликанткиње, а да је реакција на понашање бившег супруга било неадекватно, Суд је утврдио повреду позитивне обавезе из члана 3 Конвенције.

Суд је нашао повреду члана 3 Конвенције и у случају *Е. С. и други против Словачке*.³² У том случају, суд је мужа апликанткиње осудио на казну затвора у трајању од четири године због физичког насиља над подносиоцем представке, али и сексуалног насиља над ћерком. Суд је закључио да су националне власти пропустиле да заштите супругу и ћерку од насиља у породици, између осталог, због немогућности примене мере забране уласка у стан. Из тог разлога, држава је у конкретном случају прекршила позитивну обавезу из члана 3 Конвенције.

На основу закључака Суда у разматраним случајевима произилази да постоји одговорност државе у случају пропуштања спречавања насиља у породици за које су државни органи сазнали, без обзира на то што злостављање потиче од појединца. То подразумева ефикасну и благовремену реакцију полиције, као и органа кривичног гоњења, у случају пријављеног насиља у породици. Такође је неопходно изрицање привремених мера којима се спречава физички контакт насилника и жртве.

ПРАВО НА ПОШТОВАЊЕ ПОРОДИЧНОГ ЖИВОТА

У члану 8 Конвенције се наводи се: „Свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке. Јавне власти се неће мешати у вршење тог права, осим ако то није у складу са законом и неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других.“ Тим правом се штите приватни и породични живот, дом и преписка. Основна идеја заштите права, на које се примењује члан 8 Конвенције, јесте да постоје сфере живота сваког појединца у које држава не сме да се меша. Обавезе државе по том питању су позитивне и негативне. Негативне обавезе значе да је држава дужна да се уздржи од мешања у неко право, осим уколико је то дозвољено чланом 8, ставом 2. Дакле, она не сме ни на који начин да омета уживање тих права. С друге стране, позитивне обавезе значе да држава мора активно да делује, како би омогућила поштовање неког права. Члан 8 *implicite* садржи и обавезу држава чланица Конвенције да својим позитивним деловањем и мерама у свом законодавству, јудикатури и извршној власти обезбеде услове за поштовање права из члана 8 Конвенције.

У неким од пресуда Суд се бавио питањем тумачења опсега појмова брака и породице.³³ У случају *Маркс против Белгије*,³⁴ Суд је установио да појам породице обухвата, осим правне заједнице, и ванбрачну заједницу. Суд сматра да су брачна и ванбрачна заједница изједначене по својим правима. У пресуди *Берехаб против Холандије*,³⁵ Суд је изнео став да заједнички живот није неопходна претпоставка за супсумпцију под појам породичног живота. Под

31 *Tomasi v France* (12850/87, 27/08/1992) §115; такође и: *Ramirez Sanchez v France* (59450/00, 04/07/2006) §115–116; *Labita v Italy* (26772/95, 06/04/2000) §119; *Selmouni v France* (25803/94, 28/07/1999) §95; *Assenov and Others v Bulgaria* (24760/94, 28/10/1998) §93.

32 *E. S. and others v. Slovakia*, No. 8227/04–(15.12.2009).

33 Опширније о томе на: <http://www.coe.ba/pdf/MODUL%20NASILJE%20BR%202.pdf> (приступљено 19. 4. 2014).

34 *Marckx v. Belgium*, No. 6833/74–(13.06.1979).

35 *Berrehab v. Netherlands*, No. 10730/84–(21.06.1988).

појмом породице се подразумевају невенчани парови који живе у заједничком домаћинству са својом децом, што је Суд утврдио у случају *Џонсон против Ирске*.³⁶ Суд је, такође, у предмету *Буганеми против Француске*³⁷ истакао да појам приватног живота подразумева постојање везе између родитеља и детета, независно од тога да ли је дете законито. Применом наведеног става, Суд је закључио да однос апликанта са сином потпада под породични живот, без обзира на то што је с њим имао мало контаката, што је касно признао дете, што није плаћао алиментацију и што је дете оставио родбини на старање када је емигрирао. Заштита у смислу члана 8 Конвенције, у погледу поштовања породичног живота, подразумева и ситуацију када је један од родитеља онемогућен да одржава контакта и везе с дететом.³⁸ Из богате праксе Суда се може закључити да постоји настојање да се обухвати широк спектар брачних и породичних односа при одлучивању о евентуалној повреди неког од права из Конвенције.

У случају *Ејри против Ирске*,³⁹ госпођа Ејри је осам година покушавала да се разведе од свог супруга који је напустио породични дом. Но, како је у то време у Ирској постојала само могућност споразумног развода или раставе од стола и постеље, није успевала да приволи свог мужа да потпише споразум о разводу. Суд је закључио да постоји повреда права на поштовање приватног и породичног живота из члана 8 Конвенције, стога што позитивна обавеза понекад налаже да држава омогући супружницима ослобођење од дужности заједничког живота. Како госпођа Ејри није имала на располагању било какву законску могућност за покретање поступка за развод брака једностраном изјавом воље, Суд је пресудио да постоји повреда члана 8 Конвенције.

Суд је о повреди права на поштовање породичног живота одлучивао у случају *Бевацка против Бугарске*.⁴⁰ Реч је о случају насиља у породици, пре свега вербалним, али и физичким злостављањем, због чега је апликанткиња напустила супруга и отишла да живи код својих родитеља, након чега је поднела тужбу за развод брака. Током бракоразводне парнице постигли су договор о виђању детета. Међутим, отац је пропустио да врати дете након једног од виђања. Апликанткиња је након неколико дана дете из вртића одвела својој кући, што је довело до агресивности супруга. Он је дошао до њеног стана, лупао на врата, а након што је подносиатељка представке отворила, гурнуо ју је, ударио и силом одвео дете са собом. Након тога, супруг је још неколико пута одводио дете и имао насилне испаде.

Суд је подсетио на раније заузет став, да право на поштовање породичног живота подразумева обавезу за државу, која додуше није апсолутна, да примени мере с циљем реинтеграције родитеља и деце.⁴¹ Такође је подвукао да приватни живот обухвата физички и психички интегритет. Обавезе из члана 8, у вези с чл. 2 или 3 Конвенције, подразумевају позитивну обавезу за државу да успостави адекватан правни оквир којим се појединац штити од насиља. Имајући у виду да је национални суд пропустио да без одлагања примени привремене мере у случају насиља у породици, као и недовољно делотворну реакцију државних органа у ситуацији када је апликанткињи била угрожена сигурност, Суд је одлучио да постоји повреда позитивне обавезе из члана 8 Конвенције, односно да је повређено право на поштовање приватног и породичног живота.

Насиље у породици, према јуриспруденцији Суда, може представљати нарушавање психичког и физичког интегритета појединца, што доводи до кршења права из члана 8 Конвенције. Граница између повреда члана 3 и члана 8 може бити флуидна. Уколико Суд утврди да поступање према жртви не досеже степен који се узима као „минималан степен окружности“, подносилац захтева може тражити од Суда да утврди повреду члана 8 Конвенције у виду права на поштовање приватног живота ако постоји довољно негативних последица за телесни и морални интегритет жртве.⁴²

36 *Johnson and others v. Ireland*, No. 9697/82–(18.12.1986).

37 *Boughanemi v. France*, No. 22070/93–(24.04.1996).

38 *Keegan v. Ireland*, No. 28867/03–(18.07.2006).

39 *Airey v. Ireland*, No. 6289/73–(09.10.1979).

40 *Bevacqua v. Bulgaria*, No. 71127/01–(12.06.2008).

41 *Sobota-Gajić v. Bosnia and Herzegovina*, No. 27966/06, §51.

42 *Costello-Roberts v. UK*, No. 13134/87–(25.03.1993).

Посебно је занимљив случај *В. А. М. против Србије*,⁴³ у коме је Суд такође одлучивао о повреди члана 8 Конвенције. Подносиоци представке, након окончања брака, бивши супруг је онемогућио сваки контакт са ћерком због тога што је оболела од ХИВ-а. Отац је ћерку обмањивао да је мајка умрла, те да је зато не може видети, што се може карактерисати као прикривено насиље у породици.⁴⁴ Ћерка је тек када је постала пунолетна сазнала да јој је мајка жива. Суд је најпре утврдио да веза између апликанткиње и њене ћерке спада у домен породичног живота у смислу члана 8 Конвенције. Суд је, надаље, разматрао постојање повреде члана 8 због неизвршења привремене мере за вршење родитељског права. Закључио је да државни органи нису предузели делотворне мере с циљем извршења привремене мере, без обзира на унутрашње поље слободне процене. Осим тога, и дужина трајања грађанског поступка на националном нивоу допринела је повреди члана 8 Конвенције. Према томе, Суд је утврдио постојање повреде права на породични живот, односно повреду позитивне обавезе из члана 8 Конвенције, због тога што су државни органи пропустили да предузму адекватне мере за заштиту права апликанткиње. Осим досуђене накнаде штете, Суд је наложио надлежним државним органима да изврше привремену меру и окончају парнични поступак, о чијем извршењу се стара Комитет министара Савета Европе.

ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Члан 14 Конвенције гласи: „Уживање права и слобода предвиђених у овој конвенцији обезбеђује се без дискриминације по било ком основу, као што су пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, веза с неком националном мањином, имовно стање, рођење или други статус.“

Забрана дискриминације и начело једнакости сматрају се основама заштите људских права, садржаним у најзначајнијим међународним и регионалним инструментима људских права.⁴⁵ Сврха члана 14 је заштита појединаца од дискриминације у уживању права и слобода гарантованих одредбама Конвенције и додатним Протоколима. Члан 14 се не може примењивати независно, већ се мора довести у везу с неким другим правом које је гарантовано Конвенцијом. Међутим, то друго право не мора нужно бити повређено, те, стога, члан 14 ужива одређену аутономност.⁴⁶ Конвенција не садржи прецизну дефиницију појма дискриминације. У случају *Белгијске лингвистике*, Суд је установио да дискриминација подразумева различито поступање, без објективног и разумног оправдања, према лицима која се налазе у истим или сличним ситуацијама.⁴⁷ Такво, различито понашање је дискриминаторно уколико не служи легитимном циљу, или ако не постоји пропорционалност између употребљених средстава и циља коме се тежи.⁴⁸

Апликанткиња се у случају *Опуз против Турске* жалила на дискриминаторно законодавство, првенствено на поједине одредбе Кривичног законика, које жену доводе у инфериоран положај у односу на мушкарца. Осим тога, насиље у породици остаје без процесуирања. Апликанткиња је тврдила да је жртва повреде права из чл. 2, 3, 6 и 13 искључиво зато што је жена. Суд се позвао на конвенцију CEDAW, којом је дискриминација жена дефинисана као

43 *V. A. M v. Serbia*, 39177/05–(13.03.2007).

44 Carić, S. (2012), *op. cit.*, str. 114.

45 Општа декларација о људским правима (1948), чл. 1 и 2; Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966), члан 2; Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1965), чл. 2 и 26; Међународна конвенција о уклањању свих облика расне дискриминације (1966); Међународна конвенција о уклањању свих облика дискриминације жена (1979); Конвенција о правима особа с инвалидитетом (2007); Америчка конвенција о људским правима, чл. 1 и 24; Афричка повеља о правима човека и народа, чл. 2 и 3.

46 *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. The United Kingdom*, No. 9214/80 9473/81 9474/81–(28/05/85), §71; *Rasmussen v. Denmark*, No. 8777/79–(28/11/84) §29; *Van der Mussele v. Belgium*, No. 8919/80–(23/11/83) §43; *Gaygusuz v. Austria*, No. 17371/90–(16/09/96) §42; *Gutl v. Austria*, No. 49686/99–(12/03/09) §30; *Koppi v. Austria*, No. 33001/03–(10/12/09) §25.

47 “Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” *v. Belgium*, No. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64–(23/07/68) §10; *Willis v. the United Kingdom*, No. 36042/97–(11/06/02) §48; *Strati v. Turkey*, No. 16082/90–(22/09/09) §137; *Vrahimi v. Turkey*, No. 16078/90–(22/09/09) §133; *Olymbiou v. Turkey*, No. 16091/90–(27/10/09) §137.

48 *Van Raalte v. The Netherlands*, No. 20060/92–(21/02/97) §39; *X and others v. Austria*, No. 19010/07–(19/02/13) §98; *Schalk and Kopf v. Austria*, No. 30141/04–(24/06/10) §96; *Burden v. the United Kingdom*, No. 13378/05–(29/04/08) §60.

„свака разлика, искључење или ограничење на основу пола, што има за последицу или циљ да женама угрози или онемогући признавање, остваривање или уживање људских права и основних слобода на политичком, економском, друштвеном, културном, грађанском или другом пољу, без обзира на њихово брачно стање, а на основу равноправности мушкараца и жена“ (члан 1). Комитет CEDAW насиље у породици третира као облик дискриминације жена. Из тог документа, као и из других, међународних докумената, произилази да пропуштање да се жене заштите од насиља у породици представља облик дискриминације, без обзира на постојање намере. Суд је нагласио да је поступање по поднетој кривичној пријави за насиље у породици неадекватно с обзиром на то да се настоји да се жртва убеди да повуче кривичну пријаву и да одустане од гоњења. Такође је истакнута блага казнена политика према почиоцима тог кривичног дела. Због толеранције насиља у породици и због неделотворности правних лекова, Суд је утврдио постојање дискриминације по основу пола, односно повреду члана 14 Конвенције.

ПРАВО НА ПРИСТУП СУДУ

Члан 6, §1 гласи: „Свако, током одлучивања о својим грађанским правима и обавезама или о кривичној оптужби против себе, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона (...)“.

Из праксе Суда произилази да је саставни елемент права на правично суђење и право на приступ суду.⁴⁹ Суд је први пут то право установио у предмету *Голдер против Велике Британије*, када је заузео став да детаљно побројане гаранције права на правично суђење из члана 6 Конвенције не би имале никаквог смисла уколико не би било могуће покренути судски поступак.⁵⁰ Право на приступ суду подразумева да свако има право да се обрати суду за решавање одређеног питања, без постојања правних и практичних препрека.⁵¹ Немогућност приступа суду постоји у ситуацији када лице није било у могућности да се обрати надлежном суду ради преиспитивања чињеничних и правних питања у вези с предметом спора и с доношењем обавезујуће одлуке.⁵²

У разматраном случају *Ејри против Ирске*, апликанткиња се позвала и на повреду права на приступ Суду, односно повреду члана 6, става 1 Конвенције. Своје тврдње је темељила на немогућности да у поступку за развод брака добије стручну помоћ адвоката. Суд је истакао да одредба из члана 6, става 1 Конвенције покатакд налаже држави за пружи бесплатну правну помоћ у грађанском поступку. На тај начин се омогућава делотворност правног средства. Због непостојања права на бесплатну правну помоћ на страни апликанткиње, Суд је, у конкретном случају, утврдио постојање повреде права на приступ суду.

КРИТЕРИЈУМИ ДОПУШТЕНОСТИ ПРЕДСТАВКЕ

У чл. 34 и 35 Конвенције предвиђени су услови за прихватљивост представке. Најпре је потребно да је реч о жртви повреде неког од права установљених Конвенцијом. Такође је потребно да се исцрпи унутрашњи правни лекови, као и да је представка поднета у року од шест месеци од дана када је поводом датог случаја донета правноснажна одлука.

Суд је у својој пракси прихватио да се члан 35 Конвенције мора примењивати с одређеним степеном флексибилности и без непотребног формализма.⁵³ Потребно је да подносилац представке претходно учини оно што се од њега разумно може очекивати како би исцрпио

49 Mol, N., Harbi, K. (2007). *Pravo na pravično suđenje: Vodič za primenu člana 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima*. Beograd: Savet Evrope, str. 74.

50 *Golder v. The United Kingdom*, No. 4451/70–(21/02/75) §35.

51 INTERIGHTS: *Priručnik za pravnike – Pravo na život prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima* (član 6). (2006), str. 20.

52 *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, No. 6878/75 7238/75–(23/06/81) §59.

53 *Practical Guide on Admissibility Criteria*. (2011). Strasbourg: European Court of Human Rights, str. 16, §48.

унутрашње путеве правне заштите.⁵⁴ Притом се морају имати у виду посебне чињенице конкретних случаја.⁵⁵ Став је Суда да су подносиоци представки дужни да исцрпе само унутрашње правне лекове који су им теоријски и практично на располагању. То значи да су доступни, да могу обезбедити правично задовољење и да пружају разумне изгледе за успех.⁵⁶ Поред тога, потребно је нагласити да постојање специфичних околности може довести до ослобођења од захтева за исцрпљивање унутрашњих правних лекова. У пракси Суда је заузет став да се унутрашњи правни лекови не морају исцрпети када је ситуација у држави против које се подноси тужба таква да постоји изражена пасивност националних власти у погледу питања која се тичу озбиљних оптужби, које су везане за злоупотребу права или наношење штете од стране државних органа.⁵⁷

У случају *Бранко Томашић против Хрватске*, држава је истакла да апликант није исцрпео унутрашње правне лекове, због тога што родитељи апликанта, чак и да су изјавили правни лек, не би имали разумне изгледе да успеју, а браћа и сестре апликанта нису били овлашћени да изјављују правни лек, због тога што нису живели у заједничком домаћинству. Суд је одбацио тврдње државе и представку огласио допуштеном. У сличају *Опуз против Турске*, Суд је прихватио изјављивање представке након истека рока од шест месеци од правноснажности судске одлуке на националном плану, због тога што насиље у породици представља континуирано кршење Конвенције.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Насиље у Србији је појава у сталном порасту према статистикама. Центри за социјални рад су регистровали у 2012. години 4.415 жена и 3.787 деце жртава насиља. Од укупно 9.300 злостављаних, у 96% случајева злостављање се десило у породици. У односу на 2006. годину, која је била прва година примене Породичног закона, број пријављених случајева је порастао три пута. Иако у Србији постоји правни оквир за заштиту од насиља у породици, пре свега захваљујући одредбама Породичног закона и Кривичног законика, у пракси судова је примећена блага казнена политика. Велики број условних осуда оставља могућност поновног насиља, посебно у случајевима када је утврђено да је реч о рецидивизму. Отуда и питање да ли би затворска казна била најефикаснија. Узимајући у обзир преоптерећеност затвора, поједини сматрају да би таква санкција веома лоше утицала на починиоце насиља, јер се на тај начин умањује значај насиља у породици као кривичног дела. У том случају, у средишту је починилац, а не жртва. С друге стране, неадекватна координација државних органа у превенцији и сузбијању насиља у породици може узроковати повреду позитивне обавезе из Конвенције за државу како у погледу заштите права на живот тако и забране мучења, нечовечног и понижавајућег поступања. Исту последицу може имати и неефикасан систем заштите жртава насиља у породици.⁵⁸ Хронична бољка правосудног система Србије – предуго трајање судских поступака, директно је супротна остварењу права на суђење у разумном року, као и делотворности правних лекова. Будући да се насиљем нарушавају породична хармонија и приватни живот, недовољна активност, пре свега, центара за социјални рад, али и других државних органа, може условити потенцијалне повреде члана 8 Конвенције. Стога стандарде, утврђене у пракси Европског суда за људска права, треба најбрижљивије размотрити и с њима ускладити поступање државних органа, како би се обезбедила заштита жртава насиља у породици на националном плану.

54 *Akdivar and Others v. Turkey*, No. 21893/93–(16/09/96) §69; *Aksoy v. Turkey*, No. 21987/93–(18/12/96) §53–54; *Baumann v. France*, No. 33592/96–(22/05/01) §40.

55 *Van Oosterwijck v. Belgium*, No. 7654/76–(06/11/80) §35; *Branko Tomašić and others v. Croatia*, No. 46598/06–(15/01/09) §37.

56 *Sejdović v. Italy*, No. 56581/00–(01/03/06) §46.

57 *Akdivar and others v. Turkey*, No. 21893/93–(16/09/96) §68.

58 Опширније видети у: Ilić, I. (2013). *Krivičnoprocesna zaštita žena svedoka i žrtava*. U S. Konstantinović-Vilić (ur.), *Pravna klinika za zaštitu prava žena: norme i praksa*. Beograd: Autonomni ženski centar, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ilić, I. (2013). Krivičnoprocesna zaštita žena svedoka i žrtava. U S. Konstantinović-Vilić (ur.), *Pravna klinika za zaštitu prava žena: norme i praksa*. Beograd: Autonomni ženski centar, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
2. INTERIGHTS: Priručnik za pravnike – Pravo na život prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima (član 2). (2006).
3. INTERIGHTS: Priručnik za pravnike – Pravo na život prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima (član 6). (2006).
4. Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M. (2008). Zaštita svedoka žrtava krivičnog dela nasilja u porodici. *Pravni život*, 57(10), 301–321.
5. Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Niš: Pelikan print.
6. Костић, М. (2006). Насиље у породици – две методе судске заштите. У *Правна заштита од насиља у породици* (стр. 235–254). Ниш: Правни факултет, Центар за публикације.
7. Kostić, M. (2013). Pravna zaštita od nasilja u porodici. U M. Kostić i D. Dimovski (prir.), *Porodica u lavirintu porodičnog nasilja*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta, Centar za socijalni rad „Sveti Sava“.
8. Lič, F. (2007). Obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, Misija OEBS u Srbiji.
9. Mol, N., Harbi, K. (2007). *Pravo na pravično suđenje: Vodič za primenu člana 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima*. Beograd: Savet Evrope.
10. *Nasilje nad ženom u obitelji*. (2004). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
11. Поповић, Д. (2012). Европско право људских права. Београд: Службени гласник.
12. *Practical Guide on Admissibility Criteria*. (2011). Strasbourg: European Court of Human Rights.
13. Carić, S. (2012). *Komentar Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*. Beograd: Paragraf Co, Novi Sad: Paragraf Lex.

НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ КАО РАДЊА ИЗВРШЕЊА И КВАЛИФИКАТОРНА ОКОЛНОСТ У КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ СРБИЈЕ¹

Ивана Бодрожић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду се анализира кривичноправно реаговање на насилничко понашање у контексту његовог означавања као радње кривичних дела и његових квалификаторних околности у Кривичном законнику Србије. Дефинишу се појам насиља, начини реаговања и потреба кривичноправне реакције, као и питање њених могућности и домета. Разматрају се место силе и претње као средстава насиља и општих кривичноправних института, као и њихово одређивање као радње извршења и квалификаторне околности. Обрађују се и претходно постојећа инкриминација и постојеће инкриминације из главе Кривична дела против јавног реда и мира, као и облик тешког убиства које се врши при безобзирном насилничком понашању.

Кључне речи: насиље, сила, претња, насилничко понашање, кривична дела против јавног реда и мира.

О ПОЈМУ НАСИЉА И ОБЛИЦИМА ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ НА ЊЕГА

Насиље као облик девијантног, друштвено неприхватљивог понашања непрестани је пратилац човека и његовог друштвеног развоја. О његовој присутности највише говоре подаци да у историји човечанства није постојао период без ратова, политичких, верских, идеолошких и других облика насиља, те је отуда оправдана заинтересованост друштвених наука за истраживање тог феномена.

Под насиљем се у најширем смислу подразумева употреба силе којом се повређују или оштећују живот и тело човека или ствари. Неки аутори под појмом насиља подразумевају само делатности које укључују директно насиље које карактерише проливање крви, што значи да они у насиљу препознају само физичко насиље, чиме га неоправдано сужавају не уважавајући чињеницу да се оно може вршити и психички – одбацивањем, отуђењем и другим начинима психичке принуде.

Према Великој совјетској енциклопедији насиље се дефинише као „напад на личност који се састоји у наношењу удараца, повреда и других учинака који произилазе из примене физичке силе“.³ Кувачић дефинише класичан појам насиља као онај који укључује противљење и отпор жртве, док Димитријевић сматра да насиље постоји „не само као директно, виолентно насиље, као насиље с виновником, већ да постоји и као сиромаштво, репресија и отуђење“. Као један од аутора који у насиљу не виде само физичку, већ и психолошку димензију Волтер сматра да насиље не обухвата само физички напад, већ и „магију, чаролију, као и многе технике наношења зла емоционалним и менталним средствима. Оно укључује физичко и спиритуално зло, исто као и физичку страну.“⁴

Која год да се од дефиниција појма насиља разматра, заједничко им је да је насиље облик понашања појединца у друштву условљен природом самих друштвених односа, да се не везује само за примитивна друштва, већ да је одлика и савремених, развијених друштава и да је, дакле, дубоко укорено у друштво и без изгледа да ће у будућности ишчезнути као облик понашања.

1 Овај рад је резултат рада на пројекту „Место и улога полиције у демократском друштву“, који се реализује на Криминалистичко-полицијској академији у Београду. Руководилац пројекта је проф. др Ђорђе Ђорђевић.

2 Асистент на Криминалистичко-полицијској академији, докторанд Правног факултета Универзитета у Београду, ivana.bodrozic@kpa.edu.rs

3 Šimeunović, D. (1989). *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa, str. 16.

4 Кајтез, И. (2009). *Револуционарно насиље: химна слободи или апологија зла*. Београд: Факултет безбедности Универзитета, Службени гласник, стр. 41.

Насиље се може поделити према различитим критеријумима и у том смислу се може разликовати насиље унутар човека – интраперсонално насиље, насиље између људи – интерперсонално насиље, као и насиље између различитих друштава.⁵ Такође, у зависности од објекта према којем је усмерено насиље се може поделити на насиље према људима, стварима и природи⁶, а у зависности од субјекту, на насиље појединаца и друштвено насиље.

Иако се не може у потпуности одстранити из друштва, неопходно га је свести на меру која је прихватљива у друштву, а која подразумева морални и сваки други облик плурализма како би се створили услови за несметан живот сваког појединца у друштву.

Многобројни су механизми којима се може утицати на смањење насиља, међу којима су свакако најзначајније мере социјалне заштите, које подразумевају стварање свести о неприхватљивости насиља као средства за решавање конфликта у друштву, развој демократског начина размишљања и демократских вредности, као и стварање повољне друштвене климе у смислу подизања животног стандарда, образовања и колективне свести о неприхватљивости насиља као облика комуникације у друштву.

Међутим, негативна друштвена понашања, која се могу окарактерисати као насилна и која су у тој мери друштвено опасна да угрожавају и повређују основна људска права и слободе, морају се спречавати превентивним средствима и репресијом, која стоји на располагању друштву као крајње средство у спречавању друштвено штетних понашања.

Управо се у том тренутку кривичноправна реакција на насиље и понашање којем се може приписати тај карактер јавља као оправдана и нужна. Ту се кривично право јавља као *ultima ratio* у заштити друштва од насилничког криминалитета, обављајући притом истовремено две своје основне функције: заштитну – обезбеђује заштиту од насилничког понашања као најважније право и добро човека и друштва и гарантивну – обезбеђује да се насиље не врши над грађанима приликом спровођења *ius puniendi* од стране државе у процесу спровођења кривичноправне принуде.

Оно, дакле, прописивањем инкриминација у којима се насилничко понашање јавља као радња извршења или неко друго обележје бића кривичног дела, попут квалификаторних околности, обезбеђује примену начела законитости, док забраном мучења и нечовечног поступања обезбеђује примену начела хуманости према учиниоцима кривичних дела.

КРИВИЧНОПРАВНО РЕАГОВАЊЕ НА НАСИЛНИЧИ КРИМИНАЛИТЕТ

Насилничко понашање се може класификовати на основу разноврсних критеријума, али за потребе овог рада анализираће се само насилничко понашање које је инкриминисано, дакле предвиђено као радња извршења појединих кривичних дела у Кривичном законiku Републике Србије, или пак, као квалификаторна околност због чијег постојања дело добија свој тежи облик. Реч је, дакле, о насилничком криминалитету, односно понашањима која имају карактер насилног, а за која је због њихове друштвене штетности предвиђена одређена кривична санкција. Према Хагану (*Hagan*), насилнички криминалитет представља вид криминалне активности која обухвата дела када се ради постизања одређеног циља предузима напад на жртву или се њиме прети.⁷ Игњатовић сматра да насилнички криминалитет представља основни вид криминалне делатности човека и то из два разлога – реалне опасности и страха грађана, и дели га на две категорије: дела традиционалног насиља (убиство, силовање и разбојништво) и нове облике криминалитета (насиље у породици).⁸

Сила и претња као средства насиља предмет су кривичноправне обраде као општи кривичноправни институти, у вези с чијим разматрањем у теорији кривичног права доминира питање да ли и на који начин могу утицати на кривицу учиниоца кривичног дела, дакле, да ли долази до искључења кривичног дела учињеног под њиховим утицајем.

5 *Ibid.*, стр. 40.

6 Simeunović, D., *op.cit.*, стр. 22.

7 Kovačević, R. (2007). Ličnost i nasilnički kriminalitet. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 45(3), 151–168.

8 *Ibid.*

Сила с обзиром на своју природу може бити апсолутна и компулзивна и разликују се у том смислу што апсолутна сила искључује радњу кривичног дела учињену под њеним утицајем, што је експлицитно предвиђено у члану 21 Кривичног законика, док компулзивна сила, која представља употребу физичке снаге према неком лицу с циљем да се оно принуди да изврши одређену радњу, слично као и претња, може преко института крајње нужде искључити постојање кривичног дела, или довести до битно смањене урачунљивости, или чак, што је ређе, до неурачунљивости, или искључити умишљај у ситуацијама које се граниче с апсолутном силом и у којима учинилац, из нормативног аспекта, и није могао другачије да се понаша, због чега је умишљај код њега искључен.⁹

Сила и претња се, осим у облику општих кривичноправних института, у Кривичном законiku појављују код великог броја кривичних дела у посебном делу КЗ, било као радња извршења, било као неко од допунских обележја бића кривичног дела.¹⁰

Осим силе и претње као средстава насиља, у кривичноправном смислу посебно се дефинише и само понашање које има насилан карактер и означава појмом насилничког понашања, које има карактер радње извршења код неких кривичних дела у посебном делу КЗ или карактер квалификаторне околности.

НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ КАО РАДЊА ИЗВРШЕЊА

У погледу кривичног дела насилничког понашања, односно његовог предвиђања као радње извршења, разликовала су се решења пре доношења КЗ из 2005. године и она након његовог доношења.

У том смислу, кривично дело насилничког понашања је уведено новелом КЗ из 1967. године под називом „насилничко понашање на јавном месту“. Међутим, поменута инкриминација је имала своје слабости везане за постојање услова да радња извршења насилничког понашања мора бити извршена на јавном месту, што је довело да шаренолике примене тог термина и неуједначене судске праксе због неодређености појма јавног места. Последица тога је његово изостављање приликом доношења Закона о изменама и допунама Кривичног законика из 1973. године, када је појам „јавно место“ изостављен и додат ставу 2, који је, као квалификовани облик, добио изглед кривичног дела из члана 220 КЗС.¹¹

Кривично дело насилничког понашања из чл. 220 Кривичног закона Републике Србије имало је основни и тежи облик. Основни облик је постојао када неко грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче или дрским или безобзирним понашањем угрози спокојство грађана или ремети јавни ред, а његов ранији живот указује на склоност ка таквом понашању.

То кривично дело је имало алтернативно предвиђену радњу извршења, која је морала резултирати угрожавањем спокојства грађана или ремећењем јавног реда, поред чега је морао бити испуњен и услов субјективне природе, а то је да ранији живот учиниоца указује на његову склоност ка насилничком понашању. Питање субјективног услова код овог кривичног дела може се посматрати као лично својство учиниоца кривичног дела, или пак, као објективни услов инкриминације. Уколико би се схватило као лично својство, онда би учинилац у сваком случају морао бити свестан својих склоности ка насилничком понашању, а нелогично је захтевати свест учиниоца о свом карактеру, што пре упућује на став да се склоност ка насилничком понашању схвати као објективни услов инкриминације¹², који се налази изван бића кривичног дела и као такав не мора бити обухваћен његовом кривицом¹³.

9 Stojanović, Z. (2012). *Krivično pravo: opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga, str. 173.

10 Делић, Н. (2009). *Нова решења општих института у кривичном законiku Србије*. Београд: Правни факултет Универзитета, стр. 97.

11 Kalaba, D. (1998). *Nasilničko ponašanje*. *Pravni život*, 47(9), 181–188.

12 Објективни услов инкриминације не чини обележје бића кривичног дела, већ заједно са њим представља законски опис кривичног дела, без чијег постојања кривично дело не постоји. Он представља додатни услов, чији је циљ сужавање криминалне зоне, без чијег постојања биће кривичног дела представља само латентно кривично дело, према: Stojanović, Z., *op. cit.*, str. 110.

13 Drakić, D. (2000/2001). *Nasilničko ponašanje*. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 34–35(1/3), 165–176.

Као облик кривице био је предвиђен само умишљај, било директни, било евентуални.

Квалификовани облик је подразумевао извршење кривичног дела у групи¹⁴, наношење лаке телесне повреде или тешко понижавање грађана¹⁵.

Доношењем Кривичног законика 2005. године кодификовано је кривично законодавство и измењена структура појединих глава у оквиру посебног дела КЗ. У том смислу је уведена нова група кривичних дела у глави XXI под називом Кривична дела против јавног реда и мира, код којих су као групни заштитни објект означени јавни ред и мир. Кривична дела из те групе претходно су била спојена с кривичним делима против правног саобраћаја и кривичним делима против државних органа, док их је КЗ раздвојио, тако да су сада многобројна, међусобно изузетно хетерогена кривична дела систематизована у тој глави. Оно што је карактеристично за кривична дела из те групе јесте изражен супсидијаран карактер, јер се заштита јавног реда и мира¹⁶ првенствено обезбеђује прекршајном заштитом.

У поменутој глави кривичних дела против јавног реда и мира систематизована су два кривична дела, код којих је као радња извршења одређено насилничко понашање. Првобитно је 2005. године било предвиђено само кривично дело из члана 344 КЗ под називом *насилничко понашање*, да би се Законом о изменама и допунама КЗ из септембра 2009. године, предвидео специјалан облик насилничког понашања, одређен чланом 344а КЗ под називом *насилничко понашање на спортској приредби*. Притом, треба нагласити да је део назива допуњен у децембру доношењем Закона о изменама и допунама КЗ, од када ово кривично дело носи назив *насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу*.

Насилничко понашање као кривично дело из члана 344 КЗ има основни и квалификовани облик.

Основни облик овог кривичног дела прописан је у ставу 1 и чини га онај ко grubим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче или дрским или безобзирним понашањем значајније угрожава спокојство грађана или теже ремети јавни ред и мир.

Радња извршења код овог облика кривичног дела је предвиђена алтернативно и могу је чинити грубо вређање другог, злостављање другог, вршење насиља према другом, изазивање туче и дрско или безобзирно понашање.

У поређењу с кривичним делом из претходног законодавства из члана 220 КЗС приметно је да се кривично дело из члана 344 КЗ разликује у две ствари: прва је везана за некадашњи субјективни услов који је морао постојати код извршиоца¹⁷, а који подразумева да његов ранији живот указује на склоност ка насилничком понашању, што је изостављено код кривичног дела из члана 344 КЗ; друга је у вези с тежином последице, јер се у случају садашње инкриминације захтева да она буде оличена у значајнијем угрожавању спокојства грађана или у тежем ремећењу јавног реда и мира.

14 Група је према ставу израженом у Билтену судске праксе Врховног суда Србије, број 2/93, подразумевала најмање три лица.

15 Под којим се, у смислу пресуде Општинског суда у Гучи, К. 138/91 од 30. октобра 1991. године, сматра понашање окривљеног који је „у селу испред продавнице тешко понижавао грађане тако што је најпре у продавници купио свећу коју је запалио и исту подносио под нос оштећеном, стављао му је на главу и тражио од оштећеног да пева „Оче наш“, а затим другог оштећеног ударио песницом у нос“. Према: Kalaba, D., *op. cit.*

16 Према члану 2 Закона о јавном реду и миру они представљају усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђивања једнаких услова за остваривање права грађана на личну и имовинску сигурност, мир и спокојство, приватни живот, слободу кретања, очување јавног морала и људског достојанства и права малолетника на заштиту.

17 У том смислу и Одлука Врховног суда Србије, Кзп. 491/2006: „За постојање кривичног дела насилничког понашања из члана 344 Кривичног законика није потребно да ранији живот учиниоца указује на склоност ка таквом понашању, већ мора доћи до значајнијег угрожавања спокојства грађана или тежег ремећења јавног реда и мира, што би могло указивати на то да је нови Кривични законик блажи.“ Исто тако и Одлука Врховног суда Србије, Кзп. 93/2008: „Основна разлика између кривичног дела насилничког понашања из ранијег Кривичног закона и важећег Кривичног законика састоји се у тежини последице које су алтернативно одређене и које се према члану 344 Кривичног законика састоје у значајнијем угрожавању спокојства грађана или тежем ремећењу јавног реда и мира, с тим што се за извршиоца тог кривичног дела више не тражи да његов ранији живот указује на склоност ка насилничком понашању.“ Према: Симоновић, Д. (2010). *Кривична дела у српској легислативи*. Београд: Службени гласник, стр. 680.

Грубо вређање постоји када учинилац тешко повређује част и углед другог лица, што суд утврђује на основу начина вређања, места на коме се врши, околности догађаја и садржине вређања.¹⁸ Појам вређања треба схватити у смислу кривичног дела увреде из члана 170¹⁹, с тим што овде вређање мора бити грубо. Управо због тога не може постојати стицај између кривичних дела из чл. 170 и 344, јер насилничко понашање увек сумира увреду. Дакле, постоји само кривично дело из члана 344.

Злостављање другог треба схватити у смислу члана 137 КЗ, тј. да се под злостављањем подразумева предузимање одређених радњи које код пасивног субјекта узрокују одређене телесне или душевне патње слабијег интензитета, а које не представљају лаку телесну повреду.²⁰ Према ставу судске праксе довољно је једнократно предузимање делатности која има карактер злостављања.²¹

Вршење насиља према другом се састоји у „примени физичке силе или психичке принуде, што жртва осећа као терор“,²² или се може узети да „насиље постоји када се употребом физичке снаге повређује телесни интегритет другог лица уколико му се ограничава слобода кретања или слобода да несметано одлучује о својим поступцима“.²³

Изазивање туче подразумева физички обрачун између више лица, при чему није битно да ли учинилац касније и учесвује у тучи, већ је релевантно то да ли је он тучу изазвао, испровоцирао.

Дрско или безобзирно понашање представља понашање које је у израженом нескладу с уобичајеним начином понашања. Тако у одлуци Окружног суда у Чачку, КЖ. 288/2008, стоји да „радња извршења кривичног дела насилничког понашања подразумева дрско и безобзирно понашање, а таквим се не може сматрати свако непристојно понашање, већ само оно које је у потпуности у супротности с прихваћеним правилима нормалног понашања“.²⁴

Последица кривичног дела је одређена као значајније угрожавање спокојства грађана или теже ремећење јавног реда и мира²⁵. Реч је о терминима који се морају тумачити у сваком појединачном случају и који указују на то да се та понашања морају у односу на њих разликовати од истородних прекршаја.

Кривично дело је довршено наступањем једне или обе предвиђене последице.

Као облик кривице предвиђен је умишљај.

Тежи облик тог кривичног дела је предвиђен у ставу 2 и постоји када је дело извршено у групи, када је неком лицу при извршењу дела нанета лака телесна повреда или када је дошло до тешког понижавања грађана.

Поред инкриминације насилничког понашања из члана 344 КЗ због чињенице, како се наводи, да „велики спортски догађаји представљају потенцијалну могућност озбиљног нарушавања јавног реда и мира и ескалације насиља, увек праћеног уништавањем имовине, па и лакшим и тешким телесним повредама, а понекад и смрћу, као и да је тај облик насиља најизраженији на фудбалским утакмицама и у социологији спорта познат као фудбалски хулиганизам“²⁶, у српско основно кривично законодавство је из споредног законодавства,

18 Risimović, R. (2008). Nasilničko ponašanje. *Pravni život*, 57(9), 235–247.

19 Појам увреде није одређен законским описом основног облика кривичног дела увреде, већ судска пракса и теорија под увредом подразумевају изјаву омаловажавања која је сазната од неког. Под омаловажавањем се подразумевају негирање и потцењивање вредности које чине част једног лица, а увреда може бити вербална, реална и симболична с обзиром на начин на који је предузета. Према: Стојановић, З. (2009). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник, стр. 423.

20 Стојановић, З., *op. cit.*, стр. 383.

21 Стојановић, З., Делић, Н. (2013). *Кривично право: посебни део*. Београд: Правни факултет Универзитета, Правна књига, стр. 296.

22 Risimović, R., *op. cit.*, стр. 240.

23 Стојановић, З., Делић, Н., *op. cit.*, стр. 297.

24 Симоновић, Д., *op. cit.*, стр. 680.

25 Према одлуци Окружног суда у Суботици, Кж. 81/2008: „Угрожавање спокојства грађана или теже ремећење јавног реда и мира, у смислу кривичног дела насилничког понашања, подразумева предузимање радње извршења према неодређеном броју лица, при чему учинилац испољава равнодушност у погледу угрожавања њихових интереса.“ Према: Симоновић, Д., *op. cit.*, стр. 680.

26 Калаба, Д. (2011). Кривично дело насилничко понашање на спортској приредби: законодавство, судска пракса, дилеме. *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 83(4), 250.

тачније из члана 20 Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама из 2003. године²⁷, преузето кривично дело под називом *кривично дело насилничког понашања на спортској приредби* и унето у члан 344а КЗ.²⁸

Након доношења Закона о изменама и допунама Кривичног законика 29. децембра 2009. године, промењен је назив кривичног дела из члана 344а КЗ у *насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу*, измењена је садржина става 1 и додат је став 6, којим је прописано да се учиниоцу кривичног дела из ст. 1–4 тог члана, ако је дело извршено на спортској приредби, изриче мера безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама.

Према важећој инкриминацији кривичног дела из члана 344а, то дело чини „ко физички нападне или се физички обрачунава с учесницима спортске приредбе или јавног скупа, врши насиље или оштећује имовину веће вредности приликом доласка на спортску приредбу или јавни скуп или одласка с њих, унесе у спортски објект или баца на спортски терен, међу гледаоце или учеснике јавног скупа, предмете, пиротехничка средства или друге експлозивне, запаљиве или шкодљиве супстанце које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа, неовлашћено уђе на спортски терен или део гледалишта намењен противничким навијачима и изазове насиље, оштећује спортски објект, његову опрему, уређаје и инсталације, својим понашањем или паролама на спортској приредби или јавном скупу изазива националну, расну, верску или другу мржњу или нетрпељивост засновану на неком дискриминаторном основу, услед чега дође до насиља или физичког обрачуна с учесницима, казниће се затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном“.

Реч је о бланкетној норми при чијем тумачењу се морају користити одређени прописи, попут Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, Закона о спорту, Закона о окупљању грађана и слично.

Кривично дело из члана 344а има основни облик, три тежа облика и посебан облик.

Радња извршења је одређена алтернативно, казуистички као:

- физички напад²⁹ или физички обрачун³⁰ с учесницима спортске приредбе или јавног скупа;
- вршење насиља;
- оштећење имовине веће вредности приликом доласка на спортску приредбу или јавни скуп или одласка с њих;
- уношење у спортски објект предмета, пиротехничких средстава или других експлозивних, запаљивих или шкодљивих супстанци које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа;
- бацање на спортски терен, међу гледаоце или учеснике јавног скупа, предмета, пиротехничких средстава или других експлозивних, запаљивих или шкодљивих супстанци које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа;
- неовлашћени улазак на спортски терен или део гледалишта намењен противничким навијачима и изазивање насиља;
- оштећење спортског објекта, његове опреме, уређаја и инсталација, и одређеним понашањем или паролама на спортској приредби или јавном скупу изазивање националне, расне, верске или друге мржње или нетрпељивости засноване на неком дискриминаторном основу, услед чега дође до насиља или физичког обрачуна с учесницима.

Извршилац тог кривичног дела може бити свако лице, а као релевантан облик кривице предвиђен је умишљај.

27 Непосредни основ за уношење ове инкриминације представља *Европска конвенција Савета Европе о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама*, посебно на фудбалским утакмицама, која је усвојена у Стразбуру 1985. године, а коју је наша земља ратификовала 1990. године. Према: Стојановић, З., Делић, Н., *op. cit.*, стр. 300.

28 Šuput, D. (2011). *Krivično delo nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi ili javnom skupu*. *NBP*, 16(1), 69.

29 Под којим се подразумева агресивно деловање усмерено ка телу пасивног субјекта, које не мора да обухвати и непосредан физички контакт. Према: Стојановић, З., Делић, Н., *op. cit.*, стр. 301.

30 Под којим се подразумева туча између два или више лица.

Дело има три тежа облика: први постоји уколико је дело извршила група³¹, други постоји уколико је појединац учинио то кривично дело у својству коловође групе, док трећи постоји уколико је услед дела из ст. 1 дошло до нереда у коме је неком лицу нанета тешка телесна повреда³² или је оштећена имовина веће вредности.³³

Посебан облик тог кривичног дела је предвиђен у ставу 5, а чини га службено или одговорно лице које при организовању спортске приредбе или јавног скупа не предузме мере обезбеђења како би се онемогућио и спречио неред, па услед тога буду угрожени живот или тело већег броја људи или имовина веће вредности.

Као што је претходно већ поменуто, ст. 6 тог члана предвиђа као обавезно изрицање мере безбедности забране присуствовања одећеним спортским приредбама из члана 89б КЗ.

НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ КАО КВАЛИФИКАТОРНА ОКОЛНОСТ

Осим радње извршења кривичног дела као обавезног и основног елемента бића кривичног дела, биће кривичног дела неретко садржи и допунска обележја, која чине привилегујуће и квалификаторне околности. С обзиром на то да се у претходном делу рада анализирано насилничко понашање као радња извршења појединих кривичних дела, у даљем разматрању узео се у обзир ситуације када се насилничко понашање јавља у својству квалификаторне околности, због чијег постојања законодавац одређеном делу даје тежи облик.

У том смислу, насилничко понашање се јавља као квалификаторна околност код кривичног дела тешког убиства из члана 114 КЗ, у коме се предвиђа једанаест облика, који се у зависности од начина извршења, мотива или пасивног субјекта јављају као допунски елементи који кривичном делу убиства дају тежи облик и карактер тешког.

У члану 114, ставу 2 је предвиђено убиство при безобзирном насилничком понашању, које подразумева да је извршењу убиства претходило насилничко понашање које мора имати карактер безобзирног. Иако се појам насилничког понашања одређује у истоименом кривичном делу из члана 344, ти појмови нису идентични, јер се захтева да насилничко понашање превазилази неку уобичајену меру насиља, која је честа код кривичног дела убиства, те се тако под безобзирношћу подразумева крајња равнодушност према туђим добрима, вршење кривичног дела из обести или рушилачких нагона, као и непостојање доприноса жртве сопственој виктимизацији.³⁴

Као примери безобзирног насилничког понашања у својству квалификаторне околности код кривичног дела тешког убиства могу се навести одлука Врховног суда Србије, Кж. 1488/2000, у којој се наводи да „када оптужени уђе у кафић с извађеним пиштољем, па почне грубо и бахато да псује присутне госте, да их вређа и да им наређује да легну на под у кафићу у који раније није никада улазио и где никога не познаје, па у оштећеног који није легао на под испали метак и убије га, чини кривично дело тешког убиства на насилнички и безобзиран начин“, као и одлука Окружног суда у Неготину, К. 34/2005, у којој се констатује да су „двојица оптужених као саизвршиоци лишили живота сада покојно лице при безобзирном насилнич-

31 Под појмом групе се у смислу става 22, члана 112 КЗ сматрају најмање три лица повезана ради трајног или повремених вршења кривичних дела, с тим што она не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.

32 Појам телесне повреде треба тумачити у складу с чланом 121 КЗ, дакле када услед повреде живот повређеног није доведен у опасност, када је уништен или трајно и у знатној мери ослабљен део тела или орган који се не сматра важним, као и када је који важан део тела или орган ослабљен, али не у знатној мери, или је ослабљен у знатној мери, али не трајно, када је наступила привремена неспособност за рад, када је дошло до нарушавања здравља које је трајно, али није тешко, или је тешко, али није трајно, као и када су проузроковане извесне трајне промене на телу, које се не могу сматрати унакаженошћу.

33 Кривично одељење Врховног суда Србије није до сада формулисало правно схватање којим се одређује шта у односу на конкретно прописано кривично дело значе термини имовина већег обима, већа вредност или штета великих размера, па се као оријентир може узети правно схватање усвојено на седници Кривичног одељења Врховног суда Србије, одржаној 17. априла 2006. године, када је заузет став да се имовином већег обима сматра имовина чија вредност прелази износ од милион и двеста хиљада динара.

34 Стојановић, З., Делић, Н., *op. cit.*, стр. 10.

ком понашању, тако што су му у дужем периоду задавали ударце, при чему су били свесни да услед њиховог заједничког деловања може наступити смрт оштећеног³⁵.

ЗАКЉУЧАК

Насилничко понашање, као облик социопатолошког понашања, било је присутно у прошлости, присутно је у садашњости и савим је извесно да ће га бити и у будућности. Насиље постоји од када постоји и човек и с разлогом може послужити као основа за филозофске расправе о пореклу зла у човеку и његовој очитој потреби да се према и у окружењу понаша насилно. Многобројне друштвене науке разматрају узроке и типове насилничког понашања, настојећи да уоче одређене законитости на основу којих би објаснили насилнички криминалитет.

Иако веома значајна у сузбијању насилничког криминалитета, поменути истраживања само потенцијално, указујући на узроке тог типа криминалитета, могу у будућности да унапреде мере превенције, с тим што се због високог степена друштвене опасности тих типова понашања на њих мора реаговати и мерама кривичног права.

Кривичноправно реаговање на насилничко понашање се састоји у означавању таквог понашања као кривичног дела или давању том облику понашања својства квалификаторне околности, због које кривично дело извршено при таквом понашању добија свој тежи облик.

Иако су и грађани и политичари заинтересовани за сузбијање насилничког криминалитета, треба напоменути да се и у тој области сусрећемо са заблудама да ће само постојање добрих закона решити питање криминалитета и да је претња казном најзначајнији чинилац превенције.³⁶

Рационалан и одговоран кривични законодавац мора водити рачуна о томе да строже прописана казна има мање изгледа да буде примењивана, као и да заостравање прописаних казни не обезбеђује само по себи превентивно дејство.³⁷ У том смислу, чињеница да су кривичне санкције за насилнички криминалитет на спортским приредбама у нашој земљи најстрожије у Европи уопште не гарантује да ће у будућности тај проблем бити решен. Делотворности кривичног права у области сузбијања насилничког криминалитета много више од заостравања репресије на нормативном плану могу допринети примена постојећих прописа и уједначена политика судова.

Већи акценат мора бити стављен на превентивна средства реаговања на насилнички криминалитет и поред непрестаних захтева да се на све облике насиља реагује појачаном репресијом. Превентивне мере морају да обухвате образовање становништва почев од најмлађих, како би усвојили неконфликтан начин размишљања, развили вештине комуникације и мирног решавања конфликта, као и остале начине ненасилног решавања проблема.³⁸

Иако је насиље својствено човеку и друштву, мора се активно деловати у правцу његовог сузбијања заједничком активношћу свих субјеката друштвене заједнице, промовисањем вредности културе ненасиља и подстицајима, а тек на крају забранама и репресијом, које, и у тој области, морају бити крајње средство у заштити друштва од криминалитета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бјелајац, Ж., Матијашевић, Ј. (2013). Насиље као облик социопатолошког понашања. *Култура полиса*, 10(22), 409–425.
2. Grafl, C., Pirnat, C., Stempkowski, M. (2012). Violent crimes in Austria. *Crimen*, 3(1), 3–20.
3. Делић, Н. (2009). *Нова решења општих института у кривичном законик у Србије*. Београд: Правни факултет Универзитета.

35 Симоновић, Д., *op. cit.*, стр. 161.

36 Ignjatović, Đ. (2011). Nasilnički kriminalitet. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 49(2/3), 34.

37 Stojanović, Z. (2011). Preventivna funkcija krivičnog prava. *Crimen*, 2(1), 20.

38 Grafl, C., Pirnat, C., Stempkowski, M. (2012). Violent crimes in Austria. *Crimen*, 3(1), 17.

4. Drakić, D. (2000/2001). Nasilničko ponašanje. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 34–35(1/3), 165–176.
5. Ignjatović, Đ. (2011). Nasilnički kriminalitet. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 49(2/3), 27–42.
6. Ignjatović, Đ. (2011). Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. *Crimen*, 2(2), 179–211.
7. Кајтез, И. (2009). *Револуционарно насиље: химна слободи или апологија зла*. Београд: Факултет безбедности Универзитета, Службени гласник.
8. Kalaba, D. (1998). Nasilničko ponašanje. *Pravni život*, 47(9), 181–188.
9. Калаба, Д. (2011). Кривично дело насилничко понашање на спортској приредби: законодавство, судска пракса, дилеме. *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 83(4), 250–258.
10. Kovačević, R. (2007). Ličnost i nasilnički kriminalitet. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 45(3), 151–168.
11. Risimović, R. (2008). Nasilničko ponašanje. *Pravni život*, 57(9), 235–247.
12. Simeunović, D. (1989). *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa.
13. Симоновић, Д. (2010). *Кривична дела у српској легислативи*. Београд: Службени гласник.
14. Стојановић, З. (2009). *Коментар Кривичног законика*. Београд: Службени гласник.
15. Stojanović, Z. (1985). Krivično pravo i drugi oblici reakcije na društveno opasna ponašanja, *Naša zakonitost*, 39(8), 931–948.
16. Stojanović, Z. (2011). Preventivna funkcija krivičnog prava, *Crimen*, 2(1), 3–26.
17. Stojanović, Z. (2012). *Krivično pravo: opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
18. Стојановић, З., Делић, Н. (2013). *Кривично право: посебни део*. Београд: Правни факултет Универзитета, Правна књига.
19. Šuput, D. (2011). Krivično delo nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi ili javnom skupu. *NBP*, 16(1), 69–85.

ПРИХВАТЉИВОСТ НАСИЉА У СРБИЈИ

Катарина Ђокић¹

Београдски центар за безбедносну политику

Сажетак: У раду се анализира који фактори утичу на прихватљивост насиља у друштву. У жижи интересовања је прихватљивост групног и социјалног насиља међу грађанима Србије. Прихватљивост насиља је посматрана као скуп од четири става: спремност да се почини насиље, прихватљивост насиља као облика понашања и артикулисање одређених порука, разумевање за насиље и спремност да се толерише насиље. Подаци су прикупљени анкетом на територији Републике Србије без Косова и Метохије и анализирани применом логистичке регресије са сваким од претходно наведених ставова као зависном променљивом. Резултати указују на то да ће грађани незадовољни државом као гарантом безбедности и они који верују да их угрожавају мањинске и „сепаратистичке“ групе с већом вероватноћом прихватати насиље. С друге стране, друштвеноекономски статус испитаника и степен у коме им је њихова национална припадност важна не показују значајан утицај на вероватноћу прихватања насиља.

Кључна реч: прихватљивост насиља.

Насиље у друштву представља озбиљан безбедносни изазов у Србији. Да би се мере превенције и сузбијања насиља успешно предузеле, потребно је установити да ли су случајеви насиља изоловани догађаји или одражавају ширу прихваћеност насиља као модела понашања, односно модела „решавања проблема“. Постоје индиције да насилници не делују независно од ставова распрострањених у њиховом друштвеном окружењу. На пример, реакције јавности на заказивање Параде поноса из године у годину показују тенденцију ка томе да се кривица за (потенцијално) насиље пребаци на организаторе тог догађаја, односно на ЛГБТ особе, које тиме што одбијају да испољавање своје сексуалне оријентације ограниче на „четири зида“ провоцирају остале грађане. Такође, случајеви расистички мотивисаног насиља ретко добијају значајнију медијску пажњу и, по правилу, не наилазе на јавну осуду. У протеклих десетак година, у више градова Србије забележени су „патриотски“ инспирисани нeredи, када су страдале цамије, амбасаде, продавнице и киосци (за чије је демолирање и плачкање тешко наћи идеолошко објашњење).

До сада нису спроведена систематска истраживања која би мерила прихватљивост насиља у Србији. За потребе истраживања о насиљу у спорту Центар за слободне изборе и демократију (ЦеСИД) и Центар за нове политике (2011) сачинили су индекс толеранције (оправдања) насиља у спорту. Њихови тадашњи налази су показали да грађани у великој мери осуђују насиље у спорту и да немају разумевања за њега. Истраживање Геј стрејт алијансе и ЦеСИД-а из 2010. године показало је да не постоји раширено оправдавање насиља према ЛГБТ особама, мада истовремено већина грађана сматра да је хомосексуалност болест и да би државне институције требало да раде на сузбијању хомосексуалности.² Према налазима истраживања Фонда за отворено друштво о безбедности младих у Србији из 2010. године, трећина младих у Србији на насиље би узвратила насиљем.³ Поменуто истраживање пружају неке драгоцене податке о односу грађана према насиљу, али не нуде могућа објашњења појаве да део грађана прихвата, односно да је део грађана спреман да толерише насиље. Стога, овај рад има за циљ да установи с којим би факторима могло да се повеже прихватање насиља.

У истраживању се полази од претпоставке да се насиље не може посматрати изоловано од социјалних тенденција и ставова распрострањених у друштву⁴. Распрострањеност

¹ katarina.djokic@bezbednost.org

² Налази Геј стрејт алијансе и ЦеСИД-а из 2010. године, стр. 8.

³ Укупно 32% испитаника који су су рекли да су били жртве неког облика насиља одговорило је да је на насиље узвратило на исти начин. *Bezbednost mladih u Srbiji: kako mladi procenjuju današnje bezbednosne pretnje, rizike i izazove: sa posebnim osvrtom na problem nasilja: izveštaj za 2010. godinu.* (2010). Beograd: Fond za otvoreno društvo, str. 106.

⁴ Heitmeyer, W. (2005). Right-Wing Extremist Violence. U W. Heitmeyer, J. Hagan (ur.), *International Handbook of Violence Research*, Vol. 1 (str. 399–436). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, str. 415, 418.

одређених ставова условљава потенцијалну мотивацију насилника, који би у одређеним ситуацијама (што је, на пример, типично за екстремистичко насиље) могли да поверују да делују „у име немих група становништва“ (*on behalf of silent groups among the population*)⁵. Реакција јавности на случајеве насиља – или одсуство реакције – такође може створити утисак код починилаца да је употреба насиља легитиман облик понашања, па и артикулисања одређених порука. Тако, говорећи о политичком насиљу, Аптер истиче да је „кључ политичког насиља у његовој легитимности“⁶. Ова теза се преузима у даљем раду у проширеном облику: манифестације друштвеног насиља су условљене тиме што насилник доживљава да је то што чини легитимно. Притом, када се говори о легитимности, не мисли се на нормативни већ на емпиријски појам легитимности као фактичког прихватања. У даљем тексту се користи термин *прихватљивост*, односно термин *прихватање* када се говори о односу грађана према насиљу.⁷ На тај начин се избегавају теоријска и идеолошка оптерећеност које носи појам легитимности. Под прихватањем/прихватљивошћу се подразумева спремност да се насиље почини или експлицитно прихвати, али и пасивно прихватање насиља, као што је показивање разумевања за мотиве насилника (иако се чин насиља истовремено осуђује), или спремност да се насиље толерише пошто је неизбежан део свакодневног живота.

У истраживању је акценат стављен на групно и социјално насиље. Под групним насиљем се подразумева насиље између мање или више организованих група, као и насиље које припадници таквих група чине према трећим лицима, а које је инспирисано, пре свега, идеолошким мотивима, односно потребом да се „други“, било „ривалска“ група било ненасилна жртва, повреди само или пре свега због своје „другости“. Под социјалним насиљем се подразумева колективно насиље, дакле, насиље ширих размера ради исказивања одређених – мада не нужно јасно артикулисаних – социјалних или политичких ставова. У ту другу групу се, пре свега, убрајају нереди. Појам насиља подразумева физичко и вербално насиље, као и насиље према имовини (вандализам), које представља симболично насиље усмерено против мањинских заједница или државе.

Примењени модел истраживања је квантитативни. Подаци су прикупљени анкетом спроведеном на територији Србије⁸ у јесен 2012. године на оригиналном узорку од 1.204 испитаника. Тај узорак је у каснијој анализи модификован, пошто је одабран конзервативан приступ проблему недостајућих вредности (одговори „не зна, нема став“), па су случајеви с недостајућим вредностима избацивани из анализе.

СТАВОВИ О НАСИЉУ

Приликом дизајнирања истраживања пошло се од претпоставке да постоје различити ступњеви прихватања насиља. То што је неко, на пример, спреман да игнорише насиље у свом окружењу докле год се оно не тиче њега/ње лично, не мора да значи да он/она то насиље подржава. Спремност да се игнорише или, како се то у раду назива – спремност да се толерише насиље, ипак није занемарљив фактор легитимизације насиља. То је оно што би се могло назвати „подршка ћутањем“. Уважавајући те претпоставке, ставове о насиљу су подељени у четири групе: 1) спремност да се насиље (у одређеним околностима) почини; 2) прихватљивост насиља као облика понашања и артикулисања одређених порука; 3) разумевање према мотивима насилника иако се насиље по себи осуђује – овде се подразумева и тенденција ка томе да се део одговорности за насиље припише жртви, и 4) спремност да се толерише насиље.

5 Heitmeyer, W. (2005), *op. cit.*, str. 415.

6 Apter, D. E. (1997). Political Violence in Analytical Perspective. U D. E. Apter (ur.), *The Legitimization of Violence* (str. 5). New York: New York University Press.

7 Термини *прихватање* и *прихватљивост* користе се наизменично и под њима се подразумева исти став. Прихватање се користити да би се истакао однос субјекта (појединца) према насиљу, док се под прихватљивошћу подразумева својство насиља као појаве које одражава у којој мери појединци у друштву насиље прихватају.

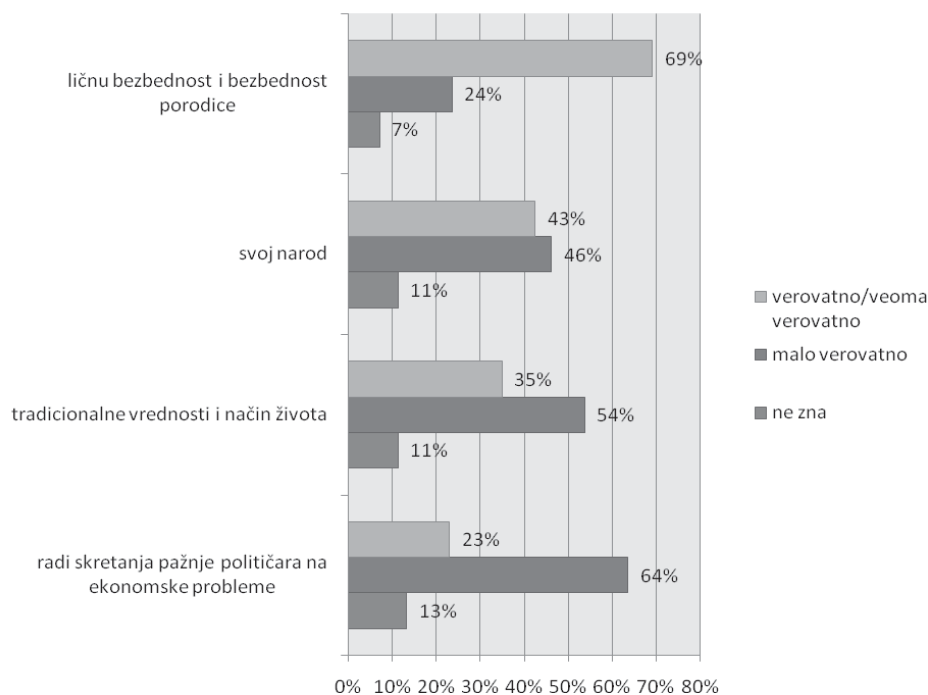
8 Без Косова и Метохије.

СПРЕМНОСТ ДА СЕ ПОЧИНИ НАСИЉЕ

Кад је реч о првој групи ставова, важно је и питање у којим околностима, односно из којих би побуда (разлога) грађани били спремни да почине насиље. Одговор на то питање могао би да укаже на могућа оправдавања насиља у нашем друштву. Испитаницима који су учествовали у анкети су понуђене четири могуће ситуације, односно мотива: насиље почињено ради заштите личне безбедности и безбедности породице, насиље почињено ради заштите традиционалних вредности и начина живота, насиље почињено ради заштите властитога народа и насиље почињено ради скретања пажње политичара на економске проблеме.

Анкета показује да једини мотив због кога би већина грађана Србије била спремна да прибегне насиљу јесте заштита личне безбедности и безбедности њихових породица. Тај податак не изненађује, с обзиром на то да се самоодбрана (у нашем друштву) сматра легитимним оправдањем за насиље. Требало би, међутим, узети у обзир и то да људи могу имати различите перцепције везане за угрожавање њихове безбедности. Подаци добијени анкетом указују на то да се већина грађана лично осећа безбедно, односно да не види ништа што би представљало претњу за њихову безбедност.⁹ У том смислу, спремност да се почини насиље ради заштите личне безбедности требало би схватити као „хипотетичку“.

Upotrebio/la bih nasilje da zaštitim...

Слика 1: Спремност да се почини насиље

ПРИХВАТЉИВОСТ НАСИЉА

Мерење спремности да се почини насиље донекле је ограничено одређеним факторима, као што су оклевање испитаника да дају искрене одговоре о томе да ли би лично били спремни да почине насиље или различито разумевање постављених питања (на пример, различити испитаници могу имати различите представе о томе у којим би ситуацијама „њихов народ“ био угрожен до те мере да је потребно бранити га насиљем). Стога је у истраживање уведен концепт прихватљивости насиља схваћене у ужем смислу. Прихватљивост у ужем смислу подразумева

9 Упоредити: Ђокић, К. (2012). *Грађани Србије о насиљу*. Београд: Београдски центар за безбедносну политику, стр. 4.

став, мање или више распрострањен у друштву, о томе да ли је насиље генерално прихватљиво као облик понашања и артикулисања одређених порука. Тај став је операционализован кроз низ исказа о конкретним облицима насиља и ситуацијама када долази до насиља. Будући да је постојала објективна ограниченост у погледу броја питања, није мерено колико је насиље прихватљиво као облик понашања у различитим ситуацијама, већ је акценат био на друштвеном макронивоу, односно мезонивоу. Испитаницима је понуђено да бирају за сваки исказ, на скали од 1 (нимало) до 5 (потпуно прихватљиво), у којој мери сматрају дагу [насилну] акцију прихватљивом као облик колективног изражавања незадовољства. Због тога су свесно бирале акције које представљају неки врсту социјалног бунта. Такав избор је условљен догађајима у неким европским земљама (протести због мера штедње који су прерасли у nerede). Најављене мере штедње у Србији и неповољна економска ситуација могли би такође узроковати колективно изражавања незадовољства грађана. Осим тога, Србија је релативно скоро имала искуство с нередима инспирисаним „патриотским осећањима“ или потребом да се заштите традиционалне вредности. Стога, ситуације које настају приликом nереда чине главни део исказа, док се мањи део односи на различите облике штрајка, који би се такође могли окарактерисати као насилни, иако не укључују нужно физичко насиље (нпр., блокирање саобраћаја). Тиме што је прихватљивост у ужем смислу операционализована низом конкретних исказа смањен је ризик од тога да би различити испитаници могли различито тумачити питања, те повећана прецизност добијених података. Пошто испитаници нису били замољени да се изјашњавају о томе шта би лично предузели, већ да дају опште одговоре („прихватљиво је“), претпостављено је да ће приликом давања одговарања бити искренији. Ради контроле, у упитник је убачен и исказ о прихватљивости мирних демонстрација. У табели 1 су дате средње вредности (аритметичке средине) прихватљивости сваке од понуђених акција.

Табела 1: Прихватљивост појединих облика изражавања незадовољства

Облици изражавања незадовољства	Средња вредност
Мирне демонстрације	4,30
Радници у штрајку заузимају просторије предузећа	3,39
Штрајкачи блокирају саобраћај	2,46
Упади и паљење зграда банака и корпорација	1,27
Разбијање излога продавница	1,29
Демонстранти бацају каменице на полицију	1,33
Упади и паљење зграда амбасада	1,23
Упади и паљење зграда државних институција (Скупштине, Владе итд.)	1,24
Упади и паљење зграда медијских кућа	1,24

Резултати анкете наводе на закључак да насиље у Србији није легитиман начин изражавања незадовољства. Просечан степен прихватљивости различитих облика насиља насталих приликом nереда налази се испод 2, што значи да их грађани Србије генерално не сматрају прихватљивим. Остаје да се током даље анализе испита који фактори утичу на вероватноћу да појединци насиље ипак сматрају прихватљивим.

РАЗУМЕВАЊЕ ЗА НАСИЉЕ

Следећи ступањ прихватања насиља је разумевање за насиље, односно за починиоце насиља и њихове мотиве. Овде није реч о директном прихватању насиља, али распрострањеност емпатије према насилницима у друштву може да делује као сигнал потенцијалним починиоцима да је насиље легитимно и да осујети мере спречавања или сузбијања насиља. Такође,

одређени ставови усмерени против потенцијалних жртава (појединаца, организација или друштвених група) *de facto* легитимишу насиље, стварајући социјални амбијент у коме је жртва „сама крива“. У спроведеном истраживању, разумевање је операционализовано кроз два исказа: „осуђујем насиље на спортским приредбама, али имам разумевања за разлоге због којих неко то чини“ и „организатори Параде поноса свесно провоцирају насиље“. Први исказ је изабран на основу података ЦеСИД/ЦНП (2011), који указују на релативно висок степен разумевања које грађани Србије показују према хулиганима, доживљавајући их као младе без перспективе. Спроведеним истраживањем се настојало да се тај налаз продуби, али и да се тај став искористи у даљој анализи фактора који утичу на разумевање показано према на-силницима. Други исказ је изабран због контроверзи које, сада већ редовно, у јавности изазива закизавање Параде поноса, као и због релативно високе распрострањености негативних ставова о ЛГБТ особама у Србији. Као и приликом мерења прихватљивости у ужем смислу, испитаници су били замољени да на скали од 1 (нимало) до 5 (потпуно) изаберу у којој мери се слажу с датим тврдњама.

Табела 2: Индикатори разумевања за насиље

Тврдња	Средња вредност слагања
Осуђујем насиље на спортским приредбама, али имам разумевања за разлоге због којих то неко чини.	2,48
Организатори Параде поноса свесно провоцирају насиље.	3,67

Примећујемо да је разумевање за насиље више испољено него прихватљивост у ужем смислу. Нарочито је изражено слагање с тврдњом да организатори Параде поноса свесно провоцирају насиље.

СПРЕМНОСТ ДА СЕ ТОЛЕРИШЕ НАСИЉЕ

Четврти став је спремност да се насиље толерише. Толерисање насиља не мора нужно да представља подржавање насиља, односно његово директно прихватање. Реч је о пасивном ставу, односно о „окретању главе на другу страну“. У овом истраживању се пошло од претпоставке да је толерисање насиља такође чинилац легитимизације насиља у друштву. Стога је било значајно утврдити у којој је мери у нашем друштву изражена спремност да се насиље толерише. Спремност да се оно толерише је операционализована исказима приказаним у табели 3.

Табела 3: Спремност да се толерише насиље

Тврдња	Средња вредност слагања
Насиље је део нашег свакодневног живота и ту ништа не можемо да мењамо.	1,81
Када би већина одлучније реаговала против насиља над припадницима мањинских група, ређе би долазило до таквог насиља.	3,87
Гледам своја посла – није на мени да пријављујем насиље ако је други жртва.	2,35

Судећи према овим резултатима, спремност грађана Србије да толеришу насиље је слабије изражена него разумевање за насиље.

ЧИМЕ СЕ МОЖЕ ОБЈАСНИТИ ПРИХВАТАЊЕ НАСИЉА?

Приметно је да су прихватљивост насиља у ужем смислу, као и спремност да се оно толерише релативно ниски. Насупрот томе, бележи се релативно изражено разумевање грађана за насиље, односно за мотиве насилника, што такође доприноси легитимности насиља у друштву. Такође, релативно су високи проценти испитаника који верују да би прибегли насиљу у одређеним ситуацијама (у свакој ситуацији више од петине испитаника), с тим што би због општости питања одговоре требало узети с извесном резервом. У овом делу рада је настојано да се одговори на питање који фактори утичу на вероватноћу да ће грађани испољити сваки од тих ставова.

Литература нуди неколико фактора чијим се дејством објашњава социјално насиље. Неке теорије (нпр., теорија релативне депривације¹⁰) сугеришу да незадовољство (дела) грађана друштвеноекономским положајем и економском ситуацијом у друштву уопште има тенденцију ка ескалацији у насиље. У том смислу, било би добро проверити да ли је спремност да се насиље прихвати повезана са социоекономским статусом и незадовољством. Тај фактор ће се операционализовати на четири начина, узимајући у обзир објективни социоекономски статус испитаника, али и њихов субјективни доживљај властитог статуса и незадовољство личном материјалном ситуацијом и ситуацијом у друштву. Као први објективни показатељ су узета месечна примања испитаника по члану домаћинства. Спровођење анкете у пракси захтевало је делимично одрицање од прецизности података, тако да испитаници нису били замољени да кажу тачан износ примања (јер је извесно да би том приликом био релативно велики број недостајућих одговора), већ да изаберу једну од категорија примања. Будући да су категорије поређане према висини примања, та променљива се у даљој анализи ипак третира као непрекидна. Као други објективни показатељ моделована је бинарна променљива „незапосленост“. Претпоставка је да су незапослени нарочито фрустрирани, јер се, осим с финансијским потешкоћама, суочавају и с ускраћивањем права на рад. Стога би било добро проверити да ли незапосленост условљава већу подршку насиљу које је схваћено као облик социјалног бунта. Као први субјективни показатељ коришћен је песимизам. Испитаници су процењивали како ће им бити (њима лично) у наредних пет година, као и шта очекују и каква ће бити ситуација у Србији. Одговори су претварани у бројне вредности, исказане на скали од 1 до 5, тако да 1 означава одговор „знатно боље него сад“, 2 одговор „нешто боље него сад“, 3 одговор „исто као и сад“, 4 одговор „нешто лошије него сад“ и 5 одговор „знатно лошије него сад“. Коначне вредности за променљиву *песимизам* добијене су као аритметичке средине вредности за песимизам на личном плану и песимизам у погледу блиске будућности Србије (што нижа вредност нижи степен песимизма). Други субјективни показатељ је да ли испитаници доживљавају себе као губитнике транзиције. Тај показатељ је моделиран као бинарна варијабла „губитник“. У наставку су провераване следеће хипотезе: 1) мања је вероватноћа да ће испитаници с вишим примањима прихватити насиље; 2) већа је вероватноћа да ће незапослени сматрати насиље прихватљивим него друге категорије становништва; 3) већа је вероватноћа да ће испитаници који себе одређују као губитнике транзиције сматрати да је насиље прихватљиво него остали испитаници, и 4) испитаници који испољавају већи песимизам сматраће с већом вероватноћом да је насиље прихватљиво.

Такође важну теоријску позицију представља приступ политичке културе, који насиље објашњава губитком поверења у политички систем и друштвене институције¹¹. У складу с тим, требало би проверити да ли недостатак поверења у државу, односно у институције које би требало да штите безбедност грађана условљава склоност ка томе да се „узму ствари у своје руке“ или да се други подрже у тој намери. Поверење у државне институције је мерено на основу оцена које су испитаници давали раду полиције и судства. Одговарајућа променљива¹² – незадовољство државом као гарантом безбедности – дефинисана је тако да више вредности значе нижу оцену (оцена 1 постаје вредност 5 на скали незадовољства

10 Ову теорију у студијама политичког насиља промовисао је Тед Роберт Гур. Видети у: Gurr, T. (1968). A Causal Model of Civil Strife: A Comparative Analysis Using New Indices. *The American Political Science Review*, 62(4), 1104–1124.

11 Heitmeyer, W. (2005), *op. cit.*, str. 409.

12 Термини варијабла и променљива се користе као синоними.

итд.). Незадовољство државом као гарантом безбедности је исказано индексом (аритметичка средина) незадовољства полицијом и незадовољства судством као кључним институцијама кроз чију перцепцију грађани формирају и поверење у државу да ће их штитити. У том смислу, постављена је хипотеза да повећањем незадовољства државом као гарантом безбедности (у наставку, незадовољство) расте и вероватноћа прихватања насиља.

Као алтернативна независна променљива изабран је доживљај угрожености од стране државе. Испитаници су оцењивали у којој мери, на скали од 1 до 5, сматрају да држава угрожава њихову безбедност и безбедност њихових породица. То питање је уврштено у упитник након пилот анкете, у којој је питање „шта угрожава безбедност Ваше породице и Вас?“ остављено отворено. Том приликом је добијено више одговора „држава“. Резултати коначне анкете показују да средња вредност доживљаја угрожености од стране државе износи 1,9. Стога се може рећи да се просечан грађанин/ка Србије осећа благо угрожено. Према свеобухватнијем истраживању БЦБП-а, грађани под државом подразумевају првенствено Владу Србије. Грађани државу мање доживљавају као директну претњу, али много више као индиректну претњу. Није занемарљив број испитаника који су на питање о томе шта угрожава безбедност Србије одговорили да је то држава, поткрепљујући то њеним пропустима у спровођењу закона и заштити како физичке безбедности тако и социјалне сигурности грађана.¹³

Као што је на почетку анализе установљена статистички значајна корелација доживљаја угрожености и незадовољства институцијама, у конкретним моделима је коришћена једна или друга независна променљива, и то увек она чије је дејство (у датом моделу) значајније.

Табела 4: Израженост доживљаја угрожености

Групе	Средња вредност за доживљај угрожености
Држава	1,9
Сепаратистичке групе	1,7
Мале верске заједнице (верске секте)	1,7
Екстремно десничарске групе (скинхедси, неонацисти)	1,6
ЛГБТ популација	1,6
Навијачке групе	1,5
Роми	1,4
Полиција	1,4

Када је реч о насиљу према мањинским групама (припадницима тих група и њиховој имовини и сл.), незанемарљиву улогу у објашњењу прихватања насиља имале би предрасуде. Према теорији о интегрисаној претњи (*integrated threat theory*)¹⁴, предрасуде су исход страха, односно доживљаја угрожености од стране појединих група. Стога је у истраживање укључен и доживљај угрожености (од стране појединих група) као варијабла која би могла да објасни прихватање насиља. Доживљај угрожености је такође мерен на скали од 1 до 5. Испитаници обухваћени анкетом су оцењивали на скали од 1 до 5 у којој мери поједине групе или институције угрожавају њихову безбедност и безбедност њихових породица. Том приликом су добијени резултати приказани у табели 4.

Примећује се да грађани Србије генерално не доживљавају да одређене групе или институције угрожавају њихову (личну) безбедност. Не уочава се да постоји разлика између перцепције насилних група и мањинских група као претње за личну безбедност.

13 Ђокић, К. (2012), *op. cit.*, стр. 9.

14 Видети: Stephan, W. G. et al. (2000). *Intergrated Threat Theory and Cultural Attitudes: Mexico and the United States. Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(2), 240–250.

У наставку је анализирано да ли ће испитаници који ипак верују да мањинске групе угрожавају њихову безбедност с већом вероватноћом сматрати да је насиље прихватљиво (узимајући овде прихватљивост у ширем смислу). Стога је моделована променљива *угроженост*, која се рачунала као индекс доживљаја угрожености од стране малих верских заједница, Рома, ЛГБТ популације, као и „сепаратистичких група“. Сваки чинилац у индексу једнако је вреднован, тако да вредности ове променљиве код сваког испитаника представљају средње вредности наведене четири променљиве. У даљој анализи је проверавана хипотеза да ће испитаници који испољавају већи доживљај угрожености од стране поменутих група с већом вероватноћом сматрати да је насиље прихватљиво.

На крају је испитиван утицај важности националне припадности за испитаника на вероватноћу испољавања ставова о насиљу. Осим тога, као контролна променљива је узета и старост испитаника, мада се, као што ће бити јасно из даљег текста, њено дејство углавном показало као статистички безначајно, тако да је избачена из готово свих модела.

РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ

За анализу података је коришћена непараметарска процедура логистичке регресије. Након избацивања недостајућих вредности, анализа укључује 488 случајева (испитаника), што је и даље велики број који оправдава употребу статистичке анализе. С обзиром на то да у тој процедури не постоје тестови мултиколинеарности, евентуална корелација независних променљивих претходно је проверена израчунавањем коефицијената корелације. Том приликом је уочено да између независних варијабли нема статистички значајне корелације или је она веома слабо изражена.¹⁵ То важи, на пример, и за однос између висине примања и степена песимизма, односно између висине примања и одређивање себе као губитника транзиције. Дакле, незадовољство властитим социоекономским положајем и општом друштвеноекономском ситуацијом не произилази нужно (чак, према налазима истраживања, не произилази уопште) из објективних економских показатеља, као што је, на пример, висина примања.

Први модел анализе се односи на спремност да се насиљем штите лична безбедност и безбедност породице (СПРЕМНОСТ1). Иако је прихваћено да је самоодбрана у начелу легитиман разлог за прибегавање насиљу, требало је установити да ли неки фактори повећавају вероватноћу да ће испитаник бити спреман да почини насиље или ту вероватноћу можда смањују. У коначан модел су ушле следеће независне променљиве: одређивање себе као губитника транзиције (ГУБИТНИК), песимизам, висина месечних примања по члану породице (ПРИМАЊА), ниво незадовољства државним институцијама које су пре свега одговорне за безбедност грађана (НЕЗАДОВОЉСТВО) и доживљај угрожености појединих група (УГ). Утицај осталих, горепредстављених фактора у претходној анализи се показао као занемарљив.

Табела 5: Анализа спремности да се насиљем заштите лична и безбедност породице

Logistic regression				Number of obs	=	488
				LR chi2(5)	=	19.95
				Prob > chi2	=	0.0013
Log likelihood = -254.10542				Pseudo R2	=	0.0378
SPREMNST1	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
GUBITNIK	1.143435	.256113	0.60	0.550	.7371475	1.773651
PESIMIZAM	.8889698	.0589856	-1.77	0.076	.7805621	1.012434
PRIMANJA	.8156415	.0887545	-1.87	0.061	.6589847	1.009539
NEZADOVOLJS-O	1.325167	.1333407	2.80	0.005	1.087981	1.614062
UG	1.268055	.1938697	1.55	0.120	.9397234	1.711103
_cons	2.149609	.8920318	1.84	0.065	.9530883	4.848261

15 Изузимајући раније поменути корелацију између незадовољства институцијама и доживљаја угрожености од стране државе.

Поглед на табелу 5 указује на то да ни преостале независне променљиве немају велику објашњавајућу моћ – псеудо R^2 износи 0,038, што значи да модел објашњава свега 3,8% варијабилности објашњене променљиве (СПРЕМНОСТ1). Пошто модел ипак задовољава Хосмер-Лемешоуов тест ваљаности ($\chi^2 = 389,89$; $P\{\chi^2 \geq \chi^2\} = 0,287$) и, такође, коректно класификује 77,25% случајева¹⁶, одлучено је да се игнорише низак псеудо R^2 и модел третира као ваљан.

Примећује се да једино променљива НЕЗАДОВОЉСТВО има статистички значајан¹⁷ утицај на спремност да се насиљем заштите лична безбедност и безбедност породице. Тај утицај је позитиван – за сваки виши степен незадовољства институцијама, вероватноћа да ће испитаник изјавити да би био спреман на насиље расте за 32%. Дакле, што су грађани незадовољнији радом полиције и судства, већа је вероватноћа да ће, у случају да је потребно, бити спремни да се сами „бране“.

У другом моделу је посматрана спремност да се почини насиље ради заштите „традиционалних вредности и начина живота“ (СПРЕМНОСТ2). Испитивано је да ли висина месечних примања по члану породице, као објективан показатељ социоекономског статуса, субјективни доживљај појединца да је губитник транзиције, као и песимизам као индикатор социоекономских фрустрација утичу на вероватноћу да ће испитаник тврдити да би прибегао насиљу. Такође, испитано је како на то утичу и незадовољство државом, доживљај угрожености (УГ), те важност националне припадности за испитаника (НАЦ).¹⁸

Табела 6: Анализа спремности на насиље ради заштите традиционалних вредности

Logistic regression						Number of obs = 488
						LR chi2(6) = 15.86
						Prob > chi2 = 0.0145
Log likelihood = -326.37707						Pseudo R2 = 0.0237
SPREMNOST2	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
GUBITNIK	1.222958	.228878	1.08	0.282	.8474387	1.764879
PRIMANJA	.7464452	.07256	-3.01	0.003	.6169569	.9031109
PESIMIZAM	.9576291	.0370486	-1.12	0.263	.8876999	1.033067
NEZADOVOLJS~O	1.071209	.0891801	0.83	0.409	.9099349	1.261068
UG	1.184483	.1380483	1.45	0.146	.9425913	1.488449
NAC	.913054	.1160316	-0.72	0.474	.7117462	1.171299
_cons	1.082375	.4198254	0.20	0.838	.5060793	2.314925

Међу независним променљивим, једино је утицај који има висина примања статистички значајан, при чему прелазак у вишу категорију примања за 25% смањује вероватноћу да ће се изразити спремност на насиље ради заштите традиционалних вредности и начина живота.

У трећем моделу је испитивано који фактори утичу на вероватноћу спремности да се почини насиље ради заштите „свог народа“ (СПРЕМНОСТ3), али ниједан од испробаних модела није задовољио постављене критеријуме ваљаности. Ипак, с обзиром на то да коначан трећи модел није далеко од поменутих критеријума, а да добијени резултати могу бити занимљиви за даљу проверу у неким наредним истраживањима, представљени су резултати

16 Као ваљани су узимани модели који коректно класификују више од 60% случајева.

17 На 95%-нивоу. Овај критеријум важи за целу анализу.

18 И у овом случају, псеудо R^2 је изузетно низак – 0,024. Ипак, модел пролази на Хосмер-Лемешоуовом тесту ваљаности и коректно класификује 60% случајева, тако да је прихваћен као ваљан.

и тог дела анализе. Независне варијабле у коначној анализи су одређивање себе као губитника, висина примања, доживљај угрожености и важност националне припадности.¹⁹

Табела 7: Анализа спремности на насиље ради заштите „свог народа“

Logistic regression			Number of obs = 488		
			LR chi2(4) = 19.01		
			Prob > chi2 = 0.0008		
Log likelihood = -325.97714			Pseudo R2 = 0.0283		
SPREMNST3	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
GUBITNIK	1.029561	.1926662	0.16	0.876	.7134496 1.485735
PRIMANJA	.7685141	.0706763	-2.86	0.004	.6417579 .9203066
UG	1.359046	.1624468	2.57	0.010	1.075202 1.717822
NAC	.8179484	.1022564	-1.61	0.108	.640195 1.045056
_cons	1.891338	.6597613	1.83	0.068	.9546452 3.74711

Судећи према резултатима анализе, фактори који најбоље објашњавају вероватноћу да ће испитаник исказати спремност да насиљем штити „свој народ“ јесу висина месечних примања по члану породице и доживљај угрожености. Вероватноћа да ће испитаници бити спремни да почине насиље из поменутог разлога смањује се за 23% с преласком у вишу категорију примања, док је сваки додатни степен изражености доживљаја угрожености увећава за 36%.

Следећа променљива која је покушана да се објасни јесте спремност да се прибегне насиљу ради скретања пажње политичара на економске проблеме (СПРЕМНОСТ4). У том случају, интуитивно би се могло претпоставити да највећу улогу играју социоекономски фактори. Резултати анализе, међутим, то оповргавају. Пре анализирања резултат из табеле 8, треба напоменути да се и у овом случају ослањало на Хосмер-Лемешоуов тест и тест класификације²⁰ како би се утврдила ваљаност модела.

Табела 8: Анализа спремности на насиље ради скретања пажње на економске проблеме

Logistic regression			Number of obs = 488		
			LR chi2(5) = 8.27		
			Prob > chi2 = 0.1418		
Log likelihood = -283.66154			Pseudo R2 = 0.0144		
SPREMNST4	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
GUBITNIK	.999184	.2061568	-0.00	0.997	.6668393 1.497165
PRIMANJA	.8168797	.0873302	-1.89	0.058	.6624584 1.007297
PESIMIZAM	.9564028	.0468484	-0.91	0.363	.8688516 1.052776
NEZAPOSJEN~T	.9393462	.3419688	-0.17	0.864	.4601993 1.917368
DUG	1.214564	.0998048	2.37	0.018	1.03389 1.426811
_cons	.4627433	.1490042	-2.39	0.017	.2461794 .8698183

Као што се примећује, ниједна од независних променљивих социоекономског карактера не показује статистички значајан утицај на вероватноћу да ће испитаник изјавити да је

19 Третирање модела као ваљаног и у овом случају је поткрепљено Хосмер-Лемешоуовим тестом ($\chi^2 = 144,57$; $P\{\chi^2 \geq \chi^2\} = 0,654$) и тестом класификације (коректно класификовано 59% случајева).

20 $\chi^2 = 207,74$; $P\{\chi^2 \geq \chi^2\} = 0,339$. Модел коректно класификује 72,34% случајева.

спреман на насиље као вид социјалног бунта. С друге стране, статистички је значајан утицај променљиве доживљавај угрожености од стране државе (ДУГ). Са сваким додатним степеном у коме је тај доживљај испољен, вероватноћа спремности на насиље расте за 21%.

Пети модел се односи се прихватљивост насиља као облика колективног изражавања незадовољства (ПРИХСОЦНАС). Ради веће једноставности анализе, и даље је коришћена бинарна логистичка регресија, те су вредности објашњене варијабле у распону од 1 до 2 прекодиране у 0 (прихватљивост није испољена), а вредности веће од 2 у 1 (испољена прихватљивост). На тај начин није испитивано да ли и како фактори прихваћени у полазним хипотезама утичу на повећање или на смањење степена испољавања прихватљивости, што не би довело до значајних резултата, будући да се број случајева драстично смањује како вредности за прихватљивост расту. Насупрот томе, испитано је како поменути фактори утичу на вероватноћу да се насиље као облик изражавања колективног незадовољства *уопште* сматра прихватљивим, што и јесте суштинско питање у овој анализи.

Коначан, пети модел укључује висину примања, одређивање себе као губитника, незадовољство државним институцијама, доживљај угрожености и старост испитаника као независне променљиве.²¹

Табела 9: Анализа прихватљивости насиља као облика изражавања социјалног незадовољства

Logistic regression				Number of obs = 488	
				LR chi2(5) = 23.50	
				Prob > chi2 = 0.0003	
Log likelihood = -129.02486				Pseudo R2 = 0.0835	
PRIHSOCNAS	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
PRIMANJA	.8478654	.1408733	-0.99	0.321	.6122084 1.174234
GUBITNIK	.6472648	.2264927	-1.24	0.214	.3260071 1.2851
NEZADOVOLJS-O	1.330328	.2072279	1.83	0.067	.9803143 1.805312
UG	1.703058	.2868558	3.16	0.002	1.224212 2.369202
STAROST	.7962478	.0914315	-1.98	0.047	.6357794 .9972177
_cons	.0495819	.0372995	-3.99	0.000	.0113496 .2166036

Примећује се да социоекономски фактори немају статистички значајан утицај на вероватноћу да ће испитаник насиље сматрати прихватљивим обликом изражавања незадовољства. Судећи према добијеним резултатима, на вероватноћу да ће бити испољена прихватљивост (у ужем смислу) пре свега утичу доживљај угрожености и старост испитаника. Са сваким додатним степеном доживљаја угрожености, вероватноћа да ће се прихватљивост испољити повећава се за 70%. С друге стране, старији испитаници биће мање склони томе да прихвате насиље – прелазак у вишу старосну групу²² за 20% умањује вероватноћу испољавања прихватљивости насиља као облика изражавања колективног незадовољства.

У шестом моделу је испитивано шта утиче на вероватноћу испољавања разумевања које грађани имају за насиље/насилнике (РАЗ). Као независне варијабле посматране су одређивање себе као губитника транзиције, висина примања, доживљај угрожености и важност националне припадности. Остале независне варијабле, које су раније укључиване у ана-

21 Као што се види у датој табели, псеудо R² је нешто виши него у претходним моделима и износи 0,083. И даље је ослањање на Хосмер-Лемешоуов тест ($\chi^2 = 349,57$; $P\{\chi^2_{\text{crit}} \geq \chi^2\} = 0,671$) и тест класификације (коректно класификовано 91,6% случајева) да би се модел прихватио као ваљан.

22 Да би анкету било могуће боље спроводити (слично као и код висине примања), испитаници нису откривали прецизно колико имају година, већ су формиране старосне групе (18–29 година, 30–39 година, 40–49 година, 50–59 година и 60 и старији). Током анализе та променљива је ипак третирана као непрекидна, будући да су групе поређане према старости.

лизу, изостављене су из коначног модела, јер нимало не доприносе његовој објашњавајућој моћи²³. Добијени резултати су приказани у табели 10.

Табела 10: *Анализа разумевања за насиље*

Logistic regression			Number of obs =		488	
			LR chi2(4) =		35.66	
			Prob > chi2 =		0.0000	
Log likelihood = -243.83018			Pseudo R2 =		0.0681	
RAZ	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
GUBITNIK	1.420218	.3238063	1.54	0.124	.9084126	2.220378
PRIMANJA	.8236116	.088894	-1.80	0.072	.6665774	1.01764
UG	1.73591	.3002629	3.19	0.001	1.236783	2.436468
NAC	.5772387	.0843207	-3.76	0.000	.4335262	.7685914
_cons	5.288621	2.266335	3.89	0.000	2.283372	12.24921

Примећује се да у овом моделу доживљај угрожености и важност националне припадности представљају променљиве чији је утицај статистички значајан. Виши степен доживљаја угрожености повећава за 74% вероватноћу да ће испитаник имати разумевања за насиље, односно насилнике. С друге стране, занимљив је резултат који се односи на утицај варијабле *важност националне припадности*: степен важности који испитаници придају својој националној припадности с вероватноћом разумевања опада за 42%. То не изненађује у великој мери уколико се у обзир узме да не постоји корелација између доживљаја угрожености од стране одабраних група и важности националне припадности за испитаника. Слични резултати се добијају и ако се у логистичку регресију убаце само случајеве када су се испитаници на питање о националној припадности изјашњавали као Срби.²⁴

Најзад, у седмом моделу ове статистичке анализе испитивано је да ли фактори за које хипотетички претпостављамо да утичу на спремност да се почини насиље, израженост ставова о прихватљивости насиља, као и на разумевање које постоји за насиље, могу да објасне спремност да се насиље толерише. Полазећи од претпоставке да толерисање насиља представља „почетни степен“ прихватања насиља, било је занимљиво установити да ли наведени фактори утичу на вероватноћу да ће се испољити спремност да се толерише насиље у друштву. Анализа је, међутим, показала да ниједан модел који комбинује познате независне променљиве не пролази тест ваљаности. Другим речима, теоријски аргументи, односно изабрана хипотеза у овом истраживању, а који су уистину усмерени ка објашњавању разлога због којих долази до насиља у друштву, нису се, бар у овом случају, показали погодним за објашњавање пасивног става грађана према насиљу.

Добијени резултати се укратко могу резимирати на следећи начин: од фактора који су испитивани, доживљавање себе као губитника транзиције и песимизам као индикатори социоекономских фрустрација, те незапосленост као објективни индикатор социоекономског положаја нису показали никакав значајан утицај на вероватноћу испољавања одређених ставова према насиљу. Висина примања је фактор који значајно утиче на спремност да се почини насиље ради заштите традиционалних вредности и начина живота. Судећи према добијеним резултатима, испитаници с нижим примањима ће с већом вероватноћом бити спремни да прибегну насиљу из поменутог разлога. С друге стране, незадовољство државним институцијама које би требало да гарантују безбедност грађана повећава вероватноћу да ће се грађани осетити спремним да, у случају потребе, своју безбедност сами штите насиљем. Такође, доживљај да држава угрожава нашу безбедност позитивно утиче на вероватноћу да

23 Псеудо R2 је и овде низак, али је и даље ослањање на Хосмер-Лемешоуов тест и извештај о класификацији случајева.

24 Тада анализа обухвата 443 случаја; *odds ratio* за променљиву УГ износи 1,77, док за променљиву НАЦ износи 0,65. Променљиве ГУБИТНИК и ПРИМАЊА и даље немају статистички значајан утицај.

испитаници буду спремни на насиље које представља облик социјалног бунта. Доживљај угрожености међу појединим групама и важност националне припадности показали су значајан утицај на спремност да се разуме насиље, али они, према добијеним резултатима, нису у корелацији, што указује на то да није национално осећање по себи, већ доживљај да нам претња долази од „другог“ оно што повећава вероватноћу за разумевање насилника. Најзад, још једном треба истаћи да се ниједна од постављених хипотеза не може применити на спремност да се толерише насиље.

Представљени налази подлежу дискусији. Анализа је донекле ограничена великим бројем недостајућих вредности (одговора „не знам“), што објашњава и двосмисленост оцена ваљаности модела. Требало би, међутим, узети у обзир и то да су одговори „не знам“ неизбежан део прикупљања података анкетом и да с већим бројем варијабли (питања) расте, по правили, и број случајева које је потребно искључити из анализе, јер различити испитаници могу на различита питања да одговарају с „не знам“ или да одбију да одговоре. Практична ограничења (величина упитника) такође су онемогућила да се за формирање појединих ставова као латентних независних променљивих употреби већи број исказа, што би повећало вредност добијених резултата. Настојало се да се то ограничење превазиђе избором најрелевантнијих, односно најрепрезентативнијих исказа, као и сужавањем опсега анализе на аспекте прихватања насиља који су најзначајнији на друштвеном мезониивоу и макрониивоу.

ЗАКЉУЧАК

У спроведеном истраживању, полазећи од тезе да се насиље у друштву не може посматрати независно од распрострањених ставова према насиљу, мерена је прихватљивост насиља у Србији и покушано је да се утврди који фактори утичу на вероватноћу да ће насиље бити сматрано прихватљивим. Због тога је узет широко дефинисан појам прихватљивости/прихватања насиља, који је подразумевао четири компоненте или ступња: спремност на насиље, одобравање насиља, разумевање које постоји за насиље и спремност да се толерише насиље. Израженост сваког од тих ставова говори о могућем степену легитимности насиља у друштву.

Резултати показују да су те компоненте прихватања насиља у различитој мери изражене међу грађанима Србије, као и то да на испољавање различитих компоненти утичу различити фактори. Када је реч о директној спремности на насиље, израженост тог става варира у зависности од мотива, при чему је најјачи мотив заштита личне безбедности и безбедности породице. Ипак, с обзиром на налазе који показују да грађани генерално не опажају да ишта угрожава њихову безбедност, тај налаз би пре требало тумачити као хипотетичку спремност на самоодбрану него као склоност ка „превентивном“ обрачунавању с перципираним изворима претње. Потребно је, међутим, истаћи налаз да ће грађани који су незадовољнији радом државних институција одговорних да заштите њихову безбедност с већом вероватноћом бити спремни да употребе насиље да би се заштитили.

Прихватљивост насиља је изузетно ниска када је реч о појединим облицима насиља као облика изражавања социјалног незадовољства. Такође, просечна спремност грађана да толеришу насиље је, бар декларативно, ниска.

С друге стране, грађани Србије умерено испољавају разумевање за насиље, односно за насилнике, укључујући у то и предрасуде према друштвеним групама против којих је насиље неретко усмерено. Истраживање показује да веза између разумевања које постоји за насиље и одобравања истог није директна. Напротив, као што се могло видети, могуће је да исти људи имају негативне ставове према одређеним друштвеним групама и да, истовремено, осуђују насиље према припадницима тих група. Ипак, не би требало потценити компоненту „разумевање“ као својеврсну сиву зону легитимације насиља. Спроведена анализа показује да доживљај угрожености од стране мањинских и „сепаратистичких“ група значајно повећава вероватноћу да ће се испољити разумевање за насиље. Стога би превенција насиља свакако требало да укључи и интеркултурну сензитивизацију грађана, као и образовање за критички приступ јавном дискурсу, који потенцирањем стереотипа отвара простор за легитимизацију насиља у друштву.

ЛИТЕРАТУРА

1. Apter, D. E. (1997). Political Violence in Analytical Perspective. U D. E. Apter (ur.), *The Legitimization of Violence* (str. 1–32). New York: New York University Press.
2. *Bezbednost mladih u Srbiji: kako mladi procenjuju današnje bezbednosne pretnje, rizike i izazove: sa posebnim osvrtom na problem nasilja: izveštaj za 2010. godinu.* (2010). Beograd: Fond za otvoreno društvo. http://www.fosserbia.org/view_file.php?file_id=302.
3. Gurr, T. (1968). A Causal Model of Civil Strife: A Comparative Analysis Using New Indices. *The American Political Science Review*, 62(4), 1104–1124.
4. Đokić, K. (2012). *Građani Srbije o nasilju*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku. http://www.bezbednost.org/upload/document/gradjani_srbije_o_nasilju_izvestaj.pdf
5. Перцепција насиља у спорту у јавном мњењу Србије. Драфт извештаја – истраживање јавног мњења. ЦеСИД и ЦНП, Београд, јул/август 2011. http://www.cnp.rs/resources/files/aneks_1_izvestaj_nasilje_u_sportu.pdf
6. Предрасуде на видело – хомофобија у Србији 2010. Теј Стрејт Алијанса уз помоћ ЦеСИД. <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/04/Istazivanje-Predrasude-Na-Videlo-2010-GSA.pdf>
7. Stephan, W. G. et al. (2000). Intergrated Threat Theory and Cultural Attitudes: Mexico and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(2), 240–250.
8. Heitmeyer, W. (2005). Right-Wing Extremist Violence. U W. Heitmeyer, J. Hagan (ur.), *International Handbook of Violence Research, Vol. 1* (str. 399–436). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

ПОСТУПАЊЕ ПОЛИЦИЈЕ ПРИЛИКОМ СПРЕЧАВАЊА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ НА ЛОКАЛНОМ ПОДРУЧЈУ

Мр Саша Марковић¹
Полицијска управа Ваљево

Сажетак: Насиље у породици као посебно кривично дело је прописано у нашем кривичном законодавству тек од 2002. године. Међутим, вршење насиља између чланова породице ни раније није било дозвољено, односно санкционисано је од стране државних органа тако што су против насилника подношене прекршајне пријаве за ремећење јавног реда и мира или кривичне пријаве због основане сумње да су извршили неко од кривичних дела са елементима насиља (кд. против живота и тела, јавног реда и сл.). Прописивањем посебног кривичног дела за насиље у породици стекли су се услови да жртва лакше препозна недозвољено понашање члана породице, да исто пријави полицији, при чему је полиција у сарадњи са јавним тужилаштом, судом и другим државним органима (нпр. центром за социјални рад), као и у сарадњи са невладиним организацијама које се баве заштитом жртава насиља у породици добила боље механизме да заштити жртву и да процесуира насилника. У овом раду приказати ћемо поступање полиције и других државних органа када се на територији града Ваљева пријави догађај који има елементи насиља у породици и предузимање превентивно-репресивних мера да се процесуира насилник, односно заштити жртва насиља. Такође, покушаћемо да уочимо главне проблеме у поступању државних органа чијим би отклањањем повећали ефикасност у спречавању насиља у породици.

Кључне речи: насиље, породица, жртва, насилник, полиција, правна заштита

УВОД

Када је реч о насиљу у породичном контексту, уз честу употребу „родно неутралних“ појмова, не постоји сагласност теоретичара ни у одређењу два кључна појма: шта је (све) „насиље“ и ко су (све) чланови „породице“. То у практичном смислу утиче на одређивање друштвене реакције, пре свега на санкционисање одређених понашања и на круг лица на које се заштита односи. Заправо, питање је где повући демаркациону линију широком дијапазону споља видљивих и доживљајно препознатљивих форми, које могу ући у оквир насилног понашања.²

Насиље у породици се у међународним документима карактерише као озбиљно кршење основних људских права као што су право на слободу, физички интегритет и право на живот.³

Насиље које се чини према члановима породице разликује се од насиља учињеног ван породице. Насиље у породици увек представља злоупотребу моћи и контролисање чланова породице који имају мању моћ или располажу мањим ресурсима. У већини друштава, нарочито у традиционалним и патријархалним заједницама, мушкарци имају знатно већу моћ – не само физичку, већ и економску и друштвену.⁴

Породици се у нашем законодавству пружа пуна заштита. Заштиту породице и њених чланова регулише на најопштији начин и највиши правни акт наше државе, Устав Републике Србије⁵. У Уставу се значај улоге породице наглашава на тај начин што се прописује да „Породица, мајка, самохрани родитељ и дете у Републици Србији уживају посебну заштиту, у

¹ sasamarkovic975@gmail.com

² Игњатовић, Т.: *Насиље према женама у интимном партнерском односу : Модел координираног одговора заједнице*, Артпринт, Нови Сад, 2011, стр. 21.

³ Николић-Ристановић, В.: *Међународни стандарди о насиљу о породици и њихова примена на Западном Балкану*, Прометеј, Београд, 2006, стр. 82.

⁴ Спасић, Д. ; Никач, Ж.: *Појмовни оквир, Родна равноправност и родно сасновано насиље – приручник*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 24.

⁵ Устав Републике Србије, "Службени гласник РС", бр.98/2006

складу са законом. Посебна заштита пружа се деци о којој се родитељи не старају и деци која су ометена у психичком или физичком развоју.⁶

На основу Устава донето је више закона и других прописа који се баве заштитом породице од свих видова насиља. Најосновнији у овој области је Породични закон⁷ који регулише комплетну материју породичних односа, пружајући основну и најважнију заштиту породици. Овај закон у првом члану, поред осталог, наглашава да у даљим одредбама уређује и заштиту од насиља у породици, при чему у другом члану наводи да „породица ужива посебну заштиту државе“. Односи у породици заснивају се пре свега на љубави свих сродника који чине породицу. Овакви односи представљају, због своје природе, породичну и личну интиму. Мешање у интиму појединца и породице, било које, па и законско, мора бити сведено на нужност, а и тада, оно мора бити такве природе и толиког обима да чува природу и стабилност брака и породице, а не да их нарушава. Породични закон дефинише насиље у породици као понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. У том смислу, насиљем у породици сматра се нарочито: наношење или покушај наношења телесне повреде; изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу; присиљавање на сексуални однос; навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или са немоћним лицем; ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима; вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање. Овај закон изричито забрањује насиље у породици, при чему прописује да свако има, у складу са законом, право на заштиту од насиља у породици.

За заштиту жртава насиља у породици најбитнији је Кривични законик РС⁸, јер он прописује и казнене одредбе за извршиоце насиља у породици. Треба нагласити да је насиље у породици као посебно кривично дело уведено у кривични систем наше државе тек 2002. године⁹, односно први пут је тада инкриминисано и то изменама и допунама Кривичног закона РС¹⁰. У поглављу „Кривична дела против брака и породице“ додат је члан 118а „Насиље у породици“. У овом члану санкције које су биле предвиђене за учиниоца су новчана казна и казна затвора. То не значи да до тада насиље над члановима породице није било дефинисано у нашем законодавству као кажњиво дело.

Тако је Казнителни законик за Књажевство Србију из 1860. године у параграфу 176 код кривичног дела лаке телесне повреде прописивао заштиту крвних сродника по усходној линији од намерног злостављања и чињеница да је извршилац сродник по крви у односу на оштећеног у нисходној линији „сматраће се као отежавајућа околност“. Поред отежавајуће околности Законик прописује врло оштре казне за учиниоца – кривца, како за само злостављање, тако и у случају повреда нанетих крвном сроднику у усходној линији. Иста казна предвиђена је у ставу два за саучеснике, тако што се одређује: „Тако исто да се казне саучесници који са злостављаним у истом одношају сродства стоје.“ Теорија и судска пракса из времена примене Казнителног законика под злоставом су подразумевале: „поремећавање телесног благостања и обратно, проузроковање телесног нерасположења“, „злостава је радња код које тело трпи, без повреде организма.“ Сам начин извршења злоставе може бити: гурање, тучење, вучење за косу или браду, дрмање у пољу при јаком сунцу, прскање из шпркы хладном водом, плување у уста, итд.¹¹

Кривични законик КСХС из 1929. године као засебно кривично дело инкриминише злоставу деце у параграфу 294: „Родитељи, хранитељи, стараоци и уопште они којима је поверено старање о личности детета, ако ово запусте или прекорачујући своје право кажњавања

6 Ibid, чл. 66.

7 Породични закон, "Службени гласник РС", бр 18/2005 и 72/2011.

8 Кривични законик РС, "Службени гласник РС" бр.85/2005,88/2005-испр.,107/2005-испр.,72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013

9 "Службени гласник РС", бр. 10/2002

10 Кривични закон РС, "Сл. гласник СРС", бр. 26/77, 28/77 - испр., 43/77 - испр., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90 и "Сл.гласник РС" бр. 16/90, 26/91- одлука УСЈ бр. 197/87, 75/91 - одлука УСРС бр. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 87/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002- испр, 80/2002-др закон, 39/2003 и 67/20

11 Живановић, Т: *Основи кривичног права*, Геца Кон, Београд, 1922, стр. 37.

злостављају дете које је под њиховом влашћу или надзором, казниће се казном строгог затвора уколико та радња не прелази у теже кривично дело.” Радња „запустити дете” је радња нечињења, која се састоји у неизвршавању прописаних дужности у погледу чувања, издржавања и васпитања деце. Ради се, дакле, о облику овог кривичног дела са бланкетном диспозицијом. Под злоставом се подразумевало „предузимање радњи према другоме у намери да га кињи, да га мучи, да га натера да осети, било у телу, било у души, изванредан бол, извесну nelaгодност, без намере да му нанесе повреду тела или наруши здравље, па се то и оствари, онда он њега злоставља и таква се радња сматра за противправну.”¹²

Кривични законик ФНРЈ, кривичноправну заштиту од насиља унутар породице директно је пружао инкриминишући кривично дело „Злостављање и запуштање малолетника”.¹³

Кривични закон СРС из 1977. године, кривичним делом „Запуштање и злостављање малолетног лица”,¹⁴ на идентичан начин као и КЗ ФНРЈ, инкриминисао је ово кривично дело. Ово кривично дело предвиђено је у идентичној форми и у Кривичном законнику¹⁵ који се данас примењује, само је за тежи облик забрањена строжа казна затвора.

КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Као што смо већ напоменули, изменама Кривичног закона РС¹⁶, уведено је кривично дело „насиље у породици”. Ступањем на снагу Кривичног законика РС¹⁷, 1.01.2006. године, дошло је до промена, како основног бића кривичног дела, тако и забрањених казни. Тежи, квалификовани облици предвиђени чланом 118а КЗРС из 2002. године, остали су идентични и у члану 194 Кривичног законика, с тим што је додат још један облик овог кривичног дела, којим се уводи казна за кршење мере заштите од насиља у породици. Забрањене казне су ублажене, из већ поменутог разлога.

Нови облик овог кривичног дела представља потпуно нову инкриминацију и посебан облик, а прописан је у петом ставу члана 194 Кривичног законика. Овим обликом кривичног дела не санкционише се насиље у породици, него се обезбеђује ауторитет мерама заштите које парнични суд одреди на основу Породичног закона. Ради се о кршењу мера које парнични суд доноси на основу члана 198 Породичног закона РС. Ове мере чине судске забране: даљег узнемиравања члана породице, мера забране приближавања члану породице на одређеној удаљености, издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности, издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине односно закупа непокретности и забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице.

Мера заштите од насиља у породици има за циљ да се жртви насиља пружи заштита од даљег насиља и да се позитивно утиче на будуће понашање извршиоца насиља.¹⁸

Сматрамо да је добро законодавно решење, да се Кривичним закоником штити мера из парничног поступка, јер је и иначе општа слабост нашег законодавства да се не обезбеђује или се недовољно добро обезбеђује ауторитет судских одлука и поштовање загарантованих права. Нема остварења гаранције права, ако њихово кршење није санкционисано. Међутим, у пракси се то веома ретко примењује.¹⁹

12 Урошевић, Л: Кривични законик КСХС са коментаром, „Државна штампарија“, 1929, стр. 295.

13 Кривични закон ФНРЈ, „СЛ. лист ФНРЈ“, бр.13/51

14 Кривични закон СРС, „Службени гласник РС“, бр. 26/77, члан 118.

15 Кривични законик РС, „Службени гласник РС“ бр.85/2005,88/2005-испр.,107/2005-испр.,72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013, члан 193.

16 „Службени гласник РС“, бр. 10/2002

17 Кривични законик РС, „Службени гласник РС“ бр. 85/2005

18 Петрушић, Н.: Породичноправна заштита од насиља у породици у праву РС, Зборник радова-Ново породично законодавство, Крагујевац, 2006, стр. 35

19 Ваљевска полиција од почетка примене овог законског решења није подносила кривичне пријаве за члан 194 став 5 Кривичног законика. Извор: Званичне евиденције ПУ Ваљево.

Да би се лакше сагледало дефинисање кривичног дела насиље у породици, од његовог уграђивања у наш законодавни систем као посебног кривичног дела, до данас, приказаћемо на једном месту промене бића кривичног дела и законом запрећених казни (чл. 118а КЗ из 2002. године и чл. 194 КЗ из 2006. и 2009. године).

– *Промене у ставу 1:* „Ко употребом силе или озбиљном претњом да ће напасти на живот или тело повређује или угрожава телесни или душевни интегритет члана породице“ (чл. 118а).

„Ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душено стање члана своје породице“ (чл. 194) *Напомена:* Изменама Кривичног законика из 2009. године, из основног облика овог кривичног дела избачена је реч „дрским“.

2002 – Новчана казна или казна затвора до три године.

2006 – Новчана казна или казна затвора до једне године.

2009 – Казна затвора од три месеца до три године.

– *Промене у ставу 2:* „Ако при извршењу дела из става 1. овог члана коришћено оружје, опасно оруђе или средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши.“

2002 – Казна затвора од шест месеци до пет година.

2006 – Казна затвора од три месеца до три године.

2009 – Казна затвора од шест месеци до пет година.

– *Промене у ставу 3:* „Ако је усред дела из става 1. и 2. овог члана наступила тешка телесна повреда или нарушавање здравља или су учињена према малолетном лицу.“

2002 – Казна затвора од две до десет година

2006 – Казна затвора од једне до осам година

2009 – Казна затвора од две до десет година

– *Промене у ставу 4:* „Ако је услед дела из става 1-3. овог члана наступила смрт члана породице.“

2002 – Казна затвора најмање десет година

2006 – Казна затвора од три до дванаест година

2009 – Казна затвора од три до петнаест година

– *Промене у ставу 5:* „Ко прекрши мере заштите од насиља у породици“

2002 – /

2006 – Новчана казна или казна затвора до шест месеци.

2009 – Казна затвора од три месеца до три године и новчаном казном.

Видимо да је 2006. године дошло до измена бића кривичног дела. Након анализе примене кривичног дела насиље у породици из члана 118а КЗРС, у пракси судова ова измена је наступила као резултат уочених недостатака, при чему је намера законодавца била да дефинише заштиту жртве – оштећеног од психолошког насиља. Такође је дошло и до ублажавања запрећене казне, као резултат прилагођавања законодавца благој казненој политици судова у одмеравању казни за ово кривично дело.²⁰

Међутим, ни овим законским изменама кривичноправним дефинисањем насиља у породици није обухваћено сексуално насиље. За разлику од Кривичног законика, Породични закон је сексуалну злоставу деце или немоћног лица и присиљавање на сексуални однос предвидео као један од облика насиља у породици.

Наиме, законодавац предвиђа санкционисање за сваки вид психичког или физичког злостављања пасивног субјекта, а при томе не наводи и сексуалну злоставу која неоспорно представља најтежи облик насиља у породици. Интересантно је да законодавац штити особе

20 Доступно на: www.lawscanner.org, Насиље у породици – казнена политика судова. У периоду 2009-2010. године, за ово кривично дело изречено је 11% казни затвора, 67% условних осуда, 15% новчаних казни, а мере безбедности су изречене у 7% правноснажних пресуда. Правни скенер је у сарадњи са удружењем Дијалог из Ваљева спровео анализу судске праксе у Србији у области насиља у породици у периоду 2009–2010. године. У истраживању су обухваћени подаци из 20 судова из различитих региона.

које су, или су биле у емотивној или сексуалној вези са учиниоцем кривичног дела насиља у породици, а да при томе не штити жену и децу од сексуалне злоставе која је толико присутна.²¹

Из наведеног видимо да се још „лута“ у налажењу праве мере за казнену политику у овој области. Мало строжа казнена политика, која је предвиђена на почетку, ублажена је изменама закона, а затим поново пооштрена. То се све дешава у веома кратком временском периоду, у раздобљу од неколико година. Али без обзира на предвиђене казне, судови имају благу казнену политику, јер статистика казни из правноснажних пресуда показује да је и данас највећи број изречених условних осуда. Такође, огроман је број кривичних пријава које уопште не дођу до суда, зато што тужилац након одлагања кривичног гоњења и извршења одређене наложене обавезе од стране осумњиченог, одбаци кривичну пријаву.

Кривични законик РС, поред прописивања кривичног дела насиља у породици, дефинише и ко може бити оштећени, односно извршилац овог кривичног дела.²² Ово законско утврђивање чланова породице је веома битно за одлучивање од стране судова у кривичним поступцима, јер насиље у породици може извршити само члан породице, према другом члану породице.

Велике проблеме у нашем законодавству ствара то што различити закони и прописи, исту ствар прописују на различит начин.²³

Мишљења смо да је потребно на истоветан начин дефинисати ко се може сматрати чланом породице, јер у практичној примени закона може доћи до проблема, јер се лицу – члану породице, у смислу Породичног закона, у парничном поступку може изрећи мера заштите, а након тога се истом лицу суди у кривичном поступку због кршења мере заштите од насиља у породици, а то лице у смислу Кривичног законика није члан породице. Такође, прешироко дефинисање члана породице има своје добре и лоше стране. Добре су те да се могу санкционисати и случајеви где једно лице врши насиље на разне начине (нпр. психичко насиље) над другим лицем са којим је имао емотивну или сексуалну везу, јер то није редак случај у пракси, а не постоји друго кривично дело које се гони по службеној дужности, као мера генералне или специјалне превенције усмерене према извршиоцу. Лоша страна прешироког дефинисања члана породице може довести до тога да се изгуби смисао овог кривичног дела, а то је заштита породичних односа. Наиме, ако би се у кривичном поступку применио члан 197 став 3 Породичног закона, онда би за ово кривично дело одговарала и лица која су била у тазбинском односу, а никада нису живела у истом домаћинству (нпр. отац и бивши старалац некадашњег брачног партнера), или лице које је некада било са оштећеним лицем у сексуалном односу, а никада није живело у заједничком домаћинству. Да би се превазишли ови проблеми, по нашем мишљењу, алтернатива предлогу да се у оба закона идентично пропишу чланови породице била би да се у кривичном законнику уместо става 5 члана 194, пропише ново кривично дело, које би се односило на непоштовање изречених мера заштите из Породичног закона.

Закон о парничном поступку²⁴ у члану 1 прописује да се овим законом уређују правила поступка за пружање судске правне заштите, по којима се поступа и одлучује у парницама за решавање спорова насталих поводом повреде права личности и спорова из породичних односа, осим спорова за које је посебним законом прописана друга врста поступка.

21 Жарковић, М. и др.: *Ка бољој заштити жртава насиља у породици*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012, стр. 161.

22 *Кривични законик РС*, члан 112. став 28. „Под чланом породице сматрају се: супружници, њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храненик. Члановима породице сматрају се и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника, ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.“

23 *Породични закон*, члан 197. такође прописује чланове породице. „Члановима породице сматрају: супружници или бивши супружници; деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство; лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству; ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери; лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.“

24 *Закон о парничном поступку*, "Службени гласник РС", бр. 72/2011

Породични закон у десетом делу прописује да се одредбама овог дела закона уређују посебни парнични поступци у вези са породичним односима. На поступак суда који је у вези са породичним односима примењују се одредбе закона којим се уређује парнични поступак, ако овим законом није другачије одређено. У спору за заштиту од насиља у породици месно је надлежан, поред суда опште месне надлежности, и суд на чијем подручју има пребивалиште, односно боравиште члан породице према коме је насиље извршено. Поступак у спору за заштиту од насиља у породици покреће се тужбом. Тужбу за одређивање мере заштите од насиља у породици, као и за продужење мере заштите од насиља у породици, могу поднети: члан породице према коме је насиље извршено, његов законски заступник, јавни тужилац и орган старатељства. Поступак у спору за заштиту од насиља у породици нарочито је хитан. Прво рочиште заказује се тако да се одржи у року од осам дана од дана када је тужба примљена у суду. Другостепени суд дужан је да донесе одлуку у року од 15 дана од дана када му је достављена жалба. Мишљења смо да је овако регулисано поступање суда за одређивање мере заштите од насиља у породици веома добро, али је потребно и прописати санкцију за судско веће које се из неоправданих разлога не придржава ових одредаба Породичног закона. Док се ова материја не уреди на тај начин, по нашем мишљењу биће кршења закона од стране судова, а права жртва насиља у породици биће угрожена.

Комбиновањем кривичноправне заштите и изрицањем мера заштите на основу Породичног закона у парничном поступку може се обезбедити врло ефикасна заштита оштећеног лица над којим је извршено насиље у породици. Да би утврдили да ли јавно тужилаштво активно учествује у свим видовима заштите оштећених од насиља у породици, извршили смо увид у евиденције Основног суда у Ваљеву. Утврдили смо да јавно тужилаштво није подносило тужбе ради заштите оштећене (жртве) насиља. Сматрамо да јавно тужилаштво мора да се укључи активније у решавање проблема насиља у породици, и да искористи све законске могућности ради постизања тог циља.

Закон о прекршајима и посебни закони који у казним одредбама предвиђају прекршаје не прописују материју која би се односила на насиље у породици. Међутим, Закон о јавном реду и миру²⁵, предвиђа одређену врсту прекршаја који за последицу имају нарушавање јавног реда, а може се десити да извршилац и оштећени буду чланови породице. Та њихова породична веза није битна за доношење казне (затвора или новчане), али се по Закону о прекршајима²⁶ може донети заштитна мера „забрана приступа оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја“²⁷, тако да се и на овај начин оштећени тј. жртва насиља може заштитити од даљег угрожавања. Када су испуњени законски разлози за довођење извршиоца насиља, на основу Закона о прекршајима, у неким случајевима прекршајни поступак може бити доста ефикаснији од других врста судских поступака, јер се лице које врши насиље одмах по догађају доводи судији прекршајног суда, уз захтев за покретање прекршајног поступка и предлог да се донесе пресуда која постаје извршна, пре правноснажности.²⁸ На тај начин се жртва насиља у породици може брзо и ефикасно заштитити.

Квалитетан допринос уобличавању модела правне заштите дале су и одредбе Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица²⁹ која се у кривичном поступку појављују у својству оштећених, док Законик о кривичном поступку садржи одредбе којима се гарантује посебна заштита жртва и умањује ризик од секундарне виктимизације.³⁰

25 Закон о јавном реду и миру, "Службени гласник РС" бр.51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/2005, 101/2005

26 Закон о прекршајима, "Службени гласник РС" бр.65/13

27 Ibid, чл.61.

28 Ibid, чл. 190.

29 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, "Службеном гласнику РС", бр. 85/2005

30 Николић-Ристановић, В., Докмановић, М.: Заштита жртва насиља у породици и Закон о оружју и муницији, Правни живот, бр. 10, 2008, стр. 861-875.

ПОСТУПАЊЕ ПОЛИЦИЈЕ И ДРУГИХ ДРЖАВНИХ ОРГАНА НАКОН ПРИЈАВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ВАЉЕВА

У овом делу рада извршићемо кратку анализу догађаја пријављених ваљевској полицији у 2009. и 2010. години који су имали обележја насиља у породици, како бисмо утврдили начин поступања државних органа који се баве овом проблематиком, као и исход поступака по пријављеним догађајима.

Ваљевској полицији је током 2009. године пријављено 173, а током 2010. године 178 догађаја са обележјима насиља у породици.³¹ Полиција је поступала по свим догађајима, при чему су предузете све законске радње на прикупљању доказа о постојању кривичног дела насиља у породици и основане сумње да је одређено лице (члан породице) учинилац кривичног дела. Треба нагласити да је полиција приликом предузимања мера за сваки догађај вршила консултације са надлежним јавним тужилаштвом и на крају поступања истом државном органу поднела одговарајуће писмено (кривичну пријаву или извештај), у зависности од његовог захтева и процене да ли има довољно доказа за покретање кривичног поступка.

Као исход поступања полиција у 2009. години, поднете су 34 кривичне пријаве, од којих је 16 поступака завршено правноснажном осуђујућом пресудом, и 139 извештаја, од којих је 9 поступака завршено правноснажном осуђујућом пресудом. Само два лица осуђена су на казну затвора (једно од 6 месеци, а друго од 1 године), док су све остале пресуде – условне казне затвора.

У 2010. години поднето је 39 кривичних пријава, од којих је 12 поступака завршено осуђујућом правноснажном пресудом, и 139 извештаја од којих је 16 поступака завршено осуђујућом правноснажном пресудом. Само пет лица осуђено је на казну затвора (од 3, 5, 6, 7 месеци и 2 године), једном лицу изречена је мера обавезног лечења и чувања у здравственој установи, док су у преосталим пресудама изречене условне казне затвора.

Из анализе се може видети да је у две наведене године, од укупно 351 догађаја са елементима насиља између чланова породице, а по којима је поступала ваљевска полиција само 53 или 15%, завршено осуђујућом правноснажном пресудом, а само 7 насилника или 2% је осуђено безусловном казном затвора. Чак 105 или 30% пријава се завршило одбачајем од стране јавног тужиоца, при чему је велики број одбачаја наступио услед претходног одлагања кривичног гоњења, а касније и испуњавања одређене обавезе од стране осумњиченог, тако да је примењен одбачај по члану 236 у то време важећег ЗКП.³²

Извршеним увидом у анализиране догађаје можемо видети да се у великом броју предмета иста лица (насилници и жртве) понављају више пута, да су жртве подносиле пријаве више пута, при чему су често у току поступка одустајале од пријаве или тражиле да као чланови породице искористе право да не сведоче (привилеговани сведоци).

По пријављеним догађајима углавном су поступали униформисани полицијски службеници. Само у догађајима у којима су извршиоци били малолетна лица и у којима су жртве кривичног дела била деца, у поступање су се укључивали и радници криминалистичке полиције, који обављају послове везане за сузбијање малолетничке делинквенције. Сматрамо да оваква подела поступања по кривичним делима насиља у породици има своје предности и недостатке. Предности су те што по догађајима насиља у породици по правилу поступају полицајци који раде на сектору (делу града) где жртва и насилник бораве, тако да добро познају прилике на терену и учеснике догађаја. Такође, они могу лакше, него криминалистички полицајци, да прикупе обавештења од комшија и других чланова породице о породичним приликама и о стварном стању у породици у којој је пријављено насиље. Такође, они могу да и у периоду након конкретног поступања по пријављеном насиљу, обрате више пажње на ту породицу и адекватно реагују ако се насиље понови. Недостаци су ти што су униформисани полицајци на сектору по правилу нижег школског образовања и мање стручни, и што нису уско специјализовани за поступање по тој врсти кривичних дела, па чешће направе про-

31 Извор: Подаци Полицијске управе Ваљево

32 Законик о кривичном поступку, "Службени лист СРЈ", бр70 /2001

пусте приликом прикупљања доказа који чине саставни део кривичне пријаве. Такође, они су оптерећени полицијским, као и другим пословима, тако да немају времена да се сваком пријављеном насиљу у породици посвете са довољно пажње.

Суд, односно полиција је само у најтежим пријављеним догађајима вршила увиђаје, тако да су у већини поступака презентовани лични докази и евентуално лекарска уверења о повредама које су наступиле код жртве, ако се радило о физичком насиљу. Због таквог чињеничног стања, када чланови породице ускрате сведочење у кривичном поступку, често због недостатка других доказа, долази до обуставе кривичног поступка. Полиција је, увек када је то било могуће, узимала од жртве кривичну пријаву на записник, како би изјава жртве имала још већи процесни значај, касније у поступку. ЗКП, који се примењује од октобра 2013. године, увео је новине у наш кривично-правни систем. Више се не води судска, већ тужилачка истрага. Самим тим, увиђај на лицу места кривичног дела уместо истражног судије врши тужилац, при чему исту радњу може поверити полицији. Ако бисмо анализирали период у последњих шест месеци на подручју Полицијске управе Ваљево, видели бисмо да се у поступању по пријављеном насиљу у породици ништа није променило. Увиђаји се и даље ретко врше. По нашем мишљењу такву праксу би требало променити, пошто од сакупљених материјалних доказа, одмах након извршеног насиља, умногоме зависи исход кривичног поступка.

Центар за социјални рад није обавештаван о свим догађајима насиља у породици. Када је по процени полиције било потребно његово хитно поступање ради заштите жртве или других малолетних чланова породице, био је обавештаван одмах по пријављеном догађају. Тек од 2012. године, и након потписивања „Протокола о међусекторској сарадњи у процесу заштите жртава насиља у породици на подручју града Ваљева“ полиција је о сваком пријављеном насиљу у породици обавештавала, поред јавног тужилаштва, и центар за социјални рад. Наиме, наведени протокол потписали су почетком 2012. године, на иницијативу удружења грађана „Ултра“ Ваљево, градоначелник Ваљева и све релевантне владине и невладине институције које се баве сузбијањем насиља у породици, међу којима су и полиција, јавно тужилаштво и суд. То је допринело бољој сарадњи између тих институција, а сам центар за социјални рад у већој мери је укључен у сузбијање насиља у породици приликом поступања полиције и јавног тужилаштва.

Укључивање центра за социјални рад у сва поступања по пријавама насиља у породици је битно из разлога што на микроплану, на нивоу породичних релација, конкретне видове помоћи у оквиру модела социјалне заштите у случају породичног насиља у Србији, пружају центри за социјални рад, као установе социјалне заштите, које врше јавна овлашћења у области социјалне и породичноправне заштите.³³

За даље потребе овог рада ћемо анализирати поступања државних органа на сузбијању вишегодишњег насиља у једној породици која борави на територији града Ваљева.

Насилник је 1981. годиште, има средње стручно образовање, рођен је у Ваљеву, у коме има и пребивалиште. У овом раду ћемо га означити словима АА.

Оштећена је мајка насилника, рођена 1953. године. Има пребивалиште у Ваљеву, на истој адреси са насилником. Да не би трпела насиље, она често борави у сеоском домаћинству својих родитеља на територији општине Лајковац. У овом раду она ће бити означена словима ББ.

Прва пријава насиља у породици од стране оштећене ББ поднета је ваљевској полицији у октобру 2006. године. Том приликом је иста поднела кривичну пријаву на записник против сина АА. Детаљно је описала прво физичко насиље које се десило у септембру исте године. Насиље није пријавила полицији, већ је побегла из стана. Када се након месец дана вратила у стан, поново је физички злостављана, па је одлучила да исто пријави. Неколико дана након пријављеног насиља, кривична пријава са списима премета прослеђена је јавном тужиоцу. Јавни тужилац је уз сагласност оштећене донео одлуку о одлагању кривичног гоњења, а након тога, у априлу 2007. године, одбачај кривичне пријаве. Следећа пријава насиља између истих лица пријављена је полицији 3.02.2008. године. Оштећена није желела да поднесе кривичну пријаву на записник против сина. Након прикупљених доказа 10.02.2008. године прослеђена је пријава у виду извештаја јавном тужилаштву. У јулу 2008. године поднет је оптужни пред-

33 Спасић, Д., *Модели заштите од породичног насиља у републици Србији*, бр. 1-2, Безбедност, 2009, стр. 214.

лог против АА, а у октобру 2008. године Општински суд у Ваљеву донео је пресуду у којој је оптуженог огласио кривим, и изрекао му казну затвора од 4 месеца условно на 1 годину. Није било жалби на пресуду.

Оштећена ББ је дана 10. јула 2010. године поднела ваљевској полицији нову кривичну пријаву против АА због физичког насиља. Осумњичени АА је лишен слободе и задржан на основу члана 229 ЗКП-а, а Основни суд у Ваљеву одредио је меру притвора. Исти је у притвору провео 35 дана. Основно јавно тужилаштво је 21.06.2010. поднело оптужни предлог, а у октобру 2011. године донета је првостепена пресуда којом је осуђен на 5 месеци затвора. Основни тужилац се није жалио на пресуду, али осуђени јесте, при чему је жалба одбијена пресудом Апелационог суда у Београду (КЖ 1886/12 од 17.05.2012.). Овом пресудом није обухваћен само тај догађај из јуна месеца, већ и континуирано вршење насиље од стране АА које је трајало од почетка те године.

У време док је трајао овај кривични поступак, ваљевској полицији је пријављено ново насиље у породици између истих лица. Наиме, 29.12.2010. године, комшија именованих пријавио је да АА врши физичко насиље над оштећеном ББ. Осумњичени АА је са екипом хитне помоћи приведен на одељење неуропсихијатрије. Постављена је дијагноза „антисоцијални поремећај личности“. АА није задржан на лечењу. Оштећена је одбила да поднесе кривичну пријаву против сина. Након прикупљених доказа дана 5.01.2011. године, основном јавном тужилаштву поднет је извештај о насиљу. Половином марта 2011. године поднет је оптужни предлог, а у септембру исте године и првостепена пресуда. Исти је кажњен казном од 6 месеци затвора. Јавно тужилаштво се није жалио на пресуду, док су пуномоћници осуђеног и оштећене поднели жалбе. Апелациони суд у Београду донео је пресуду у јануару 2012. године (Кж 5975/11), којом је првостепена пресуда потврђена.

Пресудом Основног суда у Ваљеву (КВ.бр. 403/12), ове две пресуде (КЖ 1886/12 и Кж 5975/11) спојене су у јединствену казну од 10 месеци затвора. Док је био на издржавању казне затвора, одлуком истог суда (КВ.бр.627/12 од 27.11.2012.) исти је амнестиран на неиздржани део казне од 2 месеца и 23 дана.

Непосредно по изласку АА из Казнено-поправног завода у Ваљеву, где је издржавао казну затвора, 13. децембра 2012. године, комшиница именованих пријавила је насиље у породици између истих лица. О насиљу је упознат Центар за социјални рад „Колубара“ у Ваљеву. Радници центра покушали су да обаве кућну посету наведеној породици, али АА им није дозволио улазак у стан. Оштећена ББ није желела да поднесе кривичну пријаву против сина. Након прикупљених доказа, ваљевска полиција је 17.12.2012. године писменим путем о насиљу обавестила јавно тужилаштво. У марту 2013. године поднет је оптужни предлог, а у мају исте године донета је и првостепена пресуда којом је АА кажњен казном затвора од 7 месеци. Овај кривични поступак још није завршен. Јавни тужилац се није жалио на пресуду, а пуномоћник осуђеног је уложио жалбу. Иако је протекло скоро годину дана од доношења првостепене пресуде, Апелациони суд у Београду још није донео пресуду.

Из претходних анализа може се закључити да је сузбијање насиља од стране државних органа на територији града Ваљева прилично неефикасно. У сузбијање насиља у породице укључени су полиција, јавно тужилаштво, суд, центар за социјални рад, као и здравствене установе (како у пружање здравствене заштите оштећеним лицима – ургентни центар ваљевске болнице, тако и у пружању здравствене заштите насилнику – одељење неуропсихијатрије). Ако бисмо доносили закључке из анализираног случаја насиља у породици насилника АА и оштећене ВВ, морали бисмо узети у обзир следеће чињенице:

– Насиље у породици између сина и мајке траје више од осам година.

– Полиција је на сваку пријаву насиља реаговала хитно и предузимала мере да спречи даље насиље. Увиђај није вршен по пријављеном догађају. Полиција је кривичне пријаве подносила на основу материјалних доказа (извештаје лекара здравствене установе о констатованим повредама), и личних доказа (службене белешке о сведочењу комшија и других чланова породице који су били присутни за време извршења кривичног дела).

– Јавно тужилаштво поступало је релативно брзо по пријавама полиције (оптужни предлог је подизан у року до 3 месеца). У првом случају пријављеног насиља одложено је кри-

вично гоњење осумњиченог, а затим када је испунио одређену обавезу, одбачена је кривична пријава (примењен је тзв. опортунитет). У осталим пријавама подношен је оптужни предлог, при чему на донете пресуде (условна казна затвора, казне затвора од 5, 6, 7 месеци) није улагана жалба Апелационом суду у Београду.

– Суд је доносио пресуде тако, што је свака следећа за нијансу имала тежу санкцију. При томе, од подизања оптужног предлога, па до правноснажности пресуде протичало је 3 месеца (када је изречена условна осуда), 23 месеца (осуда од 5 месеци затвора), 9 месеци (казна затвора од 6 месеци), док у последњем предмету, након 13 месеци од подизања оптужног предлога, није донета правноснажна пресуда.

– И поред правноснажних осуда на 11 месеци затвора, АА је издржао само 7 месеци и 7 дана затворске казне, укључујући у то и време проведено у притвору (спајање казни, амнестија).

– Здравствене установе су предузимале мере из своје надлежности. Ургентни центар ваљевске болнице је након сваке пружене помоћи оштећеној о истом обавештавао полицију и на захтев полиције достављао фотокопије извештаја о повредама ради даљег процесуирања насилника. У списима правноснажно окончаних предмета види се да се насилник 2006. године први пут лечио на Одељењу неуропсихијатрије због насилничког понашања у кругу породице. Полиција је неколико пута пружала асистенцију радницима хитне помоћи из Дома здравља Ваљево, који су по пријављеном насиљу у породици, на захтев полиције, превозили АА на одељење за неуропсихијатрију. Исти по завршаном прегледу није задржаван на том одељењу.

– Центар за социјални рад „Колубара“ у Ваљеву је тек од 2011. године укључен у проблем насиља у наведеној породици. Први пут је поступао по пријави оштећене. Полиција је први пут 2012. године обавестила центар за социјални рад о насиљу у наведеној породици, а суд је тражио извештај и процену о наведеној породици почетком 2013. године. Јавно тужилаштво није тражило поступање ове институције у наведеним предметима.

Из наведене студије случаја можемо да закључимо да и после осам године од укључивања државних институција у решавање проблема насиља у породици, оно није решено. Жртва и даље трпи насиље, води се нови кривични поступак, а може се донети само један закључак – да су институције система недовољно ефикасне у решавању овог проблема.

По нашем мишљењу, у овој студији случаја уочавају се следећи проблеми, чијим отклањањем би се побољшала ефикасност у заштити жртава насиља:

– оштећена је пријавила 5 пута насиље у породици, а само једном је пристала да поднесе кривичну пријаву против насилника,

– суд није вршио увиђај, нити је поверавао да то уради полиција, тако да нису фиксирани материјални докази на лицу места насиља,

– полиција је тек приликом петог пријављивања насиља о томе обавестила Центар за социјални рад, тако да он није био укључен у решавање овог проблема,

– јавно тужилаштво није подносило жалбе на првостепене пресуде, иако су оне по нашем мишљењу биле благе,

– судски поступци трајали су недопустиво дуго,

– а јавно тужилаштво није подносило тужбу против насилника, како би се у парничном поступку одредиле мере заштите оштећене, посебно када је увидело да се насиље понавља и да не успевају да у кривично-правном поступку заштите оштећену.

Сматрамо да би било сврсисходно да се на локалном подручју, које обухвата јавно тужилаштво (територија града или општине), образују специјализовани тимови који би били састављени од представника полиције, суда, јавног тужилаштва и центра за социјални рад. Они би поступали превасходно по пријављеним догађајима насиља у породици, ради предузимања што ефикаснијих мера да би се насиље санкционисало и у будућности спречило. То би, између осталог, подразумевало и израду плана заштите жртве на основу утврђеног ризика поврата насиља у породици, израду превентивног програма који би обухватао рад са учиниоцем на контроли сопственог (насилничког) понашања и сл. Након сагледавања стања у посматраној породици од стране чланова тима, јавни тужилац би имао бољу процену за своје поступање у конкретном случају – могао би да поднесе тужбу за изрицање мера заштите, да иницира код суда брже заказивања рочишта и сл.

ЗАКЉУЧАК

Проблем насиља у породици заузима све значајније место у нашем друштву. Донети су закони и подзаконски акти који су предуслов за ефикасније поступање државних институција у решавању овог проблема. Под притиском јавности и невладиних организација, полиција, јавно тужилаштво, суд и друге државне институције предузимају значајне, али још увек недовољне, мере за сузбијање овог вида криминалног деловања.

Поверење грађана у полицију је све веће. Жртве насиља све чешће се одлучују да се обрате државним институцијама и да пријаве насиље у породици. Самим тим, све је мања тамна бројка ове врсте кривичних дела. Међутим, тромост система и дуг период од пријаве насиља па до правноснажне осуђујуће пресуде (које су при томе благе), доприносе да се оштећени (жртве) насиља осећају беспомоћно и незаштићено.

Мишљења смо да државни органи морају много ефикасније да предузимају законом предвиђене мере за сузбијање насиља у породици. То се превасходно односи на полицију, у домену темељнијег прикупљања материјалних и других доказа, као и на укључивање центра за социјални рад у поступање од саме пријаве насиља; на јавно тужилаштво, у домену бржег поступања, подношења жалби којим би се утицало на казнену политику судова и подношење тужби за одређивање мере заштите од насиља у породици у парничном поступку; као и на суд, у домену краћег трајања поступка, и по могућности, вођења строже казнене политике (у истраживању смо видели да је већина осуђујућих пресуда условна осуда).

Сматрамо да би у наредном периоду било пожељно и формирање специјализованих тимова на нивоу општина, који би се искључиво бавили овим проблемом. Те тимове би чинили радници полиције, јавног тужилаштва и центра за социјални рад, као и других институција, који би се бавили искључиво сузбијањем насиља у породици, при чему би пролазили одређене заједничке обуке са другим тимовима на нивоу републике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Игњатовић, Т.: *Насиље према женама у интимном партнерском односу: Модел координираног одговора заједнице*, Артпринт, Нови Сад, 2011,
2. *Кривични законик РС*, "Службени гласник РС" бр.85/2005,88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013
3. *Кривични закон РС*, "Сл. гласник СРС", бр. 26/77, 28/77 - испр., 43/77 - испр., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90 и "Сл.гласник РС" бр. 16/90, 26/91- одлука УСЈ бр. 197/87, 75/91 - одлука УСРС бр. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, &7/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002- испр, 80/2002-др закон, 39/2003 и 67/20
4. *Кривични закон ФНРЈ*, "СЛ. лист ФНРЈ", бр.13/51
5. Николић-Ристановић, В: *Међународни стандарди о насиљу о породици и њихова примена на Западном Балкану*, Прометеј, Београд, 2006
6. Николић-Ристановић, В., Докмановић, М.: *Заштита жртава насиља у породици и Закон о оружју и муницији*, Правни живот, бр. 10, 2008, стр. 861-875.
7. Петрушић, Н.: *Породичноправна заштита од насиља у породици у праву РС*, Зборник радова-Ново породично законодавство, Крагујевац, 2006, стр.22-49
8. *Породични закон*, "Службени гласник РС", бр 18/2005 и 72/2011
9. Спасић, Д.: Никач, Ж., *Појмовни оквир*, Родна равноправност и родно сасновано насиље - приручник, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр.3-30
10. Спасић, Д., *Модел заштите од породичног насиља у републици Србији*, бр. 1-2, Безбедност, 2009, стр. 208-222
11. Урошевић, Л: *Кривични законик КСХС са коментаром*, Државна штампарија, 1929.
12. *Устав Републике Србије*, "Службени гласник РС", бр.98/2006
13. *Закон о парничном поступку*, "Службени гласник РС", бр.72/2011
14. *Закон о јавном реду и миру*, "Службени гласник РС" бр.51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/2005, 101/2005

15. Закон о прекршајима, "Службени гласник РС" бр.65/13
16. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, "Службеном гласнику РС", бр. 85/2005
17. Жарковић, М. и др.: *Ка бољој заштити жртава насиља у породици*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012.
18. Живановић, Т: *Основи кривичног права*, Геца Кон, Београд, 1922.
19. www.lawscanner.org, *Насиље у породици-казнена политика судова*.

СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ У ПОРОДИЦИ: НЕКИ ОД КРИМИНОЛОШКИХ И КРИВИЧНОПРАВНИХ АСПЕКТА

Јелена Миленковић Вуковић¹
Основни суд у Нишу

Мирко Живковић²
Министарство унутрашњих послова Републике Српске

Сажетак: Сексуално насиље над децом у породици је најтрауматичније искуство које дете може да доживи и које оставља тешке и дуготрајне последице на физички, психички, морални и социјални развој жртве и њен будући живот. Овај вид насилне виктимизације је тешко доступан друштвеном реаговању, јер је сексуално насиље у породици добро скривена тајна о којој жртва не може, или не сме, да говори што узрокује велику тамну бројку. Мањи проценат случајева бива откривен, и то по правилу у одмаклој фази злостављања, када су наступиле тешке и непоправљиве последице. У раду су сагледана два међусобно спојена и условљена аспекта сексуалног насиља над децом у породици: криминолошки и кривичноправни аспект, са посебним освртом на кривично дело инцест (родоскрвњење). У првом делу рада указује се на феноменолошки аспект сексуалног насиља над децом, основне карактеристике инцеста, и физичке и психичке последице инцеста које су обухваћене појмом пост-инцестни синдром. Сексуални интегритет деце од различитих облика сексуалног насиља штити се инкриминацијама кривичних дела предвиђеним у глави XVIII Кривичног законика Републике Србије, која носи назив „кривична дела против полне слободе”. Кривичноправна заштита деце од сексуалног насиља у породици врши се инкриминисањем у члану 197 КЗ РС кривичног дела родоскрвњење (инцест), у групу кривичних дела против брака и породице. У другом делу рада извршена је анализа бића кривичног дела родоскрвњења (инцест) и анализа кривичнопроцесног положаја детета као жртве овог кривичног дела.

Кључне речи: деца, породица, сексуално насиље, жртве, Кривични Законик Републике Србије, родоскрвњење.

УВОД

У теорији постоји низ дефиниција детета које полазе од разних аспеката посматрања, као што су: биолошки, психолошки, правни, филозофски и сл. Основна дефиниција која се узима као универзална и полазна основа за одређивање појма детета је дефиниција одређена у чл.1 Конвенције о правима детета³ Организације Уједињених нација, а која гласи: У овој конвенцији дете значи свако људско биће млађе од 18 година, осим ако се по закону који се примењује на дете пунолетство не стиче раније⁴.

Дете се рађа са извесним био-психолошким диспозицијама које су карактеристичне за људски род.⁵ Међутим, личност детета се првенствено формира у породици и најближој околини. Начин на који ће дете гледати на свет око себе, зависи од тога шта му родитељи и остали чланови породице из тог света преносе, како га они виде, шта прихватају, а шта не прихватају. Ако се на дете преносе негативни ставови родитеља, дете може бити виктимизирано у развоју сопствене личности од најранијих дана. Личност детета остварује се

¹ Јелена Миленковић Вуковић, виши судијски сарадник у Основном суду у Нишу, студент докторских студија на Правном факултету у Нишу.

² Мирко Живковић, инспектор криминалистичке полиције, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, студент докторских студија на Правном факултету у Нишу.

³ Конвенција о правима детета усвојена је на Генералној скупштини УН 20.11.1989, ступила је на снагу 2.09.1990.године.

⁴ [http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf), приступ 10.03.2014.године.

⁵ М. Костић, Девијантно понашање деце као последица претрпљене виктимизације, *Социјална мисао*, Београд, бр. 5-6, 1995, стр. 137.

кроз сложене процесе култивације, социјализације и индивидуализације. Посебно место заузима процес социјализације, који се остварује путем васпитања, образовања, обучавања и просвећивања. Кроз васпитање се настоји да се детету свесно усаде жељене црте и особине, док социјализација укључује и ненамерне, спонтане утицаје са циљем да дете прими одговарајуће информације.⁶

С обзиром на извесне био-психолошке диспозиције и узраст детета, постоји обавеза и одговорност родитеља да својој деци пружи неопходну љубав, сигурност и осећај да је у породици најзаштићеније. Међутим, управо породица може бити извор његовог злостављања.

Деца било ког узраста, пола, расе и социоекономског статуса могу постати жртве сексуалног насиља у породици. Сексуално насиље над децом представља један од појавних облика насиља над децом у породици. То је најтежи вид сексуалне девијације, у коме се показује моћ одраслих према потомству. Овај облик сексуалне девијације може да проузрокује веома озбиљне последице на физички, психички, морални и социјални развој жртве. Феномен сексуалне злоупотребе детета актуелизован је 70-тих и 80-тих година овог века, у земљама Западне Европе и САД, а у новије време постаје проблем који привлачи све више пажњу стручне и друштвене јавности, како у свету, тако и у нашој земљи.

СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ НАД ДЕЦОМ У ПОРОДИЦИ – КРИМИНОЛОШКИ АСПЕКТИ

У литератури се појам сексуалног злостављања деце различито дефинише. Тако се сексуално злостављање може дефинисати и у ужем и ширем смислу. Под сексуалним насиљем у ужем смислу сматра се сваки вид задовољења сексуалних потреба и нагона применом физичке, психичке или неке друге силе или надмоћи.⁷ У ширем смислу подразумева се сваки вид вербалног, гестовног или физичког контакта са сексуалним садржајем најмање две особе било ког пола, на скали од сексуалних порука, ласцивних речи и прича и понуда, до наглашеног показивања сексуалних симбола, додиривања, покушаја или оствареног сексуалног односа или силовања, уколико је резултат невољног и неприхваћеног става било ког учесника у овим односима, када су у питању одрасле особе, и независно од постојања или непостојања воље, хтења и сазнања када је објект оваквих односа малолетна особа.⁸ Сексуални контакт детета са другом особом која је старија и која има моћ и контролу над њим, такође представља сексуално злостављање. У ову врсту насиља спада и сексуални контакт између тинејџера и млађег детета уколико постоји знатна разлика у узрасту. Такође, у специфичне видове сексуалног насиља над децом спадају и дечија малолетничка проституција или порнографија и друге сличне активности.⁹

Светска здравствена организација дефинише сексуалну злоупотребу детета као укључивање детета у сексуалну активност коју оно не схвата у потпуности, са којом није сагласно или за коју није развојно дорасло и није у стању да се са њом сагласи, или ону којом се крше закони или социјални табуи друштва. Све државе у свом кривичном законодавству одређују узраст када се малолетна особа може сагласити са сексуалним контактом. То је углавном узраст између 14 и 18 година. Кривично законодавство Републике Србије одређује тај узраст са навршених 14. година. До 14. године реч је о детету, које због своје недовољне физичке, емоционалне, моралне, социјалне зрелости није у стању да да сагласност.

Сексуална злоупотреба детета обухвата различита понашања. Ту спадају контактне активности као што су силовање, присиљавање детета на вагинални, анални или орални однос, сексуализовано миловање, пипање, коришћење детета за мастурбацију одраслог, затим неконтактне активности у склопу војеризма, опсценог говора или егзибиционизма пред дететом.¹⁰ У видове сексуалне злоупотребе деце спадају дечија проституција и порнографија, и

6 Ibid, стр. 138.

7 Љ.Стевковић, Породично насиље над децом-феноменолошки аспект, *Социјална мисао*, Београд, бр.2, 2007, стр. 17.

8 Ibid, стр. 17.

9 И. Стевановић, Осврт на нека питања сексуалног насиља над децом, *Темид*, бр. 3, Београд, 2002, стр. 36.

10 <http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/zlostavljanje/PRIRUCNIK%20OPSTI%20PROTOKOL.pdf>, приступ 15.03.2014.год.

друге незаконите сексуалне радње. Она се може кретати у распону од само једног инцидента од стране неке непознате особе, па до сталне злоупотребе која траје годинама од стране неког рођака или члана породице.

Индикатори сексуалног злостављања детета могу се поделити на физичке, бихејвиоралне и породичне. Од физичких индикатора наводи се постојање уринарних инфекција код детета, трудноћа, болови у гениталном пределу, стомаку или глави, гениталне или аналне повреде и крварења. Бихејвиорални индикатори укључују претерано или неуобичајено сексуално понашање, претерану мастурбацију код мале деце, компулзивно понашање, сексуални промискуитет и заводничко понашање, изјава детета да је злостављано. Породични индикатори подразумевају претерано заштитничко понашање једног од родитеља (или члана родбине) или тајанствен однос са дететом, близак физички контакт одраслог и детета када други родитељ није ту, став мајке да јој је дете ривал, искуство сексуалне злоупотребе код једног од родитеља.¹¹

Оно што карактерише овај облик насиља над децом је немогућност утврђивања тачног обима и распрострањености ове појаве, због чињенице да се сексуална злоупотреба дешава у оквиру породице, те да остаје породична тајна, коју жртва не може или не сме да открије, већ ћућећи подноси злоупотребу, што отежава откривање случајева сексуалног насиља и пријављивање. Када се и открије то је много времена након престанка злостављања, тако да изостаје пријављивање, а учинилац остаје некажњен.

Сексуално насиље детета у породици инкриминисано је у кривичном законодавству Републике Србије прописивањем кривичног дела инцест (родоскрвњење).

ИНЦЕСТ

Инцест (родоскрвњење) је један од начина сексуалне злоупотребе детета, који по законској дефиницији постоји када пунолетно лице изврши обљубу и са њом изједначен полни чин са малолетним сродником по крви у правој линији или са малолетним братом, односно сестром.¹² Шири, опште прихваћена дефиниција у феминистичким круговима, под инцестом или родоскрвњењем подразумева сваки вид сексуалног злостављања детета од стране старије особе од поверења, која је у позицији моћи и представља ауторитет за дете.¹³ При томе, инцест не мора увек и обавезно да се остварује кроз физички контакт и сексуални чин. Инцест постоји и без додира и директног учешћа, у виду употребе скарадних речи или звукова, излагање детета ономе што не жели да види (сексуални чин две одрасле особе), или пак сваки вид непримереног додиривања или мажења, које у својој позадини има задовољавање сексуалних или сексуално-емотивних потреба особе којој дете не може да се супротстави.¹⁴

Инцест најчешће почиње наизглед безазленим додиривањем детета, гурањем, задиркивањем, мажењем, голицањем, тако да у почетку може уопште да не личи на насиље, и на кршење неких норми. Радње сексуалне злоупотребе најчешће почињу у узрасту када дете није свесно онога што се дешава, и да родитељ или друга одрасла особа може да га на било који начин повреди.¹⁵ Инцест често почиње онда када дете нема ни вербалне, ни спознајне могућности да опише ни себи, ни другима шта му се дешава.¹⁶ Инцест може имати многа скривена лица: то може бити када стриц показује порнографске слике четворогодишњем детету, отац који мастурбира поред дететовог креветића, или начин на који бебиситерка купа дете. То може бити старији брат који присиљава

11 Љ.Стевковић, Породично насиље над децом-феноменолошки аспект, *op. cit.*, стр. 20.

12 Кривични законик Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, број 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

13 Љ.Стевковић, Карактеристике насиља над децом и његове последице на здравље, Темида бр.3, Београд, 2006, стр. 28.

14 Љ.Стевковић, Карактеристике насиља над децом и његове последице на здравље, *op. cit.*, стр. 28.

15 Ј.Миленковић-Вуковић, Криминолошки и кривичноправни аспект инцеста, Зборник радова Нова научна едукативна мисао, бр. 5, 2013, стр. 147.

16 З.Мршевић, Инцест : између мита и стварности, Београд, 1997, стр. 19.

млађу сестру да се скине, или старији рођак и његов пријатељ који гурну мало дете у угао подрума силећи га да их додирује „тамо“.¹⁷

Инцест се најчешће јавља у раном детињству. Уколико нико код детета не примети препознатљиве знаке, или уколико се само дете неке не повери, што је реткост, сексуална злоупотреба се континуирано наставља наредних неколико месеци, често и година, и прекривена је велом породичне тајне. Ако дете не открије тајну, инцестник ту ситуацију злоупотребава и осећа се сигурнијим и ствара слику да и сама жртва постаје вољни учесник у злоупотреби, зато што сексуалну злоупотребу није раније пријавила.¹⁸ Често је и само дете присиљено да чува тајну, како од стране инцестника, који на суптилан начин, развијајући код детета страх од одговорности за распад породице, штити своје интересе, тако и од стране саме породице, било од економске зависности од злостављача, било због жеље да се дете заштити од секундарне виктимизације.¹⁹

Породице у којима је присутан овај вид сексуалног злостављања карактерише социјална изолација, коју потенцира сам злостављач, а све у циљу очувања „породичне тајне“.²⁰ У улози инцестника може да се појави биолошки отац, очух, мајка, рођени брат, члан шире породице (деда, ујак, стриц) итд. У највећем броју случајева као инцестници се јављају мушкарци, знатно ређе припаднице женског пола, док су жртве најчешће девојчице. За разлику од мушкарца који на овај начин демонстрира своју моћ и контролу, за жену би се могло рећи да кроз инцестни однос са својим (углавном мушким) дететом, демонстрира своју емоционалну потребу, осећање љубави.²¹ За мајку-инцестницу је карактеристично да је и сама преживела емоционалну депривацију или инцест, те кроз инцестуозни однос са ћерком она настоји да задовољи своју потребу за љубављу, која јој је недостајала читавог живота. У случају инцеста са сином, у односу доминира нежност и љубав, те и постоји предрасуда о његовој мањој штетности.²² Када су деде учиниоци инцеста, то су обично типичне породице у којима се инцест преноси са генерације на генерацију. У таквим породицама је најизраженија породична „завера ћутања“. У оваквим породицама мајка је потиснута, а дете беспомоћно. Поред инцестуозног деде, као породичне фигуре јављају се отац, који даје прећутно одобрење и бака, која се јавља као лојална дедина савезница, чуварка породичног „доброг гласа“ и највећа заштитница породичне тајне.²³ Када је реч о сексуалним односима између браће и сестара, сматра се да је реч о добровољном односу, да нема присиле и ничега лошег, и да сестра у сваком тренутку може да се пожали родитељима и од њих добије заштиту. То се понекад сматра и за неку врсту недужне игре од које сви профитирају, мушкарци стичу самопоуздање и искуство, девојке стичу искуство, а не губе притом „добар“ глас, јер се дешава у тајности породичних односа.²⁴ Истраживања показују да се многи мушкарци са задовољством сећају својих сексуалних почетака са својим сестрама, док на супрот ове многе феминистичке групе истичу да жена не осећа задовољство и срећу што јој је сексуални живот почео на тај начин. Без обзира ко се јавља као инцестник, реч је о особи која над дететом има контролу и моћ, и у коју дете има поверење.

Жртве инцеста могу бити деца од рођења до адолесценције. Када су у питању мала деца најчешћи учиниоци сексуалних злостављања су чланови уже или шире породице, односно лица која су у блиском односу са жртвом. Ова деца углавном нису ни свесна шта им се догодило. Што се тиче старије деце, она ретко пријављују сексуалну злоупотребу, иако су свесни шта им се догодило. Бројна истраживања су показала да су најчешћи извршиоци инцеста мушкарци, а да су најчешће жртве жене, што и потврђује да је ово насиље засновано на родној припадности. Жртва инцеста има осећај кривице и одговорности за све што јој се дешава, и пребацује одговорност за злостављање на себе. Жртва прихвата такав начин живота, у

17 *Ibid.*, стр. 18.

18 Ј. Миленковић-Вуковић, Криминолошки и кривичноправни аспект инцеста, *op. cit.*, стр. 147.

19 Љ. Стевковић, Карактеристике насиља над децом и његове последице на здравље, *op. cit.*, стр. 29.

20 *Ibid.*, стр. 29.

21 *Ibid.*, стр. 29.

22 *Ibid.*, стр. 30.

23 З. Мршевић, Инцест: између мита и стварности, *op. cit.*, стр. 69.

24 *Ibid.*, стр. 72.

потпуности се предаје, што нужно доводи до депресије. Из депресије произилазе различита деструктивна понашања жртве, а најчешће долази до суицида, прекомерног коришћења алкохола, опојних дрога, вршења кривичних дела и сл. Жртве инцеста најчешће настављају и у каснијем периоду живота да живе у злостављачком односу, а често и они сами постају учиниоци различитих сексуалних злоупотреба.²⁵

Овај вид насилне виктимизације је тешко доступан друштвеном реаговању, јер када се и открије то је много година након престанка злостављања. Доста дуго је друштвена реакција занемаривала жртве стављајући акценат на могућност рађања ненормалног потомства, где је терет кривице свађиван, не на инцестуозног родитеља, већ на дете које је чином пријављивања разрушило хармонију породичног живота. Криминализација инцеста само због могућих последица по потомство значи давање максималне друштвене заштите нерођеним и незачетим људским бићима чије је зачеће и рођење неизвесно, пре него рођеним и у садашњости већ постојећим, живим људима, који су сасвим извесно њиме доживотно траумирани.²⁶

ПОСЛЕДИЦЕ ИНЦЕСТА

Инцист оставља бројне физичке, психолошке и социјалне последице код жртве инцеста. Све оне обухваћене су појмом пост-инцестни синдром.

Физички симптоми који указују на могућност да је дете преживело сексуално злостављање у породици су: повреде у гениталном или аналном подручју: модрице, огуљотине, крварења, повреде на грудима, дојкама, у доњем делу трбуха, инфекције које се преносе сексуалним путем, болови при мокрењу, понављане мокраћне инфекције, трудноћа, присуство сперме на телу, одећи, присуство страних тела у неким телесним отворима (анус, ректум), губитак апетита, поремећаји исхране, поремећаји спавања, болови при седењу или ходању.

Социјалне последице или промене у понашању деце могу да се састоје од: страха од додиривања, нарочито у пределу гениталија, страх од затворених врата, од купања, од мрака, од одређених особа, страх од одласка кући или бежање од куће, страх да се буде сам у мраку, да се спава сам у соби, појава ноћних мора, кошмара, отуђеност од свог тела-одсуство осећаја саме себе у сопственом телу, аутодеструкција, самоповређивање, фобије, покушаји суицида, депресија, осећај кривице и стида, ниско самопоштовање, осећај безвредности, проблеми са одбаченошћу злоупотреба дрога или алкохола, друге врсте зависности, принудно (компулсивно) понашање итд. Одрасле особе које су у детињству преживеле инцест, често доживљавају паралишућу депресију, када почну да се присећају или неминовно суочавају са чињеницом постојања сексуалне злоупотребе у сопственом детињству.²⁷ Лекари и психијатри услед немогућности да утврде да је прави узрок проблема сексуална злоупотреба коју је одређено лице доживело у детињству, прописују лекове против депресије. За депресију се понекад каже да је „бес окренут против саме себе“.²⁸ То се односи и на жртву инцеста. Често је њен гнев заробљен, јер без сећања на шта или на кога треба да буде гневна, пошто искрено мисли да ће умрети ако се суочи са својим гневом, а привикнута да се сама окривљује, она окреће свој бес на себе - она мрзи себе због онога што су јој урадили.²⁹ Потреба за посебним приступом и раду са учиниоцима како би се смањио рецидивизам и схватио механизам настанка изродио је Подсетник за разговор/осуда са лицем које је извршило сексуално злостављање детета уз напомену да се одговор/осуда сваке епизоде/питања врши одвојено: „1. име и старост детета, 2. опишите дете, 3. како сте га/је упознали, 4. како сте дошли до њега/ње, 5. када сте први пут осетили привлачност према њему/њој, 6. када сте одлучили да ћете сексуално злостављати дете, 7. опишите шта се десило први пут када сте били насамо са дететом, 8. опишите осећања која сте имали према детету, 9. опишите сексуална осећања која сте имали према детету, 10. зашто желите да сексуално злостављате дете, 11. како сте га за сексуално злостављање при-

25 Ј. Миленковић-Вуковић, Криминолошки и кривичноправни аспект инцеста, *op.cit.*, стр. 149.

26 З. Мршевић, Инцест: између мита и стварности, *op. cit.*, стр. 14.

27 *Ibid.*, стр. 26.

28 *Ibid.*, стр. 26.

29 *Ibid.*, стр. 26.

добили, 12. опишите шта сте урадили први пут када сте га сексуално злостављали, 13. да ли сте планирали да сексуално злостављате дете том приликом, 14. шта сте мислили пре почетка злостављања, 15. шта сте осећали пре него што сте започели злоупотребу, 16. опишите ваше стање сексуалног узбуђења, 17. шта сте мислили за време сексуалног злостављања, 18. шта сте осећали током сексуалног злостављања, 19. шта сте мислили одмах после злостављања, 20. шта сте осећали одмах после злостављања, 21. реците шта сте рекли детету током сексуалног злостављања, 22. шта сте мислили следећег дана, 23. како сте се осећали следећег дана, 24. како сте се осигурали да дете никоме не каже за злостављање, 25. зашто сте њега/њу изабрали, 26. да ли је дете икада покушало да вас заустави, 28. ако је тако, шта сте урадили, 29. колико дуго сте сексуално злостављали дете (једном, више месеци, више година), 30. како сте се осигурали да будете сами сваки пут са дететом када сте га сексуално злостављали и 31. како се осећате сада након што сте сексуално злостављали дете“.³⁰

СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ И АНАЛИЗЕ

Према истраживању Инцест траума центра³¹ за период од септембра 2008. до септембра 2009. године на основу пријављених случајева сексуалног злостављања деце у породици дошло се до следећих података:

Узорак је био 55.17 % деце која су преживела сексуално злостављање (од 2. до 18. године) и 44.83% одрасле особе које су преживеле сексуално злостављање у детињству (од 18. до 42. године). Од 5 детета која су преживела сексуално злостављање, 4 су девојчице и 1 дечак. Као починиоци у 94.44% су мушког пола, а у 5.56% женског пола. Као најчешћи видови инцеста јављају се: отац - кћерка у 37.93%; особа позната детету ван породице – девојчица у 17.24%; деда – унука у 13.79%; хранитељ – кћерка у 10.34%; очух – пасторка у 5.18%; особа из шире породице – девојчица у 5.17%; отац – син у 3.45%; брат од ... – сестра у 3.45%; сестра од ... - сестра у 3.45% случајева. Као најчешћи извршиоци сексуалног насиља над децом јављају се: отац у 41.38%; особа позната детету ван породице (нпр. породични пријатељ, комшија, „приватни“ професор, који долази кући детету као испомоћ за неки предмете, ћерка кућних пријатеља) у 17.24%; деда у 13.79%; хранитељ у 10.34%; очух у 5.18%; особа из шире породице (нпр. теча, ујна...) у 5.17%; брат од ... у 3.45%; сестра од ... у 3.45%.

У 37.93% извршилац је биолошки отац, а у 56.9% се ради о фигури оца (збирно и по редоследу учесталости: биолошки отац, хранитељ и очух). Заступљеност деде као починиоца је важно сагледати и као потенцијални ризик да је постојало сексуално злостављање у претходној генерацији (постоји могућност да је злостављао и своју ћерку док је била дете, али да није обелодањено). Заступљеност малолетних починилаца сексуалног насиља (брат, сестра од ... или рођени брат у претходним статистичким годинама) може указати на њихову личну предисторију сексуалног насиља обзиром да врше сексуално насиље већ до навршене 16 године.

Узраст првог инцидента сексуалног насиља је у просеку 6 година и 1 месец. За очекивати је да је ова граница нижа, имајући у виду да су ово пријављени случајеви који су увек врх леденог брега у односу на „сиву бројку“, односно све оне ситуације сексуалног злостављања које су деца саопштавала, а одрасли нису препознали или су деца заувек ћутала о свом искуству.

Трајање је забележено као вишемесечно у 17.24% и вишегодишње у 82.76%. Особе које су преживеле сексуално злостављање у детињству су у просеку провеле у насилној ситуацији 5 година и 8 месеци. Никада се не ради о једном инциденту сексуалног насиља.

У 37.93% сексуално насиље је пријављено док је још трајало (у свим случајевима се радило о деци до 14 година). Период између првог инцидента и пријављивања је у просеку 10 година и 4 месеца. У 62.07% случајева је протекло минимум 1 година до максимум 25 година од кад се злостављање завршило па до пријављивања служби.

30 J.Fowler, A Practitioners Tool for the Assessment of Adults who Sexually Abuse Children, Jassica Kingsley Publishers, London/Philadelphie 2008, стр. 125.

31 Статистички подаци преузети са http://www.incesttraumacentar.org.rs/files/pdf/2009_Najnoviji_statisticki_podaci_IncestTraumaCentra-Beograd.pdf, приступ 1.04.2014.

Једно дете је било сексуално злостављано од стране једног починиоца у 89.55% случајева, а од стране три и више починилаца у 10.45% случајева. Један починилац је сексуално злостављао једно дете у 79.31% случајева, два детета у 6.90% случајева и четири детета у 13.79% случајева. Уобичајено је да сексуални починиоци поновљено злостављају и имају велики број жртава, нарочито ако су деца „лаке мете“. Ово је директна одговорност особа из окружења жртве (нпр. особе школских или предшколских установа које уочава знаке упозорења) које сумњу или сазнање о сексуалном насиљу не пријављују надлежним службама. Тиме починиоци добијају „зелено светло“ да могу да врше насиље, да ће тајна бити сачувана и да неће бити кажњени.

Сексуално злостављање пријављују: сама особа која је преживела сексуално насиље у 41.38%, мајка у 34.48%, друге надлежне службе (социјалне и здравствене заштите) у 13.80%, бака у 5.69%, особа ван породице позната детету у 4.65% случајева. Деца и одрасле особе које су преживеле сексуално злостављање су се обраћале институцијама у 51.72%, а у 48.28% нису. Особе које нису пријављивале злостављање су оне изнад 18 година, код којих је протекао дуг период по окончању злостављања, те је кривично дело по КЗ РС застарело или не желе да кривично гоне извршиоца, већ само да раде на сексуалној трауми. Институције којима су се сексуално злостављана лица обраћала су: центар за социјални рад у 44.83%, полиција у 41.37%, здравство у 34.48% и невладине организације у 3.45%.

Како бисмо прикупили податке о учесталости пријављивања, покретања и вођења кривичног поступка за кривично дело инцест (родоскрвњење) спровели смо истраживање у Вишем суду у Нишу.

Релевантне податке прикупили смо непосредним одласком у Виши суд у Нишу, увидом у уписнике за период 2006–2012. године. Према подацима до којих смо дошли, закључно са 2012. годином, тада Окружно јавно тужилаштво је подигло оптужницу, крајем 2007. године, за продужено кривично дело обљуба над немоћним лицем из чл. 179 ст. 3 у вези ст. 1 у вези чл. 61 ст. 1 КЗ у стицају са продуженим кривичним делом родоскрвњења из чл. 197 ст. 1 у вези чл. 61 ст. 1 КЗ. Реч је о сексуалној злоупотреби која се дешавала у временском периоду од две године, од 2005. до 2007. године, у којој се као учинилац инцеста јавља деда, а као жртва унука по сину, која је у то време била малолетна, имала је 12 година.

Ради утврђивања чињеничног стања, суд је у доказном поступку, у коме је била искључена јавност, саслушао оптуженог, оштећеног, родитеље оштећене, друге сведоке и извео неуропсихијатријско вештачење. Након спроведеног кривичног поступка и изведених доказа за суд је нашао да је оптужени крив, те му је најпре за продужено кривично дело из чл. 179 ст. 3 у вези ст. 1 КЗ утврдио казну затвора у трајању од 14 (четрнаест) година и 6 (шест) месеци, а за продужено кривично дело из чл. 197 КЗ казну затвора у трајању од 1 (једне године), па му је применом чл. 60, за кривична дела у стицају, изрекао јединствену казну затвора у трајању од 15 (петнаест година). Пресуда којом је оптужени оглашен кривим, по жалби ОЈТ Ниш и окривљеног укинута је одлуком Врховног суда Србије. У поновљеном поступку извршена је преквалификација кривичног дела, те је оптуженом стављено на терет да је учинио продужено кривично дело силовање из чл. 178 ст. 4 у вези ст. 1 КЗ, за које је и правноснажно осуђен.

Чињеница да је у Вишем суду у Нишу, у периоду 2006–2012. године, покренут и вођен само један поступак за кривично дело инцест, доказује да је немогуће утврдити тачан обим сексуалне злоупотребе деце и малолетника, ово због чињенице да се овај облик криминалитета врши углавном у оквиру породице или од стране детету блиских лица, што отежава пријављивање, као и откривање случајева сексуалног насиља над децом.

Посебан значај посматрању и уочавању стања људских права и сексуалних слобода имају међународне институције као што су Уједињене нације и друге невладине организације. Тако се у извештају³² Хелсиншког одбора Босне и Херцеговине посебна пажња обраћа на људска права и сексуалне слободе где стоји да је горући проблем у Босни и Херцеговини насиље над децом: „Дјеца су изложена свим врстама насиља – од економског, физичког, менталног, до сексуалног. Насиље над дјецом присутно је прије свега у породици, али и на улици и у школи. Пораст физичког насиља у породици, гдје се по неким подацима из формираних

32 Извештај о стању људских права у Босни и Херцеговини, Хелсиншки одбор Босне и Херцеговине, број 7-12, 2005, Хелсиншки одбор за људска права у Босни и Херцеговини, Сарајево, 2005.

склоништа за жртве породичног насиља, процјењује се да свака четврта породица, односно да су дјеца из сваке четврте породице жртве неких од облика породичног насиља. По извјештају Одјела за заштиту људских права у Министарству људских права и избјеглица Босне и Херцеговине, највећи број случајева насиља у БиХ је забиљежен над женском дјецом од 7 до 16 година старости. Сматра се да у БиХ недостају ресурси који би били усмјерени на службе које се баве забраном, спречавањем и превенцијом насиља. Посебно забрињава пораст сексуалног насиља над дјецом у Босни и Херцеговини, уз присуство и педофилије, као и сексуалног злостављања дјеце.³³

Проблем сексуалног злостављања деце се фундаментално разликује од силовања, злостављања супружника, ухођења и сексуалног узнемиравања. Постоје мишљења у појединим друштвима да је за одрасле секс са децом нормалан. Међутим, из разлога који још увек нису добро разумљиви и без обзира на огромне доказе да сексуално злостављање деце постоји и да је присутно у многим, ако не у скоро свим друштвима, постоји чудно негирање његовог постојања, чак и данас. Тренутна истраживања о сексуалном злостављању деце настављају да се баве чињеницом да се детету које је сексуално злостављано углавном не верује. Уствари, тренутно постоји контроверза, да ли деца могу тачно да сведоче да ли се нешто и конкретно шта догодило. Иако многа истраживања указују на немогућност деце да сексуално злостављање које су преживели јасно опишу, она такође указују и на чињеницу да се уз правилан приступ испитивача, чак и од деце млађег узраста могу добити тачни и прецизни одговори. Изненађујуће, постоје контра идеје које проглашавају да је са одраслима секс добар за децу, или да у крајњем случају није штетан. Овај став је одржан упркос јасним доказима да су деца трауматизована од сексуалности које одрасли ка њима усмеравају, и да трпе врло јасно штете и последице које се манифестују на различите начине и различите, углавном дуже, периоде.³⁴ Последице сексуалног насиља су озбиљније када је насиље извршено од стране родитеља, када је праћено насиљем, продирањем полног органа, извршено од стране више лица или се понавља током више месеци и година.³⁵ У закључцима у извршној студији о насиљу и здрављу Међународна здравствена организација закључује да у патријархалним културама које одржавају јаке појмове породичне части, жене се окривљују за сексуално злостављање, док мушкарци пролазе некажњено. Студија женских убистава у Александрији, Египту, на пример, открива да су у 47% свих случајева убистава, девојке или жене биле убијене од стране својих чланова породице након што су „оскрвњене“ односно, силоване.³⁵

КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТИ ПОЛНОГ НАСИЉА НАД ДЕЦОМ У ПОРОДИЦИ – РОДОСКРВЊЕЊЕ

МЕЂУНАРОДНО ПРАВНИ ДОКУМЕНТИ И ЗАШТИТА ПОЛНЕ СЛОБОДЕ ДЕТЕТА

Први документ међународног карактера који је препознао потребу посебне заштите детета јесте Декларација о правима детета коју је 1924. године донело Друштво народа. Овом Декларацијом о правима детета, опште познатом под називом „Декларација из Женева“, мушкарци и жене свих нација, признајући да човечанство дугује детету оно најбоље што има, објављују и прихватају као своју дужност да без обзира на расу, националност или уверење:

1. дете има право на одговарајуће материјалне и духовне услове за правилан развој;
2. дете које је гладно мора бити нахрањено; болесно дете мора бити лечено; дете које је заостало мора добити помоћ; дете делинквент мора бити поново прихваћено; сироче и бескућник морају добити помоћ и заштиту;
3. дете мора прво добити помоћ у кризним тренуцима;
4. детету се мора обезбедити издржавање и заштита од сваког облика експлоатације и

33 B.B.J. Cling, *Sexualized violence against Women und Children*, The Guilford Pres, New York, 2004, 149.

34 B.J.Cling, *ibid.*, стр. 151.

35 B.J.Cling, *ibid.*, стр. 153.

5. дете мора да се одгаја уз свест да његове способности треба да служе његовим ближњима.³⁶

Други значајни међународни документ јесте „Декларација о правима детета“ коју је донела Генерална скупштина Организације уједињених нација³⁷ 1959. године. Шта је Генерална скупштина хтела постићи овим документом на једноставан и директан начин речено је у преамбули „Повеље“ где стоји: „Човечанство дугује деци најбоље што има“.

Као резултат десетогодишњих консултација, Генерална скупштина Организације уједињених нација је 20.11.1989. године усвојила „Конвенцију о правима детета“³⁸. Тадашња СФРЈ ју је ратификовала 1990. године.

Осим наведених, значајни су и следећи међународни документи, којима се препознаје потреба додатне заштите детета, и то:

1. Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе,³⁹ такозвана „Пекиншка правила“;

2. Правила Уједињених нација о заштити лица лишених слободе,⁴⁰ такозвана „Хаванска правила“;

3. Смернице Уједињених нација за превенцију малолетничке делинквенције,⁴¹ такозване „Ријадске смернице“ и

4. Стандардна минимална правила Уједињених нација за мере алтернативне институционалном третману,⁴² такозвана „Токијска правила“ и други.

Најзначајнији међународни документ којим се штите права малолетника са европског континента су Европска правила о друштвеним санкцијама и мерама за спровођење малолетничког кривичног правосуђа⁴³, такозвана „Бечка правила или смернице“. Даље, у оквиру Савета Европе усвојени су документи којима се такође препоручују принципи у поступању са децом и малолетницима који су у сукобу са законом и то:

1. Препорука П (87) 20 о друштвеном реаговању на делинквенцију малолетника (1987.)⁴⁴. Препорука, као и други документи међународног карактера, тежи ка увођењу нових поступака посебно прилагођених малолетницима како би се исти у што већој мери заштитили од негативног утицаја кривичноправног система, односно, кривичног поступка у класичном смислу. Препоручују се широка дискрециона овлашћења полицијским службеницима (у земљама у којима полицијски службеници носе поједина тужилачка овлашћења) и тужиоцима, односно, широк обим примене принципа опортунитета. Циљ наведених препорука јесте заштита малолетника, усмеравање поступка ка помоћи малолетнику, скраћивање поступка, као и избегавање етикетања.

2. Препорука П (88) 6 о друштвеном реаговању на делинквентно понашање младих који потичу из миграционих породица (1989),

3. Европска правила за санкције и мере заједнице (1989.) и

36 Права детета у међународним документима, Уницеф Србија, заштитник грађана-повереник за заштиту равноправности, Београд, 2011, стр. 89.

37 Декларација о правима детета, резолуција 1386 Генералне скупштине Организације уједињених нација од 10.11.1959.

38 Конвенција о правима детета, усвојена на Генералној скупштини Организације уједињених нација 20.11.1989. резолуцијом број а/447736 ступила је на снагу 2.9.1990.

39 Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе усвојена на Генералној скупштини ОУН 29.11.1985. године резолуцијом број 40/33.

40 Правила Уједињених нација о заштити лица лишених слободе усвојена на Генералној скупштини ОУН 14.12.1990. године резолуцијом број 45/113.

41 Смернице Уједињених нација за превенцију малолетничке делинквенције усвојена на Генералној скупштини ОУН 14.12.1990. године резолуцијом број 45/112.

42 Стандардна минимална правила Уједињених нација за мере алтернативне институционалном третману усвојена на Генералној скупштини ОУН 14.12.1990. године резолуцијом број 45/110.

43 Европска правила о друштвеним санкцијама и мерама за спровођење малолетничког кривичног правосуђа усвојена резолуцијом Економског и социјалног савета Уједињених нација број 1997/30 од 21.07.1997.

44 Љ. Митровић, Стандарди УН и други међународни документи у позитивном и „будућем“ малолетничком казеном праву Републике Српске, Контрола криминалитета и европски стандарди: стање у Србији, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2009, стр. 246.

4. Препорука (2003) 20 о новим начинима третирања малолетничког преступништва и о улози малолетничког правосуђа.

Осим наведених докумената, битно је споменути и друге документе којима се штите људска права и слободе уопште, па и права малолетника, а то су⁴⁵:

1. Универзална декларација о људским правима из 1948. године,
2. Конвенција Уједињених нација о грађанским и политичким правима из 1966. године и
3. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године.

У члану 12 Закона о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичном поступку Републике Српске, у тачки г) дефинисан је термин ширег смисла „деца у сукобу са законом“ који одређује да су то деца у контакту са кривичноправним системом због тога што су осумњичена, оптужена или осуђена за кривично дело. „Млади у сукобу са законом“ је алтернативни термин којим могу бити обухваћена и млађа пунолетна лица, јер реч „млади“ нема јасно одређену добну границу. Такође у члану 12 у тачки д) Закона дефинисан је „малолетни учинилац кривичног дела, малолетник у сукобу са законом и малолетни преступник“. Сви наведени термини се односе на малолетника без обзира на то да ли је он осумњичен, оптужен или осуђен за кривично дело.⁴⁶ У Закону није дефинисан термин дете, али се из наведеног аналогijом може закључити да се у складу са Конвенцијом о правима детета под термином дете подразумева човек старости до 18 година.

Данас у складу са позитивно-правним одређењем у смислу кривичноправне одговорности и односа према човеку, најчешће се људска доб дели у три категорије: а) детињство, б) малолетство и в) пунолетство. У оквиру малолетства постоје две подкатегорије: 1. млађи малолетник – лице узраста од 14 до 16 година и 2. старији малолетник узраста од 16 до 18 година.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЗИТИВНО-ПРАВНОГ ОДРЕЂЕЊА КРИВИЧНОГ ДЕЛА РОДОСКРВЊЕЊА

У глави XIX под називом „кривична дела против брака и породице“, као последње, одређено је и кривично дело родоскрвњење. Објекат заштите кривичних дела из ове главе је двојачко одређен: 1. брак и 2. породица. То су основне људске и друштвене вредности које чине заједницу живота људи засновану на љубави, осећањима и сродству⁴⁷. За извршење ових кривичних дела потребан је умишљај. Већи број ових кривичних дела има карактер *delicta propria* јер могу бити извршена само од стране одређених лица, лица са посебним личним својством⁴⁸. Родоскрвњење је сврстано у групу кривичних дела којима се штити брак и породица, односно, предвиђају као кривична дела радње којима се угрожава брак и породица. У исту главу сврстана су и следећа кривична дела: двобрачност, ванбрачна заједница са малолетником, одузимање малолетног лица, промена породичног стања, запуштање и злостављање малолетног лица, недавање издржавања, кршење породичних обавеза и насиље у породици.

Кривично дело родоскрвњење, одређено је у члану 197 Кривичног законика Републике Србије⁴⁹. Родоскрвњење је предвиђено као последње кривично дело у оквиру главе XIX, „кривична дела против брака и породице“. Радња чињења кривичног дела родоскрвњење састоји се у обљуби или са њом изједначеним чином. Радњу чињења чини обљуба или са њом изједначена радња где жртва добровољно ступа у исте. Објекат заштите је малолетно лице а учинилац може бити само пунолетно лице које је сродник са жртвом по правој линији или сестра, односно, брат. Такође, објекат заштите је породично јединство и спречавање рађања

⁴⁵ *Ibid.*, стр. 247.

⁴⁶ Закон о заштити и поступању са децом и малолетницима у кривичном поступку Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, бр. 13/2010 од 25.01.2010.

⁴⁷ В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Кривично право, посебни део*, Номос, Београд, 2006, стр. 95.

⁴⁸ *Ibid.*, стр. 96.

⁴⁹ Кривични законик Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, број 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

телесно и душевно нездравог потомства⁵⁰. Предвиђена казна за учиниоца овог кривичног дела је казна затвора од шест месеци до пет година.

Кривично дело родоскрвњење по свом карактеру јесте кривично дело којим се угрожава полна слобода малолетног лица, а обавезна околност јесте и то да је учинилац сродник у правој линији, односно, брат или сестра жртве. Из диспозитива произилази да је жртва малолетно лице, не одређујући доњу границу старости из чега се закључује да је жртва и дете у старосном смислу и смислу Конвенције о заштити детета, односно од рођења па до осамнаесте године.

Пасивни субјект је, према овој законској одредби, малолетни сродник супротног пола по крви. Ову законску одредбу (малолетни сродник), с обзиром на нека друга кривична дела из главе осамнаесте (кривична дела против полне слободе), требало би другачије тумачити у односу на одредбу 112 став 10, где се под појмом малолетно лице сматра лице које није навршило осамнаест година. Под овим појмом би стога за услове постојања овог кривичног дела требало подразумевати лице између четрнаесте и осамнаесте године живота. Наиме, ако је у питању дете, односно, лице које није навршило четрнаест година, требало би узети у обзир да је у питању кривично дело обљубе над дететом у идеалном стицају са кривичним делом родоскрвњење. Међутим, судска пракса је по том питању доста неуједначена, тако да има и другачијих тумачења (нпр. да је кривично дело родоскрвњење конзумирано кривичним делом обљубе над дететом)⁵¹.

Претходно кривично законодавство Републике Србије⁵² са последњим изменама из 2002. године је на нешто другачији начин одређивало кривично дело родоскрвњење. Тако, у оквиру главе тринаесте „кривична дела против брака и породице“ као последње, у члану 121 одређено је кривично дело родоскрвњење. Радња чињења родоскрвњења састоји се од вршењу обљубе са сродником у правој линији или братом, односно, сестром. Предвиђена казна за ово кривично дело јесте казна затвора до три године.⁵³ Радња мора бити обухваћена умишљајем, заштитни објект је породица, односно, крвно сродство. За разлику од позитивног одређења родоскрвњења, законодавац није тражио да училилац буде пунолетан а жртва малолетна, већ штити породичне односе без обзира на старосне детерминанте учиниоца и жртве.

У позитивном Кривичном закону Републике Српске из 2003. године⁵⁴ као и старом Кривичном закону Републике Српске из 2000. године⁵⁵ на другачији начин је одређено кривично дело родоскрвњење у односу на позитивно решење у Кривичном законик Републике Србије. Кривично дело родоскрвњење је одређено на идентичан начин у старом и новом Кривичном закону Републике Српске. Тако, у оквиру главе деветнаесте „кривична дела против полног интегритета“, у члану 201, као последње, одређено је кривично дело родоскрвњење. Родоскрвњење је одређено у једном основном и једном квалификованом облику. Основни облик састоји се вршењу обљубе са сродником у правој линији или са братом, односно, сестром. Предвиђена казна за основни облик је казна затвора до три године или новчана казна. Радња чињења је одређена као и код основног облика старог Кривичног законика Републике Србије, где није потребно да је учинилац пунолетан, а жртва малолетна, већ штити породичне односе без обзира на старосне детерминанте учиниоца и жртве. Квалификовани облик чини онај ко основни облик изврши са дететом или малолетним лицем. Предвиђена казна за квалификовани облик је казна затвора од једне до осам година. У трећем ставу је одређено да се казна неће применити према жртви која је у време извршеног дела била малолетна.

Наведено кривично дело по својим карактеристикама у значајном делу подсећа на кривично дело обљуба са дететом из члана 180 Кривичног законика Републике Србије, односно, кривично дело полно насиље над дететом из члана 195 Кривичног закона Републике Српске, и то:

50 В. Ђурђић, Д. Јовашевић, Кривично право, посебни део, *op.cit.*, стр. 104.

51 З. Стојановић, О. Перић, Кривично право, посебни део, Правна књига, Београд, 2006, стр. 134.

52 Кривични законик Републике Србије, Службени гласник Социјалистичке Републике Србије број 26/1977, измене и допуне Службени гласник Републике Србије број 10/2002.

53 Кривични закон Републике Србије, Центар Менаџмент и SWEDISH INTERNATIONAL DEVELOPMENT COOPERATION AGENCY, Београд, 2002, стр. 84.

54 Кривични закон Републике Српске, Службени гласник Републике Српске број 49/2003 од 25. јуна 2003.

55 Кривични закон Републике Српске, Службени гласник Републике Српске број 22/2000 од 31. јула 2000.

Кривични законик Републике Србије из 2005. године⁵⁶ у глави осамнаестој предвиђа „кривична дела против полне слободe“. Објекат заштите ових кривичних дела јесте полна слобода, слобода одлучивања човека у сфери полних односа, у погледу ступања у полне односе или на други начин задовољењу полног нагона.⁵⁷ Полна слобода детета се штити у члану 180 Кривичног законика под називом „обљуба са дететом“.

У члану 180 Кривичног законика Републике Србије одређено је кривично дело „обљуба са дететом“. Кривично дело у основном облику остварује се вршењем обљубе или са њом изједначеног чина са дететом. За ово дело предвиђена је казна затвора од три до десет година. Квалификовани облик овог дела постоји у случају када услед вршења основног облика наступи тешка телесна повреда детета према којем је извршено кривично дело или је дело извршено од стране више лица или је као последица наступила трудноћа пасивног субјекта. За овај квалификовани облик дела Законик предвиђа казну затвора од пет до петнаест година. Најтежи облик дела се остварује у случају да је услед предузете радње извршења наступила смрт детета-жртве. За овај, најтежи облик дела предвиђена је казна затвора од најмање десет година где није одређена горња граница. На крају Законик предвиђа посебан основ за искључење постојања кривичног дела. Неће се казнити учинилац ако између њега и детета не постоји значајнија разлика у њиховој душевној и телесној зрелости.

У члану 195 Кривичног закона Републике Српске одређено је кривично дело „полно насиље над дететом“. Предвиђен је један основни и четири квалификована облика овог кривичног дела. Основни облик кривичног дела полно насиље над дететом састоји се од вршења обљубе или друге изједначене радње са дететом. Предвиђена казна за основни облик је казна затвора од једне до осам година. Први квалификовани облик овог кривичног дела састоји се од вршења насилне обљубе или друге полне радње са дететом или немоћним лицем. Предвиђена казна за први квалификовани облик је казна затвора од три до петнаест година. Други квалификовани облик састоји се у вршењу обљубе или друге полне радње, уз употребу насиља или без, од стране наставника, васпитача, стараоца, усвојиоца, лекара, верског службеника или другог лица злоупотребом свог положаја према детету које му је поверено на учење, васпитање, чување или старање. Предвиђена казна за други квалификовани облик је казна затвора од пет до петнаест година. Трећи квалификовани облик постоји ако је дело и основног или прва два, описана, квалификована облика учињено на нарочито свиреп или на нарочито понижавајући начин, или је извршено више дела од стране више лица, или постоји велика несразмера у зрелости и узрасту учиниоца и жртве, или је услед дела наступила тешка телесна повреда, тешко нарушење здравља или трудноћа силованог женског лица. Предвиђена казна за трећи квалификовани облик је казна затвора од најмање пет година. Четврти и најтежи квалификовани облик постоји ако је приликом вршења основног или неког од квалификованих облика наступила смрт детета. Предвиђена казна за четврти квалификовани облик је казна затвора од најмање десет година или казна дуготрајног затвора.

ЗАКЉУЧАК

Дете је жива целина, која се развија и на основу телесног сазревања, и у одређеним душевним приликама, у одређеном друштвеном милеу, а све се то преплиће са душевним животом. Нема, дакле, тог познавања без познавања дететовог телесног раста који, нарочито у погледу развоја централног нервног система, значи његов физиолошки основ. А у животу детета већ иначе се телесне и душевне особености налазе у најтеснијим односима.⁵⁸ Дете као целина оживело је нарочито у новијој, модерној психологији, која непрестано полази од гледишта да су све његове телесне и душевне функције нераздвојиве, да једне непрестано утичу на друге, и да дете, односно млад човек, у својој активности и рефлексивности увек наступа како разноврсна целина.⁵⁹

56 Кривични законик Републике Србије, *op.cit.*

57 В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Кривично право : посебни део, op.cit.*, стр. 85.

58 Л. Жлебник, *Психологија детета и младих (први део)*, На почетку развоја, Делта Прес, Београд 1972, стр. 9.

59 *Ibid.*, стр. 19.

Заштита детета представља посебно осетљив сегмент друштвене бриге. Посебност детета се огледа у његовој незрелости у психолошком и биолошком смислу, као и у дужности родитеља и заједнице да се баве васпитањем и одгајањем потомства. У складу са психолошким теоријама које се заснивају на егзактним емпиријским и теоријским анализама, сматра се да дете, односно човек до четрнаест година живота, није у могућности да управља својим поступцима, да схвати значај својих дела, доноси разумне судове и да одлучује о ступању у сексуалне односе.

У нашем друштву се о сексуалном злостављању деце у породици стидљиво разговара, а још мање се ради на његовом откривању и пружању психолошке и сваке друге помоћи деци, жртвама насиља. Сексуално злостављање деце у породици представља дубоко чувану тајну породице, коју жртва не сме, или неће да открије. Чак и онда када се открије и пријави злостављање, из страха од осуде средине, чувања властитог угледа или угледа своје породице, због жеље да се заштити злостављач – родитељ или нека друга блиска особа, под притиском породице, жртва одустаје од пријаве. Због тога, нажалост, мали број учинилаца сексуалног злостављања деце у породици бива откривен, а против још мањег броја се покреће поступак и бивају кажњени.

Злостављањем детету треба пружити помоћ одмах, издвојити га из породице у којој трпи сексуално злостављање и сместити га у нову средину, другу породицу, социјалну или здравствену установу, у којој према њему треба применити одговарајући стручни третман и мултидисциплинарни рад лекара, социјалних радника, психолога, педагога, полиције, јавног тужилаштва и правосудних органа. Према детету жртви неопходно је применити одговарајућу стручну терапију, тако да из положаја жртве не дође у положај кривца, да се опорави од траума и успостави равнотежу личности, како би поново стекло поверење у себе.⁶⁰

Последњих година све већа пажња се поклања проблему сексуалног злостављања деце у породици, и организованије се приступа превенцији и решавању овог проблема. Тако данас у Србији постоје бројне службе за пружање емоционалне, финансијске, психолошке, медицинске помоћи, што представља значајан допринос у стварању и функционисању процеса заштите деце од злостављања и занемаривања. Такође, усвојен је и велики број закона који, између осталог, установљавају обавезу државе да заштити и спречи насиље над децом. Тако је 2005. године донет нови Породичан закон, који забрањује насиље у породици и установљава обавезу државе да предузме све мере за заштиту детета од занемаривања, физичког, сексуалног и емоционалног злостављања, као и дужност органа, установа и самих грађана да обавесте орган стратештва о постојању случајева насиља у породици. Такође значајан помак у погледу заштите детета, жртве кривичног дела сексуалног насиља, оштећеног у кривичном поступку, учињен је доношењем Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, који се примењује од јанура 2006. године. Израђени су и Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања, као и посебни протоколи за установе социјалне заштите, образовно-васпитни систем, полицију. Такође је и Влада Републике Србије крајем 2008. године усвојила Националну стратегију за превенцију и заштиту деце од насиља, односно Акциони план за њено спровођење. Свако дете има право на заштиту од свих облика злостављања, занемаривања и злоупотреба, као и право на рехабилитацију у случају да се деси било који од ових облика насиља. За остваривање ових права неопходно је превентивно деловање, ради спречавања сексуалног насиља над децом, као и постојање одговарајућег друштвеног система који ће препознати случајеве злостављања и који ће обезбедити ефикасну интервенцију када постоји сумња да је неко дете у ризику да га доживи. Такође је неопходно да све институције које се баве овом проблематиком (суд, тужилаштва, полиција, здравство, просвета итд.) кроз међусобну сарадњу решавају овај проблем, као и да се законска правила која су донета у овој области спроводе у пракси. У процес превенције, сузбијања и спречавања сексуалног насиља треба активно укључити и децу, родитеље, васпитаче, учитеље, социјалне и здравствене раднике, школе. Појединци и друштво треба да буду свесни да превенцијом, сузбијањем, спречавањем сексуалног злостављања деце данас, раде

60 М. Костић, Феноменолошке карактеристике сексуалног злостављања деце, Социјална мисао, Београд, Год. 53, бр. 7-8, 1995, стр. 53.

на смањењу ризика њиховог злостављања сутра. У раду је посебно, са кривичноправног аспекта, анализирано кривично дело родоскрвњење. Ради бољег разумевања и разјашњења актуелних недоумица и расправа извршено је упоредно-правно посматрање позитивног Кривичног закона Републике Српске, те претходних закона Републике Србије и Републике Српске. Кривичноправном анализом уочено је да позитивни Кривични законик Републике Србије родоскрвњење одређује на један нов начин, у односу на раније законско решење и решење Кривичног закона Републике Српске. Наиме, родоскрвњење, којим се по тумачењима ауторитета штити складан породични однос од сексуалних односа између чланова породице и стварање здравог потомства, те здрав будући нараштај, није на прави начин и у потпуности обезбеђено у Кривичном законiku Републике Србије. Позитивна инкриминација родоскрвњења забрањује обљубу, или са њом изједначену радњу између чланова породице, где је жртва малолетна, а учинилац пунолетан. Наведеном одредницом пропушта се забрана инцестуидних радњи међу члановима породице који су пунолетни, те тиме пропушта заштита породичних односа и настанка телесно и душевно здравог потомства. Мишљења смо да би са криминалополитичког аспекта, правилна инкриминација родоскрвњења требало да буде неутрална, с обзиром на старост учиниоца и жртве, те би се под родоскрвњењем сматрала обљуба или са њом изједначен чин са сродником у правој линији, односно са братом или сестром. Као квалификована околност могао би се одредити случај да је једно лица малолетно, а друго пунолетно. Наведеном инкриминацијом би се у правом смислу штитила породица, здрави породични односи и обезбеђивало здраво потомство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ђурђић Војислав, Јовашевић Драган, Кривично право, посебни део, Номос, Београд, 2006.
2. Жлебник Леонид, Психологија детета и младих (први део), На почетку развоја, Делта Прес, Београд, 1972.
3. Костић Миомира, Девијантно понашање деце као последица претрпљене виктимизације, Социјална мисао, Београд, бр. 5-6, 1995.
4. Костић Миомира, Феноменолошке карактеристике сексуалног злостављања деце, Социјална мисао, Београд, бр. 7-8, 1995.
5. Миленковић-Вуковић Јелена, Криминолошки и кривичноправни аспект инцеста, Зборник радова Нова научна едукативна мисао бр. 5, 2013.
6. Митровић Љубинко, Стандарди УН и други међународни документи у позитивном и „будућем“ малолетничком казненом праву Републике Српске, Контрола криминалитета и европски стандарди: стање у Србији, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2009.
7. Мршевић Зорица, Инцест : између мита и стварности, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1997.
8. Стевковић Љиљана, Карактеристике насиља над децом и његове последице на здравље, Темида бр.3, Београд, 2006.
9. Стевковић Љиљана, Породично насиље над децом-феноменолошки аспект, Социјална мисао, Београд, бр.2, 2007.
10. Стевановић Ивана, Осврт на нека питања сексуалног насиља над децом, Темида бр.3, Београд, 2002.
11. Стојановић Зоран, Перић Обрад, Кривично правно, посебни део, Правна књига, Београд, 2006.
12. Права детета у међународним документима, Уницеф Србија, заштитник грађана-повереник за заштиту равноправности, Београд, 2011.
13. B.J.Cling, Sexualized violence against Women und Children, The Guilford Pres, New York, 2004.
14. Fowler Jaff., A Practitioners Tool for the Assessment of Adults who Sexually Abuse Children, Jassica Kingsley Publishers, London/Philadephia, 2008.

Законски текстови

15. Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку Републике Српске, Службени гласник Републике Српске број 13/2010 од 25.01.2010.
16. Кривични законик Републике Србије, Службени гласник Социјалистичке Републике Србије број 26/1977, измене и допуне Службени гласник Републике Србије број 10/2002.
17. Кривични закон Републике Србије, Центар Менаџмент и SWEDIHS INTERNATIONAL DEVELOPMENT COOPERATION AGENCY, Београд, 2002.
18. Кривични законик Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, број 85/2005, 88/2005-исп., 107/2005-исп., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.
19. Кривични закон Републике Српске, Службени гласник Републике Српске број 22/2000 од 31. јула 2000.
20. Кривични закон Републике Српске, Службени гласник Републике Српске број 49/2003 од 25. јуна 2003.
21. Конвенција о правима детета усвојена на Генералној скупштини УН 20.11.1989.год., ступила на снагу 2.09.1990.
22. Декларација о правима детета, резолуција 1386 Генералне скупштине Организације уједињених нација од 10.11.1959.
23. Конвенција о правима детета, усвојена на Генералној скупштини Организације уједињених нација од 20.11.1989. године резолуцијом број а/447736, ступила на снагу 2.09.1990.
24. Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе усвојена на Генералној скупштини ОУН 29.11.1985. године резолуцијом број 40/33.
25. Правила Уједињених нација о заштити лица лишених слободе усвојена на Генералној скупштини ОУН 14.12.1990. године резолуцијом број 45/113.
26. Смернице Уједињених нација за превенцију малолетничке делинквенције усвојена на Генералној скупштини ОУН 14.12.1990. године резолуцијом број 45/112.
27. Стандардна минимална правила Уједињених нација за мере алтернативне институционалном третману усвојена на Генералној скупштини ОУН 14.12.1990. године резолуцијом број 45/110.
28. Европска правила о друштвеним санкцијама и мерама за спровођење малолетничког кривичног правосуђа усвојена резолуцијом Економског и социјалног савета Уједињених нација број 1997/30 од 21.07.1997.
29. Извјештај о стању људских права у Босни и Херцеговини, Хелсиншки одбор Босне и Херцеговине, број 7-12-2005, Хелсиншки одбора за људска права у Босни и Херцеговини, Сарајево 2005.

Интернет извори

30. [http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf),
31. <http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/zlostavljanje/PRIRUCNIK%20OPSTI%20PROTOKOL.pdf>,
32. <http://www.incesttraumacentar.org.rs/files/pdf/2009Najnoviji statisticki podaci IncestTraumaCentra-Beograd.pdf>.

ПОСЛЕДИЦЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА И СЕКУНДАРНА ВИКТИМИЗАЦИЈА

Александра Спасојевић
Центар за социјални рад „Колубара“, Ваљево

Сажетак: Насиље над женама је давно укорееена негативна друштвена појава која се одржала и до данашњих дана. Створена, развијана и подстицана развојем патријархалног друштва, и данас се протеже кроз све његове поре. Као таква, заснована је првенствено на родној дискриминацији. Најтеже последице по жртву насиља су управо последице преживљеног акта кривичног дела. Последице могу бити физичке, психолошке, здравствене, материјалне. Оне су примарне, али могу довести до појачане рањивости и вулнерабилности жртве за нову врсту виктимизације. У овом раду ћемо се бавити примарним последицама насиља над женама, али и управо том накнадном новом виктимизацијом која настаје реакцијом друштва у целини, породице, пријатеља, деце, родбине, медија, институција у ланцу заштите (полиције, центара за социјални рад, правосудја). Последице те, секундарне виктимизације, најчешће јесу психолошке, социјалне, материјалне, али могу исто тако вратити жртву насилнику на све поновне облике виктимизације, најчешће у појачаном интензитету, а некада и у неком новом, горем облику којем претходно није била изложена. Секундарна виктимизација, може бити доживљена као казна за жртву, казна зато што је пријавила насилника и кривично дело, зато што је приватну ствар изнела из породице, зато што је дозволила да јој се то деси, зато што сама није знала и умела да се заштити. Последице се одражавају првенствено на жртву, затим на њена добра и имовину, али и на њену породицу, блиске особе, животну средину, па на крају на заједницу у целини, а самим тим и на остале жене потенцијалне и стварне жртве насиља.

Кључне речи: насиље у породици, насиље над женама, секундарна виктимизација, реакција друштва.

ПОЈАМ И КАРАКТЕРИСТИКЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА

Насиље над женама је на првом месту облик насиља у породици. Најчешће се дешава иза затворених породичних врата, од стране познатих учинилаца. Када се помиње насиље у породици, првенствено се мисли на насиље које трпе жене. Наиме, према званичним подацима,¹ од укупног броја свих евидентираних кривичних дела насиља у породици, у 93 до 95% случајева су извршиоци мушкарци. Пунолетне жене су биле евидентирание као оштећене у просеку од 80–84%, а као жртве насиља, пунолетни мушкарци су евидентирани у просеку од 17–20 процената. Из ових разлога, овај рад је управо мотивисан и посвећен истраживању насиља над женама, као оштећенима родно-базираним насиље, које своје корене има у патријархалном поретку, и које из године у годину перзистира у овом друштву. Одржавање патријархата и начина социјализације мушких родних улога, даје легитимност доминацији мушкараца над другима², над женама, а као метод успостављања и одржавања те доминације, користи се насиље.

Међународни акти су одавно препознали овај облик криминалног понашања као облик кршења основних људских права и дискриминације. Декларација УН о елиминацији насиља над женама из 1993. г. дефинише „насиље над женама као испољавање историјски неједнаких односа друштвене моћи између мушкараца и жена, који доводе до доминације и дискриминације над женама од стране мушкараца и до спречавања потпуног напретка жена“. Насиље над женама је облик кршења људских права и један од основних друштвених механизма којима се жене присиљавају да буду у подређеној позицији у односу на мушкарце. Насиље над женама је препрека у постизању једнакости, развоју и миру.³ Истим овим до-

1 Евиденције Министарства унутрашњих послова Републике Србије за период 2006–2012.

2 Спасић, Д., Радовановић, И. (2012). Насиље као криминолошки феномен – теоријски оквир. *Наука, безбедност, полиција*, стр. 137–149, стр. 148.

3 Ови наводи представљају дефиницију насиља над женама по документима Уједињених нација – Декларација о елиминацији насиља над женама, Резолуција Генералне скупштине УН 48/104 од 20. 12. 1993; Пекиншка

кументом су конкретизоване акције које свака држава треба да предузме ради спречавања насиља у породици и насиља над женама.

Влада Републике Србије је априлу 2011. године усвојила Националну стратегију⁴ за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, а Конвенцију Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, ратификовала је у октобру 2011. г. са циљем израде акционог плана за имплементацију програма и изградњу свеобухватног и квалитетног система за спречавање и сузбијање насиља над женама и заштите жртава.

Насиље у породици је у домаћем законодавству, као кривично дело, прописано Кривичним закоником⁵. Дефинисањем овог дела законодавац није ускладио два битна закона у домену заштите од насиља у породици. Наиме, Породични закон,⁶ у чл. 197, предвиђа: (1) Насиље у породици, у смислу овог закона, јесте понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице.

(2) Насиљем у породици, у смислу става 1 овог члана, сматра се нарочито:

1. наношење или покушај наношења телесне повреде;
2. изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу;
3. присиљавање на сексуални однос;
4. навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем;
5. ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима;
6. вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање.

Постојање различитог одређења насиља у породици, као и чланова породице, у ова два закона, може произвести тешкоће у раду судства и постизању адекватне заштите права жртава, те је неопходно њихово усклађивање.

Према врсти и начину испољавања, насиље се може препознати као⁷:

- **физичко насиље** – намерна употреба физичке силе која може да изазове бол, повреду, инвалидитет или смрт. Укључује понашања као што су гребање, гурање, чупање косе, тресење, шамарање, ударање, шутирање, грижење, дављење, убоде, наношење опекотина, физичко ограничавање, премлаћивање и убиство, али не искључује и друге манифестације;

- **сексуално насиље** – сексуални акт без сагласности или могућности избора жртве да да пристанак, независно од тога да ли се акт одиграо, затим сексуални акт или покушај тог акта када особа није у стању да се сагласи или одбије учешће услед болести, инвалидитета, утицаја психоактивних супстанци, узраста, односно услед застрашивања, уцене или притиска; болан и понижавајући сексуални чин. Застрашивање, уцене или притисци на учествовање у нежељеном сексуалном акту укључују коришћење речи, гестова, предмета или оружја ради исказивања намере да се изазове бол, повреда или смрт;

- **психичко насиље** – нарушавање спокојства жртве услед понашања, претњи и примене метода застрашивања са или без употребе оруђа и оружја којима се могу изазвати телесне повреде. Укључује понижавање жртве, контролисање њеног понашања, ускраћивање информација, посрамљивање и омаловажавање, окривљивање, изолацију од пријатеља и по-

декларација – Платформа за акцију, пар. 118, Четврте светске УН конференције о женама, Пекинг, 1995; Резолуција 54/134 Генералне скупштине УН 1999. када је усвојен Међународни дан борбе против насиља над женама.

4 Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 021/2011 од 20. 4. 2011. године.

5 Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009 и 121/2012). Члан 194 у ставу 1 дефинише: Ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот и тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице, казниће се затвором од три месеца до три године.

6 Породични закон Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 18/2005, члан 197. Насиље у породици.

7 Дефиниције врста насиља у породици су преузете из дела Општег протокола о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима, детаљније у публикацији *Мултисекторска сарадња: Институционални одговор на насиље над женама*. Београд: Програм Уједињених нација за развој, 2013, стр. 7–30.

родице, манипулацију децом и омаловажавање жртве у родитељској улози, онемогућавање приступа новцу и другим добрима које утиче на ментално и емотивно стање жртве. Специфичан облик психичког насиља је контролисање жртве праћењем односно ухођењем, где се понављано користи узнемиравање и застрашивање, као што је прогањање особе, појављивање на месту рада или становања, узнемиравајући позиви, писма и поруке и уништавање жртвине имовине;

- **економско насиље** – облик психичког насиља које подразумева неједнаку доступност заједничким средствима, ускраћивање или контролисање приступа новцу, спречавање запошљавања или образовања и стручног напредовања, ускраћивање права на власништво, присиљавање да се одрекне власништва, отуђење ствари без сагласности, али не искључује и друге манифестације.

Ови облици насиља се понављају, више пута у животу жене, некада појединачно, а некада у међусобној комбинацији. Жртва постаје објект радње више кривичних дела (бива више пута примарно виктимизована), док учинилац рецидивира у свом понашању. Поврат учиниоца се може јавити и након осуде за кривично дело насиља у породици, а жена поново пролази кроз поступке у разним институцијама, где може бити додатно, секундарно виктимизована од стране службеника истих. Овај рад има за циљ да прикаже управо постојање секундарне виктимизације, односно негативне друштвене реакције, која оставља далекосежне последице по жртву, а учиниоцу често омогућава поврат.

СТАЊЕ И ТРЕНДОВИ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Данас је насиље над женама распрострањено широм целог света, па тако и у свим деловима Републике Србије, у различитим облицима и интензитету.

Према подацима Мреже против насиља над женама у Србији, током 2010. године је убијено 20 жена, у 2011. години 29, а током 2012. године 32 жене. Број жена над којима се насиље завршило летално се повећавао из године у годину, па је тако у току првих десет месеци 2013. убијено 40 жена. Само две особе су кажњене затвором од две до пет година, а већина пресуда су условне казне.⁸ У току 2012. је кривично пријављено 3.624 пунолетна лица, док је осуђено свега око 40%, а од тога мање од 30% је добило казну затвора.⁹

У периоду од 2008. до 2012. уочава се тренд пораста броја жена жртава кривичног дела насиља у породици (чл. 194 Кривичног законика) и то по свим старосним категоријама током протока година, а највише оштећених је било у току 2010. (Табела бр. 1).

Табела 1: *Старосна структура лица женског пола оштећених кривичним делом из чл. 194 КЗ у периоду од 1. 1. 2008. до 31. 12. 2012.*¹⁰

Узраст	2008. г.	2009. г.	2010. г.	2011. г.	2012. г.	укупно
18-20	88	108	101	81	95	473
21-30	445	495	545	492	497	2.474
31-40	623	696	719	687	711	3.436
41-50	541	611	647	544	579	2.922
51-60	411	440	489	430	472	2.242
Укупно	2.108	2.350	2.501	2.234	2.354	11.547

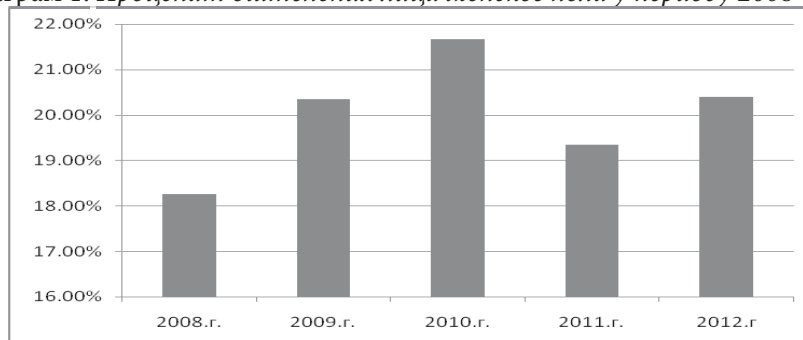
8 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=11&dd=25&nav_category=12&nav_id=781555, доступно 10. 4. 2014.

9 <http://www.webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=144>, доступно 7. 4. 2014. Према званичним подацима Републичког завода за статистику, овај број поднетих кривичних пријава за кривично дело насиља у породици представља 5,9% кривичних пријава у укупном криминалитету за 2012.

10 Евиденције Министарства унутрашњих послова Републике Србије за период 2008–2012.

Процентуално гледано, тај пораст се кретао од 18,26% у 2008. г. да би у току 2010. достигао највиши ниво од 21,66%, а у 2012. години ниво од 20,39% (Дијаграм бр. 1).

Дијаграм 1: Проценат оштећених лица женског пола у периоду 2008–2012.

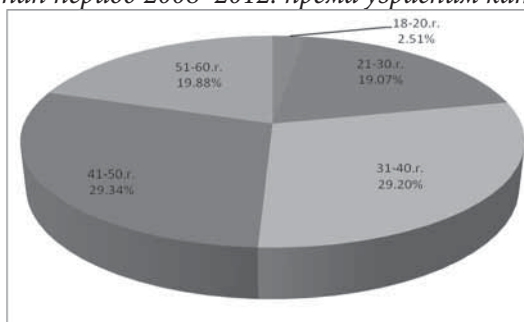

Табела 2: Старосна структура лица мушког пола против којих су поднете кривичне пријаве за кривично дело из чл. 194 КЗ у периоду од 1. 1. 2008. до 31. 12. 2012.¹¹

Узраст	2008. г.	2009. г.	2010. г.	2011. г.	2012. г.	Укупно
18-20	52	69	78	70	77	346
21-30	446	581	587	527	498	2.639
31-40	692	748	872	783	944	4.039
41-50	796	892	859	773	738	4.058
51-60	483	560	600	529	578	2.750
укупно	2.469	2.850	2.996	2.682	2.835	13.832

У табели 2 подаци показују да је током 2010. године евидентиран највећи број кривичних пријава против насилника свих узрасних категорија. Овај податак се слаже са бројем жена оштећених током 2010. године који је тада такође, био највиши (видети табелу бр. 1).

Дијаграм 2: Процентуални приказ извршилаца кривичног дела насиља у породици за целокупан период 2008–2012. према узрасним категоријама

Према броју поднетих кривичних пријава, нарочито је видљив тренд пораста (преко 6%) из године у годину, у категорији мушкараца од 31–40 година старости, који се креће од 2008 – 17,13%, до 2012 – 23,37%). Такође, иста категорија, показала је чешће вршење кривичног дела насиља у породици у односу на целокупан узорак (29,20%), као и категорија мушкараца старости од 41–50 година (29,34%) (Дијаграм бр. 2). Овакав тренд пораста се може објаснити

11 Евиденције Министарства унутрашњих послова Републике Србије за период 2008–2012.

тима, што су мушкарци из ове две категорије по својим годинама и виталности живота у пуној снази и да тада управо доминира потреба исказивања своје моћи и контроле над женама. Разлог подношења кривичних пријава од жена се може објаснити и могућим већим степеном испољавања насиља или дужином трајања насилног понашања према њима, с обзиром да се претпоставља да су у тим годинама партнерски односи у трајању од више година.

ПОСЛЕДИЦЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА

Радња извршеног кривичног дела насиља, представља за жену својеврстан трауматски догађај. Чини жртву примарно виктимизовану и може произвести низ негативних последица од физичких повреда и оштећења здравља различитог интензитета, преко материјалних губитака до душевних патњи и нарушавања психичке равнотеже.¹² Последице зависе од тежине и природе извршеног кривичног дела, и личних и социјалних обележја жртава.¹³ Поред тога зависе и од дужине трајања, степена, интензитета насиља, личних снага жене, способности да превазиђе ситуацију у којој се нашла. Какав лични доживљај и осећај угрожености и страха за себе и себи блиске људе жена има, зависиће од њених личних карактеристика (година старости, физичке снаге и грађе, здравственог статуса, психичке стабилности, професије, свесности ситуације, индивидуалног обрасца превладавања стреса, раније виктимизације) и ситуационих карактеристика (материјалне независности, степена информисаности, коришћења и постојања ресурса средине, подршке блиских особа).

Насилни акт представља демонстрацију моћи, силе и контроле мушкарца над женом. По правилу, први пут се јављају лакши облици насиља, а временом оно постаје све теже, а њене последице све озбиљније.¹⁴ Њен интензитет, учесталост и врста одређују и врсту повреде, односно последице по жртву. Директне последице физичког насиља могу варирати по тежини, од модрица, огреботина, посекотина, преко прелома носа, ребара, ишчашења, повреда главе, врата, опекотина, повреда унутрашњих органа (бубрега, јетре) до смртног исхода. За санирање оваквих врста повреда неопходна је медицинску помоћ.¹⁵

Психичке и емоционалне последице се јављају и као последица психичког насиља, али и као последица удруженог дуготрајног трпљења свих других облика насиља. Жене су извештавале, да се најчешће јављају осећање страха, депресивност, несаница, губитак апетита, смањење самопоштовања, осећање социјалне изолованости, разне психичке и физичке болести, покушај самоубиства, отежано и психичко и социјално функционисање особе.¹⁶ Као стратегију превладавања трауме, жене могу користити и механизам потискивања и негирања да се то њима десило, уз злоупотребу лекова или алкохола, а у тежим облицима може доћи и до дисоцијације, односно психолошког и емоционалног дистанцирања од трауме. Она може осећати љутњу према учиниоцу, члановима породице, пријатељима, представницима кривичноправног система, па и себи самој.¹⁷ Постојаће некад и жеља за осветом, мржња према учиниоцу, губитак поверења у друге, а након неког времена и осећање туге и беспомоћности.

Наиме, током дужег времена изложености насиљу, жене имају субјективан доживљај недостатка контроле над својим животом, снижава им се самопоуздање и самопоштовање, стварају негативно мишљење о себи, осећају се беспомоћно. Паралелно долази до повећања прага толеранције на насиље, самоокривљавања, амбиваленције према партнеру, веровања да ће се из љубави променити и рационализације његових насилних поступака. Основ и погодно тле оваквих осећања су научене родне улоге процесом социјализације. Жена прихвата да буде послушна, подређена, понижена, захвална, зависна, тиха и несебична у својој бризи и

12 Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Правни Факултет Универзитета у Београду, стр. 25.

13 *Ibid.*, стр. 25.

14 Спасић, Д. (2009б). *Карактеристике породичног насиља у Србији*. Задужбина Андрејевић, Београд, стр. 54.

15 Николић-Ристановић, В. (2010). *Насиље у породици у Војводини*. Покрајински секретаријат за рад запошљавање и равноправност полова, Нови Сад. Ово су најчешће последице о којима су извештавале жртве, а које се могу детаљније наћи у овом истраживању спроведеном у Војводини.

16 Николић-Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице. Насиље у породици и криминалитет жена*. Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд.

17 Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Правни Факултет Универзитета у Београду, стр. 101.

поред свега што доживљава. Она је у детињству научена да ако добије батине, то је њена заслуга, а не кривица насилника, те да у исто време у кући може постојати и љубав и насиље.¹⁸ Овакво понашање, Леонор Волкер (L. Walker, наведено према Игњатовић, Симеуновић Патић, 2011:65) објашњава концептом „научене беспомоћности“. Жена након дугогодишњег партнерског насиља, „пасивно прихвата неугодност без покушаја избегавања, као резултат претходних искустава излагања болној или неугодној ситуацији, услед чега је научила да не може над њом да успостави контролу“.¹⁹ Она остаје у кругу насиља, који се понавља и изнова и изнова верује да ће се он променити и насиље престати. Налази оправдање за насиље од стране партнера: сиромаштвом, проблемима на послу, оправданом љубомором..Оправдање проиилази из женине потребе да његово понашање рационализује.²⁰

Истраживања су показала да после дугогодишње, континуиране изложености насиљу, код жена може да се јави одређен тип посттравматског стресног поремећаја, који ствара синдром „злостављане жене“, са интензивним психичким и емоционалним последицама. Да би била класификована као „злостављана жена“ она мора проћи кроз циклусе злостављања бар два пута и остајати са насилником.²¹ Овакве реакције су праћене хроничним и прогресивним страховањем жртве за сопствени живот и психичко здравље (Thyfault, 1984; Walker, 1989, наведено према Спасић, 2012). Страх је по правилу сасвим утемељен. Истраживања широм света конзистентно показују да највећа опасност да жена претрпи физички напад, па чак и да буде убијена наступа онда када манифестује своју одлуку да напусти насилника.²² Оне се прилагођавају како би преживеле, све до оног момента док насиље не ескалира преко тачке коју може да поднесе.²³ Тада може да се догоди убиство насилника као једини начин излаза из насилне ситуације, а када жена верује да се налази у непосредној животној опасности. Овим синдромом се даје и објашњење степена кривичне одговорности жене која је убила насилника на мах. Класификовањем убиства на мах карактерише се „стање јаке раздражености које доводи психичко нормално биће, односно душевно здраву особу у извршење“ оваквог кривичног дела убиства. Процена је на суду и нема повезаности са медицинском проценом урачунљивости.²⁴ Према томе, поступање жртве дугогодишњег насиља се може подвести под прави опис члана 115. КЗ²⁵ чиме јој се у мањој или већој мери умањује одговорност за дело.

Све укупно гледано механизме испољавања насиља, његове последице, разлоге трпљења истог и остајање у насилном односу, није могуће објаснити једноставним дејством појединачних фактора нити појединачним теоријама, што управо указује на комплексност и сложеност ове појаве.

Жена која је изложена континуираном и понављаном физичком, психичком и/или сексуалном насиљу може имати различите потребе, од тога да насиље престане, да се изолује од насилника и насилне ситуације, па до различитих облика конкретније помоћи и подршке (емоционална подршка, физичка заштита, финансијска и медицинска помоћ, разговор са стручним лицем, смештај, информације, правна помоћ и подршка на суду).

Ове врсте конкретних помоћи, може остварити само контактом са одговарајућим институцијама и тада долазимо до убичајених друштвених реакција и одговора на појаву насиља над женама које су извор секундарне виктимизације.

18 Спасић, Д. (20096). *Карактеристике породичног насиља у Србији*. Задужбина Андрејевић, Београд, стр. 46.

19 *Ibid.*, стр. 107.

20 Спасић, Д. (20096). *Карактеристике породичног насиља у Србији*. Задужбина Андрејевић, Београд, стр. 55.

21 *Ibid.*, стр. 58–59.

22 Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Правни Факултет Универзитета у Београду, стр. 65.

23 Спасић, Д. (20096). *Карактеристике породичног насиља у Србији*. Задужбина Андрејевић, Београд, стр. 57.

24 Коларић, Д. (2008). *Кривична дела убиства у Кривичном законик у Србије*. *Правни живот*, год. 57, бр. 9/2008, стр. 181–200, стр. 194.

25 Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009 и 121/2012). Члан 115. Ко другог лиши живота на мах доведен без своје кривице у јаку раздраженост нападом, злостављањем или тешким вређањем од стране убијеног, казниће се затвором од једне до осам година.

СЕКУНДАРНА ВИКТИМИЗАЦИЈА

Како последице радње кривичног дела представљају примарну виктимизацију, тако „секундарна виктимизација подразумева поопштравање последица примарне виктимизације, путем неодговарајућег реаговања, пре свега представника органа формалне контроле криминалитета, али и других субјеката који непосредно или посредно долазе у контакт са жртвом кривичног дела“.²⁶

Она настаје услед неадекватне друштвене реакције на насиље, занемаривањем проблема, негирањем његовог постојања, умањивањем његовог значаја, незадовољењем потреба жртве. Постојање предрасуда, патријархалних уверења је и даље заступљено нарочито у погледу улога чланова породице, те истим не одолевају ни државни службеници који би требали да пруже помоћ.²⁷

Жена која трпи насиље од свог партнера, често се свом блиском окружењу обраћа за помоћ кроз причу о томе шта јој се дешава, тражећи савет и начин како себи да помогне. Она се некада плаши да каже својим родитељима о насиљу које преживљава из страха од осуде, стида, страха од изоловања од своје породице, ускраћивања економске подршке. Чланови породице (родитељи, деца, родбина) услед патријархалног обрасца васпитања који је претежно заступљен у нашим подручјима, имају реакције осуде, срамоте, одбацивања, окривљавања, тежње и савета да жена ћути и трпи и остане у браку, да промени своје понашање, да не изазива насилника, због деце. Поред породице, пријатељи, колеге, живот у малом месту, медији су фактори који утичу на обелодањивање насиља од стране жене, где предњаче исти, већ наведени страхови.

Донесена одлука о пријави насиља нужно значи изношење приватних дешавања у породици изван врата куће, у јавност. То доводи до све већег броја људи који сазнају за вршење насиља, а самим тим до све веће потенцијалне могућности за секундарну виктимизацију. Битну улогу у томе имају, сензационалистичке објаве медија, са личним подацима лако препознатљивим, нарочито, у малој средини, или објавом имена познатих људи, или људи који обављају јавне функције. На жалост данашњи медији на овакав начин угрожавају приватност жртава, њихове деце и породице, врше стигматизовање, уместо да се баве подизањем степена информисаности и едукацијом грађана, као превентивним мерама са циљем спречавања вршења насилног понашања.

Када се десе физичке повреде, жене их често саме залече и избегавају да се обрате за помоћ здравственим службама, а своје психолошке нестабилности самоиницијативно лече различитим антидепресивима, лековима за смирење или алкохолом. Тек тежи облици насиља и дуготрајно психичко насиље доводе до прегледа у здравственим институцијама. Тада жене очекују љубазност, стрпљивост, хитан пријем, стручност и професионалност у поступању медицинског особља. Незадовољство поступањем здравствених радника произилази из незаинтересованости истих за узрок повреда, не постављању пуно питања око тога како су повреде настале, некоректног понашања лекара који праве шале на рачун догађаја и несензитивног третмана.²⁸

ОРГАНИ ФОРМАЛНЕ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ
КАО ИЗВОРИ СЕКУНДАРНЕ ВИКТИМИЗАЦИЈЕ

Поступање органа формалне социјалне контроле (полиција, правосуђе) и центара за социјални рад, представља непресушан извор секундарне виктимизације. На почетку је разлог био непостојање адекватних законских и казних решења, недостатак обучености и знања, а након тога непостојање интерних и мултисекторских протокола о поступању. Сада

26 Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Правни Факултет Универзитета у Београду, стр. 25.

27 Јовановић, С. (2012). *Насиље у породици у Србији: учиниоци, жртве и друштвена реакција*. *Ревизија за криминологију и кривично право*, вол. 50, бр. 1–2, стр. 245–263.

28 Детаљније у: Николић-Ристановић, В. (2010). *Насиље у породици у Војводини*. Покрајински секретаријат за рад запошљавање и равноправност полова, Нови Сад.

када све постоји, и даље говоримо о неуједначености третмана жртава у овим институцијама, неуједначености судске праксе и непостојању максималне заштите жртава у току поступака. Чини се све више да су адекватност и сензитивност у поступању, последица рада и напора појединаца, њиховог индивидуалног развоја, сазнавања и личног сензибилитета, иако је све то нужност поступања законом прописана. Из овог разлога, постоје врло велике разлике, о којима извештавају жртве у својим саветодавним третманима, најчешће у оквиру невладиних организација. Разлика у поступању варира од града до града, од судије до судије, од социјалног радника до социјалног радника, од полицијског службеника до полицијског службеника. Неуједначеност поступања и секундарна виктимизација је огледало службеника код којих постоји (не)знање, необученост, неразумевање, родни стереотипи, предрасуде, површност и незаинтересованост за адекватно бављење својим послом.

ПОЛИЦИЈА

Полиција је јавна институција која је у тесној сарадњи са јавним тужилаштвом, задужена за кривични прогон учиниоца насиља у породици, кроз све фазе рада полицијских службеника, од спречавања, преко откривања кривичног дела и насилника до расветљавања кривичног дела, привођење и процесирање његовог учиниоца, затим кроз отклањање и елиминисање услова, односа и околности које погодују вршењу насиља у породици.²⁹ Бавећи се овим својим надлежностима, из вида се изгубе потребе жртава и доводе до тога да се она осећа занемареном, искоришћеном и често пониженом.³⁰

Жене приликом контакта са полицијском службом изражавају страх од стигматизације, окривљавања, осећање стида и срама, осећање кривице које намеће патријархална средина и предрасуде које имају о полицијским службеницима, страх да они неће разумети зашто је трпела насиље и није га раније пријавила (Николић Ристановић, 2010). Приликом пријаве и давања изјаве, она се још увек налази у стању шока, страха од освете насилника, страха од уласка у непознато, не сећа се свега тачно, није сигурна у себе, не зна како треба и шта да прича, конфузна је. Полицијски службеници могу да својим неадекватним и непрофесионалним понашањем, продубљују ове реакције, умањују самопоштовање жртве и њен кредибилитет.³¹ Како би смањили страх и придобили поверење жртве, полицијски службеници никако не би требали да врше дискриминацију, осуђују, понижавају, окривљују жртву. Она није само субјект и извор доказа о кривичном делу, већ особа која има потребе за заштитом, безбедношћу, подршком, информисаношћу о исходу својих активности. Треба јој обезбедити благонаклон и сензибилисан третман, по могућству, од стране службеника, истог пола која је посебно обучена за поступање у таквим ситуацијама.

Након спроведеног поступка, полиција има обавезу да обавести и надлежни Центар за социјални рад и тужилаштво, а жртву најчешће упути да своја права остварује и у оквиру надлежности социјалне заштите.

ЦЕНТАР ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД

Центри за социјални рад представљају установе социјалне заштите које врше јавна овлашћења у области социјалне и породичноправне заштите. Основне услуге које пружају су усвојење, старатељство, смештај у установу социјалне заштите или у другу породицу, дневни боравак за децу са поремећајима у понашању, спровођење васпитних налога и васпитних мера за малолетне учиниоце кривичних дела, заштита права и интереса мал. детета, покретање поступака за лишавање пословне способности и родитељског права, новчано

29 Бошковић, Д. (2009). Спречавање насиља у породици. *Безбедност*, вол 51, бр. 3, стр. 93–104, стр. 98.

30 Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Правни Факултет Универзитета у Београду, стр. 114.

31 *Op. cit.*, стр. 116.

обезбеђење породице које су социјално угрожена, заштита жртава од насиља у породици, покретање парничних поступака за изрицање мера заштите од насиља у породици и друго.³²

Стручни радници социјалне заштите би требали да буду подршка женама током судског поступка, да дају мишљења за поверавање вршења родитељског права на основу адекватне процене породичне ситуације и ситуације насиља, да едукују и охрабрују жртве, да им буду стручна подршка и један од спољашњих извора из кога ће црпети снагу.

Женама жртвама је неопходно да буду слушане, да се разуме ситуација, поступа са више емпатије, пружи потребне информације, упуте и помажу у смештају у Сигурне куће, упуте на саветовалишта и невладин сектор за подршку дуготрајнијег, најчешће, терапијског типа.

Оно што врло често срећемо у оквиру социјалне заштите је рутина поступања, претрпаност предметима, незаинтересованост, хладноћа, потреба да се посао одради, неразумеване проблема, неудубљивање у проблем, жртва се не саслуша до краја, осуђује се, нарочито ако се врати поново, након већ пружене помоћи за већ преживљено насиље. Жене су окривљаване зато што трпе насиље, излажу своју децу гледању истог, штите насилника и враћају му се небројено пута. Жена у центар за социјални рад долази најчешће након полиције где је већ саслушана. Поново прича своју причу која је вапај за помоћ, јер често нема довољно енергије, ни снаге да се бори сама. Када не добије очекивану помоћ, емпатију и подршку, враћа се насилнику са једном мишљу – „нико не може да ме заштити, да ми помогне, нико ме не разуме.“ И тако се циклус насиља понавља изнова, са додатним осећајем терета да праведно друштво и закон није достижно за њу.

Центри за социјални рад су током прошле године означени као субјекти са координаторском улогом у мултисекторској заштити жртава од насиља у породици, уз обавезу стварања и поштовања спровођења Протокола о сарадњи. Пракса је показала да се већ постојећи протоколи не спроводе у довољној мери, да не постоји довољно адекватна мултисекторска сарадња, да се жртва саслушава по неколико пута у различитим институцијама и додатно виктимизује. Наравно, овде треба истаћи и позитивне примере појединих градова (Зрењанин, Лазаревац, Крагујевац, општина Звездара града Београда, Шабац), који имају оформљене мобилне тимове за заштиту од насиља, те је заштита жена адекватнија. Неопходност свакодневнице су развијенија саветовалишта за подршку, СОС телефони, правна саветовалишта и континуирана и исцрпна едукација професионалаца у погледу односа и поступања према жртвама насиља.

Све је ово суморна реалност социјалне заштите која произилази из практичног искуства рада у социјалној заштити, али која је нажалост потврђена и истраживањима у којима су жене извештавале о свом третману у оквиру институција.

ЈАВНО ТУЖИЛАШТВО

Закон о кривичном поступку је окосница поступања јавног тужилаштва, а који у себи садржи одредбе којима се гарантују посебна заштита жртава чиме би требао да се умањи ризик од секундарне виктимизације.³³ Међутим, жртва бива поново испитивана, чиме се реактивира њена траума, а додатно се налази под проценом веродостојности свог исказа од стране тужиоца, његовим неповерењем и површношћу, те некада и минимизирањем значаја трауме и самог насилног акта.³⁴ Пракса често показује да се од стране тужилаштва не покреће кривични поступак, иако је законом прописано као кривично дело које се гони по службеној дужности. Најчешћа образложења тужилаца који то раде су да је жртва из различитих разлога одустала од кривичног гоњења, те да за истим нема потребе. Када иста жена изврши поново пријаву за исто дело, не узима се у обзир чињеница да насилника нико није претходно гонио, већ се она окривљује, што га је толико пута пријављивала и није истрајала до краја. Овакав начин закључивања и поступања је врло јасан знак да постоји неразумеване циклуса

32 Закон о социјалној заштити, *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.

33 Николић-Ристановић, В., Докмановић, М. (2008). Заштита жртава насиља у породици и Закон о оружју и муницији, *Правни живот*, бр. 10, стр. 861–875.

34 Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Правни Факултет Универзитета у Београду.

насиља и недовољно знање о понашању, нарочито, дугогодишње жртве насиља. Оптужница се ни не подиже уз најчешће неправна вербална образложења „жртва моли да се повуче кривична пријава, да се поступак обустави, помирила се са насилником“. Инсистира се на континуитету насиља, нарочито, ако су у питању лакше телесне повреде и психичко насиље.

Заборавља се да акт насиља, јесте само један изоловани акт физичког насиља којим се врши угрожавање спокојства, душевног стања или телесног интегритета члана породице.³⁵

СУД

Жене жртве насиља имају неповерење у судски и државни систем из постојећих информација из окружења, из примера других насилника који су неадекватно осуђени, или нису осуђени, те добијају поруку да и саме одустану од гоњења.

Извор незадовољства третманом жртве у судском поступку представља неадекватно поступање, третирање као да је она преступник, а не жртва, непрофесионално поступање судије, врло ретко прихватање заштитне мере исељења насилника из куће и уважавање мишљења и сопственог доживљаја жене о степену опасности која јој прети, ароганција насилниковог пуномоћника, дозвољавање да у току судског поступка жена буде омаловажавана и окривљавана.

Поред ових, додатна виктимизација се врши када се парнични поступак одуговлачи и чека завршетак и исход кривице, што представља одраз непознавања закона и потребе за хитношћу поступања за ова дела. Постоји неусклађеност кривичног и породичног закона по питању одређења насиља и чланова породице (што смо навели већ на почетку), не постоје јасна посебна правила саслушања жртава насиља у току поступка (коришћење видео линка, несучавање са насилником, забрана извођења доказа о сексуалном животу и моралној исправности жртве као начина рушења кредибилитета жртве), не постојање могућности да држава плати пуномоћника жртве у ситуацијама посебно тешких облика насиља. Све ово, секундарно виктимизује жену која бива исцрпљена дужином трајања поступака, начином третмана и заштите током њих.

Сарадња свих државних органа је прописана законским и протоколарним актима, који изискују један системски мултисекторски приступ у борби против насиља над женама, а то значи да је неопходно постојање јасно предвиђеног поступања, односно комуникације међу секторима. Сваки сектор је дужан да у својој надлежности спроводи посебан протокол о поступању, а на основу прописа свог министарства, али је исто тако нужна и усклађеност поступања међу секторима. Овим актима се управо, ради на елиминисању секундарне виктимизације жртава, скраћивању поступака и што ургентнијем постизању циљева заштите и адекватног третмана жртава.

ЗАКЉУЧАК

Насиље над женама је појава која је дубоко укореењена у патријархалном друштвима, а дуг период је негирана у друштву и стручној јавности. У нашој земљи је, као правни феномен, актуелизовано под утицајем међународних организација која се баве заштитом људских права, а које су обезбедиле стварање правног оквира за инкриминисање ове врсте кривичног дела и омогућиле поступања државних органа.³⁶ Њиховим поступањем је неопходно да се пошље друштвена порука да је насиље кривично дело, да се спроводе јасне и прецизне процедуре, поштују законски акти, повезују и институције и невладин сектор, што ће довести и до охрабривања жртава да насиље пријављују.

35 Јовановић, С. (2012). Насиље у породици у Србији: учиниоци, жртве и друштвена реакција. *Ревиија за криминологију и кривично право*, вол. 50, бр. 1–2, стр. 245–263.

36 У Србији је први пут у законски оквир насиље у породици одређено чланом 118а Кривичног законика РС из 2003, детаљније у: Голубовић, З. (2011). Улога полиције у спречавању насиља у породици. *Ревиија за безбедност*, година 5, бр. 2, стр. 140–153.

Начини реаговања кривичноправног система директно утичу на ризик од секундарне виктимизације жртава и на спремност жртве да пријави кривично дело.³⁷ Основни императив правне државе је правно, легислативно и легитимно реаговање државе у домену приватних односа у породици уз обавезујућу снагу поштовања међународних конвенција.³⁸ Социјални капитал једног друштва представља „скуп правила, норми, облигација и ниво поверења у оквиру социјалних релација, социјалне структуре и друштвених институција, који омогућавају члановима друштва да постигну своје индивидуалне и колективне циљеве“ (Narayan, 1997: 50, наведено према: Спасић, 2012: 142). Према томе, то је и једна од потреба жена која су преживеле насиље. Циљ и потреба жена жртава је да се држава више укључи у решавање проблема насиља, изрицањем строжих казни, ефикаснијим спровођењем закона, краткотрајнијим поступањем, затварањем насилника, ефикаснијим спровођењем мера обавезног лечења, бољом заштитом оштећених у кривичном поступку, имовинском надокнадом, материјалном помоћу, сензитивнијим приступом државних службеника и већом заштитом жртава.

Последице насиља и секундарне виктимизације су негативне и далекосежне, одражавају се првенствено на жртву, затим на њена добра и имовину, али и на њену породицу, блиске особе, животну средину, па на крају на заједницу у целини.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бошковић, Д. (2009). Спречавање насиља у породици. *Безбедност*, вол 51, бр. 3, стр. 93–104.
2. Голубовић, З. (2011). Улога полиције у спречавању насиља у породици. *Ревизија за безбедност*, година 5, бр. 2, стр. 140–153.
3. Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Правни факултет Универзитета у Београду.
4. Јовановић, С. (2012). Насиље у породици у Србији: учиниоци, жртве и друштвена реакција. *Ревизија за криминологију и кривично право*, вол 50, бр. 1–2, стр. 245–263.
5. Коларић, Д. (2008). Кривична дела убиства у Кривичном законик у Србије. *Правни живот*, год. 57, бр. 9/2008, стр. 181–200.
6. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009 и 121/2012.
7. Министарство унутрашњих послова – Званични подаци из евиденције МУП-а Републике Србије за период 2006–2012.
8. Мултисекторска сарадња: Институционални одговор на насиље над женама – Београд: Програм Уједињених нација за развој, 2013. (Београд: ДМД-130). СИР – Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд.
9. Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима (2011). *Службени гласник Републике Србије*, бр. 021/2011 од 20. 4. 2011.
10. Николић Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице. Насиље у породици и криминалитет жена*. Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд.
11. Николић Ристановић, В. (2010). *Насиље у породици у Војводини*. Покрајински секретаријат, за рад запошљавање и равноправност полова, Нови Сад.
12. Николић Ристановић, В., Докмановић, М. (2008). Заштита жртава насиља у породици и Закон о оружју и муницији, *Правни живот*, бр. 10, стр. 861–875.
13. Породични закон Републике Србије (2005). *Службени гласник РС*, бр. 18/2005.
14. Спасић, Д. (2009а). Модели заштите од породичног насиља у Републици Србији. *Безбедност*, вол. 1–2/2009, стр. 208–221.
15. Спасић, Д. (2009б). *Карактеристике породичног насиља у Србији*. Задужбина Андрејевић, Београд.

37 Игњатовић, Ђ., Симеуновић Патић, Б. (2011). *Виктимологија*. Правни Факултет Универзитета у Београду, стр. 97.

38 Спасић, Д. (2009а). Модели заштите од породичног насиља у Републици Србији. *Безбедност*, вол. 1–2/2009, стр. 208–221.

16. Спасић, Д., Радовановић, И. (2012). Насиље као криминолошки феномен – теоријски ок-
вир. *Наука безбедност полиција*, стр. 137–149.
17. Закон о социјалној заштити, *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.
18. <http://www.womenngo.org.rs/konvencija-saveta-evrope-protiv-nasilja-nadzenama> (istanbulska
konvencija) приступљено дан 10. 4. 2014.
19. <http://www.srbija.gov.rs/dokumenta/sekcija/phpid>, доступно 10. 4. 2014.
20. [http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=11&dd=25&nav_category=12&nav_
id=781555](http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=11&dd=25&nav_category=12&nav_id=781555), доступно 10. 4. 2014.
21. <http://www.webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey144> Републички завод за
статистику/статистика правосуђа – Саопштење / Пунолетни учиниоци кривичних дела у
Републици Србији, 2012, доступно 7. 4. 2014.

ПРИСТУП ПРАВДИ ЗА ЖРТВЕ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА НАСИЉА: УСАГЛАШЕНОСТ НАЦИОНАЛНОГ ПРАВНОГ ОКВИРА СА МЕЂУНАРОДНИМ СТАНДАРДИМА

Мр Марија Лукић

Ubi jus ibi remedium

ПРИСТУП ПРАВДИ

Приступ правди (access to justice) често је присутан сегмент савременог правног, политичког и социолошког дискурса везаног за заштиту и унапређење људских права. Мултидисциплинаран у својој природи, концепт доступности правде по садржини и предмету варира у односу на доминантне аспекте и сврху истраживачких пројеката, али и друштвене, вредносно одређене циљеве. До које мере и у ком обиму ће питања доступности правде превазилазити формално-правне оквире и преиспитивати друштвене норме и односе зависиће умногоме од општеприхваћених стандарда заштите и помоћи група и појединаца као и схватању правде и правичности једног друштва.

Иако се данас концепт приступа правди проблематизује највише са аспекта животних услова, социјалних мера и, у односу на њих, ефикасности правне заштите, он не одступа од свог изворног утемељења формулисаног још у римском праву. Наиме, и данас су питања доступности правде базирана на јасном сазнању да нема права без (правне) заштите. Делотворна правна заштита треба да обезбеди, у правом гарантованом и уређеном поступку, остварење одређеног права, односно да пружи могућност накнаде евентуалне штете или друге врсте обештећења уколико је дошло до повреде права.¹ Идеја да су права тек могуће вредности једног друштва, апстракције без реалног значења и значаја, те да постају „опипљива“ реалност чином нераскидивог везивања за правна средства заштите, стара је колико и само право.² Савремени захтеви не одступају од овог основног значења, већ управо у складу са њим константо проширују круг права и лица на које се правна заштита односи, уз истовремено увођење нових, доступних и ефикасних процедура.

Аутори који су изучавали еволуцију концепта приступа правди на глобалном нивоу указују на три „таласа“ дефинисана различитим приступима и циљевима.³ Први „талас“ доступности правде везује се за период после Другог светског рата, када су активности биле усмерене ка пружању бесплатне правне помоћи економски угроженим слојевима становништва. Циљ ових програма био је учинити доступним право и судске поступке онима који због лоших материјалних прилика нису могли да користе правна средства, формално расположива свима. Друга фаза почиње 70-их година XX века и обележена је циљевима покрета за равноправност чији је фокус био на преиспитивању системске и структуралне неједнакости припадника одређених група кроз судске поступке, тзв. „стратешко заступање“. На тај начин, тежиште се са помоћи сиромашнима значајно помера ка питањима узрока и погодујућих услова континуираног и систематског ускраћивања једнаких шанси, односно дискриминаторних пракси које спроводе не само појединци, већ и државе и друштво у целини. На крају, 90-те године прошлог века обележиле су трећу фазу развоја концепта доступности правде који сада истражује вансудске могућности решавања спорова, уводећи мултидисциплинарност као неопходну претпоставку успешности програма, односно разумевање контекста у којима друштвено осетљиве или маргинализоване групе егзистирају.

Данас се у правној и политичкој теорији издвајају два основна приступа концепту доступности правде. Уже, формално-правно гледиште засновано је на процедуралним питањима која се везују за приступ праву, односно судовима и другим органима који доносе правно

1 Black's Law Dictionary (1991), Henry and Campbell Black, West Publishing, MINN.

2 Thomas, T. (2004): Fundamental Rights to Remedy, Public Law and Legal Theory Working Paper, series No. 3-4, University of Akron, стр 3.

3 Cappelletti, M. and Garth, B (1978): Access to Justice: A World Survey, према Bhabha, F. (2007): Institutionalizing Access to Justice: Judicial, Legislative, and Grass Roots Dimensions, Queen's Law Journal, No. 33, стр. 139-145.

обавезујуће одлуке.⁴ Најчешће обухвата доступност права на правично суђење, сагледано са аспекта приступа бесплатној правној помоћи и дужине трајања поступка. Заговорници ширег, правно-социолошког приступа, истичу да није довољно унапредити процедуре и пружити правну помоћ, већ је неопходно сагледати положај и потребе друштвено осетљивих, често социјално искључених и дискриминисаних група и појединаца и уклонити финансијске, социјалне, физичке и друге баријере како би се дошло до пуне реализације циља – остварења (некада специфичних) права ових група и појединаца. У оквиру овог приступа, често се профилишу ставови за преиспитивање основа и узрока дискриминације, те увођење принципа правде и једнакости у концепт приступа правди ради формулисања новог процедуралног и материјалног права.⁵

Како истиче Bhabha, централно питање доступности правде данас односи се на одговорност институција и државе, у првом реду законодавца да, препознајући недовољност расположивих јавних ресурса, обезбеди социјално искљученим или друштвено осетљивим групама приступ управо тим ресурсима ради суштинског остварења приступа правди (*meaningful access to justice*), односно остварења права и интереса у правно дефинисаним поступцима.⁶ На тај начин, ефикасан и делотворан приступ правди постаје једно од централних питања развијеног демократског друштва и саставни део принципа владавине права.

Иако би оправдано било истраживати и анализирати питања доступности правде у Србији сагледаних са њиховог најширег аспекта, у даљем тексту се она анализирају са формално-правног, ужег становишта. Иницијативе државних органа и невладиних организација за унапређење права на бесплатну правну помоћ и права на накнаду штете са једне стране, и недовољна законска и институционална уређеност и неусклађеност са основним међународним стандардима са друге стране, дефинисали су оквире ове анализе.

ПРИСТУП ПРАВДИ ЗА ЖРТВЕ КРИВИЧНИХ ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА НАСИЉА: МЕЂУНАРОДНА ПЕРСПЕКТИВА

Број правно обавезујућих међународних докумената, истраживања и препорука у вези са питањима доступности правде континуирано расте већ неколико деценија, потврђујући њихов значај сагледан у контексту остварења принципа владавине права и унапређења заштите људских права.

Једну од ширих дефиниција појма жртве нуди Декларација УН о основним принципима правде за жртве кривичних дела и злоупотреби власти. Наиме, према овом документу, жртва обухвата сва лица која су претрпела појединачно или колективно штету, пре свега нападом на физички и ментални интегритет, моралну патњу, материјални губитак или груби напад на своја основна права, због чињења или нечињења која представљају кршење кривичних закона државе чланице, укључујући и оне законе који забрањују злоупотребу власти.⁷

Европска конвенција о накнади штете жртвама кривичних дела са елементима насиља пружа дефиницију жртава кривичних дела са елементима насиља, наводећи да су у питању лица која су *претрпела тешке телесне повреде или нарушавање здравља као директних последица намерних насилних злочина*. Појам жртве такође обухвата и лица које су преминуле жртве кривичних дела са елементима насиља издржавале.⁸

4 Hughes, P. (2008): Law Commissions and Access to Justice: What Justice Should We Be Talking About? Osgood Hall Law Journal 46, No. 4, стр. 778-780.

5 Bhabha, F. (2007): Institutionalizing Access to Justice: Judicial, Legislative, and Grass Roots Dimensions, Queen's Law Journal, No. 33, стр. 139-145.

6 Ibid.

7 UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН, 40/43, 1985.

8 Члан 2.

1. Када надокнада није у целости доступна из других извора, држава ће допринети плаћању надокнаде; а. онима који су задобили тешке телесне повреде или им је нарушено здравље као директна последица намерног насилног злочина.

Када су у питању жртве кривичних дела са елементима насиља, обавезе које државе треба да испуне имају специфичну тежину, јер се ради о особама које су претрпеле тешке последице по живот и здравље проузроковане извршењем најтежих злочина. Истраживања потреба и права које жртве тешких кривичних дела остварују у различитим врстама поступака указују на неопходност формулисања посебних мера заштите и помоћи и ангажовање различитих органа, установа и организација државног и невладиног сектора.⁹ Одражавајући неопходност свеобухватне и целовите заштите, међународни уговори постављају минималне услове које свака држава потписница мора да испуни. Право на делотворан приступ суду и, у складу са њим, право на правичну и адекватну накнаду штете припадају оним правима чије је испуњење неопходно када је реч о жртвама злочина. Ипак, треба истаћи да свака страна уговорница опредељује начине и механизме остварења преузетих међународних обавеза, сходно могућностима и околностима у којима делује.

Поред директне повреде права на живот или забране нехуманог поступања која могу произилазити из активног чињења државе или одсуства превентних активности њених органа да спрече извршење кривичних дела од стране приватних лица и пруже заштиту потенцијалним жртвама, како указује извештај Групе експерата усвојен од стране Европског комитета за правну сарадњу Савета Европе, жртве кривичних дела могу трпети последице повреде права и након извршења дела, и то на два нивоа:

- кроз повреде обавеза пружања ефикасне заштите и помоћи и гаранција да се дело неће поновити и,

- кроз повреде процедуралних права жртава, као што су право на бесплатну правну помоћ, право на правично суђење, право на накнаду штете итд.¹⁰

Важно је истаћи да су у оба случаја у питању позитивне обавезе државе, те да није довољно да се представници државних органа уздрже од кршења права, већ да морају активно спречавати, истраживати и гонити учиниоце ових дела. Када су у питању процедурална права жртава, обавезе државе најпре се односе на обезбеђивање делотворног приступа суду и правним поступцима, односно успостављање ефикасних и адекватних механизма за остварење накнаде штете, односно права на обештећење.

ПРАВО НА БЕСПЛАТНУ ПРАВНУ ПОМОЋ

Када је у питању пракса Европског суда за људска права, право на бесплатну правну помоћ може се јавити као повреда права на правично суђење гарантована чланом 6. став 1. Конвенције за заштиту основних права и људских слобода.¹¹ Наиме, одредбом је предвиђено да свако има право на правичну и јавну расправу пред независним судом у разумном року, образованим на основу закона у случајевима у којима се одлучује о грађанским правима и обавезама или о кривичној оптужби против њега.

Европски суд за људска права у пресуди Ејри против Ирске (*Airey vs. Ireland*)¹² из 1979. године поставља кључне стандарде приступа суду, укључујући и бесплатне правне помоћи.

6. онима који су зависни од лица која су преминула као последица таквог злочина, European Convention on Compensation for Victims of Violent Crimes, 1983. European Treaty Series, No. 116. Република Србија је потписала, али не и ратификовала Европску конвенцију о компензацији за жртве насилних злочина.

9 European Committee for Legal Cooperation (2009): Non criminal remedies for crime victims, Directorate General for Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe, стр. 13-20, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/victimfinal_enwithcover.pdf.

10 Ibid.

11 Право на правично суђење члан 6. ст. 1: „Свако, током одлучивања о његовим грађанским правима и обавезама или о кривичној оптужби против њега, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона. Пресуда се мора изрећи јавно, али се штампа и јавност могу искључити с целог или с дела суђења у интересу морала, јавног реда или националне безбедности у демократском друштву, када то захтевају интереси малолетника или заштита приватног живота странака, или у мери која је, по мишљењу суда, неопходно потребна у посебним околностима када би јавност могла да нашкоди интересима правде“. Конвенција о заштити људских права и основних слобода Савета Европе из 1950, „Службени лист СЦГ“ – Међународни уговори, бр. 9/2003.

12 *Airey vs. Ireland*, представка бр. 6289/73.

Имајући у виду да се радило о жртви насиља у породици, која је трпела озбиљне психичке и физичке повреде, значај пресуде актуелан је и данас у контексту започетог процеса успостављања система бесплатне правне помоћи у Србији.

Подноситељка представке је тврдила да због тешких материјалних прилика у којима се налазила и услед недостатка бесплатне правне помоћи у Ирској, није могла да ангажује адвоката који би заступао њене интересе у поступку раздвајања од насилног мужа, чиме јој је повређено право на правично суђење, односно приступ суду.

Чињенице које је Суд ценио као релевантне у овом случају биле су везане како за животне околности подносиоце представке, тако и за природу и значај судских поступака предвиђених националним законодавством Ирске. Наиме, у тренутку пријема представке, госпођа Ејри је била незапослена мајка четворо деце, од којих је једно издржавала. Насиље које је трпела док је живела у заједници са мужем било је физичке и психичке природе. Након што је напустила мужа, осам година је безуспешно покушавала да добије његову сагласност како би се на основу судског поступка „раздвојили“. У време подношења представке ово је био једини формално-правни начин раскида заједнице, јер правни систем Ирске није познавао институт развода брака. Када је реч о самом поступку раздвајања, Европски суд за љуска права је имао у виду да се радило о поступку који се искључиво водио пред Вишим судом, што је указивало на процедуралну сложеност. Такође, сепарација је била могућа уколико се у поступку докаже бар једна од три околности која се односила на окрутност (теже насиље), прељубу или неприродне праксе. Поступак доказивања је подразумевао ангажовање вештака или извођење сведока. Истовремено, иако је странкама било омогућено да саме заступају своје интересе, подаци су указивали да су у сваком од поступака раздвајања у периоду подношења представке до одлучивања о њој, тужиоце заступали адвокати, као и да су трошкови који су се односили на ове адвокатске услуге били већи од уобичајених – износили су између 800-1200 фунти. Интересантно је да је Европски суд приметио да поступци који се односе на брачне проблеме и размирице претпостављају емотивну ангажованост странака која је у обрнутој сразмери са захтевима објективности поступка заступања права и интереса пред судом.

Ценећи све околности, Суд је заузео становиште да појављивање подносиоце представке пред Вишим судом без адвоката у поступку за раздвајање није било ефективно, односно да она није била у стању да заступа своје интересе на одговарајући и задовољавајући начин. Сходно томе, учињена је повреда права на правично суђење из чл.6. ст.1. Конвенције.

Образлажући ову одлуку, Суд указује да није обавеза државе да у свим поступцима обезбеди бесплатну или доступну стручну правну помоћ, већ делотворни приступ суду. Помоћ у поступцима представља неопходни услов за остварење ефективног приступа суду уколико је:

- законом предвиђено нужно заступање странке од стране адвоката,
- процедура до те мере компликована да је неопходно стручно правно знање.

Бесплатна правна помоћ као специфично право дефинисана је Повељом основних права и слобода Европске Уније (члан 47).¹³ Наиме, уз право на делотворно правно средство обезбеђено за сваку повреду права и слободе гарантованим правом Уније, наводи се и право на правично суђење дефинисано на веома сличан начин као и у Конвенцијом о заштити људских права и основних слобода Савета Европе. Ипак, у последњем ставу, Повељом је одређена правна помоћ као специфично право:

*Правна помоћ ће бити доступна онима који немају довољно средстава, а где је ова помоћ неопходна како би се осигурао ефективан приступ правди.*¹⁴

¹³ Charter of Fundamental Rights of European Union, art. 47 Right to an effective remedy and fair trial, 2000/EC, 364/01, Official Journal of the European Communities, http://europa.europa.eu/pdf/text_en.pdf.

¹⁴ Члан 47 Повеље ЕУ о основним правима гласи:

Everyone whose rights and freedoms guaranteed by the law of the Union are violated has the right to an effective remedy before a tribunal in compliance with the conditions laid down in this article.

Everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal previously established by law. Everyone shall have the possibility of being advised, defended and represented.

Legal aid shall be made available to those who lack sufficient resources in so far as such aid is necessary to ensure effective access to justice.

Иако је у већини међународних докумената право на бесплатну правну помоћ конзумирано правом на правично суђење, односно приступ суду, Повеља о основним правима Европске уније даје праву на стучну правну помоћ специфичну егзистенцију. Интересантно је и да одредба из члана 47. Повеље повезује право на делотворно правно средство и право на правично суђење чинећи их јединственом целином. У поређењу са дефиницијом права на правично суђење (члан 6) и права на делотворно правно средство (члан 13) из Конвенције за заштиту права и основних слобода Савета Европе, законодавац Европске уније заузима јединствен и свеобухватан приступ питањима доступности правде.

Када су у питању жртве кривичних дела са елементима насиља, за оцену делотворног приступа суду потребно је узети у обзир специфичне личне карактеристике и однос са учиниоцем (жене жртве насиља у породици, старија лица, малолетници итд.), односно посебне околности под којима се догодио злочин (трговина људима, сексуални злочини итд.).¹⁵ Такође, треба истаћи да сиромаштво као релевантна категорија за приступ правди превазилази околности дефинисане тешким материјалним приликама. Према Препоруци Савета Европе No. R(93) о ефективном приступу праву и правди за веома сиромашне, оно представља посебну ускраћеност, маргинализацију или искључивање из друштва у *економском, социјалном или културном смислу*.¹⁶

Истовремено, треба указати да међународни уговори који се баве посебним категоријама жртава, односно успостављају посебне механизме заштите, препознају као специфично право бесплатну правну помоћ. Тако, на пример, Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици предвиђа право на правну помоћ (члан 57).¹⁷ То исто чини и Конвенција о борби против трговине људима (члан 15. ст. 2).¹⁸ Тиме се потврђује неопходност процене специфичних околности у којима се жртве, посебно кривичних дела са елементима насиља, налазе када остварују право на правну заштиту и правну помоћ.

НАКНАДА ШТЕТЕ

Право на накнаду штете представља једно од најчешћих форми обештећења. Поред компензације, облици обештећења су и реституција, право на сатисфакцију, гаранције да се дело неће поновити и право на истину.¹⁹ У правној теорији и пракси формирано је мишљење да је право на обештећење, укључујући и накнаду штете, битни елемент права на делотворни правни лек.

Када је реч о жртвама тешких кривичних дела, у питању је неколико ситуација у којима држава, иако није директно учествовала у злочину, може бити одговорна за повреду права на правни лек/средство. Наиме, могуће су ситуације у којима је држава одговорна за поведу права на живот, забрану нехуманог поступања или забране ропства, јер је пропустила да заштити жртве од чињења кривичних дела или да истражи и казни починиоце.²⁰ Ове повреде су нарочито могуће када је реч о жртвама насиља у породици, трговине људима, сексуалних или других злочина. Уколико је реч о овим ситуацијама, одговорност државе да омогући делотворни приступ правним средствима за накнаду штете произилази из повреде неког од других права, при чему се накнадно утврђује евентуална повреда права на правично обештећење. Међутим, постоје и ситуације у којима само кршење права на делотворан

15 European Committee for Legal Cooperation (2009): Non criminal remedies for crime victims, стр. 25-27.

16 Recommendation on Effective Access to the Law and Justice for the Very Poor, No. R1(93). http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/access_to_justice/CM_Rec_93_1.pdf.

17 Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Савет Европе, члан 57: „Стране обезбеђују право на правну помоћ и бесплатну правну помоћ жртвама под условима које прописује њихово национално законодаво.“ <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2013/2246-13.pdf>.

18 Конвенција о борби против трговине људима, Савет Европе, члан 15. ст. 2. „Свака страна уговорница треба својим унутрашњим правом да обезбеди право на правни савет и бесплатну правну помоћ жртвама под условима које прописује њено унутрашње право“, Сл. Гласник, Међународни уговори, бр. 19/2009.

19 Gallagher, A. (2010): Right to an effective remedy for victims of trafficking in persons, *Survey of International Law and Policy*, Paper submitted for the expert consultation convened by the Special Reporter for Trafficking in persons, especially women and children, стр. 12-41.

20 Ibid.

правни лек представља повреду довољну за преузимање одговорности државе. Реч је о оним међународним инструментима који гарантују право на ефективан приступ правним средствима (процедурална права) и права на делотворно и адекватно обештећење кроз гарантована правна средства (субстантивна права).²¹ Конвенција за заштиту права и основних слобода Савета Европе право на накнаду штете гарантује у одређеним ситуацијама кроз право на делотворно правно средство из члана 13:²²

Свако коме су повређена права и слободе предвиђени у овој Конвенцији има право на делотворан правни лек пред националним властима, без обзира на то да ли су повреду извршила лица која су поступала у службеном својству.

Стандарди установљени праксом Европског суда за људска права захтевају испуњење следећег услова који се односи на накнаду штете: одредбе домаћег права о правним лековима морају пружити могућност да се о штети одлучује у меритуму о постављеном захтеву/жалби, као и да пружају могућност доделе адекватног обештећења;²³

Делотворност правног лека односи се на могућност да се изврше/остваре права гарантована Конвенцијом у окриву националног правног система.

Треба истаћи да је Европски суд за људска права установио праксу да у случајевима кршења права на правично суђење, посебно у односу на разумни рок, не испитује додатно повреду права на делотворни правни лек, ценећи да је повреда конзумирана чланом 6 Конвенције.²⁴

Када је у питању право на одговарајуће обештећење, Суд је заузео становиште да његове импликације зависе од природе повреде права о којем је реч. У неким случајевима право на адекватно обештећење мора да се односи не само на право на материјалну, већ и нематеријалну штету коју је жртва повреде права претрпела. Овде је реч о ситуацијама у којима Суд налази да постоје повреде права на живот или забрану нехуманог односа.²⁵ Са аспекта права жртава тешких кривичних дела, позиција Европског суда за људска права је посебно релевантна. Не треба заборавити ни често пута поновљен став Суда да гаранције које се односе на заштиту и реализацију права из Конвенције не могу бити илузорна, већ стварна и делотворна. Тиме се питање делотворности правних лекова испитује са становишта њихове доступности и ефикасности, укључујући и ефикасно спровођење/извршење одлука надлежних органа.

У контексту остварења права на накнаду штете, поступци гарантовани националним правом морају испуњавати ове критеријуме. Као и у односу на право на правично суђење, и овде се морају изети у обзир специфичне околности, личне и материјалне прилике, односно посебна обележја жртава када се процењује испуњење постављених критеријума.

Посебно интересантно питање односи се на положај жртава кривичних дела са елементима насиља за које је учинилац дела непознат или недоступан органима гоњења. Иако није могуће водити поступак за адекватно обештећење, односно накнаду штете према учиниоцу, међународни стандарди уводе нови вид обавезе државе – компензацију из јавних фондова. Европска конвенција о накади штете за жртве кривичних дела са елементима насиља²⁶ успоставља обавезе за државе потписнице посебно акцентујући положај и права жртава чији се учиниоци не могу гонити нити бити кажњени. Конвенција такође формулише принцип супсидијарности када је реч о државним фондовима за накнаду штете жртвама, наводећи да ће се држава укључити уколико други извори нису у целости доступни. Треба указати и да Конвенција пружа могућност да се државе рефундирају од учиниоца за средства која су из фонда исплаћена жртвама.

Може се закључити да се увођењем државних фондова за жртве кривичних дела чији су учиниоци непознати или не могу бити кажњени, превазилази проблем недоступности, односно непостојања правних лекова. Без ових посебних механизма, држава би чинила повреду

²¹ *Ibid.*

²² Конвенција о заштити права и основних слобода, Савет Европе.

²³ Jakobs, and White (2006): *European Convention on Human Rights*, Oxford, стр. 176-185.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Члан 2 ст. 2. Европске конвенције за накнаду штете жртвама кривичних дела са елементима насиља

2. Надокнада ће бити додељена у горепоменим случајевима чак и када се починилац не може гонити или бити кажњен, *European Convention on Compensation for Victims of Violent Crimes*.

права на делотворна правна средства, а само право на одштету представљало би идеју, без реалног упоришта.

На овом становишту налазе се и други међународни документи којима се препоручује увођење државних фондова за компензацију. У првом реду то се односи на Декларацију Уједињених нација о основним принципима правде за жртве кривиналитета и злоупотребе власти²⁷, затим универзалне и регионалне конвенције за борбу против трговине људима, Конвенција Савета Европе за спречавање и борбу против насиља над женама и насиља у породици²⁸ итд.

Треба истаћи да је Република Србија ратификовала највећи број поментих међународних конвенција. Изузетак представља Европска конвенција за накнаду штете жртвама кривичних дела са елементима насиља, коју је наша држава потписала, али не и ратификовала. Такође, када је реч о Конвенцији Савета Европе за спречавање и борбу против насиља над женама и насиља у породици, држава Србија је ставила резерву на члан који се односи на компензацију из државних фондова.

ПРИСТУП ПРАВДИ ЗА ЖРТВЕ ЗЛОЧИНА СА ЕЛЕМЕНТИМА НАСИЉА: НАЦИОНАЛНИ ПРАВНИ ОКВИР

Анализа прихваћених међународних стандарда упућује на закључак да су државе дужне да пруже гаранције и омогуће реализацију права на правично суђење, приступ суду и делотворни правни лек. У околностима које могу бити везане за природу и тежину повреде, карактеристике жртве или друге услове, ове обавезе ће значити да држава треба да обезбеди право на бесплатну правну помоћ и право на накнаду штете.

Са изузетком малолених жртава које морају имати адвоката у кривичном поступку, пунолетним жртвама тешких кривичних дела није обезбеђена обавезна стручна правна помоћ. Законодавац је предвидео да жртве, због узраста, животног искуства, пола, здравственог стања, начина живота или *природе, начина извршења и последица кривичног дела* могу добити статус посебно осетљивог сведока.²⁹ Међутим, овај статус им не обезбеђује увек и право на постављеног пуномоћника. Само у случајевима у којима орган који води поступак оцени да је то потребно ради заштите интереса сведока, односно жртве, донеће одлуку о постављеном пуномоћнику. Одлуку о статусу доноси јавни тужилац или суд, на захтев странке или по службеној дужности. Када и на који начин ће се процењивати позиција жртве у поступку, законом није дефинисано. Посредно се може закључити да се одлука о томе доноси на основу права које жртва остварује у кривичном поступку. Међутим, имајући у виду међународне стандарде који постављају обавезе процене социјалних и материјалних прилика, личних карактеристика и слично, чини се да је законодавац у Србији био недоследан, везујући ове околности са добијањем статуса посебно осетљивог сведока, али не нужно и бесплатне правне помоћи. Тиме кључна дилема, да ли се процена остваривања права на бесплатну правну помоћ врши на основу права која жртва у поступку остварује уз сагледавање појединачних и специфичних околности у којима се она налази, остаје неразјашњена. На овакав закључак надовезује се и одредба да се против решења којим се усваја или одбија предлог за добијање статуса посебно осетљивог сведока не може изјавити жалба, те је преиспитивање основа као и целисходности одлуке онемогућено.

Постојећа решења у вези са добијањем статуса посебно осетљивог сведока не могу се сматрати одговарајућим, нити делотворним. Имајући у виду да жртва, односно оштећени, може остварити низ права у кривичном поступку, поставља се питање ефективности ових одредби. Без обезбеђене стучне правне помоћи, нарочито уколико се ради о сиромашним, неуким или жртвама које припадају посебно осетљивим категоријама (жртве трговине људима, сексуалног насиља итд.), нема ни делотворног приступа суду.

27 Члан 12. UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power.

28 Члан 30. ст. 2. Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици на који је Република Србија ставила резерву.

29 Члан 103. Законика о кривичном поступку, „Сл. Гласник РС“, бр 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013 и 45/2013.

Иако је Законик о кривичном поступку предвидео да суд може оштећеном који је преузео кривично гоњење за дело за које се може изрећи казна преко пет година затвора поставити пуномоћника из редова адвоката, ова одредба није усмерена на помоћ и подршку жртвама злочина са елементима насиља, већ превасходно унапређење ефикасности (приватног) кривичног гоњења³⁰. Услови који се морају испунити су да оштећени нема могућности да сам сноси трошкове заступања, да је тражио од суда да му постави пуномоћника и да суд процени да је постављање пуномоћника у интересу правичности.

Треба посебно указати на чињеницу да Законик не обезбеђује јасну гаранцију и доступност права на информисање о правима које оштећени/сведоци могу остварити у кривичном поступку. Иако Законик саржи опште правило да јавни тужилац треба да обавести оштећеног о правима која може остварити у кривици, није јасно у ком тренутку, на који начин и које последице производи изостанак благовременог, потпуног и тачног информисања.³¹ Ова одредба није у складу са принципом дефинисаним у Директиви о минималним стандардима права, подршке и помоћи за жртве кривичних дела ЕУ из 2012. године којом се установљава обавеза информисања жртве о правима која има приликом првог контакта са надлежним органима.³² Ово је посебно значајано, јер жртве често остварују први контакт са другим државним органима, посебно са полицијом, па би требало прилагодити одредбу потребама и искуству оштећених лица. Не може се очекивати да ће ова одредба Законика о кривичном поступку имати већег значаја за жртве у поступку, нарочито у погледу права на правично суђење и бесплатну правну помоћ.

Према одредбама Закона о парничном поступку,³³ суд може поставити бесплатног пуномоћника странци. Као и у Законнику о кривичном поступку, жртва – у овом случају странка у парничном поступку – треба да тражи од суда да јој се постави пуномоћник. Даље, суд ће одлучити позитивно уколико је странка ослобођена плаћања свих трошкова поступка (укључујући и предујам за сведоке, вештачења итд.), и уколико процени да је постављање пуномоћника нужно ради заштите права странке. Имајући у виду да бесплатно правно саветовање и заступање није уређено на систематичан и јасан начин, те за финансирање пуномоћника није предвиђен одржив и уређен механизам, право на бесплатну правну помоћ постаје питање процене појединачних случајева и околности у којима функционишу судови.

Сличну позицију имају и жртве кривичних дела са елементима насиља у односу на право на накнаду штете. Питање накнаде штете у грађанском, односно кривичном поступку повезано је са бројним другим аспектима живота жртве, укључујући и ризике од секундарне виктимизације.³⁴ Истицање имовинско-одштетног захтева или тужбе за накнаду штете претпостављају сведочење жртве о траумама и штети коју је претрпела, што може представљати по себи застрашујуће искуство.³⁵ Из ових разлога, поред одговарајућих савета и евентуалног заступања преко пуномоћника, од изузетне важности је трајање поступка, доношење одлуке о њених захтевима у разумном року и заштита жртве од секундарне виктимизације током читавог поступка.

Имајући у виду ове услове, чини се да је кривични поступак далеко погоднији за остваривање права на накнаду штете од парничног. Поред одредби о посебно осетљивом сведоку и других процесних мера заштите интегритета жртве, кривични поступак је ефикаснији од парничног, често и финансијски приступачнији, а жртва избегава поново извођење доказа на околности о којима је било речи у кривици.³⁶ Међутим, и поред настојања стручне и шире јавности да се питање накнаде штете за жртве тешких кривичних дела уреди превасходно у кривичном поступку, ни Законик о кривичном поступку из 2013. године не обавезује кривич-

30 Члан 59. Законика о кривичним поступку.

31 Члан 50. Ст. 2. Законика о кривичном поступку.

32 Члан 4. Директиве 2012/29/EU on establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, Official Journal of the European Union, L 315/57.

33 Члан 170. Закон о парничном поступку, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 49/2013 – одлука УС и 74/2013 – одлука УС.

34 Жарковић, М (2012): Основни елементи права жртве на компензацију, Право жртве на компензацију, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, стр. 9-15.

35 Ibid.

36 Синановић, Б. (2012): Могућности остваривања накнаде штете за жртве и оштећене у кривичном поступку, Право жртве на компензацију, стр. 27-29.

ни суд да бар делимично одлучује о имовинско-одштетном захтеву. Судови често настављају са праксом упућивања жртава на парницу ради остваривања права на накнаду штете. Наиме, Законик предвиђа да имовинскоправни захтев који је настао услед извршења кривичног дела или противправног дела које је у закону одређено као кривично дело, расправиће се на предлог овлашћених лица у кривичном поступку, *ако се тиме не би знатно одуговлачио овај поступак*.³⁷ Судови, управо имајући у виду ову одредбу, не одлучују по самом захтеву, ценећи да би се тиме одуговлачио поступак. Тако, жртвама остаје једино да воде парнични поступак за остварење права на компензацију.

Остварење права на накнаду штете у парничном поступку представља вођење правно сложеног процеса, у којем се жртва излаже секундарној виктимизацији и значајним трошковима са неизвесним исходом. Иако покретање парничног поступка ради накнаде штете везане за извршење кривичног дела није условљено доношењем пресуде у кривичном поступку, најчешће се у парници доносе решења о прекиду парничног поступка до правноснажног окончања кривичног поступка које може трајати и по годину дана.³⁸ Када постоји правноснажна пресуда којом је утврђена кривична одговорност туженог, неретко парничне судије на предлог тужене стране прихватају да поново изводе исте доказе на којима се заснива кривична пресуда. У парничном поступку не постоје процесне мере којима би се жртва заштитила од застрашивања или нове виктимизације, а извршење пресуде представља вођење посебног и често компликованог извршног поступка.³⁹

Пракса кривичних и парничних судова указује да поступак за остварење имовинско-одштетног захтева, односно накнаде штете не могу задовољити стандарде делотворности и адекватности правног лека предвиђених позитивним законодавством за велики број жртава кривичних дела са елементима насиља. Ниједан пропис не упућује на субјективне карактеристике жртава или околности и последице које су настале извршењем кривичног дела са елементима насиља. Сиромаштво се цени искључиво преко његовог материјалног аспекта, не и друштвене искључености.

Положај жртава и могућност остварења права на накнаду штете у случајевима када је учинилац непознат представља посебно отворено питање за будуће законодавне иницијативе. Према постојећем правном оквиру, у овим случајевима жртве немају на располагању ниједно правно средство којим би могле доћи до правичног обештећења. Имајући у виду тежину последица и дужи временски рок опоравка неких од жртава, захтеви за унапређењем права на делотворан правни лек и накнаде штете представљају императив у овом сегменту.

ЗАКЉУЧНА ЗАПАЖАЊА

Када су у питању национални механизми за остварење права на бесплатну правну помоћ, односно приступ суду и праву на накнаду штете, не постоје јасни правни и институционални оквири, нарочито уколико се имају у виду специфичан положај и потребе жртава тешких кривичних дела. На тај начин, концепт доступности правде као услова и циља владавине права и уређеног демократског друштва није остварен ни у свом ужем формално-правном значењу.

Наиме, иако је право на правну помоћ гарантовано Уставом Републике Србије, питање правне, односно бесплатне правне помоћи, до данас није уређено на целовит ни систематичан начин. Према Уставној одредби, свако има право на правну помоћ, док ће се законом одредити када је правна помоћ бесплатна.⁴⁰ У одсуству Закона о бесплатној правној помоћи, појединачни закони премењујући различите критеријуме дефинишу под којим условима и

37 Члан 252. ст. 1. ЗКП.

38 Костић, Т. (2012): Остваривање права на накнаду штете у парничном поступку, Право жртве на компензацију, стр. 30-34.

39 Исто.

40 Члан 67. Устава Републике Србије гласи: „Свакоме се, под условима одређеним законом, јемчи право на правну помоћ. Правну помоћ пружају адвокатура, као самостална и независна служба, и службе правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе, у складу са законом. Законом се одређује када је правна помоћ бесплатна.“, Устав РС, Сл. Гласник бр. 98/2006.

у којим поступцима се може остварити ово право. Тиме право на бесплатну правну помоћ остаје некохерентно, односно фрагментарно уређено. Право на доступност правде најчешће остаје у домену слободне судијске оцене, а не јасно постављених услова. Критеријум сиромаштва законодавац је дефинисао искључиво тешким материјалним приликама за које нису успостављени објективни мерљиви критеријуми. Истовремено, аспект друштвене маргинализације и искључености остаје потпуно занемарен.

Правни систем Републике Србије нуди два механизма остваривања права на накнаду штете жртвама кривичних дела – кривични и парнични поступак. Међутим, иако би се могло закључити да жртве кривичних дела имају избор који могу прилагодити животним околностим и личним потребама, ниједан од ових поступака не гарантује доступност и делотворност. Пракса кривичних судова да упућују жртве на парницу, чини овај поступак тек пуком правном формом, док се у парничном поступку жртва сусреће са великим бројем препрека, без делотворних механизма правне и друге помоћи и заштите. Ниједан од ових поступака не препознаје специфичне позиције у којима се жртве тешких кривичних дела могу наћи.

Посебан проблем представља недостатак гаранција на потпуно, тачно и благовремено информисање о правима и механизмима заштите које се могу остварити. Треба указати да ни предложена радна верзија нацрта Закона о бесплатној правној помоћи⁴¹ нема ниједну референцу о жртвама тешких кривичних дела. Предложени корисници бесплатне правне помоћи су корисници материјалне помоћи и корисници социјалних услуга, чиме велики број жртава остаје без доступности стручних правних савета и заступања. Истовремено, нацрт Закона не регулише питање доступности информација о праву на бесплатну правну помоћ.

Неопходно је да се питања доступности правде, те правне помоћи и накнаде штете, регулишу на целовит начин. Такође, посебно је важно да се пропозна условљеност остваривања права, укључујући и накнаду штете са приступачном правном помоћи.

Иницијативе за унапређење кривичног поступка и успостављање фонда за жртве могле би да отклоне препреке за остварење права на делотворно правно средство и сходно томе одговарајуће обештећење.⁴²

У складу са тим остаје и захтев за ратификацију Европске конвенције о наканди штете за жртве кривичних дела са елементима насиља, што ће условити и скидање резерве са одредбе Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, која се односи на компензацију из државних фондова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bhabha, F. (2007): Institutionalizing Access to Justice: Judicial, Legislative, and Grass Roots Dimensions, *Queen's Law Journal*, no. 33. стр. 139-145.
2. Black's Law Dictionary (1991), Henry and Campbell Black, West Publishing, MINN.
3. European Committee for Legal Cooperation (2009): Non criminal remedies for crime victims, Directorate General for Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe.
4. Gallagher, A. (2010): Right to an effective remedy for victims of trafficking in persons, *Survey of International Law and Policy*, Paper submitted for the expert consultation convened by the Special Reporter for Trafficking in persons, especially women and children.
5. Hughes, P. (2008): Law Commissions and Access to Justice: What Justice Should We Be Talking About? *Osgood Hall Law Journal* 46, no. 4.
6. Jakobs, and White (2006): *European Convention on Human Rights*, Oxford.
7. Костић, Т. (2012): Остваривање права на накнаду штете у парничном поступку, *Право жртве на компензацију*.

41 Члан 7. Нацрта Закона о бесплатној правној помоћи – радна верзија од 27.11.2013. доступна на сајту Министарства правде и државне управе, <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>

42 Више о томе: www.astra.rs. Иницијатива за унапређење права на накнаду штете, коју спроводи HBO ASTRA, кроз Balkan Now ACT пројекат, финансиран од стране Европске уније.

8. Синановић, Б. (2012): Могућности остваривања накнаде штете за жртве и оштећене у кривичном поступку, Право жртве на компензацију.
9. Thomas, T. (2004): Fundamental Rights to Remedy, Public Law and Legal Theory Working Paper, series no. 3-4, University of Akron.
10. Жарковић, М (2012): Основни елементи права жртве на компензацију, Право жртве на компензацију, Мисија ОЕБС у Србији, Београд.

Међународни и национални документи

11. Charter of Fundamental Rights of European Union, 2000/EC, 364/01, Official Journal of the European Communities.
12. Directive 2012/29/EU on establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, Official Journal of the European Union, L 315/57.
13. European Convention on Compensation for Victims of Violent Crimes, 1983. European Treaty Series, No. 116.
14. Конвенција о борби против трговине људима, Савет Европе, Сл. Гласник, Међународни уговори, бр. 19/2009.
15. Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Савет Европе, <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2013/2246-13.pdf>.
16. Конвенција о заштити људских права и основних слобода, Савета Европе из 1950, „Службени лист СЦГ“ – Међународни уговори, бр. 9/2003.
17. Нацрт Закона о бесплатној правној помоћи – радна верзија од 27.11.2013. доступна на сајту Министарства правде и државне управе, <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>
18. Recommendation on Effective Access to the Law and Justice for the Very Poor, No. R1(93).
19. UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН, 40/43, 1985.
20. UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power.
21. Устав Републике Србије, Сл. Гласник РС, бр. 98/2006.
22. Закон о парничном поступку, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 49/2013 – одлука УС и 74/2013 – одлука УС.
23. Законик о кривичном поступку, „Сл. Гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013 и 45/2013.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.6(497.11)(082)
316.624(497.11)(082)
343.285(497.11)(082)

НАУЧНО-стручни скуп са међународним учешћем

Насиље у Србији - узроци, облици, последице и друштвене реакције (2014 ; Тара) Зборник радова. Том 2 / Научно-стручни скуп са међународним учешћем Насиље у Србији - узроци, облици, последице и друштвене реакције, Тара, 21-23. октобар 2014. године ; [главни и одговорни уредник Драгана Коларић]. - Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2014 (Београд : Гласник). - VII, 466 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз све радове.

ISBN 978-86-7020-286-3

а) Насиље - Србија - Зборници
COBISS.SR-ID 207691532